

บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475

ปริญญานิพนธ์

ของ

นวลศรี พงศ์ภัทรวัต

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย

มีนาคม 2543

ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๑๕๑.๖๖
น ๓๔๖๒
๕.๓

บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ. 2396 – 2475

๒๑ พ.ค. 2543

บทคัดย่อ
ของ
นวลศรี พงศ์ภัทรวัต

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย
มีนาคม 2543

๑๕๖๐๒

นวลศรี พงศ์ภัทรวัต. (2543). บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2396 – 24
ปฏิญานิพนธ์ ศศ.ม (ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ,
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ.

วัตถุประสงค์ของปฏิญานิพนธ์ฉบับนี้ ต้องการศึกษารolesบทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต
ระหว่าง พ.ศ. 2396-2475

จากการศึกษาทำให้ทราบว่าผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพหนีภาวะความแห้งแล้ง และความวุ่นวาย
ทางการเมืองมาตั้งหลักแหล่งในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2396-2475 ได้เป็นแกนนำในการดำเนินกิจการ
เหมืองแร่ดีบุกเกือบทุกขั้นตอน ทั้งนายเหมือง และพ่อค้าประกอบธุรกิจจนสะสมทุนได้ ทำให้ผู้นำชาวจีน
ฮกเกี้ยนประสบความสำเร็จสามารถหารายได้ให้แก่ทางไทยได้เป็นจำนวนมาก เช่น การเป็นเจ้าของ
นายอากร จนได้รับความนับถือจากชาวจีนฮกเกี้ยนด้วยกัน และชาวจีนทั่วไป รวมทั้งได้รับความไว้วางใจจาก
ทางไทย สามารถควบคุมกลไกการผลิตที่สำคัญ ๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของเกาะภูเก็ตใน
ด้านการส่งออกและการค้ากับต่างประเทศตลอดจนระบบเศรษฐกิจเงินตรา สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้
ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีอำนาจต่อรองกับรัฐบาล รัฐบาลจึงดำเนินนโยบายการปกครองให้มีความเหมาะสมและ
ประสิทธิภาพโดยการแต่งตั้งผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนให้ดำรงตำแหน่งฝ่ายปกครอง ได้แก่ กรมการจีน (นาย
อำเภอจีน ปลัดจีน) กรมการพิเศษและข้าหลวงสมุหเทศาภิบาลมณฑลเพื่อช่วยทางไทยในการดูแลทุกข์
สุขของชาวจีนและควบคุมชาวจีนในเกาะภูเก็ตให้อยู่กันอย่างสงบและไม่ก่อความวุ่นวาย

นอกจากจะมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองแล้ว ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนยังมีส่วน
สำคัญในกิจการสาธารณประโยชน์เพื่อพัฒนาท้องถิ่น เช่น บริจาคเงินสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล ศาลเจ้า
ต่างๆ การจัดการศึกษาให้กับลูกหลานจีน และยังได้นำประเพณีจีนบางอย่าง เช่น การถือศีลกินเจมาปฏิบัติใน
เกาะภูเก็ตซึ่งคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

THE ROLES OF THE FUKUJIN LEADERS IN PHUKET, 1853 – 1932

AN ABSTRACT

BY

NUANSRI PHONGPHATARAWAT

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Thai History
at Srinakharinwirot University
March 2000

Nuansri Phongphatarawat. (2000). *The Roles of the Fukeinese Leaders in Phuket, 1853 – 1932*. Master thesis, M.A.(Thai History). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Assoc.Prof. Narong Puangpis, Asst.Prof.Dr.Chakrit Choomwattana.

The objective of this thesis is to study the roles of the Fukeinese leaders in Phuket, 1853 – 1932 by identifying their economic, political and social roles.

It is known that the Chinese, especially the Fukeinese, emigrated to Phuket during 1853 – 1932 because of the food shortage and political events in their country. After settling themselves down, many earned their living in tin mines. Some of them became tin mine owners, merchants and holders of a government monopoly. This rendered them rich and influential. So they were able to afford a large sum of money for the Royal court. As the result of this, they were esteemed to be the leaders of all other Fukeinese and Chinese people in Phuket. Not only the Chinese but also the Royal court accepted their ability and power. Being in this position was advantageous for the Fukeinese leaders to control important manufacturing major exports, foreign trade and money currency in Phuket at that time. Therefore the Fukeinese leaders could make a bargain with the Royal court. The latter had to pursue a compromising policy by appointing the Fukeinese leader (to be) regional governor and local authorities in order to help the government control other Chinese people.

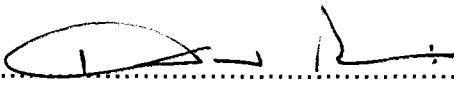
Besides their roles in local economy and politics, the Fukeinese leaders also took part in social affairs for local developments i.e. building school, hospitals and Chinese shrines. Some of them brought certain Chinese cultural practice i.e. vegetarianism which has become popular in Phuket since then.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

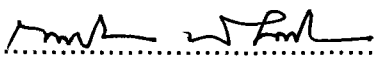
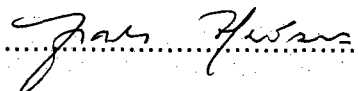
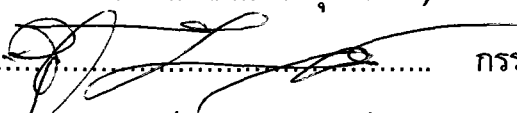
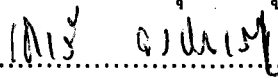
บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ. 2396 – 2475

ของ
นางนวลศรี พงศ์ภัทรวัต

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)
วันที่ ๗ เดือน มีนาคม พ.ศ. 2543

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มุลศิลป์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เชาวลี จงประเสริฐ)

ประกาศคุณูปการ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พวงพิศ ประธานกรรมการที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ กรรมการที่ปรึกษา เป็นอย่างสูงที่กรุณาให้คำแนะนำปรึกษาตรวจสอบ และช่วยเหลืออย่างดียิ่งในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณ คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่ผู้วิจัย และขอบคุณ นายศิริ ประกอบกิจ อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนเมืองกลาง อำเภอกลาง จังหวัดภูเก็ต ผู้ให้คำแนะนำและเป็นแรงบันดาลใจในการลาศึกษาต่อระดับมหาบัณฑิตแก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณ นายไชยยุทธ ปิ่นประดับ ประธานศูนย์วัฒนธรรมอำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต นางสาวสดี โคมเมือง บรรณารักษ์ห้องสมุดประชาชนอำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต และเจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่กรุณาให้คำแนะนำ หนังสือ และอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าหาหลักฐานข้อมูล ขอขอบคุณ นายสันติ พงศ์ภัทรวัต และเพื่อน ๆ ทุกคน ที่ให้กำลังใจ จนทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จผล

ประโยชน์และคุณค่าของปริญญานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูแด่บิดามารดา ครูอาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน

นวลศรี พงศ์ภัทรวัต

สารบัญ

บทที่		หน้า
	บทนำ.....	ก
	ภูมิหลัง.....	ก
	ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า.....	ข
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	ข
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	ข
	วิธีดำเนินการศึกษา.....	ข
1	สถานะและสภาพทั่วไปของเกาะภูเก็ตก่อน พ.ศ.2396.....	1
	สถานภูมิศาสตร์.....	1
	ประชากร.....	5
	ความเป็นอยู่ของประชาชน.....	8
	สภาพเศรษฐกิจ.....	10
	สภาพการเมืองการปกครองของเกาะภูเก็ต ก่อน พ.ศ.2396.....	20
2	การอพยพของชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเกาะภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475.....	35
	สภาพทั่วไปของมณฑลฮกเกี้ยน.....	36
	สาเหตุการอพยพออกนอกประเทศ.....	37
	ปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงจูงใจให้คนจีนฮกเกี้ยนอพยพเข้าสู่เกาะภูเก็ต.....	40
	การเดินทางสู่เกาะภูเก็ตของชาวจีนฮกเกี้ยน.....	46
	ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน.....	59
	สถานภาพของชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต.....	66
	ลักษณะครอบครัวชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต.....	72
3	บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านเศรษฐกิจ.....	82
	ลักษณะผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน.....	82
	บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านเศรษฐกิจ.....	93
	ผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ.....	163
4	บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านการเมืองการปกครอง.....	175
	บทบาทการจัดตั้งสมาคมลับ.....	175
	บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านการเมืองการปกครอง.....	185
	ผลจากการที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนได้เข้ามามีบทบาทในด้านการเมือง.....	194
	นโยบายของรัฐบาลไทยที่มีต่อบทบาททางการเมืองของผู้นำฯ.....	196

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านสังคม.....	202
การปรับปรุงเส้นทางคมนาคม.....	202
การปรับปรุงด้านสาธารณสุข.....	210
การนำสถาปัตยกรรมแบบชิโนโปรตุกีส.....	215
ด้านประเพณีความเชื่อ.....	218
ด้านการศึกษา.....	219
สรุป.....	227
บรรณานุกรม.....	231
ภาคผนวก.....	252
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	261

บัญชีตาราง

ตาราง		หน้า
1	สถานภาพของชาวจีนที่เข้ามาในเกาะภูเก็ต พ.ศ.2407.....	34
2	การเปรียบเทียบจำนวนชาวจีนที่เข้ามาในเกาะภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ.2407.....	35
3	รายงานจำนวนเงินค่าผูกปี้เมืองภูเก็ต พ.ศ.2432.....	67
4	ตารางแสดงการสืบทอดทางธุรกิจของตระกูลผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน.....	87
5	สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของหลวงอร่ามสาครเขตร์ พ.ศ.2436 – 2464.....	110
6	สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของหลวงขจรจินสกล พ.ศ.2436 – 2457.....	114
7	เปรียบเทียบจำนวนประทานบัตรและพื้นที่ทำเหมืองของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยน ที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรและไม่เป็นเจ้าภาษีนายอากรในเกาะภูเก็ต.....	117
8	เปรียบเทียบจำนวนประทานบัตรและพื้นที่ทำเหมืองของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยน ในช่วงก่อนและหลังการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร.....	120
9	สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของโกยลิก้อ โกยสมบุรณ์ พ.ศ.2455 – 2474.....	123
10	สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของตันจิ้นหงวน หงษ์หยก พ.ศ.2462 – 2474.....	127
11	สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของตันเจงเกียด ทองตัน พ.ศ.2466 – 2473.....	128
12	รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรของเมืองภูเก็ต พ.ศ.2433.....	135
13	รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรของเมืองภูเก็ต พ.ศ.2434.....	137
14	ภาษีที่รัฐบาลให้ชาวจีนผูกขาดใน พ.ศ.2435.....	139
15	รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรใน พ.ศ.2436.....	141
16	รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรใน พ.ศ.2437.....	142
17	รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรชาวจีนฮกเกี้ยนใน พ.ศ.2435.....	144
18	ตารางเปรียบเทียบรายได้ภาษีฝิ่นจากเมืองต่าง ๆ ร.ศ.109 – 111 (พ.ศ.2433 – 2435).....	145
19	รายนามร้านค้าที่รับฝิ่นไปจำหน่าย.....	146
20	รายละเอียดค่าใช้จ่าย เงินเดือน เบี้ยเลี้ยง ค่าใช้สอยในโรงอากรฝิ่นเมืองภูเก็ต เดือนมิถุนายน พ.ศ.2433.....	147
21	แสดงจำนวนสินค้าเข้าออกเมืองภูเก็ต พ.ศ.2420.....	152
22	แสดงปริมาณของเรือที่บรรทุกสินค้าออกวันที่ 1 – 31 พฤษภาคม 2435.....	153

บัญชีตาราง (ต่อ)

ตาราง	หน้า
23 จำนวนและมูลค่าดีบุกส่งออกของบริษัทต่าง ๆ ระหว่าง ธันวาคม 2469 – เมษายน 2470.....	155
24 รายชื่อผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนผู้ขออนุญาตหยุดทำเหมืองชั่วคราว.....	158
25 รายชื่อนายทุนเอกชนชาวจีนผู้ขออนุญาตหยุดทำเหมืองชั่วคราวระหว่าง พ.ศ.2474 – 2475....	159
26 แสดงรายงานกะประมาณการปลูกต้นยาง.....	162
27 ตารางเปรียบเทียบการสั่งซื้อสินค้าเข้าเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2452 – 2474.....	165

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนที่แสดงเส้นทางการไหลผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ ของคลองบางใหญ่.....	56
2 แผนที่แสดงบริเวณชุมชนคนจีนและการทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ต.....	62
3 แผนผังแสดงบริเวณวังของเจ้าเมือง.....	64
4 แผนผังแสดงการตั้งบ้านเรือนของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน.....	65

บทนำ

เกาะภูเก็ตเป็นเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทยที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของแร่ดีบุก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดให้ชาวจีนอพยพเข้ามาอาศัยเพื่อประกอบอาชีพในกิจการเหมืองแร่ดีบุกตั้งแต่อดีตกาล

มีผู้สันนิษฐานว่าชาวจีนได้อพยพมาอยู่บนเกาะภูเก็ตตั้งแต่สมัยสุโขทัย¹ แต่การอพยพสู่เกาะภูเก็ตในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง พ.ศ.2392 – 2453 ถือเป็นการอพยพครั้งใหญ่ที่สุด² ทั้งนี้เป็นผลมาจากภาวะความอดอยาก ภัยธรรมชาติ และความไม่สงบทางการเมืองในประเทศจีน ประกอบกับความต้องการแรงงานในการทำเหมืองแร่ดีบุกของภูเก็ตเพิ่มขึ้นกล่าวคือ เมื่อนักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษได้คิดค้นวิธีป้องกันไม่ให้เหล็กเป็นสนิมโดยการฉาบดีบุกแล้ว พ่อค้าชาวยุโรปได้เข้ามาเปิดตลาดรับซื้อดีบุกที่ปีนังและสิงคโปร์ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษจึงมีการขุดแร่และเปิดเหมืองแร่ในหัวเมืองมลายูเพิ่มขึ้น³ เป็นผลให้เกาะภูเก็ตซึ่งอยู่ใกล้เขตมลายูมีการขยายตัวด้านกิจการเหมืองแร่ดีบุกไปด้วย นอกจากนี้การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ.2398 มีผลให้การค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าสิ้นสุดลง ดีบุกซึ่งมีมากในเกาะภูเก็ตและเป็นสินค้าต้องห้ามกลายเป็นสินค้าที่ขายได้โดยเสรี ทำให้มีการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกมากขึ้น ทั้งเป็นแรงจูงใจให้ชาวจีนจากปีนัง และประเทศจีนตอนใต้เข้ามาประกอบอาชีพในเกาะภูเก็ตอีกด้วย⁴ ประกอบกับความสะดวกในด้านการคมนาคมจากจีนมาภูเก็ตและจากปีนังมาภูเก็ตก็เป็นปัจจัยสำคัญในการสนับสนุนให้ชาวจีนเดินทางมาภูเก็ตมากขึ้น

ชาวจีนที่อพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตส่วนใหญ่เป็นชาวจีนฮกเกี้ยน ดังหลักฐานการผูกปิ่นหม้อจีนใน พ.ศ.2407 รายงานว่า มีชาวจีนอพยพเดินทางมาเกาะภูเก็ตทั้งหมด 7,201 คน เป็นชาวจีนฮกเกี้ยน 5,858 คน (81.34%) จีนไหหลำ 619 คน (8.59%) จีนกวางตุ้ง 444 คน (6.16%) และชาวจีนแต้จิ๋ว 280 คน

¹วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์วิเคราะห์ = Chinese Society in Thailand : An Analytical History*. แปลโดย พรรณี จิตรพลรักษ์ และคนอื่น ๆ. หน้า 1 (อ้างอิงจาก Wilhelm Credner. (1935). *Siam das Land der Tai*. p.350).

²หลวงเสี่ยวเหียน. (2530, 3 มกราคม). "สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ," *ศิลปวัฒนธรรม*. 8(3) : 114.

³วรุณศิริ วัฒนอาภรณ์ชัย. (2534). *การสะสมทุนของชาวจีนในมาลายู ค.ศ.1819 – 1900*. หน้า 54 – 55. (อ้างอิงจาก George Cyril Allen. (1957). *Western Enterprise in Indonesia and Malaya*. p. 50).

⁴อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์. (2527, พฤษภาคม). "การจัดเก็บภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ.2397 – 2436," *อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ฉบับพิเศษ* : 204 – 205.

(3.88%)¹ โดยอพยพออกจากเมืองท่าฉนวนโจว จางโจว เซี่ยเหมิน (เอ๋เหมิง) และฉงอันในมณฑลฮกเกี้ยน ประเทศจีนตอนใต้²

ชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในเกาะภูเก็ตเป็นแกนนำในการดำเนินกิจการเหมืองแร่ดีบุกเกือบทุกขั้นตอนทั้ง นายเหมือง กูลี และพ่อค้า ประกอบธุรกิจจนสามารถสะสมทุนได้ ทำให้ชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนสามารถตั้งตัวได้ และก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำ* ของชาวจีนฮกเกี้ยนทั่วไป เพราะสามารถควบคุมกลไกการผลิตที่สำคัญ ๆ ทำให้ได้รับความนับถือจากชาวจีนฮกเกี้ยนด้วยกัน และชาวจีนทั่วไป

ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเหมืองแร่ โดยระยะแรกได้เข้าร่วมทุนกับเจ้าเมืองท่าเหมืองขนาดเล็กประเภทเหมืองแล่นและเหมืองคล้ำ พัฒนาวิธีการทำเหมืองแร่ไปสู่การทำเหมืองขนาดใหญ่ ได้แก่ เหมืองหอบและเหมืองปล่อง ซึ่งเป็นวิธีการทำเหมืองแบบจีนใช้เทคนิค ความชำนาญ และแรงงานเป็นจำนวนมาก³ รวมทั้งการหมุนเวียนเงินทุนในระบบกงสี** ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งมีบทบาทในการทำเหมืองหอบและมีคนงานในบังคับบัญชาเป็นพัน ๆ คนคือ จินตันเลี่ยนเกี (หลวงขจรจินสากุล)⁴ จินตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงเงินประเทศ) ซึ่งรายหลังนี้สามารถทำรายได้ภาษีให้แก่รัฐบาลใน พ.ศ.2434 เป็นเงินถึง

¹ประกาศให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกปิ่นข้อมือจีน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 - กท./65). (จ.ศ.1129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 65.

²วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์วิเคราะห์ = *Chinese Society in Thailand : An Analytical History*. แปลโดย พรณี จัตรพลรักษ์ และคนอื่น ๆ. หน้า 151.

*ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่เป็นที่ยอมรับในกลุ่มมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่ม เพราะมีความสามารถที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่กลุ่มเผชิญอยู่ได้ ความเป็นผู้นำมีรากฐานอยู่ที่ลักษณะเด่นส่วนตัวที่แสดงออกมา เช่น บุคลิกสง่าผ่าเผย กล้าหาญ ภาวะการตัดสินใจดี อธิษฐานดี หรืออยู่ที่เกียรติภูมิทักษะ ความรู้ ฐานะทางเศรษฐกิจ อายุ และตำแหน่ง ลักษณะของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในงานวิจัยฉบับนี้เป็นบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเป็นนายเหมือง พ่อค้า เจ้าภาษี นายอากร สามารถควบคุมกลไกการผลิตที่สำคัญ ๆ และมีบทบาทในการบริหารส่วนท้องถิ่นจนได้รับความไว้วางใจ และยอมรับจากทั้งชาวฮกเกี้ยนด้วยกันและชาวจีนทั่วไป รวมทั้งรัฐบาลด้วย

³กิมพล มณีประพันธ์ และ สงบ สงเมือง. (2529). "เหมืองแร่ในภาคใต้," ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้* เล่ม 10. หน้า 4106 - 4109.

**เดิม หมายถึง การผูกขาดทางการค้าและการรวมทุนของขุนนางจีนในสมัยโบราณ ต่อมามีการพัฒนาขึ้นเป็นการรวมกลุ่มลงทุนร่วมกันของนายทุนเอกชน โครงสร้างภายในของกงสีผูกพันเหมือนกับเป็นครอบครัว กูลีมีความเคารพนับถือหัวหน้าหรือนายเหมืองซึ่งเป็นผู้นำกงสี ผู้นำกงสีมักจะมีฐานะเป็นผู้นำในสมาคมลับอีกด้วย การลงทุนในระบบกงสี หมายถึง ภายในเหมือง ๆ หนึ่งจะเป็นทั้งแหล่งแร่ ที่ทำการบ้านพักอาศัยของนายเหมือง และลูกจ้าง เป็นร้านค้าเครื่องอุปโภค บริโภค เป็นโรงฝั้นคำสุรา โรงบ่อนเบี้ย ร้านบริการต่าง ๆ อยู่ภายในกงสี เจ้าของเหมืองจะเป็นผู้ลงทุนซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคมาขาย ซึ่งนายเหมืองได้รับสิทธิพิเศษซื้อฝั้นมาขายให้กรรมกรเงินที่ทำเหมืองอยู่ด้วย

⁴พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2507). *ระยะทางพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมลายู ร.ศ.109*. หน้า 130 - 131.

43,000 เหรียญมาเลย์¹ ฯลฯ เป็นต้น และในระยะหลังได้มีการพัฒนาโดยนำเครื่องไฟฟ้ามาใช้ในการทำเหมือง ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่เป็นผู้ริเริ่มการทำเหมืองสูบที่ใช้ไฟฟ้าเป็นพลังงานคนแรกคือ ตันจิ้นหวนเมื่อ พ.ศ.2473² และเมื่อมีการทำเหมืองเรือขุดก็มีนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยน คือ จินตันม้าเสียง (พระพิทักษ์ชินประชา) ลงทุนร่วมกับชาวตะวันตกตั้งบริษัทเหมืองเรือขุดชื่อ บริษัทฟงงาริเวอร์ทินขึ้น³ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนรู้จักปรับปรุงนำเอาเทคนิคการทำเหมืองแบบตะวันตกมาใช้ ทำให้เกิดการขยายตัวของการทำเหมืองแร่ดีบุก ซึ่งส่งผลกระทบต่อรูปแบบเศรษฐกิจของเกาะภูเก็ตในด้านการส่งออกและการค้ากับต่างประเทศ ตลอดจนระบบเศรษฐกิจเงินตราให้กว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้จะมีบทบาทในกิจการเหมืองแร่ดีบุกแล้ว ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนยังมีบทบาทในฐานะเป็นเจ้าภาษีนายอากร คือ หลังจาก พ.ศ.2425 ระบบเหมืองในเกาะภูเก็ตได้เสื่อมลง ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนจึงมีโอกาสดำเนินการเก็บภาษีอากรแทนเจ้าเมือง⁴ นำกำไรจากการเก็บภาษีมาขยายทุนทำเหมืองและค้าขายเพิ่มพูนรายได้ขึ้นมาอีก⁵

ทางด้านการเมืองนั้น ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตก็มีบทบาทที่สำคัญเช่นเดียวกับบทบาททางด้านเศรษฐกิจเนื่องจากเกาะภูเก็ตอยู่ไกลจากเมืองหลวง การคมนาคมลำบาก รัฐบาลไม่สามารถควบคุมดูแลทั่วถึงทำให้ให้นายเหมืองหรือหัวหน้าด่านแซ่ของชาวจีนฮกเกี้ยน ซึ่งบางคนเป็นผู้นำของสมาคมลับฮกเกี้ยน มีอำนาจต่อรองกับรัฐบาล และบางครั้งถึงกับก่อการจลาจลครั้งที่สำคัญคือ ใน พ.ศ.2410 และ พ.ศ.2419 ซึ่งสร้างความหนักใจให้แก่รัฐบาลเป็นอันมาก เพราะต้องแก้ปัญหาความไม่สงบภายใน และยังต้องพะวงกับการแทรกแซงของอังกฤษอีกด้วย รัฐบาลจึงดำเนินนโยบายให้คนจีนปกครองกันเอง เช่น “นโยบายเลี้ยงฮกเกี้ยน” ซึ่งรับแบบอย่างมาจากระบบกบฏจินในประเศมลายูและนำมาใช้ในเกาะภูเก็ตเป็นแห่งแรก⁶ โดยการแต่งตั้งหัวหน้าด่านแซ่ในกองสืควบคุมสมาชิกให้ประพฤติตนอยู่ในขอบเขตของกฎหมาย เช่น ในระหว่าง พ.ศ.2410 เอียวกอนจง (หลวงขจรจันทรสถล) ได้รับการแต่งตั้งเป็นหัวหน้าด่านแซ่ “แซ่เอียว” ตันชายหวน (หลวงสุนทรจันทรประชา) เป็นหัวหน้าด่านแซ่ “แซ่ตัน”⁷ ฯลฯ เป็นต้น ต่อมารัฐบาลได้ปรับปรุงนโยบายการ

¹ บัญชีเมืองภูเก็ตส่งรายงานภาษีต่าง ๆ. ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5ค/54). (26 มกราคม ร.ศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/17.

² ขอทำเหมืองแร่. (กระดาศฝรั่ง). (9 มิถุนายน 2469 – 31 มกราคม 2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/20.

³ บันทึกความทรงจำเนื่องแต่การสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ต (กระดาศฝรั่ง). (มกราคม 2473). ตัวเขียนหมึกจีน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 สป.2.28/29.

⁴ อุษณีย์ จวีกุลรัตน์. (2527, พฤษภาคม). “การจัดเก็บภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ.2397 – 2436,” ฉบับพิเศษ อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ฉบับพิเศษ : 204 – 205.

⁵ พรณี อวนสกุล. (2521). กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย พ.ศ.2411 – 2474. หน้า 252.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2511). “ฮกเกี้ยน,” ใน นิทานโบราณคดี. หน้า 280 – 281, 283 – 284.

⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2483). “บัญชีเกณฑ์ กองทัพช่วยปราบจลาจลเมืองภูเก็ต,” ใน หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระยามนตรีสุริยางค์ (วิเชียร บุนนาค) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 ธันวาคม 2483. หน้า 61 – 62.

ปกครองกันเองของชาวจีนให้มีความเหมาะสม และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยการแต่งตั้งคนจีนให้ดำรงตำแหน่งฝ่ายปกครอง เช่น กรมการจีน (นายอำเภอจีนและปลัดจีน) หัวหน้าข้าราชการในศาลจีน กรมการพิเศษและข้าหลวงสมุหเทศาภิบาลมณฑล นับเป็นการช่วยเหลือทางการไทยในการดูแลชาวจีนมิให้ประพฤติผิดกฎหมาย และคอยให้ความคุ้มครองคนจีนในยามที่เดือดร้อน ซึ่งรัฐบาลได้คัดเลือกจากชาวจีนที่ได้รับการยอมรับความเป็นผู้นำในเขตชุมชนนั้น ๆ และดูจากฐานะทางเศรษฐกิจ การรู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีไทย¹ เช่น ใน พ.ศ.2413 รัฐบาลได้แต่งตั้งจีนลิมบุน (หลวงบำรุงจีนชาติ) จีนเอียวกอนจง (หลวงขจรจีนสกล) จีนตันเก (หลวงพิทักษ์จีนประชา) และจีนอองผิว (หลวงนิเทศจีนรักษ์) เป็นนายอำเภอจีน² เป็นต้น เมื่อคราวเกิดจลาจลฮังยี่ใน พ.ศ.2419 นายอำเภอจีนและหัวหน้าตันแซได้เกลี้ยกล่อมชาวจีนในสังกัดของตนเองให้ยุติการก่อการวุ่นวายและให้กลับคืนถิ่นที่อยู่

การปกครองคนจีนในเกาะภูเก็ตนั้นทางรัฐบาลได้จัดตั้งศาลจีนสำหรับตัดสินคดีของคนจีนด้วย เช่น ใน พ.ศ.2434 มีศาลข้าราชการชาวจีนที่ภูเก็ต 2 แห่ง คือ ที่ตลาดกลางเมืองภูเก็ต มีจีนตันฮ่ายหวน (หลวงสุนทรจีนประชา) เป็นหัวหน้าข้าราชการ ทำรายได้ให้รัฐบาลปีละประมาณ 1,000 เหรียญมาเลย์ และอีกแห่งหนึ่งที่ตลาดกะทู้ มีจีนตันควด (หลวงอำนาจจนรารักษ์) เป็นหัวหน้า และจีนตันเขียนเป็นผู้ช่วยทำรายได้ให้รัฐบาลปีละ 500 เหรียญ³

นอกจากบทบาททางด้านเศรษฐกิจและการเมืองในเกาะภูเก็ตแล้ว ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งมีจำนวนมากกว่าชาวจีนกลุ่มอื่นในเกาะภูเก็ตได้ก่อให้เกิด “สังคมจีนฮกเกี้ยน” ขึ้นทำให้โครงสร้างทางวัฒนธรรมในเกาะภูเก็ตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเกิดการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นเดิมกับวัฒนธรรมใหม่ที่ชาวจีนฮกเกี้ยนนำเข้ามา และเป็นสาเหตุให้ลักษณะวัฒนธรรมในเกาะภูเก็ตมีลักษณะแตกต่างไปจากจังหวัดอื่น ๆ ในแคว้นใกล้เคียง เช่น ภาษาพูดในภูเก็ตมีภาษาจีนฮกเกี้ยนปะปนอยู่มาก นอกจากนี้วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีกินเจก็เป็นไปตามแบบพิธีในมณฑลกวางตุ้ง ประเทศจีน เนื่องจากจีนตันควด (หลวงอำนาจจนรารักษ์) ผู้นำท้องถิ่นในตลาดกะทู้ได้รวบรวมเงินบริจาคและว่าจ้างเรือสำเภาให้นำตัวแทนชาวจีนในกะทู้เดินทางไปมณฑลกวางตุ้งเพื่อนำเข้าธัญพืช และบันทึกพิธีกินเจที่สมบูรณ์แบบมาประดิษฐานในศาลเจ้ากะทู้เมื่อประมาณ พ.ศ.2432⁴ ต้นมาเสียง (พระพิทักษ์ชินประชา) ได้จ้างสถาปนิกจากปิ่นเข้ามาก่อสร้างและตกแต่งอาคารบ้านเรือนในรูปแบบชิโนโปรตุกีสเป็นคนแรกเมื่อ พ.ศ.2540⁵ ต้นเขียวเซอะ (ขุนชนานิเทศ ต้นตระกูลทองตัน) ได้สร้างโรงละครแห่งแรกขึ้นในเกาะภูเก็ต ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็น

¹ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2531, กันยายน – ธันวาคม). “การควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ.2352 – 2453),” *เอเชียปริทัศน์*. 9(3) : 71.

²เรื่องประกาศแต่งตั้งนายอำเภอจีน ปลัดจีนเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ มร.5 รล – กพ/1). (จ.ศ.1232). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่มที่ 22 เลขที่ 21.

³บัญชีเมืองภูเก็ตส่งรายงานภาษีต่าง ๆ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ มร.5 ค/54). (รศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/17. 26 มกราคม ร.ศ.110.

⁴พัฒน์ จันทรแก้ว. (2529). “หลวงอำนาจจนรารักษ์ (ตันควด ตันทเวทย์,)” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้* เล่ม 10. หน้า 4265 – 4267.

⁵แหล่งเดิม.

โรงภาพยนตร์ชื่อ “เฉลิมตันติ” จีนตันเนียวี่ (หลวงบำรุงจีนประเทศ) จัดสร้างโรงน้ำแข็งในเกาะภูเก็ตเป็นครั้งแรก ซึ่งนับเป็นแห่งที่สองรองจากกรุงเทพฯ¹

จากการวิจัยข้อมูลเบื้องต้นที่กล่าวมาทำให้ทราบว่า ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีบทบาทต่อประวัติศาสตร์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของภูเก็ตมาก จึงสนใจใคร่ศึกษาประเด็นนี้ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวจีนฮกเกี้ยนมีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในเกาะภูเก็ตสูงมาก รวมทั้งการศึกษาถึงกระบวนการที่ทำให้ชาวจีนฮกเกี้ยนส่วนหนึ่งได้รับการยกย่องขึ้นเป็นผู้นำ บทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม นอกจากนั้นบทบาทดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นอย่างไรบ้าง หากได้ศึกษาโดยละเอียด เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องราวชาวจีนในประเทศไทยนั้น เท่าที่แล้วมามีผู้ศึกษาทั้งชาวไทยและต่างประเทศ เช่น

1. William G. Skinner ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับชาวจีนในประเทศไทย คือ

1.1 *Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand.* เป็นการศึกษาเกี่ยวกับผู้นำชาวจีน และชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ จำนวนประชากรจีน สมาคมจีน และโรงเรียนจีน ผู้เขียนได้บรรยายลักษณะของผู้นำชาวจีน บทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจในหมู่ชาวจีน และการเข้ามีส่วนร่วมในทางการเมือง

1.2 *Chinese Society in Thailand : An Analytical History.* แปลและเรียบเรียง โดย พรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่น ๆ หนังสือเล่มนี้วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของสังคมจีนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัชกาลปัจจุบัน ผลจากการวิจัยทำให้ทราบถึงภูมิหลังของชาวจีนโพ้นทะเลในด้านประวัติศาสตร์ เพื่อความเข้าใจบทบาทของชนจีนปัจจุบัน

2. Kenneth Perry London เขียน *The Chinese in Thailand.* (1973) หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องของชาวจีนในประเทศไทยตั้งแต่ ค.ศ.1930 เมื่อรัฐบาลไทยได้ปรับปรุงนโยบายในการควบคุมจำนวนชาวจีนที่อพยพมาประเทศไทยและในการผสมผสานกลมกลืนชาวจีนในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย รัฐบาลมุ่งจำกัดขนาดของกลุ่มชาวจีนและควบคุมกิจกรรมของชาวจีนด้วย

3. Louis Mitchison เขียนอิทธิพลของชาวจีนโพ้นทะเลและบทบาทของคนจีนในประเทศไทยสมัยปัจจุบัน. (2508) แปลและเรียบเรียงโดย กมล จันทสร หนังสือเล่มนี้แบ่งเป็น 2 ภาค ภาคแรกเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับจีนนอกประเทศ ภาคที่สองเป็นเรื่องเกี่ยวกับชาวจีนในประเทศไทยซึ่งในภาคนี้ได้กล่าวถึงนโยบายและท่าทีของรัฐบาลไทยต่อชาวจีน การอพยพและการควบคุมชาวจีน สภาพความเป็นอยู่ ชีวิตภายในบ้านและครอบครัว พิธีกรรมของชุมชนชาวจีน ตลอดจนการจัดระเบียบในทางเศรษฐกิจ และผลประโยชน์ของชาวจีนในประเทศไทย

¹ กรมศิลปากร. (2530). รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองภูเก็ต. หน้า 135.

4. พลกุล อังกิหนทน์ วิจัยเรื่อง *บทบาทชาวจีนในประเทศไทย สมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ* ปรินญาณิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ.2514 มีจุดมุ่งหมายสำคัญในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวที่เกี่ยวกับบทบาทและความเคลื่อนไหวของชาวจีนในประเทศไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนโยบายของรัฐบาลไทยในการควบคุมดูแลชาวจีนพบว่า บทบาทสำคัญของชาวจีนในยุคนั้นมี 4 ประการ คือ บทบาททางด้านสมาคมลับฮั้งฮี้ บทบาทในการเข้าเป็นคณในบังคับของตะวันตก บทบาทในการเรียกร้องที่จะตั้งสโมสรการค้า และบทบาทในการนัดหยุดงานของชาวจีนในกรุงเทพฯ

5. สุนทร หิรัญวงศ์ วิจัยเรื่อง *สถานการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2434 – 2453* ปรินญาณิพนธ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ.2518 ซึ่งศึกษาค้นคว้าถึงสภาพการปกครองและเศรษฐกิจของมณฑลที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2310 จนกระทั่งได้มีการปรับปรุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และแนวโน้มของการปรับปรุงในสมัยต่อมา

6. พรรณี อวนสกุล วิจัยเรื่อง *กิจการเหมืองแร่ดิบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ในประเทศไทย พ.ศ.2411 – 2474* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2521 วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายวิเคราะห์ถึงการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดิบในภาคใต้ตั้งแต่ พ.ศ.2411 – 2474 ซึ่งเป็นปีที่ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกโครงการจำกัดดิบ ความก้าวหน้าของกิจการเหมืองแร่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคใต้ในรูปแบบใด ประสบอุปสรรคปัญหา และมีความสำเร็จมากน้อยเพียงใด

7. วชิราวรรณ ดันทะหงษ์ วิจัยเรื่อง *นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก สมัยรัชกาลที่ 5* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2521 วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาวิเคราะห์นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่มีต่อมณฑลภูเก็ต โดยเน้นถึงที่มาของนโยบาย จุดมุ่งหมาย วิธีการ รวมทั้งผลที่ได้รับว่าตรงกับจุดมุ่งหมายที่วางไว้หรือไม่ และมีข้อดีข้อเสียอย่างไร

8. สุรีย์ เลียงแสงทอง วิจัยเรื่อง *การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2523 กล่าวถึง การขยายตัวทางเศรษฐกิจซึ่งมีผลต่อการเพิ่มรายได้ของทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน ประการสำคัญได้มีส่วนผลักดันให้เมืองภูเก็ตได้รับสถานะทางการปกครองสูงขึ้น ทั้งสภาพสังคมภายในเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปตามภาวะเศรษฐกิจด้วย

9. ดรุณี แก้วม่วง วิจัยเรื่อง *พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝ่ายตะวันตก พ.ศ.2444 – 2456* ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ.2525 เป็นการศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ดำรงตำแหน่งผู้นำทางการปกครองในระดับมณฑล นโยบาย และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต่าง ๆ ในการบริหารมณฑลภูเก็ตจนสำเร็จลุล่วงไปได้ดี

10. กนิษฐา ไทเดชะวัฒน์ วิจัยเรื่อง *บทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367 – 2453)* ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ.2534 เป็นการศึกษาบทบาทของขุนนางไทยเชื้อสายจีนในด้านปัจจัยของการเข้าสู่ระบบราชการไทย และผลที่มีต่อสภาพสังคมไทย

11. นิวัตร ต้นไพศาล วิจัยเรื่อง บทบาทชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ.2411 – 2475 ปริญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ.2534 ผลของการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศเข้าสู่หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทยในระหว่าง พ.ศ.2411 – 2475 ก็เพื่อประกอบอาชีพเป็นแรงงานในเมืองแร่ดีบุก และสวนยางพารา บางคนสามารถสะสมทุนได้จนมั่นคง แล้วเข้าไปมีบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่นเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในด้านธุรกิจต่อไป

เอกสารทั้งหมดที่กล่าวมายังไม่ได้ให้คำตอบโดยตรงเกี่ยวกับบทบาทด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475 จึงเป็นการเปิดแง่มุมให้ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นนี้ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 - 2475
2. เพื่อศึกษาถึงบทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 - 2475
3. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในเกาะภูเก็ต อันเนื่องมาจากบทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนระหว่าง พ.ศ.2396 - 2475

ความสำคัญของการศึกษา

1. ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับบทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475 ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม
2. ทำให้ทราบถึงผลของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมซึ่งเกิดจากบทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 - 2475
3. ผลจากการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเกาะภูเก็ต

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยสนใจที่จะค้นคว้าบทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตตั้งแต่ พ.ศ.2396 เพราะเป็นปีที่มีสารตราয়ฐานะเมืองภูเก็ตจากเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของเมืองกลางให้เป็นเมืองใหญ่เทียบเท่าเมืองกลาง และในระยะเวลาปลายพุทธศตวรรษที่ 24 นี้ ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของระบบเหมานิคมในเกาะภูเก็ต ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเริ่มมีบทบาททางเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ต โดยการเข้าหุ้นประกอบธุรกิจกับเจ้า

เมือง งานวิจัยสิ้นสุดที่ พ.ศ.2475 เพราะเป็นปีที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนหลายคนยกเลิกประธานบัตรการทำเหมืองแร่ หลังจากที่ได้รับอนุญาตออกพระราชบัญญัติจำกัดการขุดหาแร่ดิบในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2474 ซึ่งมีผลให้การผลิตแร่ดิบในเกาะภูเก็ตต้องลดจำนวนการผลิตลงมานับตั้งแต่นั้นมา (กิจการทำเหมืองแร่ดิบเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2)

คำนิยามศัพท์

ชาวจีนฮกเกี้ยน หมายถึง ชาวจีนที่อพยพมาจากมณฑลฝูเจี้ยน (สำเนียงจีนฮกเกี้ยนจะออกเสียงฝูเจี้ยนเป็นฮกเกี้ยน) ซึ่งอยู่ในเขตฝั่งทะเลตอนใต้ของประเทศจีน กลุ่มภาษาพูดอื่น ๆ เช่น จีนกวางตุ้ง เรียกชาวจีนฮกเกี้ยนว่า “ฟุกเกี้ยนหยั่น” ภาษาแมนดาริน เรียกว่า “ฝูเจี้ยนเหียน” อพยพออกจากเมืองท่าฉวนโจว จางโจว เซี่ยเหมิน (เอ๋เหมิง) และฉงอัน ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตมีบางส่วนอพยพมาจากเขตสหเทศเทิลเมนต์ (Straits Settlements) ของอังกฤษในมลายูซึ่งได้แก่ ปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ รวมถึงลูกหลานชาวจีนฮกเกี้ยนที่เกิดในเกาะภูเก็ตด้วย

วิธีดำเนินการศึกษา

ศึกษารวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น ชั้นรอง และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลในท้องถิ่น แล้วนำเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้นจากส่วนกลางเป็นหลัก ใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ประกอบ

แหล่งข้อมูล

1. เอกสาร ได้แก่ เอกสารจากสถาบันต่าง ๆ อาทิเช่น

1.1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ

1.2 หอสมุดแห่งชาติ

1.3 หอสมุดมหาวิทยาลัย และวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร สำนักวิทยบริการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตภูเก็ต ฯลฯ เป็นต้น

1.4 สถาบันทักษิณคดีศึกษา สงขลา

1.5 ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต

1.6 สมาคมจีนฮกเกี้ยนจังหวัดภูเก็ต

1.7 สมาคมพ่อค้าจังหวัดภูเก็ต

1.8 ศูนย์อนุรักษ์มรดกท้องถิ่นกะทู้ อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต

2. การสัมภาษณ์ เช่น การสัมภาษณ์ผู้สืบเชื้อสายผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน ชาวจีนฮกเกี้ยนใน
ท้องถิ่น และผู้รู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภูเก็ต ฯลฯ เป็นต้น

บทที่ 1

สถานะและสภาพทั่วไปของเกาะภูเก็ต

ก่อน พ.ศ. 2396

ก่อนจะศึกษางานวิจัย “บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2396 – 2475” นั้น จำเป็นต้องทราบถึงสถานะและสภาพทั่วไปของเกาะภูเก็ตก่อนว่าเป็นอย่างไร เพื่อเปรียบเทียบว่าหลังจากผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามามีบทบาทในเกาะภูเก็ตทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมแล้วสถานะและสภาพทั่วไปของเกาะภูเก็ตเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

1. สภาพภูมิศาสตร์

1.1 ที่ตั้ง

เกาะภูเก็ตเดิมเคยเป็นแหลมเชื่อมติดกับแผ่นดินเรียกว่าแหลมสลาง ต่อมาเกิดรอยเลื่อนใหญ่ เรียกว่า รอยเลื่อนคลองมารุย (Klong Marui Fault) วิ่งผ่านทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเฉียดลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของแหลมทำให้แหลมสลางถูกดันออกมาทางใต้แล้วมีกระบวนการกัดเซาะโดยคลื่นตัดแหลมสลาง ออกจากแผ่นดินใหญ่กลายเป็นเกาะมีช่องแคบปากพระคั่น¹ ซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นปลายสมัยอยุธยา² มีขนาดกว้างประมาณ 15 ไมล์ เกาะภูเก็ตตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลตะวันตกระหว่างเส้นรุ้งที่ 6-8 องศาเหนือ³ ซึ่งอยู่ในเขตของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ

1.2 ลักษณะภูมิประเทศและสภาพทางธรณีวิทยา

สภาพทางธรณีวิทยาของเกาะภูเก็ตประกอบด้วยหิน 3 ชนิด คือ หินอัคนี หินชั้น และ หินแปร⁴

หินอัคนีบนเกาะภูเก็ตเป็นหินแกรนิต อันเป็นสภาพธรรมชาติที่ก่อให้เกิดแหล่งแร่ดีบุก (เพราะแร่ดีบุกปะปนอยู่ในหินแกรนิต) เป็นจำนวนมาก บริเวณที่มีหินแกรนิตมากคือบริเวณตอนกลางและตะวันตกของเกาะ ซึ่งได้แก่ บ้านกะทู้ บ้านสะปำ บ้านทุ่งคา และบ้านสามกอง ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเป็นบริเวณที่ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ดีบุก ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

¹วิโรจน์ ดาวฤกษ์. (2528). “สภาพธรณีวิทยาและภูมิศาสตร์ของเกาะภูเก็ต,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 5.

²จันทร์จิรายุ รัชนี้, มจ. (2528). “ที่ตั้งของแหลมทอง,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 14.

³แหล่งเดิม.

⁴วิโรจน์ ดาวฤกษ์. (2528). “สภาพธรณีวิทยาและภูมิศาสตร์ของเกาะภูเก็ต,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 5.

หินชั้นเกิดจากการทับถมของตะกอนดินจากแม่น้ำและทะเลพัดมาทับถมกัน อยู่บริเวณชายฝั่งด้านตะวันออกของเกาะประกอบด้วยดินโคลน หินดินดาน และหินทราย บางแห่งก็แทรกด้วยหินแปร ทำให้ชายฝั่งด้านตะวันออกเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนที่เป็นโคลนเลนจะอยู่ตามป่าชายเลนทั่วไป

สภาพภูมิศาสตร์ของเกาะภูเก็ตเกี่ยวข้องกับลักษณะทางธรณีวิทยาและการกระทำของคลื่นลม ซึ่งมีส่วนทำให้สภาพภูมิประเทศเปลี่ยนแปลง และสามารถแบ่งตามลักษณะพื้นผิวของเกาะได้ ดังนี้คือ

1. บริเวณที่เป็นภูเขาสูงชัน อยู่ทางด้านตะวันตกของเกาะ ภูเขาส่วนใหญ่มีระดับความสูงมากกว่า 100 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล ภูเขาเหล่านี้ประกอบด้วยหินแกรนิตอันเกิดจากแมกมาที่ถูกดันตัวขึ้นมาจากใต้พื้นผิวโลก ไม่มีแนวตัดมาก จึงคงทนต่อการผุกร่อนทำลาย บริเวณที่เป็นภูเขาสูงชันเหล่านี้จะกินเนื้อที่มากกว่าบริเวณอื่น ๆ ประมาณร้อยละ 70 ภูเขาทางด้านตะวันตกเป็นเกาะกำบังลมและฝนที่พัดผ่านเกาะภูเก็ต ทำให้ภูเก็ตปลอดภัยจากลมพายุที่รุนแรง นอกจากนี้บริเวณด้านตะวันตกของเกาะเป็นบริเวณชายหาดที่สวยงาม เช่น หาดป่าตอง เป็นต้น จากลักษณะภูมิประเทศที่กล่าวมาเกาะภูเก็ตจึงเป็นอ่าวจอดเรือที่ดีมีเครื่องกำบังลมได้เหมาะที่จะเป็นท่าเรือที่ดี ตามที่เอียน มอร์สัน ได้กล่าวถึง หลักฐานการบันทึกของร้อยเอกอเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Captain Alexander Hamilton) ซึ่งได้เดินทางมาเกาะภูเก็ตในระหว่าง พ.ศ. 2243 – 2262 ว่า “เกาะจองซีโลน* นี้มีท่าเรืออยู่หลายแห่ง บริเวณตอนปลายทางด้านเหนือของเกาะมีท่าเรืออยู่ท่าเรือหนึ่งสำหรับหลบลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกของเกาะมีอ่าวป่าตองเป็นท่าเรือสำหรับหลบมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ...”²

2. บริเวณที่เป็นลอนลูกคลื่น เป็นบริเวณที่อยู่ติดต่อกับบริเวณภูเขาสูงชัน ส่วนใหญ่เป็นที่ราบต่ำระหว่างหุบเขาต่าง ๆ บางส่วนจะเป็นหินแกรนิต รวมไปถึงหินชั้นและหินแปรด้วย หุบเขามีธารน้ำเล็ก ๆ และลำธารไหลผ่าน³ สามารถใช้ทำการเพาะปลูกได้ดี เช่น บ้านบางทอง บ้านตะเคียน บ้านลิพอน บ้านดอน ฯลฯ เป็นต้น บริเวณเหล่านี้เรียกว่า “กลางส่วนใน” เป็นที่ตั้งของศูนย์อำนาจการปกครองในเกาะภูเก็ตในระยะแรก ๆ

เกาะภูเก็ตไม่มีแม่น้ำสายสำคัญ มีแต่ลำคลองไหลผ่านหมู่บ้าน เช่น คลองท่าจีน คลองบางชีเหล้า คลองพม่าหลง คลองท่ามะพร้าว คลองบางโรง คลองกมลา คลองบางใหญ่ คลองโคกโดนด ฯลฯ เป็นต้น ลำคลองเหล่านี้มีสภาพกว้างและลึกจนเรือสำเภาสมาารถใช้เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าเข้าออกได้ โดยเฉพาะคลองบางใหญ่ ซึ่งเป็นคลองสายเลือดของภูเก็ต มีต้นกำเนิดจากเขาไม้เท้าสิบสอง⁴ ซึ่งอยู่ในเขตตำบลป่าตอง อำเภอกะทู้ไหลผ่านบ้านเกิดโฮ้ (เมืองภูเก็ตเก่า) บ้านทุ่งทอง บ้านสามกอง บ้านทุ่งคา (เมืองภูเก็ตปัจจุบัน) แล้วไหลออกสู่อ่าวภูเก็ต คลองนี้เดิมเป็นคลองใหญ่และลึก เรือสำเภาลำใหญ่สามารถแล่นผ่านได้โดยผ่านท่าเรือบ้านสามกองถึงบ้านเกิดโฮ้ และจอดพักที่ท่าเรือปากอ่าวทุ่งคา ซึ่งอยู่ในตัวเมืองภูเก็ต แต่เมื่อ

¹วิโรจน์ ดาวฤกษ์. (2528). “สภาพธรณีวิทยาและภูมิศาสตร์ของเกาะภูเก็ต,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง. หน้า 5.

* หมายถึง เกาะภูเก็ต

²Ian Morson. (1993). *The Connection Phuket and Penang and Adelaide*. p. 27.

³เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 28 - 29.

⁴เป็นภูเขาที่สูงที่สุดในเกาะภูเก็ต ประมาณ 529 เมตร

การทำเหมืองแร่ดีบุกเจริญขึ้น น้ำลำแร่ได้พัดเอาทรายดินโคลนลงไปถมในลำน้ำ ทำให้ดินเลนจนเรือไม่สามารถจอดเทียบได้

1.3 ลักษณะภูมิอากาศ

เกาะภูเก็ตอยู่ในเขตอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วงระยะเวลาที่ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านเกาะภูเก็ตกินเวลานานกว่าลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือจึงมีค่ากล่าวถึงสภาพภูมิอากาศในเกาะภูเก็ตว่า “ฝนแปดแดดสี่” ซึ่งหมายถึงระยะเวลาฤดูฝนยาวนานถึงแปดเดือนตั้งแต่เดือนเมษายนถึงเดือนพฤศจิกายน ส่วนฤดูร้อนเป็นเวลานาน 4 เดือน ตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเดือนมีนาคม ฉะนั้นบริเวณตอนปลายด้านเหนือ และด้านตะวันออกได้แก่บริเวณช่องแคบปากพระและอ่าวฉลอง มีท่าเรือสำหรับหลบลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และทางด้านชายฝั่งตะวันตกของเกาะมีอ่าวป่าตองเป็นท่าเรือสำหรับหลบลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เจมส์ โลว์ นักเดินเรือชาวอังกฤษที่มาถึงเกาะภูเก็ตใน พ.ศ. 2367 ก็ได้กล่าวถึงนักเดินเรือซึ่งเดินเรือผ่านเกาะภูเก็ตได้ตั้งข้อสังเกตว่า “ที่เกาะกลาง* ไม่ร้อนจัด ฝนตกเบา ๆ ในเดือนกรกฎาคม และตกเรื่อยไปจนกระทั่งถึงเดือนพฤศจิกายน โดยหยุดเป็นพัก ๆ และมีฤดูหนาวที่สั้น ...¹ ระหว่าง พ.ศ. 2224 – 2228 แซร์แวงส์ (Nicolas Gervaise) ได้กล่าวถึงเกาะภูเก็ตว่า “เป็นท่าเรืออยู่ทางทิศตะวันตกของคาบสมุทรมลายู ท่าเรือแห่งนี้เป็นที่หลบภัยของเรือจากลมมรสุมซึ่งมักจะเกิดขึ้นเสมอในเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม ...²

กัปตันฟรานซิส โลท์ (Captain Francis Light) ได้พรรณนาในรายงานลงวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2326 ว่า “เกาะภูเก็ตมีท่าเรือกว้างมาก ทางด้านตะวันตก ปลอดภัยทุก ๆ ฤดู ท่าเรือดียิ่ง ดินก็อุดม และอากาศก็ถูกสุขลักษณะ ...³

ประมาณ พ.ศ. 2367 ร้อยโทเจมส์ โลว์ (James Low) ชาวอังกฤษเดินทางผ่านเกาะภูเก็ตได้บันทึกเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศของเกาะภูเก็ตว่า “กลางมีดินอุดมสมบูรณ์ ชาวพื้นเมืองได้ทดลองความจริงนี้แล้ว โดยที่ไม่มีลมหนาวรบกวนในช่วงระยะเวลานาน และตั้งอยู่ในเขตอิทธิพลของลมมรสุมจึงทำให้สามารถปลูกเครื่องเทศและพริกไทยได้ดี ...⁴

จากอิทธิพลของลมมรสุม ชาวต่างประเทศที่เดินทางมาเกาะภูเก็ต เช่น จีน อินเดีย และชาวยุโรปจะจอดเรือเทียบท่าในระยะเวลาที่ต่างกัน เช่น ชาวอินเดียออกเดินทางจากอินเดียสู่เกาะภูเก็ตอาศัยลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนชาวจีนจะเดินทางออกจากประเทศจีนโดยอาศัยลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและเทียบท่าในบริเวณฝั่งตะวันตกของเกาะเช่น บริเวณอ่าวภูเก็ต ท่าเรือสามกอง เป็นต้น

* เกาะภูเก็ต

¹เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 31.

²G.E. Gerini. (2510). “Historical Retrospect of Junkceylon Island,” ใน รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองกลาง. หน้า 59.

³รอง ศยามานนท์. (2511, มกราคม). “พระราชกัปตัน,” วารสารแถลงประวัติศาสตร์เอกสารและโบราณคดี. 2 (1) : 38.

⁴เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 35.

1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ

เนื่องจากลักษณะทางธรณีวิทยาของเกาะภูเก็ตเป็นส่วนประกอบที่ทำให้เกาะภูเก็ตเป็นแหล่ง ดิบุดุมสมบูรณ์ แร่ดิบุดจึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดฐานะทางเศรษฐกิจของ ประชาชนในเกาะภูเก็ต แร่ดิบุดมีอยู่ในบริเวณแนวเขาและที่ราบ แร่ดิบุดอยู่ที่ผิวดิน เรียกว่า อัลลูเวียล เดพโ พสิท (Alluvial Deposits) มีลักษณะเป็นสีดามีเนื้อดิบุดประมาณ 70 – 80%¹ ดร.โกนิค (Dr. Koenig) นัก พฤษศาสตร์ชาวเดนมาร์กได้เดินทางมาเกาะภูเก็ตใน พ.ศ.2322 บันทึกไว้ว่า “พ่อค้าชาวจีนซึ่งอยู่บริเวณ เมืองท่าเรือได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่ามีการค้นพบดิบุดบนยอดเขาสูง เนื่องจากฝนได้ตกลงมาชะดินทำให้สามารถ หาดิบุดได้ ...”² ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสินค้าต้องห้ามของพระคลังสินค้าประจำเมือง คือ ไข่มุกและอำพัน ดังหลักฐานที่พ่อค้าชาวฝรั่งเศสได้บันทึกไว้ว่า “นอกจากการขุดแร่ดิบุดนั้น ยังมีคนดำน้ำหาไข่มุกปีหนึ่งได้ มาก ๆ เหมือนกัน แต่เป็นไข่มุกเม็ดเล็ก ๆ และปีหนึ่ง ๆ จะมีคนค้นพบอำพันราวปีละ 4 – 5 ปอนด์ การที่มี อำพันนั้นก็ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – พฤศจิกายน จะมีลมพายุพัดอย่างแรงจากทะเล จึงได้พัดเอาอำพัน* ขึ้นตามชายทะเลเหล่านี้ ก็มีเจ้าพนักงานของพระเจ้ากรุงสยามมากอยุ่ประจำอยู่สำหรับเก็บอำพันที่จะพัดขึ้น มาอยู่บนตลิ่ง ...”³

หมื่นพรหมสมพัตร (มี) ได้แต่งนิราศกลางบรรยายลักษณะของอำพันว่า

ในย่านยมนานันอำพันมี
ถูกคลื่นจัดซัดสาดขึ้นหาดกว้าง
เข้าเกลี้ยงกลิ้งเหมือนเหมือนเช่นผี
ครึ่งแหว่งกลมกลิ้งรสมตราศี
เนื้อเป็นสีสุวรรณอำพันทอง

นายมี

ทรัพยากรอีกประเภทหนึ่งของเกาะภูเก็ต คือ สัตว์น้ำ เจมส์ โลว์ ได้บันทึกในจดหมาย เหตุ กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำว่า “ชายฝั่งทะเลและอ่าวเล็กอ่าวน้อยมีปลาตัวงาม ๆ ชุกชุมและเป็นที่อาศัยกำบังคลื่นลมได้ดีมากจนพวกชาวประมงสามารถประกอบอาชีพของตนได้ทุก ฤดูกาล ...”⁴

¹ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และ สุภาพ ยศสุนทร. (2507). *เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย*. หน้า 67.

²G.E.Gerini. (2510). “Historical Retrospect of Junkceylon Island,” ใน *รวมเอกสารเรื่องราว เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองกลาง*. หน้า 73.

*อำพัน คือ ซุปลาวาที่จับกันเป็นก้อน ในฤดูลมมรสุมคลื่นจะพัดเอาก้อนอำพันมาติดชายหาด มี กลิ่นเหม็น จะมีการประมูลเก็บอำพัน เหมือนประมูลเก็บไข่เต่า นำไปตากแห้ง มีประโยชน์ในการเป็นกระสายยา หรือนำไปเผาไฟจะมีกลิ่นหอม.

³กรมศิลปากร. (2513). “จดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศสตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ 44 เล่มที่ 11*. หน้า 56.

⁴เจมส์ โลว์. (2519). *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์*. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 35.

2. ประชากร

สันนิษฐานว่าชนกลุ่มแรกที่มาตั้งถิ่นฐานบนเกาะภูเก็ต คือ พวกโอรังลาโอด ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามว่า ชาวเลหรือชาวน้ำ ชนเหล่านี้มีที่อยู่ไม่แน่นอนเป็นเหตุให้ราษฎรไทยถือโอกาสเข้าไปแอบแฝงอยู่กับพวกชาวน้ำเพื่อหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน จนกระทั่งสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตได้จัดทำสำมะโนครัวพวกชาวเล และเกณฑ์แรงงานประจำปีเหมือนราษฎรไทยทั่วไป ดังปรากฏในจดหมายกราบบังคมทูลสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตอนหนึ่งว่า “การให้ยกเว้นเก็บเงินค่าราชการ พวกชาวทะเลซึ่งหาเลี้ยงชีพด้วยการหาปลาตามริมฝั่งทะเลเป็นหย่อม ๆ ไม่รวมกัน ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของพื้นบ้าน ... พระยารัษฎานุประดิษฐ์เสนอว่า ควรผ่อนผัน แต่มีข้อแม้ว่าปีหนึ่งต้องมาทำงานให้รัฐบาล 10 วัน หรือ 15 วัน โดยใช้แรงงานให้ตัดไม้ ถางป่า ...”¹

2.1 ราษฎรไทย

เป็นชาวพื้นเมืองที่มีมากที่สุด คนไทยชาวพื้นเมืองนั้นมาจาก²

1. กรุงศรีอยุธยา ซึ่งคงจะเป็นข้าราชการ กรมการเมือง
2. โดยสัมพันธทางสายโลหิต จะมาจากนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่สุดทางภาคใต้
3. มาทางสายไทรบุรี ซึ่งเข้ามาติดต่อดำขายกัน

ฉะนั้นราษฎรไทยจะมีทั้งพวกที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม ดังที่กับตันฟรานซิส โลห์ กล่าวว่า “ประชาชนที่อาศัยอยู่ผสมผสานกันทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมกับพวกแขก มลายู โดยเฉพาะคนไทยเป็นจำนวนมากในสมัยนั้นที่ทำตัวเป็นมุสลิมและพุทธศาสนิกชน เช่น ไม่รับประทานเนื้อหมู แต่สักการะพระพุทธรูป ...”³ ราษฎรไทยต้องมีความผูกพันกับรัฐบาลกลาง ในฐานะที่เป็นไพร่ ไพรในเมือง ภูเก็ตมีอยู่ 2 ชนิด คือ ไพรของเจ้าเมือง กรมการเมือง หรือที่เรียกเลกสมเจ้าเมือง กรมการเมือง และไพร่ส่วย หรือเลกส่วย⁴

ไพร่ของเจ้าเมืองกรมการเมืองหรือเลกสมเจ้าเมือง กรมการเมือง เป็นไพร่ที่จัดไว้สำหรับใช้สอยในราชการต่าง ๆ ของเจ้าเมืองประกอบด้วยขุน หมื่น ไพรสม ทาส เป็นต้น จำนวนไพร่กลุ่มนี้จะถูกแบ่งไปใช้ในราชการของเจ้าเมือง 2 ส่วน เช่น ก่อสร้างสถานที่ราชการ สร้างบ้านเรือน วัด หรือกิจการเหมืองแร่ ส่วนตัวของเจ้าเมือง โดยไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ⁵ อีก 1 ส่วน ต้องส่งส่วยเช่นเดียวกับไพร่ส่วยอาจจะเสีย

¹จดหมายกราบบังคมทูลสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ 207/6005. (ไมโครฟิล์มเลขที่ มร.5 ม./45/1). (ร.ศ.122). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5.ม.28.2/14 ลงวันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ.122.

²เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2528). “เอกสารประวัติศาสตร์ถลาง,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง. หน้า 129.

³รอง ศยามานนท์. (2511, พฤษภาคม). “พระยาราชกปิตัน,” แดลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. 2 : 76 – 77.

⁴จดหมายกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์ ที่ 9/1338. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม ร.5 ม/50/2). (ร.ศ. 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/18 ลงวันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.111.

⁵ขจร สุขพานิช. (2518). “ฐานันดรไพร่,” ใน ข้อมูลจากอดีต. หน้า 40.

เป็นเงินทองก็ได้ เรียกว่า “ส่วยตีบูก” พวกส่วยตีบูกนี้เมื่อเปลี่ยนมาเสียเงินแทน ไพร่สมเสียคนละ 7 บาท ถ้าเป็นพวกขุน หมื่น ทนาย ทาส เสียคนละ 3 บาท 32 อัฐ หรือประมาณ 2 เหรียญมาเลย์ครึ่ง ทางราชการได้กำหนดเป็นกฎหมายไว้ว่าห้ามจำหน่ายเลกสมเจ้าเมืองกรมการเมือง นอกจากตาย หนี ขรา หรือพิการ¹

ไพร่ส่วยหรือเลกส่วย เป็นเลกเหมือนส่วยตีบูก แต่อยู่ในความควบคุมของนายกอง และนายหมวดสักเลก เจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองจะมาเกณฑ์แรงงานไปใช้เช่นเดียวกับพวกส่วยตีบูกไม่ได้ เลกชนิดนี้จำหน่ายได้และเสียเงินส่วยในอัตราเดียวกับส่วยตีบูก เมื่อถึงกำหนดครบงวดปี นายหมวดนายกองจะทำการเร่งเงินส่วยดังกล่าส่งกรุงเทพฯ ซึ่งจำนวนเงินมักจะได้น้อยแน่นอนนัก เนื่องจากพวกเลกส่วยมักอพยพหรือหลบหนีเข้าป่า หรือไปทำมาหากินในต่างหัวเมือง เช่น ใน พ.ศ. 2393 เรียกเก็บเงินส่วยได้ทั้งหมด 416 เหรียญมาเลย์²

นอกจากนี้ยังมีสาเหตุที่ทำให้จำนวนไพร่มีไม่แน่นอน คือ ราษฎรจะอพยพหนีไปหาที่ทำมาหากินใหม่ หรือหนีไปอาศัยร่วมปะปนกับพวกชาวน้ำ ดังได้กล่าวมาแล้ว เนื่องจากไม่ได้รับความยุติธรรมจากกรมการเมืองหรือเจ้าเมืองที่เขาเปรียบเลกส่วยด้วยการเกณฑ์แรงงาน หรือไม่ก็เรียกเก็บเงินส่วยในอัตราสูงเพื่อเฉลี่ยให้พอกับจำนวนไพร่ที่หนีไป หรือไพร่ที่ไม่ยอมเสีย³ ดังปรากฏในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการสักเลกว่า “เลกสม เลกส่วย ... หัวเมืองฝ่ายใต้นั้นยากจน ชัดสนมากจะให้กองสัก ออกมาสักตามอย่างแต่ก่อน นายกองนายหมวด ก็จะเรียกเอาเงินค่าหางว่าว จะพากันหนี เข้าป่าด้วยความกลัว ความจนไม่มีเงินค่าหางว่าว กองสักไม่กล้าติดตามเข้าไปในป่า ...”⁴

2.2 ชาวต่างชาติ

เกาะภูเก็ตในสมัยโบราณเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่นักเดินทางเรือทุกชาติที่แล่นเรือผ่านมาย่านนี้เพราะเป็นเกาะที่มีท่าเรือที่ดีสามารถจอดหลบพายุได้ดีดังนั้นเกาะภูเก็ตจึงมีชนชาติต่างๆ เข้ามาเพื่อขายสินค้าและจอดแวะพักเพื่อที่จะเดินทางต่อไปยังภาคใต้แหลมมลายู นักเดินเรือสมัยแรก ๆ น่าจะได้แก่อินเดีย ต่อมาเป็นชาวเปอร์เซีย จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงมีชาวยุโรปหลายชาติผ่านเข้ามาในเกาะนี้

ชาวอินเดียที่เดินเรือค้าขายมายังเกาะภูเก็ตมาจากอินเดียใต้ ออกจากเมืองท่ากานจีหรือกานจิร์ม แคว้นทมิฬนาดู⁵ แคว้นกลิงคราษฎร์ แคว้นมัทราส จากการศึกษาพบว่าพ่อค้าอินเดียรายได้ดีได้ไปมาค้า

¹จดหมายเหตุกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์. ที่ 9/1338. (ไมโครฟิล์มเลขที่ มร.5 ม/50/2). (ร.ศ.111): หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/18 ลงวันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.111.

²สารตราตอบเมืองพังงาว่าด้วยส่งเงินส่วย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม ร.4 รล-กพ/2). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กน. เล่ม 2.

³จดหมายเหตุกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์. หน้าเดิม.

⁴สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายใต้. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม ร.5 รล-พศ/20). (จ.ศ.1241 – 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 20 ลงวันที่ 30 เมษายน 2415.

⁵พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (2525). “ศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนโบราณภาคใต้,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์โบราณคดีศรีวิชัย. หน้า 113.

ขายกับเมืองท่าใด เมื่อถึงฤดูค้าขายก็จะขนสินค้าไปยังเมืองท่าที่ได้เคยค้าขายกันมาก่อน¹ นอกจากนี้การเดินทางไปมาค้าขายจำเป็นต้องอาศัยฤดูกาลจึงต้องอาศัยอยู่ที่เมืองท่านั้น ๆ เป็นแรมเดือน พ่อค้าบางคนจึงตั้งหลักแหล่ง ณ ที่นั้น สินค้าสำคัญที่ชาวอินเดียได้นำมาค้าขายแลกเปลี่ยนกับดีบุก คือ ผ้าชนิดต่าง ๆ ประมาณ พ.ศ. 2370 – 2373 นายมี (หมื่นพรหมสมพัตร) ได้บรรยายสภาพตลาดในเกาะภูเก็ตในนิราศกลางว่า

ตลาดบกนั่งเบียดกันเสียดแทรก
ดีบุกแลกเงินเหรียญเที่ยวเวียนขาย
พวกไทยเจ๊กแซกชาวขายผ้าลาย
มาตั้งขายเรียงพับสลักกัน

นายมี

พ่อค้าชาวอินเดียจากเมืองมัทราสคนหนึ่งชื่อญีหลิบได้เดินทางไปมาค้าขายระหว่างเมืองมัทราส มังคลากับหัวเมืองต่าง ๆ ของไทยทางภาคใต้ถึงเกาะภูเก็ต ต่อมาได้ตั้งภูมิลำเนาค้าขายอยู่ ณ เมืองกลาง ราวสมัยกรุงธนบุรีได้เข้ารับราชการในเมืองกลางในตำแหน่งกรมการเมืองที่ขุนล้าม ญีหลิบได้ภรรยาเป็นชาวเมืองกลาง มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อ เจิม แซกเรียกว่า เจ๊ะมะ ต่อมานายเจิมได้เป็นที่ขุนล้ามแทนบิดาและได้แต่งงานกับคุณแสงผู้เป็นวงศ์ญาติกับท้าวเทพกระษัตรี (คุณหญิงจัน) หลังจากนั้นนายเจิมได้เป็นที่พระกลางในสมัยรัชกาลที่ 2 หลังจากที่เมืองกลางถูกพม่าตีแตกใน พ.ศ. 2352 พระกลาง (เจิม) มีบุตรชายชื่อแก้ว ผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระภูเก็ต เจ้าเมืองภูเก็ตสมัยรัชกาลที่ 3 พระภูเก็ต (แก้ว) มีบุตรชายชื่อทัด และได้เป็นเจ้าเมืองภูเก็ตสืบต่อมาได้สร้างความเจริญให้กับเมืองภูเก็ตเป็นอย่างมากจนได้รับการเลื่อนฐานะจากเมืองขึ้นของเมืองกลางเป็นเมืองชั้นตรีและลดฐานะเมืองกลางเป็นเมืองชั้นของเมืองภูเก็ต² กล่าวได้ว่าชาวอินเดียมีส่วนสร้างประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต

นอกจากชาวอินเดีย ชาวจีนก็เป็นชนกลุ่มหนึ่งซึ่งเชื่อกันว่าเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเกาะภูเก็ตตั้งแต่สมัยสุโขทัย³ และอพยพเข้ามาจำนวนมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์โดยเข้ามาประกอบอาชีพค้าขาย ทำเหมืองแร่ดีบุกและเป็นเสมียน ฯลฯ เช่น จินหลิมหัว อพยพมาอาศัยอยู่ในเกาะภูเก็ต เมื่อ พ.ศ. 2364 เขาได้นำเรือสำเภามาเดินทางไปยังเมืองปีนังเพื่อทำธุรกิจ ระหว่างการเดินทางกลับ เขาเห็นเรือใบของพม่าลำหนึ่ง รู้สึกสงสัย จึงได้เข้าโจมตีเพื่อค้นดูเรือลำนั้น เขาก็พบจดหมายของรัฐบาลพม่าถึงราชาแห่งไทรบุรี ซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองขึ้นของไทย หลิมหัวจึงนำเรือและลูกเรือลำนั้นไปยังภูเก็ต และส่งมอบให้แก่เจ้าเมือง เมื่อทางการได้พบว่าจดหมายนั้นยุ้งให้เจ้าเมืองไทรบุรีก่อนขบถ หลิมหัวจึงได้รับการตอบแทนความดีความชอบโดยได้รับการแต่งตั้งเป็นหลวงราชภักดี⁴

ชาวต่างชาติที่มาอาศัยอยู่ในเกาะภูเก็ต ก่อน พ.ศ. 2396 นอกจากอินเดีย และจีนแล้ว ยังมีชาวตะวันตก เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามารับซื้อแร่ดีบุกจากชาวเมืองและถือโอกาส

¹D.E.G. Hall. (1966). *A History of South – East Asia*. p.12-13.

²สมบุญ แก่นตะเคียน. (ม.ป.ป.). *ประวัติเมืองภูเก็ต*. หน้า 48 – 50.

³วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์* = Chinese Society in Thailand : An Analytical History. แปลโดย พรรณี ฉัตรผลรักษ์ และคนอื่น ๆ. หน้า 1.

⁴G.E. Gerini. (1986). "Historical Retrospect of Junkceylon Island," in *Old Phuket*. p.96 –

อาศัยปะปนกันอยู่กับชาวพื้นเมือง จนได้แต่งงานกับชาวพื้นเมืองมีลูกมีหลานแต่ทางฝ่ายพ่อไม่ยอมรับผิดชอบปล่อยให้แม่เลี้ยงลูกไปตามลำพัง เมื่อเสร็จธุรกิจการค้าของตนก็กลับบ้านเมือง เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ดำรงตำแหน่งพระบรมโอรสาธิราชเสด็จประพาสภูเก็ตใน พ.ศ. 2453 ได้โปรดให้ลูกครึ่งไทยฝรั่งแถวอำเภอถลางเข้าเฝ้า ดังหลักฐานที่ทรงบรรยายลักษณะลูกครึ่งไทยฝรั่งว่า “ถ้าไม่บอกว่าฝรั่งก็รู้ไม่ได้ เพราะแต่งกายก็ห่มผ้าเหมือนไทย ๆ เรา กินหมากจนปากไหม้ พูดภาษาฝรั่งไม่ได้จนคำเดียว ถามว่าพวกเขา มาอยู่ได้หลายชั่วคนแล้วเท่านั้น แต่ทราบข่าวชาวโปรตุเกสได้เคยมาที่ถลางนี้ตั้งแต่ช้านานมาแล้ว บางทีฝรั่งดำที่ถลางนี้จะเป็นลูกหลานชาวโปรตุเกสก็ได้ พวกฝรั่งถลางยังถือลัทธิคริสต์อยู่ ...”¹

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าประชากรในเกาะถลางเป็นลูกครึ่งฝรั่ง คือ ฟรานซิส โลห์ ชาวอังกฤษเข้ามาทำการค้ากับชาวถลางก่อนศึกถลาง พ.ศ. 2328 ได้สมรสกับลูกครึ่งโปรตุเกสไทย เป็นชาวถลางชื่อมาร์ตินา โรเซลล์ ประมาณ พ.ศ. 2315²

3. สภาพความเป็นอยู่ของประชาชน

เท่าที่มีบันทึกเป็นหลักฐานไว้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แสมสันได้บันทึกไว้เมื่อมาเกาะภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ. 2243 – 2262 (ค.ศ. 1700 – 1719) ว่า “บ้านเมืองนั้นปกครองด้วยคนจีนที่กตัญญูดีประชาชน ประชาชนในสมัยนั้นยากจนมีความเป็นอยู่ง่าย ๆ และเป็นคนค่อนข้างจะเฉื่อยชา ...”³

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีความเป็นอยู่ของชาวเกาะภูเก็ตประสบกับปัญหาหากพอสมควร จนกระทั่งมีการจำนำเมียกัน โดยพิจารณาจากจดหมายที่นายเรือผู้หัวและอำแดงบุญเมีย ต้องไปกู้ยืมเงินโดยเอาเมียของตนเองไปเป็นประกัน ดังข้อความในสัญญา พ.ศ. 2322 ว่า “ข้าพเจ้านายเรือผู้หัวและอำแดงบุญเมีย ขอทำสารกรมธรรม์เป็นค้ำประกันเข้ามารับเอาเงินตราของเจ้าสะเภากัปตันลีมา เป็นเงินหกแผ่นงูกัน แลข้าพเจ้าของอำแดงบุญผู้เมียมาขายสงวนไว้ให้ท่านใช้การงานค่าเงินของท่านพลางก่อน ...”⁴

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คราวศึกถลาง พ.ศ. 2328 มีผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในเกาะภูเก็ต ต้องทิ้งบ้านหนีเข้าป่าและได้รับภัยจากโจรผู้ร้าย ดังปรากฏตามจดหมายคุณหญิงจันที่มีถึงกับต้นฟรานซิส โลห์ ณ เมืองปีนัง ระหว่าง เดือนกันยายน – ตุลาคม 2329 ว่า “ครั้งพะมาตีปากพระได้ กลับแล่นจะหนีมา ณ บ้านและคนซึ่งให้รักษาบ้านเรือนอยู่นั้น แล่นหุ่* บ้านเสีย ข้าวของทั้งปวงเป็นอันตรายมีคน ธิบเอาไปสิ้น ...”⁵

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2506). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 125. หน้า 92 - 94.

²Ian Morson. (1993). *The Connection Phuket and Penang and Adelaide*. p.86.

³เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2510). “วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ถลาง,” ใน *รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองถลาง*. หน้า 27.

⁴สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). *เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้*. หน้า 64.

* เป็นภาษาถิ่น แปลว่า ละทิ้ง.

⁵ประสิทธิ์ ชินการณ (ผู้ปริวรรต). (2529). “จดหมายเหตุจากเมืองถลางถึงพระยาราชภักดี ฉบับที่ 3,” ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง ครั้งที่ 2*. หน้า 39.

พม่าได้เผาบ้านเรือนและข้าวในนาเสียหายทำให้เกิดอดอยากข้าวยากหามาแพงเป็นที่เดือดร้อนอย่างยิ่ง เจ้าพระยาสุรินทราชา ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองทั้งแปด จึงมีหนังสือถึงกัปตันฟรานซิส โลท์ เมื่อ พ.ศ. 2329 ซึ่งมีข้อความว่า “พม่าเผาข้าวเสียหายเป็นอันมาก ข้าวขัดสนเห็นไม่พอเลี้ยงบ้านเมืองจนได้ข้าวในไร่ พญาราชกัปตันเห็นแก่การแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวสืบไป ให้ช่วยจัดแจงนายเรือ สลุปลูกค้า บรรทุกสินค้าและข้าวมาจำหน่าย ...”¹ และต่อมาหนังสือคุณหญิงจันถึงกัปตัน ฟรานซิส โลท์ ในปีเดียวกัน มีข้อความว่า “ขอให้ท่านช่วยแต่งให้ผู้อื่นผู้ใด ไปช่วยจัดหาซื้อข้าว ณ เมืองไซ ถ้าได้ข้าวแล้วนั้น ขอให้ท่านได้ช่วยแต่งสุหลูป กำปั่นเอามาส่งให้ทัน ณ เดือน สิบ ...”²

ครั้นประมาณ พ.ศ.2367 หลังจากพม่าได้ตีเมืองกลางแตก ใน พ.ศ.2352 เจมส์ โลว์ได้บรรยายถึงสภาพของชาวเกาะภูเก็ตว่ามีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ มีปัญหาในเรื่องเครื่องนุ่งห่มบ้างโดยเฉพาะสตรี และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างสตรีที่พึ่งจากกับเกาะภูเก็ต สตรีพม่านั้นค่อนข้างสันโดษและเก็บตัวมากกว่า ดังข้อความที่ว่า “เท่าที่เห็นปรากฏว่าชาวเกาะกลางดำเนินชีวิตไปอย่างง่าย ๆ ตั้งแต่เกาะกลางเริ่มเสื่อม พวกเขาก็ถูกกำหนดให้อยู่ใต้การปกครองของเมืองพม่า พวกผู้หญิงมีความลำบากอยู่บ้างในการนุ่งห่ม เมื่อเรามาถึงนั้นเห็นเขามีผ้าชิ้นเล็ก ๆ ปกปิดร่างกายเหนือเอวขึ้นไปหรือไม่ก็ไม่มีเลย แต่ที่เป็นเช่นนี้มีร่องรอยว่าเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่ไม่รู้ว่าจะไรสวย อะไรงาม ...”³ และเจมส์ โลว์ ได้พูดถึงภาระหน้าที่ของสตรีในเกาะภูเก็ตว่า “ข้อกำหนดที่พวกผู้ชายต้องมีหน้าที่รับใช้บ้านเมือง ปีละหลายเดือน พวกผู้หญิงจึงต้องแบกภาระ งานหนักต่าง ๆ ที่พวกผู้ชายต้องทำเอาไว้ ฉะนั้นพวกผู้หญิงเหล่านี้ก็ย่อมจำเป็นอยู่เองที่จะต้องหาเลี้ยงตนเอง ขณะที่สามีของตนไม่อยู่ หญิงพวกนี้ต้องทำนา ปลูกผัก และทอผ้า หรือมีเงินนั้นก็ค้าขายในตลาดเล็ก ๆ ...”⁴

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาตั้งแต่อดีตเท่าที่มีเอกสารทางประวัติศาสตร์ชาวเกาะภูเก็ตหาได้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีไม่

3.1 ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

จากจดหมายเหตุของพ่อค้าชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมาค้าขายในเกาะภูเก็ต เมื่อ พ.ศ. 2229 ได้กล่าวถึงสภาพหมู่บ้านในเกาะภูเก็ตว่า “เกาะภูเก็ตนี้ไม่เป็นเมือง แต่มีราษฎรพลเมืองตั้งอยู่เป็นหมู่ ๆ และหมู่บ้านก็มีต่าง ๆ อยู่ชายป่าห่าง ๆ กัน แต่ถึงดังนั้นราษฎรก็เรียก หมู่บ้านที่ใหญ่ที่สุดว่า เมือง ...”⁵

ต่อมาใน พ.ศ. 2327 ร้อยเอกเจมส์ ฟอว์เรสต์ (Captain James Forrest) ได้มาเกาะภูเก็ตได้บรรยายสภาพบ้านเรือนของเกาะภูเก็ตว่าทำด้วยไม้ยกพื้นและหลังคามุงด้วยใบพวกปาล์ม ซึ่งใช้ทั่วไปใน

¹ประสิทธิ์ ชินการณ (ผู้ปริวรรต). (2529). “จดหมายเหตุจากเมืองกลางถึงพระยาราชกัปตัน ฉบับที่ 3,” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ 2. หน้า 39.

²สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้. หน้า 10.

³เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทนา วรณดิวงศ์. หน้า 26.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 64.

⁵กรมศิลปากร. (2513 ก). “จดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศส ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ 44 เล่มที่ 11. หน้า 56.

ประเทศมาเลเซีย¹ หลังจากนั้นประมาณ 40 ปี พ.ศ. 2367 เจมส์ โลว์ ได้บรรยายถึงสภาพวัดที่บ้านท่าเรือว่าเป็นเรือนมุงแฝกโกโรโกโส ซึ่งทำให้คาดว่าบ้านราษฎรก็คงเป็นอย่างเดียวกัน²

มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับบ้านมีใต้ถุนในเกาะภูเก็ตมักจะปลูกเตี้ย ๆ ไม่นิยมใต้ถุนสูงเหมือนภาคอื่น ๆ สืบเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์และภูมิอากาศ จากสภาพอากาศที่มีฝนตกชุกและอยู่ในเขตลมมรสุมพัดผ่าน ดินเป็นดินทรายมีความยืดหยุ่นมาก ดังนั้น ชาวเกาะภูเก็ตไม่นิยมฝังเสาลงในดิน เพราะโอกาสเสาเรือนจะทรุดมีได้มาก นอกจากนั้นแล้วพื้นดินภูเก็ตยังชุ่มชื้นด้วยน้ำฝนเป็นที่อยู่อาศัยของปลวก และเชื้อราต่าง ๆ ที่จะกัดกร่อนให้เสาผุเร็วขึ้น จึงใช้รองดินเสาด้วยก้อนหิน ซึ่งวางไว้ไม่สูงนัก เนื่องจากเสาไม้ได้ฝังลงในดินนั่นเอง ถ้าปลูกใต้ถุนสูงมากนัก โอกาสที่จะถูกลงพายุพัดเรือนให้ไหวโยกหรือพังทลายลงก็มีได้มาก

4. สภาพเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตก่อน พ.ศ.2396 เป็นแบบพออยู่พอกิน โดยการค้าขายกับต่างประเทศไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ดังที่เวเรต์ พ่อค้าชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมาพร้อมกับราชทูตเซวาลีเย เดอโซมมอนด์ ใน พ.ศ.2228 ตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้บันทึกไว้ว่า “แร่ดีบุกเป็นสิ่งสำคัญของเมืองนี้ จึงเกิดมีการค้าขายและชาวเมืองได้อยู่เลี้ยงชีพโดยอาศัยแร่ดีบุกนี้เอง ...”³ ในด้านการเกษตรมีน้อย เพราะสภาพภูมิประเทศไม่เหมาะกับการประกอบอาชีพเกษตร ส่วนการค้ายังไม่กว้างขวางนัก เพราะระบบการผูกขาดสินค้าของพระคลังสินค้าประจำเมือง เห็นได้จากสัญญาทางการค้าที่มองซิเออร์เซเบลเรต์ ชาวฝรั่งเศสทำกับไทย “ประการหนึ่ง ถ้าแลกุมปันหนี ที่ต้องการซื้อดีบุก ณ เมืองกลาง และงาช้าง แลช้าง แลดินประสิว ดีบุกดำ หมายกรอกฝาง ก็ให้ชาวคลัง ขายให้แก่ตามราคาซื้อขายแก่ลูกค้าทั้งปวง และอย่าให้กุมปันซื้อขายสินค้าที่มีชื่อทั้งนี้แก่ลูกค้า ซึ่งมีได้ซื้อต่อชาวคลังนั้นเลย ...”⁴

4.1 การประกอบอาชีพ

การประกอบอาชีพของชาวเกาะภูเก็ตก่อน พ.ศ.2396 มีปรากฏจากหลักฐานในจดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศสว่า “ไม่ทำการงานอย่างใดที่แปลกเลยทั้งวิชาความรู้ก็ไม่ต้องเสาะแสวงหาการที่ทําอยู่ในทุกวันนี้ก็มีเพียงแต่ตัดฟัน ทำนา และขุดดินเพื่อร่อนหาดีบุกเท่านั้น ...”⁵

¹เอกรวิทย์ ณ ถลาง. (2510). “วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ถลาง,” ใน *รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ถลาง*. หน้า 83.

²สุวัฒน์ วิรุฬห์สิงห์. (2528). “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมเมืองถลาง,” ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง*. หน้า 173.

³กรมศิลปากร. (2509). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 เรื่องจดหมายเหตุในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5*. หน้า 55 – 60.

⁴กรมศิลปากร. (2507). *ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 29 จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบลเรต์*. หน้า 145 – 146.

⁵กรมศิลปากร. (2513). “จดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศสตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ 44 เล่มที่ 11*. หน้า 56.

ส่วนการเกษตร การค้าขาย ทำกันน้อยด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

4.1.1 การทำแร่ดิบูก

เป็นอาชีพหลักของราษฎรมาแต่สมัยโบราณ ราษฎรหาแร่ด้วยวิธีขุด หรือร่อนหาแร่ตามแม่น้ำลำธาร แล้วนำมาแลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภค และเพื่อใช้เป็นส่วยแทนการเกณฑ์แรงงานให้แก่รัฐ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

การร่อนแร่เป็นวิธีการหาแร่แบบดั้งเดิมของราษฎร เพื่อเลี้ยงชีพเป็นรายบุคคลโดยใช้เครื่องมือง่าย ๆ เรียกว่า “เลียง” มีลักษณะคล้ายกะทะ ก้นลึกไม่มีหู ทำด้วยไม้เนื้อเหนียว ขนาดพอจับได้ถนัดมือ วิธีการร่อนด้วยเลียงนั้นจะเริ่มต้นด้วยการตักแร่ที่ปนกับดินทรายเข้ามาลงในเลียง แล้วนำมาร่อนในน้ำเพื่อให้แร่ซึ่งผสมกับเศษหินดินทรายเกิดการเคลื่อนไหว แร่ซึ่งมีน้ำหนักมากกว่าจะไหลในบริเวณก้นเลียง ส่วนเศษหินดินทรายซึ่งมีน้ำหนักน้อยจึงวนอยู่ส่วนบน ผู้ร่อนแร่ จึงต้องเอียงเล็กน้อยเพื่อจะได้พัดพาออกไปทีละน้อย ๆ จนในที่สุดจะเหลือแต่เศษดิบูก¹

การร่อนหาแร่ของราษฎรวันหนึ่ง ๆ ร่อนได้ประมาณ 100 เลียง ในเวลา 10 ชั่วโมง เลียงหนึ่งร่อนแร่ได้ประมาณครั้งละ 15 – 25 ปอนด์ ผู้ร่อนแร่ต้องขอใบอนุญาต เสียค่าธรรมเนียมเล็กน้อย จึงจะร่อนแร่ในเขตที่กำหนดได้²

นอกจากการร่อนหาแร่ด้วยวิธีง่าย ๆ ดังกล่าวแล้วยังมีการทำเหมืองขุด ซึ่งมีวิธีการดังนี้ คือ

เหมืองดิบูกที่ราษฎรในเกาะภูเก็ตทำสมัยนั้น ล้วนเป็นเหมืองขุดทั้งสิ้น วิธีการขุดนั้นใช้แรงงานประมาณ 4 คนต่อหนึ่งหลุม สองคนขุด และอีกสองคนคอยเสริมเผือกไม้ไผ่ลงไปยังหลุมเพื่อกันมิให้ดินพัง และกันน้ำมิให้ไหลลงหลุม มีโพรงทางชักดินขึ้นสูง พร้อมทั้งหินถ่วงปลายพร้อมดักดินและแร่ขึ้นจากหลุม ข้างหลุมจะมีแหล่งน้ำซึ่งอาจจะเป็นลำธารหรือขุดบ่อน้ำไว้ก็ได้ พวกผู้ขุดมีหน้าที่แยกแร่จากดินที่บ่อน้ำนี้ พอตกเย็นก็นำแร่นี้ไปล้างอีกครั้งหนึ่งที่ลำธารซึ่งมีน้ำไหล เพื่อให้ชะขี้ดินออกให้หมด ... การทำเหมืองขุดนี้มีใช้ทำได้ง่ายนัก ในท้องที่บางแห่งราษฎรต้องขุดหลุมลึกลงไปถึง 50 – 70 ฟุต ในขณะที่แถบชายฝั่งทะเลขุดเพียง 10 – 30 ฟุตเท่านั้น แต่จะทำริมฝั่งทะเลได้ก็ต้องรอดูที่หมดหน้าน้ำทะเลหนุนสูงแล้วเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงสามารถทำงานได้เพียงละ 4 เดือนเท่านั้น ...³

ดิบูกที่ร่อนได้หรือขุดได้ต้องนำไปถลุงยังเตาถลุงของเจ้าเมือง ที่มีชาวจีนมาผูกขาดการถลุงแร่จากเจ้าเมือง เจมส์ โลว์ ได้มาเกาะภูเก็ตและได้บันทึกว่า “มีเตาหลอมอยู่เตาเดียวเท่านั้นที่บ้านท่า

¹ไชยยุทธ ปิ่นประดับ (อายุ 59 ปี) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ที่ 2 ถนนวิชิตสงคราม ต.กะทู้ อ.กะทู้ จ.ภูเก็ต เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2540.

²กัมพล มณีประพันธ์ และ สงบ ส่งเมือง. (2529). เหมืองแร่ในภาคใต้, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 10. หน้า 4106 – 4109.

³นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2528). “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 148. (อ้างอิงมาจาก John Anderson. (1965). *Political and Commercial Consideration Relative to the Malayan Peninsula and the British Settlement in the Straits of Malacca, Singapore*. p. 54 – 68.)

เรือ โดยชาวจีนผู้หนึ่งเป็นผู้หลอม เขาจ้างคนงานไว้ 6 คนด้วยกัน เตาหลอมโลหะนี้ไม่ได้ถูกใช้หลอมเสมอ ๆ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น เตาหลอมนี้จะต้องหลอมตีบุกได้ถึง 500 บาฮาร์* ทุกปี ... เตาถลุงสูงประมาณ 3 ฟุต ส่วนบนสุดมีเส้นผ่าศูนย์กลางฟุตครึ่ง มีชั้นสินแร่และถ่านไม้หลายชั้นสลับกัน นำใส่เข้าไปในเตา และสูบลมเข้าไปไม่หยุดหย่อน ระหว่างเวลา 3 คืน และ 4 วัน ขาดไป 1 คืน หลังจากนั้น 12 ชั่วโมง ตีบุกจะเริ่มไหลออกมา เล็กน้อยใส่ถ่านหินเข้าไปในไฟถึง 4 ครั้ง ก่อนที่ตีบุกทั้งหมดจะถูกคันตูดออกมา ระหว่างเวลาช่วงต้นนี้ ตีบุก 5 1/2 บาฮาร์จะไหลออกมา ...¹

ผลผลิตตีบุกแต่เดิมไม่ได้ระบุไว้ว่าเท่าใด แต่ในราว พ.ศ.2327 เมื่อกัปตัน พอร์เรสท์ เดินทางมาถึงเกาะภูเก็ต ได้บันทึกว่า เกาะภูเก็ตทำตีบุกได้ประมาณปีละ 500 ตัน (ประมาณ $2403\frac{2}{3}$ ภารา) ตีบุกที่ราษฎรขุดได้ส่วนหนึ่งต้องส่งเป็นส่วยตีบุกแทนการเกณฑ์แรงงานจากระบบไพร่ ส่วนที่เหลือจึงจะนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ในการขายราษฎรไม่มีอิสระในการซื้อขายเพราะตีบุกเป็นสินค้าต้องห้ามที่รัฐบาลผูกขาดการซื้อขายแต่เพียงผู้เดียวมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ราษฎรจึงต้องนำตีบุกไปขายให้กับพระคลังสินค้าประจำเมือง ซึ่งมีเจ้าเมืองเป็นผู้ควบคุมรับซื้อแร่ตีบุกจากราษฎรไปขายต่อให้กับพ่อค้าต่างชาติ²

4.1.2 การเกษตร

สภาพภูมิประเทศของเกาะภูเก็ต มีที่ราบน้อยและยังเป็นที่ราบตามเนินเขาสลับกับที่ราบตามเชิงเขา คิดเป็น 4.30%³ ของพื้นที่ทั้งเกาะ บริเวณที่ใช้ทำการเพาะปลูกได้ดี เช่น บริเวณบ้านบางทอง อำเภอกะทู้ บ้านตะเคียน บ้านดอน ในอำเภอดกลาง และบ้านฉลองในอำเภอเมือง เป็นต้น จึงทำให้ราษฎรหันมาประกอบอาชีพโดยการทำแร่ตีบุกและหาของป่ามากกว่า มีการทำนาบ้างในบริเวณตอนกลางเกาะ แต่ก็ไม่เพียงพอกับความต้องการของประชาชน เกาะภูเก็ตจึงต้องอาศัยอาหารและเครื่องอุปโภคจากที่อื่น ซึ่งสามารถติดต่อทางทะเลได้สะดวก กับต้นฟรานซิส ไลท์ ได้มาติดต่อค้าขายในเกาะภูเก็ต และบันทึกสภาพการเพาะปลูกว่า “ในเกาะกลาง ไม่มีที่ดิน ที่จะหักร้างทางพงเพียงพอ ที่จะปลูกข้าวให้พอกับพลเมือง ...จึงซื้อข้าวจากเมืองไทรบุรีและมะริด ...”⁴

*บาฮาร์ เป็นภาษาอาหรับ มาจากมาตราซังของอินเดีย “ภารา หรือ พารา” 1 ภารา = 3 หาบ 1 หาบ = 50 ชั่ง ฉะนั้น 1 ภารา = 150 ชั่ง.

¹เจมส์ โลว์. (2519). *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์*. แปลโดย นันทนา วรเนติวงศ์. หน้า 48-49.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2568). “ตำนานภาษีอากรบางอย่าง,” ใน *ลัทธิธรรมเนียม*. หน้า 151-156.

³จากบันทึกการสำรวจลักษณะพื้นที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ในหนังสืออักขราภิธานศรายาณ กรมภูมิจักษวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 4 กล่าวว่า ที่ราบในเกาะภูเก็ตมีประมาณ 4.30% ภูเขา 82.52% ป่าทึบ 7.32% ที่แฉะและน้ำท่วมถึง 2.36%

⁴รอง ศยามานนท์. (2511 มกราคม). “พระยาราชกัปตัน,” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี*. 2 : 37-39.

นอกจากจะมีพื้นที่พอปลูกข้าวได้บ้างแล้ว ยังมีการปลูกพืชในครัวเรือน เช่น มะนาว ส้ม แดงโม* ปลูกในปริมาณพอสมควร ... ดังหลักฐานในข้อความจดหมายที่พระยาเพชรบุรีศรีพิชัยสงคราม (เทียบ ประทีป ณ ถลาง) เจ้าเมืองถลางมีไปถึงกัปตันฟรานซิส โลห์ เจ้าเมืองปีนังว่า “และข้าพเจ้าจัดได้ลูก แดงจีน แดงโมให้มาแก่ท่าน ลูกแดงจีน 50 ลูก โด่ 100 ตัว ให้มาแก่ท่านเป็นกับข้าวพาลังก่อน ...”¹

ในราว พ.ศ.2367 เจมส์ โลว์ ได้บันทึกเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของเกาะภูเก็ตว่า นอกจากจะปลูกข้าวได้บางส่วนแล้วยังเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชยืนต้น เช่น ทุเรียน มังคุด ลางสาด มะพร้าว พริกไทย พืชผักสำหรับประกอบอาหารยุโรปไว้ว่า

ถลางมีดินอุดมสมบูรณ์ ชาวพื้นเมืองได้ทดลองความจริงนี้แล้ว และโดยไม่ล้มหนาบรบกวนในช่วงระยะเวลาอัน และตั้งอยู่ในเขตอิทธิพลของลมมรสุม จึงทำให้สามารถปลูกเครื่องเทศและพริกไทยได้ดี รวมทั้งผลไม้เมืองร้อนทั้งหมด และพืชผักสำหรับประกอบอาหารยุโรป ... ภูเขาที่มีความสูงพอประมาณและลาดต่ำลงไปเป็นหุบเขาต่างได้รับการปรับปรุงอย่างดี เพื่อให้เป็นที่สำหรับการเพาะปลูก พื้นดินที่เป็นที่ต่ำเหมาะอย่างยิ่งสำหรับปลูกข้าว ซึ่งขณะนี้ ที่นั้นได้เมล็ดข้าวมากเกินปริมาณความต้องการของพลเมือง ...²

ในเกาะภูเก็ตยังมีการเลี้ยงสัตว์ เจมส์ โลว์ ได้บันทึกเกี่ยวกับการกสิกรรมของเกาะภูเก็ตว่า เมืองถลาง เลี้ยงควายเป็นจำนวนมาก ทั้งเลี้ยงหมูป่า หมูบ้านด้วย เปิดไก่เลี้ยงไม่มาก ดังข้อความในจดหมายเหตุว่า “ถลางไม่ฝึกหัดช้างป่า และประชาชนก็ขาดแคลนจนไม่อาจจะหาช้างเชือก ๑ ได้ตามที่ ต้องการ พวกเขาไม่มีทั้งแกะ แพะ และม้า แต่เขามีควายเป็นจำนวนมาก และมีทั้งหมูป่าและหมูบ้าน เปิดไก่ที่เป็นสัตว์เลี้ยงธรรมดา ๑ มีไม่มากนักเราจึงไม่อาจหาเหมาะสมไว้เป็นอาหารของคณะเราได้ ...”³

สำหรับการประมงนั้นสันนิษฐานว่าคงมีมานานแล้ว เพราะคนพื้นเมืองเดิม ก็คือ ชาวเล ซึ่งมีชีวิตอยู่กับทะเล ครั้น พ.ศ.2367 เจมส์ โลว์ ได้บันทึกในจดหมายเหตุถึงความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ และกล่าวว่า การประมงก็ทำได้ทุกฤดูกาล ดังข้อความในจดหมายเหตุว่า “ชายฝั่งทะเลและอ่าวเล็กอ่าวน้อยมี ปลาตัวงาม ๑ ชุกชุมและเป็นที่ยอศัยกำบังคลื่นลมได้ดีมาก จนพวกชาวประมงสามารถประกอบอาชีพของตน ได้ทุกฤดูกาล ...”⁴

4.1.3 การค้าขาย

ก่อน พ.ศ.2396 การค้าขายในเกาะภูเก็ตยังไม่ขยายตัวเท่าใดนัก ถึงแม้ว่าสภาพภูมิประเทศเหมาะสำหรับเป็นเมืองท่าค้าขาย เพราะระบบการผูกขาดสินค้าของคลังสินค้าประจำเมือง เป็นการเปิดโอกาสให้กับเจ้าเมืองและกรมการเมืองได้รับผลประโยชน์จากระบบการค้าดังกล่าวคือ สามารถเลือกซื้อสินค้ามาขายต่อให้ราษฎรในราคาที่สูงกว่าที่ควร กำไรที่ได้เป็นรายได้แทนการจ่ายเงินเดือนจากทางราชการ

* แดงโมในเกาะภูเก็ตปลูกมากที่บ้านกะทู้ ได้ชื่อว่าเป็นแดงโมที่มีรสหวานอร่อย และสามารถส่งเป็นสินค้าออกไปขายปีนัง

¹ สุวัฒน์ วิรุฬห์. (2528). “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมเมืองถลาง,” ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง. หน้า 176 – 180.

² เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทนา วรเนติวงศ์. หน้า 34 – 35.

³ แหล่งเดิม. หน้า 31.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 35.

ซึ่งขณะนั้นยังไม่มี ทางรัฐบาลก็ได้รับผลประโยชน์ในรูปของภาษีอากร และส่วย สิ้นค้าบางชนิดยังส่งต่อไปทางหัวเมืองฝั่งตะวันออกและกรุงเทพฯด้วย เพราะเป็นที่นิยมของทางราชการ เจ้านาย ขุนนาง และราษฎร ที่มีฐานะการเงินดีพอ เช่น ผ้าประเภทต่างๆ จากเมืองมัทราส เบงกอล พรม และเครื่องแก้ว¹ ฯลฯ เป็นต้น แต่ในบางครั้งก็นำไปสู่ความขัดแย้งกับพ่อค้าที่นำสินค้ามาขายส่ง โดยมีการขายตัดราคากัน ดังปรากฏในหนังสือของเจ้าเมืองกลาง มีไปถึงพระยาราชกปิตัน เดือนเรื่องนี้ใน พ.ศ.2330 ความว่า

ด้วยเป็นอย่างธรรมเนียม ถ้านายสลับกำปั่นเอาสินค้าเข้ามาจำหน่ายเจ้าเมืองกรมการแลลูกค้าผู้ใหญ่ว่าราคาแพงแล้ว เจ้าเมืองกรมการแลลูกค้าผู้ใหญ่ จัดซื้อเอาไปจำหน่ายแก่ราษฎรได้กำไรภาวเล็กน้อยจึงค้าขายได้ พระยาราชกปิตันอยู่ ณ เมืองกลางก็แจ้งอยู่แล้ว แลพระยาราชกปิตันแต่งให้กปิตันวิราเสนเอายาฝิ่น ข้าวสาร เงินไปจำหน่าย ณ เมืองกลางครั้งนี้ว่าราคาขายฝิ่นกับเจ้าเมืองกรมการปีละ 6 ภารา เจ้าเมืองกรมการจัดซื้อเอาเงิน ยาฝิ่น ผ้าไว้แล้ว กปิตันวิราเสน เอายาฝิ่น เงิน ผ้า ออกขายปลีกแก่ราษฎรถูกกว่าราคาขายเจ้าเมืองกรมการ แลลูกค้าผู้ใหญ่ ซึ่งรับซื้อไว้มาขายขาดทุน ทำให้เสียอย่างธรรมเนียมแผ่นดินไปดังนี้ ครั้นจะว่ากล่าวตามกฎหมายสำหรับเมืองก็เป็นความไกลตาพระยาราชกปิตัน ๆ จะว่าเจ้าเมืองกรมการทำข่มเหง จึงมีหนังสือแจ้งให้ทราบครั้งหนึ่งก่อนอย่าให้เสียทางไมตรีแก่กันสืบไป ...²

ส่วนสินค้าออกที่สำคัญของเกาะภูเก็ตในระยะนั้นได้แก่ ดีบุก กระดองเต่า รังนกนางช้าง³ สำหรับดีบุกแม้จะเป็นสินค้าออกที่สำคัญแต่ก็ไม่สามารถค้าขายได้กว้างขวางเพราะ

1. ราษฎรยังผูกพันอยู่ในระบบไพร่ จึงไม่มีเวลาว่างในการขุดหาแร่ดีบุกให้ได้อจำนวนมาก ส่วนราษฎรที่ไม่ไปเข้าเวรยามก็จะมีเวลาขุดแร่ได้ ซึ่งจำนวนแร่ที่ได้ต้องส่งเป็นส่วยแทนการเข้าเวรยาม โดยราษฎรนำมาส่งให้แก่เจ้าเมือง ซึ่งจะส่งผ่านไปยังหัวเมืองใหญ่ที่ควบคุมอยู่ซึ่งได้แก่เมืองตะกั่วทุ่ง

2. ดีบุกเป็นสินค้าผูกขาด ซึ่งก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ.2398 ราษฎรต้องนำดีบุกที่ขุดได้ไปขายให้เฉพาะที่คลังสินค้าประจำเมือง⁴ แล้วเจ้าเมืองจะขายให้กับพ่อค้า แต่ก็มีบางครั้งราษฎรที่มีแร่ดีบุกอยู่ก็สามารถแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าโดยตรงบ้าง ดังหลักฐานที่นายยวงราษฎรเมืองกลาง ได้ทำสัญญาซื้อเชื้อสินค้าจากฟรานซิส โลห์ เมื่อปีวอก อัฐศก (พ.ศ.2319) โดยสัญญาว่าจะจ่ายเป็นดีบุกแทน ดังข้อความที่ว่า “ข้าพเจ้านายยวงผู้ผู้ อำแดงจิกผู้เมีย ทำหนังสือมารับผ้าขาว 3 หั้ว ผ้ามะลิลา 2 หั้ว ยาฝิ่น 2 ชั่ง ค่าเป็นดีบุก 2 แผ่น สัญญาเพ็งเดือน⁵ 6” เอาดีบุก 2 แผ่น มาส่งให้ราชโตะ เมื่อนั้น ...”⁵

ต่อมาในศึกกลาง พ.ศ.2328 ถึงแม้ภูเก็ตและกลางจะรักษาเมืองไว้ได้ แต่ก็ได้รับความเสียหาย การขุดร่อนหาแร่ดีบุกเพื่อใช้แลกเปลี่ยนกับข้าวและสินค้าจำเป็นอื่น ๆ จากพ่อค้าที่ปีนังก็ทำไม่ได้ดังเดิม เพราะแรงงานซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองหลบหนีภัยสงครามเข้าป่าเป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนสินค้า

¹เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทนา วรเนติวงศ์. หน้า 63.

²สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (2528). “เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้ แผ่นที่ 16,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 106.

³เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. นันทนา วรเนติวงศ์ ผู้แปลและเรียบเรียง. หน้า 63.

⁴สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2515). “ตำนานภาษีอากรบางอย่าง,” ใน ลัทธิธรรมเนียม เล่ม 2. หน้า 151 – 156.

* เดือน 5 หรือ เดือน 6

⁵สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้. หน้า 60.

ส่วนใหญ่ต้องติดหนี้ติดบักไว้กับพ่อค้าชาวต่างประเทศ เช่น “ ราษฎรขัดสนข้าวสารกปีตันดูบัตวิราเสน จะจัดหาข้าวสารมา ณ คลองน้ำปากพระ ข้าวราคาเกวียนละ 3 ชั่ง 1 ตำลึง แลได้สัญญากันว่าข้าวนั้นจะจัดติดบักให้ถึงหนึ่งก่อน ถ้าเอาข้าว ๆ มาครั้งหลัง จึงจะผ่อนปรนให้กันบ้างติดไว้บ้างตามสัญญา ... ”¹

แต่เกาะภูเก็ตยังมีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้าของหลวงกับพ่อค้าต่างประเทศ ดังหลักฐาน เช่น เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2330 รัฐบาลได้สั่งซื้อข้าวและอาวุธยุทโธปกรณ์จากปีนัง โดยผ่านเกาะภูเก็ตและใช้ติดบักจากเกาะภูเก็ตเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน ฯลฯ เป็นต้น การซื้ออาวุธจากปีนังเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายเสริมสร้างสมรรถภาพของกองทัพไทย เพื่อป้องกันการโจมตีของพม่าที่อาจมีต่อไป แต่อาวุธปืนเหล่านี้ใช้ประโยชน์ไม่ดีเท่าที่ควร เพราะมีพ่อค้าบางคนนำอาวุธที่ด้อยประสิทธิภาพและไม่ปลอดภัยสำหรับผู้ใช้งานขายให้กับรัฐบาล เมื่อเกิดข้ารุดเสียหายก็ไม่อาจซ่อมแซมได้สะดวก เพราะขาดความรู้และอะไหล่²

หลังจากศึกกลาง พ.ศ.2352 กลางและภูเก็ตถูกทำลายเสียหาย การส่งและรับสินค้าต่าง ๆ ใช้ท่าเรือที่เมืองตรัง แต่หลังจาก พ.ศ. 2361 เป็นต้นมา การค้าที่เมืองตรังกิ่ทรุดโทรมลง เพราะมีชาวศึกพม่าจะยกทัพมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้อีก จึงเกิดความระส่ำระสายผู้คนอพยพออกจากถิ่นที่อยู่ ท่าเรือเมืองกลางและเมืองภูเก็ตได้เริ่มเจริญขึ้นมาเป็นเมืองท่าสำคัญในฝั่งทะเลตะวันตกอีก หมื่นสมภักตสร (มี) ได้แต่งนิราศกลางพรรณนาถึงสภาพบ้านเมืองภูเก็ตในตอนแผ่นดินรัชกาลที่ 3 และตอนหนึ่งได้บรรยายสภาพความเป็นเมืองท่าของเกาะภูเก็ตว่า

ข้างหลังหน้าธานีศรีรอบ
เป็นเขตขอบคูเขินเนินไศล
ดูยอดเยี่ยมเทียมเมฆวิเวกใจ
แม่น้ำไหลลึกกว้างอยู่กลางเมือง
มีสำเภาสากามาค้าขาย
ทอดอยู่ท้ายเวียงชัยกางใบเหลือง
มีสินค้าสารพัดไม่ขัดเคือง
ที่ในเมืองเป็นสุขสนุกสบาย

นายมี

4.2 การภาษีอากร

วิธีการเก็บภาษีอากรในเกาะภูเก็ต แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ จังกอบ อากร ส่วย และฤชา รวมเรียกว่า “ส่วยสาอากร” มีเจ้าเมืองและกรมการท่าหน้าที่รับผิดชอบเก็บให้เป็นไปตามพิกัตอัตราที่กฎหมายกำหนดไว้³ แต่ก่อน พ.ศ.2396 รายได้จากภาษีอากรที่ทำเงินให้กับรัฐบาลมาก คือ อากรติดบัก อากรไร่นา จังกอบ เท่านั้น ดังปรากฏในพระบรมราชโองการว่า “เมืองภูเก็ต เจ้าเมืองยังเป็นพระ พระภูเก็ตคนนี้รักษาราชการบ้านเมืองมาแต่ปีจอโทศก (พ.ศ.2393) ... บ้านเมืองก็ปกติเรียบร้อย ... ทำภาษีอากรติดบักของหลวง

¹สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (2528). “เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้ แผ่นที่ 58,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 116.

²เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 51.

³สมคิด ศรีสิงห์. (2515). การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น. หน้า 41.

ได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ถึงกำหนด งวด ปี ก็ส่งอากรตีบูก พรหมผ้า จังกอบ และ ... คำนวณ ครบตามจำนวนทุกปี ...”¹

การเก็บภาษีจังกอบที่มีปรากฏอยู่ในพระบรมราชโองการถึงเจ้าเมืองภูเก็ตนั้นเก็บจากเรือสินค้าเข้าออกในเมืองภูเก็ต โดยพนักงานพระคลังประจำเมือง เก็บภาษีขาเข้าเอาผ้าร้อยละ 4 อย่างเดียว ในสมัยนั้นจึงเรียกกันว่า “ภาษีจังกอบพรหมผ้า” ซึ่งเป็นผ้าชนิดต่าง ๆ ถือเป็นพระราชทรัพย์ของหลวง เช่นเดียวกับอากรตีบูก ที่จะต้องส่งมาราชธานี ส่วนสินค้าชนิดอื่น ๆ จะไม่เก็บ

อากรตีบูก เป็นอากรที่ทำรายได้ให้แก่รัฐบาลมากกว่ารายได้ประเภทอื่น ๆ ใน พ.ศ.2322 สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ดร.โกนิค (Dr.Koenig) นักพฤกษศาสตร์ชาวเดนมาร์กเดินทางมายังเกาะภูเก็ตและได้บันทึกเกี่ยวกับการเก็บอากรตีบูกในเกาะภูเก็ตว่า “ราษฎรทำการขุดแร่ แล้วจ่ายค่าป่วยการให้กับคนถลุงไปแล้ว เหลือสุทธิเท่าไรต้องจ่ายให้กับเจ้าเมือง 1/4 ของผลผลิตสุทธิ ซึ่งรายได้ส่วนนี้เจ้าเมืองจะต้องนำส่งไปเมืองตะกั่วป่า เพื่อที่เมืองตะกั่วป่าจะได้จัดส่งเมืองหลวงต่อไป ...”²

พ.ศ.2329 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรุงรัตนโกสินทร์ จากข้อความที่พระยาพุทธราชเจ้าเมืองภูเก็ตมีไปถึงพระยาราชภักดี (กัปตันฟรานซิส โลห์) ว่า เมืองภูเก็ตเก็บภาษีตีบูกหนัก 1 ภาราเก็บ 1 ชั่ง ก็คาดว่าเมืองถลางก็คงเก็บในอัตราเดียวกัน คือ ภาราละชั่งเหมือนกัน ดังข้อความที่ว่า “แลภาษีตีบูก ซึ่งให้เรียกภาราชั่งนั้น ก็โปรดให้ซื้อขายเหมือนแต่ก่อน ...”³ สำหรับราษฎรจะต้องเสียอากรตีบูกให้กับรัฐบาลในพิภคัตราร้อยละ 10 คือ เก็บในอัตรา 10 ปีก ชักขึ้นมา 1 ปีก ซึ่งเก็บจากราษฎรที่ขุดหาแร่ได้โดยตรง เพราะราษฎรจะต้องนำไปขายให้พระคลังสินค้าประจำเมืองแห่งเดียวเท่านั้น* ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตั้งเจ้าภาษีนายอากรขึ้น อากรตีบูกในเกาะภูเก็ตจะมีเจ้าเมืองเป็นผู้ประมูลจากรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ส่งให้รัฐบาลในแต่ละปี ถ้าเจ้าเมืองเก็บอากรตีบูกได้มากกว่าที่ประมูลก็ถือเป็นกำไรที่เจ้าเมืองไว้สำหรับบำรุงบ้านเมือง รัฐบาลตั้งระเบียบให้ผู้ประมูลได้จะส่งรายได้เป็นเงินตรา หรือเป็นตีบูกก็ได้ ถ้าส่งเป็นเงินคิดภาราละ 48 เหรียญ แต่ถ้าส่งเป็นตีบูกให้ส่งเป็นภาราละ 350 ชั่ง ซึ่งการส่งเป็นตีบูกนั้นในภายหลังไม่สะดวกจึงส่งเป็นเงินตราแทน เจ้าเมืองจะส่งจำนวนรายได้ให้เจ้าพนักงานพระคลังที่กรุงเทพฯ ปีละ 2 งวด คือ งวดเดือนกันยายน และงวดเดือนมีนาคม⁴ ส่วนการเก็บภาษีในการส่งแร่ตีบูกเป็น

¹สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาบริรักษ์ภูธร. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ มร.4 รล – กพ/5).

(จ.ศ.1214 – 1215). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ เล่ม 5.

²G.E.Gerini. (2510). “Historical Retrospect of Junkceylon Island,” ใน รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ถลาง. หน้า 74.

³สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้. หน้า 27.

*เมื่อเหลือจากการส่งส่วย ต้องนำไปจำหน่ายพระคลังสินค้าประจำเมือง ซึ่งมักถูกกดราคาต่ำ โดยที่รัฐขายต่อชาวต่างประเทศในราคาแพง ราคาประเมินต้นทุนตีบูก 1 ภารา = 350 ชั่ง ประมาณ 34 บาท แต่ขายชาวต่างประเทศ 87 บาท หรือสูงกว่านั้น (อ้างอิงจาก เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 37.)

⁴กรมศิลปากร. (2511). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50 เล่ม 29 “ตำนานเมืองระนอง”. หน้า 225 – 226.

สินค้าออกนอกประเทศ รัฐบาลคิดค่าธรรมเนียมเพียง 2% ซึ่งแต่เดิมเก็บ 20% ผลได้คิดเป็นเงินเหรียญ ถ้าปริมาณการซื้อเกินกว่า 20 ภาราแล้ว ต้องเสียค่าธรรมเนียมเป็นเงิน 125 เหรียญ ในการซื้อขายทั้งหมด นอกจากจะต้องเสียภาษี 2% แก่รัฐบาลแล้ว ยังต้องจ่ายให้แก่ผู้แทนจำหน่าย 1% ด้วย ถ้าเป็นการซื้อขายแบบแลกเปลี่ยนสินค้าจะต้องจ่ายภาษี 8%¹

อากรไรรณา มีกำหนดเก็บส่งให้รัฐบาลทุกปี โดยให้เจ้าเมืองจัดการคนที่ไว้ใจ 1 คน เป็นกรรมการกำกับการออกประเมินของราษฎรร่วมกับกำนันในแขวงบ้านเมือง ส่วนอัตราการเก็บ ถ้าเป็นนาฟางลอย เสียไร่ละหนึ่งสลึงเฟื้อง นาคูโค เสียไร่ละ 1 เฟื้อง หรือจะเสียเป็นข้าวโดยเสียอัตราไร่ละ 2 ถัง²

วิธีการจัดเก็บส่งภาษีและบุคคลที่รับผิดชอบในการเก็บภาษี ในระยะที่หัวเมืองต่าง ๆ ยังขึ้นกับหัวเมืองสำคัญ เจ้าเมืองไม่มีสิทธิ์แต่งตั้งเจ้าพนักงานพระคลังเก็บภาษีในเมืองของตน และการส่งภาษีอากรจะต้องส่งไปยังเมืองที่ดูแลอยู่ เพื่อเก็บรวบรวมส่งกรุงเทพฯ อีกต่อหนึ่ง ในการจัดเก็บอากรตึกที่เป็นเนื้อตึกนั้นมีเส้นทางหลีกเลี่ยงจากเกาะภูเก็ตสู่เมืองหลวง เส้นทางที่สะดวกที่สุดคือ ทางน้ำ เนื่องจากตึกเป็นของหนักและกินที่มาก จึงมีความจำเป็นที่จะต้องลำเลียงสินค้าทางน้ำให้ไกลที่สุดที่จะไกลได้ และให้มีช่วงลำเลียงสินค้าทางบกให้สั้นที่สุด วิธีลำเลียงจึงเป็นไปดังนี้ คือ ชันแรกลำเลียงออกจากเกาะภูเก็ตกลางทะเล แล้วถ่ายสินค้าลงเรือขนาดเล็กขึ้นไปตามแม่น้ำพังงาจนถึงเขาศก ซึ่งคันเขตแดนเมืองพังงาแล้วใช้ช้างลำเลียงข้ามทิวเขาไปลำเลียงทางเรืออีกครั้งหนึ่งที่คลองศกอันเป็นต้นน้ำของแม่น้ำบ้านดอน จนกระทั่งถึงอำเภอบ้านดอนจากนั้นก็ลำเลียงต่อไปถึงเมืองหลวง³

4.3 ระบบเงินตราที่ใช้ในเกาะภูเก็ตก่อน พ.ศ.2396

ในเกาะภูเก็ตไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานว่าใช้เงินตราประเภทใด แต่ใน พ.ศ.2135 เอ็ดมันด์ บาร์เกอร์ (Edmund Barker) ชาวโปรตุเกสนายเรือประจำกองทัพของเซอร์ เจมส์ แลงคาสเตอร์ (Sir James Lancaster) ได้มาเกาะภูเก็ตได้กล่าวถึงการนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนกับผู้ปกครองของเกาะภูเก็ต สินค้าที่เขาได้จากเกาะภูเก็ต คือ อำพัน นอแรด ซึ่งเขาแลกได้ 2 หรือ 3 อัน ลักษณะนมมีสีเทาแกมน้ำตาล ต่อมาใน พ.ศ.2229 การค้าขายในสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ่อค้าฝรั่งเศสได้บันทึกไว้ว่า การค้าขายในเกาะภูเก็ตใช้วิธีการแลกเปลี่ยนสินค้าไม่ได้ใช้เงินตราดังหลักฐาน “แร่ตึกเป็นสิ่งสำคัญของเมืองนี้และที่ได้เกิดมีการค้าขาย ที่ชาวเมืองได้อยู่เลี้ยงชีพไปได้ก็ได้ โดยอาศัยแร่ตึกนั่นเอง เพราะพวกชาวเมืองชุดแร่ตึกได้ ก็เอาแร่นั้นไปแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าซึ่งนำสินค้ามาจากภายนอก เพื่อเอามาแลกเปลี่ยนกับตึกนั่นเอง ...”⁵

¹เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 39.

²ว่าด้วยประเพณีนาเมืองทะเลตะวันตก 4 เมือง ภูเก็ต กลาง พังงา ตะกั่วป่า. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ มร 4 รล - กพ/18). (จ.ศ.1221). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ เล่ม 18.

³G.E.Gerini. (1986). "Historical Retrospect of Junkceylon Island," in *Old Phuket*. p.79.

⁴สุวัฒน์ วิรุฬห์สิงห์. (2528). "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมเมืองกลาง," ใน *เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง*. หน้า 176 - 180.

⁵กรมศิลปากร. (2513). "จดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศส ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช," ใน *ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ 44 เล่ม 11*. หน้า 56.

หลังจากนั้นในสมัยธนบุรี ประมาณ พ.ศ. 2314 กัปตัน ฟรานซิส โลห์ มาประกอบอาชีพค้าขายในเกาะภูเก็ตโดยนำสินค้ามาจากมณฑลพม่าประเทศอินเดีย เช่น ผ้า อาวุธ และฝิ่น ส่วนสินค้าที่โลห์พอใจมากที่สุดจากเกาะภูเก็ต คือ แร่ดีบุก¹ ฟรานซิส โลห์ เป็นคนเข้าถึงคนพื้นเมือง พยายามหัดพูดภาษาไทยมลายูอยู่เสมอ จนพูดได้และพยายามคบค้าสมาคมกับเจ้านายและกรมการเมืองในเกาะภูเก็ต มองเห็นช่องทางได้ผลประโยชน์จึงขออนุญาตตั้งห้างในเกาะภูเก็ต ชาวพื้นเมืองเรียกห้างของเขาว่า “ก๊ววัน” และเรียกคนประจำห้างว่า “เสมียน”² ฟรานซิส โลห์ ค้าขายกับเกาะภูเก็ตโดยการแลกเปลี่ยนสินค้า ดังข้อความในหนังสือลงวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2320 ความว่า “กฎหมายให้แก่กัปตันมังกู ด้วยกัปตันเหล็กให้กัปตันมังกูอยู่รับดีบุกในจำนวนพระราชทานกัปตันเหล็กไปเป็นทุนร่อยพารา แล้วให้กัปตันมังกูคุมเอาปิ่นแก้วร้อยยี่สิบหกบอกร้อยพารา ...”³

นอกจากนั้นแม้กระทั่งฝิ่นก็ใช้ดีบุกแลกเปลี่ยน ดังข้อความในสัญญาที่ขุนรัต กรมการเมืองกลาง ได้ซื้อฝิ่นโดยใช้สินเชื่อประมาณ 2 เดือน กับกัปตันฟรานซิส โลห์ ดังข้อความในสัญญาเมื่อ พ.ศ.2322 ว่า “ข้าฯ ขุนรัต ทำหนังสือให้ไว้ต่อท่านพระยาราชกัปตัน* แลข้าพเจ้ารับเอายาฝิ่นของท่านไปเป็นดีบุกพารา** หนึ่ง ข้าฯ สัญญาจะส่งดีบุกให้ ณ เดือนเก้าของสิ้นปีนี้ให้ครบ ...”⁴

และจากสัญญาที่นายยวง ผัวอำแดงจิกได้ทำสัญญากับกัปตันฟรานซิส โลห์ เมื่อ พ.ศ.2319 เพื่อซื้อเชื้อผ้าขาว ผ้ามะลิลา และฝิ่น โดยสัญญาว่าจะจ่ายเป็นดีบุกแทน ดังข้อความที่ว่า “ข้าพเจ้านายยวงผัว อำแดงจิกผู้เมียทำหนังสือมารับผ้าขาว 3 หั้ว ผ้ามะลิลา 2 หั้ว ยาฝิ่น 2 ชั่ง ค่าเป็นดีบุก 2 แผ่น สัญญาเพ็งเดือน⁵ เอาดีบุก 2 แผ่น มาส่งให้ราชโตะ*** เมื่อนั้น ...”⁵

และจากหนังสือที่ขุนอักษรไครหาญ เสมียนตรามีไปถึงหลวงพิพิธสมบัติพระคลังสินค้าเมืองกลาง แสดงให้เห็นว่ามีการใช้เงินตราเหมือนอย่างที่ใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเหมือนกัน แต่ไม่อาจหาหลักฐานได้ว่า เงินที่ใช้เป็นเงินพดด้วง หรือเงินนะโม หรือทั้งสองอย่าง เมื่อต้องการซื้อสินค้าชนิดใดก็เทียบเป็นเงินแล้ว เมื่อตอนจ่ายก็จ่ายเป็นดีบุก ซึ่งมีมูลค่าเท่ากับเงินนั้น ดังเช่นแพรสาไห้ จำนวน 20 พับ มีมูลค่าเท่ากับดีบุก ซึ่งคิดเป็นเงิน 2 ตำลึง 4 สลึง หรือ 9 บาท พรม 10 ผืน มีค่าเท่ากับดีบุก คิดเป็นเงิน 4 บาท⁶

¹Ian Morson. (1993). *The Connection Phuket and Penang and Adelaide*. p. 60 – 63.

²ชัย เรืองศิลป์. (2522). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352 – 2543 ด้านเศรษฐกิจ*. หน้า 12 – 13.

³สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). *เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้*. หน้า 38.

* หมายถึง กัปตัน ฟรานซิส โลห์

** มาตราชั่งน้ำหนักดีบุก

⁴สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). *เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้*. หน้า 60.

*** หมายถึง กัปตัน ฟรานซิส โลห์

⁵สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). *เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้*. หน้า 37.

⁶หนังสือเดิม หน้า 35

ใน พ.ศ.2322 เสมียนตรา กรมการเมืองกลาง ได้มีหนังสือถึงเสมียนของกัปตันฟรานซิส โลท์ ในจดหมายแสดงให้เห็นว่าน่าจะมีการใช้เงิน ดังข้อความว่า “ด้วยตุ๋นข้าให้ยาจีนลงมาให้ซึ่ง น้ำผึ้งขายให้มาอีก หาบ (เข้า) เท่าครึ่งหาบ (เข้า) กันเป็นเงินยี่สิบสี่พัส* แล้วจึงเอาเงินไป ...”¹

สำหรับเงินที่ใช้ในเกาะภูเก็ต กัปตันฟอร์เรสต์ ได้บันทึกไว้ประมาณ พ.ศ. 2327 ว่า ใช้ติบุกทำเป็นเงินรูปลักษณะเป็นกรวย เรียกว่าปิก** นอกจากนี้จะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนและเงินไทยในช่วงรัชกาลที่ 1 ยังใช้เงินดอลลาร์ สเปน และเงินรูปีอินเดีย “เงินดอลลาร์ของสเปนมีค่ามากที่สุดที่กลาง พวกชาวเมืองรับเงินรูปีด้วยเหมือนกัน เงินตราของเขาเองไม่เหมาะสำหรับการหมุนเวียนทางการเงิน เงินของเขาทำด้วยติบุกเป็นก้อนรูปกรวย มีค่าต่าง ๆ กัน ...”² และจากข้อความที่ว่า “ก็ให้เรือบรรทุกทองแดง และติบุก ทองแดงนั้นคิดราคาทีละ 20 รูเปีย ติบุกนั้นคิดราคาหาบละ 40 หรือ 50 รูเปีย... เพราะทองแดงกับติบุกนี้ ต้องซื้อขายกันเป็นเงินสด และคงได้กำไรไม่น้อยกว่า 20 เปอร์เซนต์ ...”³ “ให้ท่านช่วยจัดของ ปืนสตันสักร้อยดอก ผ้าแพรอัดตะลัด ผ้าขาว ผ้าลายพรหมแลเงินเหรียญ จะได้จ่ายติบุกไว้แต่ราษฎรสักสามพันสี่พัน แลข้าวสักสิบเกียน เกลือสักสอง เกียน ...”⁴

เงินเหรียญสเปน หรือ เงินเหรียญเม็กซิกัน ซึ่งชาวบ้าน เรียกว่า เงินเหรียญนกใช้ในการค้าขายใหญ่ และบางครั้งส่งเป็นภาษีอากรแก่รัฐบาล ส่วนเบี้ยตะกั่วใช้ในการค้าขายย่อยของราษฎรทั่วไป อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างเงินทั้งสองประมาณ 400 เบี้ยต่อ 1 เหรียญเม็กซิกัน ชาวเมืองนิยมใช้เหรียญเม็กซิกัน เพราะสะดวกแก่การค้าขายกับต่างประเทศ ซึ่งนิยมให้เงินเหรียญดังกล่าวประกอบกับค่าของเหรียญเม็กซิกันเทียบจากแร่เงินซึ่งมีราคาสูงและคงที่กว่าแร่อื่น ๆ ขณะนั้น จึงเหมาะแก่การใช้หมุนเวียนในวงการค้ากับตลาดติบุกที่ป็นัง ทั้งนี้ติบุกเป็นสินค้าออกจากเกาะภูเก็ตมีค่ามากกว่าสินค้าเข้าทำให้เงินเหรียญต่างประเทศเข้าเมืองมากขึ้นเรื่อย ๆ สำหรับเบี้ยตะกั่วนั้นเมื่อไม่พอใช้ เจ้าเมืองจะให้เงินเป็นผู้จัดทำขึ้นตามจำนวนที่เห็นสมควร โดยพลการไม่ต้องแจ้งส่วนกลางแล้วให้ราษฎรนำเบี้ยเก่าไปแลก⁵

* กงไม่โซไฟส ซึ่งใช้ในราว พ.ศ.2403 สันนิษฐานว่าเป็นพด หรือพดด้วง

¹ สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้. หน้า 34.

** G.E.Gerini ได้บรรยายไว้ 1 ปิก มีน้ำหนักประมาณ 3 ปอนด์ และยังมีขนาด 1.5 ปอนด์ และ 0.75 ปอนด์ เมื่อเทียบเป็นเงินเหรียญในสมัยนั้นประมาณ 12-13 เหรียญสเปน (เท่ากับ 54 ซิลลิง ถึง 58 ซิลลิง 6 แพนนี)

² เจมส์ โลว์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. หน้า 61.

³ แหล่งเดิม.

⁴ สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป.). เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้. หน้า 34.

⁵ ชีววรรณ ตันตะหงษ์. (2521). นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 5. หน้า 61.

5. สภาพการเมืองการปกครองของเกาะภูเก็ตก่อน พ.ศ.2396

ชุมชนขนาดใหญ่ที่เรียกว่าเมืองในเกาะภูเก็ตในอดีตมีอยู่ 2 แห่ง และมีชื่อเรียกต่างกันอย่าง 2 ชื่อ คือ เมืองกลาง และเมืองภูเก็ต กลางไม่ได้เป็นแต่เพียงชื่อเมืองอย่างเดียว แต่เป็นชื่อเกาะทั้งเกาะด้วย เช่นเดียวกับภูเก็ตเป็นชื่อทั้งเมือง และชื่อเกาะเพียงแต่เรียกในช่วงระยะเวลาที่ต่างกัน

กลางเป็นชื่อเรียกเกาะภูเก็ตในระยะแรก ๆ เมื่อศูนย์อำนาจการปกครองของเกาะภูเก็ต ตั้งอยู่บริเวณอำเภอกลางในปัจจุบันโดยเฉพาะที่บ้านตะเคียน บ้านดอน บ้านลิพอน และบ้านท่าเรือ เป็นต้น บริเวณเหล่านี้อยู่ทางตอนเหนือของเกาะเรียกว่า “กลางส่วนใน” ส่วนบริเวณทางใต้ของเกาะซึ่งเป็นแหล่งที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ และป่าที่มีสัตว์ร้ายและไข้ป่าชุกชุมมากกว่าทางตอนเหนือ เรียกว่า “กลางส่วนนอก” ได้แก่ บริเวณบ้านกะทู้ บ้านเกิดโฮ้ (ตัวเมืองภูเก็ตเก่า) บ้านสะปำ บ้านทุ่งคา (เป็นที่ตั้งตัวเมืองภูเก็ตในปัจจุบัน)¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “เกาะกลางนั้นที่ทำไมได้ มีแต่ทางเหนือ จึงตั้งเมืองกลางอยู่แต่ข้างเหนือแต่เดิมมา ตอนข้างใต้ไม่มีที่ทำไมได้ แต่มีดีบุกมากมีแต่คนหาปลาอยู่ริมทะเลกับคนไปตั้งซุทธาแร่ดีบุกอยู่ชั่วคราว ...”²

เชื่อกันว่าเกาะกลางเป็นชุมชนโบราณอยู่ในอาณาเขตของเมืองศรีธรรมนคร หรือนครศรีธรรมราช ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า “จึงพญาศรีธรรมโศกราชตรีกันแล้วก็ให้ถือตราไว้ 1 ขาลเมืองกลันตัน ถือตราเสือ 1 จอเมืองตะกั่วป่ากลางถือตราสุนัข 1 ...”³ พอถึงสมัยสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ขยายอาณาเขตออกไปกว้างขวาง ตามหลักศิลาจารึก “เบื้องหัวนอนรอดคนที่ พระบางแพรกสุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ผังทะเลมหาสมุทรเป็นที่แล้ว ...”⁴ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงอธิบายว่า “อาณาจักรสุโขทัยมีอาณาเขตปกครองไปถึงฝั่งทะเลหน้านอกหรือแถบฝั่งทะเลอันดามันมหาสมุทรอินเดีย ...”⁵ ซึ่งหมายถึงบริเวณที่เป็นหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ซึ่งมีเกาะกลางรวมอยู่นั่นเอง สุโขทัยปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชอย่างประเทศราชไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับการบริหารหรือการปกครองภายในแต่อย่างใด เมืองนครศรีธรรมราชยังคงมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายตะวันตกอยู่ สำหรับเกาะกลางในขณะนั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีความสำคัญแต่อย่างใด นอกจากจะเป็นเมืองท่าที่มีเรือสินค้ามาแวะจอดซื้อแร่ดีบุกเป็นครั้งคราว หรือใช้เป็นเมืองท่าที่มีพ่อค้าต่างชาติเดินข้ามแหลมมาลายุไปทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก เกาะกลางเพียงแต่ส่งส่วย ค่าอากร เช่น แร่ดีบุก ไปยังนครศรีธรรมราชแล้วนครศรีธรรมราชส่งต่อไปยังสุโขทัย⁶

¹ สุนัย ราชภัณฑารักษ์. (2518). ภูเก็ต. หน้า 62 – 65.

² สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. (2504). สาส์นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เล่ม 20. หน้า 5.

³ กรมศิลปากร. (ม.ป.ป.). ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช. หน้า 51.

⁴ กรมศิลปากร. (2506). “จารึกหลักศิลาสุโขทัยที่ 1,” ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1. หน้า 26.

⁵ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. (ม.ป.ป.). พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. หน้า 74.

⁶ ประสิทธิ์ ชินการณ และ สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์ (ผู้ปริวรรต). (2525). จดหมายเหตุเมืองกลาง. หน้า 94 – 100.

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา โปรตุเกสได้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ได้โปรดให้โปรตุเกสเข้ามาตั้งห้างรับซื้อแร่ดีบุก บริเวณกลางส่วนนอก ใน พ.ศ.2039¹ บริเวณที่พ่อค้าชาวโปรตุเกสอาศัยอยู่ชาวพื้นเมืองเรียกว่า “หมู่บ้านพุทเกษ” ต่อมาคำว่า “พุทเกษ” ออกเสียงกร่อนเข้าเป็นภูเก็ต จึงสันนิษฐานว่า เมืองภูเก็ตที่ใช้เรียกกลางส่วนนอก มาจาก คำว่า พุทเกษ² เข้าใจว่า คงจะเป็นสมัยนี้เองที่ได้เกิดเมืองภูเก็ตขึ้นอีกเมืองหนึ่งบนเกาะกลาง และเป็นเมืองขึ้นของเมืองกลาง แต่ห้างของโปรตุเกสก็ตั้งอยู่ไม่นานปิดกิจการไปในระยะไม่ถึง 10 ปี ความล้มเหลวของโปรตุเกสในเกาะกลาง สะท้อนให้เห็นสภาพบางอย่างของระบบเศรษฐกิจในเกาะกลาง ในสมัยอยุธยาได้ดี รายได้ของราษฎรบนเกาะกลางได้จากการขุดแร่ แลกเปลี่ยนกับสินค้าเครื่องอุปโภคและบริโภค ซึ่งส่วนใหญ่จะได้จากดินแดนบนแหลมมลายู แต่โปรตุเกสพยายามผูกขาดการค้าในเกาะกลาง โดยใช้มะละกาเป็นตัวสกัดการไหลของสินค้าจากแหลมมลายูให้ผ่านมือตนแต่เพียงผู้เดียว นโยบายนี้โปรตุเกสล้มเหลวจึงทำให้ชาวเมืองสามารถขายดีบุกแก่พ่อค้าอื่นๆ ได้ โปรตุเกสจึงไม่สามารถกวาดราคาดีบุกบนเกาะกลางให้คุ้มกับค่าใช้จ่ายของตนได้

พ.ศ.2148 สมเด็จพระเอกาทศรถโปรดให้เมืองกลางเป็นหัวเมืองชั้นตรี สังกัดสมุทกลาโหม เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นออกพระเพราะความสำคัญของดีบุก ส่วนเมืองภูเก็คนั้นเป็นเมืองขึ้นของเมืองกลาง กับต้นแสมดำได้มาเยือนเมืองภูเก็ต และได้บันทึกไว้ว่า “ภูเก็ตแม้จะเต็มไปด้วยแร่ดีบุก แต่มีคนขุดแร่ไม่มากนัก เพราะบ้านเมืองไม่ค่อยมีข้อแป๊ะและเจ้าเมืองส่วนใหญ่ก็เป็นชาวจีน ซึ่งซื้อตำแหน่งมาจากราชสำนักสยาม เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องกดขี่ประชาชนเพื่อตักตวงความร่ำรวยให้ตนเองและราชสำนักโดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากของคนอื่น ...”³

ต่อมา พ.ศ.2169 พ่อค้าชาวฮอลันดาได้ขออนุญาตจัดตั้งสถานีการค้าขึ้นที่เกาะกลาง ชาวฮอลันดาและชาวโปรตุเกสได้ดำเนินกิจการค้าบนเกาะกลางฮอลันดาประสบความสำเร็จในการค้ามากกว่าโปรตุเกส จึงทำให้โปรตุเกสต้องการขับไล่ฮอลันดาออกจากเกาะกลาง แต่สมเด็จพระเอกาทศรถไม่ทรงรับสัญญา สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับโปรตุเกสจึงเสื่อมลง พ่อค้าชาวฮอลันดาพยายามผูกขาดการค้าดีบุกบนเกาะกลาง สร้างความไม่พอใจให้กับชาวพื้นเมืองเป็นอันมาก ดังนั้นใน พ.ศ.2214 ชาวพื้นเมืองกลางได้ลุกฮือฆ่าฟันพนักงานของฮอลันดาเป็นเหตุให้ฮอลันดาต้องเลิกห้างสินค้าของตนเองบนเกาะกลางไปโดยเด็ดขาด⁴ ออกพระเพชรเจ้าเมืองกลาง และหัวหน้าชาวมาลายู 3 คนถูกกล่าวหาเป็นมาตรฐานพาพวกฮอลันดา ถูกส่งตัวไปพิจารณาคดีที่กรุงศรีอยุธยา⁵

¹ อยู่นัย ราชภัณฑารักษ์. (2528). ภูเก็ต. หน้า 69.

² สมบูรณ์ แก่นตะเคียน. (2528). “ชื่อกลางและภูเก็ต,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 28.

³ ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2531). “บูรณาการแห่งชาติและการดำรงความเป็นจีนในบริบทของประวัติศาสตร์ภาคใต้,” ใน รอยร้าวในสังคมไทย บูรณาการแก้ปัญหาความมั่นคงของชาติ. หน้า 179.

⁴ กรมศิลปากร. (2513). “จดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศส ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ 44 เล่มที่ 11. หน้า 55 – 60.

⁵ กรมศิลปากร. (2513). บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3. หน้า 47.

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไทยถูกคุกคามจากตะวันตกหลายชาติ รัฐบาลไทยพยายามลดแรงกดดันจากชาติเหล่านี้ โดยใช้การถ่วงดุลอำนาจแบบ 3 เส้า คือ ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส ในสมัยนี้ ไทยมีสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสอย่างใกล้ชิด มีการแลกเปลี่ยนคณะทูตกัน ส่วนที่เกี่ยวกับเกาะกลาง หลังจากฮอลันดาถอนตัวไปก็กลายเป็นเขตปลอดอำนาจ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้มองซิเออร์เรอเน ชาร์บอนโน (M.Rene Charbonneau) มาเป็นผู้ว่าราชการเมืองกลาง และมองซิเออร์ ริวาล เป็นผู้รักษาเมืองภูเก็ต ใน พ.ศ.2224 – 2228 เพื่อจะได้ช่วยรักษาผลประโยชน์จากการทำเหมืองแร่ดีบุก และถ่วงดุลอำนาจฮอลันดาทางปลายแหลมมลายูโดยเฉพาะที่มะละกา และอังกฤษที่ต้องการจะได้เมืองมะริด¹ พ.ศ.2229 ไทยได้ทำสัญญากับฝรั่งเศสอนุญาตให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเป็นผู้ผูกขาดการค้าดีบุกในเมืองกลางและเมืองขึ้นแต่เพียงชาติเดียว² แต่ข้อคดีที่สัญญานี้ยังไม่ทันมีผลบังคับใช้ก็สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสียก่อน พ.ศ.2231 พระเพทราชาได้ก่อรัฐประหาร ชาวฝรั่งเศสที่เคยมีอำนาจในกรุงศรีอยุธยามาก่อนไม่พอใจนายพลเดฟาชถึงกับลุกก่อกำนาจ แล่นเรือรบเข้ามายึดเกาะกลางเป็นการต่อรองกับสมเด็จพระเพทราชาใน พ.ศ.2232³ แต่ต้องถอยเรือรบออกจากเกาะกลาง เพราะชาวพื้นเมืองต่อต้านโดยไม่ยอมส่งเสบียงอาหารให้⁴

เกาะกลางตั้งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของเมืองหลวง ความห่างไกลนี้ไม่ได้มีความหมาย แต่เพียงระยะทางเท่านั้น แต่หมายถึงปัจจัยทางภูมิศาสตร์ด้วย ทิวเขาที่อยู่ตอนกลางของคาบสมุทรทำให้การติดต่อระหว่างฝั่งตะวันตกและตะวันออกเป็นไปได้ยาก ไม่มีทางบกติดต่อระหว่างชายทะเลสองฝั่งบนคาบสมุทรนี้ได้สะดวก การขนปิ่นและเสบียงอาหารจากฝั่งตะวันออก เช่น นครศรีธรรมราช ไชยา ฯลฯ จึงทำเกือบไม่ได้เลย นอกจากอาศัยการขนส่งทางทะเล ความยากลำบากในการคมนาคมทำให้ฝั่งตะวันตกไม่ค่อยมีผู้คนอาศัย แม้ว่ามีแร่ดีบุกมากแต่เกือบไม่มีผู้คนอาศัยอยู่⁵

การที่ต้องอาศัยแต่เส้นทางเดินเรือเพียงอย่างเดียวนี้ ทำให้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาที่มีเหนือเกาะกลาง ขึ้นอยู่กับว่าจะมีอำนาจควบคุมมะริดและตะนาวศรีได้เพียงใด เส้นทางเดินเรือจากมะริดถึงเกาะกลางทำได้สะดวกและในพุทธศตวรรษที่ 23 ปรากฏว่าใช้เวลาเพียง 12 วันเท่านั้น หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียเมืองท่าทั้งสองนี้แก่พม่า อำนาจของกรุงศรีอยุธยาที่จะควบคุมเกาะกลางมีน้อยลง⁶ เกาะกลางขึ้นอยู่กับศูนย์อำนาจในกรุงศรีอยุธยา แต่เพียงในนามเท่านั้น ฉะนั้นการที่กรุงศรีอยุธยาอนุญาตให้พ่อค้าชาวตะวันตกเข้ามาค้าดีบุกที่เกาะกลาง รัฐบาลจึงพร้อมที่จะให้บริษัทตะวันตกเหล่านี้ผูกขาดดีบุกมากกว่าการขนมาสู่เมืองท่าอยุธยาและทำการค้าดีบุกเอง และด้วยวิธีนี้รัฐบาลย่อมได้อำนาจจากบริษัทฝรั่งอย่างสะดวกกว่าการหาทำไร่อย่างเต็มที่

¹กรมศิลปากร. (2513). *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ เล่ม 2*. หน้า 159, 162 และ 164.

²กรมศิลปากร. (2511). "จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบลเรต์," ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 29 ภาคที่ 50*. หน้า 145 – 146.

³กรมศิลปากร. (2506). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2 เล่ม 2*. หน้า 20.

⁴แหล่งเดิม.

⁵นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2528). "จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต," ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง*. หน้า 135.

⁶แหล่งเดิม.

ด้วยการเข้าไปจัดการเองอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า แท้ที่จริงแล้วอยุธยาแทบจะไม่มีอำนาจอันใดในเกาะกลางในสมัยพระนารายณ์ เพราะไม่มีอำนาจเหนือดินแดนนั้นนั่นเอง ที่ทำให้พระนารายณ์ทรงยกสิทธิ์นี้แก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสโดยง่าย ดังเช่นที่พระองค์เองและกษัตริย์อยุธยาพระองค์อื่นได้เคยสัญญายกเมืองกบฏที่ปราบไม่ได้หรือถูกควบคุมจากมหาอำนาจอื่นและไม่สามารถป้องกันได้ให้แก่พันธมิตรมาแล้ว เช่น ยกมะริดให้แก่ฮอลันดาเพื่อป้องกันอำนาจของโปรตุเกส เป็นต้น¹

ในระยะปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเพทราชามานั้น บทบาทของชาติตะวันตกค่อย ๆ ลดน้อยลงเพราะนโยบายกีดกันชาวตะวันตก เช่นเดียวกับฐานะของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกซึ่งอ่อนแอลง เนื่องจากนครศรีธรรมราชถูกรวบปรามและลดอำนาจลง หลังจากสมเด็จพระเพทราชาปราบขบถเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งแข็งเมืองไม่ยอมไปถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ได้โปรดฯ ให้ลดอำนาจและฐานะของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชรวมทั้งจำนวนกรมการเมือง กำลังอาวุธ และกำลังพล โดยให้กวาดต้อนมาสู่ราชธานีเป็นจำนวนไม่น้อย² ทำให้นครศรีธรรมราชอ่อนกำลังตามต้องการ แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดช่องว่างขึ้นในหัวเมืองปักษ์ใต้ โดยเฉพาะหัวเมืองชายทะเลตะวันตก ซึ่งยังไม่สามารถป้องกันตัวเองได้ จึงเป็นโอกาสให้โจรสลัดมลายูถือโอกาสปล้นสะดม ชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่ต้องอพยพทั้งถิ่น ภัยจากโจรสลัดนี้มีมานานแล้ว แต่รุนแรงมากขึ้นเพราะเห็นว่าหัวเมืองแถบนี้ไม่มีกำลังเข้มแข็งพอจะป้องกันตนเอง การปล้นสะดมของโจรสลัดตามชายฝั่งกระทบกระเทือนต่อการค้าขายสินค้ากับต่างประเทศซึ่งแล่นเรือผ่านไปมา³ ดังที่เอียน มอร์สันกล่าวถึงหลักฐานในบันทึกของกัปตัน อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Captain Alexander Hamilton) ความว่า “ชายฝั่งจากมะริดมาถึงเกาะกลางเหมาะจะเป็นท่าเรือดี ๆ หลายแห่ง แต่ขาดแคลนผู้คน เพราะกลัวภัยจากโจรสลัดที่หลบซ่อนอยู่ตามเกาะต่าง ๆ ใกล้ฝั่ง ซึ่งทั้งปล้นสะดมและจับชาวพื้นเมืองไปขายที่อ๊ากเจ (Acheh) อาณาบริเวณนี้แม้จะอุดมด้วยดีบุก แต่ไม่มีผู้คนกล้าเข้ามาทำเหมือง ...”⁴

ชุมชนใหญ่ตามชายฝั่ง เช่น ที่เกาะกลาง ซึ่งเคยเป็นตลาดสำหรับแลกเปลี่ยนดีบุกและสินค้าพื้นเมืองต้องเปลี่ยนสภาพไปมาเป็นการขายแบบรายย่อย จำนวนเรือที่แวะเข้ามาลดจำนวนลง เพราะต้องเสียเวลามากและขาดความสะดวก เรื่องนี้จึงเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งทำให้เศรษฐกิจของเกาะกลาง ซึ่งรวมถึงเมืองขึ้นคือ ภูเก็ต ทรูตไทรมลงอีกจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310 เกาะกลางก็ตกเป็นของไทรบุรี ลักษณะแห่งไทรบุรีเป็นผู้ปกครองเกาะกลางได้ปฏิบัติต่อชาวพื้นเมืองอย่างข้าทาส ทำให้ชาวพื้นเมืองต้องการเป็นอิสระ จนกระทั่งในที่สุดคนทั้งเกาะได้ลุกขึ้นต่อสู้ขับไล่ผู้ปกครองชาวมลายูลงเรือหนีกลับไป ทั้งอาวุธ ปืน ดีบุก เงินทอง และสินค้าไว้มากมาย⁵

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกู้เอกราชหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ได้สำเร็จและรวบรวมชุมชนต่าง ๆ ได้แล้ว พ.ศ. 2312 โปรดให้เจ้านารายณ์วงศ์ (พ.ศ. 2312 – 2319) พระเจ้าหลานเธอลงมาเป็น

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2523). *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*. หน้า 87 – 88.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2511). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา*. หน้า 67.

³ แหล่งเดิม.

⁴ Ian Morson. (1993). *The Connection Phuket Penang and Adelaide*. p.60.

⁵ นันทา วรเนติวงศ์ (ผู้แปล). (2517). *พระยาราชภักดี (ฟรานซิส ไลท์)*. หน้า 16 – 17.

อุปราชปกครองเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ๆ ซึ่งขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ.2319 เจ้าราชสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยโปรดให้เจ้านครฯ (หนู) ปกครองนครศรีธรรมราชแทน ระหว่าง พ.ศ.2319 - 2325 กรุงธนบุรีได้ให้ความสนใจต่อเกาะกลางเป็นพิเศษ โปรดให้ขุนนางที่ไว้วางพระทัยออกมาเป็นเจ้าเมืองกลาง และเมืองบริวารรวมทั้งข้าหลวงผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายฝั่งตะวันตก เมืองกลางในระยะนี้จึงขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีโดยตรง ไม่ได้อยู่ในความปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช¹ การจัดการปกครองของเกาะกลางในรูปแบบใหม่นี้ ถึงแม้จะเป็นการชั่วคราวในระยะฟื้นฟูอำนาจของรัฐบาลกลางก็ตาม แต่ได้สะท้อนให้เห็นวัตถุประสงค์และความจำเป็นของรัฐบาลกรุงธนบุรี² คือ

1. เพื่อเก็บรวบรวมส่วยตึกเป็นรายได้ให้แก่รัฐบาลกลาง และนำไปแลกเปลี่ยนอาวุธปืนจากต่างประเทศผ่านทางกัปตัน ฟรานซิส โลห์ เจ้าเมืองปีนัง โดยเฉพาะปืนเป็นอาวุธที่ฝ่ายไทยต้องการมากไม่มีขีดจำกัด ในระยะของการก่อตั้งกรุงธนบุรีและป้องกันการคุกคามจากพม่า เช่น ใน พ.ศ.2319 มีการติดต่อแลกเปลี่ยนอาวุธปืนจำนวนไม่น้อยกับตึกในเกาะกลางระหว่างฟรานซิส โลห์ในอัตราปืนหกกระบอกต่อตึกหนึ่งภารา ดังปรากฏในสารตราติดต่อ ความว่า “พระบาทสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชเจ้าที่สูงใหญ่ มีพระราชโองการสั่งว่า ณ มรสุม ปิวอก อัฐศก กัปตัน เหลกออกมาจัดซื้อปืน ณ เมืองตรังกาบาทพันหกบอเข้าไปพลเกล้าฯ ถวาย ต้องพระประสงค์ปืนคาบศิลาอีกหมื่นบอจึงแต่งให้กัปตันเหลกออกมาจัดซื้อ ณ เมืองตรังกาบาท ... เจ้าเมืองตรังกาบาทจะต้องการตึกก็ให้แต่งกำปั่นเข้ามารับเอาตึกแก่กัปตันเหลก ณ เมืองกลางหกบอต่อภารา ... ”³

จะเห็นได้ว่ากรุงธนบุรีต้องการติดต่อซื้ออาวุธโดยผ่านเกาะกลาง เพราะนอกจากสามารถติดต่อกับเมืองท่าต่าง ๆ ของอังกฤษในอินเดียได้สะดวกแล้ว ยังมีตึกใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนสินค้าดังกล่าวได้โดยไม่ต้องใช้พระราชทรัพย์ของกรุงธนบุรีโดยตรง แต่การจัดเก็บส่วยอากรต่าง ๆ ไม่ทันต่อความต้องการนัก ในตอนปลายรัชกาลทางกรุงธนบุรีจึงจัดส่งขุนนางผู้ใหญ่มาเร่งส่วย คือ ได้ส่งเจ้าพระยาอินทวงศา มาตั้งทำการอยู่ที่ช่องปากพระ⁴ แต่พอดีสิ้นรัชกาล และต่อมาไม่นานเจ้าพระยาอินทวงศาก็ถึงแก่อสัญกรรม

2. เพื่อเตรียมกำลังไพร่พลในหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตก ไว้สนับสนุนการยึดครองมะริด ทวาย และตะนาวศรี คืนจากพม่าแต่ไม่สำเร็จและเพื่อสนับสนุนนโยบายขยายอำนาจลงมาทางใต้ ในระยะต่อมาเกาะกลางในระยะแรกและเมืองตรังในระยะหลังได้ทำหน้าที่เป็นท่าเรือที่สำคัญสำหรับติดต่อกับต่างประเทศทางชายฝั่งทะเลตะวันตก

3. เพื่อกีดกันการขยายอำนาจของบริษัทอินเดียตะวันออก ของอังกฤษเข้ามายังเกาะกลางด้วย บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีนโยบายจะขยายการค้ามาทางหัวเมืองมลายู และมีวัตถุประสงค์จะใช้ที่ตั้งสถานีการค้าไว้จอดเรือรบและเรือสินค้า เพื่อเดินทางต่อไปยังประเทศจีน ฟรานซิส โลห์ ได้เสนอไปยังบริษัทอินเดียตะวันออกว่าภูเก็ตมีความเหมาะสมที่สุดเพราะมีความอุดมสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจและใช้เป็น

¹สงบ ส่องเมือง. (2528). “การเมืองการปกครองเมืองกลาง พุทธศตวรรษที่ 22 - 25,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 71.

²แหล่งเดิม.

³นันทา วรเนติวงศ์ (ผู้แปล). (2517). พระยาราชกัปตัน (ฟรานซิส โลห์). หน้า 10.

⁴ช่องปากพระเป็นช่องแคบเชื่อมดินแดนจังหวัดภูเก็ตกับพังงา

บริษัทอินเดียตะวันออกว่าภูเก็ที่มีความเหมาะสมที่สุดเพราะมีความอุดมสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจและใช้เป็นที่พักจอดเรือได้ดี ดังหลักฐานในข้อความต่อไปนี้ “เกาะกลางมีพื้นที่กว้าง 15 ไมล์ ยาว 45 ไมล์ เป็นเกาะที่อุดมสมบูรณ์ดี มีอ่าวจอดเรือมากมายมีป่าและน้ำสมบูรณ์ตลอดทุกฤดูกาล เมื่อ 6 – 7 ปีก่อนนี้มีการถากถาง และได้เพาะปลูกเพื่อเป็นเสบียงแก่กองเรือเกาะกลางมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยดีบุก และเสียเงินไม่มากนัก เพื่อใช้ในการป้องกันเกาะ ชาวเกาะเหนื่อยหน่ายต่อความเป็นข้าทาสของตน พวกเขาประสงค์จะได้นายใหม่ ...”¹

จากข้อมูลที่ได้จากกัปตันฟรานซิส ไลท์ ทำให้อวเรน เฮสติงส์ (Warren Hastings) ผู้ดูแลบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเห็นชอบด้วย เตรียมการที่จะเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่เกาะกลาง แต่แผนต้องถูกระงับไปเมื่ออังกฤษเกิดทำสงครามกับฝรั่งเศสเสียก่อน (พ.ศ.2324 – 2326)* อังกฤษจึงไม่มีเวลาที่จะให้ความสนใจต่อเกาะกลางเป็นผลให้เกาะกลางรอดพ้นจากอิทธิพลของตะวันตกอีกครั้งหนึ่งหลังจากสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกโดยเฉพาะเกาะกลางมีความสำคัญเช่นเดียวกับสมัยธนบุรี และยังได้เพิ่มพูนความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์อีกด้วยในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านรับศึกพม่ากลางได้ทำสงครามกับพม่าสองครั้ง พม่ายกทัพมาตีเกาะกลางครั้งแรกใน พ.ศ.2328 และตอนที่สองระหว่าง พ.ศ.2352

เมื่อพระเจ้าปะดุงหรือ มินตยาชัยพญา (พ.ศ.2325 – 2362) กษัตริย์พม่าขึ้นครองราชย์ได้ 3 ปี ถึงปี พ.ศ.2328 ได้เตรียมกองทัพมาตีเมืองไทยเพราะได้ข่าวว่าไทยเปลี่ยนราชวงศ์ คิดว่าไทยคงเกิดความยุ่งเหยิงไม่สงบ ยกทัพมา 9 ทัพใหญ่ ศึกครั้งนี้ไทยเรียกว่า “สงครามเก้าทัพ” ทัพที่ 1 ให้แมงยี แมงซ่องกยอ เป็นแม่ทัพมีทั้งทัพบก ทัพเรือ จำนวนพล 10,000 เรือกำปั่น 15 ลำ ยกลงมาตั้งทัพที่เมืองมะริด ไทยกมาตีเมืองไทยทางบกก็ได้ ตั้งแต่ชุมพรลงไปถึงเมืองสงขลา ทัพเรือนั้นก็ตีหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ตั้งแต่เมืองตะกั่วป่าลงไปถึงเกาะกลาง พม่าได้ให้ความสนใจต่อเกาะกลางไม่น้อย เพราะกลางเป็นแหล่งที่มาของปืนและรายได้ของรัฐบาล²

ก่อนหน้าที่พม่าจะยกทัพเรือมาตีเมืองกลาง พระยาพิมล (ขัน) เจ้าเมืองกลาง ถึงแก่อนิจกรรม พระยาทุกราช (ทองพูน ณ กลาง) ปลัดเมืองได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองแทน เมื่อพม่ายกทัพมาล้อมเมืองใน พ.ศ.2328 ท่านพยายามรวบรวมไพร่บ้านพลเมืองเพื่อต่อสู้กับพม่า แต่บาร์มีของท่านไม่ประทับใจชาวกลาง จึงต่างพากันหนีเข้าป่า ท่านเจ้าเมืองไม่อาจควบคุมคนไว้ได้ จนซึ่งเป็นภรรยาของท่านเจ้าเมืองพระยาพิมล (ขัน) และมุกซึ่งเป็นน้องสาวได้รวบรวมชาวเมืองกลางต่อสู้ขับไล่พม่าออกไป³

¹ นันทา วรเนติวงศ์ (ผู้แปล). (2517). *พระยาราชกปิตัน*. หน้า 123.

* เป็นสงครามแย่งชิงอิทธิพลทางการค้าในหัวเมืองแถบอ่าวเบงกอลของอินเดีย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสงครามใน พ.ศ.2283 (ค.ศ.1740) ซึ่งฝ่ายอังกฤษมีโรเบิร์ต ไคลฟ์ (Robert Clive) และฝ่ายฝรั่งเศสมีโจเซฟ เอฟ ดูเพล็กซ์ (Joseph F. Dupleix) เป็นหัวหน้า

² อ้วน สุระกุล. (2528). “ศึกกลาง เมื่อ พ.ศ.2328,” ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง*. หน้า 153.

³ ประสิทธิ์ ชินการณ (ผู้อ่านและวิเคราะห์). (2540). “จดหมายเหตุเมืองกลางและหัวเมืองปักษ์ใต้,” ใน *กลางหมายเหตุ* ๔๐. หน้า 107 – 108.

ส่วนเมืองภูเก็ต ทั้ง ๆ ที่อยู่บนเกาะเดียวกันกับเมืองกลาง แต่ในสงคราม พ.ศ.2328 ไม่ปรากฏว่าเมืองภูเก็ตมีบทบาทอย่างไร ประการแรกพบเห็นว่าเมืองภูเก็ต ซึ่งขณะนั้นตั้งที่บ้านเกิดโฮ้ (เขตอำเภอกะทู้ในปัจจุบัน) ไม่สะดวกแก่การจะเข้าตี เพราะต้องแล่นเรืออ้อมเกาะไปทางอ่าวภูเก็ต แล้วเดินทางหรือไม้ก็แล่นเรือขึ้นไปตามคลองบางใหญ่ ซึ่งในสมัยนั้นเชื่อว่าเรือขนาดใหญ่ขึ้นล่องได้ ถ้าจะจอดเรือที่อ่าวป่าตองแล้วเดินทางบกขึ้นไปก็กั้นดาร์ เพราะต้องข้ามภูเขา ประการที่สองคงเห็นว่าเมืองภูเก็ตเป็นเมืองเล็ก เมื่อตีเมืองกลางซึ่งเป็นเมืองใหญ่แล้วเมืองภูเก็ตก็คงไม่มีความหมาย แต่อย่างไรก็ดีการที่เมืองภูเก็ตจะไม่เกี่ยวข้องกับสงคราม พ.ศ.2328 นั้นเสียเลยคงเป็นไปได้ เพราะนอกจากเมืองภูเก็ตขึ้นต่อเมืองกลางตามสายการปกครองบังคับบัญชาแล้ว ในขณะนั้นเมืองภูเก็ต* (เทียบ ประทีป ณ ถลาง) ซึ่งเป็นบุตรของหม่อมมัทนิกดิษฐ และจันได้ส่งเสบียงอาหารพร้อมอาวุธยุทโธปกรณ์มายังเมืองกลางด้วย¹

หลังเสร็จศึก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรินทรราชา** อัญเชิญสารตราออกมาแต่งตั้งให้พระยาทุกราช (ทองพูน) ขึ้นเป็นพระยาถลางเจียดทอง จันเป็นท้าวเทพกระษัตรี และมุกเป็นท้าวศรีสุนทร เมืองภูเก็ต (เทียบ) เป็นพระยาทุกราช แทนพระยาทองพูนที่เลื่อนเป็นพระยาถลาง แล้วให้เจ้าพระยาสุรินทรราชา รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายตะวันตก 8 หัวเมือง*** ในโอกาสนั้นด้วย ² การแต่งตั้งและเลื่อนยศตำแหน่งครั้งนี้ไม่เป็นที่พอใจของท้าวเทพกระษัตรีและพระยาทุกราช (เทียบ) หากแต่ไม่อาจขัดขึ้นพระบรมราชโองการ ทำได้แต่เพียงอพยพผู้คนบริวารจากเมืองถลางเคลื่อนลงมาตั้งมั่นอยู่ ณ บ้านสะปำ ในเขตเมืองภูเก็ตคุมเชิงเชิงข้อต่อพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ (ทองพูน) เจ้าเมืองถลาง เพื่อหาโอกาสแย่งชิงอำนาจขึ้นเป็นใหญ่ในเมืองตามความมุ่งหมายแต่ต้น³

พ.ศ.2330 หลังศึกพม่าประมาณปีเศษ เมื่อท้าวเทพกระษัตรีทราบข่าว พระยาราชภักดี (ฟรานซิส ไลท์) ได้เกาะปឹងไว้ในครอบครองแล้วและยังยินดีทำการค้ากับเมืองถลางอยู่ ก็เป็นโอกาสอันเหมาะในการขอความร่วมมือ เพื่อทำการปิดล้อมพระยาถลาง (ทองพูน) ในขณะนั้นด้วยการกีดกันมิให้พระยาถลางทำการค้าขายแลกเปลี่ยนดีบุกกับสินค้าต่างประเทศได้สะดวก โดย “เมืองภูเก็ต” เข้าทำการค้าขายแย่งเอาตลาดมาไว้ในมือ ทำให้เมืองถลางซึ่งมีความวิฤติหลังสงครามอยู่แล้วเพิ่มความวิฤติมากขึ้น ภาวะการเช่นนี้ทำให้พระยา

*“เมืองภูเก็ต” หมายถึงตำแหน่งเจ้าเมืองภูเก็ต ซึ่งปรากฏอยู่ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.

¹อ้วน สุระกุล. (2528). “ศึกถลางเมื่อ พ.ศ.2328,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง. หน้า 157 – 158.

**เจ้าพระยาสุรินทรราชา นามเดิม จัน จันทโรจวงศ์ เป็นชาวอยุธยา รับราชการในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ต่อมาเสียกรุงใน พ.ศ.2310 ได้ย้ายมาเป็นอุปราชของเจ้าพระยาหนคร (หมู) เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีรวมเอานครศรีธรรมราชไว้ได้ก็นำตัวอุปราชจันเข้าไปไว้ ณ กรุงธนบุรีด้วย ครั้นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯปราบดาภิเษกขึ้นครองกรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ ให้อุปราชจันเป็นที่พระยาราชวังเมืองในกรมช้างเผือกเป็นพระยาสุรินทรราชานราบดีศรีสุริยศักดิ์ สมุหคชบาล

***ได้แก่ ถลางบางคลี ภูเก็ต พังงา ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง เกาะรา และครูด

²กรมศิลปากร. (2505). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. หน้า 128.

³ประสิทธิ์ ชินการณ (ผู้อ่านและวิเคราะห์). (2540). “จดหมายเหตุเมืองถลางและหัวเมืองปักษ์ใต้,” ใน ถลางหมายเหตุ’๔๐. หน้า 126.

กลางไม่อาจนำภาษีส่งต่อเมืองหลวงได้ทันตามกำหนด ตรงกันข้ามทั่วเทพกระษัตรี และ “เมืองภูเก็จ” หรือ พระยาทุกราช (เทียน) กลับมีดีบุกแลกเปลี่ยนสินค้าได้อย่างพอเพียง มีอำนาจการซื้อสินค้าต่างประเทศสูง สามารถส่งเครื่องบรรณาการแก่พระมหากษัตริย์และขุนนางที่เกี่ยวข้องด้วยของดีมีราคาและหายากอยู่เสมอ¹ ต่อมา พ.ศ.2332 พระยาถลาง (ทองพูน) ถูกเร่งรัดภาษีและไม่สามารถจะทำการแก้ตัวได้โทษได้ จึงถูกเรียกตัวเข้าไปไว้ที่เมืองหลวง² “เมืองภูเก็จ” หรือพระยาทุกราช (เทียน) จึงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองถลางในราชทินนามใหม่ว่า “พระยาเพชรศิรีพิไชยสงครามรามคำแหง” โดยมีเจ้าพระยาสุรินทราชา (จัน จันทโรจนวงศ์) เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายตะวันตกทั้ง 8 หัวเมือง เมื่อเจ้าพระยาสุรินทราชาทราบภาพก็มอบให้พระยาเพชรศิรี รักษาการในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ อีกตำแหน่งหนึ่ง และเมื่อเจ้าพระยาสุรินทราชาถึงแก่อสัญกรรม พระยาเพชรศิรีฯ ก็ขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการสืบแทนต่อมาจนถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ.2340³

การรบกับพม่าตอนหลังแบ่งเป็น 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.2352 และเดือนมกราคม พ.ศ.2352 การรบกับพม่าครั้งที่ 1 ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2352 พระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่า ทรงเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระชรา และสมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็สวรรคตแล้ว จึงยกทัพลงมาทางใต้เพื่อกวาดเอาทรัพย์สินต่าง ๆ กลับพม่า พม่ายกทัพมาถึงเมืองถลางฆ่าฟันผู้คนล้มตายนานมาก เก็บทรัพย์สินสมบัติเอาเมืองและกวาดต้อนผู้คนลงเรือไปเมืองทวายและให้กองระวังหลังชื่อ ชิกเก อยู่ระวังหลังพระยาถลางเห็นเหลือกำลังที่จะสู้รบเพราะขาดดินปืน ผู้คนก็ระส่ำระสายไม่พร้อมเหมือนการรบใน พ.ศ.2328 พระยาถลางจึงคุมผู้คนส่วนหนึ่งถอยเข้าป่าไป เมื่อพม่ากลับลงเรือไปแล้วจึงกลับมารวบรวมผู้คนเตรียมค่ายคูเมืองเพื่อรับมือพม่าที่จะกลับหวนมาอีก พอดีกับชิกเกนายกองระวังหลังของพม่าถูกพายุในทะเลต้องกลับมาขึ้นฝั่งถลางอีก พระยาถลางจับไว้ได้ส่งตัวเข้ากรุงเทพฯ พร้อมทั้งกราบบังคมทูลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทางกรุงเทพฯ สั่งให้คุมตัวพระยาถลางเข้ากรุงด้วยโทษในฐานะละทิ้งเมือง แต่พระยาถลางยังมีความพยายามที่จะสู้ศึกอยู่ และสามารถจับทหารพม่าได้โทษนั้นจึงเบาลง เมื่อมีข่าวพม่ายกมาอีกครั้งจึงโปรดเกล้าฯ ส่งตัวพระยาถลางกลับมาป้องกันเมืองถลางต่อไป⁴

การรบกับพม่าตอนหลังเป็นครั้งที่ 2 เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2352 พระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่าโปรดให้แย้มมองคุมทัพเรือประมาณ 4,000 คน ยกทัพมาตีเมืองถลาง พม่าตั้งทัพที่ปากพระ⁵ ฝ่ายพระยาถลางเมื่อทราบข่าวก็มีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันก็เกณฑ์ไพร่พลและให้ผู้คนเข้าค่ายที่บ้านดอนรักษาค่ายไว้อย่างเข้มแข็ง พม่าตั้งค่ายล้อมอยู่ 25 ค่าย และไม่สามารถทะลุวงเข้าไปได้ พม่าจึงคิดอุบายทำที่เป็นถอยทัพกลับลงเรือไปเมื่อเดือน 12 ข้างแรม ฝ่ายพระยาถลางจึงให้คนไปสืบดูก็ได้ความว่าพม่าเลิกทัพกลับไปแล้วจึงอนุญาตให้ชาวเมืองถลางออกจากค่ายไปทำมาหากินได้ เพราะขณะที่พม่าล้อมเมืองอยู่นั้นเกิดการขัดสน

¹ประสิทธิ์ ชินการณ (ผู้อ่านและวิเคราะห์). (2540). “จดหมายเหตุเมืองถลางและหัวเมืองปักษ์ใต้,” ใน *จดหมายเหตุ* ๔๐. หน้า.126

²แหล่งเดิม. หน้า 109.

³แหล่งเดิม.

⁴เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2528). “วิเคราะห์เค้าเงื่อนประวัติศาสตร์ถลาง,” ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง*. หน้า 120.

⁵แหล่งเดิม.

เสบียงอาหาร และผู้คนเริ่มอดอยาก¹ ฝ่ายพม่าจึงหวนกลับมายกพลขึ้นบกที่ปากพระและที่ท่ายาเมืองภูเก็ต เข้าตีเมืองภูเก็ต (บ้านเกิดโฮ อ.กะทู้ในปัจจุบัน) แดกแล้วก็ยกกำลังไปสมทบล้อมค่ายเมืองถลาง ล้อมอยู่ได้ 27 วัน ถึงวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2352 เมืองถลางก็แตก² พระยาถลางเสียชีวิตในที่รบ แต่จากหลักฐานคำให้การของเชลยศึกพม่าชื่อ “งะชาตนอง” ที่คนไทยจับได้ที่นาเตย เล่าเรื่องศึกถลาง 2352 ว่า พระยาถลางถูกสังหารเป็นเชลยศึกไปยังเมืองอังวะ³ เมืองถลางถูกพม่าทำลายเสียหายยับเยิน กรมพระราชวังบวรมหาดานบุรีรับสั่งให้พระยาจำแสนยกการรวบรวมกรมการเมืองและราษฎรที่เหลือไปตั้งบ้านเมืองใหม่ที่ตราภู่ (เมืองพังงา) ให้อยู่ภายใต้การปกครองดูแลของเมืองนครศรีธรรมราชอย่างใกล้ชิด⁴

การที่เมืองถลางแตกใน พ.ศ.2352 นับได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ถลางและหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกที่สำคัญจุดหนึ่ง คือ เมืองถลางเริ่มสูญเสียสถานภาพของตนในด้านที่เป็นศูนย์อำนาจปกครองท้องถิ่นไปครั้งแรก⁵

แต่ในท่ามกลางการอพยพของผู้คนดังกล่าวนี้ ยังมีพ่อค้าชาวมัทราสผู้หนึ่งไม่ได้อพยพตามไป ยังคงปักหลักประกอบอาชีพค้าขายและซูดหาแร่ดีบุก ชาวมัทราสผู้นั้น คือ เจ๊ะมะหรือเจิม เข้ามาค้าขายอยู่ที่เมืองถลางมานานจนมีความดีความชอบได้เป็นหลวงล่ามภาษา กรมการเมืองถลางก่อนเมืองถลางแตก ครั้งเมืองถลางแตกหลวงล่ามภาษาก็ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราชให้เป็นที่พระถลางว่าราชการเมืองถลางขึ้นต่อนครศรีธรรมราชในระหว่าง พ.ศ.2354 – 2380

ใน พ.ศ.2367 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายผู้คนจากพังงาถลาง และโปรดให้ตั้งเมืองถลางขึ้นใหม่ที่บ้านท่าเรือ พระถลาง (เจิม) ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม ตำแหน่งเจ้าเมืองถลางผูกขาดภาษีอากรและภาษีเหมืองแร่ดีบุก แบ่งปันผลประโยชน์กับรัฐบาลสืบมาจนถึงอนิจกรรมใน พ.ศ.2380⁶ เมืองถลางได้มีเจ้าเมืองปกครองจนกระทั่ง พ.ศ.2412 อีก 3 คน คือ พระยาถลาง (เร็ก พ.ศ.2330 – 2391) บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา พระยาถลาง (ทับ พ.ศ.2391 – 2410) และพระยาถลาง (คิน พ.ศ.2380 – 2412)⁷

ในระบอบที่โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองถลางขึ้นใหม่ เมืองภูเก็ตบริเวณบ้านเกิดโฮ บ้านกะทู้ ได้เจริญขึ้นมาเนื่องจากการหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีนโดยเฉพาะชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาทำธุรกิจเกี่ยวกับการผลิตและค้าแร่ดีบุก พระยาถลาง (เจิม) มอบให้พระภูเก็ต (เร็ก) ไปเป็นเจ้าเมืองภูเก็ตจนกระทั่ง พ.ศ.2380 เมื่อพระยาถลาง (เจิม) ถึงแก่อสัญกรรม โปรดเกล้าฯ ให้พระภูเก็ต (เร็ก) ไปเป็นเจ้าเมืองถลาง และตั้งนายแก้ว บุตรพระ

¹สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *ไทยรบพม่า*. หน้า 651 – 656.

²แหล่งเดิม. หน้า 650 – 660.

³สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (2540). “ถลางเหตุ 2352,” ใน *ถลางหมายเหตุ’๕๐*. หน้า 167 – 175.

⁴สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *ไทยรบพม่า*. หน้า 660.

⁵สงบบ สงเมือง. (2528). “การเมืองการปกครองเมืองถลาง. พุทธศตวรรษที่ 22 - 25,” ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ถลาง*. หน้า 72.

⁶สุนทร หิริวงศ์. (2518). *สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ต*. หน้า 57 – 63.

⁷แหล่งเดิม.

ยากลาง (เจิม) ไปเป็นเจ้าเมืองภูเก็ต คนที่ 2 และเลื่อนยศขึ้นเป็นพระภูเก็ตคนที่ 2 และเลื่อนยศขึ้นเป็นพระภูเก็ต (แก้ว) สถาปนาเมืองภูเก็ตในสมัยที่พระภูเก็ต (แก้ว) เป็นเจ้าเมืองปรากฏในใบบอกของพระยาภูเก็ต (ลำตวน) ใน พ.ศ.2424 ซึ่งได้กล่าวบรรยายถึงการก่อตั้งเมืองภูเก็ตของพระภูเก็ต (แก้ว) ซึ่งเป็นปู่ไว้อ่อนหนึ่งว่า

ได้ทรงพระกรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมพระภูเก็ต (แก้ว) ซึ่งเป็นบิดาพระยาวิชิตสงครามจางวาง (ทัต) ปู่ของข้าพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้ว่าราชการเมือง ต่อมาพระภูเก็ต (แก้ว) ปู่ของข้าพระพุทธเจ้าเห็นทำเลเมืองภูเก็ตพอจะสร้างเป็นเมืองแร่ดีบุกทำให้บ้านเมืองเกิดผลประโยชน์เจริญขึ้นได้พระภูเก็ต (แก้ว) เข้ามากรุงเทพมหานคร ได้ว่าจ้างจีนไหหลำ จีนมาเก๊า พาออกไปจากกรุงเทพมหานคร 300 คน กับได้จ้างจีนนอกเมืองเพิ่มเติมเข้ามาบ้าง แล้วจับการสืบสร้างป่าปิดทำนบ ขุดสายน้ำตั้งทำเหมืองแร่ดีบุกลงที่ตำบลหลอยงตำบลหนึ่ง ที่ตำบลท่าแครงตำบลหนึ่ง และได้สืบสร้างถางป่าลงที่ตำบลทุ่งคา ซึ่งเป็นเรือนที่อยู่ ปลุกโรงจากตั้งเป็นตลาดลงให้เงินตั้งร้านค้าขายอยู่สามโรงสี่โรง กับได้สร้างอารามให้พระสงฆ์อยู่อารามหนึ่ง ...¹

พระภูเก็ต (แก้ว) ถึงแก่อนิจกรรม ใน พ.ศ.2392 หลวงพิทักษ์ทวีป (ทัต) กรมการเมืองภูเก็ตฝ่ายมหาดไทยและเป็นบุตรชายของพระภูเก็ต (แก้ว) ได้รับการเลื่อนยศเป็นพระภูเก็ตต่อมา²

พระภูเก็ต (ทัต) เป็นเจ้าเมืองนักพัฒนาที่สามารถมากในระหว่างที่เป็นหลวงมหาดไทย ได้ตรวจหาแหล่งแร่ดีบุก พบที่บ้านทุ่งคา (ตัวเมืองภูเก็ตในปัจจุบัน) เป็นแหล่งที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ เมื่อได้เป็นเจ้าเมืองภูเก็ตได้ย้ายที่ทำการเจ้าเมืองจากบ้านเก็ตโฮ่มาที่ตำบลทุ่งคา สร้างที่ทำการหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “วังเจ้าเมือง” ตั้งอยู่ริมคลองบางใหญ่หรือคลองทุ่งคา (ปัจจุบันเป็นบริเวณที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขภูเก็ตและบริเวณโรงไฟฟ้า) ชาวอังกฤษเรียกว่าทุ่งคาคอมปาวนด์ (Tongkah Compound)

พระภูเก็ต (ทัต) ได้ดำเนินกิจการเหมืองแร่ที่บิดาลงทุนไว้ได้พอดี กิจการค้าและเหมืองแร่ในภูเก็ตเจริญขึ้นกว่าเมืองกลาง เมืองภูเก็ตได้เปรียบเมืองกลางหลายด้าน เช่น มีแหล่งแร่ อุดมสมบูรณ์กว่า และตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมแก่การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ โดยเฉพาะจีน และสิงคโปร์มีเรือสินค้าจากบริเวณดังกล่าวเข้ามาจอดแวะรับซื้อสินค้าเป็นจำนวนมาก³ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงวิจารณ์พระภูเก็ตว่ามีความสามารถทางด้านการค้าขาย ชักชวนให้พ่อค้าชาวจีนเข้ามาลงทุนค้าขายหรือทำเหมืองแร่ดีบุก ทำให้ภาษีอากรได้เพิ่มขึ้นมากกว่าเมืองกลางและเมืองอื่น ๆ พระภูเก็ต (ทัต) ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นพระยาภูเก็ตโลหะเทศราชรัษฎา และแยกเมืองภูเก็ตออกจากเมืองกลางใน พ.ศ.2396 ดังปรากฏข้อความในพระบรมราชโองการยกฐานะเมืองภูเก็ตให้มีฐานะเทียบเท่าเมืองกลาง

¹ สวรรคตว่าด้วยให้พระยาเสนาสุจิต พระยาบริรักษ์ภูธร พระยารัตนเศรษฐีว่าประมุขภาสต่อพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล – กพ/6). (จ.ศ.1233). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ/เล่มที่ 6 เลขที่ 52.

² สวรรคตว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาภูเก็ตแบ่งเขตแดนเมืองกลางและเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร. รล-กพ/11). (จ.ศ.1215). เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่ม 5. หน้า 60 – 65.

³ สวรรคตว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาภูเก็ตแบ่งเขตแดนเมืองกลางและเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร. รล-กพ/11). (จ.ศ.1215). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่ม 5. หน้า 60 – 65.

เมืองกลาง เมืองภูเก็จ อยู่ในเกาะกลางทั้งสองเมือง เมืองกลางเจ้าเมืองเป็นพระยาเมืองภูเก็จเจ้าเมืองยังเป็นพระ
พระภูเก็จคนนี้รักษาราชการบ้านเมืองมาแต่ปัจจุโทษก มาจนปัจจุเบญจศกได้สี่ปี บ้านเมืองก็ปรกติเรียบร้อย ทำ
ภาษีอากรตีบของหลวงได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อนถึงกำหนด งดปี ก็ส่งอากรเสร็จตีบๆ พระร่ำ จังกอบ และส่วย
ทางเข้า ค่านา ครอบตามจำนวนทุกปีมิได้ขัดค้างสมเป็นผู้ใหญ่ จึงได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานตัวพระราชสัญญา
บัตร ตั้งให้พระภูเก็จเลื่อนขึ้นเป็นพระยาภูเก็จให้มีเกียรติยศใหม่ ขึ้นเสมอกับเมืองกลาง ...¹

พร้อมกับประกาศการยกฐานะเมืองภูเก็จ รัฐบาลได้ประกาศแบ่งเขตแดนเมืองภูเก็จและเมืองกลาง
ให้เท่ากัน ดังปรากฏในบรมราชโองการดำรัสว่า

เมืองภูเก็จนี้เขตแดนสันกว่าเมืองกลางถึงสองส่วน เมืองกลางและเมืองภูเก็จก็อยู่ในเกาะเดียวกัน พระภูเก็จก็โปรด
เกล้าฯ ให้เป็นพระยาเสมอกับพระยากลางแล้ว เขตแดนบ้านเมืองจะต้องแบ่งปันให้พอกคล้ายคลึงกันจึงจะชอบเมือง
ภูเก็จและเมืองกลางก็ขึ้นอยู่กับพระยาบริรักษ์ภูธร* ทั้งสองเมืองให้พระยาบริรักษ์ปักปันเขตแดนเมืองกลางให้พระ
ยาภูเก็จให้เท่ากัน พระยาภูเก็จจะได้ทำราชการภาษีอากรของหลวงโดยสะดวกสืบต่อไป แล้วให้พระยาบริรักษ์
ภูธรว่ากล่าวกับพระยากลางให้ดี อย่าให้มีวิวาทกับพระยาภูเก็จให้ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณทั้งสอง
เมือง ...²

จากการยกฐานะเมืองภูเก็จ ทำให้เมืองเดิมโตมีระบบงานที่กว้างขวางกว่าเดิม ต้องเพิ่มตำแหน่ง
ข้าราชการเพื่อช่วยเจ้าเมืองในการปกครองเพิ่มขึ้น เช่น ตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าเมือง³ และพร้อมกับประกาศตั้ง
ตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าเมืองนี้ ทางรัฐบาลเกรงว่าราษฎรในเมืองภูเก็จ อาจได้รับการกดขี่หรือถูกเกณฑ์แรงงาน
อย่างไม่เป็นธรรม เกณฑ์ค่าส่วยเกินพิกัดอัตรา หรือไม่ก็ต้องถูกเกณฑ์และเสียเงินด้วย⁴ ซึ่งจะเป็นสาเหตุให้
ราษฎรไทยที่มีจำนวนน้อยในเมืองภูเก็จหลบหนีไปอยู่ที่อื่น ทำให้ขาด แรงงานและมีผลกระทบกระเทือนต่อ
เศรษฐกิจที่กำลังขยายตัว รัฐบาลจึงต้องกำชับให้เจ้าเมืองได้เอาใจใส่ดูแลราษฎร ดังสารตราของพระยามหา

¹สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาภูเก็จแบ่งเขตแดนเมืองกลางและเมืองภูเก็จ.
(ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.รล-กพ/11). (จ.ศ.1215). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 5.
หน้า 60 – 65.

*ระหว่าง พ.ศ.2352 – 2368 เมืองกลางอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช
พ.ศ.2382 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาไทรบุรีหรือพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) บุตรเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ไปเป็นเจ้า
เมืองพังงา ยกเมืองพังงาขึ้นเป็นเมืองโท ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการแก่กรุงเทพ
ส่วนเมืองอื่น ๆ เช่น เมืองกลาง ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง เป็นเมืองขึ้นของพังงา จนกระทั่งพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง)
เจ้าเมืองพังงาถึงแก่กรรมใน พ.ศ.2404 จึงโปรดให้พระยาเสนานุชิต (นุช) น้องพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง)
เจ้าเมืองตะกั่วป่า เป็นผู้ดูแลเมืองตะกั่วป่า และเมืองกลางแทนเมืองพังงา ยกเมืองตะกั่วป่าขึ้นเป็นเมืองโท
แทนพังงา ซึ่งถูกยุบเป็นเมืองตรี

²สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาภูเก็จแบ่งเขตแดนเมืองกลางและเมืองภูเก็จ.
(ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.รล-กพ/11). (จ.ศ.1215). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 5.
หน้า 60 – 65.

³ว่าด้วยให้พระยาภูเก็จบอกรายชื่อตำแหน่ง กรมการเมืองภูเก็จเข้ามา. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.รล-
กพ/21). (จ.ศ.1223). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท เล่ม 21 เลขที่ 17. หน้า 94 –
97.

⁴แหล่งเดิม.

เสนาสมุหพระกลาโหม ซึ่งดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้มีไปถึงพระยาบริรักษ์ภูธรเจ้าเมืองพังงาในฐานะที่ดูแลบังคับบัญชาเมืองภูเก็ต ความว่า “แลเมืองภูเก็ตขึ้นกับเมืองพังงา ให้พระยาภูเก็ตฟังบังคับบัญชา อย่าถือเปรียบแก่งแย่งกัน ให้เสวยราชการไปแต่สิ่งใดเป็นอันขาด แลเมืองภูเก็ตไพร่บ้านพลเมืองเป็นไทย จีน หลายชาติ ภาษา บ้านเมืองอยู่ต่อปลายเขตแดนราชการสิ่งใดไม่กะเกณฑ์ให้พระยาภูเก็ตกำชับกำชาเจ้าหม่อมขุนนาย อย่าให้ไพร่ส่วยซึ่งมิได้เป็นราชการบ้านเมือง แลเบียดเบียนเอาพัสดุนเงินทอง ให้ความยากแค้น อพยพหลบหนีไป ...”¹

พระยาภูเก็ตโลหะเกษตรรักษ์ (ทัต) มีลักษณะเป็นเจ้าเมืองแบบใหม่ คือ ริเริ่มธุรกิจแบบทุนนิยม มีการส่งเสริมออกทุนตรองให้เงินไปค้าขายและทำเหมืองแร่ ทำให้ภาชีอากรเมืองภูเก็ตเพิ่มมากกว่าเมืองกลางและหัวเมืองใกล้เคียง ทำให้ทางเมืองหลวงเห็นคุณค่าความสำคัญของเศรษฐกิจเมืองภูเก็ต ยกฐานะเมืองภูเก็ตเป็นเมืองพระราชทรัพย์ ใน พ.ศ.2404 รัฐบาลได้เลื่อนฐานะเมืองภูเก็ตเป็นเมืองจัดวางอยู่ภายใต้การดูแลของราชธานีโดยตรง* เพื่อราชธานีจะได้ดูแลเรื่องเศรษฐกิจและควบคุมรายได้จากภาชีอากรให้ใกล้ชิดมากขึ้น ดังปรากฏข้อความในสารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาที่มีไปถึงพระยาภูเก็ต(ทัต)และกรมการเมืองใน พ.ศ.2404 ตอนหนึ่งว่า

มีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสเหือเกล้าฯ สั่งว่า เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองภูเก็ตตั้งขึ้นเป็นบ้านเมืองพังงาด้วยพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) พระยาภูเก็ต(ทัต) ถัดอ่านทำอากรทูลเกล้าฯ ถวายจะได้ช่วยกันเกลี้ยกล่อมลูกค้าพาณิชยไทยจีน มาใส่บ้านใส่เมืองให้บ้านเมืองบริบูรณ์ จะได้เป็นพระราชทรัพย์ของหลวงให้มากขึ้น ทุกวันนี้เมืองภูเก็ตผู้คนก็มั่งคั่งบริบูรณ์มากขึ้นแล้ว พระยาภูเก็ช (ทัต) ทะนุบำรุงไพร่บ้านพลเมือง ถัดอ่านชักชวนลูกค้าพาณิชยไทยจีน เข้ามมาตั้งบ้านก่อตึกร้าน ตั้งตลาดปสานให้ท่ามาหากินมั่งคั่งบริบูรณ์ บ้านเมืองรุ่งเรืองขึ้นมาก ลูกค้าพาณิชยเรือสลุบ กำปั่น ลำเภา เรือเสาโบไปมาค้าขายชุกชุม เรียกเศษตีบูก ปิก ตีบูกย่อย ภาชีพรรณผ้า จังกอบ และอากรตีบูก เป็นพระราชทรัพย์ของหลวง ถึงมรสุมงวดปีก็ได้ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายไม่ได้ค้างส่งหน้าจำนวนปีไปได้ ครั้งนี้มีความกตัญญูคิดถึงพระเดชพระคุณจัดได้เพชรเม็ดใหญ่ทำผลบัวอ่อน อันดีมีราคากับของอย่างนอกต่าง ๆ ให้พระภักดีศรีสงคราม (เกศา) ปลัดเมืองภูเก็ตคุมเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายหาบำเน็จความชอบใส่ตัวเป็นอันมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองภูเก็ตมาขึ้นกับกรุงเทพมหานคร โดยทรงพระมหากรุณาจะมีเกียรติยศเป็นใหญ่ยิ่งขึ้นสืบลำดับชั่วบุตรและหลานต่อไป ...²

พร้อมกันนี้รัฐบาลเห็นความจำเป็น ต้องมีเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองเพิ่มขึ้นอีก เพื่อให้เหมาะสมกับขนาดของเมืองที่ขยายจึงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าเมืองภูเก็ต รับเสนอแต่งตั้งเจ้าพนักงานกรมการเมืองที่ยังไม่มีเพิ่มให้เป็นที่ยอมรับร้อย ดังพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รับสั่งว่า “บ้านเมืองกับบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อนราชการสำหรับบ้านเมืองก็มีเป็นอันมาก³ ... บ้านเมืองภูเก็ตบริบูรณ์มั่งคั่งขึ้นมาใหม่ ๆ โปรดให้มาขึ้นกับกรุงเทพฯ แล้วกรมการเมืองตามตำแหน่งที่ยังหาตัวไม่ได้เป็นอันมาก ... ให้จัดหาเจ้าพนักงาน

¹ว่าด้วยให้พระยาภูเก็ตบอกรายชื่อตำแหน่ง กรมการเมืองภูเก็ตเข้ามา. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/21). (จ.ศ.1223). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท เล่ม 21 เลขที่ 17. หน้า 94 – 97.

* ส่วนเมืองกลางยังคงอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองตะกั่วป่า

²สารตราเจ้าพระยามหาเสนาบดีถึงพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล – กพ/22). (จ.ศ.1221 – 1224). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 22 9 ตุลาคม 2404.

³ว่าด้วยตั้งหลวงพิทักษ์ทันยาหาร หลวงนาเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.4 รล – กพ/23). (จ.ศ.1244). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 23 เลขที่ 17. หน้า 68 – 71.

ให้ครบตำแหน่ง แลให้มีใบบอกเข้ามากรุงเทพฯ อย่าให้ตำแหน่งที่กรมการว่างเปล่าอยู่มีราชการทุกคำคืบมา
ประการใด จะได้ใช้ราชการให้ทันทั่วทั้งที่...¹

ถึงแม้ว่าจะมีการตั้งตำแหน่งข้าราชการเพิ่มขึ้นก็ไม่เพียงพอกับการกำกับดูแลชาวจีนที่เข้ามาทำ
เหมืองแร่ มักก่อเหตุวุ่นวาย กรมการเมืองไม่มีกำลังพอที่จะระงับเหตุได้ เป็นบทเรียนให้รัฐบาลสนใจที่จะแก้
ปัญหาการก่อความวุ่นวายของชาวจีน วิธีหนึ่งคือ การยกฐานะเมืองภูเก็ตให้เป็นเมืองตรีใน พ.ศ.2412 โปรด
เกล้าฯ ให้ยกเมืองกลางออกจากเมืองตะกั่วป่ารวมเข้ากับเมืองภูเก็ต เพื่อให้เมืองทั้ง 2 อยู่ในความดูแลของ
พระยาภูเก็ต (ทัต) เพียงคนเดียวหลังจากพระยากลาง (คิน) ถึงแก่อสัญกรรมโปรดเกล้าฯ ให้พระภักดีศรี
สงครามรามเดชะ (เกต) ปลัดเมืองภูเก็ตไปเป็นเจ้าเมืองกลางขึ้นกับพระยาภูเก็ต (ทัต) ดังปรากฏข้อความใน
สารตราที่มีไปถึงพระยาภูเก็ต (ทัต) ว่า

แลเมืองกลาง เมืองภูเก็ต เป็นเมืองอยู่เกาะเดียวกัน จินพลเมืองเมืองภูเก็ตกำเริบ ชักชวนกันเป็นพวก ๆ วิวาทรบ
กันเนื่อง ๆ จะจัดหาวงศ์สกุลอื่น ๆ มาเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง เกลือกจะเป็นที่ขัดขวางแก่เมืองภูเก็ต จึงพระราช
ทานสัญญาบัตรให้พระปลัดเมืองภูเก็ต (เกต) เป็นที่พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ (เกต) ผู้สำเร็จราชการเมืองกลาง ยก
เมืองกลางออกจากเมืองตะกั่วป่ามาเป็นหัวเมืองขึ้นอยู่ได้บังคับเมืองภูเก็ต เพราะเป็นพรรคพวกวงศ์ตระกูลติดกับ
พระยาภูเก็ต มีราชการทุกคำคืบเกิดขึ้น ณ เมืองภูเก็ตประการใด พระยาภูเก็ตจะได้บังคับพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์
เกณฑ์กรมการไพร่บ้านเลเมืองกลาง ไปช่วยระงับการเมืองภูเก็ตให้ทันทั่วทั้งที่ ...²

ในระยะเดียวกันนั้นได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ พระยาภูเก็ต (ทัต) เป็นพระยาวิชิตสงคราม (ทัต) จางวาง
ภูเก็ต ถือศักดินา 10,000 และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายลำดวน บุตรชายคนโตของพระยาวิชิตสงคราม (ทัต)
ขึ้นเป็นพระยาภูเก็ตโลหะเกษตรรักษ์ (ลำดวน) เจ้าเมืองภูเก็ตแทน³ แต่การบริหาร ราชการบ้านเมืองและ
ธุรกิจเกี่ยวกับการออกทุนทดลองให้จีนทำเหมืองแร่ ตลอดจนการวิ่งเต้นประมูลภาษีผูกขาดพระยาวิชิต
สงคราม (ทัต) จางวาง ผู้เป็นบิดายังต้องเป็นผู้วิ่งเต้นดำเนินการเองตลอดมาจึงถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ.2421

ในที่สุดประวัติศาสตร์เมืองกลางที่เคยรุ่งโรจน์ในอดีต ก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นประวัติศาสตร์เมือง
ภูเก็ต พร้อมกับชื่อเกาะกลางได้หายไปจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ถูกแทนที่ด้วยเกาะภูเก็ต ภาระทาง
ประวัติศาสตร์ของเมืองภูเก็ตก็เปลี่ยนไปจากชาวเมืองซึ่งแต่เดิมเข้าใจว่ามีคนไทยเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ แต่
หลังจาก พ.ศ.2396 เป็นต้นมานั้นเกาะภูเก็ตส่วนใหญ่ได้ตกอยู่ในอิทธิพลของชาวจีนอพยพโดยเฉพาะชาวจีน
ฮกเกี้ยน แม้จะอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลกลางก็ตาม

¹ว่าด้วยตั้งหลวงพิทักษ์ทันยาหาร หลวงนาเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.4 รล - กพ/23).
(จ.ศ.1244). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ เล่ม 23 เลขที่ 17. หน้า 68 - 71.

²ตั้งพระยาศภักดียกกระบัตรเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล - กพ/5). (จ.ศ.1233).
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่ม 5 เลขที่ 49. หน้า 161 - 162.

³ตั้งพระอาณาจักรบริหารเป็นพระยาภูเก็ต พระยาวิชิตสงครามเป็นจางวาง. (ไมโครฟิล์ม เลขที่
ม.ร.5 รล - กพ/12). (จ.ศ.1237). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่ม 13 เลขที่ 44.
หน้า 175 - 179.

บทที่ 2

การอพยพของชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเกาะภูเก็ต

ระหว่าง พ.ศ. 2396-2475

จากที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนท้ายของบทที่ 1 ว่า หลัง พ.ศ. 2396 บริเวณตอนใต้ของเกาะภูเก็ตที่เรียกว่า “กลางส่วนนอกหรือภูเก็ต” ซึ่งเป็นเมืองบริวารของเมืองกลาง ได้รับการยกฐานะให้เป็นเมืองทัดเทียมเมืองกลางเพราะความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมีคนจีนโดยเฉพาะชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตในฐานะเป็นพ่อค้า นายเหมืองและกรรมกรในเหมืองแร่ดีบุก ได้พัฒนาให้สินแร่ดังกล่าวกลายเป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดของเกาะภูเก็ตในเวลาต่อมา ชาวจีนเหล่านี้มิใช่จะมีบทบาทสูงเด่นทางเศรษฐกิจของเกาะภูเก็ตเท่านั้น แต่ยังได้เป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์และสังคมและการเมืองของเกาะภูเก็ตอีกด้วย

เครดเนอร์และเฮลเบิร์กเชื่อว่า ชาวจีนได้ค้นพบและเริ่มทำเหมืองแร่ที่เกาะภูเก็ตมาก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 ระหว่างการเดินทางมาค้าขายจากจีนสู่อินเดียผ่านช่องแคบมะละกาและแวะพักที่เกาะภูเก็ตเพื่อสะสมเสบียงอาหาร เมื่อได้พบแหล่งแร่ดีบุกก็ตั้งหลักแหล่งเพื่อขุดแร่¹

ระหว่าง พ.ศ.2243 - 2262 กัปตันแฮมิลตัน เดินทางไปเยือนเกาะภูเก็ต ได้บันทึกไว้ว่า “ภูเก็ตแม้จะเต็มไปด้วยแร่ดีบุก แต่มีคนขุดแร่ไม่มากนักเพราะบ้านเมืองไม่ค่อยมีข้อแยะ และเจ้าเมืองส่วนใหญ่ก็เป็นชาวจีน ซึ่งซื้อตำแหน่งมาจากราชสำนักสยาม เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องกดขี่ประชาชน เพื่อดักดวงความร่ำรวยให้ตนเอง และราชสำนัก โดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากของคนอื่น ...”²

ต่อมาใน พ.ศ.2322 ดร.โกนิก นักพฤกษศาสตร์ชาวเดนมาร์กก็ได้พบชาวจีนทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นจำนวนมาก ทำการถลุงเองทำนองเดียวกับพวกพ่อค้าชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเหมืองแร่ที่ตำบลท่าเรือ³ หลังจากการทำสัญญาเบอร์นีโน พ.ศ.2369 และสัญญาเบาว์ริง ใน พ.ศ.2398 ประเทศไทยต้องเปิดประเทศทำการค้าแบบเสรี เป็นการเปิดโอกาสให้คนจีนเดินทางเข้ามาในเกาะภูเก็ตเป็นจำนวนมากด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้⁴ คือ

1. ต้องการให้ชาวจีนอพยพมีส่วนเพิ่มประชากรให้กับประเทศ เนื่องจากชาวจีนอพยพแทบทั้งหมดเป็นชายฉกรรจ์ หรือวัยรุ่น ซึ่งอพยพแต่ตัวเปล่าเข้ามา
2. ต้องการให้ชาวจีนอพยพอยู่ในฐานะแรงงานราคาถูกเพื่อขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

¹วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. แปลโดย พรรณี จัตรพลรักษ์ และคนอื่น ๆ. หน้า 1. (อ้างอิงจาก Wilhelm Credner. (1935). *Siam, das Land der Tai*. p.350. Karl Helbog. (1949). *Am Rande des Pazifik*. p.163.)

²G.E. Gerini. (2510). “Historical Retrospect of Junkceylon Island,” ใน *รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กลาง*. หน้า 135.

³แหล่งเดิม.

⁴ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2531). “บูรณาการแห่งชาติและการดำรงความเป็นจีนในบริบทของประวัติศาสตร์ภาคใต้,” ใน *รอยร้าวในสังคมไทยบูรณาการกับปัญหาความมั่นคงของชาติ*. หน้า 135.

3. ต้องการส่งเสริมและผลักดันให้ชาวจีนอพยพเป็นฐานภาษีอากรที่ใหญ่ที่สุด โดยเฉพาะ ภาษีฝิ่น สุรา การพนัน และโสเภณี ซึ่งเป็นภาษีอบายมุขที่ทำรายได้ให้กับรัฐบาลได้มากในแต่ละปี

ด้วยเหตุผลดังกล่าวคนจีนจึงอพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตจนกล่าวได้ว่ามากกว่าคนพื้นเมือง¹ เช่น ใน พ.ศ. 2407 คนจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเกาะภูเก็ตถึง 7,201² คน โดยแยกออกได้ดังนี้

ตาราง 1 สถานภาพของชาวจีนที่เข้ามาในเกาะภูเก็ต พ.ศ. 2407

สถานภาพ	จำนวน	ร้อยละ
1. จีนฮกเกี้ยน		
มีบุตรภรรยา	282	3.91
ไม่มีบุตรภรรยา	511	7.09
ลูกจ้าง	4,352	60.43
จีนจร	713	9.90
รวม	5,858	81.34
2. จีนแต้จิ๋ว		
มีบุตรภรรยา	25	0.34
ไม่มีบุตรภรรยา	41	0.56
ลูกจ้าง	176	2.44
จีนจร	38	0.52
รวม	280	3.88
3. จีนกวางตุ้ง		
มีบุตรภรรยา	25	0.34
ไม่มีบุตรภรรยา	104	1.44
ลูกจ้าง	135	1.87
จีนจร	180	2.49
รวม	444	6.16

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ. (2506). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128. หน้า 75 - 118.

² ประกาศให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกปิ่นข้อมือจีน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม ร.4-กพ/65). (จ.ศ.1129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่ม 22 เลขที่ 65.

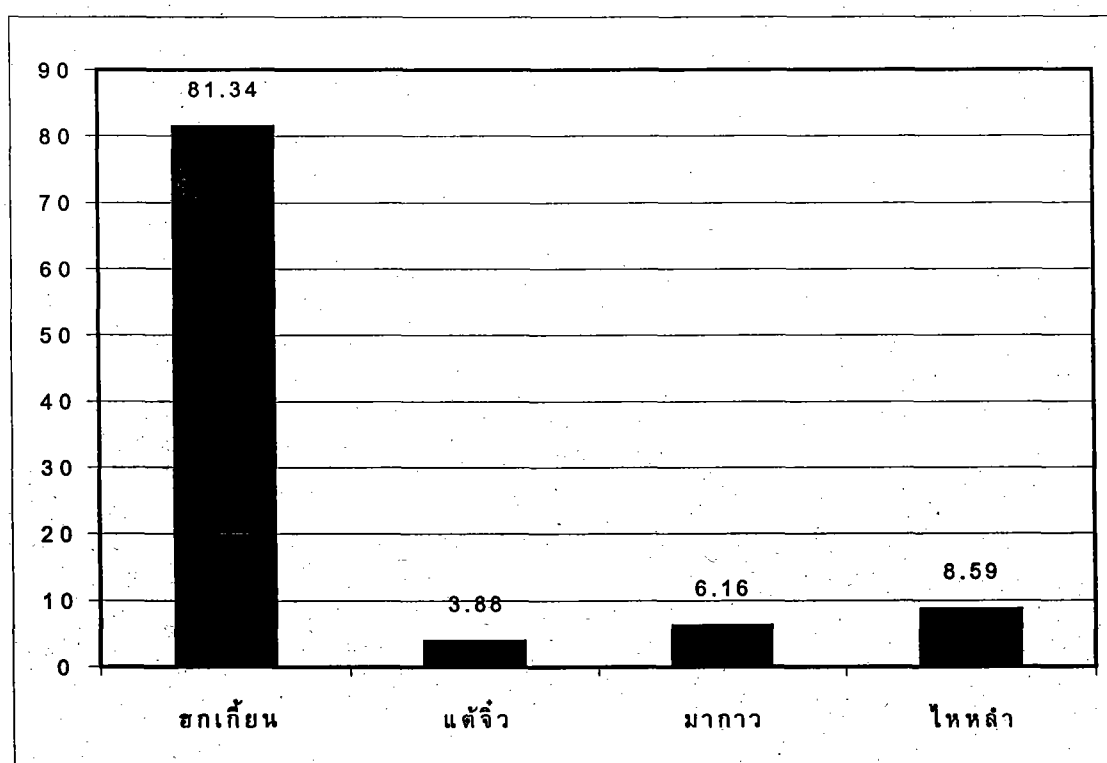
ตาราง 1 (ต่อ)

สถานภาพ	จำนวน	ร้อยละ
4. จีนไหหลำ		
ลูกจ้าง	619	8.59
รวม	619	8.59

ที่มา : ประกาศให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกปิ่นข้อมือจีน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 – กท./65). (จ.ศ.1129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 22 เลขที่ 65.

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบจำนวนชาวจีนที่เข้ามาในเกาะภูเก็ต พ.ศ. 2407

ร้อยละ

มาตราส่วน 1 ซม.= 10 %

จากตาราง 1 และ 2 แสดงให้เห็นจำนวนชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตมากกว่าจีนกลุ่มอื่น

1. สภาพทั่วไปของมณฑลฮกเกี้ยน

มณฑลฟูเกี้ยน มีชื่อย่อว่า “หมิน” ตั้งอยู่ตรงชายฝั่งทะเลด้านตอนใต้ของประเทศจีน

1.1 ภูมิประเทศ มณฑลฟูเกี้ยนหรือฮกเกี้ยน ตั้งอยู่ในลักษณะภูมิประเทศสูงที่สุดในบรรดามณฑลต่าง ๆ ตามชายฝั่งทะเล มีทิวเขาและเป็นเขาประมาณ 90% ของเนื้อที่ทั้งมณฑล ลักษณะภูมิประเทศโดยส่วนใหญ่ต่ำลงเป็นชั้นบันได จากตะวันตกเฉียงเหนือสู่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงใต้ เทือกเขาที่สำคัญส่วนมากทอดแนวจากตะวันออกเฉียงเหนือสู่ตะวันตกเฉียงใต้ เทือกเขาอยู่ด้านทางทิศตะวันตกทอดตัวเป็นแนวอยู่ตามชายแดนระหว่างมณฑลฟูเกี้ยนกับมณฑลเจียงซี ตอนกลางมณฑล มีทิวเขาเรียงรายอยู่หลายทิว คือ เขาจิวฟงซาน ไต้หยุนซาน และ ไป่ผิงหลิง ตามชายฝั่งทะเลมีที่ราบผืนแคบยาว มีฝั่งทะเลยาว และคดเคี้ยว ยาวทั้งหมด 3,300 กว่ากิโลเมตร มีเกาะแก่งและอ่าวมากมาย เกาะที่ค่อนข้างใหญ่ คือ เกาะผิงถาน เซียเหมิน (เอ๋หมิง) ตงซาน จินเหมิน และมาจู่

มณฑลนี้มีแม่น้ำลำธารมาก ตามสองฟากฝั่งเป็นภูเขามีช่องแคบระหว่างภูเขามากมาย แม่น้ำลำธารเหล่านี้สายสั้น ๆ น้ำไหลเชี่ยว และส่วนมากไหลลงทะเล แม่น้ำสำคัญมี 5 สาย คือ แม่น้ำหมินเจียง จิวหลงเจียง จิ้นเจียง และทิงเจียง ในจำนวนนี้แม่น้ำหมินเจียงใหญ่ที่สุด มีเนื้อที่บริเวณลุ่มน้ำประมาณครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ทั้งมณฑล

1.2 ภูมิอากาศ มณฑลฟูเกี้ยนอยู่ในแถบค่อนข้างร้อน อากาศอบอุ่น และชุ่มชื้น อุณหภูมิเฉลี่ยประจำปีประมาณ $17^{\circ}\text{C} - 21^{\circ}\text{C}$ ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยประจำปีประมาณ 1,100 – 2,000 มิลลิเมตร ในระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนกันยายน มีไต้ฝุ่นมาก

1.3 การประกอบอาชีพ

1.3.1 เกษตรกรรม พืชผลทางเกษตรที่สำคัญ ข้าวเจ้า รองลงมา คือ มันเทศ และข้าวสาลี อ้อย ถั่วลิสง เมล็ดผักอี๋ไฉ่ และใบยาสูบ อ้อยในมณฑลนี้อยู่ในอันดับสามของประเทศ ส้ม ลำไย ลิ้นจี่ กัลยารอบ พืชม้าและสับปะรด เป็นผลไม้ที่มีชื่อหกชนิด ของมณฑลฟูเกี้ยน

1.3.2 อุตสาหกรรม มณฑลฟูเกี้ยนมีทรัพยากรได้ดินหลายชนิด คือ ถ่านหิน เหล็ก วุลแฟรม ทองแดง โมลิบดีนัม ตะกั่ว สังกะสี และดีบุก

1.4 การคมนาคม มณฑลนี้มีชายฝั่งทะเลเว้าแหว่งเป็นท่าเรือที่ดีเช่น ท่าเรือเซียเหมิน ท่าเรือมาเหว่ยในฝูโจว ท่าเรือฉวนโจว และท่าเรือซานตูเอ้า ในเมืองหนิงเต๋อ แม่น้ำหมินเจียง เป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญของมณฑลนี้

1.5 เมืองที่สำคัญ ได้แก่ ฝูโจว เซียเหมิน ฉวนโจว

เมืองฝูโจว เป็นที่ตั้งที่ว่าการมณฑล นครฝูโจว มีชื่อว่า หยง ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเล ด้านตะวันออกในลุ่มน้ำหมินเจียงตอนปลาย มีเนื้อที่ 992 ตารางกิโลเมตร เป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งของจีนในการค้าขายกับต่างประเทศ ตั้งแต่สมัยโบราณ

เมืองเซียเหมิน (เอ๋หมิง) เป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้

เมืองฉวนโจว เป็นเมืองโบราณที่มีวัฒนธรรมเจริญเมืองหนึ่ง ตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้ มีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่แสดงถึงการไปมาหาสู่กับต่างประเทศในสมัยโบราณ เหลืออยู่มากมาย

เมืองฝูโจวและฉวนโจว เป็นเมืองท่าที่พวกจีนเก่าอพยพเข้าสู่เกาะภูเก็ตโดยเรือสำเภาส่งเมืองเซียเหมิน (เอ๋เหมิง) เป็นเมืองท่าที่เจริญขึ้นหลังจากเมืองฝูโจว และฉวนโจว เสื่อมลง จีนใหม่ที่อพยพเข้ามาในเกาะภูเก็ตในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นต้นมา ออกจากเมืองท่านี้โดยใช้เรือกลไฟ

สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ และประเภททรัพยากรธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่นเป็นพื้นฐานและมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่นนั้น ๆ ชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตมีความชำนาญในการทำเหมืองแร่ดีบุก เพราะมณฑลฝูเจี้ยนซึ่งเป็นถิ่นเดิมของชาวจีนเหล่านี้มีทรัพยากรจำพวกแร่ธาตุมาก นอกจากนี้มณฑลฝูเจี้ยนได้ชื่อว่าเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยแร่ดีบุกเป็นอันดับสามของประเทศแสดงถึงมีการทำแร่ดีบุกเป็นจำนวนมากในมณฑลนี้ ประเพณีการไหว้เทวดาที่ชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนถึงชาวจีนฮกเกี้ยนรุ่นลูกหลานในปัจจุบันมีอ้อยเป็นเครื่องเซ่นไหว้ ผลไม้ที่ใช้ในวันตรุษหรือวันสารทของชาวจีนฮกเกี้ยนประกอบด้วยผลไม้หลัก เช่น ส้ม กล้วยหอม และสับปะรด ซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อของมณฑลฝูเจี้ยน

2. สาเหตุการอพยพออกนอกประเทศ

คนจีนในสมัยก่อนโดยทั่วไปแล้วมีสัญชาติญาณดั่งจักรพรรดิหยวนตี้แห่งราชวงศ์ฮั่น ได้ตรัสว่า..."มักแต่อยู่ภูมิลำเนาเดิมไม่ปรารถนาจะอพยพไปอยู่ต่างแดน นี่คือนิสัยชาติญาณของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน อยู่กับลูกหลานก็เป็นความต้องการของคนทั่วไป ..."¹ โดยปกติย่อมไม่มีใครอยากจะทำบ้านเกิดเมืองนอนไปอยู่ต่างแดนไกล ดังนั้นจีนจึงมีภาษิตว่า "ห่างบ้านแค่สิบเส้น อยู่เย็นหาเทียมไม้" เหล่าจึง ปราชญ์จีน ก็เคยเปรียบเทียบสัญชาติญาณของคนจีนในลักษณะนี้ว่า..."รัฐข้างเคียงต่างมองเห็นซึ่งกันและกัน เสียงไก่ขันสุนัขเห่าก็ได้ยินกัน แต่ราษฎรของแต่ละรัฐไม่ไปมาหาสู่กันจนตลอดชีวิต ..."² แต่ในที่สุดคนจีนจำนวนมากก็จำเป็นต้องอพยพไปอยู่ต่างประเทศจำนวนมากมาย และแผ่กระจายไปกว้างไกล แทบทุกส่วนของโลกตั้งสำนวนว่า "ที่ใดมีน้ำทะเลไปถึง ที่นั่นจะมีรอยเท้าของชาวจีน"³ ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนผลักดันให้ชาวจีนเดินทางออกนอกประเทศ คือ

2.1 การเกิดความวุ่นวายในทางการเมือง เมื่อมีการเปลี่ยนราชวงศ์แต่ละครั้งและการขบถทำให้ผู้แพ้และประชาชนบางส่วนพากันหลบหนีออกนอกประเทศ ตามประวัติศาสตร์จีนได้บันทึกเรื่องราวจีนอพยพไปสู่ต่างประเทศครั้งใหญ่ ๆ ไว้สองครั้ง ครั้งแรกในสมัยสิ้นราชวงศ์ซ้องภาคใต้ระหว่าง พ.ศ. 1822 ชาวจีนเป็นอันมากต้องพากันหลบหนีการกดขี่ของพวกมองโกลไปสู่ที่ต่าง ๆ ครั้งที่สองเมื่อราชวงศ์หมิงสิ้นสุดลง ใน พ.ศ. 2187 ผู้คนพากันหลบหนีพวกแมนจูอพยพลงใต้ทางหมู่เกาะไต้หวัน และปรากฏว่าที่นั่นแหล่งสุดท้ายของชาวจีนที่รวมตัวกันต่อต้านราชวงศ์ของพวกแมนจูอยู่ทางตอนใต้เอง ความยุ่งยากทางการเมืองมักจะเกิดขึ้นทางตอนใต้ของประเทศจีนเสมอ นอกจากนั้นยังมีสัลดและโจรผู้ร้ายชุกชุมด้วย ช้าในเวลาเดียวกัน

¹ ลีเส้าหลิน. (2539). "วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการของคนจีนที่อพยพออกไปอยู่ต่างประเทศ," ใน *ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย*. หน้า 21.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

การปล้นอย่างถูกกฎหมายจากกองทหารที่ไม่ได้รับค่าจ้างก็ยังมีอยู่เป็นประจำ คนจีนจึงมีทางเลือกอยู่สองทาง คือ ถ้าไม่พอยพอกนอกประเทศก็ต้องไปสมทบกับพวกโจร¹

นอกจากนี้ยังมีขบถและการสงครามเกิดขึ้นอีกหลายครั้ง เช่นใน พ.ศ. 2383 เป็นการรบกันระหว่างจีนและอังกฤษเนื่องจากจีนได้สังหารและเผาเผื่อนที่อังกฤษนำมาขายในจีน ลอร์ดฮาร์ตดิงส์ผู้สำเร็จราชการอินเดียจึงส่งกองทัพเรือเข้าตีกวางตุ้ง เอ๋หมิง ผิงปอ และเซียงไฮ้ และได้เข้ายึดนานกิงใน พ.ศ. 2385²

ขบถผมยวหรือขบถไห่ผิง ใน พ.ศ. 2393 – 2407 (ค.ศ. 1850 – 1864) เป็นความวุ่นวายภายในเมืองจีนเหตุการณ์ครั้งนี้กินเวลานานถึง 15 ปี รัฐบาลราชวงศ์เซ็ง (แมนจู)ปราบขบถครั้งนี้ลงได้ใน พ.ศ. 2407 แต่เหตุการณ์ก็ขยายลุกลามไปถึง 16 มณฑล³ ช่วงระยะเวลาดังกล่าวอยู่ในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าชาวจีนทางตอนใต้ของประเทศอพยพเข้ามาเมืองไทยเป็นจำนวนมากกระจายอยู่ในภาคกลาง และภาคใต้ โดยเฉพาะภาคใต้ฝั่งทะเลตะวันตกในเกาะภูเก็ต มีชาวจีนโดยเฉพาะชาวจีนฮกเกี้ยนเข้าไปตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ดีบุก เป็นอาชีพหลัก ในบริเวณกลางส่วนนอก คือ บ้านกะทู้ บ้านเกิดโฮ้ เป็นต้น⁴

นอกจากสงครามความวุ่นวายภายในแล้ว จีนยังมีเรื่องกระทบกระทั่งกับชาวต่างชาติ เช่น ญี่ปุ่นและชาติตะวันตก และปรากฏว่าจีนเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ก่อให้เกิดความทุกข์ยากที่เลวร้ายแก่ประชาชนยิ่งขึ้น

2.2 การติดต่อกับชาวตะวันตก การที่ชาวตะวันตก ได้เดินทางมาค้าขายติดต่อและใช้กำลังบังคับให้จีนเปิดเมืองท่าตามชายฝั่งตอนใต้ ทำให้รัฐบาลจีนต้องยินยอมให้ชาวจีนเดินทางออกนอกประเทศได้โดยเสรี⁵ เช่น สงครามระหว่างจีนกับอังกฤษ – ฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2410 ซึ่งสาเหตุมาจากชาวจีนที่ทำงานบนเรือรบอังกฤษถูกจับและบาทหลวงฝรั่งเศสถูกฆ่าตาย ก่อให้เกิดการรบในหลายเมืองเช่น กวางตุ้ง เทียนสิน และปักกิ่ง จีนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต้องทำสัญญาปักกิ่ง สูญเสียทั้งเงินตรา และเอกราชหลายอย่าง เช่น ต้องชดใช้ค่าสงคราม 16 ล้านเหรียญจีน รับรองฐานะทูตอังกฤษ และฝรั่งเศส เปิดเมืองท่าขึ้นอีก 5 เมือง ให้ประกาศศาสนาคริสต์อย่างเสรี ยอมให้อังกฤษเช่าแหลมเกาลูน ชดใช้เงินให้รัสเซีย 9 ล้านเหรียญจีน และยกดินแดนให้กับรัสเซีย อีกหลายแห่ง ใน พ.ศ. 2415⁶

สงครามจีนและญี่ปุ่น ใน พ.ศ. 2437 มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากเกิดขบถขึ้นในประเทศเกาหลี ทางฝ่ายรัฐบาลเกาหลีได้ขอกำลังทหารจากราชวงศ์เซ็งไปรักษาความสงบ ญี่ปุ่นเห็นดังนั้นจึงถือโอกาสส่งกำลังเข้าไปในเกาหลีบ้างจนก่อให้เกิดสงครามจีน – ญี่ปุ่น ขึ้นในเกาหลีมีผลทำให้จีนต้องทำสัญญาสงบศึกกับญี่ปุ่น โดยยอมรับรองความเป็นเอกราชของเกาหลี ยกเกาะได้หัวหนุมเกาะเพงฮู และแหลมเลียวตุงให้ญี่ปุ่น 5

¹ กมล จันทสร. (2506). อิทธิพลชาวจีนโพ้นทะเล. หน้า 15.

² เลียง เสถียรสุด. (2509). ประวัติวัฒนธรรมจีน ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. หน้า 251 – 252.

³ แหล่งเดิม.

⁴ สุนัย ราชภัณฑรักษ์. (2527). ภูเก็ต. หน้า 135.

⁵ ทวี ธีระวงศ์เสรี. (2517). สถานการณ์ทางกฎหมาย. หน้า 254.

⁶ เลียง เสถียรสุด. (2509). ประวัติวัฒนธรรมจีน ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. หน้า 254.

เมือง กับยอมให้ญี่ปุ่นมีสิทธิเดินเรือในแม่น้ำของจีน แต่เนื่องจากรัสเซียคัดค้านอย่างหนักในเรื่องญี่ปุ่นขอยึดแหลมเลียวตุง ญี่ปุ่นจึงต้องคืนให้จีน แต่ขอเงินชดเชยอีก 30 ล้านเหรียญจีน¹

นอกจากนี้ ก่อนที่จะสิ้นราชวงศ์ชิงใน พ.ศ.2442 ได้เกิดขบถบ็อกเซอร์ระหว่างจีนกับชาติต่าง ๆ อีก 8 ชาติ คือ อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น รัสเซีย ออสเตรีย อิตาลี และเยอรมนีโดยมีผลคือ จีนต้องทำสัญญาสงบศึก โดยยอมชดเชยค่าสงคราม 900 ล้านเหรียญ และให้ทหารต่างประเทศประจำอยู่ในปักกิ่ง² เป็นเหตุให้รัฐบาลต้องเรียกเก็บภาษีสูงขึ้นเพื่อให้เพียงพอในการบริหารประเทศและชดเชยหนี้สงคราม ผลจากสงครามทำให้ประเทศจีนประสบปัญหาภาวะข้าวยากหมากแพง การทุจริตภายในจากรัฐบาล การบาดเจ็บล้มตายและการถูกกดขี่จากชาวต่างประเทศ สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นตัวผลักดันประการหนึ่ง ที่ทำให้ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศ

2.3 ความอดอยาก เนื่องจากแผ่นดินขาดความอุดมสมบูรณ์และจำนวนประชากรที่ทวีจำนวนมากขึ้นอย่างไม่ได้สัดส่วนกับพื้นที่เพาะปลูก ทำให้ประชาชนอดอยากประกอบกับการประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติ ทำให้เพาะปลูกพืชผลไม่ได้ ประชาชนล้มตายลงเป็นจำนวนมาก ประชาชนจึงละทิ้งบ้านเมืองไปทำมาหากินยังต่างประเทศเพื่อส่งเงินกลับไปช่วยเหลือครอบครัว ดังที่พระยาสุรียานุวัตร ได้บันทึกไว้ว่า

พลเมืองทุกวันนี้มากมายถึง 357 ล้านคน เป็นเพราะเหตุฉะนั้นราคาอาหาร การเลี้ยงชีพในประเทศจีนจึงได้แพงนัก และโดยที่คนมากเกินส่วนทุนและส่วนที่ดินที่จะทำผลประโยชน์ได้ ค่าแรงในประเทศจีนจึงตกต่ำมาก ถึงกับราษฎรต้องได้รับความอดอยากยากแค้น อดอาหารตายอยู่เนื่อง ๆ เพราะเหตุความยากจนขัดสนนี้เอง พวกจีนจึงต้องจำเป็นสิ่งที่เกิดเมืองเดิม ไปหากินตามนานาประเทศทั่วไป เช่น ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทยเป็นอันมาก...³

นอกจากชาวจีนจะต้องเผชิญหน้ากับภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม พืชผลถูกทำลายเสียหาย ทำให้อาหารการกินแพงเกิดความอดอยากไปทั่วทุกหัวระแหง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ชาวจีนยังประสบกับโรคระบาด เช่น กาฬโรค ซึ่งเกิดขึ้นในบริเวณจินตอนใต้ ความอดอยากและปัญหาจากภัยธรรมชาติ ผลักดันให้ชาวจีนละทิ้งที่อยู่ อพยพออกนอกประเทศ

2.4 ความสะดวกสบายในการคมนาคม นอกจากความอดอยากและความเดือดร้อนจากสงครามบ่อยครั้งที่เป็นสาเหตุทำให้ชาวจีนอพยพออกนอกประเทศแล้ว ความสะดวกในด้านการคมนาคม ทั้งในเรือยานพาหนะและเส้นทางคมนาคม ก็เป็นแรงผลักดันที่สำคัญประการหนึ่งในการอพยพออกนอกประเทศของชาวจีน

จากประวัติศาสตร์ของจีนในอดีต จีนถือว่าตัวเองเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่มีอารยธรรมสูง และถูกกว่าประเทศอื่นมีวัฒนธรรมด้อยกว่าตนจึงดำเนินนโยบายปิดประเทศ ไม่คบหาสมาคมกับต่างชาติ โดยเฉพาะชาติตะวันตก ซึ่งจีนเรียกฝรั่งชาติตะวันตกในเชิงดูถูกว่า “อั้งม้อก๊วย” (ปีศาจผมแดง) นอกจากนี้รัฐบาลจีนยังไม่ส่งเสริมให้ราษฎรเดินทางออกนอกประเทศด้วยการออกกฎหมายลงโทษรุนแรงถึงขนาดประหารชีวิต

¹ เลียง เสถียรสุด. (2516). *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจีน ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม*. หน้า 254.

² แหล่งเดิม.

³ พระยาสุรียานุวัตร. (2518). *ทฤษฎีศาสตร์*. หน้า 171 – 172.

เมื่อออกจากประเทศแล้วถ้าต้องการกลับจะต้องถูกลงโทษเมื่อเดินทางถึง ข้อห้ามนี้ยังใช้บังคับกับพ่อค้าที่เดินทางเร่ไปค้าขายยังที่ต่าง ๆ ด้วย¹

ถึงแม้จะมีกฎหมายห้ามอันรุนแรงถึงชีวิต สำหรับผู้ที่อพยพหลบหนีออกนอกประเทศแต่ก็ยังมีความเป็นไปได้ที่ชาวจีนจะอพยพออกนอกประเทศเสมอตลอดมา จนกระทั่งเมื่อจีนแพ้สงครามชาวจีนตะวันตก แนวความคิดดังกล่าวต้องเปลี่ยนไป เพราะต้องทำสนธิสัญญา การเปิดเมืองท่าเพิ่มมากขึ้น ชาวจีนได้สัมผัสกับโลกกว้างและมีโอกาสติดต่อกับต่างชาติ ทำให้ทัศนคติในการเดินทางออกนอกประเทศของชาวจีนเปลี่ยนไปด้วย ดังความเห็นในหนังสือพิมพ์จีนที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

เมื่อครั้งประเทศจีนยังไม่ได้เปิดท่าสินค้านั้น ราษฎรเห็นชาวต่างประเทศเข้าก็พากันสยดสยอง บ้างก็สงสัยว่าเป็นคนประหลาด บ้างก็คิดจะทำร้าย ไม่พอใจคบหา เพราะฉะนั้นราษฎรจีนจึงไม่ไปยังต่างประเทศ ตั้งแต่ราษฎรค่อยมีความรู้แลเห็นความดีวิไลกับอำนาจของชาวต่างประเทศเข้า จึงค่อยไปตามต่างประเทศมากขึ้น...และตั้งแต่ทำสัญญาทางพระราชไมตรีเปิดท่าสินค้านั้นแก่ต่างประเทศมา พวกจีนก็ได้ไปทำมาหาเลี้ยงชีพตามต่างประเทศเป็นอันมาก...²

นอกจากทัศนคติในการคบหาสมาคมจากต่างชาติ และการเดินทางออกนอกประเทศของชาวจีนเปลี่ยนไป ความสะดวกสบายรวดเร็วของการเดินทางภายในประเทศจีนก็ได้ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจการด้านรถไฟ ชาวต่างชาติได้สร้างทางรถไฟเป็นจำนวนมากในเมืองจีน เช่น ฝรั่งเศส ขยายทางรถไฟอันฮุยเข้าไปในมณฑลกุ้ยชาน กวางสี และยูนนาน เป็นต้น ทำให้ชาวจีนมีความสะดวกในการเดินทางภายในประเทศมากยิ่งขึ้นทั้งเมืองท่าต่าง ๆ ทางตะวันออกเฉียงใต้แล้วจึงโดยสารเรือออกไปยังต่างประเทศ

3. ปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงจูงใจให้คนจีนยกถิ่นอพยพเข้าสู่เกาะภูเก็ต

3.1 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของโครงสร้างสังคมไทย

3.1.1 โครงสร้างของสังคมไทยในอดีต มีการจัดช่วงชั้นทางสังคมเป็นระบบ "Dual Class System" มีชนชั้นปกครองอยู่เบื้องบน และมีไพร่และทาสอยู่เบื้องล่าง เช่นเดียวกับโครงสร้างของสังคมเกาะภูเก็ต ซึ่งมีชนชั้นปกครองได้แก่ เจ้าเมือง กรมการเมือง* ส่วนไพร่ซึ่งเป็นชนชั้นล่าง เป็นพวกคนพื้นเมือง และคนมุสลิม³ ส่วนชาวเล ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมของเกาะภูเก็ต มีที่อยู่ไม่แน่นอน ไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน

¹ หลุยส์ มิตชิสัน และ ริชาร์ด เอ คาฟลิน. (2506). *อิทธิพลของชาวจีนโพ้นทะเลและบทบาทของจีนในประเทศไทยในสมัยปัจจุบัน*. แปลและเรียบเรียงโดย กมล จันทสร. หน้า 267.

² *ความเห็นหนังสือพิมพ์คดีหน้าชิปโป*. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม ร.5 ม/50/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/1/35.

* กรมการเมืองในเกาะภูเก็ตในสมัยนั้น ประกอบด้วยคนในท้องถิ่นและคนไทยจากภาคกลางเข้ามาปกครองตามนโยบายของรัฐบาล

³ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2528). "คติชนด้านความเชื่อถิ่นภูเก็ต วัฒนธรรมที่ส่งผลอย่างลึกซึ้งและทำลาย," ใน *หนังสือรายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองกลาง*. หน้า 238.

งาน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 ช่องว่างที่เกิดขึ้นในระหว่างชนชั้นทั้งสอง ช่องว่างที่เกิดขึ้นนี้เป็นช่องทางให้ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพเข้ามาอยู่ได้พอดี กลายเป็นชนชั้นใหม่ เรียกกันในภูเก็ตว่า “กลุ่มพ่อค้านายเหมือง”

3.1.2 การเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่และระบบศักดินา การจัดระเบียบสังคมในระบบศักดินา ไพร่เป็นผู้ทำประโยชน์ให้กับชนชั้นปกครอง เช่น เป็นแรงงานในด้านเศรษฐกิจในยามบ้านเมืองสงบ และเป็นกำลังพลในยามสงคราม ไพร่ในเกาะภูเก็ต มี 2 ประเภท คือ ไพร่ของเจ้าเมือง กรมการเมือง ข้าโยมพระสงฆ์ หรือที่เรียกว่า เลกสมเจ้าเมือง กรมการเมือง และอีกประการหนึ่ง คือ ไพร่ส่วย¹ ไพร่ของเจ้าเมืองแบ่งออกเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนไว้สำหรับใช้ในราชการของเจ้าเมือง เช่น ก่อสร้างสถานที่ราชการ สร้างบ้านเรือน วัด หรือเป็นแรงงานในกิจการเหมืองแร่ส่วนตัวของเจ้าเมือง โดยไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ² อีก 1 ส่วน ต้องส่งส่วยเช่นเดียวกับไพร่ส่วยสำหรับไพร่ของเจ้าเมืองกรมการเมืองดังกล่าวมีกำหนดเป็นกฎหมายไว้ว่า ห้ามจำหน่ายไปอยู่หน่วยอื่นหรืออพยพไปอยู่ที่อื่น นอกจากตาย หนี หรือ พิกการ แต่ไพร่ส่วยหรือเลกส่วย สามารถย้ายถิ่นที่อยู่ได้ จะไปทำมาหากินในเมืองอื่นได้ โดยนายหมวดนายกองสักเลกจะจำหน่ายบัญชี ไปยังนายหมวด นายกองที่เลกดังกล่าวไปอาศัยอยู่ การเก็บส่วยจะเป็นหน้าที่ของนายหมวดนายกองเก็บส่งกรุงเทพฯ³ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นดีบุก ไม้กระดาน หรือเงินทอง เป็นต้น ในการเป็นแรงงานให้กับเจ้าเมืองนั้นใช้เวลา 3 เดือน ใน 1 ปี จำนวนไพร่จะมีไม่แน่นอน คือ ราษฎรจะอพยพหนีไปทำมาหากินในที่ใหม่ เนื่องจากไม่ได้รับความยุติธรรมจากกรมการเมืองหรือเจ้าเมือง ที่เอาเปรียบเลกส่วยด้วยการเกณฑ์แรงงานหรือไม่ก็เรียกเงินส่วยในอัตราสูงเพื่อเฉลี่ยให้พอกับจำนวนไพร่ที่หนีไปหรือไพร่ที่ไม่ยอมเสียค่าส่วย⁴

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงเกิดการขาดแคลนแรงงาน แรงงานจีนที่อพยพเข้ามาในเกาะภูเก็ต จึงแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานได้ เพราะแรงงานจีนเป็นแรงงานอิสระ ได้รับการยกเว้นการถูกเกณฑ์แรงงาน แต่เก็บเป็นเงินที่เรียกว่า ผูกปีแทน แรงงานจีนฮกเกี้ยน จึงมีโอกาสทำมาหากินในเกาะภูเก็ตได้อย่างเต็มที่ ชาวจีนใช้ข้อได้เปรียบนี้ประกอบอาชีพ จนสามารถควบคุมเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตในระบะนั้นได้

3.1.3 ค่านิยมของสังคม คนไทยมีนิสัยรักสนุก ชอบหาความสะดักสบาย สาเหตุของคุณลักษณะนี้ได้จากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ทำให้ความต้องการสิ่งที่เป็นต่อการดำรงชีวิตมีอยู่อย่างเพียงพอ จึงไม่มีความกระตือรือร้น ขวนขวายดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด เกาะภูเก็ตในระบะนั้นมีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ไปขุดจากพื้นดินในบริเวณต้น ๆ หรือไปร่อนหาตามลำธารก็ได้แล้ว เมื่อได้แร่มาชาวพื้นเมืองก็นำไปแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ต้องการได้ เมื่อสิ่งที่แลกเปลี่ยนมาหมด ก็ไปขุดหาแร่ใหม่อีก ตรงกับสำนวนไทยว่า “ค้าข้าวสารกรอกหม้อ” หากินไปเพียงวัน ๆ ขาดการสะสม ลักษณะนิสัยโดยทั่ว ๆ ไปของคนไทย คือ ให้คุณค่าต่อตำแหน่งทางราชการ เนื่องจากการเป็นข้าราชการขุนนางย่อมได้รับเกียรติยศ อำนาจ ข้าราชการและทรัพย์

¹จดหมายเหตุราชบัณฑิตย์ของพระยามนตรีสุริยวงศ์ ที่ 9/1338. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม.50/2). (6 พฤษภาคม ร.ศ. 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/18.

²ขจร สุขพานิช. (2518). “ฐานันดรไพร่,” ใน ข้อมูลจากอดีต. หน้า 40.

³สารตราตอบเมืองพังงาว่าด้วยเงินส่วย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล - กพ/2). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่ม 2 ลำดับที่ 21. หน้า 101 - 102.

⁴สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล - พ.ศ./20). (จ.ศ. 1241 - 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุติพิเศษ เล่ม 20 ลงวันที่ 30 เมษายน 2415.

สิน คนไทยโดยทั่ว ๆ ไปจะรังเกียจอาชีพพ่อค้า ดังสำนวนไทยว่า “สิบพ่อค้า หรือจะสู้พระยาเลี้ยง” คุณลักษณะดังกล่าวของคนไทยจะแตกต่างจากชาวจีน เมื่อคนจีนอพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ต จึงประกอบอาชีพการค้าโดยไม่ต้องแข่งขันกับคนพื้นเมือง จนสามารถทำกำไรและตั้งตัวได้ นำทุนไปประกอบธุรกิจอย่างอื่นอีก จนในที่สุดคนจีนฮกเกี้ยนสามารถควบคุมเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตในระยะนั้นได้

3.2 ความต้องการดิบบุกของตลาดโลก

ตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ปีเตอร์ ดูรองด์ (Peter Durong) ชาวอังกฤษค้นพบวิธีการเก็บรักษาอาหารให้ได้นานโดยบรรจุในกระป๋องป้องกันอากาศเข้าที่ทำด้วยเหล็กภายในชุบดีบุก เพื่อกันสนิมได้สำเร็จ เรียกว่า “เหล็กทิลลาด (Tin Plate)” การค้นพบครั้งนี้ทำให้อุตสาหกรรมอาหารกระป๋องเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว¹ ประเทศอังกฤษจึงต้องการแร่ดีบุกเพิ่มมากขึ้น จนแหล่งผลิตดีบุกในประเทศอังกฤษที่เมืองคอร์นวอลล์ (Cornwall) ผลิตได้ไม่ทันความต้องการ ด้วยเหตุนี้พ่อค้ายุโรปเข้ามาเปิดตลาดรับซื้อแร่ดีบุกที่เกาะปีนังและสิงคโปร์ซึ่งเป็นสเตรท เซ็ทเทิลเมนต์ (Straits Settlements) ของอังกฤษ โดยเฉพาะภายหลัง พ.ศ. 2369 กิจการเหมืองแร่ดีบุก ในปีนังและสิงคโปร์ ได้ขยายตัวอย่างมากโดยมีชาวจีนที่อพยพมาจากทางจีนตอนใต้ โดยเฉพาะจากมณฑลฝูเจี้ยนเข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่² ราคาดีบุกได้สูงขึ้นเรื่อย ๆ จากหาบละ 20 เหรียญอเมริกันใน พ.ศ. 2393-2403 ขึ้นเป็นหาบละ 30 เหรียญ ใน พ.ศ. 2427³ และอีก 20 ปี ต่อมาคือ ใน พ.ศ. 2393 - 2447 ราคาดีบุกได้ขึ้นเป็นหาบละ 76.55 เหรียญ⁴ จากการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกในสเตรท เซ็ทเทิลเมนต์ (Straits Settlements) ได้มีผลกระทบต่องาะภูเก็ตซึ่งอยู่ใกล้กับปีนังและเป็นแหล่งที่มีแร่ดีบุกมากและมีคุณภาพดีไม่แพ้แหล่งอื่น ๆ นายทุนชาวจีนจากปีนังจึงเข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่ขยายธุรกิจของตัวเองในเกาะภูเก็ต โดยร่วมลงทุนกับเจ้าเมืองหรือขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุกขนาดเล็ก ๆ

3.3 การผูกขาดภาษีอากรและระบบเหมืองเมือง

หลังจากการทำสัญญาเบอร์นี ใน พ.ศ. 2369 ทำให้การผูกขาดการค้าของพระคลังสินค้าต้องคลายตัวลง แล้วรัฐบาลเริ่มหันไปใช้การผูกขาดภาษีแทนเพื่อหาเงินมาชดเชยกับรายได้ที่ต้องสูญเสียไปจากการยกเลิกการผูกขาดการค้าซึ่งมีมาแต่เดิม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเก็บภาษีผูกขาดสินค้ากว่า 30 ชนิด เช่น อากรสุรา อากรปอนเบี้ย อากรหอย ภาษีเบ็ดเตล็ดลงสำเนา ภาษีของต้องห้าม 6 อย่าง ฯลฯ เป็นต้น ภาษีต่าง ๆ จะเก็บเป็นตัวเงินไม่ใช่สิ่งของรวมไปถึงส่วยด้วย ส่วนวิธีการเก็บให้เจ้าภาษีนายอากรไปประมูลจากกรมพระคลังสินค้าหรือกรมอื่น ๆ ที่เป็นเจ้าจำนวนภาษี แล้วเจ้าภาษีนายอากรออกไปจัดเก็บเองจากราษฎร อย่างไรก็ตามการขยายตัวของการเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เข้าใจว่าคงจำกัดอยู่บริเวณเมืองหลวงและหัวเมืองใกล้เคียง แต่เกาะภูเก็ตอยู่ไกลจากเมืองหลวง การคมนาคมไม่สะดวกและคนอื่นสิทธิพลของเจ้าเมืองไม่ได้ จึงไม่มีเจ้าภาษีจากส่วนกลางคนใดมาประมูลภาษี เจ้าเมืองจึงต้องทำหน้าที่เป็นเจ้าภาษีเสียเอง หรือไม่ก็ให้คนอื่นประมูลไปจัดทำอีกทอดหนึ่งเรียกว่า “ลูกช่วง”⁵

¹Georgecyril Allen. (1957). *Western Enterprise in Indonesia and Malaya*. p.150.

²Joginder Singh Jessy. (1957). *History of Malaya 1400 - 1957*. p.127.

³Yip Yat Hoong. (1953). *The Development of Tin Mining Industry of Malaya*. p.62.

⁴Sir Lewis Leigh Ferner. (1940). *Report upon the Mining Industry of Malaya*. p.76.

⁵กรมศิลปากร. (2507). *ชุมนุมประกาศรัชกาลที่ 4*. หน้า 353.

การที่เจ้าเมืองเป็นเจ้าภาษีและเป็นผู้รับผิดชอบการปกครองด้วย คล้ายกับว่าทางเมืองหลวงได้ขายเมืองให้แก่เจ้าเมือง โดยแลกกับเงินภาษีอากรและส่วย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ทรงเรียกว่า “ระบบเหมาเมือง” ภาษีที่เจ้าเมืองแบบเหมาเมืองรับทำ มี 5 ชนิด คือ อากรตีบูก ภาษีเข้าเมือง 100 ชัก 3 อากรฝิ่น อากรสุรา และอากรบ่อนเบี้ย รวมทั้ง 5 อย่างเรียกว่า “ภาษีผลประโยชน์”¹

เจ้าเมืองภูเก็ตในระบอบผูกขาดภาษีอากร คือ พระยาภูเก็ตโลหะเกษตรราธิบดี (หัต รตนลิก ณ ภูเก็ต) ระหว่าง พ.ศ. 2392 – 2412 เมื่อประมวลภาษีอากรได้จึงลงทุนทำเหมืองแร่และจำหน่ายตีบูกเป็นสินค้าออกโดยใช้แรงงานจากไพร่ทาส ดังปรากฏในบันทึกของเจมส์โลว์ ว่า “ส่วนใหญ่ของประชากรทำงานรับจ้างที่เหมืองตีบูกเป็นระยะเวลาครึ่งปี แล้วก็กลับมาเกี่ยวข้าวในระหว่างเวลาที่เหลือ ท่านเจ้าเมืองส่งคนไทยไปทำงานที่เหมืองเท่าที่เขาพอใจ หรือเท่าที่สามารถให้ได้...”²

เมื่อประมวลภาษีอากรแล้ว ต้องลงทุนขุดแร่ตีบูกให้ได้จำนวนมากที่สุด เพื่อผลกำไร แต่แรงงานที่ได้จากไพร่และทาสนั้นมีไม่เพียงพอ เพราะในระบอบนั้นประชากรในเมืองภูเก็ตมีไม่มาก จึงต้องไปชักชวนชาวจีนในปิ่นังให้เข้ามาทำเหมืองและออกเงินทดรองลงทุนให้พวกจีนไปก่อน³ รัฐบาลอนุญาตให้เจ้าเมืองเอาเงินภาษีอากรเป็นทุนให้นายเหมืองชาวจีนยืมปีละ 20,000 บาท⁴

การชักชวนให้คนจีนให้คนอื่นจากปิ่นังมาลงทุนหรือเป็นแรงงานในเมืองแร่ทำให้มีรายได้จากอากรตีบูกเพิ่มขึ้น และยังมียาได้จากค่าผูกปีจีน และภาษีที่เก็บจากการค้าขายเพิ่มขึ้นด้วย ดังปรากฏในสารตราท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมมายังพระยศภักดี ยกกระบัตรว่า “ภาษีตีบูก ภาษีบ่อนเบี้ย ภาษีสุรา เก็บได้ปีละ 3,000 – 4,000 ชั่ง ส่วนภาษีฝิ่น ภาษีย่อยชักสามเก็บได้ปีละ 10,000 ชั่ง...”⁵ และพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้เจียง ณ ระนอง) กล่าวว่า ถ้ามีคนเข้าเมือง 1 คน จะได้เงินจากภาษีต่าง ๆ เพิ่มขึ้นถึง 25 บาท⁶

จากนโยบายการผูกขาดภาษีอากรของเจ้าเมืองและผลประโยชน์ที่ได้จากภาษีอากรต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมา จึงเป็นแรงจูงใจให้เจ้าเมืองภูเก็ตชักชวนคนจีนจากปิ่นังให้เข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ต โดยเฉพาะคนจีนฮกเกี้ยน จนต่อมามีคนจีนฮกเกี้ยนจำนวนมากกว่ำจีนภาษาพูดอื่น ๆ

¹ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/2). (ร.ศ.115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 14/74 เล่ม 4.

² เจมส์ โลว์. (2529). จดหมายเหตุเจมส์โลว์. แปลและเรียบเรียงโดย นันทนา วรเนติวงศ์. หน้า 63.

³ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/1). (ร.ศ.115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14/48 เล่ม 3.

⁴ ตอบเมืองภูเก็ต : พระราชทานลดภาษีหัวอย่าง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล – กพ/20). (จ.ศ.1241). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชการที่ 5 กพ. เล่ม 22 เลขที่ 4.

⁵ ว่าด้วยภาษีผลประโยชน์หัวอย่างเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล – กพ/6). (จ.ศ.1233 – 1234). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 6 เลขที่ 3.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ. (2504). สาส์นสมเด็จ เล่ม 4. หน้า 332.

3.4 ผลจากการทำสนธิสัญญาเบอร์นีและสนธิสัญญาเบาว์ริง

นโยบายการค้ากับต่างประเทศของไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นขึ้นอยู่กับระบบพระคลังสินค้า¹ ติบุกที่ผลิตได้ในเกาะภูเก็ตราษฎรจะต้องนำมาขายให้พระคลังสินค้าประจำเมืองเพียงแห่งเดียว ทางเจ้าเมืองจะจัดส่งให้เมืองหลวงขายในลักษณะผูกขาดแต่เข้าใจว่าพระคลังสินค้าประจำเมืองก็ขายเองบ้าง² จนกระทั่งมีการทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษใน พ.ศ. 2369 มีผลให้การค้าติบุกในเกาะภูเก็ตขยายตัวมากขึ้น ดังใจความสำคัญของสนธิสัญญาเบอร์นี ดังนี้

1. อังกฤษกับไทยจะเป็นไมตรี ไม่คิดชิงดินแดนกันและกัน
2. อนุญาตให้คนไทยและคนอังกฤษเดินทางค้าขายยังอาณาเขตที่เป็นของอังกฤษ และของไทยได้โดยสะดวก
3. พ่อค้าของแต่ละฝ่ายที่เข้าไปในอาณาเขตของอีกฝ่าย จะต้องเก็บภาษีการค้าตามธรรมเนียมของอาณาเขตนั้น ให้พ่อค้าทั้งสองฝ่ายซื้อขายกันเองโดยเสรี และถ้ามีคดีฟ้องร้องเกิดขึ้นก็ให้พิจารณาตัดสินตามกฎหมายของอาณาเขตที่เกิดคดีนั้น ๆ
4. ให้มีการค้าขายไปมาได้สะดวกระหว่างหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ได้แก่ ปีนัง มะละกา สิงคโปร์ กับหัวเมืองภาคใต้ของไทย คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ปัตตานี ภูเก็ต และไทรบุรี³

พิจารณาตามสนธิสัญญาดังนี้แล้ว จะเห็นว่ากำหนดให้มีการค้าขายไปมาได้โดยสะดวกระหว่างหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ได้แก่ ปีนัง มะละกา กับหัวเมืองฝ่ายไทย โดยเฉพาะภูเก็ต สามารถติดต่อไปมาหากันได้สะดวกที่สุด และมีแร่ติบุกที่พ่อค้าจะซื้อได้โดยสะดวกด้วยเช่นกัน จึงเป็นการส่งเสริมให้มีการขุดหาแร่ติบุกเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นระบบเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีภาคส่งออกเพิ่มเติมไปจากเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองที่อาศัยการขุดแร่เพื่อแลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภค ทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มจากอากรติบุกมากกว่าเดิม³

* ระบบการค้าแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า เป็นนโยบายทางการค้าที่สำคัญของไทย เพราะเป็นวิธีที่รัฐบาลสามารถควบคุมกิจการการค้าต่างประเทศได้อย่างใกล้ชิด เป็นการป้องกันมิให้พ่อค้าชาติใดชาติหนึ่งเพิ่มพูนอิทธิพลการค้าของตนให้สูงสุด จะเป็นอันตรายต่อเสถียรภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศ ในขณะที่เดียวกันระบบผูกขาดยังนำกำไรและรายได้จากการค้าของหลวงได้มากแต่ระบบการค้าในลักษณะนี้ก่อให้เกิดปัญหาและสร้างความเบียดเบียนให้กับพ่อค้าต่างประเทศบางชาติ เพราะมีการใช้สิทธิพิเศษในระบบพระคลังสินค้า ส่วนใหญ่การจะให้สิทธิพิเศษเกิดจากความเต็มใจและพอใจของรัฐบาลที่จะให้สิทธิแก่พ่อค้าบางชาติ นอกจากนี้ระบบพระคลังสินดียังก่อให้เกิดการฉ้อราษฎ์บังหลวงได้โดยง่าย เพราะพ่อค้าแต่ละชาติต้องติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของพระคลังสินค้าก่อนที่จะขาย จึงต้องติดสินบน และยอมให้เจ้าพนักงานตรวจค้นสินค้าบนเรือของตนโดยพลการ ด้วยการอ้างอำนาจการเลือกซื้อของหลวงมีฉะนั้นจะต้องถูกหลอกลวง

¹ กรมศิลปากร. (2512). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 55*. หน้า 10.

² กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย. (2511). *สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 1 พ.ศ. 2160 – 2412*. หน้า 23 – 25.

³ สุริย เลียงแสงทอง. (2523). *การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ต 2396 – 2475*.

ด้วยเหตุนี้หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์ได้สิบปีจึงมีนโยบายส่งเสริมการขยายตัวของพื้นที่ในการทำเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับรัฐบาลมากขึ้นอีก ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของพระองค์ท่าน ความว่า “ให้พระยาภูเก็ตโลหะเกษตรารักษ์ตั้งใจทำการการฉลองพระเดชพระคุณโดยสุจริต หาบ่าเห็นใจความชอบเกลี้ยกล่อม ไทย จีน แขก ซึ่งมีได้เกี่ยวข้องกับเมืองอื่น มาใส่บ้านเมืองให้มากขึ้น ชักชวนลูกค้าภานิจจะสมกำปั่นให้มาค้าขาย ณ เมืองภูเก็ต ให้บ้านเมืองบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน...”¹

นอกจากนี้ยังมีรับสั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองเร่งขยายพื้นที่ทำเหมืองโดยการตั้งขอเสนอประการหนึ่งว่า ถ้าหากผู้ว่าราชการเมืองคนใดสามารถบุกเบิกขยายพื้นที่ทำเหมืองแร่แห่งใหม่ นอกจากจะได้รับสิทธิในการผูกขาดภาษีอากรแล้ว ยังได้รับสิทธิในการปกครองพื้นที่ของเขตนั้น ๆ ด้วย²

จากพระราชดำริดังกล่าว ได้มีส่วนกระตุ้นให้เจ้าเมืองเร่งขยายพื้นที่ทำเหมืองในเมืองต่าง ๆ เพิ่มขึ้น พื้นที่ที่เคยรกร้างว่างเปล่าจึงถูกเปิดขึ้น เพื่อการทำเหมือง เช่น การเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำเหมืองแห่งใหม่ในบริเวณตำบลหล่อลุง ท่าแครง ท่ากาศ ของพระยาภูเก็ต (ทัต) เจ้าเมืองภูเก็ตใน พ.ศ.2394³ แต่จำนวนราษฎรพื้นเมืองในภูเก็ตมีจำนวนน้อยดังที่ เจมส์ โลว์ ได้บันทึกไว้ว่า เกาะแห่งนี้ไม่สามารถหาคนที่เหมาะสมสำหรับงานกรรมกรได้มากกว่า 1,000 คน เกิดการขาดแคลนแรงงาน เจ้าเมืองจึงเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อชักชวนแรงงานจีนให้เข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ต และชักชวนพ่อค้าจีนจากปีนัง สิงคโปร์ มาร่วมลงทุนทำเหมือง เช่น กรณีการร่วมลงทุนระหว่างจีนต้นมาบูนกับเจ้าเมืองและได้ออกทุนให้จีนต้นมาบูนเดินทางไปเมืองจีนเพื่อว่าจ้างแรงงานจีนให้เข้ามาทำเหมืองในเกาะภูเก็ต ดังหลักฐานในใบบอกของพระยาภูเก็ตโลหะเกษตรารักษ์ (ทัต) ว่า “จีนต้นมาบูน เดิมค้าขายอยู่ที่เกาะหมาก 8 ปี เป็นคนในบังคับอังกฤษ แล้วย้ายมาอยู่ในเมืองท่ากาศ* ในระยะแรกที่เข้ามาใหม่ ๆ มีชาวจีนในเมืองภูเก็ต เพียง 6 คน เป็นคนจน ชาวบ้านก็มีแต่ไทยทั้งสิ้น พระยาภูเก็ตฯ ปรีชากับจีนต้นมาบูนให้จัดแจงบ้าน จีนต้นมาบูนลงทุนซื้อกำปั่นไปรับจีนมาแต่เมืองจีนหลายเที่ยว เป็นจีน 3,500 คน ...”⁴ หรือไม่ก็ออกเงินตรองให้นายเหมืองชาวจีน ซึ่งทำเหมืองอยู่ในภูเก็ตแล้วขยายกิจการออกไปอีก ดังปรากฏในหลักฐานว่า “พระยาวิชิตสงคราม พระยาภูเก็ตฯ ชักชวนจีนหัวหน้าเมืองภูเก็ตไปตั้งทำเหมืองแร่ดีบุก... ออกทุนรอนให้นายเหมืองจีน 435 ชั่ง...”⁵ และยิ่งภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

¹สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.4 กพ/22). (จ.ศ.1222 – 1223). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ.เล่ม 22 หน้า 90 – 94 ลงวันที่ 9 ตุลาคม 2404.

²หนังสือพระหลังสวนหลวงรัตนเศรษฐีทำอากรดีบุกคาบเกี่ยวให้คนทำแผนที่เข้ามาตัดสินใจ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 กพ/54). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ./54.

³ใบบอกพระยาภูเก็ตโลหะเกษตรารักษ์ถึงสมุหกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (จ.ศ.1243). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/1 ลงวันที่ 31 ธันวาคม 2424.

* หมายถึง เมืองภูเก็ต

⁴คดีความจีนต้นมาบูนโจทก์ พระยาภูเก็ตสำเลย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ต/34). (ร.ศ.99 – 102). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.5.1/48 เล่ม 5.

⁵ตอบข้าหลวงกรมการเมืองภูเก็ตว่าด้วยให้ชักชวนคนจีนออกทุนไปทำเหมือง ณ เมืองถลาง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/13). (จ.ศ.1237 – 1238). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 14 เลขที่ 34. หน้า 159 – 161.

ใน พ.ศ. 2398 รัฐบาลต้องยกเลิกการผูกขาดของพระคลังสินค้าลง เซอร์จอห์น เบาว์ริง ได้กล่าวว่า...¹ เป็นการถอนรากถอนโคนอภิสิทธิ์และการผูกขาดสินค้าที่ไม่เพียงแต่ฝังแน่นอยู่ช้านานแล้ว แต่ยังยึดอำนาจไว้โดยขุนนางผู้มีอิทธิพล และข้าราชการผู้ใหญ่ของรัฐ ...² สนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนไปเป็นระบบการค้าเสรี ซึ่งเปิดโอกาสให้เอกชนลงทุนประกอบการซื้อขายอิสระ การผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการส่งออกทำให้มีการขยายตัวในการทำเหมืองแร่ดิบมากขึ้น ราษฎรค้าขายดิบได้มากและคล่องตัวขึ้นกว่าแต่ก่อน การยกเลิกค่าธรรมเนียมปากเรือเปลี่ยนมาเก็บภาษีสินค้าเข้าในอัตราร้อยละ 3 ได้ก่อประโยชน์แก่เมืองภูเก็ต ทำให้การค้าขยายตัวมากขึ้น นอกเหนือไปจากการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดิบจากความเจริญทางด้านเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ต จึงเป็นสิ่งดึงดูดใจให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในเกาะภูเก็ต

4. การเดินทางสู่เกาะภูเก็ตของชาวจีนฮกเกี้ยน

ชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตอพยพมาจากมณฑลฮกเกี้ยนหรือฟูเจี้ยนซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน ชุมชนเดิมของผู้อพยพชาวจีนฮกเกี้ยนอยู่ในจังหวัดเดิมของ ฉวนโจว จางโจว เอ๋เหมิง และฉงอัน อพยพหนีความอดอยากวุ่นวายสู่เกาะภูเก็ต ซึ่งคิดว่าเป็นแหล่งที่ดีสำหรับการทำมาหากิน ประชากรพื้นเมืองก็ไม่หนาแน่น เมื่อพิจารณาถึงคุณสมบัติของชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพสู่เกาะภูเก็ตในระยะแรกส่วนใหญ่เป็นผู้ขายวัยฉกรรจ์การศึกษาไม่สูงนัก และมีฐานะยากจนอพยพเข้ามาเป็นแรงงานนายเหมืองหรือเป็นพ่อค้า ชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตนอกจากจะอพยพตรงมาจากประเทศจีนแล้วบางส่วนก็อพยพมาจากปีนัง ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ชาวจีนฮกเกี้ยนที่มาภูเก็ตส่วนมากจะมาจากเขตสเตรท เซ็ทเทิลเมนต์ (Straits Settlements) ของอังกฤษ ซึ่งได้แก่ ปีนัง สิงคโปร์ และมะละกา เข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่โดยการร่วมลงทุนกับเจ้าเมืองหรือขออนุญาตทำเหมืองขนาดเล็ก ๆ และเป็นแรงงานในกิจการเหมืองแร่ ชาวจีนฮกเกี้ยนกลุ่มนี้มักจะเอาครอบครัวไว้ที่ปีนัง การซื้อขายและแลกเปลี่ยนเงินตราจะใช้ธนาคารที่ปีนัง ทรัพย์สินมีค่าจะทิ้งไว้ที่ปีนัง³ ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาในช่วงระยะเวลาที่เรียกว่า "จีนเก่าหรือเล่าแคะ" ส่วนผู้ที่อพยพเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเรือกลไฟตรงมาจากประเทศจีน เรียกว่า "จีนใหม่หรือซินแคะ" ผู้อพยพที่เข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตระยะหลัง ส่วนใหญ่จะอพยพเข้ามาตามคำชักชวนของญาติพี่น้องหรือเพื่อนต้นแซ่เดียวกันหรือคนในหมู่บ้านเดียวกัน ซึ่งเดินทางมาอยู่ในภูเก็ตก่อนหน้าแล้ว⁴ ก่อน พ.ศ. 2436 ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพมาจะเป็นผู้ขายแทบทั้งสิ้น เนื่องจากทางการจีนไม่อนุญาตให้หญิงจีนเดินทางออกนอกประเทศ อย่างไรก็ตามหญิงจีนเริ่มอพยพเข้ามามากขึ้นภายหลัง พ.ศ. 2436 หญิงจีนจะเดินทางเข้ามาในจำนวนได้สัดส่วนกับชายจีนก็ต่อเมื่อภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1⁵

¹ ไลว วิศวนันท์. (2539). "บทบาทชาวจีนช่วงหลังการทำสัญญาเบาว์ริง," ใน *ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย*. หน้า 139.

² แบสตัน และ เฮนรี เบนดา. (2529). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่*. แปลและเรียบเรียงโดยภรณ์ กาญจนนันทจิต และ ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ. หน้า 137 – 138.

³ วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. แปลและเรียบเรียงโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่น. หน้า 53.

⁴ ไลว วิศวนันท์. (2529). "บทบาทของชาวจีนช่วงหลังการทำสัญญาเบาว์ริง," ใน *ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย*. หน้า 139.

พ.ศ. 2457 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ในระยะต้นของสงคราม โรงงานถลุงแร่ในยุโรปรวมถึงโรงงานถลุงแร่และตลาดดีบุกในปิ่นังและสิงคโปร์ปิดกิจการ ถึงแม้ประเทศไทยยังไม่ได้ประกาศสงครามเข้ากับฝ่ายใด แต่ภาวะที่เกิดขึ้นก็ได้รับผลกระทบต่อการส่งสินค้าออก คือ แร่ดีบุก เพราะไม่มีเรือบรรทุกและตลาดรับซื้อ ทำให้กิจการเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตเป็นจำนวนมากต้องหยุดกิจการ กรรมการต้องว่างงาน บางส่วนพากันอพยพกลับประเทศจีนมีจำนวนถึง 16,000 คน¹ สำหรับกุลีจีนที่เหลือนั้นเป็นปัญหามาก ทางพระยาสุนทรราชสมุหเทศาภิบาล มณฑลภูเก็ต เสนอว่า รัฐบาลควรจะจ้างกุลีพวกนี้ไปทำถนน สะพาน เพราะได้ประโยชน์หลายอย่างคือ ได้แรงงานในราคาถูกเป็นการสงวนเงินงบประมาณแผ่นดินและยังเป็นการป้องกันมิให้กุลีกลับไปประเทศจีนหมด ซึ่งจะกลายเป็นปัญหาขาดแรงงาน ถ้ากิจการเหมืองดีขึ้นมา²

เมืองปิ่นังและสิงคโปร์ เป็นสเตรท เซ็ทเทิลเมนต์ (Straits Settlement) ของอังกฤษก็ได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ 1 กิจการเหมืองแร่ดีบุกต้องปิดกิจการ กรรมการจากปิ่นังได้อพยพเข้ามาในเกาะภูเก็ตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ พระยาสุนทรราชได้เสนอว่าให้มีการประกาศห้าม ดังนั้น กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงได้ทูลปรึกษาเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศและกระทรวงยุติธรรม ในที่สุดก็ตกลงให้มีพระราชกฤษฎีกาห้ามกุลีเข้ามาณมณฑลภูเก็ตชั่วคราว³

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ความต้องการวัตถุดิบในอุตสาหกรรมของประเทศในยุโรปและอเมริกาเพิ่มมากขึ้น ความต้องการแร่ดีบุกขยายตัว ประเทศไทยสามารถส่งดีบุกเป็นสินค้าออกถึง 9,000 ตัน ใน พ.ศ.2463⁴ เมื่อการส่งออกขยายตัวได้กระตุ้นให้กิจการเหมืองแร่ดีบุกขยายตัวและพัฒนาไปอีก แต่แรงงานของชาวพื้นเมืองมีน้อย แรงงานจีนอพยพรุ่นก่อน ก็เริ่มชราลง บางส่วนก็ล้มตายเนื่องจากการก่อกวนของสมาคมลับฮ่วยอี้⁵ และบางส่วนก็อพยพกลับประเทศจีน และผลจากการออกพระราชกฤษฎีกาห้ามกุลีเข้ามาณมณฑลภูเก็ตชั่วคราว ฉะนั้นความต้องการแรงงานจีนอพยพมีมากและเร่งด่วน จึงได้ยกเลิกพระราชกฤษฎีกาฉบับดังกล่าว สิ่งเหล่านี้เป็นแรงจูงใจให้ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพเข้ามาเป็นแรงงานในเกาะภูเก็ตมากขึ้น

แต่ต่อมาใน พ.ศ. 2473 ประเทศไทยเกิดปัญหาประชากรล้นงานเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ เพื่อแก้ปัญหาการว่างงานภายในประเทศ ทางกรมไทยจึงได้เปลี่ยนนโยบายในอดีตที่ส่งเสริมให้ชาวจีนเข้า

¹รายงานราชการมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2453 – 2464. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ. 2453 – 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 3 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2453 – 6 มีนาคม 2464.

²การสร้างสะพานในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/12). (พ.ศ. 2456 – 2461). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.15.1 เลขที่ 35 ลงวันที่ 16 สิงหาคม 2456 – 27 สิงหาคม 2461.

³"พระราชกฤษฎีกาห้ามกุลีเข้ามาณมณฑลภูเก็ตชั่วคราว," (2457, 16 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 31. หน้า 322.

⁴หวางเสี่ยวเหยียน. (2530, 3 มกราคม). "สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ," ศิลปวัฒนธรรม. 8(3) : 114.

⁵จดหมายเหตุฉบับปฐมของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ กราบบังคมทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 19/566. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.120). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 53/5 ลงวันที่ 2 ธันวาคม ร.ศ.120.

เมือง เริ่มหันมาจำกัดการเข้าเมืองของชาวจีน ผลจากการดำเนินการในมาตรการต่าง ๆ ทำให้จำนวนคนจีนเข้าเมืองลดน้อยลง ซึ่งรวมถึงจำนวนคนจีนอพยพในเกาะภูเก็ตด้วย¹

ในวันที่ 1 กันยายน 2474 รัฐบาลไทยได้ออก พระราชบัญญัติจำกัดการขุดหาแร่ดีบุกเพื่อควบคุมการให้ประทานบัตรการทำเหมืองแร่ และจำกัดจำนวนส่งแร่ออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศไม่ให้เกินโควตาที่ได้รับกำหนดมาเพียงปีละ 10,000 ตัน² พบฉบับนี้ได้ส่งผลกระทบต่อกิจการทำเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตอย่างมาก ทำให้การลงทุนในเหมืองแร่ดีบุกต้องชะงักลง นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนหลายคนขออนุญาตหยุดทำเหมืองชั่วคราว มีผลทำให้แรงงานอพยพลดน้อยลง

จำนวนชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพในเกาะภูเก็ต จะมีจำนวนสูงหรือลดลงเป็นระยะ ๆ ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับราคาของแร่ดีบุกที่สูงหรือต่ำ ภูมิจีนมักจะเป็นชายโสดโอกาสที่เขาเหล่านั้นจะอพยพออกจากเกาะภูเก็ตไปขายแรงงานต่อในดินแดนใกล้เคียง หรือเดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอนย่อมเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา เพราะการคมนาคมขนส่งทางเรือระหว่างภาคใต้กับสิงคโปร์ - ปีนัง และจากปีนังไปประเทศจีนค่อนข้างจะสะดวกกว่าเส้นทางคมนาคมทางบกอื่น ๆ แต่ในกรณีที่แต่งงานกับหญิงพื้นเมืองแล้วยากที่จะตัดสินใจออกจากเกาะภูเก็ตได้ เพราะทางราชการได้ออกข้อบังคับให้เจ้าเมืองตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วภาคใต้ถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ถึง พ.ศ.2437 ว่าถ้าสตรีที่แต่งงานแล้วต้องการเดินทางออกจากท้องถิ่นของตนแม้จะเป็นการชั่วคราวก็ตาม สตรีผู้นั้นจะต้องขออนุญาตจากเจ้าเมืองเสียก่อน และถ้าหากผู้ใดต้องการเดินทางไปในหัวเมืองมาลาญชองอังกฤษยังจำเป็นต้องมีคหบดีที่เชื่อถือได้ อย่างน้อยหนึ่งคนรับรองต่อเจ้าเมืองว่าสตรีผู้นั้นจะเดินทางกลับสู่ภูมิลำเนาเดิมอย่างแน่นอน พร้อมกันนั้นสตรีผู้ขออนุญาตชั่วคราวแต่ละคนจะต้องเสียค่าธรรมเนียม ในอัตรา 50 เซ็นต์ สำหรับเมืองภูเก็ตและอัตรา 1 บาทต่อคน สำหรับหัวเมืองอื่นทั่วภาคใต้³

กฎหมายฉบับนี้ประกาศใช้เพราะต้องป้องกันการอพยพออกนอกประเทศในสมัยก่อนแรงงานคน (manpower) ถือว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญของประเทศ โดยเฉพาะในเกาะภูเก็ต ชนพื้นเมืองมีน้อยได้อาศัยแรงงานจีนอพยพสร้างฐานะเศรษฐกิจให้กับประเทศ การที่คนต่างด้าวมาแต่งงานกับคนพื้นเมืองถือว่าเป็นกำไรในการดึงคนนอกให้เข้ามาเป็นแรงงานได้ ในกรณีที่คนต่างด้าวแต่งงานกับหญิงพื้นเมืองแล้วไม่เต็มใจที่จะอยู่ อพยพนำครอบครัว ภรรยาออกไปพร้อมกับตนก็จะทำให้ไทยขาดแรงงานไม่เพียงแต่ตัวจีนอพยพเพียงอย่างเดียว แต่ขาดกำลังคนซึ่งเป็นคนพื้นเมืองเดิมด้วย ฉะนั้นการออกกฎหมายป้องกันหญิงพื้นเมืองที่สมรสแล้วจะเดินทางออกนอกภูมิลำเนาต้องขออนุญาตก่อน จึงเป็นแนวทางป้องกันการไหลออกของแรงงานที่วิธีหนึ่ง

¹ หวางเสี่ยวเหียน. (2530, 3 มกราคม). "สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ". ศิลปวัฒนธรรม. 8(3) : 114.

² สมาคมจำกัดดีบุกและพระราชบัญญัติจำกัดดีบุกทำเหมืองแร่แก้ไขเพิ่มเติม. (กระดาศพรัง). (พ.ศ.2474). ตัวพิมพ์หมึกน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4/8 ลงวันที่ 26 มิถุนายน - 22 สิงหาคม 2474.

³ เบิกเก็บค่าธรรมเนียมและเรียกประกันแก่หญิงที่ออกจากเมืองในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.113). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 เล่ม 2 เลขที่ 6 22 มิถุนายน ร.ศ.113 - 25 กรกฎาคม ร.ศ.113.

4.1 ลักษณะและสภาพการเดินทาง

ถึงแม้ว่าคนจีนฮกเกี้ยนจะยึดมั่นอยู่ในโอวาทที่ว่าตั้งมั่นอยู่ในท้องถิ่น หากไม่จำเป็นจริง ๆ จะไม่จากที่ตั้งฐานปยุตาทวดไปอยู่ต่างแดนไกล ๆ โดยง่าย ๆ แต่เนื่องจากต้องเผชิญภัยต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วจึงจำเป็นต้องออกไปหากินต่างแดนเพื่อความอยู่รอด แม้ขณะอยู่ในต่างประเทศจะทุกข์ยากลำบากแต่พอครบสัญญาก็ยังมีโอกาสลืมตาอ้าปากกับเขา ยังดีกว่าอดตายในบ้านเกิดเมืองนอน ดังเพลงพื้นบ้านที่กุลิชาวจินในเหมืองแร่ตีบุกร่องปลอบใจระหว่างการพักกลางวันว่า “ไร้ข้าวสารกรอกหม้อ ขึ้นรอไปจะอดตาย สู้ขายกุลิเป็นที่จำใจ ...”¹

เนื่องด้วยความจำกัดของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสมัยก่อน ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพออกจากภูมิลำเนาทางทะเล การเดินเรือในสมัยก่อนไม่มีแผนที่ใช้แต่เข็มทิศเป็นเครื่องช่วย และการสังเกตดูฝั่งดูแหลมเป็นเครื่องหมาย การเดินเรือเป็นเรื่องที่ต้องเสี่ยงภัยดังคำกลอนที่ว่า “ดูทะเลมียอดคลื่นติดกับฟ้ามองไม่มีที่สิ้นสุด บางทีก็เต็มไปด้วยหมอก บางทีก็เกิดพายุสภาพของทะเลมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ”² ผู้อพยพบางรายต้องเสียชีวิตท่ามกลางลมมรสุม ชาวจีนฮกเกี้ยนรุ่นก่อน ๆ ได้กล่าวเปรียบเทียบความเสี่ยงภัยในการเดินทางว่า “ดูฝูงเป็ดมุ่งหน้าไปหาความตาย ...”³ ฉะนั้นการออกเดินทางต้องดูทิศทางลมให้แน่ใจก่อน โดยปกตินายเรือจะออกเดินทางในฤดูใบไม้ร่วง ซึ่งอยู่ในระหว่างเดือนพฤศจิกายน-เมษายน ออกเดินทางจากจินโดยอาศัยลมที่พัดจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และตอนขากลับจะเลือกเดินทางระหว่างเดือนมิถุนายน-กันยายน อาศัยลมพัดจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ ถ้าผิดฤดูกาลจะประสบปัญหาลำบากและใช้เวลานาน ในบางช่วงที่เผชิญกับลมพายุหรือมรสุมจะต้องเลื่อนการเดินทาง ความปลอดภัยในการเดินเรือไม่มี ดังนั้นก่อนออกเดินทางผู้อพยพจะไปไหว้เทพเจ้า ชิเซมา หรือ หม่าจู หรือ เจ้าแม่ทับทิม ซึ่งเป็นเทพที่ชาวเรือนับถือ ตามทำเรือต่าง ๆ ในมณฑลฮกเกี้ยนจะมีศาลเจ้าแม่ไ้บูซา เมื่อผู้โดยสารลงเรือแล้วก่อนเรือจะออกจากท่า นายเรือจะจุดธูปเทียนเผากระดาษเงินกระดาษทอง ไหว้พระที่หัวเรือ และเทพเจ้าทางทะเลเพื่อขอความคุ้มครองให้เดินทางโดยสวัสดิภาพ ระหว่างการเดินทางก็มีการบวงสรวงโดยจุดเทียนตลอดวันตลอดคืน และมีผู้ทำหน้าที่จุดเทียนโดยเฉพาะ โดยมีต้องทำหน้าที่อื่น ทุกเช้าเจ้าของเรือจะนำผู้โดยสารไปไหว้เทพเจ้าที่หัวเรือ⁴

ก่อน พ.ศ.2403 ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพออกจากเมืองท่าฉวนโจวและฉางโจวด้วยเรือสำเภา ท้องเรือจะบรรจุของจนเต็ม ส่วนบนดาดฟ้าเต็มไปด้วยผู้โดยสารเบียดเสียดกันอยู่ ได้มีผู้บรรยายสภาพการเดินทางว่า “เรือสำเภาที่บรรจุพวกเหล่านี้เป็นจำนวนมากมาย ทำให้หวนระลึกถึงเรือบรรทุกทาสแอฟริกันลำหนึ่ง ดาดฟ้าเรือเต็มไปด้วยชาวจีน และที่นั่นก็มีแต่พวกอพยพเหล่านี้ตากแดดตากลมโดยปราศจากหลังคา

¹บ้านอู่ ดัชนีเวทย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัต เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 98 ซอยฮับเอก ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต, เมื่อ 10 ธันวาคม 2539.

²แหล่งเดิม.

³แหล่งเดิม.

⁴บ้านอู่ ดัชนีเวทย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัต เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 98 ซอยฮับเอก ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต, เมื่อ 10 ธันวาคม 2539.

เพราะท้องเรือใช้บรรทุกสินค้าจนเต็ม อาหารก็มีแต่ข้าวตากกับน้ำที่แจกจ่ายให้ แต่เนื่องด้วยการเดินทางกินเวลานานจึงมักต้องการทั้งน้ำและข้าว ทำให้ชาวจีนจำนวนมากล้มตายด้วยความอดอยาก ...”¹

ต่อมาประมาณ พ.ศ.2403 มีการเดินเรือกลไฟจากฮ่องกงถึงสิงคโปร์ และปีนัง และใน พ.ศ.2425 การเดินทางออกจากมณฑลฮกเกี้ยนใช้เรือกลไฟตรงสู่ประเทศไทย ถึงแม้พาหนะที่ใช้ในการเดินทางจะทันสมัยขึ้น แต่สภาพของผู้โดยสารก็ไม่แตกต่างมากนักดังหลักฐานที่กล่าวว่า “ผู้โดยสารเหล่านี้ได้รับการแจกจ่ายน้ำไม่เพียงพอทั้งคณะกำลังกระหายน้ำ เมื่อเด็กประจำเรือนำอ่างน้ำล้างมือทองเหลืองเข้ามาในห้องผู้โดยสารในเรือ พวกผู้อพยพเข้ามาพากันรีบไปที่อ่าง คว่ำอ่างมาดื่ม กับด้นเรือกลไฟได้นำน้ำมาให้ผู้ที่กระหายอย่างน่าเวทนาเหล่านี้อีกจนกระทั่งไม่มีน้ำในเรือที่จะให้อีกต่อไป ...”² และจากการสัมภาษณ์ชาวฮกเกี้ยนที่เดินทางมาอยู่ในเกาะภูเก็ตบางท่านได้เล่าให้ฟังว่าอาหารการกินที่บริการให้แก่ผู้โดยสารในเรือจะจัดให้พอกินในการเดินทางประมาณ 30 วัน (โดยเรือกลไฟ) แต่ถ้าในระหว่างการเดินทางประสบกับมรสุมทำให้การเดินทางต้องล่าช้า อาหารที่จัดเตรียมไว้ก็ไม่เพียงพอเกิดความอดอยากขาดแคลนในเรือโดยสาร³

ต่อมาใน พ.ศ.2416 มีผู้อพยพเข้ามากลุ่มหนึ่งกล่าวว่า เรือที่พวกตนมาด้วยมีผู้โดยสารว่า 800 คน เมื่อออกเดินทางมานั้นผู้โดยสารเหล่านี้ได้รับการแจกจ่ายอาหารเพียงเล็กน้อยและเดือดร้อนเพราะความหิวโหย⁴

จากที่กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ว่า ผู้อพยพได้รับความลำบากในการเดินทางมีผู้เปรียบเปรยว่า เรือบรรทุกผู้อพยพจีนเหมือน “นรกลอยน้ำบนทะเล”⁵ ระหว่างการเดินทางบนทะเลอันยาวไกล บรรดาผู้อพยพเหล่านี้ได้รับการทรมานและทำร้ายนานัปการ ส่วนหนึ่งได้สูญเสียชีวิตไปแล้วในขณะที่ยังเดินทาง เมื่อไปถึงจุดหมายปลายทาง เนื่องจากต้องใช้แรงงานหนักเกินกว่าที่จะรับได้ก็ตายไปอีกส่วนหนึ่ง คนที่เอาชีวิตรอดมาได้ก็จำเป็นต้องต่อสู้ญัตติเวลาจับจ้างกับนายเก่าต่อไปอีกเพราะถูกหักค่าแรงซ้ำยังถูกหลอกให้ติดอบายมุข ทั้งเล่นการพนัน สูบฝิ่น ภายใตงสื และเที่ยวโสเภณี จนหนี้สินเต็มตัวก็ยังคงอยู่ต่อที่เกาะภูเก็ต ดิ้นรนต่อสู้ไปเพื่อความอยู่รอดเป็นส่วนใหญ่ มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่กลับไปยังมีบ้านเกิดเมืองนอนได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า “จะไปอยู่เพียงชั่วคราว เมื่อถึงเวลาอันสมควรก็จะกลับมา” แต่เมื่อไปอยู่ต่างแดนแล้ว “แม้ยากจะกลับใจแทบขาด แต่ก็ปราศจากค่าเดินทาง ...”⁶

¹ วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. แปลและเรียบเรียงโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่น. หน้า 55.

² แหล่งเดิม.

³ บานอู๋ ดัณฑเวทย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัต เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 98 ซอยฮับเอก ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต, เมื่อ 10 ธันวาคม 2539

⁴ วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. แปลและเรียบเรียงโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์และคนอื่น. หน้า 56.

⁵ สวี เส้าหลิน. (2539). “วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการของคนจีนที่อพยพออกไปสู่ต่างประเทศ.” ใน *ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย*. หน้า 56.

⁶ แหล่งเดิม.

ชาวจีนยกเกียนที่อพยพเข้ามาในเกาะภูเก็ต ในระหว่าง พ.ศ.2396-2475 แบ่งได้เป็น 2 พวก คือ พวกอิสระและพวกอพยพออกมาตามสัญญาจ้างหรือตัวเงินเชื่อ¹

1. พวกอิสระ คือพวกที่จ่ายค่าโดยสารเรือมาเอง ไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือในการอพยพ พวกนี้มีอิสระในการที่จะเลือกงานทำกับใครก็ได้

2. พวกอพยพออกมาตามสัญญาจ้างหรือตัวเงินเชื่อ คือพวกที่มีผู้ออกค่าโดยสารให้ก่อน พวกตัวเงินเชื่อแบ่งได้เป็น 2 พวก คือ

1. พวกมีนายจ้างออกค่าโดยสารให้

2. พวกที่มีนายหน้าเงินหรือบริษัทหาแรงงาน ซึ่งตั้งขึ้นอย่างแพร่หลายเป็นผู้ออกค่าเดินทางให้ เมื่อมาถึงจุดหมายปลายทางจะถูกกักตัวไว้จนกว่าจะมีคนจ้างไป นายหน้าในการจัดหาแรงงาน เรียกว่า เป็นภาษาจีนว่า เค่อโถว มีหน้าที่ออกไปตามหมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อหาแรงงานทุก ๆ ปี นายหน้ามีอำนาจในการทำสัญญาการจ้างกับผู้อพยพทันทีที่ถึงจุดหมายปลายทาง เนื่องจากนายหน้าเป็นบุคคลที่คนในท้องถิ่นรู้จัก คนที่ต้องการเดินทางออกนอกประเทศจึงไปหาบุคคลเหล่านี้ด้วยความไว้วางใจ แรงงานผู้อพยพจะคอยอยู่ในหมู่บ้านของตนจนกว่านายหน้าจะแจ้งวันที่เรือจะนำพวกเขาออกเดินทาง หรือไม่อยู่กับนายหน้าซึ่งมีบ้านพัก หรือห้องว่างสำหรับผู้อพยพออกในระหว่างรอการเดินทาง เมื่อนายหน้ารวบรวมผู้อพยพที่เป็นพวกอิสระได้ 30 - 40 คน ก็จะแจ้งให้ตัวแทนของบริษัทการค้า ซึ่งตนติดต่อด้วยทราบแล้วก็จะเหมาเรือ และเมื่อบรรทุกสินค้าลงเรือเรียบร้อยแล้วก็จะแจ้งให้นายหน้าของบริษัทปลายทาง พร้อมกับผู้โดยสารที่ตนหามาให้ทราบ นายหน้าจะจ่ายค่าโดยสารทั้งหมดแก่เจ้าของเรือ และรับเอาตัวมาหนึ่งใบสำหรับผู้อพยพมาแต่ละคน จึงจะลงเรือได้ ค่าโดยสารไปเมืองไทยประมาณ 6.50 เหรียญ หากผู้อพยพไม่สามารถจ่ายเงินค่าโดยสารก่อนออกเดินทาง นายหน้าจะจ่ายเงินให้ก่อน และผู้จัดการผู้ซึ่งมีส่วนร่วมในการนำผู้อพยพออกมาให้ถึงจุดหมายปลายทาง จะจ่ายเงินจำนวนนี้คืนพร้อมดอกเบี้ยร้อยละ 20 ถ้าหากนายหน้าไม่สามารถจ่ายเงินล่วงหน้านี้ได้ เจ้าของเรือมักจะทำเสียเอง เงินล่วงหน้าที่ยจ่ายไปนั้นจะต้องได้รับการจ่ายเงินคืนก่อนที่ผู้อพยพออกมาจะขึ้นบก และผู้จัดการก็มีสิทธิ์หักค่าจ้างจนกว่าจะปลดหนี้ได้หมด เจ้าของเรือจะจ่ายโบนัสร้อยละ 3 สำหรับค่าโดยสารของผู้อพยพให้นายหน้า²

สำหรับแรงงานจีนประเภทตัวเงินเชื่อนั้นจำเป็นต้องมีข้อตกลงกับนายจ้าง หรือตัวแทนบริษัทจัดหาแรงงานบางประการ คือ

1. จะออกค่าโดยสารให้ทั้งเที่ยวไปกลับ

2. จะให้ค่าจ้างแรงงานตามรายวันที่ทำงาน ถ้าทำตลอดเดือน คิดถัวกันจะได้ค่าจ้างเดือนละ 30-40 เหรียญ

3. นอกจากเงินเดือนนายจ้างจะต้องให้อาหารและที่พักอาศัย

4. ผู้อพยพจะได้รับเงินล่วงหน้า สำหรับเลี้ยงครอบครัวซึ่งจะต้องผ่อนใช้ภายหลังจากค่าแรงงาน

¹ วยะดา ทองมิตร. (2527). การใช้แรงงานจีนในสังคมไทย พ.ศ.2325-2453. หน้า 54.

² วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลและเรียบเรียงโดย พรพณี ฉัตรพลรักษ์และคนอื่น. หน้า 54.

5. ผู้อพยพต้องสัญญาว่าจะทำงานอยู่ 3 ปี ถ้าหนีหายหรือบิดพลิ้วจะยอมให้ลงโทษทางอาญา¹

ด้วยวิธีดังกล่าวจึงมีแรงงานจีนอพยพเข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ตมากมาย ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่การจัดเก็บภาษีอากรระบบเหมาเมืองรุ่งเรืองในเกาะภูเก็ตนั้น เจ้าเมืองจะร่วมมือกับเจ้าแก้วหรือนายหน้าจัดหาแรงงานโดยเจ้าเมืองจะให้เงินยืมแก่นายหน้าเป็นค่าระวางบรรทุกชาวจีนมาทางเรือ และเป็นความร่วมมือกับนายเหมือง โดยมีนายหน้าหางานเป็นตัวกลางประสาน โดยแบ่งปันผลประโยชน์แก่กันและกัน คือ นายเหมืองได้แรงงานในราคาถูก นายหน้าได้กำไรเป็นตัวเงินจากการพาแรงงานมาเป็นรายหัว และเจ้าเมืองจะได้ผลประโยชน์ในรูปแบบของภาษีอากรต่าง ๆ เช่น ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา อากรบ่อนเบี้ย และการผูกขี้ เป็นต้น² ต่อมาใน พ.ศ.2425 รัฐบาลได้จัดรูปแบบการเก็บภาษีใหม่ โดยรัฐบาลเป็นผู้จัดเก็บเอง เจ้าเมืองที่เคยได้ผลประโยชน์จากภาษีอากรต่าง ๆ ในระบบเหมาเมืองขาดผลประโยชน์ จึงยกเลิกการออกทุนสำรองให้นายหน้าจัดหาแรงงานมาทำงาน จึงเกิดการขาดแคลนแรงงานในเกาะภูเก็ต

ใน พ.ศ.2435 พระยาทิพย์โกษา ข้าหลวงใหญ่ได้สำรวจการขาดแคลนแรงงานในหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก โดยเฉพาะในเกาะภูเก็ตขาดแรงงานประมาณ 1,820 คน จึงได้ปรึกษากับนายเหมืองในการออกทุนสำรองให้นายหน้าไปจ้างกรรมกรจีนจากประเทศจีน จำนวน 14,720 เหยียญ³ ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายที่แสดงเหตุผลในการขออนุมัติเงินของข้าหลวงใหญ่ ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่าจำเป็นต้องคิดอุบายอุดหนุนหาพวกกุลิจีนมาทำการในเหมืองให้พอ ... และได้คิดประมาณดู จีนทำเหมืองคนหนึ่งมีผลประโยชน์กับบ้านเมืองปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า 40 เหยียญ ได้ปรึกษาดกลงกันกับจีนหัวหน้ารับพาจีนใหม่มาแต่เมืองจีนส่งถึงเมืองภูเก็ตแล้ว ขอให้นายเหมืองที่รับจีนใหม่ไว้นั้นใช้เงินที่จีนหัวหน้าได้ออกให้จีนใหม่ยืมเป็นล่วงหน้านั้น ตามที่จีนใหม่ยืมคนละ 4 - 6 เหยียญบ้าง แต่ที่จีนหัวหน้าใช้ในค่าระวางเรือที่บรรทุกพวกจีนใหม่ไปถึงเมืองภูเก็ตนั้นให้ข้าพระพุทธเจ้า ๆ ช่วยออกเงินสำรองก่อนเป็นคนละ 8 เหยียญ ตามจำนวนคนมากและน้อย แต่ประโยชน์ที่จีนหัวหน้าจะได้เงินจะค่อยเก็บกับจีนนายเหมืองกำหนดใน 2 เดือน ... จีนนายเหมืองรับจะใช้เงินรายที่ข้าพระพุทธเจ้าออกทดรองให้ก่อน กำหนด 4 เดือน ...⁴

การแก้ปัญหาการขาดแคลนกรรมกรโดยว่าจ้างเรือไปรับมาจากเมืองจีนโดยตรง ประสบปัญหา คือ เมื่อเรือมาและจอดพักที่สิงคโปร์และปีนัง กรรมกรจีนจะหนีเข้าไปอยู่ในความคุ้มครองของสมาคมป้องกันสิทธิชาวจีน (Chinese Protector) ในหัวเมืองมลายู ซึ่งอนุญาตให้ชาวจีนเข้ามาหากินได้ในเขตสหพันธรัฐมลายู นายเหมืองในเขตไทยไม่สามารถจะหวงห้ามถ้ากรรมกรจีนผู้นั้นปรารถนาจะทำงานในหัวเมืองมลายู⁵ และในบางครั้งในการนำเรือเข้าจอดในเมืองท่าเหล่านี้รัฐบาลของหัวเมืองมลายูของอังกฤษไม่อนุญาตให้นำ

¹ วยะดา ทองมิตร. (2527). การใช้แรงงานจีนในสังคมไทย พ.ศ.2325-2453. หน้า 54.

² ว่าด้วยประมวลภาษีผลประโยชน์ห้าอย่างเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/6).

(จ.ศ.1233-1234). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กห. เล่ม 6 เลขที่ 3.

³ จดหมายพระยาทิพย์โกษากราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ที่ 74/1352. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (18 มีนาคม ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/6 เล่ม 1.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ รายงานการตรวจราชการของพระยาสิทธิเทพและนายเวสเดนการ์ด. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/1). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 14/59 เล่ม 3.

เรือเข้าจอดเนื่องจากไม่มีสถานี่ตรวจโรคเพียงพอ กรรมกรจีนเหล่านี้อาจนำโรคกาฬโรคเข้ามาแพร่ได้¹ ในกรณีที่กรรมกรจีนไม่พอใจที่จะเข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ต บางคนก็ยอมใช้เงินคั้นแก้หัวหน้าเงินที่พามา หรือบางคนก็หลบหนีไปเลย²

นอกจากแรงงานจีนจะถูกแย่งตัวไปในระหว่างเดินทางแล้วในบางครั้งเมื่อแรงงานจีนเดินทางมาถึงเกาะภูเก็ต นายเหมืองด้วยกันก็มีการแย่งชิงแรงงานจีนกันเองอีกด้วย คือ นายเหมืองคนหนึ่งออกเงินทอดรองค่านำแรงงานจีนเข้ามาแต่แรงงานจีนยังทำงานให้นายเหมืองคนนั้นไม่ครบตามสัญญา ก็หนีไปทำงานที่อื่นทำให้นายเหมืองคนที่ออกเงินทอดรองให้ นั้นเกิดความเบื่อหน่ายไม่ยากไปหาแรงงานจีนจากประเทศจีนอีก³

เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต การขาดแคลนแรงงานในเกาะภูเก็ตก็ยังคงมีอยู่ กรรมกรเก่าได้เจ็บป่วยล้มตายและแก่ชรา ดังรายงานในจดหมายกราบทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ถึงสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า

ด้วยราษฎรตามหัวเมืองในมณฑลภูเก็ตทุกวันนี้ ย่อมลดน้อยลงกว่าแต่ก่อน การที่เป็นดังนี้เพราะเมืองในมณฑลภูเก็ต ราษฎรเป็นคนจีนโดยมากและในเวลานี้จีนใหม่ก็ไม่ใคร่จะเข้ามาตามหัวเมือง ในส่วนจีนที่มายุเก่าก็ล้มตายไปเสียบ้าง และที่ทำการอยู่แต่ก่อนก็หลุดพ้นหนีก็ไปทำมาหากินตามเมืองต่างประเทศที่ติดต่อกับมณฑลนี้โดยมาก เมื่อราษฎรคนจีนน้อยลงแล้วบ้านเมืองก็คงร่วงโรย ผลประโยชน์ของรัฐบาลลดน้อยลงตามราษฎรทุกอย่าง ...⁴

กรรมกรรุ่นใหม่ ๆ เข้ามาน้อย เพราะนายเหมืองต้องส่งผ่านบริษัทจัดหาแรงงานที่ปีนัง หรือที่ส่งตรงมาจากเมืองจีน ในกรณีที่ส่งผ่านบริษัทจัดหาแรงงานที่ปีนังมักได้กรรมกรที่เหลือจากการคัดเลือกที่ปีนัง เพราะนายเหมืองและรัฐบาลของหัวเมืองมลายูของอังกฤษ จัดสวัสดิการการรักษาโรคภัยไข้เจ็บและสภาพความเป็นอยู่ของกรรมกรในปีนังดีกว่าในเกาะภูเก็ต กรรมกรจีนจึงพอใจที่จะอยู่ทำงานในปีนังมากกว่า พระยารัษฎาฯ ได้แก้ปัญหานี้โดยให้นายอากรฝิ่นเป็นผู้ออกทุนจัดหาแรงงานจีนมาจากเมืองจีนโดยตรง จะให้พ่อค้าเช่าเรือไปรับกรรมกรจีนมาก็คงไม่มีเงินทุนพอ ถ้ารัฐบาลทำเองก็ไม่สมควรด้วยติดขัดในเรื่องระเบียบการจ่ายเงิน ในการนี้นายอากรฝิ่นอาจขาดทุนบ้าง แต่จะได้ประโยชน์ทดแทนในการเก็บอากรฝิ่น เพราะถ้ากรรมกรจีน

¹จดหมายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 19/516. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.112-125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 ธันวาคม ร.ศ.120.

²การขอทำเหมืองในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.11-115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 54 กษ.6.1/6 เล่ม 1.

³พระราชบัญญัติอาชญากรรมกระทำผิดสัญญา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/5). (ร.ศ.117). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1/3/6.

⁴จดหมายกราบบังคมทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 19/516. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.112-125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 ธันวาคม ร.ศ.120.

เข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตมากก็จะจำหน่ายเงินได้มาก¹ นายอากรเงินเป็นผู้ออกค่าเช่าเรือกลไฟไปรับคนจีนที่เมือง เอห์มิง ตรงมายังเกาะภูเก็ตปีละ 3 เทียว เทียวหนึ่งต้องได้ไม่ต่ำกว่าหนึ่งพันคน²

ถึงแม้ว่าจะแก้ปัญหาให้นายอากรเงินออกทุนไปรับแรงงานจีนแล้วแต่จากการบังคับให้บรรทุกกรรมกรจีนตรงมายังเกาะภูเก็ต โดยที่ไม่ต้องแะจอดที่ใด เพื่อป้องกันการหลบหนีและแย่งชิงกรรมกรทำให้ค่าระวางเรือบรรทุกกรรมกรมีราคาสูง เพราะเรือเหล่านั้นจะขาดผลประโยชน์จากส่วนอื่น ๆ เช่นสินค้า ผู้โดยสาร เป็นต้น จากการที่ค่าขนส่งมีราคาแพงเกินกำลังของนายเหมือง และนายอากรเงิน พระยารัษฎาฯ จึงเสนอให้รัฐบาลให้เงินอุดหนุนเช่าเรือกลไฟนำกุลิเงินมายังภูเก็ต ข้อเสนอนี้คณะกรรมการที่ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ปรึกษาหารือกันเพื่อจัดการต่าง ๆ ในภูเก็ตได้ประชุมกันเมื่อ พ.ศ.2449 คณะกรรมการเห็นชอบด้วยว่าถ้ายังกุลิเงินเข้าเมืองมากในเวลานั้น รัฐบาลย่อมได้ประโยชน์ทั้งแรงงานและภาษีอากรทุกอย่าง จึงให้ตั้งงบประมาณเป็นการจร ใน พ.ศ.2450 สำหรับการจัดการเรื่องกุลิเงินเข้าเมืองภูเก็ตเป็นเงิน 80,000 เหรียญ ให้พระยารัษฎาฯ ไปคิดหาวิธีการและดำเนินการให้ดีที่สุด³

4.2 เส้นทางการเดินทาง

เส้นทางเดินทางสู่เกาะภูเก็ตของชาวจีนฮกเกี้ยน แบ่งได้ 2 เส้นทาง คือเส้นทางเงินเก่า และเส้นทางเงินใหม่

4.2.1 เส้นทางเงินเก่า เป็นเส้นทางที่ใช้ก่อน พ.ศ.2413 พาหนะได้แก่เรือสำเภาและเรือกำปั่น ชาวจีนอพยพออกจากเมืองท่าที่สำคัญได้แก่ จางโจว และฉวนโจว ส่วนเมืองท่าให้เงินและถูอัน เป็นเมืองท่ารอง มุ่งสู่มะละกา ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นศูนย์การค้าและแหล่งที่พักสำคัญของจีนตั้งชุมชนจีนเรียกว่า “หมู่บ้านจีน (Kampong China)”⁴ ใน พ.ศ.2367 อังกฤษได้ครอบครองมะละกา ดังนั้นพ่อค้าจีนในมะละกาไม่ได้พอใจในการรับซื้อขายดีบุกอย่างเดียว แต่ยังขยายการลงทุนไปในบริเวณที่มีแร่ดีบุกด้วย เช่นบริเวณเมืองคินคาในเปรัก ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ ปีนัง การที่นายทุนจีนเข้ามาขยายการลงทุนในเขตเหมืองแร่ดีบุกในรัฐต่าง ๆ ของมลายูนั้นมีการเกณฑ์แรงงานจีนเข้ามาทำงานในเหมืองแร่ดีบุกเป็นจำนวนมาก ก่อน พ.ศ.2413 คนจีนโดยเฉพาะชาวจีนฮกเกี้ยนก็มีอยู่ในมลายูเป็นจำนวนมาก⁵ กล่าวได้ว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกในเขตมลายูของอังกฤษสเตรท เซ็ทเทิลเมนต์* เกิดขึ้นก่อนเกาะภูเก็ต เมื่อ

¹จดหมายกราบบังคมทูลของพระยารัษฎาฯ ประดิษฐ์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ 19/516. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.112-125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 ธันวาคม ร.ศ.120.

²แหล่งเดิม.

³ข้อราชการต่าง ๆ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.112-125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5.

⁴วรุณศิริ วัฒนอาภรณ์ชัย. (2534). การสะสมทุนของชาวจีนในมลายู. หน้า 3.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 55 – 56.

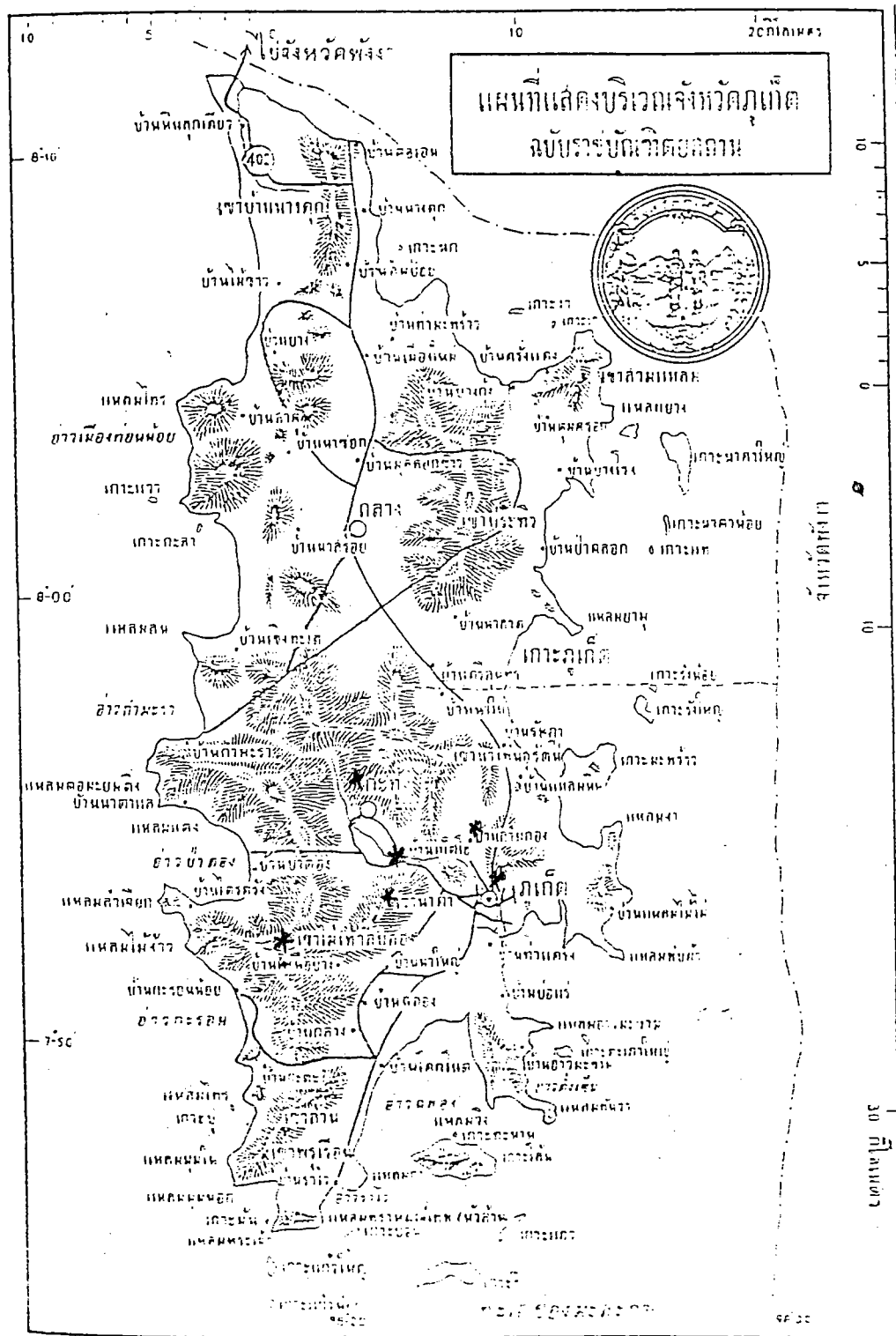
* อังกฤษจัดระบบการปกครองปีนัง สิงคโปร์ มะละกา (ซึ่งได้จากฮอลันดา) ใน พ.ศ.2367 เข้าด้วยกันเรียกว่า สเตรท เซ็ทเทิลเมนต์ (Straits Settlement) หรือศูนย์อำนาจอังกฤษในบริเวณช่องแคบมะละกา โดยอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจนกระทั่ง พ.ศ.2412 จึงย้ายไปขึ้นกระทรวงอาณานิคมของอังกฤษ.

ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ กิจกรรมเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตเริ่มเจริญขึ้น ทำให้ความต้องการแรงงานในเหมืองแร่มีมากขึ้น เจ้าเมืองภูเก็ตในขณะนั้นคือ พระยาภูเก็ตโลหะเกษตรราภิรักษ์ (ทัต รัตนติลก ณ ภูเก็ต) ต้องเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ว่าจ้างแรงงานจีนไปเป็นกรรมกรเหมืองแร่ และอีกส่วนหนึ่งก็เดินทางมาจากปีนัง จากปีนังสู่เกาะภูเก็ตคิดเป็นระยะทางประมาณ 200 ไมล์ ยังมีบางส่วนก็เดินทางตรงมาจากมณฑลฮกเกี้ยนประเทศจีนตอนใต้

ที่ตัวเมืองภูเก็ตหรือตลาดทุ่งคา มีคลองบางใหญ่ไหลผ่านกลางใจเมือง คลองนี้มีต้นกำเนิดจากเทือกเขานาคเกิดในเขตอำเภอกะทู้ไหลผ่านที่ราบของหมู่บ้านกะทู้ หมู่บ้านสามกอง หมู่บ้านสะปำ หมู่บ้านทุ่งคา ไหลออกสู่ทะเลที่อ่าวภูเก็ตทางทิศตะวันออก เรือใบสามหลัก และเรือกำปั่นสามารถแล่นเข้าไปรับส่งสินค้าได้ตั้งแต่ปากน้ำอ่าวภูเก็ต ตลอดไปจนถึงหมู่บ้านเกิดโฮ้ ซึ่งเดิมเป็นที่ตั้งที่ทำการของเจ้าเมืองภูเก็ต ก่อนจะย้ายไปอยู่ที่ตลาดทุ่งคา ชาวจีนอพยพที่เดินทางออกจากเมืองจีนหรือปีนัง เมื่อมาถึงด่านปากน้ำอ่าวภูเก็ตก็เดินทางไปกะทู้โดยใช้เส้นทางคลองบางใหญ่ ฉะนั้นหมู่บ้านกะทู้ หมู่บ้านสามกอง หมู่บ้านสะปำ และหมู่บ้านทุ่งคา จะมีชาวจีนอพยพอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่มีชาวจีนบางส่วนอพยพออกจากประเทศจีนโดยผ่านประเทศพม่า แล้วตรงมาเกาะภูเก็ต เช่น จินตันควด (หลวงอำนาจนรารักษ์) อพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตโดยออกจากตำบลล่วนแจ อำเภอดังฮั่ว จังหวัดจ้วนจิ๋ว มณฑลฮกเกี้ยนผ่านมณฑลกังไส เข้าเสฉวนและประเทศพม่าลงเรือใบบรรทุกสินค้าจากพม่าตรงมาเกาะภูเก็ตขึ้นจากเรือที่ตำบลป่าตอง แล้วเดินเท้าเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่ตำบลกะทู้²

¹T.A.Miles. (2512). "Diamond Jubilee of Tin dredging," ใน *หลัก 60 ปีอนุสรณ์เรือขุดแร่ดีบุก* สำนึกในประเทศไทย. หน้า 23.

²เหลน คุณหลวง. (2542, 7 กุมภาพันธ์). "หลวงอำนาจนรารักษ์ ผู้สร้างตำนานกินผักเมืองภูเก็ต". *นักเรียนเก่า*. 1 (7) : 16-17.

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงเส้นทางการไหลผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ ของคลองบางใหญ่

4.2.2 เส้นทางจีนใหม่ ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพที่เข้ามาในเกาะภูเก็ตในตอนปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ซึ่งเป็นช่วงที่กิจการเหมืองแร่ดีบุก ในเกาะภูเก็ตรุ่งเรือง เรียกว่า “จีนใหม่” ซึ่งแตกต่างจากจีนเก่า คือ คนจีนฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาในช่วงนี้ส่วนมากอพยพตรงมาจากเมืองจีนโดยผ่านนายหน้าจัดหาแรงงาน หรือติดต่อเพื่อนฝูงคนที่รู้จักที่เป็นพวกคั่นแซ่เดียวกัน เพื่อให้แน่ใจว่าเมื่อเดินทางมาถึงจุดหมายปลายทางแล้วจะมีอาหารและที่อยู่อาศัยจะได้ทำงานกับใคร ไม่เช่นนั้นก็จะเป็นการลำบากมาก ดังปรากฏเป็นหลักฐานในเรื่องดังกล่าวว่า “เมื่อก่อนจะลงเรือมาจากเมืองจีน เขาได้มีหนังสือบอกทางพวกพ้อง หรือมาโดยคำสั่งของเจ้าแม่ซึ่งมีที่หวังว่ามาถึงแล้ว จะเข้าทำงานอยู่ที่นั่นหรือแก่ผู้ใด ๆ เสมอ ซึ่งจะมาชุมนุมมาโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย เช่นนั้นน้อยตัวที่บุคคลจะกล้าหาญมาได้ทั้งเป็นคนจนก็ยังระวังปากท้องมากยิ่งขึ้น ถ้าเป็นคนมีทรัพย์จะได้คิดว่าไปถึงที่ไหนให้ทรัพย์เขาก็คงต้องได้บริโภคน ...”¹

เส้นทางเดินทางของแรงงานจีนใหม่ จะใช้เส้นทาง ทางทะเลเดินทางตรงจากเมืองจีน และจะไม่มีการจอดขึ้นฝั่งที่ใดเลยจนกว่าจะถึงเมืองภูเก็ต โดยเดินทางออกจากเมืองท่าเอ๋หมิงด้วยเรือกลไฟ ค่าโดยสารจากเมืองจีนมายังเมืองไทยนั้นค่าระวางประมาณคนละ 8 เหรียญ ค่าอาหารในเรือไม่ต้องเสียสำหรับค่าโดยสารนี้ยังมีการเสียแตกต่างอีกว่าเป็นเงินสดหรือเงินเชื่อ ถ้าเป็นเงินสดเสีย 7-8 เหรียญมาเลย (ประมาณ 14 - 16 บาท) หากเป็นเงินเชื่อเสีย 12 เหรียญ (24 บาท) ถ้าแรงงานจีนคนใดไม่มีเงินติดตัวเลย นายหน้าจะเป็นผู้ออกค่าโดยสารให้ก่อน แล้วจึงจะไปหักค่าแรงงานในที่ทำงาน แต่ก็มีคนจีนฮกเกี้ยนบางส่วนที่เดินทางออกจากบ้านเข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ต อาศัยเรือกลไฟของบริษัทในบังคับอังกฤษซึ่งเป็นเรือบรรทุกสินค้าของ 3 บริษัท คือ บริษัทสเตรตส์ตีมนิวส์กัปปี (The Strait Steamship Company) เป็นบริษัทบริติชอินเดียสตีมนาวีเคชั่น กัปปี (The British India Steam Navigation Company) เดินเรือระหว่างปีนัง ภูเก็ต พม่า และอินเดีย เริ่มกิจการตั้งแต่ พ.ศ.2449 และบริษัทอีสเทิร์น ชิปปิง กัปปี (The Eastern Shipping Company Ltd.) เดินเรือระหว่างปีนัง-ภูเก็ต-พม่า นอกจากบริษัทเดินเรือของชาวตะวันตกแล้ว ยังมีบริษัทของชาวจีนปีนัง เดินเรือรับส่งสินค้าระหว่างปีนัง-ภูเก็ต เช่นเดียวกัน แต่มีการลงทุนน้อยกว่าของบริษัทตะวันตก คือ บริษัทโกทวน (Koe Guana Company) เดินเรือสัปดาห์ละ 1 ครั้ง²

ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพเหล่านี้ เมื่อเดินทางมาถึงท่าเรือเกาะตะเภาก็เกิดแล้วจะต้องลงเรือขึ้นฝั่งอีกทอดหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเรือใหญ่กินน้ำลึกไม่อาจเข้าจอดเทียบท่าได้ ในระหว่างลงเรือจ้างเพื่อขึ้นฝั่งที่ท่าแร่ พวกแรงงานจีนใหม่ก็อาจถูกโกงราคาอีก เป็นที่เดือดร้อนแก่ชาวจีนใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนยากจนแทบทั้งสิ้น ดังเช่นมีเรื่องร้องเรียนเกี่ยวกับค่าโดยสารเรือแข่งเจียวว่าแพง³

¹ความเห็นหนังสือพิมพ์คิหน่าชิปโป. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/5 0/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.49/1/35.

²เห็นควรให้มีเรือเมล์หลวงเดินระหว่างเมืองปีนังมาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/86). (ร.ศ. 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.99/17 ลงวันที่ 17 พฤษภาคม 112 - 20 พฤษภาคม ร.ศ.112.

³เรื่องจะเลิกภาษีเรือจ้างเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 53/18 เล่ม 2 ลงวันที่ 5 พฤษภาคม ร.ศ.114 - 19 มกราคม ร.ศ.114.

จากที่กล่าวบรรยายสภาพการเดินทางของชาวจีนฮกเกี้ยนสู่เกาะภูเก็ตอยู่ในสภาพเบียดเสียด ไม่สะดวกสบายทำให้บางคนเสียชีวิตระหว่างการเดินทาง เนื่องจากความอดอยากและการเป็นโรค โรคระบาด ที่ระบาดในหมู่ผู้อพยพคือ กาฬโรค ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพบางคนเป็นตัวแทนพาหะของโรค เนื่องจากการเกิดกาฬโรคที่กวางตุ้ง กวางสี ฟูเจี้ยน และก๊วยโจว ซึ่งมีมณฑลเหล่านี้อยู่ทางภาคใต้ของจีน เป็นถิ่นที่มีคนจีนอพยพมากที่สุด¹ จึงทำให้มีการตรวจตราแรงงานจีนใหม่เหล่านี้อย่างกวัดข้น เมื่อข้ามฝั่งเข้าสู่เกาะภูเก็ตก็จะถูกกักตัวไว้ที่ด่านหน้าเมืองภูเก็ต เพื่อตรวจรักษาค้นไต่เป็นโรคก็ให้พักรักษาตัวก่อน ถ้าคนใดไม่เป็นโรคก็ให้อาบน้ำ ผัดเปลี่ยนเสื้อผ้า และโกนศีรษะ แล้วอนุญาตให้เข้าเมืองได้ พวกจีนนายหน้าเป็นผู้ออกทุนจัดตั้งที่ตรวจรักษา ค่าตรวจเก็บจากแรงงานจีนคนละ 1 เหรียญ 25 เซ็นต์ นายเหมืองผู้ส่งแรงงานจีนเข้ามาออกทอรองให้ ก่อน ค่าที่พักคนละ 1 เหรียญนั้นจะเก็บผ่อนส่งให้กับนายหน้าจีนที่ออกทุนสร้างที่ตรวจรักษา ส่วน 25 เซ็นต์ นั้นเป็นค่าธรรมเนียมแก่หมอที่ทำการรักษา²

นอกจากจะเดินทางเข้าสู่เกาะภูเก็ตโดยทางเรือแล้วชาวจีนฮกเกี้ยนบางส่วนจะใช้เส้นทางคมนาคมทางบก เนื่องจากพื้นที่ของหัวเมืองมณฑลภูเก็ตมีพื้นที่ติดกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษ จึงเป็นการสะดวกสบายอย่างยิ่งในการที่ราษฎรจะเดินทางข้ามไปมาระหว่างดินแดนทั้งสองโดยการรถไฟ การที่รัฐบาลไทยได้สร้างทางรถไฟสายใต้ใน พ.ศ.2452 และสำเร็จใน พ.ศ.2461 โดยอาศัยแรงงานชาวจีนอพยพประมาณ 10,000 คน ส่วนเงินลงทุนกู้จากรัฐบาลอังกฤษพร้อมกับการยอมเสียไทรบุรี ตรังกานู และปะลิส เพื่อให้อังกฤษยกเลิกสนธิสัญญา พ.ศ.2440 รัฐบาลเชื่อว่าการวางแผนสร้างทางรถไฟช่วงที่ติดต่อกับดินแดนมลายูของอังกฤษตั้งแต่สงขลาลงไปจะเปิดโอกาสให้นายทุนจีนสามารถครอบครองที่ดินสองข้างทางรถไฟได้ ก่อนที่นายทุนตะวันตกจะมีโอกาสต่อรองกับรัฐบาลของตนเอง เพื่อบีบบังคับไทยอีกทอดหนึ่งในการที่จะขยายทุนสู่ภาคใต้ เพราะเมื่อที่ดินสองข้างทางรถไฟกลายเป็นที่มีผู้ครอบครองแล้วแม้จะเป็นชาวจีนก็ตาม ทางรัฐบาลไทยจะได้ใช้เป็นข้ออ้างในการปิดข้อเสนอดัง ๆ ของตะวันตกได้ไม่ลำบากนัก³

เมื่อรถไฟสร้างเสร็จแล้วบริษัท อีสเทิร์นชิปปิง (Eastern Shipping Company) ได้ทำหน้าที่รับผูกขาดส่งกุลิจีนเข้าสู่ภาคใต้รวมทั้งมณฑลภูเก็ตโดยตรง⁴ ถือได้ว่ารถไฟสายใต้ได้ช่วยอำนวยความสะดวกในการอพยพแรงงานจีนใหม่โดยทางอ้อม มีแรงงานจีนใหม่ที่มากับเรือสินค้าได้ขึ้นฝั่งที่หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก เช่น สงขลา เป็นต้น แล้วขึ้นรถไฟเดินทางมายังมณฑลภูเก็ต โดยที่ไม่ต้องอ้อมหรือผ่านปินัง เป็นการหลีกเลี่ยงการแย่งแรงงานที่จะเข้ามายังเมืองภูเก็ตของปินัง ตามรายงานของเสนาบดีมหาดไทยที่มีต่อรัฐบาลว่า “การที่รัฐบาลได้ทำทางรถไฟทางแหลมมาลาญนั้นจะเป็นทางสำหรับให้พวกกุลิจีนแลสินค้าจากเมืองจีนไปมณฑลภูเก็ตโดยไม่ต้องข้ามทางเมืองสะเตรด สเตรเตลเมนต์ คือว่า ควรแนะนำบริษัทเรือที่เดินทาง

¹เรื่องเมืองจีนภาคใต้เกิดกาฬโรคชุกชุม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ต/82). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.47/22 เล่ม 3.

²จดหมายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์กราบบังคมทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5/56). (ร.ศ.112-125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 ธันวาคม ร.ศ.122.

³ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2531). “บูรณาการแห่งชาติและการดำรงความเป็นจีนในบริบทของประวัติศาสตร์ภาคใต้,” ใน รอยร้าวในสังคมไทยบูรณาการกับปัญหาความมั่นคงของชาติ. หน้า 201.

⁴แหล่งเดิม.

ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองจีนเมื่อเรือออกจากเมืองจีนมากรุงเทพฯ ควรจะบรรทุกทุกกุลีและสินค้าไปขึ้นที่เมืองสงขลา แล้วพวกกุลีแลสินค้านั้นก็จะได้ขึ้นรถไฟต่อไป ...”¹

เมื่อแรงงานจีนมาถึงปลายทางแล้ว กลุ่มที่เข้ามาโดยผ่านนายหน้าหาแรงงานก็จะมีคนมารับส่งไปตามเหมืองต่าง ๆ หรือกลุ่มที่เข้ามาโดยการติดต่อกับญาติพี่น้อง แะเดียวกัน ก็จะมีผู้มารอรับแต่สำหรับแรงงานอิสระบางคนเมื่อเดินทางมาถึงยังไม่รู้จักคนและลักษณะท้องถิ่นของเกาะภูเก็ต ก็มักจะถูกพวกจีนที่เข้ามาอยู่ก่อนหลอกลวงเอาเงิน หรือทรัพย์สินที่ติดตัวมาและมีกลุ่มจีนบางพวกที่ตั้งตนเป็นอั้งยี่ ทำการขู่ข่มขู่หาผลประโยชน์จากแรงงานจีนใหม่ที่เป็นอิสระ ดังหลักฐานต่อไปนี้ “เมื่อเวลากำปั่นเข้ามาจอดทอดยังท่า จีนอั้งยี่พวกนี้จะลงเรือกำปั่นคอยหรือลวงนำหนทางให้แก่จีนใหม่ที่โดยสารเรือเข้ามาแล้ว ก็พาไปก๊วซีเอาเงินของจีนใหม่ด้วยอำนาจ ...”²

จากปัญหาแรงงานจีนกับนายเหมือง รัฐบาลจึงได้ออกกฎหมายจัดระเบียบเกี่ยวกับกรรมกรจีนใน พ.ศ.2447 ออกพระราชบัญญัติจีนใหม่ และ พ.ศ.2450 ออกพระราชบัญญัติลูกจ้างเหมืองแร่ตามลำดับ จุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัติทั้งสองมุ่งรักษาความสงบเรียบร้อยดังปรากฏในพระราชบัญญัติจีนใหม่ มาตรา 14 ความว่า “ถ้าจีนใหม่คนใดยังไม่ได้ใช้เงินค่าโดยสารให้แก่เจ้าของเรือหรือผู้จัดการขนส่งจากเมืองจีน ผู้ปกครองมีอำนาจที่จะยึดตัวจีนใหม่คนนั้นไว้ จนกว่าจะได้จัดการเรื่องใช้เงินค่าโดยสารแก่เจ้าของเรือหรือผู้จัดการขนส่งนั้นเรียบร้อย ...”³ และในมาตรา 18 ความว่า “จีนใหม่จะรับจ้างผู้ใดนานเกินกว่าหนึ่งเดือนต้องทำเป็นหนังสือและให้ผู้ปกครองอธิบายข้อความในสัญญา ให้จีนใหม่เข้าใจแจ่มแจ้งแล้วลงชื่อไว้ต่อหน้าผู้ปกครอง การทำงานของผู้ปกครองจึงเน้นหนักไปในทางควบคุมจีนใหม่ มิให้บิดพลิ้วต่อนายจ้างมากกว่าจะเป็นการดูแลผลประโยชน์ของจีนใหม่มิให้ถูกนายจ้างเอาเปรียบ ...”⁴

5. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

5.1 บริเวณที่ตั้งชุมชน

ประมาณ พ.ศ.2367 บริเวณกลางสวนนอกหรือภูเก็ต ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเกาะได้กลายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นมาจากการหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีน โดยเฉพาะชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาทำธุรกิจเกี่ยวกับการผลิตและค้าแร่ดีบุก บริเวณที่ชาวจีนฮกเกี้ยนได้มาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพอยู่ในบริเวณ บ้านกะทู้ บ้านเกิดโฮ บ้านท้อสูง ฯลฯ เป็นต้น บริเวณดังกล่าวปัจจุบัน คือ อำเภอกะทู้

5.1.1 บ้านกะทู้ คำว่า “กะทู้” เดิมสันนิษฐานว่ามาจากภาษาฮกเกี้ยนว่า “ไล่โท” “โนทู” หรือ “โนทื่อ” ซึ่งหมายถึงมาเที่ยว ส่วนอีกคำหนึ่งว่า “ไล่ตุ้” มีความหมายว่าพบแหล่งทำมาหากิน เช่น แหล่งแร่ดีบุก “ไล่ตุ้เพี้ยนเป็นโนทู” มีความเชื่อกันว่า ชาวจีนฮกเกี้ยนได้อพยพมาอยู่ที่บ้านกะทู้ก่อน พ.ศ.2368

¹ รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/50/2). (ร.ศ.115 – 129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/19 ลงวันที่ 10 มิถุนายน ร.ศ.113 – 5 ตุลาคม ร.ศ.129.

² รายงานการประชุมเทศาภิบาล. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/13). (ร.ศ.123). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 11/11 เล่ม 2 ลงวันที่ 14 กันยายน ร.ศ.123.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ลักษณะการอพยพเป็นการทยอยกันมา หลักฐานที่มาของความเชื่อนี้คือ ศาลเจ้ากะทู้ “ในทูเต้าบูเก้ง” ซึ่งเป็นศาลเจ้าแห่งแรกของกะทู้ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ.2368 ชาวจีนฮกเกี้ยนได้อพยพเข้ามาเป็นระลอกใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อมาทำเหมืองแร่ดีบุกทำให้เศรษฐกิจที่กะทู้เจริญเติบโต สังเกตได้จากคณะจิวจากประเทศจีนได้เดินทางมาเปิดการแสดงขึ้นที่บ้านกะทู้นานนับปีและได้นำเอาประเพณีการเจียะฉ่าย (กินผักหรือกินเจ) มาสู่กะทู้เป็นครั้งแรกในเกาะภูเก็ต ซึ่งได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ชาวจีนฮกเกี้ยนที่มาอาศัยอยู่ที่กะทู้ นอกจากจะมีอาชีพทำเหมืองแล้วยังมีการทำเกษตรด้วยโดยเฉพาะการปลูกแตงโม แตงโมจากกะทู้มีชื่อเสียงมาก ปลูกมากจนสามารถส่งออกจำหน่ายยังเมืองปีนัง¹

การทำเหมืองแร่ดีบุกทำรายได้ให้ชาวกะทู้ จึงมีการค้นหาวิธีการทำเหมืองแร่ดีบุกวิธีต่าง ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ วิธีการทำเหมืองแร่ดีบุกที่นิยมใช้กันมากได้แก่ การทำเหมืองรู เหมืองหอบ และเหมืองแล่น ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยสายน้ำในการชะล้างหน้าดินไปตามสายแร่ จากการที่ต้องใช้สายน้ำในการล้างแร่เป็นสาเหตุให้ชาวจีนทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องแย่งสายน้ำจนกลายเป็นความวุ่นวายทางการเมืองการปกครอง ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในบทที่ 4 ความเจริญของกะทู้ที่มีคนจีนฮกเกี้ยนเป็นผู้อยู่เบื้องหลังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้ทรงบรรยายไว้ในหนังสือ “เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู” ว่า “ที่ตลาดกะทู้เป็นจำนวนตึก 26 หลัง โรงร้าน 112 หลัง รวม 138 หลัง ชายหญิงเด็กผู้ใหญ่ที่อยู่ 623 คน ...”²

5.1.2 บ้านเกิดโฮ* ปัจจุบันตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 1 ตำบลกะทู้ อำเภอกะทู้

พระยาถลาง (เจิม : พ.ศ.2354-2380) เจ้าเมืองถลางได้จัดตั้งเมืองภูเก็ตขึ้นใหม่โดยมีศูนย์กลางที่บ้านเกิดโฮ และได้มอบหมายให้พระภูเก็ต (เริก) มาเป็นเจ้าเมืองภูเก็ต ที่ทำการของเจ้าเมืองอยู่ในบริเวณวัดเกิดโฮในปัจจุบัน หมู่บ้านนี้มีชาวจีนฮกเกี้ยนได้มาตั้งรกรากอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก อยู่กันอย่างมีความสุขไม่มีการลักขโมย ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สามัคคี ประองดองกัน หมู่บ้านจึงได้ชื่อว่า “เกียดโฮ” กร่อนเป็น “เกิดโฮ” ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกกันในปัจจุบัน ชาวจีนฮกเกี้ยนในหมู่บ้านนี้ได้ช่วยกันสร้างศาลเจ้าเพื่อประดิษฐานพระปูนแก่กงที่ช่องเขาควนลัมसान ตั้งอยู่เส้นทางเดินระหว่างบ้านเกิดโฮไปยังบ้านทุ่งคา (ตัวเมืองภูเก็ตในปัจจุบัน) ศาลเจ้าแห่งนี้เป็นที่พักผ่อนริมทาง และเป็นที่พักแรมของคนเดินทาง ขณะเดียวกันเป็นที่สักการะของจีนนายเหมือง กรรมการเหมืองแร่และคนจีนฮกเกี้ยนโดยทั่ว ๆ ไปที่นับถือพระปูนแก่กง

¹ไชยยุทธ ปิ่นประดับ ผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ 2 ถนนวิชิตสงคราม อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต เมื่อ 5 ธันวาคม 2539. . .

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ. (2506). จดหมายเหตุเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128. หน้า 75-118.

* มีหลักฐานบางฉบับกล่าวว่า บ้านเกิดโฮ คือ บูเก๊ะปาโฮะ หรือบูเกะมะม่วง แล้วหดสั้นไปตามแบบของชาวปักษ์ใต้เป็นเกิดโฮ ในสมัยนั้นการทำเหมืองแร่ เริ่มใช้กรรมกรจีนมากขึ้น จึงเป็นที่อยู่ของกรรมกรจีนจำนวนมาก ชื่อบ้านเลยเพี้ยนไปตามสำเนียงจีนฮกเกี้ยนเป็นเกียดโฮ หรือเกียะโฮ จึงทำให้เข้าใจกันว่าเป็นภาษาจีนไป

5.1.3 บ้านสีโก ปัจจุบันตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 6 ตำบลกะตุ อำเภอกะตุ

ในสมัยที่กะตุมีการทำเหมืองแร่ดิบกันมากได้มีชาวจีนฮกเกี้ยน 4 ครอบครัวเข้าห้กันทำเหมืองแร่ โดยอาศัยอยู่ในบริเวณที่เป็นบ้านสีโกในปัจจุบัน และเป็นที่รู้จักของชาวกะตุในสมัยนั้นว่าเหมืองแร่ของจีนสีโกและเพี้ยนเป็นสีโกในเวลาต่อมา

5.1.4 บ้านทอสูง ปัจจุบันตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 5 ตำบลกะตุ อำเภอกะตุ

หมู่บ้านนี้เป็นบริเวณที่ชาวจีนฮกเกี้ยนมาทำเหมือง ในการทำเหมืองต้องมีการวางรางและท่อเพื่อการส่งน้ำ แต่จะเป็นด้วยเหตุผลใดไม่ทราบการวางท่อที่เหมืองนี้ได้ยกสูงกว่าปกติทั่ว ๆ ไป จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านทอสูง”

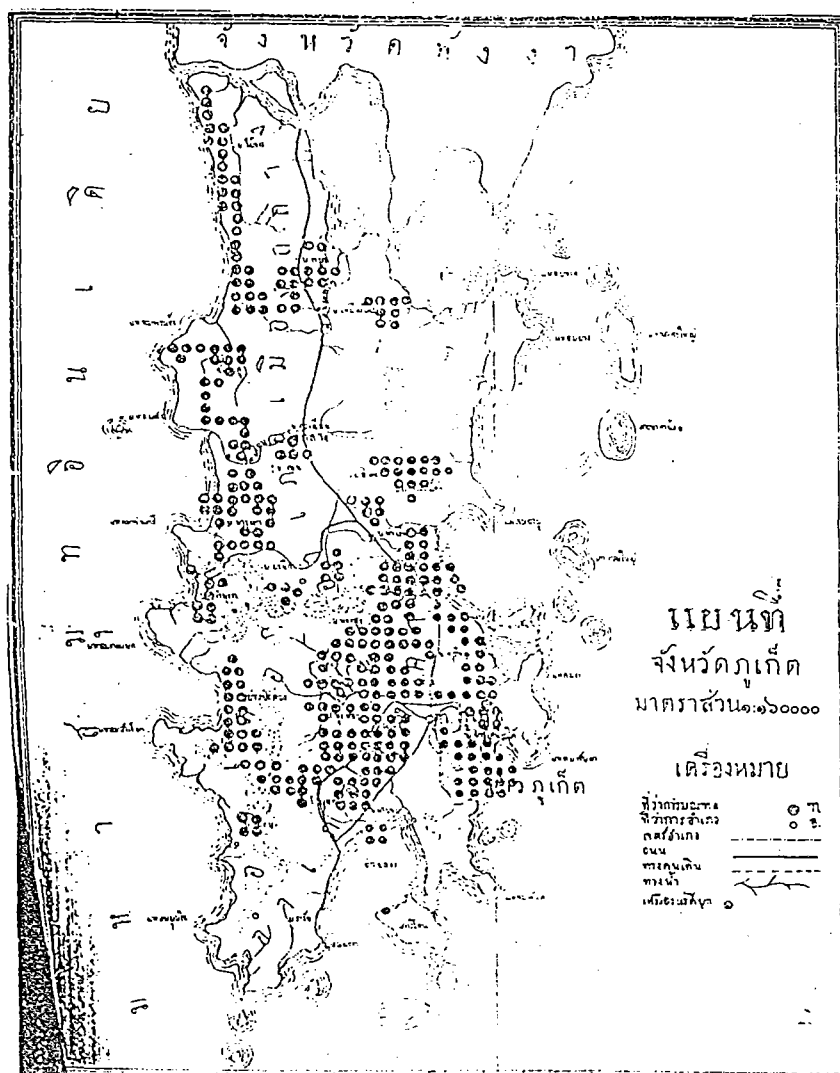
กะตุได้เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สภาพบ้านเมืองคึกคัก จนกระทั่งสมัยพระยาภูเก็ต (ทัต) ได้ย้ายศูนย์กลางเมืองภูเก็ตที่เกิดโฮ้ ไปอยู่ที่เมืองทุ่งคา กะตุจึงคลายความสำคัญลง แต่ก็กล่าวได้ว่าความเจริญของกะตุเป็นเพราะมีชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นผู้สร้างบ้านแปงเมือง และได้สร้างประวัติศาสตร์ไว้ที่กะตุ กะตุเป็นต้นกำเนิดวัฒนธรรมจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต คนกะตุที่อายุ 50 ปีขึ้นยังคงรักษาสภาพวัฒนธรรมและวิถีความเป็นอยู่ของชนจีนฮกเกี้ยนไว้ กะตุนอกจากจะมีทรัพยากรแร่ดิบอุดมสมบูรณ์แล้ว สภาพภูมิประเทศของกะตุก็งดงามด้วยดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าได้ทรงบรรยายไว้ใน จดหมายเหตุเสด็จหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128 ความว่า

เช้าวันนี้ได้เสด็จไปเปิดถนนอีกสายหนึ่ง คือสายที่ไปอำเภอกะตุจากที่ประทับไปถึงหัวถนน ต้องผ่านไปทางตลาดในเมือง ส่วนการพิธีเปิดก็อย่างเดียวกันกับการเปิดถนนเทพกษัตรี ถนนสายกะตุนี้ผ่านไปทางเหมืองดิบโดยมาก และผ่านวัดเก็ก ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองภูเก็ตเก่า เพราะฉะนั้นนับว่าเป็นถนนที่เชื่อมเมืองภูเก็ตเก่ากับใหม่ พระราชทานชื่อว่า “ถนนวิจิตรสงคราม” ตามนามท่านพระยาจางวางเมืองภูเก็ต ซึ่งเป็นผู้ได้ตั้งเมืองภูเก็ตใหม่นี้ขึ้นเป็นเมือง เสร็จพิธีเปิดถนนแล้วทรงรถยนต์ไปตามถนนนั้นเป็นถนนดีโรยศิลาแล้วตลอด รูปถนนนี้เปรียบเหมือนบ่วงบาศ บ่วงอยู่ในหุบเขาโอบเหมืองและหมู่บ้านกะตุไว้ปลายเชือกยื่นเข้ามาต่อกับตลาดในเมือง รวมระยะทางถนนทั้งสิ้นสองร้อยเส้นเศษ ถนนนี้ถ้าไม่ผ่านไปในชุมเมืองก็ไปริม ๆ เห็นเหมืองเกือบตลอดทาง แต่ก็มีที่งาม ๆ น่าดูอยู่มาก ... มีเขามากก็มีห้วยหุบมาก ตอนเมื่อเข้าไปในแดนอำเภอกะตุแล้วได้สักหน่อย ถนนผ่าไปในเขา พอโผล่ออกไปราวกับเปิดฉากละคร เขาซ้อนกันเป็นวงแล ๆ ไปราวกับจะไม่มีทางออก ถนนเลี้ยวบงไปตามไหล่เขาข้างหนึ่ง แลดูลงไปพื้นหุบคล้ายดูแผนที่ซึ่งได้อุดเนินให้สูง ๆ ขึ้นมาเพื่อให้แลเห็นง่าย ๆ ฉะนั้นไปต่อไปอีกหน่อยถึงทางสามแพรก ริมวัดเก็กมีโรงพักตำรวจภูธรอยู่ตรงนี้โรงหนึ่ง ได้ขับรถไปทางแพรกซ้ายเข้าไปในวงเขาอีกชั้นหนึ่ง ใหญ่กว่าวงที่แล้วมา แต่ไม่งามกว่า ต่อไปอีกไม่ช้ามีถนนแยกเลี้ยวซ้ายขึ้นไปจนถึงเชิงเขาน้ำตก พวกที่ตามเสด็จได้ลงอาบด้วยพริกแกงเสีย ดายว่าไม่มีที่เซ่นเนื้ออยู่ใกล้ ๆ บางกอก ...¹

ในช่วงระยะเวลาที่พระภูเก็ต (แก้ว) เป็นเจ้าเมืองปกครองกลางส่วนนอกนั้น หลวงพิทักษ์ทวีป (ทัต) กรมการเมืองภูเก็ตฝ่ายมหาดไทย ซึ่งเป็นลูกชายได้ทำการตรวจเสาะแสวงหาแหล่งแร่เพื่อขยายฐานการทำเหมืองเพิ่มเติม เนื่องจากความต้องการแร่ดิบของตลาดโลกมีเพิ่มมากขึ้น พบว่า บ้านทุ่งคา บ้านท่าแครง (อำเภอมืองปัจจุบัน) เป็นแหล่งแร่ดิบอุดมสมบูรณ์ จึงนำไพร่มาทำเหมืองในบริเวณนี้ เมื่อพระภูเก็ต (แก้ว) ถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ.2392 หลวงพิทักษ์ทวีป (ทัต) ลูกชายได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระภูเก็ตแทนได้ย้ายศูนย์กลางจากบ้านเกิดโฮ้ (อำเภอกะตุ) มาอยู่ที่ตำบลทุ่งคา และได้ลงทุนทำเหมืองแร่แต่แรง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ. (2506). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128.

งานไม่เพียงพอกับความต้องการจึงไปจ้างจีนนอกเข้ามาเป็นแรงงาน ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และได้อาศัย
การจัดกระจายในบริเวณท่าเหมืองแร่ ดังแผนที่ที่แสดงให้เห็นบริเวณชุมชนที่ทำการเหมืองแร่ในส่วนต่าง ๆ
บนเกาะภูเก็ต

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงบริเวณชุมชนคนจีน และการทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ต

จากแผนที่ที่แสดงชุมชนการทำเหมืองแร่ดีบุกที่กระจายไปทั่วเกาะภูเก็ตนั้น
สอดคล้องกับบันทึกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระบรมโ
รธาธิราชเสด็จประพาสภูเก็ต ทรงบรรยายสภาพเมืองภูเก็ตว่า "เมืองภูเก็ตเป็นเมืองดีบุกจริง ๆ ไปทางไหนก็

พบแต่ชุมชนเมืองตึก จนเกือบจะเดินหลักชุมชนเมืองไม่พ้น แต่เมืองก็ทำประโยชน์ให้แก่เมืองภูเก็ตมาก ตึกรามมีขึ้นได้ก็เพราะเมืองคน ทำเมืองรวย แล้วก็สร้างตึกขึ้น ถนนดีได้เพราะเมืองโดยมาก ...”¹

ใน พ.ศ.2452 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสภูเก็ตได้ทรงบรรยายสภาพเมืองทุ่งคา หรือภูเก็ตจากผลับปลาที่ประทับ (ซึ่งอยู่ในบริเวณสะพานหินในปัจจุบัน) ผ่านบ้านบางเหนียว (ถนนภูเก็ตในปัจจุบัน) ว่ามีคนจีนอาศัยอยู่ตลอดว่า

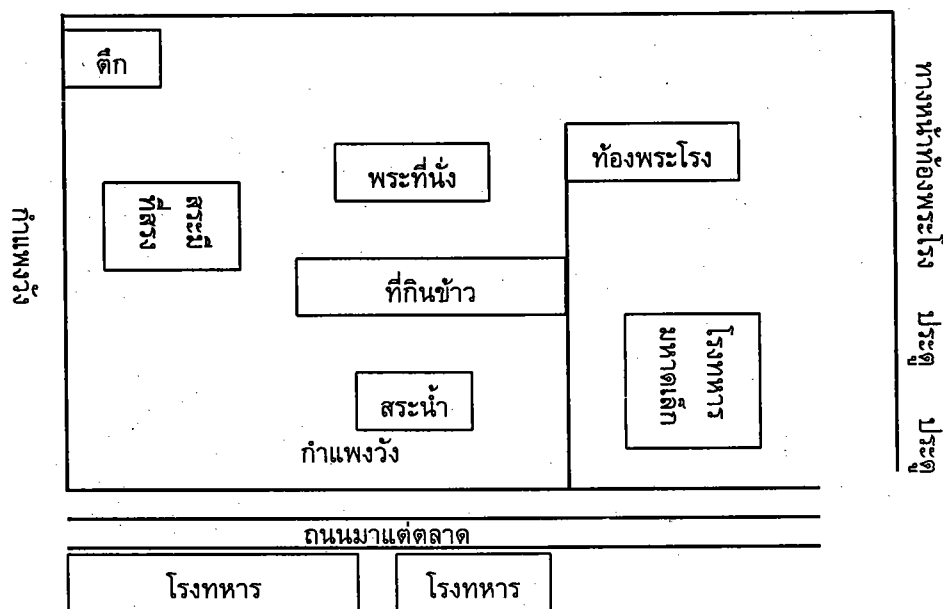
ที่ตามปากเหมืองกำลังทำการมีโรงจีนเป็นหย่อม ๆ ที่เป็นเหมืองเก่า ปลุกต้นมะพร้าวตามขอบบั้ง มีโรงจีนเจ้าของเกวียนรับจ้างบรรทุกขางหลายโรง มีเกวียนกระบือล้ออย่างรถ พื้นกระดานไม่มีพนักสำหรับรับจ้างบรรทุกขางสารขึ้นไปที่ตลาด เขาก็กลากระยะทางไม่ทะเล 10 เส้นหรือ 50 ปักทะเลเส้น นับเข้าไปได้ 25 เส้น ถึงบ้านหลวงบำรุงอยู่ต้นทางที่กว้างใหญ่ปลุกต้นมะพร้าวเต็มทั้งบ้าน มีตึกและโรงหลังกามุงกระเบื้องใหญ่ ๆ หลายหลัง จีนนั่งอยู่หน้าบ้านมาก ที่ริมรั้วทำเป็นคลองน้ำคล้ายกับที่เข้าน้ำเข้ามาทำเหมือง กว้างสัก 3 คอกเศษหรือ 4 คอกกว่า เป็นที่สำหรับอาบน้ำ เห็นจีนลงอาบอยู่ลึกนั่งเสมออกแต่สายที่ลงไปล้างแร่เห็นว่าไปทางหลังบั้ง ...²

พระภูเก็ต (หัต) เป็นบุคคลสำคัญในการสร้างตำบลทุ่งคาให้กลายเป็นจุดศูนย์กลางของเกาะภูเก็ต คนจีนที่เข้ามาทำมาหากินในเกาะภูเก็ต รู้จักเกาะภูเก็ตในนามของ “ทุ่งคา” และคนภูเก็ตที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไปจะเรียกตัวเองว่าเป็นคนทุ่งคาด้วยความภาคภูมิใจ ความสำคัญของการทำเหมืองแร่ดีบุกที่ตำบลทุ่งคา ได้ทำให้ตำบลทุ่งคากลายเป็นอำเภอทุ่งคา และเป็นอำเภอเมืองภูเก็ตหรือเทศบาลเมืองภูเก็ตในสมัยต่อมา

เมื่อพระภูเก็ตได้ย้ายศูนย์กลางจากบ้านเกิดโฮ้มาอยู่ที่ตำบลทุ่งคาแล้ว ได้สร้างที่ทำการของเจ้าเมือง (ซึ่งคนในภาคใต้ทั่วไปเรียกว่าวัง) อยู่ที่ริมฝั่งคลองบางใหญ่ ซึ่งไหลผ่านไปออกอ่าวภูเก็ตทางฝั่งตะวันออก (ปัจจุบันเป็นที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขอยู่ระหว่างถนนมนตรีกับคลองบางใหญ่บริเวณโรงไฟฟ้า และที่ทำการไปรษณีย์) แผนผังแสดงบริเวณวังของเจ้าเมือง

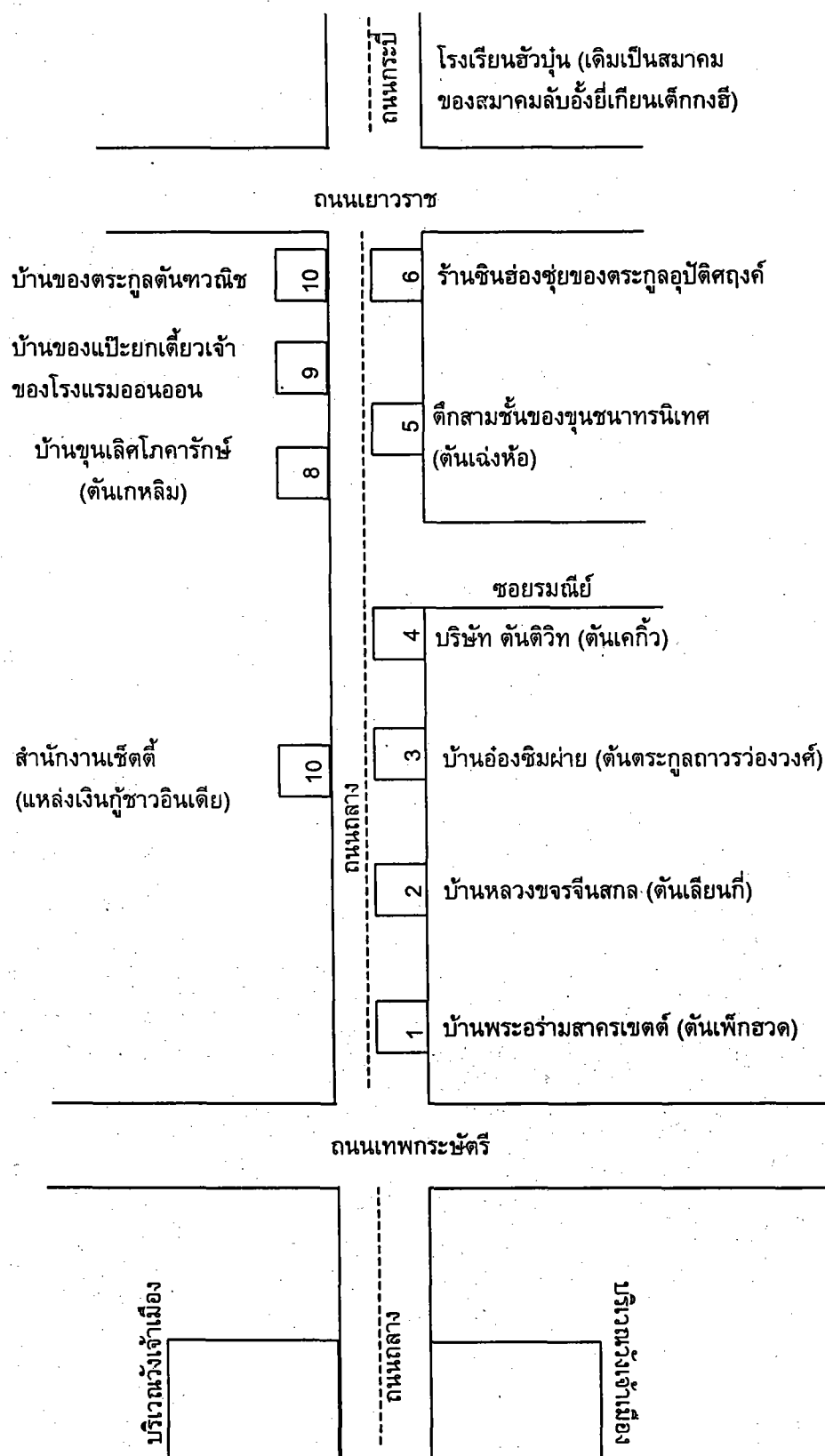
¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ. (2506). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128. หน้า 112-113.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2507). ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมาลายู ร.ศ.109 เล่ม 1. หน้า 138.

ภาพประกอบ 3 แผนผังแสดงบริเวณวังของเจ้าเมือง

จากแผนผัง “ถนนมาแต่ตลาด” หมายถึง ถนนกลาง ถนนกลางเป็นถนนสายประวัติศาตร์คู่กับเมืองภูเก็ตมีอายุไม่ต่ำกว่า 150 ปี นับจากปีที่พระภูเก็ต (ทวด) ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองภูเก็ตใน พ.ศ.2393 แต่มาเจริญรุ่งเรืองเป็นชุมชนใหญ่ประมาณ 130 ปี ถนนกลาง ภาษาจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “ตัวโพ” ซึ่งแปลว่าตลาดใหญ่ เป็นถนนสายเศรษฐกิจของภูเก็ต ตระกูลผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนแทบจะทั้งหมดบนเกาะภูเก็ต จะมีบริษัทหรือที่ทำการตั้งเดิมบนถนนสายนี้ เช่น ตระกูลตันหัยยี่ของพระอ่วมสาครเขต (ตันแพ็ก ฮวด) อยู่ปลายถนน (ปัจจุบันคือร้านขายผ้าสิริรัตน์) กึ่งกลางถนนกลางกับซอยรมณีย์เป็นที่ตั้งของตระกูลถาวรวงศ์ ของอ่องซิมผ่าย เจ้าของโรงแรมถาวร ซึ่งถือว่าเป็นผู้บุกเบิกโรงแรมรุ่นใหม่ของภูเก็ต กลางถนนปากซอยรมณีย์เป็นบริษัทของตระกูลตันติวิท ของตันเค็กวาทงซ้ายมือฝั่งตรงข้ามกับบริษัทตันติวิท เป็นบ้านและบริษัทโฮยเชียงของขุนเลิศโกการักษ์ (ตันเกหลิม) ถัดจากบ้านของขุนเลิศฯ ประมาณ 4-5 ช่วง ดึก เป็นร้านป่านจีนถ่ายของแป๊ะหยกเดี่ยว ตันตระกูลธารสิริโรจน์ เจ้าของโรงแรมออนออนแห่งแรกของภูเก็ต ถัดไปอีกเป็นบ้านของตระกูลตันทาวนิชของพระพิทักษ์ชินประชา ฝั่งตรงข้ามบ้านของตระกูลตันทาวนิช เป็นตึกสามชั้นของขุนชนาทรนิเทศ (ตันฉ่งหื้อ ทองตัน) ร้านจีนฮ้องซุ่ยของหงอฮั่นก่วน (ตระกูล อุบัติศฤงค์) อยู่ติดกับตึกสามชั้น

ภาพประกอบ 4 แสดงการตั้งบ้านเรือนของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน

6. สถานภาพของชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต

ระหว่าง พ.ศ.2396-2475 เป็นระยะเวลาที่คนจีนฮกเกี้ยนจำนวนมาก อพยพเข้ามาเกาะภูเก็ต เพื่อประกอบอาชีพ โดยทั่วไปแล้วคนจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้รวมทั้งลูกหลานที่เกิดในเกาะภูเก็ตไม่ได้ถูกดึงเข้าสู่ระบบไพร่ ผิดกับคนชาติอื่น ๆ ทำให้คนจีนฮกเกี้ยนเป็นอิสระในสังคมเกาะภูเก็ตไม่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าเมือง กรมการเมือง และปลอดจากพันธะของระบบไพร่ แต่รัฐบาลก็ถือว่าคนจีนเหล่านี้อยู่ภายใต้การปกครองและกฎหมายไทย จึงต้องเสียภาษีอากรต่าง ๆ เป็นต้นว่า อากรค่านา อากรสมพัสดรเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ในระบบไพร่รวมทั้งต้องเสียภาษีพิเศษอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลเรียกเก็บจากคนจีนพวกนี้โดยเฉพาะเรียกว่า “ผูกปี” การผูกปีเป็นเพียงการจัดเก็บภาษีทางตรงประเภทหนึ่งจากคนจีนนอกระบบไพร่ที่ไม่ใช่คนในบังคับต่างประเทศ การผูกปีเป็นการยืนยันว่าจีนคนนั้นเป็นจีนในบังคับไทย

ชาวจีนที่ต้องผูกปีได้แก่ จีนคงเมือง ซึ่งหมายถึงจีนซึ่งมีครอบครัวประกอบอาชีพเป็นหลักแหล่ง จีนลูกค้าจีนจร หมายถึงคนจีนที่มีอาชีพรับจ้างหรือเป็นพ่อค้าซึ่งเดินทางติดต่อค้าขายไปยังท้องที่ต่าง ๆ และคนจีนที่เดินทางเข้ามาใหม่¹ ชาวจีนที่มาอยู่ในเมืองไทยได้เป็นปีที่ 3 จะถูกเกณฑ์แรงงาน 1 เดือนหรือ เสียเป็นเงินทดแทนคนละ 1 ตำลึง (4 บาท)² ชาวจีนที่เสียเงินแทนค่าแรงแล้วจะมี-dutyผูกข้อมือปิดตราประจำครั้งเป็นตราประทับนามเมืองดวงหนึ่ง และตราประจำเครื่องหมายสำคัญสำหรับผูกข้อมือหนึ่งดวง สำหรับเมืองภูเก็ตเป็นรูปคางคาง³ และให้ใบเสร็จซึ่งเรียกว่า “ใบฎีกา” ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อและตำหนิ ตำบลที่อยู่ของจีนคนนั้น ๆ โดยคนจีนจะต้องเสียค่าธรรมเนียมเพื่อเป็น “ค่ากระดาด ดินสอ และเบี้ยเลี้ยงเจ้าพนักงานจำนวน 1 สลึง⁴ ต่อมาในรัชกาลที่ 5 คราวผูกปีครั้งที่ 8 พ.ศ.2434 ค่าธรรมเนียมเพิ่มเป็น 24 อัฐ (เท่ากับ 1 สลึงกับ 8 อัฐ) สำหรับคนจีนที่ไม่ต้องการผูกปีที่ข้อมือจะได้รับเพียงใบฎีกา หรือ “ตัวสำคัญสำหรับตัว” ต้องเสียเงิน 6 บาท 2 สลึง⁵ การเสียเงินค่าแรงผูกปีนี้ รัฐบาลอนุญาตให้ใช้เงินเหรียญเม็กซิกันและเงินรูปเสียแทนเงินตราไทยได้โดยคิดในอัตราเงินเหรียญเม็กซิกัน 3 เหรียญ เท่ากับ 5 บาท และเงินรูป 7 เหรียญ เท่ากับ 5 บาท ส่วนเงินเหรียญรูปนตราตัวหนังสือเงิน และตราอาทิตยนั้นไม่ได้รับอนุญาตให้ใช้⁶

ส่วนระเบียบวิธีการในการดำเนินการผูกปีจีนจะอยู่ในความควบคุมของสมุหพระกลาโหม สมุหพระกลาโหมจะเป็นผู้จัดข้าหลวงถือดวงตรานามเมืองออกไปถึงเจ้าเมือง กรมการเมือง แล้วเจ้าเมือง กรมการเมือง จะจัดให้นายบ้าน นายอำเภอ มาทำบัญชีรายชื่อจีนที่มีบุตรภรรยา ตั้งบ้านเรือน คงบ้านคงเมือง และจีนลูกค้าจีนจร มายืนแก่ข้าหลวงและเจ้าเมือง กรมการเมืองมีหน้าที่จัดแจงให้เจ้าภาษี แขวงกำนัน พันนายบ้าน นำตัวจีนมาให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กำกับการผูกปีข้อมือจีน กรมการเมืองต้องมีหน้าที่ควบคุมดูแลชาวจีนมาผูกปีโดย

¹ สาระตราว่าด้วยให้ข้าหลวง ผู้ว่าราชการเมือง ผูกปีข้อมือจีนเรียกเงินค่าแรง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล – กท./2). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท.2 ลำดับที่ 57. หน้า 150.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ การผูกปีข้อมือจีนในเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.108-110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 เล่ม 1 เลขที่ 2 ลงวันที่ เมษายน 108 – 22 มกราคม ร.ศ.110.

⁶ แหล่งเดิม.

ทั่วถึงกัน เพราะถ้าปรากฏมีชาวจีนผู้ใดหลบหนี ไม่มารับการผูกปี้ข้อมือหรือทำตัวปี้ปลอมจับได้ปรับ 10 เท่า (40 บาท) และยังมีโทษหนัก แต่ถ้ามีผู้ทำตราไปฉ้อเงินประทับตราปลอมให้ ต้องได้รับโทษลงอาญา 50 ที่ แล้วส่งตัวไปตะพุ่นยาช้าง¹

อย่างไรก็ตาม จำนวนเงินผูกปี้ที่ได้แต่ละครั้งไม่แน่นอนเนื่องจากการหลบหนีการผูกปี้ของชาวจีน หรือ เป็นปีที่กรรมกรจีนเข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ตมีจำนวนน้อย เช่นในปี พ.ศ.2383 เก็บได้เงิน 408 บาท พ.ศ.2407 เก็บได้ 29,175 บาท พ.ศ.2426 เก็บได้ 33,800 บาท ดังนั้นในสมัยพระยาภูเก็ตโลหะเกษตราธิราช (ลำดวน รัตนดิลก ณ ภูเก็ต) เป็นเจ้าเมืองภูเก็ต ได้ปรึกษากับชาวจีนฮกเกี้ยนที่เป็นหัวหน้าในเมืองภูเก็ตให้ผูกปี้จากก้อนฝิ่น โดยเพิ่มก้อนละ 92 เซ็นต์ หรือเพิ่มเป็นหีบอีกหีบละ 37 เหรียญ² ส่วนวิธีการเก็บเงินค่าผูกปี้ในก้อนฝิ่นเป็นหน้าที่ของพนักงานจะเก็บเพิ่มจากเงินฮกเกี้ยนที่รับฝิ่นไปจำหน่าย³ ดังปรากฏในรายงานจำนวนเงินค่าผูกปี้ของข้าหลวงใหญ่ใน พ.ศ.2432 .

ตาราง 3 รายงานจำนวนเงินค่าผูกปี้เมืองภูเก็ต พ.ศ.2432

เงินที่รับฝิ่นมาจำหน่าย	จำนวนหีบ	เสียค่าผูกปี้ : หีบ (เหรียญ)	รวมเงิน (เหรียญ)
หลวงอร่ามสาครเขตยี่หื้อจินเซ่ง	4	37	148
จินเจียซันยี่หื้อเฮ่งฮ้อ	22	37	814
จินตันเหลกยี่หื้อสินฮับฮวด	11	37	407
จินอ้งเอี้ยยี่หื้อเฮียบอัน	79	37	2,923
จินตันเลี่ยนกั ยี่หื้อฮับหัน	2	37	74
จินตันจี้ ยี่หื้อจินจุนต่อง	1	37	37
จินซุท้าย ยี่หื้อเด็กวัน	9	37	333
จินตันยองยี่หื้อจันจุน	1	37	37
จินแต้ชวณยี่หื้อเด็กฮวด	3	37	111

¹ สรรตราว่าด้วยให้ข้าหลวง ผู้ว่าราชการเมือง ผูกปี้ข้อมือจีนเรียกเงินค่าแรง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/2). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท เล่ม 2 เลขที่ 57. หน้า 150.

² ตอบพระอนุรักษโยธาข้าหลวงและพระยาภูเก็ตให้เจ้าภาษีฝิ่นเรียกเงินค่าแรงผูกปี้ในก้อนฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/33). (จ.ศ.1245-1246). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 40 เลขที่ 82.

³ ถึงพระอนุรักษโยธาข้าหลวงให้ผูกปี้เงินภูเก็ตเก็บเรียกค่าแรงในหีบฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/39). (จ.ศ.1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 46 เลขที่ 16.

ตาราง 3 ต่อ

เงินที่รับผืนมาจำหน่าย	จำนวนหีบ	เสียค่าผูกปี : หีบ (เหรียญ)	รวมเงิน (เหรียญ)
เงินคั่นเอี้ยวี่หื้อจิ้นหิ้น	3	37	111
จิ้นยู่หิม ยี่หื้อหื้อง่วนฮวด	1	37	37
จิ้นตันหง	46	37	1,702
จิ้นตันอู้ซัน	15	37	555
โรงภาษีผืน	66	37	2,442

ที่มา : ข้าหลวงใหญ่รายงานจำนวนเงินค่าผูกปี. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม/14). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.ร.12 ก/7.

บุคคลที่ได้รับการยกเว้นผูกปี¹ คือ

1. คนจีนอพยพ และลูกหลานจีนซึ่งได้รับพระราชทานสัญญาบัตรหรือประทวนตราเสนาบติกระทรวงหนึ่งกระทรวงใด ให้เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ หมายถึงคนจีนที่ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางในระดับต่าง ๆ และคนจีนที่เข้ารับราชการตามกระทรวงต่าง ๆ มีตำแหน่งเป็นเจ้าพนักงาน

2. คนจีนอพยพและลูกหลานจีน ซึ่งรับราชการเป็นกรมการเจ้าภาษีนายอากร รวมทั้งเป็นนายประกัน และรับเรือน และกำนันผู้ใหญ่บ้าน

3. คนจีนอพยพและลูกหลานจีน ซึ่งบริจาคเงินช่วยราชการแผ่นดินในช่วงระหว่างการผูกปี แต่ละคราวเป็นเงินเกินกว่าเงินค่าแรงผูกปี 6 บาท 32 อัฐ ซึ่งเป็นอัตราสูงสุด

4. คนจีนอพยพและลูกหลานจีน ซึ่งช่วยราชการด้วยการสำรวจบัญชีคนจีนในการปกครองของตน แล้วแจ้งบัญชีให้ทราบเพื่อสะดวกสำหรับการผูกปีคนจีนพวกนั้น คนจีนพวกนี้ได้แก่ ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้จัดการโรงงานต่าง ๆ ที่มีคนจีนอาศัยทำงานอยู่มาก

5. คนจีนอพยพและลูกหลานจีน ซึ่งมีหนังสือค้ำตัวเป็นไทย

6. คนจีนซึ่งเป็นคนในบังคับต่างประเทศ ที่มีสัญญาการพระราชทานไมตรีกับไทยและคนจีนอพยพและลูกหลานจีน ที่ทำงานเป็นคนรับใช้ในสถานทูตและสถานกงสุลต่างประเทศ

กรณีของคนจีนในบังคับต่างประเทศได้รับการยกเว้นมาตั้งแต่เมื่อครั้งมีสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมาแล้ว ส่วนคนจีนซึ่งทำงานรับใช้อยู่ในสถานกงสุลต่างประเทศนั้น แต่เดิมไม่ได้รับการยกเว้น และก่อให้เกิดปัญหาเสมอ เพราะกงสุลต่างประเทศแสดงความไม่ยินยอม รัฐบาลต้องผ่อนปรน และในที่สุดยอมยกเว้น

¹ บัญชีจีนที่ได้รับตัวอนุญาตยกเว้นไม่ต้องผูกปี ร.ศ.122. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/13). (ร.ศ. 122). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 11/1.

7. คนจีนและลูกหลานจีนที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปี และสูงกว่า 60 ปี

8. คนจีนและลูกหลานจีนที่เป็นคนทุพพลภาพ หรือเป็นบุคคลที่ไม่สามารถหาเลี้ยงชีพโดยลำพังตนเองได้

รัฐบาลได้ประกาศยกเลิกการผูกปิ่นเงินใน พ.ศ.2435 ในระยะเดียวกันกับการยกเลิกระบบไพร่ ใช้ระบบการเสียเงินส่วยแทนการผูกปิ่น และคงจะดำเนินมาจนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 จึงถูกยกเลิกไปเก็บค่าต่างตัวแทน

สถานภาพของชาวจีนนอกเกียนนอกจากจะเป็นเงินผูกปิ่นแล้วยังมีจีนนอกเกียนบางคนสมัครเข้าไปเป็นคนในบังคับอังกฤษ

จากการที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นั้น ตามสนธิสัญญาได้ให้สิทธิพิเศษแก่ชาวต่างประเทศหลายประการ โดยเฉพาะสิทธิสภาพนอกอาณาเขต บรรดาคนต่างชาติ ต่างกิตติความในสนธิสัญญาในเรื่องอภิสิทธิ์ของชาวต่างประเทศในประเทศไทย รวมไปถึงคนในบังคับของตนด้วย

ในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ คนจีนในประเทศไทยได้สมัครเข้าเป็นคนในบังคับของต่างชาติเป็นจำนวนมาก รวมทั้งคนจีนนอกเกียนในเกาะภูเก็ตที่ต้องการสมัครเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษ วิธีการสมัครเข้าเป็นคนในบังคับต่างประเทศก็ทำได้ง่าย ๆ โดยการเขียนใบสมัครลงทะเบียนที่สถานกงสุลเท่านั้น ในใบลงทะเบียนมีข้อความสั้น ๆ ง่าย ๆ ว่า “จงทราบไว้ว่าข้าพเจ้า ... ได้อนุมัติความคุ้มครองของสถานกงสุลนี้ให้แก่ ... (นาย) ... ซึ่งเป็นพลเมืองของจักรวรรดิจีน ... (ผู้ซึ่ง) ได้แจ้งกับผู้ลงนามข้างล่างนี้ว่า เขาไม่มีสถานกงสุลของประเทศเขาประจำอยู่ เพื่อคอยให้ความช่วยเหลือแก่เขาเมื่อมีความจำเป็น”¹

สาเหตุที่คนจีนต้องการสมัครเข้าเป็นคนในบังคับต่างประเทศ เพราะ

1. การมุ่งหวังผลประโยชน์เกินความชอบธรรมของชาวจีน พวกจีนในบังคับไทยที่ต้องการเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษนั้นมีความประสงค์จะได้สิทธิตามสัญญาให้ความคุ้มครองแก่คนในบังคับต่างประเทศที่ไม่ต้องขึ้นศาลไทย หรือต้องการความคุ้มครองจากอังกฤษเมื่อขึ้นศาลไทย และยังมีผลถึงผลประโยชน์ในการค้าด้วย ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเป็นประจำ เช่นเมื่อถูกจับกุมและร้องเรียนไปยังกงสุลอังกฤษประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก² หรือไม่ถ้าคนอื่นมารับประมวลภาษีบางอย่าง แต่ขาดทุนเงินไม่พอส่งรัฐบาลจะหนีเข้าไปในเขตแดนของอังกฤษ และขอสมัครเข้าเป็นคนในบังคับของอังกฤษเป็นต้น สร้างความหนักใจให้แก่ เจ้าหน้าที่บ้านเมืองมาก ดังกรณีเรื่องจีนแพฝาง หรือหลวงจิโนชนารักษ์ แอบไปทำหนังสือเข้าเป็นคนในบังคับของอังกฤษไว้เมื่อทำภาษีฝิ่นอยู่ที่ภูเก็ต เกิดติดค้างเงินหลวงไว้เป็นจำนวนมากจึงหลบหนีไปพึ่งสถานทูตอังกฤษที่เมืองปีนัง ในฐานะคนในบังคับทางการไทยต้องนำหลักฐานมายืนยันว่าจีนแพฝางผู้นี้ เป็นเงินที่ได้มา

¹วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลและเรียบเรียงโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่น. หน้า 146.

²คำกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/11 ลงวันที่ 22 สิงหาคม ร.ศ.109

พำนักอาศัยอยู่ในประเทศไทยนานแล้ว จนได้รับพระราชทานหมายตั้งให้เป็นขุนนางไทย ก่อนที่จะไปลอบทำหนังสือเป็นคนในอังกฤษเสียอีก ดังนั้นจีนแพ่ฝางนี้จึงเป็นคนในบังคับไทย มิใช่คนในบังคับอังกฤษ¹

2. การเกลี้ยกล่อมชาวจีนให้เป็นคนในบังคับเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเมืองของชาวต่างประเทศชาวตะวันตก เมื่อเข้ามาดำเนินกิจการแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าเผยแพรศาสนา รวมถึงการมุ่งหวังที่จะแผ่อิทธิพลทางการเมืองเข้าครอบงำประเทศใด วิธีการหนึ่งคือ การเกลี้ยกล่อมประชาชนที่อยู่ในประเทศนั้นให้มีความสวามิภักดิ์ต่อตน เพื่อเป็นเครื่องมือในการแผ่อิทธิพล และอาจเป็นเครื่องแสดงว่าอิทธิพลของตนกำลังแผ่ไพศาลเป็นที่นิยมของพลเมือง อันจะเพิ่มบารมีและศักดิ์ศรีของประเทศตนให้มีอำนาจในการต่อรองกับรัฐบาลของประเทศนั้นยิ่งขึ้น²

ผลจากการที่คนจีนไปเข้าบังคับต่างประเทศ บุคคลเหล่านี้มักทำตัวเย่อหยิ่ง แสดงอำนาจ เพราะถือว่าตนมีสถานกงสุลต่างประเทศคุ้มครองอยู่ ดังหลักฐานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงบันทึกไว้กล่าวถึงความเย่อหยิ่งของคนจีนฮกเกี้ยนในบังคับอังกฤษ เมื่อคราวเสด็จประพาสภูเก็จ ความว่า “กรรมการและจีนมาหาผู้ที่เป็นคนหัวหน้อยในพวกจีนที่ออกหน้า อยู่ 3 คน คือหลวงบำรุงจีนคนหนึ่ง 1 จีนตันเลียนก็ลูกหลวงอร่ามคนเก่า 1 จีนตันเพ็กก็เคยลูกหลวงอร่ามคนนี้คน 1 หลวงสุนทรจีนดูตึง ๆ ไป พวกจีนหัวหน้อยอีกประมาณ 20 คนเศษ มีคนที่ไต่ยื่นเสมอคือ จีนลิ้มเกคน 1 อ้ายจีนตันเอียนเยียนอยู่ที่ตลาด เป็นคนทำภาษีอยู่ไม่มาหา มันถือว่าเป็นสัปเียงอังกฤษตั้งแต่บ้านและโรงบ่อน ตัวออกหน้ารับอยู่หน้าบ้าน ... ”³

ชาวจีนในบังคับอังกฤษไม่เพียงแต่แสดงท่าทางเย่อหยิ่งเท่านั้น หลัง พ.ศ.2423 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่อังกฤษเพิ่มมาตรการทางการเมืองหลายประการบีบให้รัฐบาลไทยเปิดโอกาสให้ตนเองเข้ามามีบทบาทในภาคใต้ หัวหน้อยฮกเกี้ยนจึงได้โอกาสดังกล่าวแปลงสถานะของตนเองเป็นคนในบังคับอังกฤษมากขึ้น จนกระทั่งในที่สุดปัญหาการจะตัดสินลงโทษฮกเกี้ยนในยุคลหลัง ๆ มักจะต้องเผชิญการแทรกแซงของอังกฤษบ่อยครั้งขึ้น⁴

การดังกล่าวสร้างความหนักใจให้กับเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองมาก รัฐบาลไทยในสมัยนั้นตระหนักถึงผลเสียอันเกิดจากคนในบังคับต่างชาติจึงออกมาตรการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. พยายามดำเนินการป้องกันมิให้ชาวจีนในบังคับไทยเข้าเป็นคนในบังคับของต่างชาติ พวกจีนที่เกิดในเมืองจีนแต่มาพำนักอาศัยทำมาหากินอยู่ในประเทศไทย จะลงทะเบียนเป็นคนในบังคับของต่างชาติไม่ได้ ในเกาะภูเก็ตได้เกิดกรณีตัวอย่าง มีคนจีนหลายคนซึ่งเข้ามาทำมาหากินในเมืองภูเก็ตนาน

¹ เรื่องจีนแพ่ฝาง หรือ หลวงจิโนชนารักษ์รับทำภาษีฝิ่นเมืองภูเก็ตเงินหลวงติดค้างหลบหนีไปเข้าสัปเียงอังกฤษ. (ไม่โครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ต/66). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.21 แฟ้ม 1 เลขที่ 1 ลงวันที่ 22 กรกฎาคม – 13 กันยายน ร.ศ.109.

² พลกุล อังกินันท์. (2514). บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. หน้า 90.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2507). ระเบียบทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ.109 เล่ม 1. หน้า 130.

⁴ ใบบอกพระอนุรักษโยธากราเรียนเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม. (ไม่โครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/79). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62/5 ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ.108.

แล้ว เช่น หลวงบำรุงจีนประเทศ จีนลิมยีนเถน จีนเอียวอานเยียน เป็นต้น จะสมัครเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษ พระยาทิพโกษาได้เจรจาไม่ให้งงสูลอังกฤษยอมรับบุคคลดังกล่าวได้สำเร็จ ดังหลักฐานปรากฏในสำเนา รายงานของพระยาทิพโกษา ข้าหลวงใหญ่ เมื่อ พ.ศ.2435 (ร.ศ.111) เรื่องข้าหลวงตรวจราชการอังกฤษ นายสกินเนอร์ ริชิติน จะไปตรวจการณ์ (ตรวจดูคนในบังคับอังกฤษตามหัวเมืองชายทะเลตะวันตก)แล้วพระยาทิพโกษาได้ขัดขวางมิให้ชาวจีนดังกล่าวเข้าไปเป็นคนในบังคับอังกฤษ ดังรายงานละเอียดว่า

มิสเตอร์สกินเนอร์ ริชิติน เคาซิลเลอร์ แจ้งกับข้าพระพุทธเจ้าว่า ก่อนมกราคม ร.ศ.111 มิสเตอร์สกินเนอร์ จะไปเที่ยวในหัวเมืองฝ่ายสยาม ตั้งแต่เมืองปัลลิต สตูน กระบี่ พังงา ภูเก็ต ตะกั่วป่า เหมือนเมื่อแต่ก่อนที่ได้เคยไปตรวจ ข้าพระพุทธเจ้าจึงตอบว่า ถ้ามีกำหนดว่าจะไปเมื่อใด ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบกำหนดข้าพระพุทธเจ้าจะใช้หลวงนริศราชกิจ เป็นผู้พาไปในเมืองฝ่ายสยาม แลบัดนี้มีสเตอร์สกินเนอร์ก็ยังไม่หาแจ้งกำหนดมายังข้าพระพุทธเจ้าให้ทราบลไม่ แต่ในความประสงค์ของข้าพระพุทธเจ้าจะใช้หลวงนริศราชกิจ เป็นผู้พาไปนั้นจะได้คอยระงับการเมืองฝ่ายสยาม เพื่อจะมีเหตุการณ์สิ่งไรจะได้ทราบตลอด แลข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่า มิสเตอร์สกินเนอร์ไปถึงเมืองภูเก็ต พวกจีนที่เกิดในเมืองจีนแลได้ไปตั้งท่ามาหากินที่เมืองภูเก็ต ต่อมานานแล้วนั้น จะแอบอ้างว่าเป็นคนในสับแยกฝ่ายอังกฤษและจะลงบาญชีริชิตินเตอร์เท่านั้น ข้าพระเจ้าจะชี้เหตุว่า จีนนั้นเป็นจีนที่เกิดในประเทศจีน หากมีใช้คนที่เกิดในเมืองที่เป็นกอลอนนีของอังกฤษที่จะยอมให้เป็นคนสับแยก อังกฤษยังไม่ได้จะได้เป็นการขัดข้องไว้ชั้นหนึ่ง เมื่อการต่อ ๆ ไปจะมีเหตุการณ์ขึ้นซ้ำกับคนพวกนี้ฉันใด ก็จะได้เป็นทางที่ฝ่ายต่างเราจะได้โต้ตอบในการต่อไปกว่าจะเป็นการตกลง รอจะให้พวกจีนเหล่านี้เห็นว่า การที่แอบอ้างว่าเป็นคนในสับแยกนั้นเป็นการผิด ก็จะค่อยเช็ดขยายราชการต่อไปภายหน้าจะได้เรียบร้อย ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ดังนั้นจะควรมิควรประการใดขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง ...¹

การเตรียมการป้องกันมิให้ชาวจีนเข้าเป็นคนบังคับอังกฤษนี้กรมหลวงเทเวธวงษ์โรปกครอง ทรงเห็นชอบด้วยได้แนะนำวิธีตอบโต้ในการที่จีนอ้างว่าได้เปลี่ยนสัญชาติเป็นคนอังกฤษแล้ว ดังต่อไปนี้

แลการเรื่องที่พระยาทิพโกษา คิดจัดการตามซึ่งมีหนังสือบอกเข้าไปนั้นก็เห็นเป็นการชอบด้วยแล้ว แลยังมีความสำคัญที่ควรพูดไว้ด้วยอีกข้อหนึ่ง คือถ้าเขาจะเถียงว่าจีนนั้นได้มาเปลี่ยนชาติ (ที่เรียกว่า แนนชวลลิสต์) นั้นแล้วก็ยังมิคำที่จะได้ได้อีกกว่ากฎหมายเปลี่ยนชาติของเมืองสเตอร์สเสดเตอลแมนดัมบัท ๘ ปี ๑๘๐๘ มาตรา ๘ นั้นเอง ก็มี ความชัดเจนว่า จีนที่เปลี่ยนชาตินั้นได้ผลประโยชน์เหมือนคนในบังคับอังกฤษ แต่ภายในเขตของสเตอร์สเสดเตอลแมนดัมเท่านั้น เหตุฉะนั้นถ้าจีนที่เปลี่ยนชาติจะไปเมืองอเมริกาตามเมืองอังกฤษเอง พนักงานอังกฤษก็ไม่ถือว่าเป็นคนอย่างอื่นไปได้ นอกจากเป็นจีนแท้ ...²

¹สำเนารายงานของพระยาทิพโกษา กราบทูลหลวงเทเวธวงษ์โรการที่ 56/1004. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ต/66). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.21 แฟ้ม 5 ลงวันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.111.

²จดหมายของกรมหลวงเทเวธวงษ์โรการ ถึงพระยาทิพโกษา ที่ 17/17833. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ต/66). (ร.ศ. 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.21 แฟ้ม 5 ลงวันที่ 6 มกราคม ร.ศ.111.

การเดินทางมาตรวจคนในบังคับอังกฤษของมิสเตอร์สกินเนอร์ในครั้งนั้น พระยาพิทยโกษาได้คัดค้านการที่คนจีนยกเกียนในภูเก็ตสมัครเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษด้วยเหตุผลดังกล่าว ซึ่งปรากฏว่าข้าหลวงอังกฤษยอมตาม¹

2. การออกพระราชบัญญัติผูกปี้จีน พ.ศ.2438 ยกเลิกสิทธิของจีนในบังคับต่างชาติ ซึ่งไม่เคยเสียเงินค่าผูกปี้เช่นจีนคนอื่น ๆ เป็นการตัดสิทธิต่าง ๆ ที่จูงใจให้ชาวจีนพากันเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษอีกด้วย²

3. การดำเนินนโยบาย แบบละมุนละม่อม ผ่อนสั้นผ่อนยาว ในกรณีที่คนในบังคับต่างชาติมีเรื่องวิวาทก่อคดีกับคนในบังคับไทย หรือทางการไทยดำเนินการแบบฉับไวไม่เปิดช่องว่างหรือโอกาสให้กงสุลต่างชาติปกป้องคนในบังคับได้

4. ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจีนในบังคับต่างชาตินั้น ทางการได้พยายามดำเนินการให้เป็นไปตามข้อตกลงตามสนธิสัญญาที่กระทำไว้กับต่างชาติโดยเคร่งครัด เพื่อให้ข้อความในสนธิสัญญาบางประการที่จำเป็นนั้นได้เป็นที่เด่นชัด เพื่อให้เกิดการยอมรับของทุกชาติในประเทศไทย เช่น ทางการไทยกำหนดหลัก การตรวจสอบคนในบังคับนั้นว่า ต้องได้รับการยืนยันจากเอกสารบัญชีรายชื่อคนในบังคับชาตินั้น ๆ ทั้งที่สถานกงสุลนั้นเก็บเอาไว้ และที่ส่งมายืนยันแก่เจ้าหน้าที่ไทยด้วย ทั้งนี้เพื่อป้องกันการแอบอ้างจากสถาน กงสุลนั้นว่า จีนผู้หนึ่งผู้ใดที่กระทำผิดแล้วทางการไทยจะดำเนินคดีนั้นเป็นคนในบังคับของตน

แม้ว่าปัญหาคนจีนในบังคับต่างชาตินี้จะเป็นปัญหาเรื้อรังตลอดรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ตาม แต่ได้ดำเนินการที่จะให้ความยุ่งยากคลายลงตามลำดับ

7. ลักษณะของครอบครัวจีนยกเกียน และความสัมพันธ์ระหว่างคนจีนด้วยกันและกับคน ไทย

ชาวจีนยกเกียนที่อพยพเข้ามาอยู่ที่เกาะภูเก็ตในช่วงรัชกาลที่ 4 ส่วนมากจะเป็นผู้ขายแทบทั้งสิ้น บรรดาหญิงจีนจะอพยพออกนอกประเทศนั้นมีน้อยมาก เนื่องจากก่อน พ.ศ.2436 ทางการจีนไม่อนุญาตให้ หญิงจีนเดินทางออกนอกประเทศ³ ในระยะการอพยพระหว่าง พ.ศ.2425-2435 ผู้หญิงมีไม่เกินร้อยละ 2 หรือ ร้อยละ 3⁴ ของผู้ที่อพยพเข้ามา ในสมัยนั้นผู้ใหญ่ของตระกูลไม่ยอมอนุญาตให้ภรรยาติดตามสามีไปต่าง ประเทศด้วยเกรงว่าจะสูญเสียสมาชิกในครอบครัวไปเสียทั้งหมด เป็นที่คาดหวังว่าผู้อพยพไปหาเงินต่าง ประเทศ จะได้ส่งเงินมาส่งเงินมาจุนเจือครอบครัวและกลับมาดูแลครอบครัวต่อไป ผู้อพยพจึงมีครอบครัวใน ลักษณะเป็นครอบครัวแบบสองหัว ชาวจีนยกเกียนเมื่ออพยพเข้ามาภูเก็ตและได้ทำงานเป็นหลักฐานที่เกาะ

¹สำเนารายงานของพระยาพิทยโกษากราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วชิราวุธการ ที่ 63/1168. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ด/66). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ด.21 แฟ้ม 5 มกราคม ร.ศ.111.

²พลกุล อังกินันท์. (2514). บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุล จอมเกล้าฯ. หน้า 109.

³วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า 129.

⁴แหล่งเดิม.

ภูเก็ท แล้วถ้าไม่ครองตัวเป็นโสดก็แต่งงานกับพื้นเมือง ได้ลูกหลานเรียกว่าบาบ๋า การแต่งงานกับผู้หญิงไทย พื้นเมืองส่วนมากจะเป็นผู้อพยพที่มีอาชีพและฐานะทางการเงินเอื้ออำนวย ส่วนกรรมกรเหมืองแร่จะไม่แต่งงานตราบเท่าที่พวกเขายังคงอยู่ในสภาพทำงานเช่นนั้น

ตั้งแต่ พ.ศ.2449-2460 ทางการเงินอนุญาตให้หญิงจีนออกนอกประเทศได้ จีนอพยพบางคนก็เดินทางไปรับครอบครัวที่เมืองจีนมาอยู่ที่เกาะภูเก็ตหรือบางส่วนของพวยพออกจากเมืองจีนพร้อมกับครอบครัว ประจวบกับค่าโดยสารเรือถูกลงและการคมนาคมสะดวกขึ้น ผู้หญิงจีนจึงเดินทางออกนอกประเทศมากขึ้น ผู้ชายจีนในเกาะภูเก็ตก็แต่งงานกับหญิงพื้นเมืองน้อยลง¹ สังคมเกาะภูเก็ตจึงเป็นสังคมจีน กล่าวได้ว่าเกิดมณฑลฟูเกี้ยนซ้อนขึ้นในเกาะภูเก็ต ลักษณะครอบครัวของจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตก็เหมือนกับลักษณะครอบครัวจีนฮกเกี้ยนในมณฑลฟูเกี้ยน

สังคมชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นสังคมที่มีความเลื่อมล้ำทางเพศสูงมาก เพศชายเป็นเพศที่ได้รับการยกย่องและให้ความสำคัญ การสืบเชื้อสายเป็นการสืบเชื้อสายข้างพ่อ บุคคลผู้มีอำนาจในครอบครัว คือ ผู้มีอาวุโสสูงสุดเพศชายจะได้แก่ปู่ หรือ พ่อ สังคมจีนเป็นสังคมผู้ชายจึงให้ความสำคัญของเด็กชายมากกว่าเด็กหญิง ในกรณีที่แม่เป็นคนไทย พ่อเป็นจีน และมีลูกชายเขาก็ยังรักษาการแต่งกายฝ่ายบิดา ไว้หางเปียเหมือนคนจีนอื่น ๆ² สถานะของผู้หญิงจีนด้อยกว่าผู้ชายมาก เพราะพ่อแม่ชาวจีนถือว่าลูกสาวจะต้องแต่งงานไปเป็นสมาชิกของครอบครัวอื่น และให้กำเนิดบุตรแก่ตระกูลที่เธอแต่งงานด้วย ผู้หญิงจีนฮกเกี้ยนได้รับการอบรมให้เชื่อฟังและอยู่ภายใต้อำนาจของฝ่ายชายตลอดชีวิต ดังภาษิตจีนที่ว่า “เมื่อเป็นเด็กให้เชื่อฟังบิดา เมื่อโตขึ้นแต่งงานให้เชื่อฟังสามี” อุทิศตัวเพื่อครอบครัวของสามี และมีหน้าที่ทำงานบ้าน ดูแลบุตรและสามี ตลอดจนบิดามารดาของสามี เสมือนหนึ่งบิดามารดาของตัวเอง อำนาจสูงสุดทางเศรษฐกิจในครอบครัวจะอยู่ที่บิดาซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว แต่ทุกคนมีส่วนเป็นเจ้าของถือเสมือนเป็นของกลางหรือที่เรียกว่า “กงสี”

การเรียกและการนับญาติของชาวจีนฮกเกี้ยน มีคำศัพท์ระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นญาติฝ่ายใด รวมทั้งบอกลำดับชั้นของความอาวุโส แต่มีข้อสังเกตว่า การเรียกนับญาติเน้นญาติฝ่ายข้างชายเป็นสำคัญ โดยจะบ่งบอกอย่างละเอียดในคำเรียกนั้น ๆ ในขณะที่ญาติฝ่ายหญิงไม่ว่าจะเป็นพี่น้องของพ่อหรือแม่จะมีเพียงคำเรียกที่แบ่งว่าเป็นญาติข้างพ่อหรือแม่เท่านั้น หรืออาจเพิ่มคำให้รู้ว่าเป็นญาติฝ่ายหญิงข้างพ่อหรือข้างแม่ ลำดับที่เท่าไร แต่ไม่ระบุชัดว่าเป็นพี่สาวหรือน้องสาว ต้องใช้การสังเกตหรือซักถามเอาเอง คำเรียกญาติในภาษาฮกเกี้ยน มีดังนี้

แป๊ะ คือ พี่ชายของพ่อ อ๋ม คือ พี่สะใภ้ของพ่อ

เจ็ก คือ น้องชายของพ่อ จิม คือ น้องสะใภ้ของพ่อ

ก้อ คือ พี่สาวหรือน้องสาวของพ่อ เดี่ยว คือ พี่เชยหรือน้องเชยของพ่อ

กู๋ คือ พี่ชายหรือน้องชายของแม่ กิม คือ พี่สะใภ้หรือน้องสะใภ้ของแม่

อื่อ คือ พี่สาวหรือน้องสาวของแม่ เดี่ยว คือ พี่เชยหรือน้องเชยของแม่ ฯลฯ เป็นต้น

¹จอห์น แบสตัน และเฮนรี เจ เบนต้า. (2529). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่. แปลและเรียบเรียงโดย ภรณ์ กาญจนนัษฐิติ และ ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ. หน้า 216.

²วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). สังคมชาวจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า 135.

7.1 โครงสร้างสังคมชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต

ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพมาอยู่เกาะภูเก็คนั้นมีพื้นฐานแตกต่างกันหลายอาชีพ แต่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวนาเดิม ซึ่งไม่มีความรู้และฐานะทางการเงินเมื่อมาอยู่ที่เกาะภูเก็ตก็ประกอบอาชีพตามความถนัดและความรู้ของแต่ละคน อยู่ร่วมกันเป็นสังคมจีนฮกเกี้ยน ซึ่งสามารถแบ่งฐานะในสังคมได้ 3 ระดับใหญ่ ๆ คือ

7.1.1 ชาวจีนฮกเกี้ยนระดับสูง เป็นกลุ่มที่มีฐานะทางสังคมสูงสุดในหมู่ชาวจีนฮกเกี้ยนด้วยกัน ได้แก่ พวกเจ้าภาษีนายอากรซึ่งบุคคลกลุ่มนี้จะเป็นนายเหมืองด้วย เรียกว่า นายหัวเหมือง หรือ เรียกตามสำเนียงจีนฮกเกี้ยนว่า “เทาเก้” หรือเก่าแก่ เป็นผู้มีอิทธิพลต่อสังคม เพราะเป็นผู้คุมอำนาจทางเศรษฐกิจและการปกครอง เพราะเป็นหัวหน้าต้นแซ่ปกครองคนจีนด้วยกัน บางคนได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุน เป็นหลวง เพราะทำคุณประโยชน์ให้ความร่วมมือกับทางราชการเป็นอย่างดี เช่น บริจาคเงินสร้างสาธารณกุศล มีผู้กล่าวกันเล่น ๆ ว่า “ขุน จี๊ด ปะ พระ จี๊ด แซ่”¹ ซึ่งหมายความว่า บริจาคเงินให้กับรัฐบาล 100 เหรียญ ได้ตำแหน่งขุน บริจาค 1,000 เหรียญได้ตำแหน่งพระ มีชาวจีนชั้นนำฮกเกี้ยนหลายคนที่ได้รับบรรดาศักดิ์ เช่น

จินบุเชียน เดินทางมาจากปิ่น เข้ามาทำเหมืองแร่เป็นนายเหมือง ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งนายอำเภอจีนเมืองภูเก็ต มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประเทศภักดี

จินตันเลียนก็ เข้ามาเป็นนายเหมืองขนาดเล็ก ตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 ต่อมาเป็นนายอากรโรงตีตราตีบุก ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจรจันสกลในตำแหน่งปลัดจีน

จินเนียวอี้ มาจากเอ๋เหมิง แล้วมาทำงานที่ปิ่น ต่อมาอพยพเข้ามาเป็นนายเหมืองที่ภูเก็ต ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายอำเภอจีน มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงบำรุงเงินประเทศ ฯลฯ เป็นต้น

7.1.2 ชาวจีนฮกเกี้ยนระดับกลาง ชาวจีนฮกเกี้ยนกลุ่มนี้ได้แก่ พวกพ่อค้าทั่วไปที่ไม่ได้ทำกิจการใหญ่มากนัก นอกจากนี้ยังได้แก่ พวกช่างฝีมือ เสมีนในห้างร้าน ลูกจ้างของนายอากรที่ทำหน้าที่เก็บภาษีต่าง ๆ พวกนี้ ถึงแม้จะมีทุนทรัพย์น้อยกว่ากลุ่มแรก แต่ก็ยังพอมีความรู้ความสามารถในกิจการอาชีพที่เป็นหลักฐานได้ และเมื่อมีความชำนาญก็อาจเปลี่ยนสถานะจากลูกจ้างมาเป็นเจ้าของกิจการได้ในที่สุด เช่น นายฮั่นก้วน แซ่หอง (ตันตระกูลอุปติตตุงศ์) อพยพมาจากมณฑลฮกเกี้ยน เริ่มต้นด้วยการเป็นเสมีนในบริษัทชู้ยหิ้นของตันเชียวเซอะ (ขุนชนานีเทศ : ตันตระกูล ทองตัน) เป็นเวลาหลายปีเก็บหอมรอมริบได้เงินก้อนหนึ่ง จึงลาออกมาเปิดร้านค้าของตนเอง ชื่อร้านซินฮ้องชู้ย จำหน่ายของชำทุกชนิด เช่น ข้าวสาร เกลือ ฯลฯ เป็นต้น

7.1.3 ชาวจีนฮกเกี้ยนระดับล่าง กลุ่มนี้เป็นผู้ที่ใช้แรงงานเป็นสำคัญ ไม่ต้องมีความรู้เท่าใดนัก ได้แก่ พ่อค้าหาบเร่ คนลากรถ กรรมกรตามเหมืองแร่ เป็นต้น คนเหล่านี้เข้ามาในเกาะภูเก็ตเพื่อขายแรงงาน แลกเงินเป็นสำคัญ จุดประสงค์ดั้งเดิมที่เข้มานั้น มิได้มีความต้องการที่จะตั้งหลักแหล่งอยู่ตลอดไป เพียงเพื่อต้องการรวบรวมเงินทองชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น

การแบ่งระดับชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็คนั้น ได้ยึดถือเกณฑ์ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ถ้าผู้ใดสามารถสร้างตัวจนกระทั่งมีกิจการที่มั่นคงและมั่นคงได้เท่าไรก็เท่ากับเป็นผู้ที่มีฐานะสูงในสังคม การที่ยึดถือเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์ในการวัดฐานะของคนจีนนั้น เพราะคนจีนฮกเกี้ยนที่เดินทางเข้ามาในเกาะภูเก็ต ด้วยเหตุ

¹ เป็นภาษาจีนฮกเกี้ยน จิตปะ หมายถึง 100 จิตแซ่ หมายถึง 1,000

ผลดังกล่าวคือ เมื่อครั้งอยู่ในเมืองจีน ต่างก็มีฐานะใกล้เคียงกันคือ พวกที่ยากจน ต้องการศึกษา ต้องการแสวงหาความรู้เป็นสำคัญ เมื่อเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตที่พวกเขาต้องการเข้ามาแสวงหาความรู้แล้วผู้ที่บรรลุถึงจุดประสงค์ที่ต้องการก็ได้รับการยกย่องว่า เป็นผู้ที่มีฐานะในสังคม ฉะนั้น จึงทำให้การเลื่อนชั้นทางสังคมในหมู่ชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นไปได้ง่าย ไม่ได้เป็นเรื่องที่ลำบาก และเคร่งครัดตายตัวเท่ากับชาวไทย เพราะไม่มีหลักเกณฑ์ในทางการเมืองและสังคมมาเป็นเครื่องบังคับ ถ้าผู้ใดสามารถประกอบกิจการถึงขั้นร่ำรวยได้ก็จะมีฐานะสูงขึ้น ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าในช่วงที่ชาวจีนฮกเกี้ยนได้เริ่มการตั้งหลักแหล่งอย่างมั่นคงแล้ว จนกระทั่งสิ้นสุดระยะเวลาที่ชาวจีนฮกเกี้ยนมีความรุ่งเรืองมากในเกาะภูเก็ตประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ชาวจีนฮกเกี้ยนมีการเลื่อนชั้นทางสังคม อย่างเห็นได้ชัดมาก โดยในตอนแรกชาวจีนฮกเกี้ยนส่วนใหญ่จะเข้ามาในลักษณะเสื่อผืนหมอนใบเท่านั้น เมื่อเข้ามาทำงานเก็บเงินสะสมได้ หรือเมื่อได้รับความช่วยเหลือจากพวกญาติ หรือ คนที่มาจากท้องถิ่นเดียวกัน ก็จะได้ทำงานตามที่ถนัด ถ้าโชคดียังอาจจะได้ทำงานเป็นลูกจ้างในห้างร้านต่าง ๆ แต่ถ้ามีความอดทนแข็งแรงก็อาจจะเป็นกุลีใช้แรงงาน หรือ ประกอบอาชีพที่ไม่ต้องลงทุนอะไรมากนัก เช่น พ่อค้าหีบแร่ เป็นต้น จากพ่อค้าหีบแร่ก็สามารถสะสมทุน เงินทุนขยายกิจการเป็นตั้งแผงลอยค้าขายได้ พวกลูกจ้าง หรือ เสมียนตามร้านก็สามารถก้าวไปเป็นเจ้าของกิจการเอง พวกกุลีก็จะเลื่อนชั้นเป็นหัวหน้าคนงาน และเป็นเจ้าของเหมืองในที่สุด¹

7.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนจีนด้วยกัน

การจากบ้านเกิดเมืองนอนไปอยู่ต่างแดน ทำให้คนจีนฮกเกี้ยนอพยพในเกาะภูเก็ตรู้สึกผูกพันกันไม่ว่าจะอยู่ในระดับใดของสังคมใหม่ ดังสำนวนจีนว่า “อยู่บ้านอาศัยพ่อแม่ ออกข้างนอกอาศัยเพื่อนพ้อง” สายสัมพันธ์ที่สามารถร้อยคนจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตให้รวมกลุ่มกัน คือ

1. สายสัมพันธ์ในถิ่นกำเนิด
2. สายสัมพันธ์ทาง “ต้นแซ่”
3. สายสัมพันธ์ภายใต้สมาคมลับ
4. สายสัมพันธ์ทางความเชื่อในทางศาสนา
5. สายสัมพันธ์ทางอุดมคติทางการเมือง

7.2.1 สายสัมพันธ์ในถิ่นกำเนิด ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้แบ่งตามหมู่บ้านเดิมของชาวจีนฮกเกี้ยน ก่อนที่จะเดินทางเข้ามาในเกาะภูเก็ต แต่ละกลุ่มจะรวมตัวกันประกอบกิจการ เพื่อกลุ่มของตน รวมทั้งจัดสวัสดิการแก่พวกเดียวกัน เช่น สุสาน ศาลเจ้า ฯลฯ เป็นต้น เช่น ชาวจีนฮกเกี้ยน ที่อพยพมาจากอำเภอหล่นแจ จังหวัดจ้วนจิ๋ว มณฑลฮกเกี้ยน โดยการนำของจินตันควด (หลวงอำนาจนวารักษ์) ต้นตระกูลตันทเวयीได้รวบรวมกำลังกำลังทรัพย์สร้างศาลเจ้าเต็งก้องตอง (แปลว่า ศาลเจ้าแสงธรรม) ใน พ.ศ.2434 เพื่อประดิษฐานรูปพระประจำตระกูลและเป็นสถานที่พบปะสังสรรค์ระหว่างญาติมิตรที่อพยพมาจากหมู่บ้านเดียวกัน และแซ่เดียวกัน เป็นศูนย์รวมในการบำเพ็ญกุศลประจำปี เช่นวันสารทจีน วันตรุษจีน ตลอดจนวันมงคลสมรสเป็นธรรมเนียมที่คู่บ่าวสาวจะต้องมาทำความเคารพองค์เทพประจำศาล เพื่อความเป็นมงคลในชีวิตสมรส

¹วิลเลียม จี สกินเนอร์. (2529). สังคมชาวจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์.

7.2.2 สายสัมพันธ์ต้นแซ่เดียวกัน เป็นการรวมตัวกันอย่างหนึ่งของกลุ่มที่มี “แซ่” เดียวกัน หรือ ที่เรียกว่า “ตระกูลเดียวกัน” แซ่ที่เหมือนกันถือว่ามืบรรพบุรุษเดียวกัน ไม่ว่าจะมืบ้านเกิดอยู่ไกลกัน แม้ จะไม่ได้เป็นญาติพี่น้องสืบสายเลือด เพียงแต่ใช้แซ่เดียวกันก็สามารถเรียงลำดับญาติได้ ในสมัยก่อนคนจีน ฮกเกี้ยนที่เคร่งครัดประเพณี หนุ่มสาวที่แซ่เดียวกันจะสมรสกันไม่ได้ ในการสู่ขอจะมีการถามถึง “แซ่” ของแต่ ละฝ่าย ในกรณีที่มีการตั้งสมาคม “แซ่” เมื่อลูกหลานในแซ่แต่งงานก็จะบอกไหว้ ซึ่งจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “ฝาง เต้” ต้นแซ่ที่มีอาวุโสและเป็นที่นับถือของพ่อแม่คู่บ่าวสาว หรือบุคคลแซ่เดียวกันถึงแก่กรรม สมาชิกต้นแซ่ เดียวกันก็จะไปค่านับศพ โดยทั่ว ๆ ไปคนจีนฮกเกี้ยนที่มาประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ต แซ่เดียว กัน จากหมู่บ้านเดียวกันจะทำงานอยู่ในกองสีเหมืองเดียวกัน ทางรัฐบาลจะมอบหมายให้บุคคลซึ่งเป็นที่นับถือ ของกลุ่มแซ่แต่ละกลุ่มทำหน้าที่ปกครองดูแลสมาชิกแซ่เดียวกัน เรียกว่า เป็นหัวหน้าต้นแซ่ ๆ ควบคุมสมาชิก ไม่ให้ประพฤติผิดนอกกลุ่มนอกทาง เมื่อมีเหตุการณ์ผิดปดติรัฐบาลจะติดต่อกับหัวหน้าต้นแซ่รับนโยบายของรัฐ บาลไปกวตขันสมาชิก ส่วนมากคนจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตสืบเชื้อสายมาจาก 3 แซ่ คือ แซ่ตัน แซ่หลิม และ แซ่อ้อง

7.2.3 สายสัมพันธ์ภายใต้สมาคมลับ “อั้งยี่” สืบเนื่องมาจากการรวมตัวกันภายใต้ระบบต้น แซ่เดียวกัน ดังกล่าวมาแล้ว การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือกันเองภายในกลุ่มแซ่ของตน การช่วยเหลือนี้อยู่ใน รูปของการให้เงิน สิ่งของ แรงกาย และช่วยเหลือในเวลาตกทุกข์ได้ยาก สิ่งที่ทางสมาคมลับได้ช่วยเหลือ สมาชิกในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ด้านปกครอง ชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตมักจะถูกเอารัดเอาเปรียบจากนาย เหมือง เจ้าภาษีอากร และเจ้าเมือง ชาวจีนเหล่านี้ไม่สามารถจะหาผู้คุ้มครองได้ จึงจำเป็นต้องเป็นสมาชิก สมาคมลับเพื่อหาผู้คุ้มครอง

2. ด้านเศรษฐกิจ ชาวจีนฮกเกี้ยนที่เดินทางเข้ามาใหม่โดยเฉพาะแรงงานอิสระที่จ่ายค่า เดินทางมาเอง เดินทางมาภูเก็ตโดยที่ไม่มีญาติพี่น้องหรือเพื่อนรออยู่ บุคคลเหล่านี้ยังไม่มีความรู้ในเรื่องสู่ทาง การทำมาหากิน บรรดาชาวจีนฮกเกี้ยนที่อาศัยอยู่ก่อนจึงได้ให้ความช่วยเหลือ โดยให้คำแนะนำในด้านการทำ มาหากิน เมื่อประสบปัญหาการกตขี่ค่าจ้างแรงงาน กลายเป็นเรื่องพิพาทระหว่างลูกจ้างกับนายจ้าง จึงเป็น หน้าที่ของสมาคมลับที่ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือ ไกล่เกลี่ย ตลอดจนให้ความคุ้มครองในการประกอบอาชีพอีก ด้วย

3. ด้านสังคม ชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งอยู่ห่างไกลบ้านเมืองจะช่วยเหลือกันในเวลาเดือดร้อน เช่นเมื่อสมาชิกเกิดคดีความต้องขึ้นศาล สมาคมก็จะช่วยจ่ายค่าฤชาให้ หรือ ถ้าถูกพิพากษาจำคุกก็จะคอยดู แลเอาใจใส่ในด้านความเป็นอยู่และสมาคมยังให้ความช่วยเหลือในด้านจัดงานศพ เมื่อสมาชิกถึงแก่กรรม เป็นต้น จะเห็นได้ว่า สมาคมมีบทบาทมากพอสมควรในการช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนของสมาชิก สมาคมได้อาศัยรายได้จากเงินค่าบำรุงและการเรียไ้เป็นทุนในการดำเนินการต่าง ๆ

7.2.4 สายสัมพันธ์ในความเชื่อทางศาสนา ชาวจีนฮกเกี้ยนมีความเชื่อพื้นฐานทางศาสนาที่ สำคัญ 3 ประการ คือ ขงจื้อ เต๋า และพระพุทธศาสนา ความเชื่อทั้ง 3 ประการนี้ผสมกลมกลืนกัน ในทาง ปฏิบัตินั้นลัทธิขงจื้อเน้นความสำคัญของการเซ่นบูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเซ่นบูชาบรรพบุรุษ และการเซ่น บูชาเจ้าเป็นการขอขอบคุณที่ให้การปกป้องรักษา คำสอนของขงจื้อที่เป็นที่ยึดมั่นของชาวจีนโดยทั่วไปคือ เรื่อง คุณธรรม ความกตัญญู และสัจธรรม คำสอนดังกล่าวได้เป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันมาโดยตลอดและฝัง

ลิกอยู่ในจิตใจ หากว่ายุคใดสมัยใดมีบุคคลหนึ่งบุคคลใด สามารถปฏิบัติตนตามคำสอนนี้ได้อย่างเคร่งครัด เมื่อตายไปแล้วก็จะได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้าไปด้วย เทพกวนอูที่ชาวจีนยกย่องเรียกว่า “พระเยียบเทียนไตเต่” ซึ่งเป็นเทพแห่งความซื่อสัตย์จากวรรณคดีเรื่องสามก๊ก ก็เกิดขึ้นมาเพราะอิทธิพลของคำสอนของขงจื้อ นั่นเอง

ลัทธิเต๋าเน้นธรรมชาติเป็นสำคัญ เช่น นางฟ้า ปีศาจ บรรพบุรุษ ซึ่งส่วนใหญ่จะจัดอยู่ในพวกนักบุญหรือเซียน (ชาวจีนยกย่องเรียกว่า สิ้น) รวมทั้งคนดีที่ตายไปแล้วจะได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้า เช่นในประเพณีเจี๊ยะฉ่าย (กินผัก หรือ กินเจ) จัดขึ้นเพื่อบูชาเกี้ยวอ่องต่ายเต่ ซึ่งหมายถึง พระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ 9 พระองค์ของจีน ในขณะที่มีพระชนม์ชีพอยู่ ได้ทรงสร้างคุณูปการอันใหญ่หลวงแก่แผ่นดินและพสกนิกรจีน เมื่อสิ้นพระชนม์ ประชาชนก็ได้บูชานับถือคือเป็นเทพเจ้า และได้กำหนดวันขึ้น เพื่อทำการสักการะแสดงความกตัญญูทุกเจ็ดวันขึ้น 1 ค่ำ ถึง 9 ค่ำ เดือน 9 ตามปฏิทินจีนของทุกปี¹

พุทธศาสนาของจีนนั้นเป็นนิกายมหายาน ซึ่งมีพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ตลอดจนพระอรหันต์ที่ต้องเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก

ความเชื่อทั้งหมดเหล่านี้นำมาซึ่งรูปเคารพ จะเห็นได้ว่าชาวจีนยกย่องพยานนอกจากจะนำเสื้อผ้าติดตัวมาแล้วในห่อผ้ายังมีรูปพระไม้แกะสลัก ซึ่งเป็นที่เคารพของตัวเองและครอบครัว ถ้าไม่สามารถนำรูปพระติดตัวมาได้ก็จะนำขี้เถ้าธูปจากกระถางธูปบูชาที่บ้าน หรือศาลเจ้าในหมู่บ้านติดตัวมาด้วย จากความเชื่อพื้นฐานทั้ง 3 ประการดังกล่าว เป็นแรงบันดาลใจให้สร้างศาลเจ้า หรือที่จีนยกย่อง เรียกว่า “อ๋าม” เพื่อประดิษฐานรูปพระที่นับถือ และได้ใช้ศาลเจ้าเป็นที่พบปะสังสรรค์ทำกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญ เช่นวันตรุษจีน วันเกิดหรือเชิดของพระแต่ละองค์ ชาวจีนยกย่องก็นำรูปเทียน อาหาร ผลไม้ มากกราบไหว้บูชาจากร่องรอยของศาลเจ้าจีนเก่าหลายแห่งในเกาะภูเก็ต พบว่า ศาลเจ้าบางศาลจะตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางเดินจากตำบลหนึ่งไปอีกตำบลหนึ่ง เช่นศาลเจ้าปูนเก่ากึ่งที่อยู่บนเขาใกล้หาดป่าตอง ตั้งอยู่ระหว่างตำบลกะทู้กับตำบลป่าตอง หรือศาลเจ้าปูนเก่ากึ่งที่อยู่ช่องเขาทวนลิ้มล้าน ตั้งอยู่เส้นทางเดินระหว่างเมืองภูเก็ตเก่า (กะทู้) ไปยังทุ่งคา (อำเภอเมือง) ศาลเจ้าเหล่านี้คงจะเป็นที่พักแรมและที่พักระหว่างทาง (Rest Area) ขณะเดียวกันเป็นที่สักการะของนายเหมือง กรรมกรเหมืองแร่ เพราะนับถือปูนเก่ากึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งโภคทรัพย์แผ่นดิน

7.2.5 สายสัมพันธ์ทางอุดมคติทางการเมือง

เปรียบเทียบจุดประสงค์การเข้ามาในประเทศไทยระหว่างคนจีนกับชาวตะวันตกนั้นแตกต่างกัน คนจีนเข้ามาในประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นกลุ่มใดเข้ามาในสภาพที่ร้อนมาพึ่งเย็น ส่วนคนตะวันตกเข้ามาด้วยมีวัตถุประสงค์ทางการเมืองแบบแฝง ตามแนวลัทธิการค้าอาณานิคม ได้รับการสนับสนุนทางการเมืองจากรัฐบาลในประเทศแม่ของตน ส่วนชาวจีนนั้นถ้าจะพูดตามภาษาพื้นเมืองก็พูดได้ว่ามาด้วย “เกียะคู่เดียว” ด้วยความขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพโดยไม่เลือกงาน ตั้งแต่กรรมกรจนกระทั่งช่างฝีมือ และพ่อค้าหาบเร่ด้วยความประหยัดจนสามารถสะสมทุนขึ้นมาได้ที่ละเล็กละน้อย จนในที่สุดก็สามารถยกฐานะขึ้นเป็นเจ้าของกิจการได้ ชาวจีนเหล่านี้มีเคยได้รับความช่วยเหลือ หรือส่งเสริมทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองจากรัฐบาลในประเทศแม่ของตนเลย ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจีนต้องมีภาระหนักในกิจการยุ่งเหยิงภายในประเทศและรัฐบาลจีน (ราชวงศ์ชิง) มีนโยบายไม่สนับสนุนให้คนจีนออกนอกประเทศ ประณามผู้อพยพว่าเป็นคนอกตัญญูต่อแผ่นดิน

¹ไชยยุทธ ปิ่นประดับ ผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัด ผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ 2 ถนนวิชิตสงคราม อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต เมื่อ 5 ธันวาคม 2539

ดิน และเป็นคนเห็นแก่ตัว ตัดช่องน้อยแต่พอดัว ไม่อยู่ร่วมทุกข์สุขกับพี่น้องร่วมชาติ หนีความอดอยากมาอ้อมสบายแต่ฝ่ายเดียว ความคิดนี้ยังคงฝังอยู่ในใจของคนจีนในประเทศจีน แนวความคิดดังกล่าวทำให้ชาวจีนอพยพไม่ว่าจะอยู่ในภูมิลำเนาหรือส่วนอื่น ๆ มีความรู้สึกขาดความผูกพันกับรัฐบาลจีน

ตั้งแต่ พ.ศ.2437 เป็นต้นมา เหตุการณ์ในประเทศจีนได้เปลี่ยนแปลงไป ดร.ซุนยัตเซ็น เป็นหัวหน้าเตรียมการปฏิวัติ โค่นล้มราชวงศ์ชิง เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบสาธารณรัฐ พยายามดำเนินงานเพื่อแสวงหาการสนับสนุนการปฏิวัติครั้งนั้นจากชาวจีนที่อยู่ต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวจีนที่อพยพไปอยู่ในบริเวณเอเชียอาคเนย์ซึ่งมีคนจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยให้ชาวจีนเหล่านี้เกิดความรักในบ้านเกิดเมืองนอน ทำการแทรกซึมปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและหลักไตรราษฎร์¹ ในการเคลื่อนไหวนี้ ดร.ซุนยัตเซ็น ได้เดินทางมากรุงเทพฯ ใน พ.ศ.2446 เพื่อขอให้ชาวจีนในกรุงเทพฯ ให้การสนับสนุนเขา แต่ได้รับการปฏิเสธว่า คนจีนมีเงินในไทยต้องการทำการค้าขายเท่านั้นไม่สนใจการปกครองในประเทศจีน² หลังจากนั้นซุนยัตเซ็นได้ใช้ความพยายามเข้าขอความช่วยเหลือจากชาวจีนที่มีฐานะดีคนอื่น ๆ อีกหลายคนแต่สิ่งที่เขาได้ตระหนักในเวลาต่อมา คือ พวกจีนที่ร่ำรวยเป็นพวกที่โง่เขลา และไม่มีจิตสำนึกทางการเมือง เพราะถือว่าตนเองมีความสุขสบายแล้ว จึงไม่รู้สึกเดือดร้อนอะไร³ ยิ่งไปกว่านั้นเจตนาของการสร้างชาติของซุนยัตเซ็นยังถูกที่ประชุมสมาคมการค้า (กงก๊วน) ลงมติว่าเจ้าของห้างร้านบริษัทชาวจีนทั้งหมด จะไม่ให้เงินหรือช่วยเหลือซุนยัตเซ็นแต่อย่างใด เพราะทราบไม่ได้ว่าซุนยัตเซ็นเป็นคนชนิดใด พวกไหนและอยู่แห่งใดจริง กับทั้งการคิดจัดรูปแบบการปกครองใหม่นั้น พวกเจ้าของห้างร้านทั้งหลายไม่เชื่อและไม่เห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญหรือจะสำเร็จได้ผล เข้าใจว่าเป็นการหลอกลวงเอาเงินกัน⁴ นอกจากอุปสรรคดังกล่าวแล้วทางรัฐบาลไทยไม่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของซุน ถือได้ว่าการเข้ามามารุงกรุงเทพฯ ครั้งแรกของซุนไม่ประสบผลสำเร็จ ซุนได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทยครั้งที่สองในปี พ.ศ.2451 จากบทเรียนครั้งแรกที่ไม่สามารถดึงคนจีนแต่จิวในกรุงเทพฯ ให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวของเขาได้ ด้วยเหตุผลนี้เองการเข้ามามารุงครั้งที่ 2 ซุนจึงหวังการสนับสนุนจากชาวจีนโพ้นทะเลอื่น ๆ เช่นพวกจีนแคะ และจีนฮกเกี้ยน เป็นสำคัญ เพราะพวกจีนพวกหลังกำลังเคลื่อนไหวสนับสนุน

¹หลักไตรราษฎร์ หรือสามินจุหนี ประกอบด้วยหลักใหญ่ 3 ประการ คือ

1. มินเจ็กจุหนี หมายถึงลัทธิชาตินิยม
2. มินก๊วนจุหนี หมายถึงอำนาจประชาชน ซึ่งประกอบด้วย
 - ก. อำนาจในการคัดเลือกผู้บริหาร
 - ข. อำนาจในการถอดถอนผู้บริหารประเทศ
 - ค. อำนาจในการออกกฎหมาย
3. อำนาจในการแก้ไขจดหมายมินแซจุหนี หมายถึง ลัทธิอาชีวะของพลเมืองประกอบด้วย
 - ก. การแบ่งอำนาจในการถือครองที่ดินให้ทัดเทียมกัน
 - ข. การแสวงหาทุนทรัพย์ในการประกอบอาชีพ

²ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2521, กันยายน – ธันวาคม). "ท่าทีของไทยที่มีต่อการลี้ภัยเข้ามาของ ดร.ซุนยัตเซ็น," *จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 2 (2) : 52. (อ้างอิงมาจาก Hsueh Chun – tu. (1968). *Huang Hsing and the Chinese Revolution*. p.26-27.)

³แหล่งเดิม.

⁴แหล่งเดิม.

เขาอยู่ ซึ่งรวมถึงชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตให้การสนับสนุนอย่างลับๆ ต่อขบวนการกบฏเหมิงห่วย ของซุนยัตเซ็น โดยผ่านปีนัง แต่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวใดๆ ในอันที่จะก่อความวุ่นวายต่อความสงบมั่นคงภายในประเทศหรือสร้างผลกระทบร้ายแรงต่อราชวงศ์จักรี เพราะผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตในขณะนั้นกำลังสนใจในการขยายการลงทุนในการทำเหมืองแร่และการประสานผลประโยชน์กับรัฐบาล จึงมีลัทธิก่อตัวหรือเคลื่อนไหวอย่างออกนอกหน้า¹ เพียงแต่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตในขณะนั้นเป็นผู้ให้การสนับสนุนซุนยัตเซ็นประสานงานกับพรรคพวกที่ปีนังและได้นำตัวซุนยัตเซ็นเข้าพบพระยาสีหเทพ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายกระทรวงมหาดไทยด้วยตัวเอง เมื่อ 2 ธันวาคม 2541

ในด้านรัฐบาลจีนได้ดำเนินนโยบายส่งผู้แทนทางการค้ามาเยือนประเทศไทยใน พ.ศ.2450 เพื่อแสวงหาการสนับสนุนจากจีนอพยพเช่นเดียวกัน เปลี่ยนท่าที ที่คนคิดที่รังเกียจคนจีนโพ้นทะเล โดยการใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยสัญชาติจีนฉบับแรกใน พ.ศ.2452 กำหนดให้ผู้ที่มิบิดามารดาเป็นชาวจีนไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด ต้องมีสัญชาติจีน เพื่อป้องกันมิให้ชาวจีนที่อยู่ในต่างประเทศถูกกลืนชาติ²

จากความแตกแยกทางการเมืองสองแนวคิดนี้ มีผลต่อความสัมพันธ์ของคนจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต ซึ่งเดิมความสัมพันธ์เฉพาะพวกที่มีแค่เดียวกัน มีภูมิสำเนาแห่งเดียวกัน มาเป็นความสัมพันธ์ในระหว่างผู้ที่มีอุดมคติทางการเมืองอย่างเดียวกัน การเคลื่อนไหวของ ดร.ซุนยัตเซ็นและของรัฐบาลจีน ในขณะนั้นมีส่วนทำให้ชาวจีนฮกเกี้ยนในภูเก็ตเกิดความผูกพันกับเมืองแม่มากขึ้น เกิดความตระหนักในความยิ่งใหญ่ของประเทศจีนและความภาคภูมิใจในสัญชาติจีนของตน นับเป็นครั้งแรกที่ชาวจีนฮกเกี้ยนเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางการเมือง เนื่องจากอิทธิพลจากภายนอกประเทศ จึงเป็นเหตุให้ทางภาคต้องสอดส่องควบคุมดูแลชาวจีนอย่างใกล้ชิด การที่ชาวจีนขออนุญาตทำกิจการใดๆ ก็ตามทางภาคต้องสืบสวนให้แน่ชัดว่าไม่เกี่ยวข้องกับทางการเมือง แล้วจึงอนุญาตให้ทำการได้ เช่นการขออนุญาตจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนในเกาะภูเก็ต ด้วยกลัวว่าจะใช้โรงเรียนสอนภาษาจีนเป็นที่อบรมเผยแพร่และปลุกฝังลัทธิทางการเมืองแก่ลูกหลานจีนในเกาะภูเก็ต ดังหลักฐานที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ว่า

การที่พวกชาวจีนสมัยใหม่เที่ยวตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนแพร่หลายเป็นอุบายของคณะก๊กมินตั๋งที่เมืองจีนปลุกฝังความคิดเห็นของจีนที่ไปอยู่ในประเทศอื่นๆ ให้เลื่อมใสในคติเกกเหมงเป็นกำลังของประเทศจีน แต่พวกจีนโดยมากไม่รู้เท่าเห็นแต่ว่าประโยชน์แก่ลูกหลานด้วยได้เล่าเรียนก็พากันเลื่อมใส ถ้าปล่อยให้พวกชาวจีนตั้งโรงเรียนตามชอบใจ เกรงจะเกิดเกกเหมง คือ ความนิยมเป็นรีบิปลิด และรังเกียจไทยขึ้นในเมืองภูเก็ต ถ้าใช้อำนาจปราบปรามพวกจีนในเมืองภูเก็ตก็จะพากันโกรธแค้นเกลียดชังรัฐบาล พระยารัษฎานุประดิษฐ์ เป็นปัญหาสำคัญยังคิดไม่เห็นว่าจะควรจะทำอย่างไรดี จึงชวนหม่อมฉันออกไป เพื่อจะได้เห็นโรงเรียนจีน และฟังเสียงพวกจีนที่เป็นหัวหน้า...³

ในการจับตามองดูการเคลื่อนไหวของชาวจีนในเกาะภูเก็ต พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ได้แบ่งการควบคุมคนจีนออกเป็น 5 ประเภท คือ

¹ ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2521, กันยายน – ธันวาคม). “ท่าทีของไทยที่มีต่อการลี้ภัยเข้ามาของ ดร.ซุนยัตเซ็น,” *จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 2(2) : 52. (อ้างอิงจาก Hsueh Chua – tu. (1968). *Huang Hsing and the Chinese Revolution*. p. 26-27.)

² แหล่งเดิม.

³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 7*. หน้า 29.

1. คนจีนที่เข้ามาลงทุนประกอบอาชีพโดยสุจริต และพยายามปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย
2. คนจีนที่เกิดในเมืองไทยและมีความผูกพันกับคนไทยและประเทศไทยยิ่งกว่าคนจีนประเภทอื่นๆ
3. คนจีนในบังคับของชาวตะวันตก โดยยอมตนเป็นคนในปกครองของกงสุลต่างชาติที่มีอยู่ในเมืองไทย เพื่ออภิสิทธิ์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจบางประการ
4. คนจีนที่เป็นฝ่ายเก๊กเหม็ง ซึ่งประพัตต์ตัวเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาลแมนจูในขณะนั้น จึงต้องเดือดร้อนนอกนอกประเทศจีน
5. คนจีนที่ฝักใฝ่ในปัญหาทางการเมืองและปฏิบัติตนเป็นเสมือนหนึ่ง สายลับของรัฐบาลจีนในขณะนั้นเพื่อความสะดวกของตนเอง

คนจีนประเภทต่าง ๆ 5 ประเภท พระยารัษฎาปกครองด้วยวิธีที่แตกต่างกัน คือ คนจีน 2 ประเภทนั้นปกครองเช่นเดียวกับราษฎรของไทย มีสิทธิไม่แตกต่างจากราษฎรไทยมากนัก ส่วนคนจีน 3 กลุ่มหลัง พระยารัษฎาจะปกครองควบคุมดูแลจับตามองตลอดเวลา ขณะเดียวกันคอยสืบหาข่าวความเคลื่อนไหวเพื่อส่งมายังกรุงเทพฯ

7.3 ความสัมพันธ์กับคนไทย

ชาวจีนฮกเกี้ยนได้อพยพเข้ามาทำมาหากินในเกาะภูเก็ตเป็นเวลานานหลายทศวรรษมีจำนวนมากจนกล่าวได้ว่าในเกาะภูเก็ตมีคนจีนอาศัยมากกว่าชาวพื้นเมือง ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพมาในตอนแรกๆ นั้นส่วนใหญ่เป็นชายฉกรรจ์ที่มุ่งมาสร้างฐานะแล้วก็กลับเมืองจีน แต่เมื่อมาอยู่แล้วก็ประสบปัญหาไม่เป็นไปตามที่คิดและจำเป็นต้องสร้างครอบครัวที่เกาะภูเก็ต โดยการสมรสกับหญิงไทยพื้นเมืองสืบลูกหลานเรียกว่า บาบ๋า ต่อมาทางการจีนอนุญาตให้หญิงจีนออกนอกประเทศได้ และประจวบกับการมีเรือกลไฟทำให้การเดินทางสะดวกขึ้น ผู้หญิงจีนจึงอพยพออกนอกประเทศพร้อมกับสามีมาตั้งครอบครัวใหม่ที่เกาะภูเก็ตได้อย่างสงบอาศัยปะปนกับชาวพื้นเมืองได้อย่างกลมกลืน แต่เนื่องจากคนพื้นเมืองมีจำนวนน้อยกว่าคนจีน สังคมเกาะภูเก็ตในเวลานั้น จึงกลายเป็นสังคมชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นสัญลักษณ์ของธุรกิจการค้า การทำเหมืองแร่และวิถีชีวิตในต่างแดน ถึงแม้ว่าชาวจีนฮกเกี้ยนจะเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีจำนวนมากในเกาะภูเก็ตก็ตาม แต่ก็อาศัยอยู่ในเกาะภูเก็ตได้อย่างสงบ ฉะนั้นสิ่งที่น่าพิจารณาว่ามีปัจจัยอันใดที่สามารถทำให้คนจีนฮกเกี้ยนสามารถดำรงความเป็นคนจีนของตนไว้ได้ในต่างแดนอย่างสงบสันติ ปัจจัยดังกล่าว คือ

1. ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเกาะภูเก็ตมาจากมณฑลฮกเกี้ยน ซึ่งเป็นมณฑลทางภาคใต้ของประเทศจีน ชาวจีนเหล่านี้ส่วนมากมีฐานะยากจนไร้การศึกษา ซึ่งมักจะได้รับการดูถูกเหยียดหยามจากชาวจีนทางภาคเหนือว่าเป็นคนบ้านนอก ไม่มีฐานะทางสังคมที่จะได้รับการนับถือ¹ เมื่อชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพเข้าสู่เกาะภูเก็ตมาพบกับสังคมไทยซึ่งให้การต้อนรับด้วยความเป็นมิตรไม่มีความรังเกียจหวาดกลัวนโยบายรับเข้ามาและขับไล่ออกไปน้อยเพื่อเป็นแรงงานในการลงทุนทำเหมืองแร่ ชาวจีนฮกเกี้ยนก็รู้สึกเป็นหนี้บุญคุณที่คนไทยมีความโอบอ้อมอารีให้เขาได้มีโอกาสเลี้ยงชีพและดำเนินชีวิตอย่างมีหลักฐานได้

¹ กมล จันทสร. (2506). อิทธิพลชาวจีนโพ้นทะเล. หน้า 100 – 101.

2. การอพยพเข้ามาของชาวจีนฮกเกี้ยนนั้นส่วนใหญ่หนีร้อนมาพึ่งเย็น มาด้วยเสียผืนหมอนใบ ด้วยความขยันหมั่นเพียร ประกอบอาชีพโดยไม่เลือกงาน ตั้งแต่กรรมกรเหมืองแร่ ช่างฝีมือและพ่อค้าหาบเร่ ด้วยการประหยัดสะสมเงินทุนขึ้นมาได้ทีละเล็กละน้อย จนในที่สุดสามารถยกฐานะของตัวเองเป็นนายเหมือง เจ้าของร้าน ฯลฯ ชาวจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้มีเคยได้รับความช่วยเหลือหรือส่งเสริมทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองจากทางรัฐบาลในเมืองแม่ของตนเลย เพราะรัฐบาลแมนจูมีความเห็นว่าชาวจีนที่อพยพออกนอกประเทศ เป็นคนนอกตัญญูต่อแผ่นดิน ความรู้สึกนี้ทำให้คนจีนรู้สึกเจียมตัว เมื่อมาอยู่เกาะภูเก็ตคนจีนเหล่านี้จึงรู้ว่าตนเองต้องอยู่ภายใต้ความกรุณาของกฎหมายรัฐบาลไทย จึงมุ่งมั่นประกอบอาชีพทำมาหากินอย่างเดียว ไม่นำตัวไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง

นอกจากนี้วอลเตอร์ เอฟ เวลลา ยังได้กล่าวถึงสิทธิต่างๆ ที่ชาวจีนได้รับว่า “ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในทางค้าขายนั้นได้รับอภิสิทธิ์เช่นเดียวกับประชาชนชาวไทย รวมทั้งสิทธิที่จะเดินทางทั่วประเทศได้อย่างเสรี สามารถซื้อที่ดินและบ้านเรือน ตลอดจนสร้างสำเภาได้ด้วย และสำเภาก็น่าจะไม่ต้องเสียภาษีสูงกว่าสำเภาไทยโดยทั่วไป”¹

3. ทำให้โดยทั่วไปของรัฐบาลต่อชาวจีนเป็นไปโดยยึดหลักถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่มีมาตรการปฏิบัติใดที่แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลมีนโยบายรุนแรงต่อชาวจีนชาวจีนได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมจากรัฐบาลและได้รับการปฏิบัติ เสมือนหนึ่งเป็นคนไทยโดยมิได้ถือว่ามีฐานะเป็นคนต่างด้าวแต่อย่างใด ดังหลักฐานจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในคราวที่เสด็จกลับจากเยือนยุโรปใน พ.ศ.2450 ความว่า “เป็นนโยบายของข้าพเจ้าเสมอมาว่าชาวจีนในประเทศสยาม ควรจะได้รับโอกาสในการทำงานและเป็นการแสวงหาผลกำไรเท่าเทียมกับคนของประเทศข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ได้ถือว่าพวกเขาเป็นคนต่างชาติ หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักร และมีส่วนร่วมในความสมบูรณ์พูนสุข และความก้าวหน้าของประเทศ”²

จากที่กล่าวมาแสดงว่ารัฐบาลได้ปฏิบัติต่อชาวจีนเสมือนดังคนไทยทั่วไป ไม่มีมาตรการใดที่แสดงถึงการเลือกปฏิบัติต่อชาวจีนในฐานะที่เป็นต่างด้าว ในด้านนี้ชาวจีนเองก็ได้ยอมรับว่ารัฐบาลไทยปฏิบัติต่อพวกตนด้วยความยุติธรรม พวกเขาจึงมีความคิดจงรักภักดีต่อแผ่นดินที่ให้ความร่มเย็นแก่พวกเขาและคิดใช้เป็นที่พักพิงของพวกเขาตลอดไป

¹ Walter F Vella. (1957). *Siam Under King Rama III 1824 – 1851*. p.115.

² กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน*. หน้า 108.

บทที่ 3

บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต

ระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475

ก่อน พ.ศ.2396 ภูเก็ตเป็นเพียงเมืองเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ทางด้านใต้ของเกาะ และอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองถลาง ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเกาะ สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปเป็นแบบยังชีพ (Self – sufficient) ราษฎรพื้นเมืองส่วนใหญ่มีอาชีพพร่อนแร่ดีบุกอย่างเดียวโดยใช้เครื่องมือที่ง่าย ไม่มีประสิทธิภาพ ปริมาณแร่ที่ได้จึงมีน้อย การขุดร่อนหาแร่ดีบุกเพียงเพื่อแลกเปลี่ยนอาหารเพื่อพอยังชีพเท่านั้น ดังนั้นการค้าระหว่างเมืองระหว่างประเทศจึงมีน้อย จวบจนกระทั่งดีบุกกลายเป็นแร่ที่มีความต้องการในตลาดโลกสูง ทั้งนี้เนื่องจากประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปและอเมริกาต้องการนำไปใช้ในอุตสาหกรรมกระป๋องทำให้บริเวณที่มีแร่ดีบุกเริ่มขยายตัวในกิจการเหมืองแร่ดีบุก โดยเฉพาะหัวเมืองที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ เช่น หัวเมืองมลายูได้ผลักดันให้เจ้าเมืองภูเก็ต ขณะนั้น คือ พระภูเก็ต (ทัต) เห็นว่า เมืองภูเก็ตเป็นดินแดนที่มีแร่ดีบุกอยู่มาก จึงได้ลงทุนทำกิจการเหมืองแร่ อันมีผลให้เมืองภูเก็ตกลายเป็นเมืองสำคัญที่ส่งภาษีอากรดีบุกให้รัฐบาลเพิ่มกว่าเดิมมาก รัฐบาลกลางเห็นถึงความสำคัญของเมืองภูเก็ต ได้ยกฐานะเมืองภูเก็ตจากเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของเมืองถลางให้เป็นเมืองใหญ่เทียบเท่าเมืองถลาง ใน พ.ศ.2396 พร้อมกับเลื่อนยศเจ้าเมืองภูเก็ตจาก “พระ” เป็น “พระยา” และพระราชทานนามเจ้าเมืองภูเก็ตว่า “พระยาภูเก็ตโลหะเกษตรารักษ์”

ความเจริญของเมืองภูเก็ตดังกล่าวที่เป็นได้ดังนี้เพราะชาวจีนโดยเฉพาะชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นผู้อยู่เบื้องหลังของความเจริญในเมืองภูเก็ต ชาวจีนฮกเกี้ยนได้อพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตด้วยเหตุผลดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2 และได้เข้ามาจับบทบาททางเศรษฐกิจโดยสามารถสะสมทุนได้จากการทำเหมืองแร่ดีบุก การที่ฐานะทางเศรษฐกิจดีทำให้ชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนได้ขึ้นมาเป็นผู้นำควบคุมกลไก และปัจจัยการผลิตตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนด้วยกันเอง และสามารถปกครองชุมชนของตนได้ กล่าวได้ว่าผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีบทบาทในประวัติศาสตร์ของเกาะภูเก็ตมาตั้งแต่อดีต

1. ลักษณะผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475

ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475 ส่วนใหญ่เป็นชายหนุ่มวัยฉกรรจ์มีการศึกษาน้อยมีอาชีพทำการเกษตร ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตจะมาจากปีนังเป็นส่วนมาก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชาวจีนฮกเกี้ยนส่วนใหญ่จะอพยพตรงมาจากมณฑลฮกเกี้ยนประเทศจีนตอนใต้ อพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตเพื่อประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นส่วนใหญ่ บางส่วนที่มีฐานะก็มาลงทุนร่วมกับเจ้าเมืองทำเหมืองแร่ แต่ก็มีบางคนเข้ามาเป็นนายเหมืองนำเงินทุนส่วนตัวเข้ามาประกอบธุรกิจบนเกาะภูเก็ต บุคคลที่เข้ามาเป็นนายเหมืองส่วนมากจะมาจากปีนัง บุคคลเหล่านี้อพยพออกมาจากมณฑลฮกเกี้ยนเข้าสู่ปีนัง เริ่มต้นด้วยการเป็นกรรมกรก่อนแล้วก็เก็บสะสมเงินทุนได้ก็นำไป

ลงทุนในกิจการการค้าอื่น ๆ ได้แล้วก็ลงทุนเปิดเหมืองแร่¹ ส่วนมากกรรมกรเหมืองแร่ที่ได้เป็นนายเหมืองจะเป็นหัวหน้าคนงานในเหมืองมาก่อน เช่น จินตันควด (หลวงอำนาจนรารักษ์ ต้นตระกูลตันทเวทย์) อพยพมาจากเมืองจ๋วนจ้วมณฑลฮกเกี้ยน เข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตประมาณ พ.ศ.2414 ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เข้ามาเป็นกรรมการที่บ้านกะทู้เก็บสะสมทุนได้ก็ลงทุนทำเหมืองแร่เป็นครั้งแรกและเปลี่ยนเป็นเหมืองหามมีกำไรมาก มีकुลิในบังคับบัญชาเป็นร้อย ๆ คน เป็นนายเหมืองที่มีอิทธิพลในกะทู้ในขณะนั้น²

จินตันเกล็ดอพยพจากเมืองตั้งงิ้ว มณฑลฮกเกี้ยนเข้ามาในเกาะภูเก็ตประมาณ พ.ศ.2458 เข้ามาทำงานเป็นกรรมการเหมืองของพระพิทักษ์ชินประชา (ตันม้าเสียง) ที่บ้านบางเหนียวได้ค่าแรงวันละไม้ก็สตางค์ ทำได้ไม่นานก็ลาออกไปทำงานรับจ้างเป็นคนงานเฝ้าสวนผักได้ค่าจ้างเดือนละ 6 บาท ทำงานนี้ราว 3 ปี ก็ลาออกไปรับจ้างแจวเรือสำเลียงของเรือขุดบริษัททุ่งคาฮาเบอร์ ดิน เดรดซิ่ง ซึ่งเป็นบริษัทของฝรั่งมีการมั่นคง ทำงานหน้าที่นี้อยู่ได้ 4 ปี ก็สมัครเป็นยามเฝ้าเรือนต์ของบริษัท ได้เงินเดือน ๆ ละ 36 บาท ซึ่งนับว่าค่อนข้างมากในสมัยนั้น ทำให้มีเงินเหลือเก็บได้พอสมควร และนำไปซื้อเรือแจวรับจ้างส่งคนโดยสารจากท่าเรือภูเก็ต (ท่านเรศร์) ไปยังเรือกลไฟ (เรือมาดั่ง) ซึ่งเดินเรือระหว่างป็นกับภูเก็ตสัปดาห์ละครั้ง กิจการแจวเรือจ้างก็เจริญรุ่งเรือง สามารถเปลี่ยนเป็นเรือนต์และจากเรือนต์ลำเล็ก ๆ ก็เปลี่ยนเป็นลำใหญ่ ทั้งมีเรือใบเดินระหว่างกันตั้ง กระบี่ พังงา ถึงสามสี่ลำ ขนาดระวางตั้งแต่ 60 – 100 ตัน พร้อมกันนั้นก็เปิดกิจการร้านกาแฟไปด้วย และรับงานเหมาไม้พินส่งบริษัททุ่งคาฮาเบอร์อีก ซึ่งเรือขุดแร่สมัยนั้นใช้ไม้พินเป็นเชื้อเพลิงเก็บสะสมเงินทุนได้จึงดำเนินการเหมืองแร่ดิบุกที่บ้านทุ่งทอง บนเขาอาณมา ตำบลกะทู้ ด้วยวิธีเหมืองแล่นใช้คนงานประมาณ 20 คน แต่ขาดทุนจึงไปดำเนินการเดินเรือ และรับส่งไม้พินให้บริษัททุ่งคาฯ ดังเดิม จนได้ชื่อว่าเป็นเจ้าของกิจการเรือนต์ เรือสำเลียงรายใหญ่ที่สุดของเกาะภูเก็ตในขณะนั้น พ.ศ.2474พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) เสด็จประพาสเลียบหัวเมืองปักษ์ใต้ทางฝั่งทะเลตะวันตก โดยมีเรือพระร่วงเป็นราชพาหนะ เรือพระที่นั่งเข้าเทียบท่าไม่ได้ ทางบ้านเมืองต้องจัดหาเรือเล็กไว้สำหรับรับเสด็จจากเรือพระที่นั่งไปส่งเสด็จที่ท่า ดันเกล็ดได้เป็นนายท้ายเรือสำเลียงพระที่นั่ง เมื่อเสด็จนิวัติพระนครแล้วก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ดันเกล็ดเป็น “ขุนเลิศโกการักษ์” ถือศักดินา 400 รับราชการเป็นกรรมการพิเศษของเมืองภูเก็ต และพระราชทานชื่อสกุลว่า “ตันบุญ” ขุนเลิศโกการักษ์ได้ลงทุนทำกิจการเหมืองแร่ดิบุกต่อที่บ้านสะป้า ตำบลเกาะแก้ว เนื้อที่ประมาณ 200 ไร่ ด้วยวิธีเหมืองสูบขนาดท่อ 8 นิ้ว ถึงสองราง มีเครื่องยนต์ดีเซล 180 แรงม้ารางวัล 2 เครื่อง ได้รับความสำเร็จได้นำทุนไปขยายกิจการเหมืองแร่ยังแหล่งอื่น ๆ อีกจนกิจการรุ่งเรืองสะสมทุนเป็นคหบดีคนหนึ่งของเกาะภูเก็ต และมีทายาทสืบต่อกิจการมาจนถึงปัจจุบันในนามศูนย์การค้าเฟิร์มและโรงแรมเฟิร์ล จำกัด³

ความสำเร็จและความมั่งคั่งของชนชั้นนำชาวจีนฮกเกี้ยนไม่ได้สะท้อนภาพรวมของชาวจีนฮกเกี้ยนจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีอาชีพขายแรงงานยังอยู่ในลักษณะยากจนถึงแม้ว่ากลุ่มผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน

¹ ตรีณิ แก้วม่วง และคนอื่น. (2529). “จีน : ผู้คนและวัฒนธรรมในภาคใต้,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้*. หน้า 823.

² บ้านอู่ ตันตเวทย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภักดิ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 98 ซอยฮับบอก ถนนภูเก็ต ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต เมื่อ 20 ธันวาคม 2539.

³ อวยชัย ผกามาศ. (2521). “ขุนเลิศโกการักษ์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก,” ใน *ฝั่งทะเลตะวันตก*. หน้า 74 – 75.

จะมีจำนวนน้อยกว่า นอกเหนือจากความสามารถในการควบคุมกลไกการผลิตที่สำคัญ ๆ ซึ่งเป็นความเฉพาะตัวแล้วสิ่งสำคัญทำให้ประสบความสำเร็จในธุรกิจและขยายการลงทุนได้เนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ต่อไปนี้

1.1 การมีพลังในการผลิต

ผู้นำชาวจีนนอกเกียนมีความรู้วิธีการทำเหมืองแร่และความสามารถในการจัดการและควบคุมปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ การควบคุมกาลีจิน หัวหน้าสมาคมลับ และระบบทุน

1.1.1 การควบคุมกาลีจิน กาลีจินถือว่าเป็นพื้นฐานของการสะสมทุนในเมืองแร่ตึบุกชาวจีนรุ่นแรก ๆ ที่อพยพเข้ามา มักจะมีค่าโดยสารมาเองแต่เมื่อความต้องการแรงงานเพิ่มมากขึ้นบวกกับความไม่สนใจของคนพื้นเมืองทำให้นายทุนต้องเกณฑ์แรงงานจีนอย่างมาก แรงงานเหล่านี้แบ่งได้เป็น 2 ประเภท ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 โดยเฉพาะแรงงานอพยพที่เข้ามาโดยระบบตั๋วเงินเชื่อ (Credit ticket System) ต้องทำงานให้กับนายจ้างเพื่อแลกกับค่าโดยสารเป็นเวลา 3 ปี โดยไม่ได้รับเงินเดือน เพียงแต่ได้อาหารและเงินจำนวนเล็กน้อยเป็นค่าตัดผม ซื้อมือหิ้ว และอื่น ๆ กาลีประเภทนี้เป็นพื้นฐานแห่งความมั่งคั่งของนายทุน เพราะนายทุนหรือนายจ้างเป็นผู้ควบคุมรายได้รายจ่ายของกาลีหลาย ๆ อย่างจนกว่าจะครบกำหนด ดังนั้นจำนวนกาลีที่เข้ามา มากย่อมหมายถึงแรงงานราคาถูกที่นายจ้างจะควบคุมเป็นฐานในการผลิตนายเหมืองจึงต้องหาวิธีควบคุมกาลีจินให้อยู่กับตนให้นานที่สุด โดยให้เครื่องล่อใจให้กาลีจินต้องทำเหมืองอยู่ยาวนาน คือ นายเหมืองจะมีกิจการค้าส่วนตัวภายในเหมือง มีโรงสุรา บ่อนเบี้ย โรงสูบน้ำ ทั้งร้านขายของที่ต้องใช้สอย เช่น เสื้อผ้า อาหาร การสูบน้ำและการเล่นพนันถือว่าเป็นการพักผ่อนหย่อนใจจากการทำงานหนัก นายทุนหรือเจ้าของเหมืองมีวิธีที่ฉลาดในการจ่ายค่าแรงงานกาลีในบ่อนเพื่อล่อใจให้กาลีเล่นการพนันโดยใกล้ ๆ กับบ่อนพนัน นายเหมืองจะตั้งร้านจำหน่ายสุราและโรงรับจำนำมักจะอยู่คู่กับบ่อนการพนัน การที่นายเหมืองจัดระบบบริการต่าง ๆ ไว้เช่นนี้มีจุดมุ่งหมายให้กาลีเล่นการพนันจนหมดตัวแล้วพวกเขาก็นำทรัพย์สินเข้าโรงรับจำนำทันทีและกลับไปเล่นการพนันต่อไปจนกาลีหมดตัวในที่สุด ส่วนการสูบน้ำนายเหมืองให้สินเชื่อกาลีในการสูบน้ำ โดยกาลีเสียเงินค่าฝืนในรูปแบบแรงงานวิธีการนี้ทำให้กาลีเป็นหนี้สินและจะต้องทำงานต่อไปอีก นายเหมืองยังเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยร้อยละสามต่อปี ค่าแรงที่เก็บได้จึงมีทางเสียไปมากกว่าจะเก็บสะสมได้ตามที่คาดหมายไว้ นอกจากนี้บางเหมืองใช้วิธีจ่ายค่าแรงโดยจ่ายเป็นของหรือให้ชื่อของที่ร้านของตน สินค้าที่นายจ้างบริการแก่กาลีในเมืองตึบุกจะมีราคาสูงกว่าราคาจริงในท้องตลาด ในวิธีการดังกล่าวนายเหมืองจึงสามารถควบคุมแรงงานจีนให้ทำงานกับตนได้นานและมีผลกำไรจากการหารายได้ในตัวกาลีด้วย

การควบคุมแรงงานจีนอีกวิธีหนึ่งของนายเหมือง คือ การให้สมาคมลับอั้งยี่ ควบคุมพฤติกรรมของกาลีจินไม่ให้ขึ้นค่าแรงงานและไปปรับจ้างกับนายเหมืองที่ต่างแซ่ต่างสมาคม

เหมือง ๆ หนึ่งจะเรียกว่า “หนึ่งกาลี” คนพื้นเมืองจะเรียกว่า “แคว้น” ฉะนั้นนายเหมืองจะเป็นเจ้ากาลีหรือเจ้าแคว้น ภายในกาลีหรือแคว้นจะมีสมาชิก คือ กรรมกรเหมืองแร่เป็นร้อย ๆ คน นายเหมืองจะมีอำนาจและบารมีมาก ใครเกียจคร้านนายเหมืองจะเขียนโบยได้ นายเหมืองกับเจ้าเหมืองจะพึ่งพาอาศัยกัน ในกรณีที่เจ้าเหมืองมีอำนาจนายเหมืองจะเกรงใจ แต่ถ้าเจ้าเหมืองอ่อนแอทำให้นายเหมืองขาดความยำเกรง สร้างอำนาจต่อรองกับเจ้าเหมืองก่อความวุ่นวายเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ¹

¹ ไชยยุทธ์ ปิ่นประดับ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัด เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ 2 ถนนวิจิตรสงคราม อำเภอเกาะกูด จังหวัดภูเก็ต เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2539.

1.1.2 เป็นผู้นำสมาคมลับ แรงงานในเมืองแร่ล้วนแต่เป็นชาวจีนที่พอใจจะทำงานกับนายเหมืองที่มาจากต้นแซ่เดียวกัน หรืออพยพมาจากภูมิภาคเดียวกัน หรือเป็นจีนกลุ่มภาษาเดียวกัน ถึงแม้จะได้ค่าแรงต่ำกว่าการทำงานกับนายเหมืองชาวตะวันตกถึง 10 – 20% ก็ตาม การว่าจ้างแรงงานในระบบสัญญาผูกมัดให้แรงงานจีนอพยพต้องทำงานกับนายจ้างชาวจีน และการรวมกลุ่มทางสังคมอย่างเหนียวแน่นของชาวจีน ทำให้ยากที่จะแยกตัวออกจากกลุ่มเดียวกันได้แม้แต่แรงงานอิสระโดยทั่วไปก็ยังนิยมทำงานกับนายเหมืองคนจีนเช่นกัน ซึ่งนายเหมืองส่วนมากจะเป็นหัวหน้าต้นแซ่และหัวหน้าสมาคมลับ กล่าวได้ว่านายเหมืองสามารถควบคุมชีวิตและความเป็นอยู่ของกสิในบังคับบัญชา เมื่อแรงงานจีนเดินทางเข้ามาถึงเกาะภูเก็ตพวกเขาจะสมัครเป็นสมาชิกสมาคมลับ สมาคมจะให้ความคุ้มครองสมาชิกและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมาชิกต้องให้ความจงรักภักดีต่อหัวหน้าสมาคม ขณะเดียวกันหัวหน้าสมาคมซึ่งจะเป็นนายเหมืองที่แรงงานเข้ามาอาศัยทำงานด้วยจะสร้างกฎระเบียบขึ้นมาปกครองภายในเหมืองหรือกองสีที่แรงงานจีนพักอาศัยอิสระจากอำนาจรัฐ¹ เนื่องจากเกาะภูเก็ตตั้งอยู่ในระยะที่ห่างไกลจากเมืองหลวงและสภาพภูมิประเทศที่เป็นเกาะแยกออกจากผืนแผ่นดินใหญ่ ทำให้การติดต่อระหว่างเกาะภูเก็ตกับโลกภายนอกเป็นไปได้ด้วยความลำบาก การคมนาคมที่สะดวกที่สุด คือ ทางเรือ จากลักษณะดังกล่าว เกาะภูเก็ต จึงเป็นดินแดนที่ค่อนข้างปลอดภัยจากการควบคุมของศูนย์อำนาจจากส่วนกลาง กสิจีนที่เข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ตจะอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของนายเหมือง ดังนั้นอำนาจและความมั่งคั่งของหัวหน้าสมาคมลับหรือนายเหมืองจึงเกิดจากความสามารถในการควบคุมแรงงานชาวจีนด้วยตนเอง นอกจากนี้กรณีพิพาทระหว่างสมาคมลับเกิดขึ้นเนื่องจากกสิถูกใช้เป็นฐานในการพิทักษ์ปกป้องผลประโยชน์ในเขตเหมืองแร่ให้แก่ผู้นำ จากอำนาจและอิทธิพลของนายเหมืองทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องประสานความร่วมมือกับนายเหมืองเพื่อรักษาความสงบและความมั่นคงภายในประเทศ โดยการดำเนินนโยบายเลี้ยงฮังยี่แต่งตั้งหัวหน้าต้นแซ่ ซึ่งส่วนมากจะเป็นนายเหมืองเป็นตัวแทนเสนอข้อเดือดร้อนของพวกตนแก่ทางราชการ และคอยควบคุมกันเอง² เป็นเหตุให้ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนหลายคนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และแต่งตั้งให้เป็นกรรมการเมืองฝ่ายจีนในตำแหน่งนายอำเภอจีนและปลัดจีน เป็นต้น³

โดยทั่ว ๆ ไปนายเหมืองที่ได้เป็นผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในสังคมเกาะภูเก็ต ชาวพื้นเมืองและชาวฮกเกี้ยนจะเรียกว่า “นายหัว” หรือ “เจ้าแก่” ส่วนบุคคลที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์แต่งตั้งเป็นขุนนางจะมีคำว่า “กั้ว”⁴ ซึ่งเป็นภาษาจีนฮกเกี้ยน แปลว่า ขุนนาง ต่อชื่อท้าย เช่น จินตันควด เมื่อได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอำนาจนรารักษ์ชาวจีนฮกเกี้ยนทั่วไปจะเรียกว่า “ตันควดกั้ว” เป็นต้น

1.1.3 ระบบทุน ในลักษณะการผลิตแบบดั้งเดิม ทุนเป็นสิ่งที่จำเป็นน้อยเพราะการผลิตใช้เครื่องมือง่าย ๆ และใช้แรงงานของตนเองและสมาชิกในครอบครัว ทุนเริ่มเป็นปัจจัยการผลิตที่

¹ วรณศิริ วัฒนอาภรณ์ชัย. (2534). *การสะสมทุนของชาวจีนในมลายู*. หน้า 72. (อ้างอิงจาก Maurice Freedman. (1960 – 1961). “Immigrants and Association in Nineteenth-Century,” Singapore Comparative Studies in Society and History. Vol III. p.32)

² สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระยาเสนาสุจิต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 กท./35). (จ.ศ.1221 – 1230). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 35 ลงวันที่ 15 มกราคม 2412.

³ เรื่องประกาศแต่งตั้งนายอำเภอจีนและปลัดจีนเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กท/1). (จ.ศ.1232). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 2 เลขที่ 21.

⁴ ไชยยุทธ ปิ่นประดับ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัต เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ 2 ถนนวิจิตรสงคราม อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2539.

สำคัญเมื่อการทำเหมืองแร่ก้าวเข้าสู่แบบใหม่ที่ต้องใช้เครื่องมือเครื่องจักร การว่าจ้างแรงงานและอื่น ๆ อันเป็นการลงทุนในรูปอุตสาหกรรม

สำหรับกิจการแร่ดิบในเกาะภูเก็ต ที่เริ่มขยายตัวตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 นั้น กลุ่มนายทุนชาวจีนฮกเกี้ยนจะลงทุนทำเหมืองเล็ก ๆ ซึ่งใช้ทุนและแรงงานน้อยแล้วจึงค่อยเพิ่มแรงงาน ขยายทุนทีละน้อย ถ้าไรที่ได้นั้นจะนำไปลงทุนต่อเป็นการเพิ่มทุนส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งจะส่งกลับไปให้ญาติพี่น้องที่เมืองจีน ในลักษณะดังกล่าวจึงมีอัตราการขยายทุนช้า เนื่องจากมิได้นำกำไรทั้งหมดใช้ในการเพิ่มทุน

การลงทุนของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนนั้นมิได้นำเงินมาลงทุนเฉพาะการทำเหมืองแร่อย่างเดียวแต่จะลงทุนภายในกองสีหรือภายในเหมืองมีกิจการค้าขายข้าวปลาอาหาร ผืน สุรา และตั้งโรงบ่อนเบี้ย เป็นการแปรทุนไปยังกิจการร่วมที่เกี่ยวกับเหมืองแร่เพื่ออาศัยกำไรมาจุนเจือเมื่อกิจการเหมืองแร่ประสบภาวะขาดทุน นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนจึงนิยมการลงทุนด้านการเพิ่มแรงงานมากกว่าซื้อเครื่องจักร เพื่อจะได้หากำไรจากการขายเครื่องอุปโภคให้แก่กุลิจิน ฉะนั้นเงินทุนและกำไรจะหมุนเวียนอยู่ภายในกองสี ในเวลาต่อมาเมื่อการทำเหมืองแร่แบบจีนที่ใช้แรงงานไม่สามารถแข่งขันการทำเหมืองแบบตะวันตกที่ใช้เครื่องจักรได้ นายเหมืองจีนจึงพัฒนามาใช้เครื่องจักร แต่เครื่องจักรมีราคาแพงนายเหมืองจีนจึงรวมทุนกัน บางคนก็รวมทุนกับชาวตะวันตก ตั้งในรูปบริษัทเพื่อซื้อเครื่องจักรมาใช้ปรับปรุงในการทำมาทำเหมืองแร่ให้ทันสมัย นายเหมืองจีนจึงสามารถมีอิทธิพลและบทบาทในการทำเหมืองในเกาะภูเก็ต เพราะการรู้จักปรับตัวและองวิวิธีการแบบตะวันตก

1.2 ความร่วมมือในหมู่นายทุนจีนฮกเกี้ยน ทำให้ธุรกิจต่าง ๆ อยู่ในลักษณะช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น ดันเนียวอี้ (หลวงบำรุงเงินประเทศ) เมื่อเข้ามาในเกาะภูเก็ตระยะแรกได้เข้าหุ้นทำการค้ากับตันหิมจ้าว (หลวงอร่ามสาครเขตร) ภายหลังแยกออกมาทำเหมืองแร่เองจนมีฐานะและมีครอบครัวแล้วสายสัมพันธ์ที่มีต่อกันได้ให้ลูกหลานสมรสกัน เช่น นางสาวเรวดี หงษ์หยก ซึ่งเป็นทายาทของหลวงประเทศจีนรักษ์ (ตันจินห้อง) สมรสกับนายชั้นเหล แซ่หงอ (นายจเร อุปัติศฤงค์ ลูกชายคนโตของจีนหงออันกวน) หรือ นางสาวกาญจนา ตันบุญ (กิมฉั่น แซ่ตัน) ธิดาของขุนเลิศโกการักษ์ (ตันเกหลิม) สมรสกับนายอุ้น ณ ระนอง (เป็นหลานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์) ฯลฯ เป็นต้น

จากสายสัมพันธ์ทางการแต่งงานของตระกูลผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนนั้นตรงกับคำพังเพยของจีนว่า “เจียะเก๋ซุยกั๋” นั้นมีส่วนช่วยเหลือกันและกันในทางธุรกิจได้อย่างมั่นคงยิ่งขึ้น

1.3 การมีผู้สืบทอดธุรกิจ ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีวิธีสืบทอดธุรกิจของตนไปยังลูกหลาน นอกเหนือจากการให้การศึกษาอบรมแล้ว ยังใช้วิธีจัดระเบียบทางเศรษฐกิจภายในตระกูลให้คงไว้ซึ่งทรัพย์สินมิให้ถูกแบ่งแยกไปจนหมดในกรณีที่ทำหน้าตระกูลถึงแก่กรรม คือ ลูกชายคนโตจะต้องสืบทอดธุรกิจของบิดา และจะมีทรัพย์สินส่วนกลางที่ลูกหลานทุกคนมีสิทธิในผลประโยชน์ด้วย ดังตัวอย่างในตาราง 4

ตาราง 4 แสดงการสืบทอดทางธุรกิจของตระกูลผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน

แหล่งที่มา	ชื่อ	ผู้สืบทอด	ธุรกิจ	ความสัมพันธ์กับชุมชน	ความสัมพันธ์กับรัฐ
มณฑลฟูเกี้ยน (พ.ศ.2386	ตันบ๊าด		มีความรู้และประสบการณ์ในการทำเหมืองดีบุกในประเทศจีนมาก่อน เมื่อมาตั้งรกรากที่เกาะบู (ปัจจุบันที่ตั้งว่าการอำเภอเกาะบู) ก็ได้เปิดเหมืองแร่ดีบุก ใน พ.ศ.2443 มีถึง 17 ราย มีจำนวนกรรมกรในเหมืองเป็นพันๆ คน		
ลูกจิ้นเกิดในภูเก็ต พ.ศ.2432		ตันเองก็ (ขุนวิเศษนุกูลกิจ) ตันตระกูลอุดมทรัพย์	เริ่มการลงทุนการทำเหมืองในรูปของบริษัท ชื่อ จัมกั พัฒนาวិธีการทำเหมืองหาบเป็นเหมืองรูหรือเหมืองอุโมงค์ ซึ่งได้รับแบบอย่างมาจากรัฐอิโปปะประเทศมาเลเซีย พ.ศ.2460-2480 ได้พัฒนาวิธีกการทำเหมืองโดยการใช้เครื่องจักรไอน้ำ หมุนสายพาน ประกอบกับสมัยนั้นป่าไม้ที่ใช้ทำฟืนยังมีมาก และได้ดำเนินกิจการจนถึงยุคการใช้เครื่องจักรดีเซลหมุนช้า	บริจาคที่ดิน 10 ไร่ เพื่อสร้างโรงเรียนเทศบาลบ้านสามกอง บริจาคที่ดินบางส่วน เพื่อสร้างโรงเรียนบ้านกะทุ	ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนวิเศษนุกูลกิจ (วิเศษอุดมทรัพย์) เป็นกรรมการเมืองพิเศษ เมื่อ พ.ศ.2471
			พ.ศ.2495 ได้ไปทำเหมืองแร่ที่บ้านนาลิก ต.เชิงทะเล อ.ถลาง ใช้เครื่องดีเซลหมุนช้า เป็นเหมืองสูบน้ำ		

ตาราง 4 (ต่อ)

แหล่งที่มา	ชื่อ	ผู้สืบทอด	ธุรกิจ	ความสัมพันธ์กับชุมชน	ความสัมพันธ์กับรัฐ
ถูกเงินยกย่องเกิด ในเมืองภูเก็ต			ร้านค้าซื้อร้านเลียนี้		ตำแหน่งนายอำเภอจีนใน สมัยรัชกาลที่ 5
			โรงงานแข็ง (ปัจจุบันคือบริเวณ โรงแรมภูเก็ตเมอร์ลิน) โรงรับจำนำแถวถนนกลาง (ตรง ข้ามร้านซินแอนดัลลีในปัจจุบัน) เจ้าภาพอาคารในเขตตำบลทุ่งตา - ปลิงทะเล - ฟิน - หอยมุก - ไม่กระดาน	พ.ศ.2458 บริจาคเงิน 1,000 บาท แก่ราชนาวิ สมาคม พ.ศ.2459 ได้บริจาค เงินและที่ดินสร้างโรงเรียน ตันหวณิชวิทยาคม พ.ศ.2444 ได้รับแต่งตั้ง เป็นที่ปรึกษาของกรมโลห กิจเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ พ.ศ.2447 รับราชการใน กระทรวงโยธาธิการ กรม โทรเลขและไฟฟ้า 23 พฤศจิกายน 2456 ได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งเป็น หลวงพิทักษ์ชินประชา กรรมการพิเศษเมืองภูธร	

ตาราง 4 (ต่อ)

แหล่งที่มา	ชื่อ	ผู้สืบทอด	ธุรกิจ	ความสัมพันธ์กับชุมชน	ความสัมพันธ์กับรัฐ
ตำบลส่วนเจ้า อำเภอวังฮั่ว จังหวัดจันทบุรี มณฑลภูเก็ต อพยพเข้าสู่เกาะ ภูเก็ตประมาณ	ตันลาวด (หลวงอำนาจ นารักษ์) ดันตระกูล ดันท เวทย์		ลงทุนเปิดเหมืองแร่เป็นครั้งแรก เมื่อเก็บสะสมทุนได้มากก็เปลี่ยนเป็น การทำเหมืองหาบทำให้มีกำไรมาก มี คนงานเป็นร้อย ๆ คน	กำหนดค่าบงกะทุ หัวหน้าสมาคมลับยี่ห ในกะทุ ผู้นำในการกินผักและ เริ่มประเพณีการกินผักที่ถูก ต้องตามประเพณีปฏิบัติ	23 มีนาคม 2457 ได้รับ พระราชทานเครื่องราช อิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้น ที่ 2 ชื่อ วิจิตรภรณ์ พ.ศ.2459 ได้รับพระ ราชทานเครื่องราช อิสริยาภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ 5 ชื่อ ทิพยภรณ์ พ.ศ.2459-2461 เป็น เลขาธิการ กุมภาพันธ์ 2471 ได้รับ พระราชทานสัญญาบัตร บรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์ตรี พระพิทักษ์ชินประชา เป็นหัวหน้าศาลเงินใน เขตอำเภอกะทุ 5 กันยายน 2456 ได้รับ พระราชทานบรรดาศักดิ์ จากพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเป็นหลวงอำนาจ

ตาราง 4 (ต่อ)

แหล่งที่มา	ชื่อ	ผู้สืบทอด	ธุรกิจ	ความสัมพันธ์กับชุมชน	ความสัมพันธ์กับรัฐ
พ.ศ.2414 ดังถิ่น ฐานที่บ้านกะทู้ ตำบลกะทู้ อำเภอ กะทู้ จังหวัดภูเก็ต ตำบลน้ำยั่ว มณฑลภูเก็ต ประมาณ พ.ศ.2419 ในสมัย รัชกาลที่ 5	ตันเตียวเตอะ (ขุนชนา นิเทศ)		ร้านขายของชำ “ร้านสุขสันต์” ค้าส่งออกหอม กระเทียม พริกไทย ระหว่างภูเก็ต-ตรัง-ปักษ์ กิจการเหมืองแร่ที่เหมืองป้อช้าง (บริเวณฝั่งตรงข้ามโรงเรียนดาวรุ่งใน ปัจจุบัน) กิจการบ้านเช่าแถวบางเหี้ยว ถนนภูเก็ต แถวน้ำ ถนนรักษาและ ถนนกลาง โรงละคร ต่อมาเปลี่ยนเป็นโรง ภาพยนตร์ ชื่อ เฉลิมตันดี เปลี่ยนเป็น	ใน มณฑล กังไส ประเทศจีน ผู้นำสมาชิกชาวจีนฮกเกี้ยน ที่อพยพมาจากตำบลล่วน “ตัน แจ้ ซึ่งรู้จักกันในนาม “ตัน แจ้” ก่อสร้างศาลเจ้า “แสง ทอง” บริจาคที่ดินตัดถนนไป หาดป่าตอง บริจาคที่ดินสร้างศาล เจ้า ได้แก่ศาลเจ้าฮกหวน กั้ง (อยู่ติดกับร้านที่มีต้นโพ ไกล้วงเวียนหน้าพิกา) ศาลเจ้าเจ่งอ่อง(ตรงข้ามโรง พยาลาลวชิระ) ศาลเจ้า “เจ้า แม่กว๋นอิม” (ไกล้วงเวียน ถนนบางกอก)	นรารักษ์ ภูเก็ต ได้รับพระราชทานนาม สกุล “ตันเตียว” ทางราชการเป็นกำนัน ตำบลทุ่งคาเมืองภูเก็ต

ตาราง 4 (ต่อ)

แหล่งที่มา	ชื่อ	ผู้สืบทอด	ธุรกิจ	ความสัมพันธ์กับชุมชน	ความสัมพันธ์กับรัฐ
ลูกเงินเกิดในภูเก็ต	ตันแฉงหื้อ (หลวงชนาหรินเทศ) เกิดเมื่อ พ.ศ. 2435	โรงพยาบาลนครสยาม	ปัจจุบันได้เลิกกิจการการจัดฉายภาพยนตร์ เปลี่ยนเป็นสถานออกกำลังกายใช้ชื่อว่าสยามสปอร์ตคลับ	มีบทบาทสำคัญทางด้านการศึกษาในภูเก็ต เช่น เป็นผู้ร่วมก่อตั้งโรงเรียนดาวรุ่ง เป็นเจ้าของผู้จัดการ และครูสอนในโรงเรียนสอนภาษาจีนคือโรงเรียนสองเต็ก	ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงชนาหรินเทศ เมื่อ 3 พฤศจิกายน 2474 ตำแหน่งกรรมการเมืองพิเศษศักดินา 600
			สืบต่อธุรกิจเหมืองแร่จากบิดากิจการเรือสินค้าเดินสมุทรระหว่างประเทศ ได้แก่ เรือมหาชัย เรือดีแอน และเรือยูนิค ขณะที่ยังกิจการเรือเดินสมุทรกำลังต่อเรือก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เรือถูกรบวณจากทหารญี่ปุ่น ทำให้ดำเนินกิจการไม่ได้ จึงถอดเครื่องจักรในเรือมาใช้ในการเหมืองแร่แบบเหมืองสูบ	บริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนวัดเทพนิมิตร บริจาคเงินซื้อเครื่องมือตรวจมะเร็งในช่องปากให้แก่วิทยาบาลวชิระภูเก็ต ซึ่งเป็นเครื่องตรวจมะเร็งในช่องปากเครื่องแรกของไทย	ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สมัครเป็นเสรีไทยมีบทบาทในการต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่นในเกาะภูเก็ต

2. บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านเศรษฐกิจ

2.1 บทบาทในการลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุก

การทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ต เป็นกิจการที่ทำกันมานานนับร้อยปี การทำเหมืองแร่ดีบุกจึงมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน มีพัฒนาการอย่างสืบเนื่องตั้งแต่การขุดหาแร่โดยวิธีร้อนตามแม่น้ำลำธาร การทำเหมืองขุดและเหมืองหอบโดยใช้แรงงานคนล้วน ๆ การทำเหมืองแร่เป็นธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในเกาะภูเก็ตทั้งด้านกรรมวิธีการทำเหมืองแร่ ตั้งแต่การเกณฑ์ไพร่ไปทำเหมืองขุด การจ้างกุลีจีนทำเหมืองหอบ ธุรกิจการทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตเป็นธุรกิจที่ให้ประโยชน์อย่างมาก ได้ชักจูงให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองและนักธุรกิจทั้งที่เป็นคนไทย และชาวต่างชาติโดยเฉพาะคนจีนต่างแข่งขันเข้ามาทำธุรกิจชนิดนี้มาก แต่อย่างไรก็ตามการขยายตัวของธุรกิจเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตมิได้ขึ้นอยู่กับปริมาณความต้องการการใช้แร่ภายในประเทศ แต่ขึ้นกับปริมาณความต้องการใช้แร่ในประเทศทุนนิยมตะวันตก

ก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ความต้องการดีบุกของตลาดโลกมีไม่มากนัก เนื่องจากกรรมวิธีการผลิต และการขนส่งแร่ที่มีน้ำหนักมาก เช่น ดีบุก ทำได้ในขีดจำกัด การทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตในระยะนี้มีได้ทำกันอย่างเสรี เพราะสังคมไทยในระบวดังกล่าวเป็นสังคมศักดินาตามระบบไพร่ ไพร่ซึ่งมีหน้าที่ทำเหมืองขุด ถ้าไม่ใช่ไพร่ส่วยดีบุก หรือที่เรียกว่า "ส่วยดีบุก" ของรัฐบาลกลางก็ต้องเป็นไพร่สมของเจ้าเมือง กรมการเมือง คนจีนและชาวต่างชาติยังไม่มีสิทธิ์ทำเหมืองแร่โดยตรง จะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับเรื่องแร่บ้างก็เฉพาะการถลุงและการรับซื้อแร่ส่งออกเท่านั้น จนกระทั่งเมื่อมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป จึงมีการนำเอาดีบุกเพื่อป้อนโรงงานในยุโรปและการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานจีน ทำให้กรรมวิธีการผลิตดีบุกเริ่มเปลี่ยนแปลงในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 24

การทำสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษใน พ.ศ.2398 ทำให้รัฐบาลไทยต้องยกเลิกการผูกขาดการค้า โดยกรมพระคลังสินค้า ดีบุกซึ่งเคยเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาล ต้องปล่อยให้มีการซื้อขายกันอย่างเสรี รัฐบาลเกรงไปว่าจะมีรายได้จากการผลิตดีบุกลดลง จึงเข้าควบคุมการผลิตด้วยการกำหนดให้ผู้ผลิตดีบุกจะต้องประมูลผูกขาดการผลิตในรูปของการทำอากรดีบุกจากรัฐบาลกลางในกรุงเทพฯ ในขณะที่ปริมาณความต้องการแร่ในตลาดโลกกำลังเพิ่มขึ้นและแรงงานจีนฮกเกี้ยนอพยพหลั่งไหลเข้ามาในเกาะภูเก็ต ผู้ที่มีทุนก็เข้ามาลงทุนเองเปิดเหมืองดีบุก ส่วนผู้ที่มีทุนน้อยก็เข้ามาเป็นกรรมกรในเหมืองแร่ นายทุนเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนมีบางส่วนมาจากปีนัง บางคนร่ำรวยได้นำเงินลงทุนเองหรือเข้าหุ้นกับเจ้าเมืองทำเหมือง เช่น จินตันบัก เป็นคนจีนมณฑลฮกเกี้ยน มีความรู้และประสบการณ์ในอาชีพทำเหมืองแร่จากประเทศจีนมาก่อนประมาณ พ.ศ.2380 นายตันบักได้เดินทางเข้ามาตั้งรกรากในเกาะภูเก็ต แล้วมาลงทุนทำเหมืองแร่เหมืองหอบที่กะทู้ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอกะทู้) ได้ขยายกิจการมีทายาทสืบสกุลมาจนปัจจุบัน

2.1.1 ลักษณะการลงทุน

การลงทุนของนายเหมืองมักจะเริ่มจากการทำเหมืองขนาดเล็ก ๆ เนื่องจากมีทุนและแรงงานน้อย แล้วจึงค่อยเพิ่มแรงงาน ขยายทุนทีละน้อย ถ้าไรที่ได้จะนำไปลงทุนต่อเป็นการเพิ่มทุนส่วนหนึ่ง ลักษณะการลงทุนของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาในระยะแรก ๆ ไม่ได้ลงทุนแต่เฉพาะการทำเหมืองแร่อย่างเดียว แต่จะลงทุนในกงสี ซึ่งหมายถึงในเหมือง ๆ หนึ่งจะเป็นทั้งแหล่งขุดแร่ ที่ทำการบ้านพักอาศัยของนายเหมืองและลูกจ้าง รวมทั้งเป็นร้านค้าเครื่องอุปโภค บริโภค เป็นโรงยาฝิ่นค้าสุรา โรงบ่อนเบี้ย ตลอดจนมีร้านค้าอาหาร ร้านบริการต่าง ๆ อยู่ในกงสีนั้น เจ้าของเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนจะเป็นผู้ลงทุนซื้อเครื่อง

อุปโภคบริโภคมาขาย ซึ่งนายเหมืองได้รับสิทธิพิเศษ ซื้อผืนมาขายให้กรรมกรชาวจีนที่ทำเหมืองด้วย นายเหมืองจึงนิยมการลงทุนโดยการเพิ่มแรงงานมากกว่าการซื้อเครื่องจักร เพื่อจะได้หากำไรจากการขาย เครื่องอุปโภค บริโภคและผืน ให้แก่กรรมกรจีน ทำให้เงินทุนและกำไรหมุนเวียนอยู่ภายในงส

จากการสำรวจใน พ.ศ.2433 จำนวนเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตมีทั้งหมด 131เหมือง เป็นเหมืองใหญ่ 62 แห่ง และเหมืองขนาดเล็ก 69 แห่ง¹ จำนวนเงินลงทุนในเหมืองขนาดเล็ก เหมือง ๆ หนึ่งใช้เงินลงทุนไม่เกิน 4,272 เหรียญมาเลย์ เงินจำนวนนี้ถูกแบ่งไปเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ดังนี้ คือ ค่าก่อสร้างอาคาร 30% ค่าวางท่อระบายน้ำ 15% ค่าเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่อหลอมแร่จำนวน 12% และ 43% เป็นค่าจ้างกุลิทำงาน จำนวนกุลิที่ใช้ในเหมืองแร่ประมาณ 60 คน แม้ว่าการผลิตดิบจะเพิ่มปริมาณมากขึ้น แต่กุลิก็ยังมีจำนวนเท่าเดิม การลงทุนเปิดเหมืองใหม่ก็จะไม่เกิน 4,272 เหรียญ² ระบบการจัดการและแบ่งปันผลประโยชน์ภายในเหมืองมี 4 ระบบ แต่ละเหมืองใช้ระบบใดระบบหนึ่ง คือ

ก. ระบบโจปุน นายเหมืองออกเงินสำรองค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ให้กับลูกจ้างไปก่อน ยกเว้นค่ากับข้าว ยาฟัน ยาแดง กุลิต้องซื้อเอง เงินที่นายเหมืองทรวางออกไปก่อนนั้น ถ้าจ่ายออกไปก่อน 90 เซนต์ คิดเป็นเหรียญหนึ่ง เมื่อชุดแร่ได้เท่าใดต้องนำไปถลุงที่โรงของนายเหมืองโดยเสียค่าเช่าให้เหมืองหลวงละ 30 เหรียญ ถลุงได้เนื้อดิบเท่าใดเป็นส่วนของนายเหมือง 59 ส่วน ของลูกจ้าง 41 ส่วน ถ้าแร่ดีนายเหมืองเอาส่วนแบ่งมากขึ้น ถ้าแร่ไม่ดีต้องให้ลูกจ้างเพิ่มมากขึ้น เมื่อได้ค่าดิบมากนายเหมืองจะหักเงินที่ทรวางให้ลูกจ้าง ส่วนที่เหลือเป็นของลูกจ้าง เหมืองที่ใช้ระบบนี้คือเหมืองของจินตันเลียนกี ผู้ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงขจรเงินสกล³

ข. ระบบโจเห่อ เป็นระบบที่ลูกจ้างชุดแร่ได้เท่าไรก็จะนำมาขายให้นายเหมืองกำหนด 28 ซังจิ้น ต่อ 1 เหรียญ 30 เซนต์ นายเหมืองเป็นผู้ถลุงและขายแร่เอง⁴

ค. ระบบฮั่น คำว่า “ฮั่น” เป็นภาษามลายู แปลว่าแบ่งปันหรือหุ้นส่วน ถือว่าลูกจ้างมีหุ้นส่วนกับนายเหมือง ซึ่งจะมีหัวหน้ากลุ่มลูกจ้างคนหนึ่ง ซึ่งภาษาจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “จงฮุน” หัวหน้ากลุ่มลูกจ้างจะมีสิทธิ์ถือหุ้น 2 – 3 หุ้น ขณะที่ลูกจ้าง ถือคนละ 1 หุ้น ลูกจ้างในระบบนี้จะไม่ได้รับค่าจ้างตายตัว แต่จะได้รับผลกำไรตามหุ้นส่วนของตน ระบบฮั่นนี้นายเหมืองใช้เพื่อหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาทเรื่องแร่ที่ขุดได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของแร่และขึ้นอยู่กับนายเหมืองได้จัดหาอุปกรณ์ในการขุดแร่ได้มากน้อยเพียงใด ถ้าหากมีอุปกรณ์ครบการขุดแร่ก็จะได้ปริมาณมาก การปันผลก็จะมากขึ้นเป็นลำดับ เป็นการสร้างความกระตือรือร้นในการหาแหล่งแร่ของลูกจ้าง ลูกจ้างพอใจในระบบนี้มากเพราะพวกเขาอาจจะเริ่มต้นโดยที่ไม่มีทุนเลย แต่เมื่อทำงานไปโดยใช้แรงงานของตัวเองในระยะเวลาหนึ่ง ก็อาจจะสมทุนเป็นของตัวเองได้ ถ้า

¹ กัมพล มณีประเสริฐ และสงบ ส่งเมือง. (2529). “เหมืองแร่ในภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. หน้า 4107 – 4108.

² วรุตติรี วัฒนอาภรณ์ชัย. (2534). การสะสมทุนของชาวจีนในมลายู ค.ศ.1819 – 1900. หน้า 67.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2507). ระเบียบพระราชดำเนิรประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ.109. หน้า 133 – 134.

⁴ แหล่งเดิม.

หากเกิดกรณีเหมืองล่มก็ยังมีอาหารและที่พักจากนายเหมืองในกงสี¹ หากโชคดียังได้กำไรมาก สามารถสะสมทุน เลื่อนฐานะของตนเองจากลูกจ้างเป็นนายเหมืองได้ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพวกหัวหน้าลูกจ้างจะเลื่อนฐานะเป็นนายเหมืองในเวลาต่อมา และพวกนี้จะมีอิทธิพลในหมู่ลูกจ้าง ทำให้เกิดผลดีและผลเสียในด้านการเมืองการปกครองในเวลาต่อมา²

ง. ระบบทรัค (Truck System)³ ซึ่งให้ผลประโยชน์แก่นายเหมืองฝ่ายเดียว ระบบนี้นายเหมืองจ่ายเงินเดือนเป็นสินค้าหรือบริการทั้งหมด หรือบางส่วน แทนเงินค่าจ้าง สินค้าที่นายเหมืองนำมาบริการแก่ลูกจ้างในเมืองจะมีราคาสูงกว่าราคาจริงในท้องตลาด ระบบนี้ทำให้ลูกจ้างต้องทำงานกับนายเหมืองตลอดไป ยิ่งไปกว่านั้นนายเหมืองจะควบคุมการใช้จ่ายของลูกจ้างด้วยการรับเหมาภาษีในเขตเหมืองแร่ของตัวเอง รายได้จากบ่อนพนันและภาษีฝิ่น ซึ่งได้จากกสิกรรมว่าสำคัญที่สุด เพราะฝิ่นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับแรงงานจีน ใช้เสพเพื่อให้มีกำลังทำงาน การสูบฝิ่นและการพนัน ถือว่าเป็นการพักผ่อนหย่อนใจจากการทำงานหนัก เพื่อล่อใจให้เพลิดเพลินการพนันใกล้ ๆ กับบ่อนพนันเจ้าของเหมืองจะตั้งร้านจำหน่ายสุราและโรงรับจำนำไว้บริการ โดยเฉพาะโรงรับจำนำมักจะอยู่ติดกับบ่อนการพนัน การที่นายเหมืองจัดระบบบริการต่าง ๆ ไว้เช่นนี้มีจุดมุ่งหมายให้ลูกจ้างเพลิดเพลินจนหมดตัว พวกเขาจะนำทรัพย์สินเข้าโรงรับจำนำได้ทันที และกลับไปเล่นพนันต่อไปจนเกลี้ยงหมดตัวในที่สุด ส่วนการสูบฝิ่นนายเหมืองให้สินเชื่อกุสในการสูบฝิ่น โดยกสิกรรมเสียเงินค่าฝิ่นในรูปของแรงงาน วิธีการนี้ทำให้กสิกรรมต้องเป็นหนี้สินและต้องทำงานต่อไป⁴ ต้องติดหนี้สินกับนายจ้างไม่มีหมดสิ้นทำให้โอกาสที่จะเลื่อนฐานะของตนเองเป็นไปได้ยาก ซึ่งมีแรงงานจีนจำนวนไม่น้อยที่ต้องตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงชี้ให้เห็นสภาพแรงงานจีนในกงสีว่า

มูลเหตุเกิดแต่พวกเหมืองที่คิดหาผลประโยชน์ เอาเปรียบลูกด้วยอุบายต่าง ๆ เกิดขึ้นในแดนอังกฤษ* ก่อน แต่จะเล่าเฉพาะที่เกิดในเมืองไทย คือ นายเหมืองรับผูกขาดขายฝิ่น สุรา ตั้งบ่อนเบี้ยในตำบลที่ขายของกินและเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ตำบลนั้นก็คือนายเหมืองตั้งเอาท่าเรืออีกชั้นหนึ่ง เหมืองตั้งอยู่ใกล้บ้านเมือง พวกกสิกรรมที่อยู่ประจำเหมือง เหมืองละหลายร้อยต้องทำงานหนักตลอดวัน เมื่อถึงเวลาสิ้นงานอยากหย่อนใจให้สนุกสนานกัน พวกกันหันมาเล่นบ่อนเบี้ย สูบฝิ่น กินสุรา หรือซื้อของที่ร้านของนายเหมืองกลายเป็นคนอนาถา ถูกกดขี่ใช้สอย ถูกเร่งเงินได้รับความเดือดร้อน ...⁵

¹ความหมายเดิม หมายถึง การผูกขาดทางการค้า และการรวมหุ้นของขุนนางจีนในสมัยโบราณ ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาขึ้นเป็นการรวมกลุ่มของนายทุนสมัยใหม่ ซึ่งปกครองชาวจีนด้วยกัน โครงสร้างภายในของกงสีผูกพันเหมือนกับเป็นครอบครัว กุสมีความเคารพนับถือผู้อาวุโส หัวหน้า หรือผู้ปกครองเป็นผู้นำกงสี มักจะมีฐานะเป็นผู้นำในสมาคมลับอีกด้วย นอกจากนี้กงสียังมีความหมายว่า บริษัท อีกด้วย

²นิวัตร ตันไพศาล. (2534). บทบาทชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ. 2411 – 2475. หน้า 84 – 85.

พรณี อวนสกุล. (2522). กิจการเหมืองแร่ที่บุกกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภาคใต้ ประเทศไทย พ.ศ. 2411 – 2474.

³คำว่า Truck มาจากภาษาฝรั่งเศสว่า troc แปลว่าการแลกเปลี่ยนของโดยไม่ใช้เงิน

⁴วรุณศิริ วัฒนอาภรณ์ชัย. (2534). การสะสมทุนของชาวจีนในมลายู ค.ศ. 1819 – 1900. หน้า 71 – 72.

* หมายถึง เขต Straits Settlement ของอังกฤษในมลายู

⁵สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2504). สาส์นสมเด็จพระเจ้า. หน้า 227.

กล่าวได้ว่ากฐีและรายได้จากการผูกขาดฝิ่นเป็นพื้นฐานของการสะสมทุนและสร้างความมั่นคงให้กับนายเหมือง รัฐบาลได้รายได้จากภาษีฝิ่นรองลงมาจากค่าภาคหลวงแร่ดีบุก รายได้ของกฐีในเหมืองจะมีส่วนสัมพันธ์กับราคาแร่ดีบุก ถ้าราคาแร่ดีบุกสูงกรรมกรก็มีเงินใช้ฟุ่มเฟือย รายได้จากฝิ่นก็มากตามไปด้วย เช่น ใน พ.ศ.2453 ดีบุกขึ้นราคาทำรายได้ให้รัฐบาลประมาณ 400,000 บาท และรายได้จากการจำหน่ายฝิ่นประมาณ 180,000 บาท¹ แต่ถ้าราคาฝิ่นสูงขึ้น ภาษีที่ได้จากค่าภาคหลวงแร่ดีบุกจะลดน้อยลง เช่น พ.ศ.2449 ราคาฝิ่นในเกาะภูเก็ตมีราคาสูงขึ้น แรงงานจีนจึงอพยพไปหว่าเมืองมลายูที่ซึ่งจำหน่ายฝิ่นในราคาถูกกว่าถึง 2 เท่า ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในเหมืองแร่ ถ้าไม่อพยพออกกรรมกรเหมืองแร่ก็เรียกร้องค่าแรงจากนายเหมืองเพิ่มขึ้น เกิดปัญหาการลงทุนทำเหมืองแร่ เพราะนายเหมืองไม่มีทุนพอที่จะจ้างกรรมกรหรือขยายการทำเหมือง ทำให้รายได้ที่ได้จากค่าภาคหลวงแร่ดีบุกลดน้อยลงไปด้วย²

2.1.2 แหล่งเงินทุน

ก่อนที่รัฐบาลจะยกเลิกการเก็บภาษีแบบระบบเหมืองในเกาะภูเก็ต แหล่งเงินทุนเงินกู้ของนายเหมืองที่สำคัญมีอยู่ 2 แหล่ง คือ เจ้าเมือง* และพ่อค้าเมืองป็นัง ตั้งแต่ปลายสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เงินกู้จำนวนมากที่นายเหมืองชาวจีนสามารถหามาได้ไม่ล้นมากนัก ก็คือการกู้จากรัฐบาล โดยผ่านเจ้าเมือง เงินกู้ส่วนใหญ่เป็นเงินที่ได้จากภาษีอากรในระบบเหมืองเมือง ซึ่งทางราชสำนักอนุญาตให้เจ้าเมืองนำรายได้ของรัฐไปทดรองอุดหนุนให้กับเหมืองแร่ทั่วไป ซึ่งส่วนมากเป็นเหมืองแร่ของนายทุนชาวจีนฮกเกี้ยนหรือหุ้นส่วนในธุรกิจผูกขาดภาษีอื่น ๆ ของเจ้าเมืองแทบทั้งสิ้น อัตราดอกเบี้ยตามท้องตลาดเวลานั้นประมาณร้อยละ 1.5 ต่อเดือน โดยดอกเบี้ยที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะกลายเป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมือง และพ่อค้าเมืองป็นัง แต่ราชสำนักจะได้ผลประโยชน์จากการอุดหนุนเงินกู้เหล่านั้น ในรูปของภาษีอากรต่าง ๆ ที่ได้จาก ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา ภาษีการพนัน ฯลฯ จากกฐีเงินอีกทอดหนึ่ง³ การที่รัฐบาลออกเงินกู้สำรองให้กฐีนี้ ก็ต้องประสบปัญหาอัตราดอกเบี้ยที่จะเก็บ ถ้าจะใช้ตามแบบอย่างมลายู คือ ต้องมีหลักทรัพย์ประกันเงินกู้ แต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความเห็นได้แย้งว่านายเหมืองในเกาะภูเก็ตมีทุนน้อยไม่มีหลักทรัพย์

¹สำเนาจดหมายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5.

²บันทึกคณะกรรมการเรื่องการทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125.

*มีนายเหมืองบางรายที่ทำเหมืองโดยไม่มีเงินทุนและแรงงานของตนเองเจ้าเมืองคอยจุนเจือให้ในรูปแบบของการกู้ยืมและเกณฑ์ราษฎรมาทำเหมืองแร่เป็นครั้งคราว เพื่อต้องการส่วยดีบุกส่งกรุงเทพฯ และสินแร่ดีบุกที่เหลือเพื่อนำไปขายเอาเงินเข้าส่วนตัว ส่วนใหญ่เหมืองที่เปิดขึ้นใหม่ในตอนนั้นมักจะจ้างกรรมกรจีนมาทำเหมืองโดยไม่มีทุนสำรองเพียงพอ เมื่อเกิดกรณีฉุกเฉินบางครั้งทำให้ไม่มีเงินค่าจ้างให้กรรมกรจีน เกิดการทะเลาะวิวาทและบานปลายเป็นจลาจลหลายครั้ง เช่น ใน พ.ศ.2410 และ พ.ศ.2419 ฯลฯ เป็นต้น

³พระยาบริรักษ์ภูธร... ถึงผู้กำกับหัวเมืองทะเลฝ่ายตะวันตก. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ค/54.). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 1/6 ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ.111.

ที่จะมาประกันเงินกู้ให้แก่ปัญหาโดยการเก็บดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน¹ การสนับสนุนที่รัฐบาลให้นายเหมือง ยืมเงินที่สำคัญ ได้แก่ กรณีจินตันเนียวอี้ (หลวงบำรุงเงินประเทศ) ขอยืมเงินจากรัฐบาลประมาณ 15,000 เหรียญ เพื่อใช้จ่ายเหมืองแร่ออกไปในทะเล² จินตันเนียวอี้ได้รับอนุญาตทำเหมืองที่ป่าโกงกางริมทะเลใกล้ ด่านปากน้ำ เมื่อ พ.ศ.2438 ป่าโกงกางหมดลง ท่านได้ใช้ให้กุลิชนมุลดินถมริมฝั่งต่อออกไปเพื่อตั้งบ่อแร่ใหม่ โดยกันน้ำทะเลไม่ให้ไหลเข้ามาซึ่งต้องใช้เงินลงทุนมาก พระยาภิรมย์โกษา ข้าหลวงใหญ่ในขณะนั้นได้รายงาน เรื่องนี้ไปยังรัฐบาลเสนอความเห็นสนับสนุนไปด้วยว่าควรให้ยืมเงินทดลองออกไปก่อนเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ใน ระยะยาวเพราะนอกจากจะเป็นการเริ่มวิธีการขยายเนื้อที่สำหรับทำเหมืองแร่ออกไปในทะเลแล้ว ทางราชการ ยังมาใช้เป็นข้ออ้างปฏิเสธคำร้องขอลดภาษีของหลวงบำรุงเงินประเทศได้อีกด้วยรัฐบาลเห็นด้วยและให้ดำเนินการ ได้ แต่เนื่องจากขณะนั้นไทยนิมนนโยบายอังกฤษ ทางรัฐบาลจึงกำชับให้พระยาภิรมย์โกษา สืบดูทางเมือง เป็รกว่าการทดลองจ่ายในลักษณะนี้ดำเนินการอย่างไร และคิดดอกเบี้ยหรือไม่ มากน้อยแค่ไหนจะได้นำมาใช้ บ้าง แต่เมื่อตกลงจะให้ยืมเงินทดลองดังกล่าวหลวงบำรุงเงินประเทศถึงแก่กรรมเสียก่อนเรื่องนี้จึงยกเลิกไป³

แต่อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ไม่มีเงินพอให้นายเหมืองยืมได้ นายเหมืองยังต้องพึ่งพ่อค้าที่ป็นัง หรือบริษัทของอังกฤษ ชื่อสเตรทส์ เทรดดิ้ง กัมปะนี (Straits Trading Company) เป็นบริษัทเข้ามาตั้งที่ทำการที่ภูเก็ต บริษัทนี้จะจ่ายเงินให้กับนายเหมืองที่เป็นลูกหนี้ของบริษัท ชำระหนี้โดยการจ่ายดีบุกคืน มีนาย เหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตจำนวนมากที่กู้เงินจากบริษัทนี้ แม้ว่าจะเสียเปรียบในการลดราคาแร่ดีบุก⁴

ในที่สุดรัฐบาลแก้ปัญหาเงินลงทุนของนายเหมือง พระยารัษฎานุประดิษฐ์ซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตในขณะนั้น ได้ชักชวนธนาคารชาร์เตอร์แบงค์สำนักงานใหญ่อยู่ที่ป็นังให้มาเปิดสาขา ที่ภูเก็ต เพื่อที่จะเป็นแหล่งเงินทุนให้กับนายเหมืองในเกาะภูเก็ต ส่วนเหตุผลรองลงมาคือ สำหรับฝากเงินเข้า และโอนเงินเกี่ยวกับการขนเงินภาษีอากร⁵ ในระยะแรกก็ราบรื่นแต่ระยะหลังธนาคารไม่ยอมปล่อยเงินให้นาย เหมืองชาวจีนกู้ ถ้าหากจะปล่อยเงินกู้จะมีระเบียบขั้นตอนมากมาย สิ่งที่ธนาคารทำคือ รับส่งเงินของนาย เหมืองที่เป็นนักธุรกิจชาวตะวันตกเท่านั้น และยังเป็นกองทุนสนับสนุนบริษัท สเตรท เทรดดิ้ง กัมปะนี ด้วย ดังนั้นจึงมีนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนและกรมการเมืองฝ่ายจีน เช่น พระอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด) เสนอให้เปิดสาขาของธนาคารแบงค์สยามกัมมาจล หรือธนาคารไทยพาณิชย์ในปัจจุบัน เพื่อเปิดแผนกเงินกู้

¹จดหมายเหตุมโนดรรชนีราชานุภาพพหุลกรรมมโนสมมติอมรพันธ์ที่ 696/24124. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.115): หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/6 ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ.115.

²สำเนาจดหมายหลวงบำรุงเงินประเทศ (ตันเนียวอี้) กราบเรียนพระยาภิรมย์โกษา ที่ 3/818. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/6 ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.114.

³หลวงบำรุงเงินประเทศขอยืมเงินหลวงไปทำทุนบ่อแร่. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/10 ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.114.

⁴จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ 222/2782. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม.45/1). (ร.ศ.121). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.2 รฐ/23 ลงวันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.121.

⁵กงสุลสยามสิงคโปร์แจ้งว่าได้รับเงินค่าดีบุกหลวงจากห้างโกหรงวนและเงินภาษีเมืองภูเก็ต พังงา ตะกั่วทุ่ง เอาไปฝากไว้ที่ชาร์เตอร์แบงค์กับฮ่องกงเซี่ยงไฮ้แบงค์แล้ว. ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร. รล - พ.ศ./23). (จ.ศ.1245 - 1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. สารบาณสมุติพิเศษ เล่ม 23 เลขที่ 10

โดยมีเจ้าหน้าที่จากกระทรวงการคลังเป็นผู้จัดการแต่ไม่สำเร็จ เนื่องจากแบงก์สยามกัมมาจลขณะนั้นกำลังประสบปัญหาภายในธนาคาร และมีเงินทุนบางส่วนจากธนาคารชาร์เตอร์ และแบงก์ฮ่องกงเชียงใหม่เข้ามาเกี่ยวข้อง¹ เพราะฉะนั้นทางรัฐบาลไม่ปรารถนาจะเกี่ยวข้องกับข้อเสนอกับให้ยกเลิกธนาคารสาขาชาร์เตอร์แบงก์ และตั้งธนาคารของรัฐบาลมาแทนที่เป็นการเสี่ยงต่อการถูกแทรกแซงจากอังกฤษ ส่วนจะให้ธนาคารอื่น ๆ ในปิ่นัง เช่น แบงก์ฮ่องกงเชียงใหม่เปิดสาขาที่ภูเก็ต ก็ไม่ได้เพราะผิดสัญญากับธนาคารชาร์เตอร์ว่า ถ้าธนาคารมาเปิดสาขาที่ภูเก็ตแล้วจะต้องไม่มีธนาคารคู่แข่ง

นอกจากนี้แหล่งเงินทุนแหล่งอื่น คือ พ่อค้าและนายทุนชาวอินเดียที่เมืองปิ่นังและเมืองมัทราส แต่ทำได้ไม่นานก็เกิดเรื่องราววิวาทหมกกันตายเพราะนายทุนชาวอินเดีย (Chettyar Moneylender) เอาเปรียบผู้กู้มาก เช่น คิดดอกเบี้ยสูงกว่าแหล่งอื่น ทำสัญญากู้เงินลงจำนวนเงินกู้สูงไปจากจำนวนเงินที่แท้จริง นายทุนอินเดียมาตั้งแหล่งเงินกู้ในเกาะภูเก็ตได้เพียงเวลาไม่กี่ปี ได้กำไรดอกเบี้ยกลับไปอินเดียประมาณ 10 ล้านบาทในขณะนั้น²

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 - พ.ศ.2464 ราคาดีบุกตกต่ำบางเหมืองต้องปิดกิจการเกิดการว่างงาน รัฐบาลได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยรับจำนำแร่ดีบุกซึ่งนายเหมืองเอามาขายในราคาต่ำกว่าราคาตลาดเพื่อจะได้เอาเป็นเงินทุนไปหมุนในกิจการเหมือง³ นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ลดราคาข้าวสารและฝิ่นให้แก่นายเหมือง ซึ่งเป็นการลดต้นทุนค่าใช้จ่ายภายในคลังเหมืองของนายทุน⁴ จากปัญหาราคาดีบุกตกต่ำการว่างงานในเกาะภูเก็ตใน พ.ศ.2464 เป็นเรื่องที่รัฐบาลวิตกกังวลมาก ดังพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องเมืองไทยจึงตื่นเถิดว่า “ ขอให้นึกเถิดว่าถ้าต่างว่ารัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตามไม่สามารถที่จะอนุเคราะห์แก่บรรดานายเหมืองได้ ทั้งจัดการส่งเสบียงอาหารไปไม่สำเร็จจะมีผลอย่างไรบ้าง บรรดาเหมืองก็ต้องปิด กุหลิมพันคนก็จะต้องว่างงานลง และพวกกุหลิมเหล่านี้เมื่อไม่มีอะไรกิน หิวเข้าก็คงจะเริ่มกระทำการโจรกรรมและการฉ้อโกงอันร้ายกาจต่าง ๆ ซึ่งเหลือจะคาดคะเนและกล่าวโดยพิสดารได้ ... ”⁵

¹รายงานราชการมณฑลภูเก็ต ร.ศ.120. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10.

²บันทึกความทรงจำเนื่องแต่การสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ตของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมพระนราชนครินทร์ อภิรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย. (กระดาษฝรั่ง). (พ.ศ.2473). เล่มหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 สป.2.28/29.

³รายงานราชการมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25/3 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2453 - 6 มีนาคม 2464.

⁴ฝากนายเหมืองมณฑลภูเก็ตขอให้ลดราคาข้าวสาร ฝิ่น ที่รัฐบาลส่งไปจำหน่าย.... (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2462 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25/5 ลงวันที่ 11 ธันวาคม 2462 - 11 ตุลาคม 2464.

⁵อัครพาท. (2504). ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ ส่วนที่ 2. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเยื้องสุริยาณรงค์ประวัติ. หน้า 14.

แหล่งเงินทุนของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนนอกจากจะได้จากแหล่งเงินกู้กำไรจากการค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคภายในเหมืองแล้ว กิจกรรมโพงก๊วนเป็นกิจการหนึ่งที่ทำรายได้เป็นเงินทุนให้กับนายเหมือง หลัง พ.ศ.2396 จำนวนชาวจีนฮกเกี้ยนที่เดินทางเข้ามาทำงานในเกาะภูเก็ตมากขึ้น การใช้บริการส่งโพงถึงญาติพี่น้องที่เมืองจีนมากขึ้น ก็มีคนเข้ามาให้บริการกันมากมีการตั้งตัวแทนเพื่อบริการส่งเงินพร้อมด้วยชาวควรวเรียกรับบริการนี้ว่า “โพงก๊วน” ทำหน้าที่เป็นนายหน้าเก็บรวบรวมจดหมายต่าง ๆ เข้าไปห่อเดียวให้มีขนาดและน้ำหนักพอควร แล้วนำไปฝากผู้ที่เดินทางไปประเทศจีน แล้วนายหน้าในประเทศจีนก็จะแจกจ่ายจดหมายเหล่านั้นไปยังผู้รับ เจ้าของกิจการโพงก๊วน จะจ้างเสมียนไว้ช่วยในการเขียนจดหมายถึงญาติพี่น้องแทน อาศัยการเล่าบอกด้วยปากต่อปากเพราะผู้ส่งโพงส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่ไม่รู้หนังสือทำนองเดียวกัน เมื่อผู้รับโพงก็ต้องอาศัยเสมียนหรือผู้รู้อ่านให้ฟัง ระบบโพงก๊วนจึงเป็นบริการพิเศษชนิดหนึ่งของชาวจีนซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต¹ ผู้ที่เป็นเจ้าของกิจการโพงก๊วนส่วนใหญ่จะเป็นพวกพ่อค้านายเหมืองชาวจีนที่มีชื่อเสียงซึ่งได้รับความเชื่อถือในหมู่คนจีน โดยเฉพาะพวกกุลีในเหมืองแร่ดีบุกซึ่งส่วนใหญ่มาจากท้องถิ่นเดียวกัน และนับถือเป็นญาติพี่น้องกัน ด้วยเหตุนี้นายเหมืองชาวจีนจึงมักทำกิจการส่งเงินพร้อมจดหมายให้แก่กุลีในเหมืองของตนควบคู่ไปด้วย พ่อค้านายเหมืองซึ่งเป็นเจ้าของกิจการจะได้รับผลกำไรจากทั้งค่าธรรมเนียมและการขึ้นลงของอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราจากเงินบาทไปเป็นเงินของประเทศจีนซึ่งเป็นผลกำไรที่สูง กิจกรรมโพงก๊วนจึงเป็นช่องทางที่เอื้ออำนวยต่อการหมุนเวียนเงินทุนของนายเหมืองชาวจีนภายหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรอีกวิธีหนึ่ง²

2.1.3 เทคนิควิธีการทำเหมืองแร่ดีบุก

กิจการเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตได้เริ่มขยายตัวตั้งแต่ พ.ศ.2396 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพเข้ามาเป็นระลอกใหญ่ระลอกแรก ผู้ที่เป็นนายทุนในการทำเหมือง คือ เจ้าเมืองเพราะระบบการจัดเก็บภาษียังคงอยู่ในระบบเจ้าเมืองเจ้าภาษี ลักษณะการทำเหมืองเป็นเหมืองขนาดเล็กไม่มีเครื่องมือทันสมัย อาศัยการลงทุนและแรงงานจำนวนน้อย ดังหลักฐานที่ได้บันทึกไว้ในรายงานการสำรวจบ่อแร่ของมิสเตอร์อันแยโรซชาติ ความว่า

ทำการวันหนึ่ง 12 ชั่วโมง ทั้งปีขุดดินหลายพันลูกบาศก์เมตร กว่าจะได้แร่เป็นการช้านานและป่วยการเวลาเมื่อได้ขุดเอาแร่มาแล้วก็ถมหลุมเสีย แล้วก็ขุดเรียงกันต่อไปถ้าจะขุดบ่อแร่อุโมงค์ แลชักกระดานขึ้นไปตามทางแร่เดิม คงจะไต่ลดการที่ทำใหญ่โตนั้นลงลงเป็นการน้อยไป และการที่ขุดทั้งหมดนั้น 10 ส่วนจะลดถึง 7 ส่วน ท่านคงจะเห็นการใหญ่โตที่พวกขุดแร่นั้นก็ทำเปล่ากับแร่ที่ขุดมาก็ร่อนอยู่ในที่แห่งเดียวกันนั้น แล้วจึงเอามาหลอมในที่หลายแห่งและมักอยู่ไกลบ่อแร่ และเดานั้นไม่สู้ดีนักเสียดีบุกมาก เสียเวลาและขาดประโยชน์ที่จะได้มาก ...³

¹สุชาติ ตันตสุฤกษ์. (2532). โพงก๊วน : การส่งเงินกลับประเทศโดยชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย. หน้า 34 – 35.

²พวงทิพย์ เกียรติสกุล. (2534). บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 25 – 2475. หน้า 189.

³มิสเตอร์อันแยโรซชาติกรบทูลกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เรื่องการสำรวจบ่อแร่ภาคใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ./8). (ร.ศ.112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. เลขที่ 2356.

จากหลักฐานที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่าเทคนิคการทำเหมืองแร่ยังไม่ทันสมัยมีการลงทุนน้อย ซึ่งได้แก่การทำเหมืองแร่และเหมืองถ้ำซึ่งมีขั้นตอนการทำเหมืองดังนี้

1. เจ้าของเหมืองจะทำการสำรวจ* แร่ว่ามีปริมาณเพียงพอหรือไม่ เมื่อเป็นที่พอใจแล้ว จะมีการทรงพระภูมิเจ้าที่เสียก่อนว่าอนุญาตให้ทำเหมืองในบริเวณที่สำรวจหรือไม่
2. เมื่อสำรวจหาแหล่งแร่ได้แล้ว ผู้ลงทุนต้องขออนุญาตจากเจ้าเมืองในการทำเหมือง และการขอตรวจความสมบูรณ์ของแร่ เมื่อมีการก่อตั้งกรมราชโลหกิจ ผู้ลงทุนต้องขออนุญาตโดยการขอประทานบัตร เมื่อตรวจดูแล้วค้ำกับการลงทุนก็ลงมือทำเหมือง ประเภทของเหมืองแร่ที่นิยมในระยะแรก คือ เหมืองแร่และเหมืองถ้ำ

ก. เหมืองแร่¹ เป็นเหมืองที่ทำได้ง่ายและใช้เงินลงทุนน้อย สามารถให้สมาชิกในครอบครัว 3 – 4 คน เครื่องมือที่ใช้มีชะแลง จอบ แต่ได้ผลผลิตต่ำ สามารถเก็บแร่ได้ไม่เกินร้อยละ 60 วิธีการทำเหมืองแร่ เหมืองแร่เป็นเหมืองที่อยู่บริเวณเชิงเขาหรือบนเนิน เริ่มจากระดับต่ำไปสู่ระดับสูง พังหน้าดินโดยอาศัยจอบ ชะแลง หรือแรงน้ำที่ผ่านท่อ** ฉีดเจาะหน้าดินโดยให้น้ำพัดเอาหน้าดินที่มีแร่เหล่านั้นลงในรางแร่ซึ่งมีรูปร่างยาว กว้าง และลาดพอเหมาะ เมื่อปล่อยให้น้ำไหลเข้าไปในรางแร่แล้วก็ใช้จอบคุ้ยดิน กรวด หวายในราง*** อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เม็ดแร่จมลงข้างล่างดินทรายต่าง ๆ จะถูกน้ำพัดพาไปทางท้ายรางซึ่งเรียกว่า “กาวโป้ย” เมื่อเห็นว่ามีแร่มากพอ ก็เก็บแร่เสียครั้งหนึ่งก่อนเรียกว่า การกู้แร่

การกู้แร่หรือล้างแร่ คือ การเอาแร่ออกจากทรายหรือโลหะอื่น ๆ โดยเอาแร่ปนทรายแกว่งน้ำให้สะอาดนาน ๆ ในเครื่องมือที่เรียกว่า “ไถ” ซึ่งมีลักษณะคล้ายฝาบตรพระทำอย่างนี้จะได้อาบน้ำสะอาด

ข. การทำเหมืองถ้ำ (Hill Mining) เป็นเหมืองที่ทำกันในพื้นที่ที่มีแร่กระจายในหินอัคนีที่ผุดตามทางแร่มีวิธีการทำคล้าย ๆ กับเหมืองแร่ แต่ต่างกันตรงที่ต้องสร้างรางน้ำหรือทำบ่อน้ำที่สูงเพื่อปล่อยน้ำให้มีแรงในการกัดเซาะและพัดพาหินแร่ โดยมีกรรมกรคอยช่วยใช้ จอบ เสียม หรือชะแลงจัดหินให้พังลงไปบ่อนที่ราบสำหรับรองรับ การทำเหมืองชนิดนี้จึงต้องลงทุนและอาศัยแรงงานมากพอสมควร²

การทำเหมืองทั้ง 2 ประเภทของเจ้าเมืองล้วนแต่เป็นวิธีที่ต้องอาศัยแรงงานคนเป็นหลัก ซึ่งเจ้าเมืองได้อาศัยชาวจีนเข้ามาทำงานในเหมืองของตน ดังกล่าวมาแล้วเมื่อความต้องการตีบุกของตลาดโลกมีมากขึ้น ราคาตีบุกสูงขึ้น มีผลทำให้กิจการเหมืองแร่ตีบุกขยายตัวมากขึ้น การเข้ามาของชาวจีนฮกเกี้ยน นอกจากจะเป็นแรงงานแล้วบางส่วนยังได้ลงทุนเป็นนายเหมืองด้วย การเข้ามาของชาวจีนฮกเกี้ยนในช่วงนี้ได้เข้ามามีส่วนพัฒนาเทคนิควิธีการทำเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตให้เจริญก้าวหน้าขึ้นอีกก้าว

* คณะสำรวจตีบุก ภาษาจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “ทามต่าง”

¹ กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา. (2468). จดหมายเหตุว่าด้วยการทำเหมืองแร่ในประเทศไทย. หน้า 94 – 96.

** ท่อน้ำที่ใช้ฉีดหน้าดินภาษาจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “จ๊วยปิด”

*** รางทรายสำหรับล้างแร่ ภาษาจีนฮกเกี้ยน เรียกว่า “สั่วก้า”

² กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา. (2468). จดหมายเหตุว่าด้วยการทำเหมืองแร่ในประเทศไทย. หน้า 101.

หนึ่งนำไปสู่การทำเหมืองขนาดใหญ่ ซึ่งได้แก่เหมืองหาบและเหมืองปล่อง ซึ่งเป็นวิธีการทำเหมืองแบบจีนที่ใช้เทคนิคแบบใหม่ที่มีทักษะความชำนาญสูงกว่า อาศัยแรงงานและเงินทุนมากขึ้น การพัฒนาเทคนิควิธีการทำเหมืองของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนในหัวเมืองมลายู เพราะมีการติดต่อไปมาค้าขายกับมลายูและนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนที่มาลงทุนเคยลงทุนทำเหมืองในมลายูมาก่อน เช่น หลวงประเทศจินารักษ์ (ตันจิ้นห้อง) การทำเหมืองหาบ เหมืองสูบ และเหมืองฉีด มีวิธีการทำดังนี้คือ

ก. การทำเหมืองหาบ ใน พ.ศ.2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสภูเก็ตและได้เสด็จดูการทำเหมืองหาบของหลวงขจรจินสกล (ตันเลียนกั) ทรงบันทึกไว้ในหนังสือเสด็จประพาสรอบแหลมมลายู ความว่า

เหมืองใหญ่ที่กว้างเห็นจะถึงเส้นกึ่งเล็งบ้างใหญ่บ้าง ตามที่ท่าตอนหนึ่งเป็นที่ขุดแหลมแล้วมีน้ำขังอยู่ในนั้นมาก เพราะมีตาน้ำไหลรินอยู่ 2 – 3 แห่ง แต่ตาน้ำเช่นนี้มีสูง ๆ เสมอหน้าแล้ว ถ้าต่ำลงไปไม่มีตาน้ำในที่นี้ต้องทำท่อน้ำขึ้นน้ำไว้เปิดแต่ช่องพองวางวางให้ตกลงมาที่ร่องดิน ทำเลียบปากบ่อที่กำลังขุดไปลงบ่อลึกอีกบ่อหนึ่งที่ตั้งระหัด** ส่วนในบ่อที่กำลังขุดอยู่ก็มีตาน้ำต้องใช้คนวิดเอาถังผูกเชือกเข้าจับข้างละคน วิดโยนไปนอกบ่อให้ตกลงในรางดินอีกสายหนึ่ง ซึ่งไปลงบ่อระหัดเหมือนกันในบ่อที่ขุดอยู่บ่อลึกประมาณ 3 วาเศษ เห็นชั้นดินเป็นดินธรรมดา ลงไปประมาณ 6 ศอก ต่อนั้นลงมาเป็นกรวดขาวก้อนใหญ่ ๆ อัดกันแน่นที่เป็นก้อนศิลาโต ๆ ก็มี นี่คือตัวแร่ คนที่ขุดใช้ชะแลงใช้จอบคอยขุด ค่อย ๆ โขยพวกที่หาบก็มาวางปั้งก็ คนหาบก็เข้าหาบเดินขึ้นไปตามตะพานไม้ ไปเทลงในรางที่ล่าง แต่ปั้งก็เล็กกว่าใช้หาบอิฐ หาบปูนครึ่งหนึ่งหาบไหลลู่ทีเดียว ถูน้ำหนักผิวดินมาก ผู้ที่เป็นนายกำกับให้ขุดเรียกกันเดานั้นสำหรับตรวจ ถ้าจะทดลองว่าแร่ยังมีหรือไม่ใช้ชะแลงกระทุ้งกระทุ้งลงไปคลลอนดู ถ้ายังกระทบศิลาอยู่ก็เป็นอันมี ถ้าไม่กระทบศิลาก็เป็นถึงดานหมดแร่แต่ที่ขุดถึงดานแล้ว บางทีขุดต่อไปได้แร่ดีกว่าข้างบนเป็นแต่ดานเปิดอยู่ชั้นหนึ่งก็มี แร่ที่เทลงไปนั้น มีก้อนศิลาขนาดไข่เปิดหรือเชือกกว่าเป็นอันมาก ที่เล็กลงไปจนเป็นแป้งขาว ๆ เมื่อเทลงในรางซึ่งใช้ไม้กระดาน 3 แผ่น อัดอยู่ในดินต่อปลายสายน้ำแล้วก็เปิดกระดาน*** ที่กันน้ำให้เข้าไปรางอื่นเปิดรางอื่นเสีย น้ำก็เดินตามรางที่เทแรงมีคนเอาเครื่องมือเรียกว่า “นาง” ลงไปกวาดขึ้นสายให้ดินตกไปตามสายน้ำที่ไหลมาแรงนั้น แล้วตักกรวดขึ้นเทไว้ข้างรางเมื่อทำดังนี้ดีบุกมีน้ำหนักมากก็อยู่ในราง คนที่หาบแร่ก็ขึ้นขึ้นมาเทอีกสายไปเทไปจนดีบุกมากได้ตามประมาณแล้ว เอาไม้กลมแบน ๆ เรียกว่า “เลียง”**** ลงไปรอนและเอาเท้าขยำสายแล้วเอามือโกยขึ้นสายให้ดินที่ละเอียดไปอีกชั้นหนึ่ง ในเวลานี้เปิดให้น้ำเดินอ่อนลงหน่อยหนึ่ง แร่ในเหมืองกลางน้ำนี้เป็นแร่เม็ดเล็ก ...¹

นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนยังได้นำเครื่องจักรสูบน้ำเข้ามาทำเหมืองสูบเหมืองฉีด (Steam pump and gravel pump)***** ทำให้การผลิตแร่ดีบุกได้มากและรวดเร็ว ทั้งนี้เห็นได้จากใบบอกของพระอนุรักษโยธา (กลั่น) ใน พ.ศ.2432 ถึงเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ความว่า “ในจำนวนปีขุดสัมฤทธิ์ศกนั้น (ร.ศ.107) จินนายเหมืองที่ทำแร่ดีบุก จัดซื้อจักรกลไฟ สำหรับสูบน้ำในบ่อแร่ดีบุกเข้ามาตั้งทำ

* ทำนบปิดเปิดน้ำให้ดินแร่และน้ำไหลไปตามรางแร่ ภาษาจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “สัวซุย”

** ระหัดวิดน้ำและดินแร่ขึ้นจากหลุมในเหมืองแร่เรียกว่า “ก้าถาว”

*** ไม่กั้นน้ำและดินในรางแร่ เรียกว่า “จ้วยจ๊ะ”

**** เลียง ภาษาจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “เลียงบี”

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2509). *ระยะทางพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ.109*. หน้า 104 – 105.

***** การใช้เครื่องสูบน้ำ “Steam pump” นั้นจินนายเหมืองที่เมืองไต้ปิง (Taiping) ได้นำมาใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ.2422 (ค.ศ.1879) แทนระหัดน้ำที่ใช้แรงคนแล้วแพร่ขยายเข้าไปในหัวเมืองมลายูอื่น ๆ

เหมืองในแขวงเมืองภูเก็ตอีกหลายตำบล พื้นที่เคยใช้ในเมืองภูเก็ตมาแต่ก่อนน้อย ต้องใช้ในการจักรกลไฟมากกว่าทุกปี ...¹

เครื่องสูบน้ำที่นำมาใช้ในเกาะภูเก็ตนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือพระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสหัวเมืองมลายูฯ ว่า “เครื่องวิดน้ำใช้สับเอนยีน อย่างโครโมติฟล์ ขนาดสูบแปดนิ้ว หมุนสูบเซนติมิคัล ขนาดท่อแปดนิ้ว ซึ่งคงหมายถึงเครื่องจักรไอน้ำแบบ หัวจักรรถไฟ Locomotive ใช้หมุนปั๊มสูบน้ำ Centrifugal pump ...”² เหมืองที่ใช้เครื่องจักรสูบน้ำและเครื่อง ฉีดหิน เรียกว่า เหมืองสูบ เหมืองฉีด

ข. การทำเหมืองสูบ เป็นการตรวจหาตาน้ำในที่สูงต้องเป็นที่ดอนหรือเนิน เขา เพื่อจะได้ปล่อยน้ำให้ไหลลงพัดเอาดินทราย ซึ่งมีแร่ติดมากไหลลงไปด้วย แต่โดยที่ร่องน้ำท้ายเหมือง ต้อง ขุดลึกลงไปต่ำกว่าพื้นดินจึงต้องใช้สูบ ๆ ทั้งกวาด ดิน ทราย แร่ และน้ำ ขึ้นบนรางลำราง

ค. การทำเหมืองฉีด อาศัยการปล่อยน้ำให้พุ่งไปโดยแรงถึง 20 – 30 วา และเกลี่ยวน้ำที่พุ่งนี้สามารถชะดินให้พังลงมาและน้ำนั้นจะชะดินทรายและแร่ให้ไหลเลยไปลงรางลำรางแร่ ในเวลาเดียวกันน้ำนั้นก็ล้างแร่ด้วยและโดยน้ำหนักของมันเองเนื้อแร่สามารถปลิวออกจากดินทรายได้

การทำเหมืองฉีด สามารถทำได้ในพื้นที่กว้าง ๆ และได้แรมมากโดยใช้กรรมกรประจำการเพียง 20 – 30 คนเท่านั้น เดือนหนึ่งได้แร่ดิบประมาณ 200 ทอน โดยทำทั้งวันทั้งคืน มีกรรมกรผลัดเปลี่ยนกันทำการผลัดละ 3 ชั่วโมงต่อครั้ง นับเป็นความก้าวหน้าของการพัฒนาการทำเหมืองแร่³ แต่เข้าใจว่าในระยะแรกคงใช้ไม้แพร์หลายเพราะนายเหมืองยังไม่มีทุนพอที่จะซื้อเครื่องสูบมาใช้เองได้ นายเหมืองที่สามารถซื้อเครื่องสูบมาใช้ในเหมืองของตัวเองได้ เช่น หลวงประเทศจินารักษ์ (ตันจิ้นห้อง) หลวงอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด) หลวงสุนทรจีนประชา (ตันชายหวน) จินตันบัวสัว และจินหลิมเก เป็นต้น⁴

ต่อมาใน พ.ศ.2451 กับตันไมลส์ ฝรั่งชาวออสเตรเลีย ขออนุญาตนำเรือขุดมาขุดแร่ที่อ่าวทุ่งคา ซึ่งเป็นการพัฒนาการทำเหมืองแร่ทางทะเลที่ทันสมัย ตั้งบริษัทชื่อบริษัททุ่งคาฮาร์เบอร์ทินเดรดิ้ง (Tongkah Harbour Tin Dredging Company) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เปรียบเทียบการทำเหมืองของชาวจีนกับชาวตะวันตกว่า

นึกเปรียบเทียบวิธีฝรั่งกับจีนช่างผิดกันจริง ๆ ของฝรั่งใช้แรงคนน้อยแต่ได้เนื้อมาก ของคนจีนใช้คนมากแต่ได้เนื้อน้อย ที่เหมืองอำแดงหัวที่ไปดูเมื่อเช้านี้ใช้กลุ่ตั่งร้อยขึ้นไป แต่ในเรือขุดนั้นเขาใช้คนรวมเบ็ดเสร็จเห็นจะสัก 12 คนได้ เขามีเรืออยู่บัดนี้ 3 ลำ แต่ยังไม่เสียอยู่ลำหนึ่ง คงใช้ไค้อยู่ 2 ลำ แต่ถึงกระนั้นยังได้เนื้อแรมมากมายหนักหนากาย

¹ใบบอกพระอนุรักษโยธากราปเรียนเจ้าพระยาพลเทพเสนาบดีกระทรวงกลาโหม. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม/79). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62/5 ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ.108.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2507). ระยะเวลาพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ.109. หน้า 126.

³สุริย์ เลียงแสงทอง. (2523). การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475. หน้า 99.

⁴จดหมายเหตุหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ถึงพระยาพิพิธโกษาที่ 471/1492. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/3 ลงวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ.111.

ในสามวันที่แล้ววันนี้ได้เนื้อแร่ 8 ตัน ซึ่งเป็นอย่างประหลาดน่าชมความอุตสาหะของเขาที่พยายามขุดแร่อยู่ในเพราะ
เดิมพระพิไสย ได้ขุดอยู่แต่ต้องเลิกไปเพราะเปลืองโสฬหุ้ยมากนักต้องใช้กลุ่ลกว่าพัน ที่พระพิไสยขุดแล้วทิ้งแล้ว เขา
ยังมาขุดได้อีกเป็นกำยเป็นกอง ...¹

จากการเข้ามาทำเหมืองแร่ของชาวตะวันตกได้เป็นแรงบันดาลใจให้นายเหมืองชาวจีน
ฮกเกี้ยน คิดปรับปรุงเทคนิคการทำเหมืองแร่ในเหมืองของตัวเองให้ทันสมัยเหมือนชาวตะวันตก ได้มีการใช้
เครื่องสูบน้ำมาทำเหมืองตามที่เรียกกันว่าเหมืองสูบน้ำได้เป็นปริมาณมาก ผู้บุกเบิกทางด้านนี้คือ ดันลัม
หยอง ดันเค็กว และซุนวิเศษนุกูลกิจ (ตันเองก็ อุดมทรัพย์) เป็นต้น²

ในวันที่ 5 ธันวาคม 2473 พระอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด) ได้สั่งต่อเรือขุดแร่ดีบุก โดย
จ้างบริษัทเวิร์ฟคอนราด (Werf Conrad Company) ประเทศฮอลแลนด์เป็นเงินหลายแสนบาท แล้วนำมา
ประกอบบางส่วนที่ภูเก็ต เรือที่ต่อนี้เริ่มทำการขุดแร่ที่ตำบลปากถัก อำเภอกะปง จังหวัดพังงา นับเป็นเรือขุด
ลำแรกที่เจ้าของเป็นคนไทย³

วันที่ 9 มกราคม 2473 สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตได้เสด็จ
เป็นองค์ประธานในพิธีเปิดโรงไฟฟ้า เพื่อใช้ในการทำเหมืองของหลวงอนุภาณุเกศการ (ตันจิ้นหงวน หงษ์
หยก) พร้อมกับลงลายพระหัตถ์ประทานชื่อเหมืองว่า “เจ้าฟ้า” นับเป็นเหมืองแร่แห่งแรกในภูเก็ตที่ใช้ไฟฟ้า
เป็นพลังงาน⁴

นอกจากนี้นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยน ได้เริ่มนำเอาวิธีการหมุนเวียนเงินทุนในการเรียกหุ้น
แบบชาวตะวันตกเข้ามาใช้ ดังตัวอย่างของพระพิทักษ์ชินประชา (ตันม้าเสียง ดันทวนนิช) ได้ทำการเรียกหุ้น
จากกรุงลอนดอนเป็นจำนวนเงินถึง 300,000 ปอนด์ เพื่อจัดตั้งบริษัทพังงาริเวอร์ทิน ดำเนินการด้วยวิธีทำ
เหมืองเรือขุด⁵ เป็นต้น

การรู้จักพัฒนาวิธีการทำเหมืองและการหมุนเวียนเงินทุนของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนใน
ลักษณะเช่นนี้ได้มีส่วนส่งเสริมให้นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนยังคงมีบทบาทในการทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะ
ภูเก็ตมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยพ่อจนถึงรุ่นลูกเช่นนายเฉลิม ทองตัน หลานปู่ของขุนชนานินเทศ (ตันเชียว
เซอะ) บุตรชายของหลวงชนาทรนินเทศ (ตันเง้งห่อ)

* พระพิไสยสรรพกิจ (ตันม้าไซ) เป็นบุตรชายของตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงจีนประเทศ)

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2502). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้.
หน้า 98.

² ราชัน กาญจนาวณิชย์. (2528). “ดีบุกกับภูเก็ตในสองร้อยปีที่แล้วมา,” ใน หนังสืออนุสรณ์ 200 ปี
วิรสตรีเมืองถลาง. หน้า 93.

³ พัฒน์ จันทรแก้ว. (2533). “พระอร่ามสาครเขตร,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. หน้า 1048.

⁴ โอภาส ลูกใส, บรรณาธิการ. (2533). “บรรพชนผู้สร้างเมืองภูเก็ต,” ใน ภูเก็ต’33. หน้า 99 –
100.

⁵ บันทึกความทรงจำเนื่องแต่การสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ตของสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้า
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2473). เส้นหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสาร
รัชกาลที่ 7 สป.2.28/29.

บริษัท โกยสมบูรณ์ ของ โกยลิก้อ

บริษัท อนุภาชนะและบุตรจำกัด ของ หลวงอนุภาชนะภูเก็ตร (ตันจันทวน)

บริษัท วิชาญกุลกิจ ของ วิชาญกุลกิจ (ตันเอ็งกี) ฯลฯ เป็นต้น

2.1.4 การถลุงแร่ดีบุก

ก่อนการยกเลิกการผูกขาดภาษีอากร การถลุงแร่ดีบุกอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าภาษี นายอากรในพื้นที่ที่ตนเป็นผู้ผูกขาดภาษีอากร เจ้าภาษีนายอากรจะได้รับอำนาจในการจัดตั้งโรงถลุงแร่ดีบุก มาถลุงในโรงถลุงของเจ้าภาษีนายอากร¹ ว่ากันว่าชาวจีนที่ผูกขาดการถลุงแร่ดีบุกมีอาณานิคมหรือรองลงมาจากเจ้าเมือง แร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตมีคุณภาพดีเพราะในอัตราแร่ 100 ปอนด์ สามารถถลุงได้ดีบุกประมาณ 70 – 75 ปอนด์ เมื่อราษฏรนำแร่ 100 ปอนด์ไปถลุงกับชาวจีนก็จะได้รับตัว 1 ใบ มีมูลค่าเท่ากับแร่ 40 ปอนด์ แต่ถ้าหากผู้นำแร่ไปถลุงนั้นเป็นข้าราชการ ราคาตัวที่ได้รับ 1 ใบจะมีราคาเท่ากับดีบุก 50 ปอนด์ ดีบุกส่วนที่เหลือหลังจากถลุงแล้วประมาณ 30-35 ปอนด์ที่ได้จากราษฎร หรือ 20 – 25 ปอนด์ ที่ได้จากราชการก็จะกลายเป็นผลกำไรของชาวจีนที่รับผูกขาดการถลุงแร่ ส่วนตัวที่ได้รับนั้นสามารถนำไปขึ้นเงินกับข้าหลวงหรือเจ้าภาษี เมื่อได้รับตัวจากราษฎรแล้วข้าหลวงหรือเจ้าภาษีนายอากรก็จะจ่ายเงินให้แก่ราษฎรในอัตรา 5 บาท ต่อตัวที่มีมูลค่าเท่ากับดีบุก 62.6 ปอนด์ ซึ่งเป็นการกดราคาอย่างมากแต่ถึงอย่างไรราษฎรก็จำเป็นต้องขายดีบุกให้แก่ข้าหลวงหรือเจ้าภาษีซึ่งเป็นผู้ผูกขาดรับซื้ออยู่แล้วเป็นเพราะกฎข้อบังคับได้วางไว้เช่นนั้น²

หลังจากรัฐบาลดำเนินนโยบายยกเลิกการผูกขาดภาษีอากรของเจ้าเมืองและเปิดโอกาสให้มีการประมูลภาษีอากรอย่างเสรี นับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ได้ส่งผลให้ชาวจีนซึ่งสามารถประมูลเป็นเจ้าของภาษีนายอากรดีบุกคนใหม่ สามารถตั้งโรงถลุงขึ้นแทนที่โรงถลุงของเจ้าเมืองซึ่งเป็นนายอากรคนเก่า³ ด้วยเหตุนี้ชาวจีนซึ่งเป็นเจ้าภาษีนายอากรจึงได้เข้ามามีบทบาทในกิจกรรมถลุงแร่ในเขตที่ตนเป็นผู้ประมูลได้ เช่น

จันองคว (หลวงประเทศจินารักษ์) เป็นผู้ตีตราดีบุกทำเป็นของรัฐบาล เก็บค่าตีตราภราละ 20 เหรียญมีดีบุก 2665 ภราได้เงิน 53,330 เหรียญ⁴

จินตันเลียนกี (หลวงขจรจินสกล) เป็นผู้ประมูลมีจินตันเนียวี่ (หลวงบำรุงจินประเทศ) เป็นนายประกันจำนวนเงินที่ประมูล 300 เหรียญมาเลย ในบริเวณทุ่งทองบางราด ส่วนบริเวณบ้านกะทู้

¹ ภาษีรับซื้อแร่ให้มีเจ้าภาษีรับผูกขาดไปตั้งโรงถลุงและรับซื้อแร่จากราษฎร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน ร.ศ.111).

² นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2528). “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองกลาง. หน้า 134 – 151.

³ ภาษีอากรหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.108 – 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ.108 – 11 เมษายน ร.ศ.112.

⁴ ภาษีรับซื้อแร่ให้มีเจ้าภาษีรับผูกขาดไปตั้งโรงถลุงและรับซื้อแร่จากราษฎร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน ร.ศ.111.

จำนวนเงินที่ประมูล 1000 เหรียญมาเลย¹ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสเกาะภูเก็ตใน พ.ศ.2433 ทรงกล่าวถึงโรงตีตราตีบุกของจีนตันเลียนกว่า “ที่บ้านตันเลียนก็มีคลองขุดเข้ามาตันว่าขุดใหม่ลง เขื่อนหินเพราะโรงตีตราตีบุกอยู่หน้าบ้านเขาตีตราแล้วบรรทุกไปลงเรือทีเดียว ...”²

นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนได้มีบทบาทในการถลุงแร่ตีบุกมาโดยตลอด วิธีการถลุงก็ใช้วิธี ถลุงแบบจีน คือ ใช้เตาดินรูปคล้ายกระบอกมีเหล็กมัดมีรูเจาะทางกันเตาสำหรับให้ตัวแร่ไหลออกด้านตรงข้าม เจาะเป็นรูสำหรับพ่นลมเข้าไปในเตา เวลาที่ถลุงแร่ให้เอาสินแร่ปนกับถ่านไม้ใส่ไว้บนเตาสลับกันเป็นชั้นสุม ลมเข้าทางข้างเตาแร่ก็จะละลายไหลออกมาทางรูตรงกันเตา แร่ที่ไหลออกมานี้จะต้องนำไปผ่านวิธีการถลุง แบบเดียวกันนี้ 2 – 3 ครั้ง จนกว่าจะได้เนื้อแร่ตีบุกที่ดีแล้วจึงเทลงในพิมพ์ทิ้งไว้ให้แข็งก็จะกลายเป็นตีบุกแท่ง หรือปึกประมาณ 13 – 14 ปึก มีน้ำหนักเท่ากับ 1 หาบ แล้วแต่น้ำหนักพิมพ์เล็กหรือใหญ่³ การถลุงแร่ของนาย เหมืองชาวจีนไม่สามารถถลุงได้ดีเท่ากับโรงถลุงของชาวตะวันตก มีบางส่วนส่งออกไปถลุงที่ปีนังและสิงคโปร์ ก่อนขายสู่ตลาดโลก เมื่อพระยาภิรมย์ภักดีและพระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลได้ พยายามสนับสนุนการตั้งโรงถลุงแร่ตีบุกขึ้นในมณฑล แต่ปรากฏว่าไม่สำเร็จ รัฐบาลให้เหตุผลว่า

คิดตีกรวดด้วยเกล้า ยังเป็นการขัดข้องคิดการยังไม่ตลอดไปได้ เพราะเหตุจีนผู้ทำเหมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเล ตะวันตก ได้ตีบุกครั้งหนึ่งคราวหนึ่งไม่สู้มากนัก ครั้นจะให้มีเตาถลุงอย่างเตาฝรั่งตีบุกเจ้าหนึ่งก็ไม่ได้ไม่พอกับเตา ครั้นจะรับซื้อแร่มาถลุงเป็นหลวงก็จะเป็นการกตัญญู ด้วยฝ่ายเจ้าของแร่ไม่รู้จักเต็มใจขายเพราะเหตุเขาเคยใช้ถลุง เตาจีน และไปสู้ไปจำหน่ายที่เมืองปีนังเป็นครั้งเป็นคราว ตามที่เขาได้เคยทำมาแล้วการเรื่องนี้เป็นการขัดข้องอยู่ มีสเตอร์เจมส์ก็จะต้องขอผูกขาดซื้อแร่ขึ้นไม่ควรยอมให้ผูกขาด ...⁴

ในระบายนั้นบริษัทรับซื้อแร่และถลุงแร่รายใหญ่ที่สุดในแถบแหลมมลายู คือ บริษัท สเตรทเทรดดิ้ง คอมพานี (Straits Trading Company) ได้ตั้งที่ทำการรับซื้อแร่ตามศูนย์กลางการผลิตเหมืองแร่ในที่

¹ ภาษีรับซื้อแร่ให้มีเจ้าภาษีรับผูกขาดไปตั้งโรงถลุงและรับซื้อแร่จากราษฎร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./57). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข /1 ลงวันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ.111.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2507). ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทาง เรือรอบแหลมมลายู ร.ศ.109. หน้า 13.

³ พรณี อวนสกุล. (2522). กิจการเหมืองแร่ตีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย พ.ศ.2411 – 2474. หน้า 175.

⁴ วิธีการถลุงแร่แบบฝรั่ง ใช้เตาดินเหนียวขนาดใหญ่สูงประมาณ 3 ฟุต 9 นิ้ว กว้าง 2 ฟุตครึ่ง ซึ่ง เตาจะตั้งบนเหล็กที่มีขาสามขา ป้องกันลมเข้าโดยใช้กำลังกรรมกรสูบลมออก ช่องที่แร่ไหลออกมานั้นอยู่ตรง หน้าเตา ตีบุกที่หลอมจนละลายแล้วจะไหลออกทางช่องนี้ ตกลงมาที่ปอดินสำหรับเก็บตีบุกที่ถลุงแล้ว ซึ่งการ ถลุงแร่ด้วยวิธีการเช่นนี้สามารถทำการถลุงได้ครั้งละมาก ๆ (อ้างอิงจากรายงานมีสเตอร์เจมส์ เดอร์มูลเลอร์ เสนอต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ.7). (ร.ศ. 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.4/4 ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน ร.ศ.111)

⁵ มีสเตอร์เจมส์ก็อตขอทำบ่อแร่หัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ./8). (ร.ศ. 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. กษ.6.5/6 ลงวันที่ 29 มกราคม – 5 เมษายน ร.ศ. 112.

ต่าง ๆ พระยารัษฎานุประดิษฐ์จึงชักชวนให้เข้ามาเปิดสาขาในมณฑลภูเก็ตด้วย ทำให้การถลุงแร่ในหัวเมืองแถบนี้สะดวกขึ้น¹

บริษัทสหเทรทเทรดดิ้งคอมพานี ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลในกิจการเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ต ก่อตั้งขึ้นโดยนายเฮอแมน มาห์ลิงโฮส (Mr.Herman Mahlinghaus) และเพื่อนอีกสองสามคน เขาชำนาญการค้าในแถบนี้ เพราะเคยค้าขายตามเมืองท่าต่าง ๆ ทางมหาสมุทรอินเดียระหว่างเกาะลังกากับหมู่เกาะอินเดียตะวันออกและสิงคโปร์ เคยสำรวจตลาดแร่ดีบุกในหัวเมืองมาลายูมาแล้ว เดิมทีเดียวบริษัทนี้มีเงินลงทุนถึง 150,000 เหรียญ ได้ขยายกิจการไปในเขตอิทธิพลต่าง ๆ ของอังกฤษ เช่น ออสเตรเลียและแหลมมลายู รวมทั้งประเทศอื่น ๆ ทางตะวันออกอย่างกว้างขวาง มีโรงถลุงแร่ดีบุกที่สิงคโปร์และตั้งศูนย์รับซื้อแร่ดีบุกตามที่ต่าง ๆ โดยใช้ระบบเงินสดและมักทรองจ่ายให้นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนนิยมส่งแร่ดีบุกในรูปสินแร่ไปถลุงยังโรงถลุงของบริษัทที่ตั้งในเมืองปีนัง มีผลทำให้การถลุงแร่แบบจีน ซึ่งเห็นว่าเป็นวิธีการที่ล่าช้าได้เนื้อดีบุกน้อย และไม่บริสุทธิ์ค่อย ๆ เสื่อมลง จนใน พ.ศ.2460 ไม่ปรากฏว่ามีสินแร่ดีบุกถลุงในเกาะภูเก็ตเลย²

ใน พ.ศ.2461 จีนขอเดี่ยวลิม พ่อค้าชาวจีนฮกเกี้ยนเสนอให้มีการตั้งโรงถลุงแร่ขึ้นในเกาะภูเก็ต โดยชี้ให้เห็นถึงผลเสียของการส่งแร่ดีบุกออกไปถลุงยังบริษัทของชาวตะวันตกที่ปีนังและสิงคโปร์ 3 ประการ³ คือ

1. แร่ดีบุกซึ่งนับเป็นสินค้าสำคัญที่สุดของภูเก็ต จึงควรที่จะได้รับผลประโยชน์ให้มากที่สุดจากสินค้านี้ แต่ในความเป็นจริงผลประโยชน์กลับตกอยู่กับพ่อค้าในปีนังและสิงคโปร์เป็นผู้กำหนดราคาแร่ดีบุกของภูเก็ตที่ส่งออกไปจำหน่าย
2. การที่รัฐบาลไทยอนุญาตให้ชาวตะวันตกเข้ามาซื้อแร่ดีบุกจากนายเหมืองออกไปยังเมืองปีนังและสิงคโปร์ เป็นผลทำให้บริษัทสามารถขึ้นราคาค่าถลุงได้ตามความพอใจ ทำให้ปีนัง ๆ นายเหมืองในภูเก็ตต้องเสียค่าถลุงแร่เป็นจำนวนหลายแสนบาท แต่ถ้าภูเก็ตตั้งโรงงานถลุงแร่ขึ้นเอง นายเหมืองจะเสียค่าถลุงในอัตราที่ต่ำกว่า
3. นายเหมืองที่ส่งแร่ดีบุกออกไปจำหน่ายในเมืองปีนัง ต้องซื้อถลุงบรรจุแร่จากต่างประเทศ ปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า 400,000 ถัง ราคาใบละ 80 สตางค์ ดังนั้นหากบวกค่าถลุงกับถลุงบรรจุแร่พ่อค้าในภูเก็ตต้องเสียเงินให้กับต่างประเทศนับเป็นจำนวนล้านบาทต่อปี

¹จดหมายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ 19/566. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.112 – 125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 ธันวาคม ร.ศ.120.

²รายงานราชการมณฑลภูเก็ต พ.ศ.2453 – 2464. ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453 – 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 3 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2453 – 6 มีนาคม พ.ศ.2464.

³นายขอเดี่ยวลิมพ่อค้าเมืองระนองถวายความเห็นเอกชนในทางพานิชเกี่ยวกับการถลุงแร่ดีบุกในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/4). (20 เมษายน – 27 กุมภาพันธ์ 2461). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6/9.

แต่รัฐบาลไม่ได้ดำเนินนโยบายตามข้อเสนอแต่ประการใด แร่ดิบบุกของภูเก็ตยังคงส่งไปถลุงที่ปีนัง ทั้งนี้เพราะการลงทุนตั้งบริษัทถลุงแบบตะวันตกเป็นการลงทุนที่สูง พวกพ่อค้านายเหมืองเกรงว่าจะขาดทุนจึงไม่กล้าลงทุน¹ การทำเหมืองแร่ในภูเก็ตจึงเป็นลักษณะการผลิตวัตถุดิบป้อนโรงงานเท่านั้น จนกระทั่งใน พ.ศ.2508 บริษัทไทยแลนด์สเมลดิง แอนด์ รีไฟนิง จำกัด ได้เข้ามาตั้งโรงงานถลุงแร่ดิบบุกขึ้นที่ภูเก็ต นับเป็นการขยายตัวของอุตสาหกรรมถลุงแร่ดิบบุกแบบตะวันตกเป็นครั้งแรกในประเทศไทย แต่ผลประโยชน์จากการขยายตัวของกิจการดังกล่าวยังคงเป็นของชาวตะวันตกทั้งสิ้น

2.1.5 ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่ลงทุนในการทำเหมืองแร่ดิบบุก

การลงทุนในการทำเหมืองแร่ดิบบุกของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน ระหว่าง พ.ศ.2396 – 2475 แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

1. ระหว่าง พ.ศ.2396 – 2425

2. ระหว่าง พ.ศ.2425 – 2462 ซึ่งเป็นระยะที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาอิงกับระบบเจ้าภาษีนายอากร

3. ระยะหลัง พ.ศ.2462 ซึ่งเป็นระยะหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร

1. ระหว่าง พ.ศ.2396 – 2425 พ.ศ.2396 ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของระบบเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ต รัฐบาลได้มอบหมายให้เจ้าเมืองเป็นผู้ผูกขาดทำภาษีในหัวเมืองของตน เจ้าเมืองมีทั้งอำนาจในการบริหารเก็บภาษี และเป็นผู้ประกอบการเองโดยลักษณะดังกล่าวเจ้าเมืองจึงเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ส่วนใหญ่เจ้าเมืองเป็นผู้มีอำนาจในการควบคุมการให้ประทานบัตรเหมืองแร่² ดังนั้นผู้ทำเหมืองในปริมาณมากในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 – 2425 ก็คือเจ้าเมือง การทำเหมืองของเจ้าเมืองอาศัยแรงงานของชาวจีนเป็นส่วนใหญ่เนื่องจากราษฎรชาวพื้นเมืองมีน้อยและไม่ชำนาญในการทำเหมืองเจ้าเมืองได้ชักชวนชาวจีนมาทำเหมืองได้ร่วมลงทุนเป็นหุ้นส่วนกับเจ้าเมือง ในกรณีที่ไม่มีทุนเจ้าเมืองจะออกเงินทดรองให้ก่อนแล้วนายเหมืองต้องส่งดิบบุกชำระหนี้เงินที่ยืมไปลงทุนผลตอบแทนที่ได้จากการทำเหมืองจึงแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ตกเป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมืองซึ่งส่วนหนึ่งต้องส่งมอบให้แก่รัฐบาลในรูปของภาษีผลประโยชน์ที่เหลือเจ้าเมืองนำไปทดรองจ่ายแก่จinnนายเหมืองและเลี้ยงครอบครัวข้าทาสบริวาร ส่วนที่เป็นของจinnนายเหมืองแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งส่งไปเลี้ยงครอบครัวในเมืองจีน อีกส่วนหนึ่งนำไปลงทุนทำเหมืองขยายกิจการต่อไป³ นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนหลายคนประสบความสำเร็จจากการสะสมทุนครั้งนั้น เช่น

¹บันทึกความทรงจำเนื่องแต่การสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ตของสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต อภิรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย. (กระดาษฝรั่ง). (มกราคม 2473). เล่มหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 สป.2.28/29.

²สารตราพระยาศรีสุรราชภักดีถึงพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/30). (จ.ศ.1227). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่ม 30 ลงวันที่ 28 ธันวาคม 2408.

³สงบ ส่งเมือง. (2529, ตุลาคม – 2530, มีนาคม). "วิวัฒนาการเศรษฐกิจภาคใต้," เศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับทุนจีนในไทย. 6:(1 – 2).

จินตันมาบูน (หลวงสุนทรภักดีสมบัตร) มาจากปีนังเป็นคนในบังคับอังกฤษ เข้ามาทำเหมืองที่ตำบลทุ่งคา ได้ยืมเงินพระยาภูเก็ต (ทัต) เจ้าเมืองไปลงทุนจำนวน 57,369 เหรียญมาเลย์¹ ลงทุนทำเหมืองโดยการทำท่อน้ำต่อลงมาจากภูเขายาว 100 เส้น ตัดถนนเข้าสู่เหมืองยาว 100 เส้นและทำสะพานได้ขยายกิจการเหมืองเป็นเหมืองหาบรวมทั้งมีที่ดินให้ผู้อื่นเช่าทำเหมืองด้วย²

จินอู่กัมเหียงม (ตันตระกูลเสียม) ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตในสมัยรัชกาลที่ 3 เข้ามาตั้งหลักแหล่งที่บ้านกะทู้ได้ลงทุนทำเหมืองแร่พอมีกาไรก็นำทุนมาทำเหมืองหาบและได้ตั้งร้านรับซื้อแร่ เพื่อส่งไปขายที่ปีนังชื่อร้าน “หลองเส็ง”³

จินตันบัก นำความรู้และประสบการณ์การทำเหมืองจากมณฑลฮกเกี้ยน อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเกาะภูเก็ตที่บ้านกะทู้ใน พ.ศ.2380 ทำเหมืองหาบตั้งตัวได้มีทายาทสืบธุรกิจต่อจนถึงปัจจุบันในนามบริษัทวิเศษนุกุลกิจ⁴

จินตันบุเชียน เป็นชาวจีนฮกเกี้ยนจากปีนัง เข้ามาร่วมลงทุนทำเหมืองแร่กับเจ้าเมืองตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁵ มีภรรยาเป็นไทยสร้างฐานะจนร่ำรวยและมีชื่อเสียงจนได้รับตำแหน่งเป็นหลวงประเทศภักดีนายอำเภอจีน ตันรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ร่วมลงทุนกับจินตันมาบูน (หลวงสุนทรภักดีสมบัตร) และได้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องค่าเช่าเหมืองแร่ดิบ⁶ ต่อมาป่วยได้เดินทางไปรักษาตัวและถึงแก่กรรมที่ปีนัง ภายหลังบุตรและภรรยาได้ยื่นเรื่องราวให้มีการแบ่งมรดกของหลวงประเทศภักดี⁷

2. ระยะเวลาที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาอิงกับระบบเจ้าภาษีนายอากรหลัง พ.ศ.2425 ถึง พ.ศ.2462 หลังจากที่พระยาภูเก็ต (ลำดวน) ไม่สามารถรับทำภาษีให้สูงขึ้นกว่าเดิมได้ ขอคืนภาษีให้รัฐบาลทำ

¹ตอบเมืองภูเก็ตด้วยเรื่องหลวงสุนทรภักดีสมบัตร (ตันมาบูน) ให้พระยาภูเก็ตฟังคำตัดสิน). (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/35). (จ.ศ.1245 – 1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท.เล่ม 42 เลขที่ 84.

²ตอบเมืองภูเก็ตว่าด้วยให้ชำระตัดสินความลูกหนี้หลวงสุนทรภักดีสมบัตร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/24). (จ.ศ.1243). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 30 เลขที่ 41. หน้า 111 – 112.

³ไชยยุทธ ปิ่นประดับ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภักดิ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ 2 ถนนวิชิตสงคราม อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2539.

⁴แหล่งเดิม.

⁵ให้พระนราธิราชภักดี หลวงสุนทรเสนีข้าหลวงออกไปตัดสินความ พระยาถลางและหลวงประเทศภักดี ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/4). (จ.ศ.1232 – 1233). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 9.

⁶ว่าด้วยให้ข้าหลวง กรรมการเมืองภูเก็ต ชำระตัดสินความหลวงสุนทรภักดีสมบัตร และหลวงประเทศภักดี ซึ่งวิวาทด้วยเรื่องค่าเช่าเหมืองดิบ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/11). (จ.ศ.1236 – 1237).

⁷ว่าด้วยให้พระยาภูเก็ตกรรมการจีนหัวหน้าแบ่งมรดกหลวงประเทศภักดีให้แก่บุตรภรรยา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/22). (จ.ศ.1241 – 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 เล่ม 23 เลขที่ 1. หน้า 2.

เอง ใน พ.ศ.2425 รัฐบาลได้ดำเนินการจัดเก็บภาษีในเกาะภูเก็ต แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ภาษีรัฐบาล เป็นภาษีที่ทำรายได้สูง ได้แก่ อากรค่าภาคหลวงตึก อากรที่ดินราตึก อากรที่ดินราผืน อากรสุราในเมือง และ ภาษีร้อยละสาม รัฐบาลจะเป็นผู้ผูกขาดโดยการแต่งตั้งเจ้าพนักงานหรือตัวแทนของรัฐบาลเป็นผู้จัดเก็บ¹ ส่วน ประเภทที่ 2 ภาษีประมูลผูกขาด เป็นภาษีที่รัฐบาลเปิดให้มีการประมูลผูกขาดเป็นเจ้าภาษีนายอากรได้อย่าง เสรี² เช่น อากรสุรานอกเมือง อากรบ่อนเบี้ย ภาษีสุกร ภาษีรับซื้อแร่ตึก ภาษีโรงรับจำนำ ฯลฯ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงนโยบายในการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐบาลดังกล่าว ได้มีส่วนส่งเสริมให้ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน ซึ่งแต่เดิมเคยมีบทบาทในฐานะผู้ร่วมลงทุนกับเจ้าเมือง สามารถก้าวขึ้นมาเป็นบทบาทต่อการลงทุนในกิจการเหมืองแร่ตึกของเกาะภูเก็ตได้โดยตรง ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนอาศัยความได้เปรียบจากการมีตำแหน่งในระบบราชการและในเรื่องของการหมุนเวียนเงินทุนในฐานะเป็นเจ้าภาษีนายอากรที่สามารถอาศัยเงินผลประโยชน์จากการประมูลผูกขาดของภาษีอากรมาเป็นเงินทุนหมุนเวียนในการทำเหมือง กล่าวคือ นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต ส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้รับทำภาษีอากร โดยเฉพาะอากรสุรา และอากรบ่อนเบี้ยในเขตเหมืองแร่ของตน จนถึงกับเรียกว่า “จีนเจ้าภาษี”³ เมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีนายอากรแล้วจะมีฐานะเป็น “ข้าราชการ” มีศักดินา 400 ไร่ ได้รับสิทธิพิเศษไม่ต้องเสียภาษีในการทำการค้า การเพาะปลูก รวมถึงการทำเหมืองแร่ได้อย่างเสรี⁴ อีกทั้งยังไม่ต้องเสียเงินค่าแรงผูกปี⁵ รัฐบาลได้ให้อำนาจเจ้าภาษีนายอากรอย่างกว้างขวางและมักจะไม่มีมีการตรวจสอบการทำงาน รัฐเพียงแต่ควบคุมการส่งเงินให้ ครบตามจำนวนและกำหนดเวลาที่ได้ตกลงไว้เท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเปิดโอกาสให้เจ้าภาษีนายอากรทุจริต ดิดลิบบนพวกขุนนาง ข้าราชการตามหัวเมือง ทำการทุจริตภาษีอากรจากราษฎรเกินพิกัดอัตราที่กำหนดได้ ตามความพอใจ⁶ เพื่อตนจะได้รับผลกำไรจากการประมูลผูกขาดภาษีอากรให้มากที่สุด⁷ และในบางครั้งเจ้า ภาษีนายอากรยังผ่อนผันคั่งค้างเงินภาษีอากรของหลวงเอาไว้ไปเป็นเงินทุนหมุนเวียนทำการค้าโดยไม่ต้อง เสียดอกเบี้ยอีกด้วย⁸

¹ว่าด้วยให้ผู้ว่าราชการเมืองทะเลตะวันตกส่งเงินภาษี ส่วย บิ๊จิ้น มาลงเรือรบ ณ เมืองภูเก็ตเข้ามา ณ กรุงเทพฯ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กท/9). (จ.ศ.1236). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท เล่มที่ 10 เลขที่ 15 หน้า 35 – 37.

²ภาษีอากรผลประโยชน์แผ่นดินเมืองภูเก็ตให้ทำเป็นภาษีค่อเวอนเมนต์และภาษีประมูลผูกขาดให้ จีนรับทำ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.106). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.14.4 ก/1.

³แหล่งเดิม.

⁴พระยาอนุমানราชธน. (2482). ตำนานสกุลการ. หน้า 42 – 43.

⁵การขายตึกมณฑลภูเก็ตและการผูกปีข้อมือจีนมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.ร.3/3 ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.110.

⁶ภาษีอากรในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/16 ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ.112 – 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114.

⁷ณรงค์ พวงพิศ. (2518, ตุลาคม – 2519, 21 มกราคม). “บทบาทชาวจีนในการประมูลภาษี อากร,” วารสารธรรมศาสตร์. 4 : 288.

⁸ชาวจีนเมืองภูเก็ตขอลดพิกัดอัตราภาษีตึก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พ.ศ./2). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 2 เลขที่ 74 หน้า 146, 164-170.

จากการศึกษารายชื่อผู้ขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตในช่วงก่อนยกเลิกระบบภาษีอากรเท่าที่เริ่มปรากฏจากปี พ.ศ.2436 และโดยเฉพาะภายหลังจากการตั้งสาขาของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาขึ้นที่เมืองภูเก็ตใน พ.ศ.2437 เป็นต้นมา ได้ปรากฏหลักฐานการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นจำนวนหลายราย แต่บุคคลที่ได้รับประทานบัตรเหมืองแร่มากที่สุด ได้แก่ ตันเพ็กฮวด (หลวงอร่ามสาครเขตร) ตันตระกูลตันชัยย สามารถครอบครองพื้นที่ทำเหมืองในเมืองภูเก็ต ตั้งแต่ พ.ศ.2436 – 2464 รวมจำนวนพื้นที่ถึง 3,417 ไร่ 1 งาน 74 ตารางวา โดยพื้นที่ทำเหมืองส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณอำเภอถลาง¹ ส่วนตันเลียนเกี (หลวงขจรจีนสกล) มีพื้นที่ทำเหมืองในเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2436 – 2457 จำนวน 1,412 ไร่ 71 ตารางวา ซึ่งเหมืองส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอกะทู้ ดังหลักฐานข้อมูลการขอประทานบัตรของหลวงอร่ามสาครเขตรและหลวงขจรจีนสกลตามตารางที่ 5 และตาราง 6

ตาราง 5 สถานที่ จำนวนเนื้อที่และวิธีการทำเหมืองของหลวงอร่ามสาครเขตร พ.ศ.2436 – 2464

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2436	สามกอง	ถลาง	60	1	16	หาบ
2436	สามกอง	ถลาง	75	-	12	หาบ
2436	บางกลาง	กะทู้	9	1	88	แล่น
2445	ทุ่งทอง	กะทู้	13	2	27	-
2445	กะทู้	กะทู้	40	-	8	แล่น
2445	บางใหญ่	กะทู้	23	1	77	หาบ
2446	ทุ่งคาพะเนียงแตก	ถลาง	7	-	21	แล่น
2446	สามกอง	ถลาง	15	3	-	หาบ, ปล่อง
2446	สำนักทอง	ถลาง	7	1	65	แล่น
2446	สามกอง	ถลาง	15	3	-	แล่น
2446	บางกลาง	ถลาง	29	3	22	หาบ
2446	ทุ่งคาพะเนียงแตก	ถลาง	58	1	62	หาบ
2446	สำนักทอง	ถลาง	6	-	-	แล่น

¹อนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/7). (ร.ศ.127). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.0.4/18 ลงวันที่ 3 พฤศจิกายน ร.ศ.121 – 12 เมษายน ร.ศ.126)

อนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/8). (ร.ศ.126 – 129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.5/85 ลงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ.126 – 6 ตุลาคม ร.ศ.129.

ตาราง 5 ต่อ

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2446	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	9	-	-	แล่น
2446	บางจำ	กะทู้	95	3	76	หาบ
2446	สามกอง	กลาง	123	2	74	หาบ
2446	สำนักทอง	กลาง	60	-	-	หาบ, ปล่อง
2447	สำนักทอง	กลาง	39	2	11	หาบ
2447	สามกอง	กลาง	19	1	94	หาบ, แล่น
2447	สามกอง	กลาง	52	2	35	หาบ
2448	บางกลาง	กะทู้	11	2	91	แล่น
2448	บางใหญ่	กะทู้	25	-	25	-
2448	บางใหญ่	กลาง	42	-	6	หาบ, แล่น
2448	บางใหญ่	กลาง	42	-	6	หาบ, แล่น
2448	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	25	2	92	แล่น
2448	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	295	1	16	หาบ
2448	สามกอง	กลาง	76	1	54	หาบ
2448	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	72	3	85	หาบ
2449	สามกอง	กลาง	127	-	2	หาบ, ปล่อง
2449	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	57	3	26	หาบ
2449	เขานางพันธุรัต	กลาง	36	-	39	ปล่อง
2449	สามกอง	กลาง	17	-	2	แล่น
2449	สามกอง	กลาง	102	-	64	หาบ
2449	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	111	1	52	หาบ
2450	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	30	1	12	แล่น
2450	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	101	-	29	หาบ, ปล่อง
2450	บางกลาง	กะทู้	63	3	70	หา

ตาราง 5 (ต่อ)

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2450	สามกอง	กลาง	18	3	29	แล่น
2450	สำนักทอน	เมือง	7	1	55	-
2450	ทุ่งทอง	กะทู้	14	1	-	แล่น
2450	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	228	2	43	หาบปล่อง
2450	สามกอง	กลาง	208	3	55	หาบ
2450	บ้านตะเคียน	กลาง	23	2	23	หาบ
2450	บางกลาง	กะทู้	27	3	15	หาบ
2450	บางเหี้ยวเหนือ	เมือง	19	1	-	แล่น
2450	ทุ่งทอง	กะทู้	19	3	77	หาบ, ปล่อง
2450	ทุ่งทอง	กะทู้	13	1	25	แล่น
2450	ทุ่งทอง	กะทู้	28	2	70	ปล่อง
2450	ทุ่งทอง	กะทู้	52	-	55	หาบ
2451	ทุ่งทอง	กะทู้	55	1	33	หาบ
2454	ทุ่งคาพะเนียงแตก	กลาง	24	-	92	หาบ
2454	สำนักทอน	เมือง	59	2	78	หาบ
2454	สำนักทอน	เมือง	30	3	95	หาบ, ปล่อง
2454	สามกอง	กลาง	18	2	29	แล่น
2454	สามกอง	กลาง	64	3	75	-
2455	สามกอง	กลาง	37	2	94	หาบ, ปล่อง
2455	นาบอน	เมือง	7	-	90	แล่น
2456	สามกอง	กลาง	75	1	63	หาบ, ปล่อง
2457	เขานางพันธุรัต	กลาง	36	-	79	ปล่อง
2458	บางกลาง	กะทู้	28	-	28	หาบ, แล่น
2458	ฉลอง	เมือง	4	1	30	หาบ

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2459	ฉลอง	เมือง	73	1	57	แล่น
2460	บางเหนียว	ทุ่งคา	14	3	28	หาบ
2461	ไม้เรียว	กะทู้	67	3	69	หาบ, ปล่อง
2462	กะทู้	กะทู้	7	-	17	แล่น
2464	กะทู้	กะทู้	14	3	17	หาบ
รวมจำนวนเนื้อที่			3422	3	74	

ที่มา : ขออนุญาตทำเหมืองแร่มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.กษ./7). (ร.ศ.112 – 115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.4/7 เล่ม 3 ลงวันที่ 30 มีนาคม ร.ศ.112 – 13 พฤษภาคม ร.ศ.115.

อนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ./7). (ร.ศ.121-126). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.4/8 ลงวันที่ 3 พฤศจิกายน ร.ศ.121 – 12 เมษายน ร.ศ.126.

อนุญาตทำเหมืองแร่ภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ./8). (ร.ศ.126 – 129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.4/9 ลงวันที่ 6 มกราคม.ร.ศ.126 – 6 ตุลาคม ร.ศ.129.

อนุญาตทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ./5). (ร.ศ.2453 – 2454). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/1 ลงวันที่ 19 ตุลาคม 2453 – 26 มีนาคม 2454.

อนุญาตให้คนในบังคับสยามและบังคับต่างประเทศ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ./5). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/2 ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน 2453 – 5 มิถุนายน 2463.

อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ./6). พ.ศ.2461 – 2463). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/12 ลงวันที่ 20 เมษายน 2461 – 27 กรกฎาคม 2463.

ทำบ่อแร่มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ./7). (พ.ศ.2466 – 2468). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/30 ลงวันที่ 19 มีนาคม 2466 – 24กันยายน 2468.

ตาราง 6 สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของหลวงขจรจีนสกล พ.ศ.2436 – 2457

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2436	ทุ่งทอง	กะทู้	78	1	52	หาบ
2436	ทุ่งทอง	กะทู้	95	2	71	หาบ
2445	บางเหนียวใต้	เมือง	17	-	37	แล่น
2445	ท่าแครง	กลาง	50	2	55	หาบ
2446	ทุ่งทอง	กะทู้	9	1	17	-
2446	ทุ่งทอง	กะทู้	27	-	67	หาบ , ปล่อง
2446	หน้าชัน	กลาง	53	-	85	หาบ
2446	นาคา	กลาง	45	2	88	หาบ
2446	บางเหนียวเหนือ	กลาง	1	3	15	แล่น
2446	บางกลาง	กะทู้	15	-	26	หาบ , ปล่อง
2446	หลอโหลง	กลาง	6	-	40	แล่น
2446	ทุ่งทอง	กะทู้	11	2	76	หาบ
2446	ทุ่งทอง	กะทู้	20	3	4	หาบ
2446	เขาเก็จหนี	กะทู้	35	-	-	หาบ, ปล่อง
2447	หลอโหลง	กลาง	8	-	-	แล่น
2447	ทุ่งทอง	กะทู้	11	2	83	แล่น
2447	ทุ่งทอง	กะทู้	49	1	46	หาบ, ปล่อง
2448	ทุ่งทอง	กะทู้	11	-	-	-
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	59	1	43	หาบ
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	11	2	85	แล่น
2449	นาคา	เมือง	30	-	13	หาบ, ปล่อง
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	22	11	48	หาบ
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	21	1	47	หาบ
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	46	2	12	หาบ, ปล่อง

ตาราง 6 (ต่อ)

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	16	3	98	หาบ
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	8	3	44	เล่น
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	50	1	37	หาบ
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	60	-	34	หาบ, ปล่อง
2449	ทุ่งทอง	กะทู้	44	1	18	หาบ
2450	ท่าแครง	กลาง	47	3	42	หาบ, ปล่อง
2450	หลอโหลง	กลาง	1	1	96	ปล่อง
2450	ระแงง	กลาง	26	3	42	เล่น
2450	ทุ่งทอง	กะทู้	42	2	52	หาบ
2450	นาคา	กลาง	46	3	9	หาบ
2451	ทุ่งทอง	กะทู้	32	1	38	หาบ
2451	หล้าชัน	เมือง	41	1	26	หาบ, ปล่อง
2454	ทุ่งทอง	กะทู้	49	-	43	หาบ
2454	นาคา	เมือง	30	1	13	-
2455	ทุ่งทอง	กะทู้	60	1	34	หาบ, ปล่อง
2456	นาคา	เมือง	26	-	45	หาบ
2457	เขาเก็จหนี	กลาง	18		15	หาบ , ปล่อง
รวมจำนวนเนื้อที่			1409	-	71	

ที่มา : ขออนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร. กษ./7). (ร.ศ.112 – 115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.4/7 เล่ม 3 ลงวันที่ 30 มีนาคม ร.ศ.112 – 13 พฤษภาคม ร.ศ.115.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ./7). (ร.ศ.121-126). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.4/8 ลงวันที่ 3 พฤศจิกายน ร.ศ.121 – 12 เมษายน ร.ศ.126.

แต่อย่างไรก็ตามยังมีนายเมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่ไม่ได้เป็นเจ้าภาชีนายอากรอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น ตันจิ้นฮ้อง (หลวงประเทศจินารักษ์) ตันแดงก้าง โกยลิก้อ (ตันตระกูลโกยสมบุญ) ตันเองก็ (ขุนวิเศษนุกุลกิจ) ตันตระกูลอุดมทรัพย์ นายเมืองชาวจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้มีประธานบัตรทำเมืองจำนวนน้อย และส่วนใหญ่เป็นเมืองขนาดเล็กมีพื้นที่ทำเมืองน้อยกว่านายเมืองที่เป็นเจ้าภาชีนายอากร ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตาราง 7

ตาราง 7 เปรียบเทียบจำนวนประธานมัตร์ และพื้นที่ทำเหมืองของนายเหมืองชาวเงินฮกเกี้ยนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากร และไม่เป็นเจ้าภาษีนายอากรในเกาะภูเก็ต

ชื่อนายเหมือง	สัญชาติ	ก่อนการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร				หลังจากการยกเลิกระบบภาษีอากร			
		ระหว่าง	จำนวน	ระหว่าง	จำนวน	ระหว่าง	จำนวน	ระหว่าง	จำนวน
		พ.ศ.	ประธานมัตร์	ไร่	งาน	พ.ศ.	ประธานมัตร์	ไร่	งาน
1. หลวงอรัณยาศาครเขตร	ฮกเกี้ยน(สยาม)	2436-2461	63	3395	1	40	2462-2464	2	22
2. หลวงขจรจินสกล	ฮกเกี้ยน(สยาม)	2436-2457	42	1412	-	71	-	-	-
3. หลวงบำรุงภาณี	ฮกเกี้ยน(สยาม)	2454-2459	6	1073	2	41	2467	1	19
4. ต้นจันย่อง (หลวงประเทศจินารักษ์)	ฮกเกี้ยน(สยาม)	2454-2457	5	334	3	60	-	-	-
5. ต้นเอ็งกี (ขุนวิเศษนุกุลกิจ)	ฮกเกี้ยน(สยาม)	2458	2	330	1	43	2462-2474	26	2591
6. ต้นเผ่งก้าง	ฮกเกี้ยน(สยาม)	2454	3	142	2	15	-	-	-
7. โกยลิก้อ	ฮกเกี้ยน(สยาม)	2455-2461	9	783	3	61	2462-2474	51	4494

ที่มา : ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศหรั่ง). (พ.ศ.2468). เส้นดินสอ. หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/2 ลงวันที่ 29 มกราคม 2468.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศหรั่ง). (พ.ศ.2468 – 2473). เส้นหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/11 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2468 – 9 สิงหาคม 2473.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศหรั่ง). (พ.ศ.2468 – 2475). เส้นหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/13 ลงวันที่ 6 มกราคม 2468 – 13 พฤษภาคม 2.

จากตารางข้างต้นเป็นเพียงตัวแทนส่วนหนึ่งของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่ได้รับประทานบัตรในการทำเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตในช่วงก่อนการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร พบว่านายเหมืองที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรเป็นกลุ่มที่ได้รับประทานบัตรในการทำเหมืองเป็นจำนวนมาก มีพื้นที่ที่ได้รับประทานบัตรแต่ละรายมากกว่า 1,000 ไร่ขึ้นไปและเป็นเหมืองที่มีขนาดใหญ่กว่าเมืองของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่ไม่ได้เป็นเจ้าภาษีเพราะความได้เปรียบในเชิงโอกาสในฐานะที่มีตำแหน่งในระบบราชการและในเรื่องการหมุนเวียนเงินทุนในฐานะเจ้าภาษีนายอากรที่สามารถอาศัยเงินผลประโยชน์จากการประมูลภาษีอากรมาใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการทำเหมืองดังได้กล่าวมาแล้ว ในขณะที่นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่ไม่ได้เป็นเจ้าภาษีนายอากรอาศัยเงินทุนจากการตั้งร้านค้าขายภายในเหมืองแต่เพียงอย่างเดียว แต่อย่างไรก็ตามมีนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่ไม่ได้เป็นเจ้าภาษีนายอากรอาศัยเงินทุนจากการตั้งร้านค้าขายภายในเหมือง เช่น โกยลิท้อ และตันเองก็ มีความสามารถในการทำเหมืองขนาดกลางและสามารถพัฒนากิจการเหมืองแร่ของตนจนเป็นเหมืองขนาดใหญ่ได้ภายหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร

3. ภายหลัง พ.ศ.2462 ซึ่งเป็นระยะเวลาหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร

การประมูลผูกขาดภาษีอากรทำให้รายได้จากภาษีอากรรั่วไหลไปสู่เจ้าภาษีนายอากรซึ่งเป็นผู้จัดเก็บมากกว่าเข้าสู่ท้องพระคลัง ทั้งนี้เพราะเจ้าภาษีนายอากรมักร่วมมือกับข้าราชการ ทำทุจริตเบียดบังรายได้ของหลวงเอาไว้ โดยไม่ยอมส่งเงินครบตามจำนวนและไม่ตรงเวลาที่กำหนด เงินภาษีจึงถือมือรัฐบาลเพียงเล็กน้อยเท่านั้น¹ นอกจากนั้นเจ้าภาษีนายอากรยังทำการกดขี่ขูดรีดราษฎรโดยการเก็บภาษีซ้ำซ้อนและเกินกีดัดอัตรา² เพื่อหวังผลประโยชน์แก่ตัวเอง ภาระหนักจึงตกอยู่กับราษฎรผู้เสียภาษี ดังนั้นเมื่อรัฐบาลเห็นถึงความบกพร่องของระบบการผูกขาดภาษีโดยเจ้าภาษีนายอากรดังกล่าวข้างต้น รัฐบาลจึงเริ่มดำเนินนโยบายในการปฏิรูประบบภาษีอากรตั้งหลักฐานจากพระดำรัสตอนหนึ่งของสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระยาดำรงราชานุภาพในการประชุมเทศาภิบาลเรื่องการจัดการคลังและผลประโยชน์แผ่นดินตามหัวเมือง ความว่า

การที่ให้ทำภาษีอากรเป็นผูกขาด ซึ่งถึงจะเป็นการสะดวกโดยราชาธิปไตยไม่ต้องชวนช่วยอันใดก็จริงอยู่ แต่ราชาธิปไตยได้ผลประโยชน์น้อยกว่าสมควรจะได้ ด้วยเหตุที่ตกเป็นกำไรของผู้รับทำเสียปีละมาก ๆ และราษฎรมักจะถูกเบียดเบียนจากเจ้าภาษีนายอากร อันยอมมุ่งหมายเบียดแจ้งหากำไรให้ได้มากนั้นเป็นประธาน ไซ้แต่เท่านั้นการทำภาษีอากรเป็นการผูกขาดเช่นนี้ย่อมปราศจากความโปร่งใสซึ่งเกิดภาษีอากร เพราะเหตุผู้เก็บภาษีอากรในปิโค ย่อมมุ่งหมายเพียงแต่จะเก็บให้ได้มากที่สุดในปีนั้น ไม่ได้คิดถึงการที่จะทบทวนให้ทวีขึ้นในปีหน้าด้วยสิทธิและผลประโยชน์ของตนที่จะพึงทำ ... ประการที่ 1 การเก็บภาษีซึ่งเก็บอยู่ทุกวันนี้มีอยู่หลายอย่าง ทำให้รัฐบาลได้รับความเดือดร้อนเพราะเหตุที่ภาษีเหล่านั้นพาให้ทำมาหากินยาก ... ราชาธิปไตยเห็นสมควรจะเลิกบรรดาภาษีซึ่งเป็นศัตรูแก่การทำการค้าเสียให้สิ้น ...³

¹เรื่องภาษีอากรต่าง ๆ คำกราบบังคมทูลเรื่องเงินภาษีอากรต่าง ๆ ของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ก/57). (ร.ศ.108 – 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109.

²ญาดา ประภาพันธ์. (2524). ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเก่า ยุคต้น. หน้า 240 – 270.

³จัดการคลังมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.114 – 119). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต เล่ม 1 เลขที่ 22 ลงวันที่ 7 – 13 มีนาคม ร.ศ.115.

ด้วยเหตุผลดังกล่าว รัฐบาลจึงได้ดำเนินนโยบายปรับปรุงระบบการผูกขาดภาษีของเจ้าภาษีนายอากร โดยเริ่มจากการยกเลิกภาษีอากรบางประเภทที่ทำรายได้ให้แก่รัฐสูง แต่เป็นการมอมเมาราษฎร ซึ่งได้แก่ อากรฝิ่น บ่อนเบี้ย และการพนันต่าง ๆ จนถึง พ.ศ.2462 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกระบบการผูกขาดภาษีอากรทั่วประเทศ

ผลจากการดำเนินนโยบายนี้ มีผลกระทบต่อบทบาทเจ้าภาษีนายอากรชาวจีนฮกเกี้ยนใน กิจการเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ต เพราะเงินทุนที่นายเหมือง ชาวจีนฮกเกี้ยนใช้ลงทุนหมุนเวียนในเหมืองแร่ ส่วนมากมาจากผลกำไรในการผูกขาดภาษีอากรดังได้กล่าวมาแล้ว จึงทำให้นายเหมืองขาดรายได้ไม่สามารถนำเอาเงินผลประโยชน์จากภาษีอากรมาใช้ในการลงทุนในเหมืองแร่อีกต่อไป

การยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรจึงเป็นการเปิดโอกาสในทางการค้าให้กับเอกชนมากขึ้น และนับเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนกลุ่มนายทุนชาวจีนฮกเกี้ยนที่ลงทุนในกิจการเหมืองแร่ดีบุกของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่เคยทำเหมืองขนาดเล็กและขนาดกลางในระยที่ยังมีระบบเจ้าภาษีนายอากร รวมถึงการเกิดขึ้นของนายเหมืองเอกชนกลุ่มใหม่เข้ามาแทนที่นายเหมืองกลุ่มเก่าที่เป็นเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งทำเหมืองขนาดใหญ่ไม่ว่าจะเป็น หลวงอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด ตันหยัย) และหลวงขจรจินสกล (ตันเลี่ยนกี) ได้ขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ลดน้อยลง ดูจากตารางที่ 7 หน้า 117 จะเห็นว่าหลวงอร่ามสาครเขตรไม่มีการขอประทานบัตรใหม่เพิ่มขึ้นเลยในขณะเดียวกันนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนที่เคยทำเหมืองขนาดกลางในระยะก่อนการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ได้ขอประทานบัตรการทำเหมืองในเกาะภูเก็ตเพิ่มมากขึ้น เช่น โกยลิก้อ ตันเองกี ตันจิ้นหววน ตันเฉ่งเกียด ฯลฯ เป็นต้น¹

¹ อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.6 กษ/6). (พ.ศ.2461 - 2463). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/12 ลงวันที่ 20 เมษายน 2461 - 27 กรกฎาคม 2463.

อนุญาตทำเหมืองแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/6). (พ.ศ.2463 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/20 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม 2463 - 20 เมษายน 2464.

อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/6). (พ.ศ.2463 - 2468). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/23 ลงวันที่ 21 มีนาคม 2463 - 22 กันยายน 2463.

ตาราง 8 เปรียบเทียบจำนวนประกันบัตร และพื้นที่ทำเหมืองของนายเหมืองชาวจีนในภูเก็ต ในช่วงก่อนและหลังการยกเลิกระบบเจ้าภาษีอากร

ชื่อนายเหมือง	สัญชาติ	ก่อนการยกเลิกระบบเจ้าภาษีอากร				หลังจากการยกเลิกระบบภาษีอากร			
		ระหว่าง พ.ศ.	จำนวน ประกันบัตร	ไร	จำนวนเนื้อที่ งาน	ระหว่าง พ.ศ.	จำนวน ประกันบัตร	ไร	จำนวนเนื้อที่ งาน
1. โกลีถ้อย	ฮกเกี้ยน (สยาม)	2455-2461	9	783	3	2462-2474	51	4,494	3
2. กามยกเท่ง	ไทย	2454-2461	9	346	1	2462-2469	41	3,887	2
3. ดันจินหววน	ไทย	-	-	-	-	2464-2474	29	329	-
4. ดันเองกี	ฮกเกี้ยน (สยาม)	2458	2	330	1	2462-2474	26	2,591	-
5. ดันเจงเกียด	จีนฮกเกี้ยน ในไทย	-	-	-	-	2466-2472	21	1,072	2
6. ดันจุยหลิม	ฮกเกี้ยน (สยาม)	-	-	-	-	2470-2472	4	294	3

ตาราง 8 (ต่อ)

ชื่อนายเหมือง	สัญชาติ	ก่อนการยกเลิกระบบเจ้าภาพยื่นรายการ				หลังจากการยกเลิกระบบภาษีอากร			
		ระหว่าง	จำนวน	จำนวนเนื้อที่	ระหว่าง	จำนวน	จำนวนเนื้อที่	ไร่	ตารางวา
		พ.ศ.	ประทานบัตร	งาน	พ.ศ.	ประทานบัตร	งาน		
7. ดันฮกตัน	ฮกเกี้ยน (อังกฤษ)	-	-	-	2462-2467	3	187	2	24
8. ลิ้มบุ๋นหอ	ฮกเกี้ยน (อังกฤษ)	-	-	-	2466-2473	2	172	3	19
9. ดันจอหอ	ฮกเกี้ยน (อังกฤษ)	-	-	-	2465-2466	3	156	1	32
10. พงอาหลอง	ฮกเกี้ยน (สยาม)	-	-	-	2472-2473	3	145	1	65
11. ไชเจียง ไฮเซ่งหลี	ฮกเกี้ยน (สยาม)	-	-	-	2462-2468	2	127	3	49
12. อุยทวนหงวน	ฮกเกี้ยน (อังกฤษ)	-	-	-	2463	2	58	2	20
						1	52	2	73

ตาราง 8 (ต่อ)

ชื่อนายทะเบียน	สัญชาติ	ก่อนการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร				หลังจากการยกเลิกระบบภาษีอากร			
		ระหว่าง	จำนวน	จำนวนเนื้อที่	ระหว่าง	จำนวน	จำนวนเนื้อที่	ระหว่าง	จำนวน
		พ.ศ.	ประมาณบัตร	ไร่	พ.ศ.	ประมาณบัตร	ไร่	พ.ศ.	ประมาณบัตร
13. เอียวไผ่	ชกเกียน	-	-	-	2472	2	28	2	2
เอียวพานิช	(สยาม)								
14. ดันเต้เล	ชกเกียน	-	-	-	2468	1	19	1	79
	(อังกฤษ)								
15. เคี่ยมเอ็ก	ชกเกียน				2471			1	23
จงเจริญ	(สยาม)								

ที่มา : ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468). เส้นดินสอ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/2 ลงวันที่ 29 มกราคม 2468.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468-2473). เส้นหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/11 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2468 – 9 สิงหาคม 2473.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468-2475). เส้นหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/13 ลงวันที่ 6 มกราคม 2468 – 13 พฤษภาคม 2475.

จากตารางข้างต้นเป็นการยกตัวอย่างให้เห็นถึงนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนกลุ่มใหม่ที่เข้ามามีบทบาทต่อการลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกในระยะหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรใน พ.ศ.2462 ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มนายเหมืองที่ไม่ได้เป็นเจ้าภาษีนายอากร แต่เคยทำเหมืองและมีพื้นที่ทำเหมืองประมาณ 300 – 800 ไร่ ในช่วงก่อน พ.ศ.2462 เมื่อยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร นายเหมืองกลุ่มนี้ได้เข้ามามีบทบาทในฐานะนายเหมืองที่มีประทานบัตรจำนวนมาก มีพื้นที่ที่ได้รับประทานบัตรเป็นจำนวนพัน ๆ ไร่ เช่น โกยลิก้อ ได้รับประทานบัตรถึง 51 ประทานบัตร ใน พ.ศ.2462 – 2474 เป็นจำนวนเนื้อที่ 4,494 ไร่ 3 งาน 47 ตารางวา นอกจากนี้ภายหลังกยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ยังเปิดโอกาสให้นายเหมืองกลุ่มใหม่ที่ไม่เคยมีประทานบัตร ก่อน พ.ศ.2462 ได้เข้ามามีบทบาทในกิจการเหมืองแร่ดีบุก เช่น ตันจิ้นหวง (หลวงอนุภาณุเกตุการ) เริ่มทำเหมืองแร่ใน พ.ศ.2462 และได้พัฒนากิจการเหมืองแร่จาก พ.ศ.2462 ถึง พ.ศ.2474 จนมีพื้นที่ทำเหมืองเป็นจำนวนถึง 3,209 ไร่ 93 ตารางวา¹ หรือนายตันแจ่งเกียด ทองตัน เข้ามาขอประทานบัตรใน พ.ศ.2466 และจากปี 2466 – 2472 มีพื้นที่ที่ได้รับประทานบัตรจำนวน 1,072 ไร่ 2 งาน 42 ตารางวา²

ตาราง 9 สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของโกยลิก้อ โกยสมบุรณ์ พ.ศ.2455 – 2474

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2455	บางเหนียวเหนื่อ	เมือง	34	3	93	-
2456	ท่าเรือ	กลาง	271	1	26	หาบ, ปล่อง
3457	บางเทา	กลาง เมือง	11	2	56	หาบ, หาบ
2458	สามกอง	เมือง	19	3	53	แล่น
2459	สะพาน	กลาง	35	5	63	หาบ, ปล่อง
2459	บางเทา	ทุ่งคา	26	3	31	หาบ
2460	ฉลอง	ทุ่งคา	292	2	3	หาบ
2461	สะพาน	ทุ่งคาทุ่งคา	28	3	58	หาบ, ปล่อง
2461	ฉลอง	ทุ่งคา	61	1	78	หาบ
2462	บางคู	ทุ่งคา	160	1	8	หาบ
2462	ฉลอง	ทุ่งคา	172	2	9	หาบ

¹ขอทำเหมืองแร่. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 – 2474). เส้นหมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/3.

²ขอทำเหมืองแร่. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 – 2473). เส้นหมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/11 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2468 – 9 สิงหาคม 2473.

ตาราง 9 (ต่อ)

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2463	สะพาน	ทุ่งคา	60	1	82	หาบ
2463	สามกอง	ทุ่งคา	296	1	46	หาบ,ปล่อง
2463	ฉลอง	ทุ่งคา	60	3	22	หาบ
2463	ฉลอง	ทุ่งคา	85	3	2	ปล่อง
2463	ฉลอง	ทุ่งคา	16	1	43	หาบ
2464	ฉลอง	ทุ่งคา	91	-	53	หาบ, ปล่อง
2464	ฉลอง	ทุ่งคา	47	3	28	-
2464	สะพาน	ทุ่งคา	36	-	23	หาบ
2464	ฉลอง	ทุ่งคา	36	-	44	หาบ
2464	สะพาน	ทุ่งคา	21	1	66	หาบ,ปล่อง
2464	ลิพอน	กลาง	139	3	57	หาบ
2464	สะพาน	ทุ่งคา	66	2	61	หาบ
2465	กะทู้	กะทู้	164	-	31	หาบ,ปล่อง
2465	ฉลอง	ทุ่งคา	48	-	56	-
2465	ฉลอง	ทุ่งคา	17	2	19	-
2466	สะพาน	ทุ่งคา	17	2	68	หาบ
2466	ท่าเรือ	กลาง	61	1	55	หาบ,ปล่อง
2466	ฉลอง	ทุ่งคา	4	2	32	-
2466	ฉลอง	ทุ่งคา	166	2	4	หาบ,ปล่อง
2466	ฉลอง	ทุ่งคา	265	2	89	หาบ
2468	ฉลอง	ทุ่งคา	18	-	24	หาบ
2468	บางกลาง	กะทู้	21	1	98	หาบ
2468	ทุ่งทอง	กะทู้	37	3	54	หาบ
2468	บางเหนียวดำ	ถลา	106	3	60	หาบ,ปล่อง

ตาราง 9 (ต่อ)

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2469	สามกอง	เมือง	16	-	26	-
2469	บางเทา	กลาง	213	2	20	หาบ
2469	บ้านพยุห	กลาง	166	2	4	-
2469	บ้านพยุห	กลาง	265	2	89	-
2469	สามกอง	เมือง	37	-	88	หาบ
2470	บางคู	เมือง	106	3	60	หาบ,ปล่อง
2470	บางคู	เมือง	32	-	47	หาบ
2470	เกาะ	เมือง	45	-	7	-
2470	สายัน	กลาง	94	1	12	หาบ,หล่อง
2470	สามกอง	เมือง	16	3	54	หาบ
2470	สามกอง	เมือง	129	-	24	หาบ,สูบ
2470	บางเทา	กลาง	64	1	71	หาบ
2471	นาบอน	ทุ่งคา	72	2	5	หาบ,สูบ
2471	นาบอน	ทุ่งคา	77	3	44	หาบ,สูบ
2471	นาบอน	ทุ่งคา	35	-	40	หาบ
2471	สะพาน	ทุ่งคา	18	3	59	หาบ
2471	สะพาน	ทุ่งคา	302	3	70	หาบ,สูบ
2471	สะพาน	ทุ่งคา	36	-	27	หาบ
2471	บ้านดอน	ทุ่งคา	48	-	30	-
2471	บ้านดอน	กลาง	30	-	47	-
2473	บ้านดอน	กลาง	102	1	62	หาบ,สูบ
2473	บ้านดอน	กลาง	87	2	57	หาบ,สูบ
2474	บ้านดอน	กลาง	78	1	19	หาบ,สูบ
2474	บ้านดอน	กลาง	102	2	15	หาบ,สูบ

ตาราง 9 (ต่อ)

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	ทำเหมือง
2474	บ้านดอน	กลาง	95	-	36	หาบ, สืบ
รวมจำนวนเนื้อที่			5287	1	8	

ที่มา : อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/5). (พ.ศ.2458 – 2461). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/8 ลงวันที่ 27 เมษายน 2458 – 4 เมษายน 2461.

อนุญาตทำเหมืองแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/7). (พ.ศ.2466 – 2468). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/30 ลงวันที่ 19 มีนาคม 2466 – 24 กันยายน 2468.

อนุญาตทำเหมืองแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/6). (พ.ศ.2463 – 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/20 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม 2463 – 20 เมษายน 2464.

ทำบ่อแร่มณฑลภูเก็ต. (กระดาษฝรั่ง). (พ.ศ.2468 – 2471). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/12 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2468 – 24 สิงหาคม 2471.

แร่. (กระดาษฝรั่ง). (พ.ศ.2469 – 2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/75 ลงวันที่ 17 พฤษภาคม 2469 – 31 พฤษภาคม 2475.

ขอทำเหมืองแร่. (กระดาษฝรั่ง). (พ.ศ.2469 – 2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/20 ลงวันที่ 9 มิถุนายน 2469 – 31 มกราคม 2475.

ตารางที่ 10 สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของนายตันจันหงวน หงษ์หยก พ.ศ.2462 – 2474

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	ทำเหมือง
2462	ฉลอง	ทุ่งคา	34	3	98	หาบ
2469	ระแงง	ทุ่งคา	182	3	51	หาบ, สือบ
2470	กะรน	กะทู้	23	3	79	หาบ
2470	สันใน	ทุ่งคา	44	1	97	หาบ
2470	ระแงง	ทุ่งคา	179	2	77	หาบ, สือบ
2470	ระแงง	ทุ่งคา	136	2	30	หาบ, สือบ
2470	กะทู้	กะทู้	175	3	57	หาบ, สือบ
2470	กะทู้	กะทู้	191	1	57	หาบ, สือบ
2470	ระแงง	ทุ่งคา	7	1	83	หาบ, สือบ
2473	กะทู้	กะทู้	165	-	95	หาบ, สือบ
2473	กะรน	กะทู้	23	3	79	หาบ
2473	สันใน	ทุ่งคา	44	1	97	หาบ
2473	สันใน	ทุ่งคา	81	1	64	หาบ
2474	กะทู้	กะทู้	96	2	87	หาบ
รวมจำนวนเนื้อที่			1,388	-	51	

ที่มา : ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 – 2474). เส้นหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/3 ลงวันที่ 26 ตุลาคม 2468 – 19 เมษายน 2474.

ตารางที่ 11 สถานที่ จำนวนเนื้อที่ และวิธีการทำเหมืองของนายตันเจงเกียด ทองตัน พ.ศ.2466 – 2473

พ.ศ.	สถานที่		จำนวนเนื้อที่			วิธีการ ทำเหมือง
	ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	วา ²	
2466	ฉลอง	ทุ่งคา	1	-	81	หาบ
2468	ระแงง	ทุ่งคา	60	-	64	หาบ,ปล่อง
2468	บางเทา	กลาง	34	-	49	-
2469	ตะเคียน	กลาง	11	3	15	-
2469	บางเทา	กลาง	16	3	14	หาบ
2469	ระแงง	ทุ่งคา	8	3	41	หาบ,ปล่อง
2469	พรุผักส่า	กลาง	198	-	77	หาบ,ปล่อง
2469	กะทู้	กะทู้	60	-	64	หาบ,ปล่อง
2469	สะพาน	ทุ่งคา	65	-	87	หาบ
2469	พรุผักส่า	กลาง	168	-	77	หาบ
2469	บ้านตะเคียน	กลาง	13	1	79	ปล่อง
2470	ฉลอง	ทุ่งคา	109	2	54	หาบ,สูบ
2470	ฉลอง	ทุ่งคา	109	2	54	หาบ,สูบ
2471	บ้านตะเคียน	กลาง	16	2	72	-
2471	ฉลอง	ทุ่งคา	2	1	97	หาบ
2472	ฉลอง	ทุ่งคา	5	1	86	หาบ,ปล่อง
2472	ระแงง	ทุ่งคา	162	3	36	หาบ,สูบ
2473	ฉลอง	ทุ่งคา	3	3	72	หาบ
2473	ฉลอง	ทุ่งคา	7	2	95	หาบ,ปล่อง
2473	ฉลอง	ทุ่งคา	1	1	71	ปล่อง
2473	ฉลอง	ทุ่งคา	19	-	40	หาบ,ปล่อง
รวมจำนวนเนื้อที่			1,074	2	42	

ที่มา : ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 – 2473). เล่มหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/11 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2468 – 9 สิงหาคม 2473.

2.2 บทบาทในการเป็นเจ้าภาษีนายอากร

เนื่องจากเกาะภูเก็ตอยู่ไกลจากตัวเมืองหลวง การคมนาคมไม่สะดวก ฉะนั้นทางเมืองหลวง จึงใช้ระบบจัดเก็บภาษีแบบระบบเหมาเมืองเพราะในการประมูลภาษีในกรุงเทพฯ หรือหัวเมืองรอบ ๆ กรุงเทพฯ มีผู้ยื่นประมูลแข่งกันมากมาย แต่ในหัวเมืองที่ห่างไกลออกไป เช่น ภูเก็ต ถือว่าเป็นที่ทุรกันดาร จำนวนผู้ยื่นประมูลสินค้าแต่ละประเภทมีน้อยรายมักเป็นผู้ที่ทำมาหากิน อยู่ในเมืองนี้มาก่อนจนมีกำลังทรัพย์ และอิทธิพลพอที่จะดำเนินการจัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ได้ ฉะนั้นตำแหน่งเจ้าภาษีนายอากรจึงตกเป็นของเจ้าเมือง เจ้าเมืองมักจะประมูลได้โดยไม่มีคู่แข่งจึงได้เป็นเจ้าเมืองเจ้าภาษีผูกขาดการเป็นเจ้าภาษีสืบเนื่องต่อกันมา¹

เจ้าเมืองเจ้าภาษีมียส่วนร่วมในการชักชวนราษฎรไทยจีนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน เป็นการเพิ่มจำนวนพลเมืองในบริเวณนี้มากขึ้นจากเดิม เช่น การที่พระภูเก็ต (ทัต) ได้ชักชวนชาวจีนจากปีนัง ให้เข้ามาทำมาหากินในเกาะภูเก็ตและการออกทุนในจีนต้นมาบ่นไปว่าจ้างแรงงานจีนจากประเทศจีนเข้ามา เป็นกสิในเหมืองแร่ การชักชวนให้ผู้คนเข้ามาทำมาหากินในหัวเมืองของตนเป็นการเพิ่มรายได้ของเจ้าเมือง มากขึ้นด้วยทำให้ได้เงินจากค่าส่วยแทนราชการ ค่าสักเลก ค่าผูกปี้จีน และภาษีที่เก็บจากการค้าขายเครื่องใช้ เครื่องบริโภคต่าง ๆ นอกจากภาษีอากร 5 ชนิดที่ทำรายได้ประจำ คือ ภาษีดีบุกส่งออก (ค่าภาคหลวง) ภาษี ผืน สุรา บ่อนเบี้ย และภาษีสินค้าเข้าเมือง ซึ่งรวมเรียกว่า “ภาษีผลประโยชน์”² จำนวนรายได้จากภาษีผลประโยชน์เพิ่มขึ้นทุกปี แต่จำนวนเงินภาษีที่ส่งมอบให้เมืองหลวงน้อยกว่าความเป็นจริงโดยอ้างว่าราคาดีบุก ตกต่ำ แต่เมื่อราคาดีบุกสูงขึ้น จำนวนเงินภาษีที่ส่งให้รัฐบาลก็ได้เพิ่มตาม ทางเมืองหลวงก็ไม่ทราบความเป็นไปมากนัก จนกระทั่งใน พ.ศ.2415 พระยาอัครวงศดตทศรักษา (ตันกิมเจ็ง) ซึ่งเป็นกงสุลใหญ่ของไทย ประจำเมืองสิงคโปร์ได้เข้ามาขอประมูลภาษีเฉพาะที่เมืองภูเก็ตในขณะนั้นเอาเปรียบรัฐบาลส่งภาษีผลประโยชน์ให้รัฐบาลเพียงปีละ 17,360 บาท เท่านั้นทั้ง ๆ ที่เมืองภูเก็ตมีการขุดแร่ดีบุกมากกว่าเมืองอื่น ๆ จึงขอประมูลเพิ่มเป็นปีละ 320,000 บาท³ เพื่อให้รัฐบาลอนุญาตแต่รัฐบาลเห็นว่าถ้าปล่อยให้พระยาอัครวงศดตท รับประมูลทำภาษีอากรที่ภูเก็ตอังกฤษจะเข้ามามีอิทธิพลในหัวเมืองนี้ได้โดยง่าย ดังนั้นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงให้พระยาวิชิตสงครามเพิ่มเงินประมูลให้สูงขึ้นกว่าของพระยาอัครวงศดตท เป็นปีละ 336,000 บาท⁴

ต่อมาเมื่อพระยาภูเก็ตฯ (ลำตวน) เป็นเจ้าเมืองต่อจากพระยาวิชิตสงคราม (ทัต) ซึ่งเป็นบิดาไม่สามารถจัดส่งภาษีได้ตามกำหนดเพราะไม่ชำนาญในการค้าประกอบกับราคาดีบุกตกต่ำใน พ.ศ.2418

¹ สารตราพังกา ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ภูเก็ต มีใบบอกแยกส่งอากรในพระราชวังบวร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กท/21). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท./21.

² ว่าด้วยประมูลภาษีผลประโยชน์หัวเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กท./6). (จ.ศ. 1233 – 1234). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 6 เลขที่ 3. หน้า 10 – 12.

³ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กท/22). (จ.ศ. 1222 – 1223). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 22 ลงวันที่ 9 ตุลาคม 2415.

⁴ แหล่งเดิม.

ให้รายได้จากภาษีอากรในเมืองภูเก็ตกระทบกระเทือนไปด้วย¹ พระยาภูเก็ต (ลำตวน) ไม่สามารถส่งเงินภาษีอากรในอัตราประมาณ 480,000 บาทได้ จึงขอลดภาษีอากรตั้งใบบอกของพระยาภูเก็ตฯ ถึงสมุหพระกลาโหม ความว่า

แต่ที่เมืองภูเก็ตทุกวันนี้ บ้านเมืองกำลังร่วงโรยไม่เหมือนแต่ก่อน เหลือกำลังที่ข้าพระพุทธเจ้าจะทะนุบำรุงให้เจริญขึ้นได้เพราะแต่ก่อนตีบุกขึ้นราคา พระยาวิชิตสงครามจางวาง มีทุนครองเจือกำลังให้จันนายเหมืองทำการค้าขายมาก บ้านเมืองจึงเกิดประโยชน์แผ่นดิน จนเงินภาษีพระราชทรัพย์ขึ้นถึงปีละ 430,000 บาท ... ตั้งแต่ปีขุนสัปตศก (2418) บ้านเมืองร่วงโรยราคาตีบุกตก ข้าวแพง เหมืองแร่ตีบุกขาดทุนไม่พอกับค่าเงินเดือนลูกจ้าง นายเหมืองจึงเลิกกิจการเสียหายหลายตำบล ลูกค้าเข้ามาค้าขายและเงินลูกค้าได้ความขัดสนพากันเดินทางไปเสียจากเมืองมาก ราษฎรลูกค้าในบ้านเมืองน้อยลงกว่าแต่ก่อนหลายส่วน การเหมืองแร่ตีบุกร่วงโรยลงกว่าแต่ก่อนหลายส่วน การเหมืองแร่ตีบุกร่วงโรยลงอย่างเดียว แล้วภาษีอื่น ๆ ก็ร่วงโรยขาดทุนไปตามกันทุกอย่าง ...²

ทางรัฐบาลได้พิจารณาในการลดภาษีอากร โดยขอความเห็นจากข้าหลวงใหญ่ขณะนั้น คือ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) ซึ่งมีความเห็นว่าควรลดภาษีอากรให้เจ้าเมือง และยังได้ขอความเห็นจากพระยาอภัยภูงคตฯ ข้าหลวงพิเศษตรวจราชการภาษีอากรประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ก็มีความเห็นว่าควรลดภาษีอากร รัฐบาลจึงลดภาษีลงจาก 480,000 บาท เหลือ 144,000 บาท แต่ก็ปรากฏว่าเจ้าเมืองยังคงค้างภาษีรัฐบาลมาตลอด ครั้นตีบุกราคาสูงขึ้นก็ได้ประมูลภาษีอากรเพิ่ม³ พระยาอภัยภูงคตฯ จึงเสนอประมูลภาษีอากรในเมืองภูเก็ตอีก ดังปรากฏในใบบอกของพระยาอภัยภูงคตฯ กราบเรียนสมุหกลาโหมใน พ.ศ.2424 ความว่า “ ข้าพระพุทธเจ้าจะรับฉลองพระเดชพระคุณเอง ถ้าจะจัดผู้ซึ่งมีหลักฐานมั่นคง ไปรับฉลองพระเดชพระคุณมิให้เสียผลประโยชน์แผ่นดินได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอยื่นเรื่องราวขึ้นเป็นเงิน 65000 ชั่ง (520,000 บาท) จากเดิม 43000 ชั่ง (336,000 บาท) ...⁴

จากหลักฐานดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริว่า พระยาอภัยภูงคตฯ แม้ว่าจะเป็นผู้ประมูลภาษีแต่ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่สมกับที่ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงพิเศษตรวจภาษีในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจากรัฐบาล ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหมตอนหนึ่งว่า

แต่ข้อที่พระยาอภัยภูงคตฯ ด้วยภาษีอากรตามคราวขึ้นคราวลง ถ้าเวลาตีบุกลงราคา ข้าวแพง เจ้าเมือง กรมการ ผู้ทำภาษี ก็ต้องชวนช่วย ขอลดเงินประมูลภาษีอากร ครั้นตีบุกขึ้นราคาข้าวถูกลง เจ้าเมืองผู้ทำภาษีย่อมมีผู้ใดมาร้องว่าราคาตีบุกขึ้น ... ซึ่งพระยาอภัยภูงคตฯ ผู้ได้รับเงินเป็นข้าหลวงพิเศษสำหรับตรวจการภาษีเมืองตะวันตกมา

¹เรื่องเร่งเงินภาษีอากรที่ค้างตามหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ก/57). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/4.

²ใบบอกพระยาภูเก็ตโลหะเกษตราธิราชถึงสมุหพระกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (จ.ศ.1243). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/1 ลงวันที่ 31 ธันวาคม 2424.

³ใบบอกพระยาอภัยภูงคตฯที่ศรัทธา กราบเรียนพระสมุหกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พศ./20. (จ.ศ.1241 – 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 20 ลงวันที่ 10 มิถุนายน 2423.

⁴แหล่งเดิม.

กล่าวขึ้นดังนี้ก็สมกับตำแหน่งที่ตั้งสำหรับเป็นผู้ร้องขึ้น ควรที่เจ้าพนักงานได้สอนว่าก่อน อย่าให้ชักผลประโยชน์แผ่นดิน ...¹

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงเห็นถึงความบกพร่องในการเก็บภาษีที่เจ้าเมืองผูกขาดทำให้รัฐบาลเสียรายได้ไปแต่ละปีเป็นจำนวนมาก ข้าหลวงใหญ่ที่กรุงเทพฯ ส่งไปควบคุม ตั้งแต่ พ.ศ.2418 อยู่ทำงานไม่ได้ผลถึงกับมีพระกระแสรับสั่งให้เสนาบดีกระทรวงกลาโหมบอกบังคับไปยังข้าหลวงใหญ่ให้ดูแล อย่าให้เจ้าเมืองเอาเปรียบรัฐบาลได้² ซึ่งผลจากการประมุลภาษีอากรครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าทางกรุงเทพฯ มีนโยบายที่ให้เจ้าเมืองผูกขาดเก็บภาษีอยู่ไม่ต้องการให้พระยาอภัยภูถศกเป็นผู้ประมุลภาษีอากรได้ด้วยเหตุผลคือ

1. พระยาอภัยภูถศก เป็นคนในบังคับต่างชาติรายได้จะออกไปต่างประเทศ
2. ให้เจ้าเมืองประมุลได้มีผลกำไรจะได้ทะนุบำรุงเมือง แต่เจ้าเมืองผูกขาด (ลำดวน) ก็ไม่สามารถจะรับทำภาษีให้สูงขึ้นกว่าเดิม ขอคืนภาษีให้รัฐบาลทำเอง เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐบาลจึงมอบให้พระยาภูเก็จฯ (ลำดวน) เป็นเจ้าพนักงานเก็บเงินภาษีให้ในนามของรัฐบาล โดยรัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดภาษีเอง เริ่มใน พ.ศ.2425³ รัฐบาลได้ออกคำสั่งให้เจ้าเมืองเป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีของรัฐบาลโดยตรงโดยมีหลักปฏิบัติ ดังนี้คือ

1. ภาษีอากรรายได้ ถ้าเจ้าเมืองเห็นควรให้ผู้ผูกขาดให้ปรึกษากับข้าหลวงใหญ่ ถ้าข้าหลวงใหญ่ตกลงเห็นชอบจึงให้ดำเนินการได้พร้อมๆ กับต้องมีใบบอกแจ้งให้กระทรวงพระคลังสมบัติทราบเป็นหลักฐาน ถ้าความเห็นไม่ตรงกันให้ส่งสำเนาความเห็นของข้าหลวงใหญ่และผู้ว่าราชการเมืองมาให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติพิจารณาตัดสิน

2. การใช้จ่ายค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการเก็บภาษีอากรนี้ผู้ว่าราชการเมืองเคยปฏิบัติอย่างไร อนุญาตให้กระทำได้ในขอบเขตของกฎหมายที่เคยกระทำมา

3. เงินที่เหลือจากการเก็บภาษีอากรให้พระราชทานแก่ผู้ว่าราชการเมือง และกรมการร้อยละสิบ เป็นค่าตอบแทนในการปฏิบัติราชการ เงินที่เหลือแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ให้ผู้ว่าราชการเมืองหักไว้ส่วนหนึ่ง สำหรับจ่ายในการทำนุบำรุงบ้านเมืองตามคำสั่งกระทรวงกลาโหมอนุญาต เงินจำนวนนี้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตั้งไว้ที่กระทรวงกลาโหม เมื่อผู้ว่าราชการเมืองใช้จ่ายไปเท่าใดให้แจ้งกระทรวงกลาโหมให้ชัดเจน จะได้หักใช้กระทรวงพระคลังให้เรียบร้อย ส่วนเงินที่เหลืออีก 3 ส่วน ให้ส่งตรงต่อข้าหลวง

¹สำเนาพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พศ/20). (จ.ศ.1241 – 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 20 ลงวันที่ 15 สิงหาคม 2424. หน้า 463.

²สารตราเจ้าพระยามหาเสนาบดีถึงผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พศ/20). (จ.ศ.1241 – 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 20 ลงวันที่ 30 เมษายน 2415.

³ตั้งพระยาภูเก็จเป็นผู้เก็บภาษีคอกแวนแมนต์เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/25). (จ.ศ.1243 – 1244). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 เล่ม 32 เลขที่ 17. หน้า 78 – 81.

ใหญ่ทุกครั้ง เมื่อยื่นบัญชีรายเดือนเพื่อจะได้นำไปฝากธนาคาร มีใบบอกพร้อมทั้งใบเสร็จมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

4. ทุกสิ้นเดือนให้ผู้ว่าราชการเมืองทำบัญชีภาษีอากรที่เก็บได้ว่าเป็นเงินเท่าไร หักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ยื่นข้าหลวงใหญ่ดังกล่าวมาแล้วภายใน 7 วัน ของเดือนที่ 2 เมื่อข้าหลวงใหญ่ตรวจสอบแล้ว ให้ส่งบัญชีนั้นมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติโดยด่วน เมื่อสิ้นปีให้ผู้ว่าราชการเมืองทำบัญชีประจำปียื่นต่อข้าหลวงใหญ่ในเดือนที่ 3 ของปีต่อไปเพื่อตรวจสอบและส่งมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเช่นกัน

5. ข้าหลวงใหญ่มีอำนาจตรวจตราว่ากล่าว การปฏิบัติราชการของผู้ว่าราชการเมืองในการเก็บภาษีอากร หากผู้ว่าราชการเมืองมีความเห็นขัดแย้งให้ทำหนังสือมายังข้าหลวงใหญ่ เพื่อจะได้นำเสนอต่อกระทรวงพระคลังดำเนินการสั่งการต่อไป

เมื่อพิจารณาข้อปฏิบัติของเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรแล้วจะเห็นว่าทางราชการพยายามใช้วิธีการต่าง ๆ ที่จะอุดช่องโหว่ในการปฏิบัติของผู้ว่าราชการเมือง แต่เนื่องจากเป็นวิธีใหม่รัฐบาลไม่สามารถจะจัดเจ้าพนักงานไปเก็บภาษีชนิดต่าง ๆ ได้หมด ต้องให้ชาวจีนรับประมูลภาษีบางอย่างไป เช่น ภาษีฝิ่น ภาษีสุรา เป็นต้น บางปีรัฐบาลจะทำภาษีดังกล่าวเอง¹ แต่เห็นว่าทำไม่ได้ต้องคืนให้จีนเจ้าภาษีรับทำไป เพราะเจ้าพนักงานไม่มีประสบการณ์หรือเข้าใจในการทำภาษีดังกล่าวเหมือนพวกจีน ตัวของพระยาภูเก็ต (ลำดวน) ก็ไม่เข้าใจในระเบียบวิธีการเก็บภาษีชนิดนี้เป็นต้นว่า รัฐบาลกำหนดให้พระยาภูเก็ต (ลำดวน) ได้ผลประโยชน์จากภาษีต่าง ๆ ที่หักใช้ในราชการต่าง ๆ ร้อยละ 5 แต่กลับไปหักเอาจากภาษีที่เก็บได้ทั้งหมด ทำให้รัฐบาลเสียผลประโยชน์ดังปรากฏในใบบอกของข้าหลวงใหญ่ กราบเรียนสมุหกลาโหม ใน พ.ศ.2427 ความว่า “อนึ่ง เงินภาษีเมืองภูเก็ต ทำเป็นภาษีหลวงนั้นให้คิดร้อยละห้า ให้พระยาภูเก็ตโล่ห์เกษตรารักษ์ให้เสร็จ ไม่ต้องจ่ายเงินให้พระยาภูเก็ตฯ เป็นแต่ตั้งค่างน้อยลงตามที่หักร้อยละห้าให้พระยาภูเก็ตส่งเงินไม่หมด ซึ่งคิดร้อยละห้าก่อนเงินที่จำหน่ายใช้สอยนั้นเป็นการไม่ถูกต้องให้คิดหักค่าส่งห่วยใช้สอยเสร็จแล้วจึงคิดร้อยละห้าในเงินที่ส่งให้เหมือนภาษี ถ้าภาษีเบ็จเสร็จถึงจะสมควร ...”²

การนี้ทำให้รัฐบาลเสียเปรียบและยังปรากฏว่าในระหว่าง พ.ศ.2428 – 2433 เมืองภูเก็ตส่งเงินค้ำกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 57,736 บาท การค้ำเงินจำนวนมากนี้ รัฐบาลได้ใช้วิธีเด็ดขาดใน พ.ศ.2433 ให้คุมตัวพระยาภูเก็ต (ลำดวน) มาไว้ที่กรุงเทพฯ ต่อมาให้ยึดบ้านและทรัพย์สินขึ้นให้ภาษีอากรและดอกเบี้ยแก่รัฐบาลและถอดออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองด้วย³

¹ ภาษีอากรผลประโยชน์แผ่นดินเมืองภูเก็ตให้ทำเป็นภาษีค่อเวนแมนด์ และภาษีประมูลผูกขาดให้จีนรับทำ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.106). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/1.

² ใบบอกพระยารัตนโกษาข้าหลวงใหญ่กราบเรียนสมุหพระกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (พ.ศ.2427). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/18.

³ เลหลังสิ่งของนายลำดวนพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 เล่ม 1 เลขที่ 13 ลงวันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.112 – 9 พฤษภาคม ร.ศ.112.

การจัดเก็บภาษีอากรในเกาะภูเก็ตหลังจากพระยาภูเก็ต (ลำตวน) ขอคืนภาษีให้รัฐบาลทำเองใน พ.ศ.2425 แบ่งออกเป็น 2 ประเภท¹ คือ

1. ภาษีอากรที่ข้าหลวงหรือผู้ว่าราชการเมืองจัดเก็บให้แก่รัฐบาลโดยตรง ซึ่งเรียกว่า “ภาษีราชาธิปไตย” หรือ “ภาษีคอเวอนเมนต์” มี 5 อย่าง คือ อากรฝิ่น อากรตีบูก และค่าตีตราตีบูก อากรสุรา ภาษีร้อยชักสาม และภาษีรดเกวียนเรือจ้าง

2. ภาษีที่ชาวจีนผูกขาด มี 16 อย่าง² ได้แก่ อากรสุรานอกเมือง ภาษีข้าวเหนียว อากรค่าน้ำ อากรบ่อนเบี้ย ภาษีไม้กระดาน ภาษีปลิงทะเล อากรตีบูกบางตำบล ภาษีเกลือ ภาษีชนตีบูกในเมือง ภาษีหอยไข่มุก ภาษีโรงจำนำ ภาษีชนตีบูกในเมือง ภาษีหอยไข่มุก ภาษีฟองไข่จระเม็ด ภาษีสุกร ภาษีหญิงบำรุงถนน ภาษีรับซื้อแร่บางตำบล ภาษีปลาสด

การจัดเก็บภาษีอากรวิธีใหม่ เป็นผลดีหลายประการ³ คือ

1. รัฐบาลได้รับภาษีอากรมากขึ้น เพราะสามารถยกเลิกสิทธิผูกขาดทางเศรษฐกิจของกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นให้เหลือน้อยลง

2. เจ้าเมืองเปลี่ยนฐานะมาเป็นพนักงานจัดเก็บภาษีให้รัฐบาลโดยตรงแทนที่จะเป็นผู้ผูกขาดทำให้มีการขยายการลงทุน และการประกอบอาชีพอื่น ๆ โดยเอกชนกว้างขวางขึ้น

3. ราษฎรทั่วไปถูกกดขี่น้อยลงกว่าเดิมเพราะการยกเลิกระบบผูกขาดแบบเจ้าเมืองภาษี ทำให้เจ้าเมืองไม่สามารถกำหนดราคาและปริมาณสินค้าในตลาดซึ่งเป็นที่ต้องการของราษฎรได้อีก แต่อย่างไรก็ตามความเสียหายเปรียบของราษฎรก็ยังคงมีอยู่แม้จะลดน้อยลงเพราะรัฐบาลยังเปิดโอกาสให้มีการผูกขาดของเจ้าภาษีนายอากรเพียงแต่รัฐบาลมีโอกาสสอดส่องดูแล มิให้เจ้าภาษีนายอากรใช้อำนาจบีบบังคับให้ราษฎรเสียภาษีเต็มพิกัด หรือ เร่งรัดด้วยวิธีรุนแรงอย่างไม่เป็นธรรม

4. พ่อค่านายทุนชาวจีนได้มีโอกาสเข้ามาหาประโยชน์ จากการผูกขาดและการลงทุนด้านต่าง ๆ แทนเจ้าเมือง ซึ่งต้องลดบทบาทลงไปเพราะรัฐบาลยกเลิกระบบเจ้าเมืองเจ้าภาษี ชาวจีนเหล่านี้ส่วนใหญ่รู้รู้ทางหาประโยชน์ต่าง ๆ ในเมืองภูเก็ต เพราะเคยเป็นผู้รับช่วงหรือลูกช่วงให้กับเจ้าเมืองมาก่อน บางคนเคยร่วมงานในฐานะเป็นเจ้าพนักงานจัดเก็บภาษีหรือเป็นกรรมการเมืองของเจ้าเมืองมาก่อน ชาวจีนรู้จักและมีประสบการณ์ในด้านการจัดทำภาษีอากรมาก่อนในเมืองจีน

¹ ภาษีอากรผลประโยชน์แผ่นดินเมืองภูเก็ตให้ทำเป็นภาษีคอเวอนเมนต์และภาษีประมวลผูกขาดให้จีนรับทำ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.112 – 9 พฤษภาคม ร.ศ.112)

² บัญชีภาษีอากรเมืองภูเก็ต จีนเจ้าภาษีนายอากรผูกขาดไปทำรวม 40 ราย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/6 ลงวันที่ กุมภาพันธ์ 103 – 16 มกราคม 109.

³ ชีววรรณ ตัณฑะหงษ์. (2521). นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งทะเลตะวันตก สมัยรัชกาลที่ 5. หน้า 38.

ชาวจีนฮกเกี้ยนที่ประมูลทำภาษีอากรนั้นไม่ใช่ชาวจีนประเภท "หอบเสื้อผืนหมอนใบ" ผู้ที่ทำการนี้ส่วนมากเป็นผู้ที่สะสมทุนมาจากการอาชีพอื่นได้พอสมควร เช่น จินตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงจีนประเทศ) เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตในระยะแรกได้เข้าหุ้นทำการค้ากับเพื่อนพ้องมีทุนก็แยกตัวมาทำเหมืองขนาดเล็กเก็บสะสมทุนได้ก็เข้าประมูลทำอากรตีบูกและได้นำกำไรจากการประมูลภาษีอากรขยายกิจการเหมืองแร่ให้กว้างขวางขึ้น

จินตันมาบุน (หลวงสุนทรภักดีสมบัตร) อพยพมาจากปิ่นเข้าหุ้นทำการค้า และทำเหมืองกับเจ้าเมืองเก็บสะสมทุนได้ก็เข้าประมูลเป็นเจ้าภาษีนายอากร¹

การเป็นผู้มีทุนรอนประกอบกับการรู้จักฝากเนื้อฝากตัวต่อเจ้านายและขุนนางเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่ง ที่ช่วยให้ชาวจีนฮกเกี้ยนประสบความสำเร็จในการแข่งขันประมูลผูกขาดภาษีอากร เมื่อมีฐานะดีสามารถสรรหาของกำนัลที่มีค่าให้แก่ผู้มีอำนาจเพื่อจะได้สนับสนุนตนในการประมูลภาษีอากร

ในการประมูลภาษีอากร ก่อนอื่นผู้ประมูลจะสำรวจอย่างคร่าว ๆ ว่าตนจะเก็บภาษีได้เงินเท่าไรเมื่อหักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ แล้ว ต่อจากนั้นจึงเสนอจำนวนเงินที่ตนเห็นสมควรส่งให้แก่รัฐบาล โดยมีเงินส่วนหนึ่งเหลือไว้เป็นกำไร ผู้ที่ยื่นประมูลทุกคนต้องมีนายประกันที่เชื่อถือได้รับรอง ตามปกติผู้ที่เสนอเงินประมูลสูงสุดจะได้รับมอบอำนาจให้ว่าภาษีอากร เมื่อประมูลได้แล้วกำหนดให้ส่งเงินล่วงหน้าไว้เป็นประกันจำนวน 1 ใน 4 ของเงินประมูลทั้งหมด กำหนดส่งเงินประกันไม่เร็วกว่า 15 วัน ไม่ช้ากว่า 2 เดือน ถ้าทำถูกต้องตามขั้นตอนจะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกตราตั้งและขอทราน่าเพื่อใช้ในการเก็บภาษีอากรต่อไป เงินประมูลที่จะต้องส่งให้แบ่งตามงวด งวดละเท่า ๆ กัน ส่งในวันที่กำหนดเมื่อส่งเงินประมูลครบแล้วจะได้รับเงินประกันล่วงหน้าคืน เพื่อป้องกันการบิดพลิ้วในการส่งเงินหลวง เมื่อถึงกำหนดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เจ้าภาษีนายอากรและนายประกันต้องเข้าร่วมพิธีด้วยทุกครั้ง²

¹ บัญชีภาษีอากรเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/6.

² กรมศิลปากร. (2507). ชุมชนประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3. หน้า 309 – 312.

ตาราง 12 แสดงรายชื่อเจ้าภาษีนายอากรของเมืองภูเก็ต พ.ศ. 2433

ประเภทของภาษี	ชื่อตำบล	ชื่อเจ้าภาษี	นายประกัน	จำนวนเงินประมูล
ดิบูก สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	บางคู	จีนเอียวอันเบียน	จีนเอียวจุน	13,700
ดิบูก สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	ท่าเรือ	หลวงยศภักดี ยกกระษัตริ	หลวงราชรองเมือง	700
ดิบูก สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	สะพาน	จันทันบัวสอ	หลวงประเทศจีน รักษ์	6,000
ดิบูก สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	เชิงทะเล	จีนลิ้มเถ	จันทันแก้ว	1,800
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	ตลาดบ้านหวด หินใหม่	จีนเกียอันเบียน	จันทันทาส	1,000
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	ด่านปากน้ำ	จันทันลวน	จีนบ้ำบ้ำตันเลียนเกี	1,200
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	ทุ่งคา สามกอง บางใหญ่	หลวงสุนทรจีน ประชา	จีนบ้ำบ้ำตันเลียนเกี	950
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	นาคา หล่อโลง	จันทันบุญไชย	หลวงประเทศจีน รักษ์	1,760
สุรา ป่อนเบี้ย	บ้านป่าตอง	หลวงบันเทา	หลวงพิทักษ์สมบัติ	105
	ตลาดโก้ยถ้าง กะทู้	จันทันชีเขียน	จันทันควด	1,760
สุรา ป่อนเบี้ย	ตลาดกะทู้	จันทันชีเขียน	จันทันควด	1,550
สุรา ป่อนเบี้ย	บ้านสวนโน	หลวงวิสุทสมบัติ	นายกิลบ	435
สุราแดง	ตลาดทุ่งคา	จีนบ้ำบ้ำตันเลียนเกี	จันทันยี	2,000
สุราขาว	ตลาดกลาง	หลวงวิสุทสมบัติ	จีนเอียวจุน	3,060
โรงไปกำ	บ้านสวนเก่า	จีนหุนต้องแสง	หลวงอินทรมนตรี	3,720
โรงไปบัน	ตลาดใหญ่	จีนหุนต้องแสง	หลวงอินทรมนตรี	3,840
โรงไปบัน	ตลาดமாக้าว	จีนหุนต้องแสง	หลวงอินทรมนตรี	1,480

ตาราง 12 (ต่อ)

ประเภทของภาษี	ชื่อตำบล	ชื่อเจ้าภาษี	นายประกัน	จำนวนเงินประมูล
โรงจำนำ	ตลาดสี่กั๊ก	จินตันมาขาย	จินตันกุคิม	420
โรงจำนำ	ตลาดเหนือ	จินจุ	จินตันเค	470
โรงจำนำ	ตลาดமாக้าว	จินตันเหี้ยว	จินตันสอ	450
โรงจำนำ	บ้านส่วนเก่า	จินเจียชิน	จินตันอะยู	380
โรงจำนำ	ตลาดทุ่งคา	จินตันสอ	จินตันเหียง	320
โรงจำนำ	ตลาดไก่อีก้าง	จินตันกาวทุน	จินตันเก	270
	กะทู้			
โรงจำนำ	ตลาดกะทู้	จินตันเซงกาง	จินจุ	270
โรงรับจำนำ	ตลาดกะทู้	จินตันเต	จินอจุย	220
โรงฆ่าสัตว์	เกาะพร้าว	จินตันเถียนเขา	จินอองเสง	95
รับซื้อแร่	ตลาดทุ่งคา	จินอองมอ	จินแต้ทัน	1,000
รับซื้อแร่	ตลาดกะทู้	จินตันซีเซียน	จินเถียนชวน	900
ชนดีบุก	ตลาดทุ่งคา	หลวงประเทศจินา	จินตันบัวสอ	1,720
		รักษ์		
สุกร	ตลาดทุ่งคา	จินตันตองเสงตัว	จินห้องกิว	4,700
สุกร	ตลาดกะทู้	จินตันคงโค	จินตันซีเซียน	1,500
ปลาสด	ตลาดทุ่งคา	จินอองชิน	จินลิมโป	710
ปลาสด	ตลาดกะทู้	จินลิมกิมเตง	จินลิมถก	260
ฟองจาละเม็ด	กะตะ กระรน	จินลิมไทย	หลวงอินทรมนตรี	130
	ป่าตอง เชียงทะเล			
	กำมรา			
ปลิงทะเล หอยมุก	เมืองภูเก็ต	หลวงบำรุงจีน	จินบำบำตันเลียนกี	80
		ประเทศ		
ข้าวเหนียว เกลือ	ตลาดทุ่งคา	จินอองเลียม	จินอองซิง	780

ตาราง 12 (ต่อ)

ประเภทของภาษี	ชื่อตำบล	ชื่อเจ้าภาษี	นายประกัน	จำนวนเงินประมูล
พิน กระดาน	ตลาดทุ่งคา	หลวงบำรุงจีน ประเทศ	จีนบำบ่าตันเลียนกี	1,200
เรือจ้าง	ด่านปากน้ำ	จีนเอี้ยวยม	จีนโกยกวอด	1,650
รถ เกวียน	เมืองภูเก็ต	จีนบำบ่าป้ายเมง	จีนลิเม	1,040

ที่มา : ภาษีอากรต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม./56). (ร.ศ.108 – 110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต เล่ม 1 เลขที่ 1 ลงวันที่ เมษายน ร.ศ.108 – 22 มกราคม ร.ศ.110.

บัญชีภาษีอากรเมืองภูเก็ต จีนเจ้าภาษีรับผูกขาดไปทำรวม 40 ราย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม./14). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/6 ลงวันที่ กุมภาพันธ์ ร.ศ.103 – 16 มกราคม ร.ศ.109.

ตาราง 13 รายชื่อเจ้าภาษีนายอากรของเมืองภูเก็ต พ.ศ.2434

ประเภทของภาษี	ชื่อตำบล	ชื่อเจ้าภาษี	นายประกัน	จำนวนเงินประกัน เหรียญมาเลย์
ดีบุก สุรา	เชิงทะเล	หลวงราชรองเมือง	หลวงรัตนโกศา	800
สุกร ป่อนเบี้ย				
สุกร ป่อนเบี้ย	กะทู้	หลวงขจรจันสกล จีนลิเมตา	หลวงบำรุงจีน ประเทศ	1,000
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	บ้านกำมะรา	จีนตันออสิว	จีนมาไฮเทียน	200
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	นาคา หล่อโลง	จีนลิเมตา	จีนตันหมา	1,000
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	นาบอน ฉลอง ราไ		หลวงราชรองเมือง	460
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	ทุ่งทอง บางวาด	หลวงขจรจันสกล	หลวงบำรุงจีน ประเทศ	300
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	ตลาดใหญ่	หลวงอร่ามสาคร เขตร์	หลวงพิทักษ์ชิน ประชา	325

ตาราง 13 (ต่อ)

ประเภทของภาษี	ชื่อตำบล	ชื่อเจ้าภาษี	นายประกัน	จำนวนเงินประกัน เหรียญมาเลย์
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	สามกอง	จีนบ้านำตันเลียนเกี	หลวงพิทักษ์ชินประชา	325
สุรา สุกร ป่อนเบี้ย	บ้านท่าเรือ	จีนฉั่วเคียมซุย	หลวงสุนทรจีนประชา	345
สุราแดง	บ้านป่าตอง	จีนฉั่วเคียมซุย	จีนฉั่วเทียน	250
แร่ดีบุก	ตลาดกะทู้	จีนอองกินสัน	จีนลิ้มเตง	152
รับซื้อแร่ดีบุก	บ้านสวนใน	หลวงชิตเจียบ	จีนตันคงโค	1,900
รับซื้อแร่ดีบุก	เมืองภูเก็ต	จีนไลฮวด	จีนลิ้มกัก	100
โรงรับจำนำ	เมืองภูเก็ต	หลวงขจรจีนสากล	หลวงบำรุงจีนประเทศ	2,000
โรงรับจำนำ	ทุ่งคา	จีนบ้านำเจียจิวจ่าย	จีนแต้เก๊า	2,000
โรงรับจำนำ	กะทู้	จีนอองเอย	จีนแต้ม้วน	1,600
โรงโป้นกำ	ตลาดสี่กั๊ก	หลวงอร่ามสาครเขตร์	หลวงพิทักษ์ชินประชา	1,800
โรงโป้นกำ	ตลาดเหนือ	หลวงบำรุงจีนประเทศ	จีนอองเคียม	470
โสเภณี	ตลาดกำมะรา	จีนจูจี	จีนตันเต	420
โสเภณี	ตลาดมาเก๊า	จีนตันเทียน	จีนตันเบี่ยน	500
	ตลาดใหญ่	จีนเอียวจ้วย	จีนลิ้วง่า	1,940
	ตลาดใหญ่	จีนเอียวจ้วย	จีนลิ้วง่า	4,025
	ตลาดใหญ่	จีนแต้อฮอง	จีนเอียวฮุน	2,260
		จีนเลาฮิน	จีนซุหยิม	1,210

ที่มา : ภาษีอากรต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.108 – 110). หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต เล่ม 1 เลขที่ 1 เมษายน ร.ศ.108 – 22
มกราคม ร.ศ.110.

ตาราง 14 ภาษีที่รัฐบาลให้ชาวจีนผูกขาดใน พ.ศ.2435

ประเภทของภาษี	สถานที่	ผู้ผูกขาด	จำนวนเงินเหรียญ มาเลย์
โรงโป	ตลาดใหญ่	จีนเอียวสุน	6,500
โรงอีแปะ	ด้านใต้ตลาดใหญ่	จีนอันเต็ก	3,900
โรงอีแปะ	ด้านเหนือตลาดใหญ่	จีนซัวเจียง	3,000
โรงโป	ตลาดமாக้าว	จีนเอียวยาง	800
โรงโป	ตลาดமாக้าว	บาบ่าปิดทอง	400
โรงโป	ตลาดமாக้าว	จินตันโซย	300
โรงสุรา	ตลาดใหญ่	จีนผัวโหล	3,000
โรงสุราฝรั่ง	ตลาดใหญ่	บาบ่าเลียน	1,800
โรงรับซื้อแร่	ตลาดใหญ่	จีนองคำ	700
โรงโป	ในบ้านสวน	หลวงนรินทร์	500
โรงโป	นอกบ้านสวน	จีนชิง	500
โรงสุรา ป่อนเบี้ย	กะทู้	จีนอันเต็ก	2,400
โรงรับซื้อแร่	กะทู้	จีนลิ้มชีว	1,200
โรงสุรา ป่อนเบี้ย	ฝ่ายโกยทาง	จินตันสัว	2,700
โรงฉลุงดีบุก สุรา			
ยาฝิ่น ป่อนเบี้ย	ต.นากัก	จีนองคิ้ว	2,000
ยาฝิ่น ป่อนเบี้ย	ต.บ้านเชิงทะเล	จินตันเซ่ง	3,000
ยาฝิ่น ป่อนเบี้ย	ต.บางคูล	จีนลิ้มชีว	6,000
ยาฝิ่น ป่อนเบี้ย	ต.ท่าเรือ	จีนลิ้มหันเต็ก	1,700
ยาฝิ่น ป่อนเบี้ย	ต.บ้านกำมรา	จินตันผัว	400
โรงสุรา ป่อนเบี้ย สุกร	ต.บางเหนียว	จีนเซงลอง	1,600
โรงสุรา ป่อนเบี้ย สุกร	เหนือบางเหนียว	จินตันปี	300
โรงสุรา ป่อนเบี้ย สุกร	ในเมือง	หลวงสุนทรภักดี	600
โรงป่อนสุรา	ต.นาคา	จินตันคว	200

ตาราง 14 (ต่อ)

ประเภทของภาษี	สถานที่	ผู้ผูกขาด	จำนวนเงินเหรียญ มาเลย์
โรงขายปลา	ต.กะทู้	จีนเปกเลียน	120
ภาษีผูก ปลิงทะเล กัลปังหา	หาดทรายดำบล ชายทะเล	จีนตันเซง	7,500
ภาษีผูก ปลิงทะเล กัลปังหา	หาดทรายปะตอง	แขกยู่บุญ	2,800
ภาษีผูก ปลิงทะเล กัลปังหา	หาดทรายดำบลกะดะ	ขุนเดช	1,200
ภาษีปูนขาว	ต.กะทู้	จีนอองย่อง	800
ภาษีเรือจ้าง	ชายทะเล	จีนตันปี	800
ภาษีขนดิบกลางเรือ	ชายทะเล	จีนอองคิว	500
ภาษีไม้ต่าง ๆ	ชายทะเล	จีนตันบก	600
ภาษีรถเกวียน	ชายทะเล	จีนบาปา	500
ภาษีเกลือ	ชายทะเล	จีนลีเคีย	900
โรงบ่อนสุรา	ต.ปะตอง	จีนลิ้ม	300
โรงสุกร	ตลาดใหญ่	จีนลิ้มกิมเตง	300
โรงสุกร	บ้านท่าเรือ	จีนตันกอ	300
โรงสุกร	ต.กะทู้	จีนลีเกีย	150
โรงรับจำนำ	ตลาดใหญ่	จีนตันกัว	40
โรงรับจำนำ	ตลาดใหญ่	จีนผัวโล	30
โรงรับจำนำ	ตลาดใหญ่	จีนอองคิว	60
โรงรับจำนำ	ตลาดใหญ่	จีนจูจ	500
โรงรับจำนำ	หลังบ้านพระยาภูเก็ต	จีนตันมา	900
โรงรับจำนำ	ตลาดமாக้าว	จีนซังซี	1,200
โรงรับจำนำ	กะทู้	จีนตันห่ง	900
โรงรับจำนำ	กะทู้	จีนตันเซ	1,200
โรงรับจำนำ	ฝ่ายโกยกาง	จีนตันขุน	700

ที่มา : บัญชีผลประโยชน์เมืองภูเก็ต ร.ศ.112 - 113. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ. 112 - 113).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/8.

ตารางที่ 15 รายชื่อภาชีอากรใน พ.ศ.2436

ประเภทของภาชี	อำเภอ	ชื่อนายภาชี	ชื่อนายประกัน	จำนวนเงินประมูล ร.ศ.112 (เหรียญมาเลย์)
สุรา	เมือง	หลวงบำรุง	จันทันมาเสียง	4,074
สุกร	เมือง	จันองเกียง	จันทันคูขิม	6,891
บ่อนเบี้ย	เมือง	หลวงบำรุง	จันทันมาเสียง	8,100
หญิงบำรุงถนน	เมือง	จันลิมผะ	จันทันเล็ก	3,267
สุราแดง	เมือง	หลวงขจร	หลวงบำรุง	2,160
ขนดีบุกลูกค้า	เมือง	จันองจัน	จันแก้ว	2,190
ข้าวเหนียว เกลือ	เมือง	จันเตียเคียน	จันแก้ว	981
ปลาสด	เมือง	จันลิมผะ	จันทันแบ็ก	723
โรงรับจำนำ	เมือง	จันทันพ้อ	จันทันเหียง	504
โรงรับจำนำ	เมือง	จันทันเหียง	จันทันพ้อ	603
โรงรับจำนำ	เมือง	จันเจียชิน	หลวงพิทักษ์	552
โรงรับจำนำ	เมือง	จันทันคูขิม	หลวงบำรุง	603
โรงรับจำนำ	เมือง	จันจุจ	จันทันพ้อ	201
ไม้กระดาน	เมือง	หลวงบำรุง	จันทันคูขิม	3,267
สุรา บ่อนเบี้ย	เมือง	จันโฮลน	จันองจ้อง	1,860
สุกร	เมือง	จันองบวนไหล	จันทันคูขิม	243
ปลาสด	เมือง	จันทันแอ้งอี	จันจุจ	30
โรงรับจำนำ	เมือง	จันเซงกาง	จันทันเกา	26
โรงรับจำนำ	เมือง	จันทันสิก	จันออกาจัย	32
โรงรับจำนำ	เมือง	จันทันเค	จันลิมเหียน	1,00
สุกร บ่อนเบี้ย	บางคู	จันเอียว	จันทันมาเสียง	71
สุกร บ่อนเบี้ย	บางคู	จันทันสิก	จันลิมเหียน	81
สุกร บ่อนเบี้ย	ท่าเรือ	จันทันเล็ก	หลวงบำรุง	20
หญิงบำรุงถนน	กะทู้	จันเอียว	จันทันมาเสียง	60
สุรา บ่อนเบี้ย	สับม	จันทันคูขิม	จันทันกาเกียว	40

ที่มา : บัญชีผลประโยชน์เมืองภูเก็ต ร.ศ.112 – 113. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ. 112 – 113).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/8.

ตารางที่ 16 รายชื่อเจ้าภานายอากรใน พ.ศ.2437

ประเภทภาษี	สถานที่	ชื่อนายภาษี	ชื่อนายประกัน	จำนวนเงิน ประมูล เหรียญมาเลย์	เงินล่วงหน้า 3 เดือน เหรียญ เซ็นต์	
สุรา	อำเภอเมือง	หลวงบำรุง	จันทันม้าเสียง	4,100	1,025	1
สุกร	อำเภอเมือง	จันทองเกียง	จันทันคูขิม	6,000	1,500	-
บ่อนเบี้ย	อำเภอเมือง	หลวงบำรุง	จันทันม้าเสียง	8,300	2,075	-
หญิงบุรณ	อำเภอเมือง	จันทิมผิง	จันทันเล็ก	2,700	675	-
สุราแดง	อำเภอเมือง	หลวงบำรุง	จันทันม้าเสียง	2,210	552	51
ขนดีบุกลูกค้า	อำเภอเมือง	จันทองจิน	จันทันเล็ก	1,900	475	2
ข้าวเหนียว เกลือ	อำเภอเมือง	จันทิยเคียน	จันทันก่อ	1,000	250	2
ปลาสด	อำเภอเมือง	จันทิมผิง	จันทันแบ็ก	743	185	76
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทันก่อ	จันทันเหียง	524	131	1
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทันเหียง	จันทันก่อ	663	145	75
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทิยชิน	หลวงพิทักษ์	572	143	1
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทันคูขิม	หลวงบำรุง	572	155	76
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทจุ	จันทันก่อ	623	172	-
ไม้กระดาน	อำเภอเมือง	หลวงบำรุง	จันทันก่อ	1,180	642	1
สุรา บ่อนเบี้ย	อำเภอเมือง	จันทโฮลน	จันทันคูขิม	2,900	725	1
สุกร	อำเภอเมือง	จันทจุ	จันทองจ้อง	275	68	76
ปลาสด	อำเภอเมือง	จันทันอ้างอี	จันทันคูขิม	271	67	77
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทันลิก	จันทจุ	321	80	25
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทันลิก	จันทันเกา	714	169	
โรงรับจำนำ	อำเภอเมือง	จันทันเค	จันทอากาญ	1,000	250	
สุกร บ่อนเบี้ย	บางคู	จันทเอียว	จันทิมเหียง	714	172	
สุกร บ่อนเบี้ย	บางคู	จันทันลิก	จันทันเสียง	374	68	
สุกร บ่อนเบี้ย	ที่เรือ	จันทันเค็ด	หลวงบำรุง	196	60	
หญิงบำรุงถนน	กะทุ	จันทเอียว	จันทันม้าเสียง	710	230	
สุรา บ่อนเบี้ย	สะป้า	จันทันคูขิม	จันทันกาเกียว	896	221	

ที่มา : บัญชีผลประโยชน์เมืองภูเก็ต ร.ศ.112 – 113. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ก/42). (ร.ศ.112 – 113). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารราชการที่ 5 ค. 14 1 ก/8.

จากตารางที่แสดง เจ้าภาษีนายอากรในเกาะภูเก็ตเป็นเจ้าภาษีที่ผูกขาดผลิตสินค้าหรือให้บริการ เช่น ต้มสุรา ตั้งโรงบ่อน ทำฝิ่น หรือ โรงโสเภณี ฯลฯ เป็นต้น เมื่อประมวลภาษีได้แล้วก็จัดหาพรรคพวกดำเนินกิจการของตนไปรัฐไม่ได้กำหนดอัตราราคาขายแต่อย่างไร หากราษฎรผู้ใดต้องการผลิตสินค้าผูกขาดนั้น ๆ บ้างต้องขออนุญาตและเสียเงินให้แก่เจ้าภาษีในอัตราที่รัฐบาลระบุไว้ มิเช่นนั้นจะถูกจับลงโทษเสียค่าปรับ¹

2.2.1 ภาษีฝิ่น

ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศห้ามสูบและจำหน่ายฝิ่นภายในประเทศ แต่หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกก็ยังคงมีการลักลอบสูบฝิ่นและค้าฝิ่น การปราบปรามของรัฐก็ไม่ได้ผล จะเห็นได้จากรายงานของร้อยโทเจมส์ โลว์ ว่า "พวกชาวสยามแถบฝั่งทะเลนี้ (หมายถึงแถบเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก) อาจจะซื้อขายฝิ่นกับปีละมาก ๆ เป็นประจำ เพราะถึงแม้จะเคยห้ามใช้ฝิ่นที่กรุงเทพฯ แต่ชาวจีนและชาวสยามที่อยู่ภาคใต้ไกลโพ้นก็ได้ใส่ใจในการห้ามปรามนั้นเท่าใดนัก ..."² ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าขึ้นครองราชย์เป็นปีแรก พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายที่เกี่ยวกับฝิ่นทรงอนุญาตให้มีการค้าฝิ่นได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย³ แต่จำกัดอยู่ในเฉพาะหมู่คนจีน แต่หลังจาก พ.ศ.2398 ไทยทำสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ ข้อจำกัดที่เกี่ยวกับฝิ่น เช่น อนุญาตให้สูบได้เฉพาะคนจีนหรืออนุญาตให้นำฝิ่นเข้าประเทศได้ไม่เกิน 5 ปัก ต้องขายให้เฉพาะเจ้าภาษีเท่านั้นและต้องขายในราคาที่รัฐบาลตั้งไว้ คือ ปักละ 10 ชั่ง ได้ถูกยกเลิกให้นำฝิ่นเข้าประเทศโดยไม่จำกัดปริมาณ

สำหรับในเกาะภูเก็ตระบบการจัดเก็บภาษีอากรเป็นแบบเหมาเมือง ผู้ผูกขาดการเก็บภาษีฝิ่นได้แก่เจ้าเมือง เจ้าเมืองเป็นผู้ซื้อฝิ่นดิบเข้ามาทำการต้มและจำหน่ายแต่ผู้เดียวในเมือง ใน พ.ศ.2425 เจ้าเมืองภูเก็ตในขณะนั้น คือ พระยาภูเก็ตโลกเกษตรรักษ์ (ลำตวน) ได้ขอคืนภาษีให้รัฐบาลทำเอง เจ้าเมืองมีเพียงหน้าที่จัดเก็บภาษีให้แก่รัฐบาลโดยตรง ภาษีฝิ่นจึงจัดเก็บเป็นภาษีหลวง เจ้าเมืองจัดเก็บภาษีและทำบัญชีรับจ่ายส่งกรุงเทพฯ การจัดเก็บภาษีฝิ่นในเกาะภูเก็ต 2 วิธี⁴ คือ

1. อากรตีตราหีบฝิ่น คือ อากรที่เรียกจากคนที่นำฝิ่นเข้ามาจะต้องเสียค่าตีตราให้แก่รัฐบาลในอัตราปักละ 200 เหรียญมลายู ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่รับผิดชอบและเป็นเจ้าภาษีฝิ่นทั้งในตลาดใหญ่ ตลาดทุ้งคา และที่กะทู้ คือ จินผัวไล่ ตีตราฝิ่นก้อนของคองเวอน์เมนต์ ตีตราได้ 3410 หีบ เป็นเงิน 68,200 เหรียญมลายู

¹ กรมศิลปากร. (2507). *ชุมนุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3*. หน้า 309 – 312.

² เจมส์ โลว์. (2519). *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์. แปลและเรียบเรียงโดยนันทา วรเนติวงศ์*. หน้า 40.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์. (2515). "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง," ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2*. หน้า 233.

⁴ *จัดเก็บอากรฝิ่นหัวเมืองชายทะเลตะวันตก*. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./42). (ร.ศ. 110 – 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 7 ลงวันที่ 12 มกราคม ร.ศ.110 – 26 มกราคม ร.ศ.111.

⁵ *ออกตราตั้งเจ้าภาษีฝิ่น*. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./43). (ร.ศ.120 – 124). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 2 เลขที่ 24 ลงวันที่ 14 มกราคม ร.ศ.120 – 28 พฤษภาคม ร.ศ.124.

นอกจากที่ตลาดใหญ่ในตัวเมืองภูเก็ต กระทั่งยังมีการผูกขาดภาษีฝิ่นที่ตลาดอีกด้วย ดังตัวอย่างรายนามผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่ประมูลผูกขาดฝิ่นต่อไปนี้

ตาราง 17 รายชื่อเจ้าภาษีฝิ่นชาวจีนฮกเกี้ยน พ.ศ.2435

	สถานที่	ผู้ผูกขาด	จำนวนเงิน
ยาฝิ่น	ตำบลนากก	จีนองคิ๋ว	2,000 เหรียญมาเลย์
	ตำบลบ้านเชิงทะเล	จีนตันเซ่ง	3,000 เหรียญมาเลย์
	ตำบลบางคู	จีนลิ้มซิว	6,000 เหรียญมาเลย์
	ตำบลท่าเรือ	จีนลิ้มหันเต็ก	1,700 เหรียญมาเลย์
	ตำบลบ้านกำมรา	จีนตันฟ้าว	400 เหรียญมาเลย์

ที่มา : จัดอากรฝิ่นหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 /42). (ร.ศ.110 – 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 7 ลงวันที่ 12 มกราคม ร.ศ. 110 – 26 มกราคม ร.ศ. 111.

2. ฝิ่นดิบที่นำเข้ามาจะต้องนำไปต้มที่โรงยาฝิ่นของรัฐบาลในเมืองภูเก็ต แต่เจ้าภาษีจะต้องเสียค่าต้มฝิ่นอีกด้วย เจ้าภาษีในเมืองภูเก็ตจะส่งซื้อฝิ่นดิบโดยตรงจากปีนังที่ห่างไกลทางไกล หรือซื้อที่ห่างไกลเอง ที่สิงคโปร์ โดยเมืองภูเก็ตจะเป็นศูนย์กลางใหญ่ในการต้มฝิ่นแล้วจึงนำไปขายต่อ¹

แหล่งที่ตั้งโรงยาฝิ่นที่รายได้ดี คือ ในเหมืองแร่ ดังปรากฏชื่อในเอกสารดังนี้คือ ฝิ่นเหมืองตำบลมากา ตำบลไลเงง ตำบลบางจำ ตำบลเพนียงแตก เป็นต้น² เนื่องจากกรรมกรในเหมืองส่วนใหญ่สูบฝิ่น จึงต้องมีโรงยาฝิ่นอยู่ในเหมืองทุกแห่ง ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างกิจการเหมืองแร่และกิจการภาษีฝิ่นจึงมีอยู่อย่างใกล้ชิด เนื่องจากการขายฝิ่นในเหมืองอยู่ในความรับผิดชอบของนายเหมืองภายใต้ระบบกงสี เจ้าภาษีฝิ่นจึงต้องแบ่งผลกำไรให้กับนายเหมืองอีกด้วย โดยที่เจ้าภาษีจะขายฝิ่นลดราคาให้กับนายเหมืองเพื่อที่นายเหมืองจะได้กำไรจากการขายฝิ่นให้แก่กรรมกรอีกทอดหนึ่ง กล่าวคือ จะขายลดราคาให้ต่ำลงละ 16 อัฐ³ ขณะเดียวกันราคาซื้อขายฝิ่นในเหมืองจะต้องต่ำกว่าราคาในท้องตลาดทั่วไป เพื่อดึงดูดให้กรรมกรมีกำลังใจทำเหมือง และเมื่อฝิ่นขายได้ปริมาณมาก ผลกำไรย่อมเพิ่มมากขึ้นโดยปริยาย “แต่การจำหน่ายในครั้งนั้น

¹ การขายฝิ่นของห้างโกทงหวนที่ปีนัง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ.111 – 114.). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/8 ลงวันที่ 21 พฤษภาคม ร.ศ.111 – 16 มกราคม ร.ศ.114.

² ภาษีฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ. 109 – 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 3.

³ จัดเก็บอากรฝิ่นหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ. 110 – 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 7 ลงวันที่ 12 มกราคม ร.ศ.110 – 26 มกราคม ร.ศ.111.

เพียงตำลึงละหนึ่งบาท 48 อัฐ ตามพวกจีนทำเหมืองตีบุก ตามตลาดตำลึงละสองบาทเท่านั้น เงินก็ขึ้นกว่าเดิมกว่าเท่า ...¹ ซึ่งนับเป็นกำไรซึ่งสูงมาก² ภาษีฝิ่นทำรายได้ให้กับเมืองภูเก็ตมากเป็นอันดับสองรองจากตีบุก³ รายได้จากภาษีฝิ่นในเมืองภูเก็ตเมื่อรวมกับกรุงเทพมหานครเป็นประมาณครึ่งหนึ่งของรายได้จากภาษีฝิ่นทั้งประเทศ ดังตัวอย่างที่เปรียบเทียบในตาราง 18

ตารางที่ 18 ตารางเปรียบเทียบรายได้ภาษีฝิ่นจากเมืองต่าง ๆ ร.ศ.109 – 111 (พ.ศ.2433 – 2435)

เมือง	รายได้เงินภาษีฝิ่น (ร้อยละ)			หมายเหตุ
	ร.ศ.109 (2433)	ร.ศ.110 (2434)	ร.ศ.111 (2435)	
กรุงเทพฯ	1,080,000 (44.02)	1,200,000 (46.31)	1,044,000 (41.54)	
ภูเก็ต	240,000 (9.78)	240,000 (9.27)	320,000 (12.73)	
เมืองอื่น ๆ	1,132,877 (46.20)	1,150,368 (44.42)	1,149,499 (45.73)	
รวม	2,452,877 (100)	2,590,368 (100)	2,513,466 (100)	

ที่มา : บัญชีผลประโยชน์เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./54). (ร.ศ. 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/1.

แม้ว่ารายได้ที่รัฐบาลได้รับจากการประมูลผูกขาดในภูเก็ตจะน้อยกว่าที่ได้จากกรุงเทพฯ ก็ตาม ปรากฏว่าอัตราเฉลี่ยการบริโภคฝิ่นที่ภูเก็ตสูงสุดของคนทั้งประเทศ คือ 1.64 ตำลึง ในขณะที่กรุงเทพฯ อัตราเฉลี่ยการบริโภคฝิ่นเพียง 1.38 ตำลึง เมื่ออัตราเฉลี่ยของการบริโภคสูง ฝิ่นในเขตนี้จึงขายได้ดีเจ้าภาษีแย่งกันประมูลเพื่อรับทำภาษีฝิ่นในเขตนี้กันมาก เงินประมูลนี้จึงสูงขึ้นเป็นลำดับ เช่น ใน พ.ศ.2438 อากรฝิ่นที่เมืองภูเก็ตเก็บได้ 592,315 เหรียญมาเลย์⁴

เจ้าภาษีฝิ่น เมื่อได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลแล้ว สิ่งสำคัญที่เจ้าภาษีต้องการทำ คือ ส่งเงินแก่รัฐบาลตามเงื่อนไขที่ได้กำหนดไว้ เจ้าภาษีที่ประมูลภาษีได้ จะออกไปตั้งร้านจำหน่ายฝิ่นในเมืองนั้นที่ร้านก็ได้

¹จดหมายเหตุพระยาทิพโกษากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/44). (ร.ศ.127). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/33 ลงวันที่ 7 พฤษภาคม ร.ศ.127.

²จดหมายเหตุพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./42). (ร.ศ.126). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาล ที่ 5 ค.14.1 ก/7 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126.

³ภาษีฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./42). (ร.ศ.109 – 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 3.

⁴ภาษีอากรต่าง ๆ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/43). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/22.

แต่ต้องทำบัญชีรายชื่อมาแจ้งให้เจ้าพนักงานฝิ่นของรัฐบาลรับทราบ เพื่อเจ้าพนักงานจะได้ออกไปอนุญาตสำหรับร้านเหล่านั้นให้

ตาราง 19 รายนามร้านค้าที่รับฝิ่นไปจำหน่าย

รายนามร้านค้าที่รับฝิ่นไปจำหน่าย	จำนวนฝิ่น (หีบ)	หมายเหตุ
ตันเพ็กฮวด (หลวงอรั่มสาครเขต) ร้านยี่ห้อจินเซง	4 หีบ	
จินเจียซัน ร้านยี่ห้อเฮงโฮ	22 หีบ	
จินตันเหลก ร้านยี่ห้อสินฮับฮวด	11 หีบ	
จินอ่องเอี้ย ร้านยี่ห้อเฮียบอัน	79 หีบ	
จินตันเลียนกั ร้านยี่ห้อฮับหัน	2 หีบ	
จินตันจี ร้านยี่ห้อจินจุนตอง	1 หีบ	
จินซุท่ายยี่ห้อเต็กจัน	9 หีบ	
จินตันหยอง ร้านยี่ห้อจันจัน	1 หีบ	
จินแต้ชวน ยี่ห้อเต็กฮวด	3 หีบ	
จินกันเอี้ยว ร้านยี่ห้อจินหัน	3 หีบ	
จินซุหุยม ร้านยี่ห้องวนฮวด	1 หีบ	
จินตันหง	46 หีบ	
จินตันอูซัน	15 หีบ	
โรงภาษีฝิ่น	66 หีบ	
จินตันอูซัน	15 หีบ	
โรงภาษีฝิ่น	66 หีบ	

ที่มา : ภาษีฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ก./42). (ร.ศ.109 – 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 3.

โรงต้มยาฝิ่นของรัฐบาลที่ทำเป็นภาษีหลวง เจ้าภาษีหลวงได้รับผลตอบแทนในรูปเงินเดือนหรือส่วนลด โรงต้มฝิ่นในเกาะภูเก็ตจะมีชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นผู้จัดการในตำแหน่งหลงจู โรงต้มยาฝิ่นกรมการ

¹ ออกตราตั้งเจ้าภาษีฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ก./43). (ร.ศ.120 – 124). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 2 เลขที่ 24 ลงวันที่ 14 มกราคม ร.ศ. 120 – 28 พฤษภาคม ร.ศ.124.

เมืองเป็นสมัยนากับ มีหน้าที่ทำบัญชีรายละเอียดค่าใช้จ่าย เงินเดือน เบี้ยเลี้ยง ค่าใช้สอยในโรงฝึกส่งให้กับ
รัฐบาล¹ ดังตัวอย่างในตารางที่ 20

ตาราง 20 รายละเอียดค่าใช้จ่าย เงินเดือน เบี้ยเลี้ยง ค่าใช้สอยในโรงฝึกเมืองภูเก็ต เดือนมิถุนายน
พ.ศ.2433

ค่าใช้สอย	จำนวนเงิน		หมายเหตุ
	เหรียญ	เซ็นต์	
จ่ายเงินเดือนหลวงจู (หลวงประเทศจินารักษ์)	48	-	
เสมียรไทยที่ 1 และที่ 2 คนละ 30 เหรียญ	60	-	
เสมียรจีนที่ 1 และที่ 2 คนละ 80 เหรียญ	65	60	
เสมียรจีนคนที่ 3	16	80	
ตรวจจับฝิ่นเดือน คนละ	24	-	1 เหรียญ มาเลย์ = 1.75 บาท
ตระลาการชำระฝิ่นเดือน	18	-	
กรรมการถือกุญแจกำกับโรงฝึก	28	80	
จีนขายฝิ่นหน้าโรงภาษี 2 คน คนละ 18.80	37	60	
จีนคนใช้การเบ็ดเสร็จ 2 คน คนละ 10.40	20	80	
จีนกำกับต้มฝิ่นที่ 1	91	40	
จีนกำกับต้มฝิ่นที่ 2	67	20	
คนสำหรับหาน้ำต้มฝิ่น 4 คน คนละ 29.60	118	40	
จ่ายเงินซื้อฝิ่นดิบ 120 ก้อน	2,079	30	
ข้าวสาร	130	-	
ถ่านสำหรับต้มฝิ่น 3 ล้า	79	-	
ค่ากับข้าวเลี้ยงคนทำการ	90	-	
ของต่าง ๆ ให้อำนาจ 3 ครั้ง	39	15	
ของต่าง ๆ ใช้การเบ็ดเสร็จ	45	39	
กะทะต้มฝิ่น 5 กระทะ	4	20	

¹ รายจ่ายฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร. ค./42). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสาร
รัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 2 ลงวันที่ เมษายน - สิงหาคม ร.ศ.109.

ตาราง 20 (ต่อ)

ค่าใช้จ่าย	จำนวนเงิน		หมายเหตุ
	เหรียญ	เซ็นต์	
ค่าเช่าโรงภาษีฝิ่น	30	-	
ค่าสมุดปากกา	37	-	
ค่าฝังศพคนโช 20 ศพ	40	-	

ที่มา : รายจ่ายเงินเดือน เบี้ยเลี้ยง ค่าใช้สอยเบ็ดเสร็จในโรงยาฝิ่นเมืองภูเก็ต ร.ศ.109. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./42). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2 ก/2.

ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่มีบทบาทในโรงต้มยาฝิ่นของรัฐบาล เช่น

จินตันกัว เป็นหลงจูในโรงต้มยาฝิ่น หลวงมรดกเป็นกรรมการเมืองทำหน้าที่เป็นเสมียนในตลาดใหญ่เมืองภูเก็ต ทำรายได้ 370,000 เหรียญ¹

จินเอียวฉอง หลงจู ขุนพิมลกรรมการเป็นเสมียนไทยกำกับ ที่โรงต้มยาฝิ่นที่กะทู้ ทำรายได้ 17,000 เหรียญ²

ใน พ.ศ. 2457 ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในสันนิบาตต่อต้านฝิ่น (The Anti-Opium League) รัฐบาลจึงได้ดำเนินนโยบายในการลดตัวแทนขายฝิ่นตามหัวเมืองต่าง ๆ ลงทั่วประเทศ ในขณะเดียวกันได้ขึ้นราคาฝิ่นให้มีราคาแพงมากขึ้นเพื่อลดจำนวนคนสูบบุหรี่ และได้ส่งผลทำให้การค้าฝิ่นของประเทศลดน้อยลง³

ภาษีร้อยละสาม เจ้าภาษีชาวจีนฮกเกี้ยนที่เป็นผู้ผูกขาดภาษีฝิ่น ก็จะให้เจ้าภาษีฝิ่นนั้น ทำหน้าที่เก็บภาษีร้อยละสามด้วย เพื่อจะได้ทำหน้าที่ตรวจผู้ลักลอบบรรทุกฝิ่นเถื่อนที่เข้ามาพร้อมสินค้า⁴ ส่วนวิธีการเก็บภาษีประเภทนี้ตรวจเก็บกับเรือต่างประเทศที่อยู่ในหนังสือสัญญาโดยนายเรือต้องมอบบัญชีสินค้าให้ครบ หากนายเรือมอบบัญชี ไม่ครบตามจำนวนสิ่งของที่นำเข้ามา เสมียนผู้ตรวจภาษีจับได้ให้รายงานก่อน

¹ออกตราตั้งเจ้าภาษีฝิ่น. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ค./43). (ร.ศ.120 – 124). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 2 เลขที่ 24 ลงวันที่ 14 มกราคม ร.ศ.120 – 28 พฤษภาคม ร.ศ. 124.

²แหล่งเดิม.

³สุภาภรณ์ จรัสพันธ์. (2533). ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ.2367 – 2468. หน้า 184 – 193.

⁴สารตราเจ้าพระยาอัศวินมหาเสนา สมุหพระกลาโหมถึงกรรมการเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 กพ/36). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่ม 36.

ไม่ให้ยึดสิ่งของตามอำเภอใจ โดยเฉพาะถ้าเป็นเรือของอังกฤษ กับฝรั่งเศสก็แจ้งไปยังกงสุลที่กรุงเทพฯ ให้ปรับไหมตามสัญญา¹ การจะเก็บภาษีร้อยละสามเป็นเงินหรือสิ่งของนั้นก็แล้วแต่สะดวก และตกลงกัน

เงินภาษีอากรทำรายได้ให้กับรัฐบาลเป็นจำนวนมาก เช่น ใน พ.ศ. 2437 เป็นเงิน 673,482 เหรียญมาเลย์² และได้หักเป็นค่าใช้จ่ายในเมืองภูเก็ต ดังรายละเอียดค่าใช้จ่าย³ ดังนี้

ค่าใช้จ่ายข้าหลวง กรมการ เสมียน โปлиц	5,453	เหรียญ
จ่ายเงินเดือนเสมียนในโรงภาษี 12 คน	2,754	เหรียญ
จ่ายค่าพนักงานไปรษณีย์เมืองภูเก็ต	42	เหรียญ
จ่ายค่าโปлиц	1,192	เหรียญ
จ่ายค่าข้าวสารถวายอารามหลวง	210	เหรียญ
จ่ายค่าน้ำมันและไส้ตะเกียง	2,160	เหรียญ
จ่ายค่าใช้จ่ายของพลตระเวนเมืองภูเก็ต	1,790	เหรียญ
ค่าซ่อมแซมถนนตะพานเพื่อให้ความสะดวกกับ		
ลูกค้าที่ค้าขายในเมืองภูเก็ตปีละ	972	เหรียญ
ค่าใช้จ่ายในโรงพยาบาลเมืองภูเก็ต	1,800	เหรียญ

เงินภาษีที่เก็บได้มีจำนวนมากขึ้น ทำให้รัฐบาลเปลี่ยนวิธีการส่งเงินไปยังเมืองหลวงจากการบรรทุกทางเรือเข้ามากรุงเทพฯ⁴ มาเป็นการนำไปฝากที่ธนาคารชาเตอร์ หรือธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ที่ปีนัง ซึ่งมีสาขาอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยมีกงสุลสยามประจำปีนังทำหน้าที่ช่วยในการฝากธนาคาร และนำหลักฐานส่งไปยังเจ้าเมืองและรัฐบาลกลางด้วย⁵

¹ สวรรตราชเจ้าพระยาอัครมหาเสนา สมุหพระกลาโหมถึงกรมการเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 กพ/36). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่ม 36.

² พระยาทิพย์โกษาขอพระราชทานเงิน 6,000 เหรียญ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ. 113.) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต เล่ม 1 เลขที่ 15 ลงวันที่ 14-17 ตุลาคม ร.ศ.113.

³ พระยาทิพย์โกษาขออนุญาตจ่ายเงินค่าซ่อมแซมถนนและตะพานมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.114-118). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต เล่ม 1 เลขที่ 18 ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน ร.ศ.114 - 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118.

⁴ ว่าด้วยให้ผู้ว่าราชการเมืองทะเลตะวันออกส่งเงินภาษีส่วยและปีนังมาลงเรือรบ ณ เมืองภูเก็ตเข้ามา ณ กรุงเทพฯ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/9). (จ.ศ.1236). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 เล่ม 19 เลขที่ 15. หน้า 35-37

⁵ กงสุลสยามสิงคโปร์แจ้งว่าได้รับเงินค่าตีบุกหลวงจากห้างโกทงวนและเงินภาษีเมืองภูเก็ตส่งมา ตะกั่วทุ่ง เอาไปฝากไว้ที่ชาเตอร์แบงก์กับฮ่องกงเซี่ยงไฮ้แบงก์แล้ว. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พศ/23). (จ.ศ.1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาณสมุดพิเศษ เล่ม 23 เลขที่ 10.

2.3 บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านการค้า

จากลักษณะโครงสร้างของสังคมไทยซึ่งรวมถึงสังคมในเกาะภูเก็ตเป็นรูปแบบศักดินา ไพร่หรือราษฎรอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าเมือง กรมการเมือง ถูกจำกัดสิทธิในการเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ และยังคงถูกเกณฑ์แรงงานเมื่อถึงเวลาที่กำหนด ดังนั้นโอกาสที่ไพร่หรือราษฎรจะทำการค้าขายจึงเป็นไปได้ยาก และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือคนไทยรังเกียจอาชีพค้าขาย และไม่นิยมที่จะเป็นพ่อค้ามากไปกว่าการซูดแร่ดีบุก แล้วขายต่อให้พ่อค้าจีน

ดังนั้นจึงเป็นโอกาสให้ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาในเกาะภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2396 - 2475 เพื่อเป็นแรงงานในกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อสามารถเก็บสะสมทุนได้ก็จะลงทุนทำการค้าเป็นพ่อค้ารายย่อยหรือพ่อค้าเร่ สะสมทุนต่อไป และในที่สุดสามารถเป็นเจ้าของกิจการใหญ่ นอกจากนี้ คนจีนยังได้รับสิทธิพิเศษ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเหมือนคนไทย จึงพร้อมที่จะเดินทางไปตามที่ต่าง ๆ ตามที่ตัวเองต้องการจะไป ประกอบนิสัย ที่รักการค้าขายของคนจีนฮกเกี้ยนทำให้ประสบผลสำเร็จในการค้าขายและสามารถผูกขาดอาชีพค้าขายในเกาะภูเก็ต การค้าที่ชาวจีนฮกเกี้ยนลงทุนจะเป็นการค้าภายในและภายนอกประเทศ

2.3.1 การค้าภายในประเทศ

นอกจากจะเป็นการค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นแล้วการค้าดีบุกเป็นสิ่งที่สำคัญ การซื้อขายแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ต แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ แร่ดีบุกที่ราษฎรขุดได้ กับแร่ดีบุกของรัฐบาลซึ่งได้จากการเก็บค่าธรรมเนียมตีตราดีบุก

แร่ดีบุกที่ราษฎรขุดได้จากเหมืองแร่จะมีปัญหาในการขายแร่ที่ขุดได้ เพราะเหมืองแร่ประเภทนี้ ไม่มีใครตั้งโรงถลุงเองเหมืองประเภทนี้ได้แร่ไม่มาก หากราษฎรได้แร่มาก็มักจะขนไปขายโรงถลุงอื่นหรือมีพ่อค้าจีนรับซื้อเพื่อนำไปถลุงอีกทอดหนึ่ง พ่อค้าจีนที่รับซื้อแร่หลายรายแต่ไม่ได้เสียภาษี พระยาวิจิตสงคราม(ทัต) เจ้าเมืองเห็นว่าน่าจะต้องตั้งเป็นภาษีรับซื้อแร่อีกประเภทหนึ่ง จึงมีใบบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตซึ่งได้รับความเห็นชอบ และรัฐบาลได้กำหนดอัตรารับซื้อเอง โดยการส่งขันตวงออกไปเป็นตัวอย่าง เพื่อใช้เป็นมาตรฐานกำหนดราคา คือให้เก็บภาษีขันละ 1 บาท 8 อัฐ¹ และอนุญาตให้นำแร่ไปขายนอกเมืองได้ หากไม่ต้องการขายกับเจ้าภาษีแต่ในทางความเป็นจริง เจ้าภาษีที่รับผูกขาดเรื่องนี้ใช้อำนาจบีบบังคับราษฎรตามใจชอบ โดยห้ามนำแร่ที่ขุดได้ไปขายที่อื่น ต้องนำมาขายที่เจ้าภาษีเพียงแห่งเดียว และยังเรียกเก็บภาษีเกินพิกัดของรัฐบาลอีกด้วย² ทำให้ราษฎรในภูเก็ตเป็นจำนวนมากต้องยกเลิกการทำเหมืองแร่ ส่งผลให้ส่วนกลางได้รับภาษีอากรดีบุกน้อยลงด้วย ยกเว้นเฉพาะในส่วนของการค้าที่ทำเหมือง

¹ สำนวนจดหมายเหตุพระยาภิรมย์โกษากราบทูลกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ 250/1087. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ก/57). (ร.ศ 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/6 ลงวันที่ 1 มกราคม ร.ศ. 111.

² แหล่งเดิม.

ขนาดใหญ่เท่านั้น นายเหมืองสามารถตั้งโรงถลุงแร่และขายแร่ให้กับพ่อค้าจากเมืองปิ่น ที่เข้ามารับซื้อแร่โดยตรงไม่ต้องขายให้กับเจ้าภาษีรับซื้อแร่¹

ใน พ.ศ.2435 พระยาทิพโกษา ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก (มณฑลภูเก็ต) ได้เสนอขอยกเลิกภาษีรับซื้อแร่ดีบุก เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ทำเหมืองแร่ และเหมืองอื่น ๆ ซึ่งไม่มีโรงถลุงมิให้ถูกเจ้าภาษีคราคาและใช้อำนาจบังคับดังปรากฏในจดหมายกราบทูลกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ว่า

เห็นด้วยเกล้าว่าภาษีรับซื้อแร่ดีบุกในมณฑลภูเก็ตที่ให้เงินรับผูกขาดไปเป็นการปิดซื้อปิดขายกันอยู่ คือถ้าราษฎรขุดได้ในแขวงตำบลใดก็ต้องขายให้กับเจ้าภาษีรับซื้อแร่ในตำบลนั้น ๆ จะพาไปขายในตำบลอื่นมิได้ ข้างฝ่ายเจ้าภาษีรับซื้อแร่นั้นก็ตีราคาแร่แต่ถูก ๆ ฝ่ายผู้เป็นเจ้าของแร่ครั้นจะไม่ขายให้กับเจ้าภาษีก็ได้ เพราะจะนำไปขายในที่แห่งอื่น ๆ ก็ไม่ได้ เป็นการจำเป็นต้องขายให้กับเจ้าภาษีในตำบลนั้น ๆ เอง ราคาที่ต้องตามแต่เจ้าภาษีจะคิดให้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยแล้วว่า ถ้าเลิกภาษีรับซื้อแร่ดีบุกแล้ว คงจะมีคนเที่ยวร่อนแร่ และขุดแร่ ที่เรียกว่าเหมืองแร่และเหมืองคล้ำมากขึ้นเมื่อมีคนขุดแร่มากขึ้น ประโยชน์ในอากรดีบุกก็จะมากขึ้น แทนที่ผลประโยชน์จากการให้เงินเป็นผู้ประมูลผูกขาด เป็นเจ้าภาษีรับซื้อแร่เอง ... แม้จะเสียรายได้ไม่มีละ 4 พันเหรียญ ... แลภาษีรับซื้อแร่ในเหมืองที่เป็นคอลอนของอังกฤษก็หาไม่ ...²

การแก้ปัญหาดังกล่าวในระยะแรกรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ไม่อนุญาตเพราะเห็นว่าจะทำให้เสียผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับไป พระยาทิพโกษา จึงเชิญให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ออกมาสำรวจสภาพการทำเหมืองแร่ดีบุกในขณะนั้น ในที่สุดรัฐบาล จึงตกลงให้เลิกภาษีผูกขาดรับซื้อแร่ดีบุกตั้งแต่ พ.ศ.2435³ ซึ่งการยกเลิกภาษีประเภทนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชปรารภว่า “ตามความเห็นของฉันทัน ซึ่งเป็นผู้ได้ไปถึงในตำบลเหล่านั้น เห็นว่าอากรดีบุกของเราแข็งแรงอยู่แล้ว ยังมีเรื่องหมุมหมิมต่าง ๆ เสียเปรียบเมืองเปร็ด ... ที่อังกฤษไม่จัดทำขึ้นใหม่มากนัก มีแต่คนจะเบือนหน้าละร้างไปถาลดหย่อนเสียได้อย่างนี้บ้างดีกว่าเป็นแน่...”⁴

ใน พ.ศ.2436 เมื่อรัฐบาลยกเลิกการผูกขาดรับซื้อแร่ดีบุกแล้วมีผลทำให้การซื้อขายแร่ของราษฎรในเกาะภูเก็ตเป็นไปอย่างเสรียิ่งขึ้นดังจะเห็นได้จากการขยายตัวของร้านรับซื้อแร่ดีบุกรายย่อยของชาวจีนฮกเกี้ยนที่เปิดกิจการรับซื้อแร่ดีบุกเป็นจำนวนมาก

¹ ภาษีรับซื้อแร่ให้มีเจ้าภาษีรับผูกขาดไปตั้งโรงถลุงและรับซื้อแร่จากราษฎร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน ร.ศ.111.

² พระยาทิพโกษาข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ รong เสนาบดี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ. 111.

³ เรื่องภาษีอากรหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.108-112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ข/1 ลงวันที่ 17 ธันวาคม ร.ศ.108 - 11 เมษายน ร.ศ.112.

⁴ เรื่องภาษีอากรต่าง ๆ ทางเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.111 - 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/6 ลงวันที่ 7 มกราคม ร.ศ.111 - 1 พฤศจิกายน ร.ศ.112.

2.3.2 การค้าต่างประเทศ

ก่อน พ.ศ.2425 เจ้าเมืองภูเก็ตเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีอากรในระบบเหม้าเมือง สินค้าออกที่สำคัญของเกาะภูเก็ตที่ส่งไปขายป็นังจะเป็นสินค้าจำพวกการผลิตชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ ดีบุก พริกไทย และมะพร้าวแห้ง จากหัวเมืองใกล้เคียงส่งมาขายผ่านเมืองภูเก็ต สินค้าเข้าได้แก่ ผ้าไหม ผืน ข้าวสาร ดังหลักฐานในบัญชีแสดงสินค้าเข้าออกเมืองภูเก็ตใน พ.ศ.2420 (จ.ศ.1239)

ตาราง 21 แสดงจำนวนสินค้าเข้าออกเมืองภูเก็ต พ.ศ.2420

	พ.ศ. 2420	ชื่อเรือ บรรทุกสินค้า	ชนิดของเรือ	ปลายทาง	สินค้า	จำนวน น้ำหนัก/หีบ ห่อ
สินค้าออก	แรม 6 ค่ำ	ปิเตอร์แอน	เรือไฟ	เกาะหมาก	ดีบุก	1,700 ปิก
	แรม 8 ค่ำ	พระยาภูเก็ต	เรือไฟ	เกาะหมาก	ดีบุก	2,000 ปิก
สินค้าเข้า	แรม 5 ค่ำ	ปิเตอร์แอน	เรือใบเล็ก	ภูเก็ต	ผืนก้อน	10 *ห่อ
					นำมะพร้าว	20 ถัง
					ผ้าต่าง ๆ	30 หีบ
					ข้าวสาร	100 กระสอบ
					ปัทมเงิน	200 ห่อ

ที่มา : ใบบอกเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (ร.ศ.94 - ร.ศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก เลขที่ 2 ลงวันที่ มีนาคม ร.ศ.94 - 18 ธันวาคม ร.ศ.110.

หลังจากรัฐบาลยกเลิกการเก็บภาษีระบบเจ้าเมืองเจ้าภาษีใน พ.ศ. 2425 การผูกขาดภาษีอากรเป็นของรัฐบาลและชาวจีน มีเพียงชาวจีนฮกเกี้ยนเท่านั้นทำหน้าที่ส่งสินค้าออกไปขายป็นัง เช่น เรือเดินสมุทรพาณิชย์ เรือจีนแอน และเรือยูนิกของตันแจ่งห่อ (หลวงชนาทรนิเทศ) บรรทุกสินค้าระหว่างภูเก็ต - ป็นัง¹ ส่วนเรือสินค้าจากป็นังบรรทุกสินค้ามาขายภูเก็ตเป็นประจำเช่น เรือโรชาของห้างจิกมอ เรือเบสิของห้างบันชิน บรรทุกสินค้ามาขายสัปดาห์ละครั้งทำรายได้ให้กับเมืองภูเก็ตเป็นจำนวนไม่น้อย² ดังรายงานของเสมียนโรงภาษีเมืองภูเก็ตว่าในเดือน พฤศจิกายน 2429 มีรายได้จากภาษีขาเข้าเฉพาะโรงภาษีที่ด่านตลาดภูเก็ตเก็บได้ 1976 เหรียญ 26 เซนต์ และรายได้ที่ได้จากการเก็บภาษีเรือขาออกของพ่อค้าจีนที่ออกจากภูเก็ต ดังรายงานของหลวงคลังสมบัติผู้ตรวจและเก็บเงินค่าธรรมเนียมเรือซึ่งบรรทุกสินค้าออกจากเมืองภูเก็ตระหว่าง วันที่ 1 - 31 พฤษภาคม พ.ศ.2435 ดังต่อไปนี้

¹ โอบาส สุกใส. (2533). "บรรพชนผู้สร้างเมืองภูเก็ต," ใน ภูเก็ต'33. หน้า 101 - 102.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2507). ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือรอบแหลมลายู ร.ศ.109 เล่ม1. หน้า 124 - 125.

ตาราง 22 แสดงปริมาณของเรือที่บรรทุกสินค้าออกวันที่ 1-31 พฤษภาคม 2435*

ประเภทของเรือ	จำนวนเรือ	จำนวนภาษีที่ได้ : ลำ		รวมเงิน		สินค้าที่บรรทุก
		เหรียญ	เซนต์	เหรียญ	เซนต์	
เรือกลไฟ	10	5	-	50	-	สินค้า
เรือตงก้าง	2	1	-	2	-	ถ่านไม้
เรือตงก้างใหญ่	8	-	70	15	-	สินค้า
เรือตงก้างเล็ก	1	-	50	-	50	สินค้า
เรือตงก้างใหญ่	34	-	75	25	50	ไม้พิน
เรือตงก้างเล็ก	5	-	50	2	50	ไม้พิน
เรือตงก้างใหญ่	2	-	75	1	50	ไม้กระดาน
เรือตงก้างใหญ่	146	-	15	21	70	ถ่านไม้
เรือมาดขึ้นกราบ	7	-	30	2	10	สินค้า
เรือมาดขึ้นกราบ	4	-	30	1	20	ไม้ต่าง ๆ
เรือมาดขึ้นกราบ	3	-	25	3	25	สินค้า
	232			116	45	

ที่มา : รายงานภาษีของหลวงคลังสมบัติเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/3 ลงวันที่ 1-31 พฤษภาคม ร.ศ.111.

ต่อมาหลังจากการปฏิรูปการปกครอง มีการจัดระบบการเก็บภาษีที่แน่นอนขึ้น ทำให้สภาพการค้าสองตัวขึ้น การค้าต่างประเทศโดยเฉพาะกับป็นักก็ปรากฏเห็นชัดเจนขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะในสมัยที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลได้ส่งเสริมปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการค้า เช่น การสร้างถนน ทำเรือนเรอรั และ การสนับสนุนแนะนำผลิตผลที่ตลาดต้องการให้แก่ราษฎรไปเพาะปลูกเป็นสินค้าออก เช่น ยางพารา การลดภาษีอากรบางอย่าง เช่น ค่าภาคหลวงเพื่อส่งเสริมการส่งออกแร่ดีบุก การหาตลาดเพื่อขายสินค้าจากการเกษตรเช่น เป็ด ไก่ สุกร และยางพารา การส่งสินค้าออก และส่งสินค้าเข้า โดย

* เห็นควรให้มีเรือเมล์หลวงเดินระหว่างเมืองป็นังมาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/86). (ร.ศ. 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.99/17 ลงวันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ. 112-20 พฤษภาคม ร.ศ.112.

มากจะผ่านมือพ่อค้าคนกลางชาวจีนฮกเกี้ยน เช่น จินตันจิ้นหววน (หลวงอนุภาณุเกศการ) ร้านเลียนบี้ของ จินตันเนียนยี่ (หลวงบำรุงจีนประเทศ) ร้านฮับหิ้นของจินตันเลียนเกี (หลวงขจรจีนสกล) ร้านซุ่ยหิ้นของจินตัน เชียวเซอะ (ขุนชนานีเทศ) ซึ่งส่งหอม กระเทียม พริกไทย ไปขายที่ปีนัง เป็นต้น¹

สำหรับการค้าแร่ดีบุก พ่อค้าชาวจีนฮกเกี้ยนได้เข้ามามีบทบาทในการซื้อขายแร่ดีบุกเพื่อการส่งออกด้วย ซึ่งลักษณะโดยทั่วไปของการซื้อขายแร่ของพ่อค้าจีนส่วนใหญ่ อาศัยการสร้างเครือข่ายการติดต่อผ่านทางร้านค้าย่อยหรือนายเหมืองชาวจีนในเมืองต่าง ๆ ให้เป็นตัวแทนในการรวบรวมรับซื้อแร่ดีบุกจากราษฎรที่ทำเหมืองเอาไว้ โดยพ่อค้าชาวจีนจากปีนังจะเป็นผู้บรรทุกข้าวและเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ เข้ามาทำการค้าขายแลกเปลี่ยนกับแร่ดีบุกจากร้านค้าซึ่งเป็นตัวแทนของตน หลังจากนั้นพ่อค้าชาวจีนจะนำดีบุกที่ซื้อได้ออกไปจำหน่ายยังห้างใหญ่ของชาวจีนในเมืองปีนังอีกทอดหนึ่ง² ทางรัฐบาลอนุญาตให้ห้างโกหวนของตระกูล ณ ระนอง เข้ามาผูกขาดการซื้อแร่ดีบุกในภูเก็ตส่งไปจำหน่ายที่เมืองปีนังแต่เพียงผู้เดียว ดังหลักฐานต่อไปนี้ “ถ้าท่านจะส่งดีบุกคอเวอร์ในจำนวนปีมะแม เบญจศก ปีวอกศก ที่ยังเหลืออยู่ทั้งสิ้นกับดีบุกในจำนวนปีระกาสัปตศก ซึ่งจะมีต่อไปข้างหน้าไปจำหน่ายเมืองเกาะหมากเท่าใดให้ท่านส่งไปให้ พระยารัตนเศรษฐี หลวงบริรักษ์โลหวิสัย นายห้างโกหวน เมืองเกาะหมากเป็นผู้รวบรวมจำหน่ายแต่เพียงผู้เดียว ...”³

ต่อมาหลังจากบริษัทสหเทรต เทรตดิง คอมพานี ได้รับอนุญาตให้เข้ามารับซื้อแร่ดีบุกใน พ.ศ.2449 แล้วด้วยระบบจ่ายเงินสดล่วงหน้าให้นายเหมืองแล้วเก็บคืนเป็นแร่ดีบุกให้แก่บริษัท ทำให้นายเหมืองรายย่อยตกเป็นหนี้แก่บริษัทต้องขายดีบุกให้แก่บริษัทนี้เพียงแห่งเดียวเท่านั้น ดังหลักฐานในจดหมายกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพว่า “การทำเหมืองแร่ที่เมืองภูเก็ต พวกนายเหมืองโดยมากต้องกู้ยืมเงิน ... ที่บริษัทสหเทรตเตรีตดิงมาตั้งซื้อแร่ดีบุกที่เมืองภูเก็ตส่งไปลงที่สิงคโปร์ บริษัทนี้ใช้วิธีรอนเงินให้พวกนายเหมืองแล้วรับใช้ด้วยแร่ดีบุก ... เดียวนี้แร่ดีบุกทำได้ในเมืองภูเก็ตมากน้อยเท่าใด ตกอยู่ในมือบริษัทนี้ ...”⁴

เพียงปีเดียวที่บริษัทนี้ได้เข้ามาซื้อแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตก็สามารถซื้อได้ถึง 21,165 หาบ หรือ 1,270 ตัน นับเป็นจำนวนครึ่งหนึ่งของดีบุกในเกาะภูเก็ต⁵ เป็นผลทำให้ห้างโกหวนของตระกูล ณ ระนอง ได้รับผลกระทบกระเทือน จึงแก้ปัญหาโดยการร่วมลงทุนกับชาวจีนในปีนังได้แก่ โกบูนเก็ง (Goh Boon keng) ลีชินโฮ (Lee Chin Ho) และจุงไถปิน (Chung Thye Pin) เป็นต้น จัดตั้งบริษัทฮิสเทิร์น สเมลติง

¹โอภาส สุกใส. (2533). “บรรพชนผู้สร้างเมืองภูเก็ต,” ใน ภูเก็ต’33. หน้า 95, 97, 100.

²ชูลีพร พงศ์สุพัฒน์. (2531, มิถุนายน). “บทบาทและอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนในปีนังตอนปลายศตวรรษที่ 19,” วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร. 10 : 65 - 92.

³การขายดีบุกมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/3 ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.110

⁴หนังสือกราบบังคมทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 8 สิงหาคม ร.ศ.129.

⁵พรณี อวนสกุล. (2522). กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย พ.ศ.2411 - 2474. หน้า 133.

กำแพง (Eastern Smelting Company) ด้วยเงินลงทุน 1,500,000 เหรียญสิงคโปร์ขึ้นใน พ.ศ.2450 เพื่อแข่งขันในการรับซื้อแร่ดีบุกของภูเก็ตออกไปลงเมืองปีนัง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จจึงขายกิจการให้กับเซอร์เออร์เนสต์วูดฟอร์ด เบิร์ช (Sir Ernest Woodford Birch) นักธุรกิจชาวอังกฤษใน พ.ศ.2454¹ ซึ่งนำไปสู่การเข้ามามีบทบาทในกิจการซื้อดีบุกในเกาะภูเก็ตอย่างเต็มที่ โดยมีหลักฐานยืนยันจากจำนวนดีบุกที่แต่ละบริษัทจัดซื้อไว้ และส่งออกจากภูเก็ตในช่วงระหว่างเดือนธันวาคม 2469 - เมษายน 2470

ตาราง 23 จำนวนและมูลค่าดีบุกส่งออกของบริษัทต่าง ๆ ระหว่างธันวาคม 2469 - เมษายน 2470

เดือน	บริษัทสเตรทเทรตติ้ง		บริษัทอิสเทิร์นสเมลติ้ง		ร้านค้าของชาวจีน	
พ.ศ.2469-2470	จำนวนหาบ	มูลค่าปอนด์	จำนวนหาบ	มูลค่าปอนด์	จำนวนหาบ	มูลค่าปอนด์
ธันวาคม	692	92,264.36	3,292	438,922.36	121	16,132.93
มกราคม	763	101,730.79	3,099	413,189.67	59	7,866.47
กุมภาพันธ์	750	99,997.50	1,858	247,727.14	81	10,799.73
มีนาคม	497	66,265.01	2,127	283,592.94	52	6,933.16
เมษายน	513	68,398.29	2,731	364,124.23	77	10,266.41
รวม	3,125	428,655.95	13,107	1,747,566.33	390	51,998.70

ที่มา : สุรีย์ เลียงแสงทอง. (2525). การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ.2396 - 2475. หน้า 120.

จากตารางแสดงให้เห็นว่าบริษัทตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลในการซื้อขายดีบุกในเกาะภูเก็ต ดีบุกที่ถูกส่งออกเกือบทั้งหมดอยู่ในรูปสินแร่ เพื่อป้อนโรงถลุงของบริษัทชาวตะวันตกในเมืองปีนังและสิงคโปร์ การผลิตแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตจึงเป็นเพียงการผลิตวัตถุดิบเพื่อการส่งออกเพียงอย่างเดียว

สิงหาคม พ.ศ.2457 ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรในทวีปยุโรปประกาศสงครามโลกครั้งที่ 1 ภัยจากสงครามครั้งนี้ได้สร้างผลกระทบถึงประเทศต่างๆ ทั่วโลก รวมถึงเมืองปีนังและสิงคโปร์ซึ่งเป็นสเตรท เซ็ตเทิลเมนต์ (Straits Settlement) ของอังกฤษ เมืองภูเก็ตไม่สามารถส่งดีบุกออกไปจำหน่ายได้เพราะไม่มีเรือบรรทุกออกไป² เมื่อดีบุกไม่สามารถส่งออกขายได้ บรรดานายเหมืองจึงต้องเลิกกิจการกลังไม่มียานทำถึง 1 หมื่นคนเศษ³ นอกจากนี้เมืองภูเก็ตยังประสบกับภาวะเสบียงอาหารขาดแคลน ตามปกติเมืองภูเก็ตจะซื้อ

¹ พวงทิพย์ เกียรติสกุล. (2534). บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ตตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 - พ.ศ.2474. หน้า 101-102.

² ราชัน กาญจนวณิชย์. (2540). ครบรอบ 90 ปี หุ่นคาซาเบอร์. หน้า 43-45.

³ รายงานราชการมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2453-2464. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 3 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2453 - 6 มีนาคม 2464.

ข้าวจากพม่า อาหารจากปิ่นและมลายู เมื่อเกิดสงครามขึ้นอังกฤษได้สั่งห้ามนำเข้าเสบียงอาหารนอกอาณาเขตมลายูและปิ่น ประกอบกับเรือบรรทุกข้าวจากพม่าก็หยุดเดินเพราะกลัวประสบภัยจากสงคราม¹

พระยาสุรินทราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้เสนอความเห็นมายังกรุงเทพ ฯ ว่า รัฐบาลควรจะจ่ายข้าวและฝิ่นทดรองให้แก่กุลิโดยนายเหมืองจะเอาแร่ดีบุกที่ขุดได้มาเป็นประกัน² หลังจากได้ปรึกษาดทกลงกันในระหว่างคณะรัฐบาลแล้ว กระทรวงมหาดไทยก็ขอให้กระทรวงการคลังสั่งจ่ายเงินให้กับมณฑลภูเก็ต 400,000 บาท และ 124,000 บาท เพื่อซื้อข้าวสารไปขายในมณฑลภูเก็ต³

เมื่อสงครามโลกสงบ กิจกรรมเหมืองแร่ต้องประสบกับการขาดทุน เพราะเงินบาทขึ้นราคา แต่การขายแร่ขายเป็นเงินเหรียญสิงคโปร์ ส่วนรายจ่ายในการทำเหมืองนั้นจ่ายเป็นเงินบาทจึงทำให้เหมืองบางเหมืองต้องหยุดกิจการ บรรดาเจ้าของเหมืองจึงขอให้รัฐบาลลดราคาข้าวสารและฝิ่น และค่าภาคหลวงแร่ดีบุก ซึ่งรัฐบาลก็ได้ยอมลดราคาข้าวสารและฝิ่น แต่ค่าภาคหลวงแร่ดีบุกรัฐบาลไม่ตกลงโดยให้เหตุผลว่าจะเป็นตัวอย่างแก่มณฑลอื่นซึ่งเก็บเท่ากัน⁴

หลัง พ.ศ.2464 การซื้อขายและการผลิตแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ต เป็นไปตามข้อตกลงดีบุกระหว่างประเทศ⁵

ข้อตกลงดีบุกระหว่างประเทศ คือการรวมตัวระหว่างผู้ผลิตดีบุกเพื่อพยายามรักษาระดับราคาดีบุกไม่ให้ขึ้นลงจนผิดปกติ เพราะถ้าราคาต่ำเกินไปผู้ผลิตก็จะไม่สามารถผลิตได้ และถ้าสูงเกินไปผู้ใช้ก็จะต้องพยายามไปหาวัสดุอื่นมาแทนดีบุก วิธีการใช้ข้อตกลงดีบุกระหว่างประเทศนี้ได้เริ่มใช้กันตั้งแต่ พ.ศ. 2464 ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 การขนส่งระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับยุโรปดำเนินไปไม่สะดวก เพราะหาเรือลำเลียงได้ยาก ราคาดีบุกจึงสูงขึ้น เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สงบแล้ว การขนส่งสะดวกขึ้น โรงงานในยุโรปมีดีบุกป้อนโดยไม่ขาดแคลน ราคาดีบุกจึงต่ำลงรัฐบาลอังกฤษซึ่งปกครองมลายู และรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ซึ่งปกครองหมู่เกาะอินเดียนตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้นได้พิจารณาเห็นว่า ถ้าจะมีการรวมตัวกันเพื่อกักตุนดีบุกเอาไว้แล้วค่อย ๆ ทอยยส่งไปยุโรป ก็จะสามารถทำให้ราคาดีบุกสูงขึ้นได้ จึงได้ทำความตกลงจัดให้มีมูลภัณฑ์บันดง หรือคลังดีบุกบันดง (Bandoeng Pool) ขึ้น

นับตั้งแต่นั้นมา จึงได้มีข้อตกลงดีบุกระหว่างประเทศเพื่อรักษาราคาดีบุก และมีการกำหนดโควต้ามิให้ประเทศผู้ผลิตผลิตดีบุกมากเกินไป เพราะจะทำให้ราคาดีบุกตกต่ำ คณะกรรมการดีบุกนานาชาติ

¹ เรื่องรัฐบาลอังกฤษปิดสินค้าปิ่นไม่ให้ส่งมาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2458). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 4 ลงวันที่ 29 พ.ย - 7 ธันวาคม 2458.

² รายงานราชการมณฑลภูเก็ต พ.ศ.2453 - 2464. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453-2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 3 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2453 - 6 มีนาคม 2464

³ แหล่งเดิม.

⁴ พวกนายเหมืองมณฑลภูเก็ตขอให้ลดราคาข้าวสารที่รัฐบาลส่งไปจำหน่าย ลดราคาฝิ่น และลดค่าภาคหลวงแร่ดีบุกและมีผู้ลักลอบปิดประกาศชักชวนให้ก่อการจลาจลได้ขอเรือรบกระทรวงทหารเรือออกไประวังเหตุการณ์แล้ว. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2462 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 5 ลงวันที่ 11 ธันวาคม 2462 - 11 ตุลาคม 2464.

⁵ ราชัน กาญจนวณิชย์. (2540). ครบรอบ 90 ปี หุ่นคาซาเบอร์ก. หน้า 43 - 45.

(International Tin Committee) ซึ่งตั้งจากประเทศผู้ผลิตดีบุกเป็นผู้บริหารงาน สารสำคัญของข้อตกลงดีบุกระหว่างประเทศ คือ ประเทศผู้ผลิตและประเทศผู้ใช้ดีบุกเป็นสมาชิกตามข้อตกลงมีเงื่อนไขที่จะจำกัดการส่งออก ในเมื่อมีดีบุกในตลาดเกินกำหนดมีเงื่อนไขให้ตั้งมูลภัณฑ์กันชน* เพื่อเก็บดีบุกที่มีมากเกินไปกำหนดเป็นกองทุนสำรองเพื่อระบายออก เมื่อดีบุกขาดแคลนและมีเงื่อนไขกำหนดราคาพื้นและราคาเพดานไว้ ถ้าดีบุกมีราคาต่ำก็ใช้วิธีจำกัดการส่งออกหรือซื้อเข้าเก็บไว้ในมูลภัณฑ์กันชนหรือใช้ทั้งสองวิธีพร้อม ๆ กัน แต่ถ้าดีบุกมีราคาสูงก็ใช้วิธีขายดีบุกออกจากมูลภัณฑ์กันชนให้ราคาลดลงอยู่ในระหว่างราคาพื้น และราคาเพดานที่สมาชิกตกลงกันได้

ฉะนั้นหลังจากการใช้ข้อตกลงดีบุกระหว่างประเทศใน พ.ศ.2464 ประเทศไทยซึ่งเป็นสมาชิกของข้อตกลงดีบุกระหว่างประเทศ ประเทศหนึ่งต้องปฏิบัติตามข้อตกลงการผลิตและการจำหน่ายดีบุกในแต่ละปีจะมีโควตาเป็นตัวจำกัด รัฐบาลไทยจึงได้ออกพระราชบัญญัติจำกัดการขุดหาแร่ดีบุกขึ้นในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2474 เพื่อควบคุมการให้ประทานบัตรการทำเหมืองแร่และจำกัดจำนวนส่งแร่ออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศไม่ให้เกินโควตาที่ได้รับกำหนดมาเพียงจำนวนปีละ 10,000 ตัน และประกาศงดการออกประทานบัตรทำเหมืองแร่ นับตั้งแต่ 13 สิงหาคม 2473¹ พระราชบัญญัตินี้ได้ส่งผลกระทบต่อกิจการการทำเหมืองแร่ดีบุกทั้งของชาวตะวันตกและชาวจีนฮกเกี้ยนอย่างมาก แต่ชาวจีนฮกเกี้ยนได้รับผลกระทบนี้น้อยกว่าชาวตะวันตกเพราะการลงทุนของนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนไม่ได้ลงทุนเฉพาะการทำเหมืองแร่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการลงทุนในลักษณะกึ่งสีที่มีกิจการร้านค้า เครื่องอุปโภค บริโภค สุรา บ่อนเบี้ย และฝิ่นไว้จำหน่ายในเมืองของตน ซึ่งเป็นผลทำให้นายเหมืองชาวจีนสามารถดึงเอาผลกำไรจากกิจการต่าง ๆ มาจุนเจือจึงยังคงดำเนินกิจการได้ ในขณะที่การทำเหมืองของชาวตะวันตกส่วนใหญ่เป็นการทำเหมืองขุดซึ่งต้องอาศัยเงินลงทุนสูง ดังนั้นเมื่อถูกจำกัดจำนวนแร่ที่จะส่งออก การทำเหมืองของชาวตะวันตกจึงไม่คุ้มค่าใช้จ่ายยังผลให้บริษัทชาวตะวันตกต้องแก้ไขปัญหานี้โดยเฉพาะหน้าโดยการขออนุญาตหยุดทำเหมืองชั่วคราวเป็นจำนวนมากถึงแก่นายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนจะไม่ได้รับผลกระทบมากนัก แต่ก็ยังมีนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนขออนุญาตหยุดทำเหมืองแร่ดีบุกชั่วคราว² ดังรายชื่อตามตารางข้างล่างนี้

* มูลภัณฑ์กันชน (Buffer Stock) หมายถึง สินค้าที่สะสมไว้เมื่อมีราคาต่ำ และนำออกมาขายเมื่อมีราคาสูงเพื่อรักษาราคาสินค้าไว้

¹ สภากรมจำกัดดีบุกและพระราชบัญญัติจำกัดดีบุกทำเหมืองแร่แก้ไขเพิ่มเติม. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2474). เล่มหมึก. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4/8 ลงวันที่ 26 มิถุนายน - 22 สิงหาคม 2474.

² พงทิพย์ เกียรติสกุล. (2534). บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลกุ๋นต๋ง ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 - พ.ศ.2474. หน้า 142 - 143.

ตาราง 24 รายชื่อผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน ผู้ขออนุญาตหยุดทำเหมืองชั่วคราว

พ.ศ. 2474 - 2475		รายชื่อผู้ขออนุญาต หยุดทำเหมือง	หมายเลข ประทานบัตร	สถานที่		
เดือน	วันที่			ตำบล	อำเภอ	จังหวัด
พฤศจิกายน	2	โกยจินหยิม โกยสมบุรณ์	3408 $\frac{1673}{1971}$	บางเทา	เมืองกลาง	ภูเก็ต
			ขออนุญาตตั้งแต่ 1 พฤษภาคม 2468			
พฤศจิกายน	7	ลิ้มเซ่งคว้น	2316 $\frac{2262}{2914}$	บางเทา	เมืองกลาง	ภูเก็ต
			ขออนุญาตตั้งแต่ 1 เมษายน 2468			
มกราคม	5	โกยลิก้อ โกยสมบุรณ์	4078 $\frac{2106}{2704}$	สามกอง	ทุ่งคา	ภูเก็ต
			ขออนุญาตตั้งแต่ 1 เมษายน 2465 -31 มีนาคม 2467			
มกราคม	8	โกยลิก้อ โกยสมบุรณ์	3308 $\frac{1922}{2413}$	ฉลอง	ทุ่งคา	ภูเก็ต
			ขออนุญาตตั้งแต่ 1 เมษายน 2468			
มกราคม	8	โกยลิก้อ โกยสมบุรณ์	2440 $\frac{1349}{1551}$	บ้านดอน	เมืองกลาง	ภูเก็ต
			ขออนุญาตตั้งแต่ 1 พฤษภาคม 2468			
มกราคม	5	หลวงอำนาจนารักษ์ (ตันควด)	3244 $\frac{1736}{2074}$	บางเทา	เมืองกลาง	ภูเก็ต
			ขออนุญาตตั้งแต่ 1 เมษายน 2468			

ที่มา : ขอยุติทำเหมืองแร่. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ. 2468). ตัวพิมพ์เส้นหมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/6.

ตาราง 25 รายชื่อนายทุนเอกชนชาวจีน ผู้อนุญาตหยุดเหมืองชั่วคราวระหว่าง พ.ศ. 2474-2475

พ.ศ. 2474 - 2475		รายชื่อผู้ขออนุญาตหยุด	หมายเลข	สถานที่		
เดือน	วัน ที่	ทำเหมือง	ประทานบัตร	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด
พฤษภาคม	31	นายเอี้ยวหงาเยียน	4055/ $\frac{2067}{2652}$	ฉลอง	ทุ่งคา	ภูเก็ต
มิถุนายน	30	พระอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด ตันหัยย)	4507/ $\frac{2752}{3869}$	นบปรัง	ท้ายช้าง	พังงา
มิถุนายน	30	หลวงประเทศจินารักษ์ (ตันจิ้นห้อง หงษ์หยก)	4808/ $\frac{2751}{3859}$	สันใน	ทุ่งคา	ภูเก็ต
ธันวาคม	31	ขุนวิเศษนุกูลกิจ (ตันเองกี อุดมทรัพย์)	3408/ $\frac{2867}{4085}$	บางเทา	ถลาง	ภูเก็ต
กรกฎาคม	31	ขุนตันติวานิชกรรม (ตันเน้งเกียด ทองตัน)	4183/ $\frac{2396}{3222}$	ฉลอง	ทุ่งคา	ภูเก็ต
กุมภาพันธ์	13	นายเสห่าน ตันสวส์ดี	4875/ $\frac{2897}{4156}$	กะทู้	กะทู้	ภูเก็ต
มิถุนายน	30	พระอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด ตันหัยย)	4508/ $\frac{2753}{3870}$	นบปรัง	ท้ายช้าง	พังงา
กันยายน	31	นายตันเกี่ยมเตก	4882/ $\frac{2931}{4213}$	กะทู้	กะทู้	ภูเก็ต

ที่มา : ให้เสนาบดีเกษตรมีอำนาจออกใบอนุญาตการทำเหมืองแร่ต่ำกว่า 6 ปีได้โดยไม่ต้องกราบทูลและ
รายงานที่ได้สั่งอนุญาตหยุดการทำเหมืองแร่. (กระดาสฝรั่ง). (พ.ศ.2473 - 2474). ตัว
พิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4/4 ลงวันที่ 3
กันยายน 2473 - 16 มิถุนายน 2475.

จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติจำกัดการขุดแร่ดิบบุก พ.ศ. 2474 ทำให้นายเหมืองในภูเก็ตลักลอบจำหน่ายดิบบุกออกนอกประเทศ การลักลอบส่งแร่ดิบบุกออกนอกประเทศก็ได้กลายเป็นอุตสาหกรรมสำคัญของนายเหมืองทั่วไปในเกาะภูเก็ต พังงา และตะกั่วป่า เพราะนอกจากจะเป็นการหลีกเลี่ยงโควตาของ พรบ. แล้วยังเป็นการยกเว้นค่าภาคหลวงดิบบุก ซึ่งประเทศไทยเก็บในอัตราสูงที่สุดในโลกด้วย¹

2.4 บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านเกษตรกรรม

จากที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ๆ ว่า ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ต เนื่องจากความเดือดร้อนจากปัญหาทางด้านเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมาอยู่ในเกาะภูเก็ตแล้วก็ประกอบอาชีพที่สามารถทำรายได้เร็ว เช่น ทำเหมืองแร่ ค้าขาย เมื่อเก็บเงินได้แล้วก็ส่งให้ครอบครัวที่เมืองจีนหรือจะกลับบ้านเมือง จึงให้ความสนใจต่ออาชีพเกษตรน้อยเพราะงานเกษตรต้องใช้เวลานานจึงจะได้ผลตอบแทนการเกษตรจึงเป็นอาชีพของชาวพื้นเมือง ดังพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “คนไทยจะให้ประพัตดินเหมือนคนจีนนั้นไม่ได้เพราะคนจีนนั้นเมื่อได้ทำเหมืองดิบบุกแล้วก็กลับคืนไปบ้านเมือง ส่วนคนไทยควรจะให้ทำนาทุกคน ...”²

ถึงแม้จะมีพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ราษฎรไทยและจีนในเกาะภูเก็ตไม่นิยมทำนาเพราะสภาพภูมิประเทศไม่เอื้ออำนวยมีที่ราบทำการเพาะปลูกน้อย จะมีเพียงปริมาณตอนเหนือของเกาะซึ่งได้แก่บริเวณอำเภอถลางในปัจจุบันที่สามารถทำมาได้ แต่ราษฎรก็เห็นว่าการขุดแร่มีรายได้และง่ายกว่าการทำนา โดยขุดหาดิบบุกเอาไปแลกกับอาหารและเครื่องนุ่งห่ม ราษฎรในเกาะภูเก็ตจึงต้องอาศัยข้าวและผลิตภัณฑ์การเกษตรจากเมืองพม่าโดยผ่านเกาะปันงะอีกทอดหนึ่ง³ เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์มาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตท่านได้ส่งเสริมการเกษตรในเกาะภูเก็ตโดยบังคับให้ราษฎรในแต่ละครัวเรือนปลูกพืชผักสวนครัว และจัดตลาดนัดนำสินค้าเกษตรมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันโดยมีเกวียนเทศา ซึ่งเป็นสิ่งประดิษฐ์ตัวขึ้นในสมัยของท่านเป็นพาหนะนำสินค้าจากหมู่บ้านมาขายในวันตลาดนัด แต่พืชเกษตรที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ส่งเสริมให้มีการเพาะปลูกจนกลายเป็นพืชเศรษฐกิจของเกาะภูเก็ตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ ยางพาราที่ท่านนำมาเผยแพร่ในเกาะภูเก็ต ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “ยางเทศา” ได้พันธุ์มาจากประเทศศรีลังกาและหัวเมืองมลายูของอังกฤษ⁴

ในสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ เป็นเจ้าเมืองตรังประสบปัญหาหาคาพริกไทยตกต่ำและความกังวลที่ตระกูล ณ ระนอง ได้ไปกู้เงินจากพระคลังข้างที่มาเหมามาเมืองตรัง รายได้ที่ได้จากการผูกขาดภาษีอากรต่าง ๆ ตกต่ำ จึงต้องแก้ปัญหารายได้เพิ่มเติมโดยการปลูกยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจตัวใหม่แทนพริกไทย

¹ราชัน กาญจนะวณิชย์. (2540). *ครบรอบ 90 ปี หุ่นคาซาเบอร์ก*. หน้า 43 - 45.

²ตั้งข้าหลวงเกษตรสำหรับตรวจราชการเพาะปลูก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/14/1). (ร.ศ.128). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10/5 ลงวันที่ 11 - 30 ตุลาคม ร.ศ.128.

³รอง สยามานนท์. (2511,มกราคม). “พระยาราชภักดี,” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี*. 2 : 39.

⁴หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ 235/9575. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กษ/15). (ร.ศ.123). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.2/1 ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.123.

เพราะยางพาราทำรายได้ให้กับหัวเมืองมลายูของอังกฤษเป็นจำนวนมาก* พระยารัษฎาฯ ได้ทดลองนำเมล็ดยางพารามาปลูกในแปลงเพาะชำของท่านที่ตำบลกันตัง จังหวัดตรัง หลังจากนั้นในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2443 ก็ได้ทำรายงานมายังกรุงเทพฯ เพื่อให้รัฐบาลไทยใช้ความพยายามทางการทูตและเจรจาเสาะแสวงหาเมล็ดยางพาราจากหัวเมืองอาณานิคมอังกฤษเพราะเป็นพืชพันธุ์สวนของอังกฤษ ในที่สุดกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศประสบผลสำเร็จ ในการเจรจาสั่งซื้อเมล็ดยางพันธุ์โดยตรงจากสวนพฤกษศาสตร์แห่งชาติศรีลังกา (Royal Botanic Gardens) ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลเปราเดเนีย (Peradeniya) ชานเมืองแคนดี้ (Kandy) ประเทศศรีลังกา จำนวน 3,000 เม็ด ราคา 55 รูปี มาทดลองปลูกและเผยแพร่ในแปลงเพาะชำที่เมืองตรัง ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2444 ท่านได้เดินทางไปรัฐเปรัก เพื่อศึกษาการเพาะปลูกยางพาราด้วยตนเอง และได้นำความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดดังกล่าวมาตั้งศูนย์เพาะชำยางพาราที่ตำบลกันตัง จังหวัดตรัง ซึ่งเป็นสถานที่ฝึกเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นในการเพาะชำต้นกล้ายางพารา ผู้ฝึกเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเป็นคนอินเดียที่รัฐบาลจ้างมาคอยแนะนำแก่ราษฎร¹ ต่อมาเมื่อพระยารัษฎาฯ ได้รับการแต่งตั้งเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตท่านได้ขยายการส่งเสริมการเพาะปลูกยางพาราให้เป็นพืชเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ต ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ทำการมณฑลด้วย เพราะจากการที่เมืองภูเก็ตมีอาชีพหลักสำคัญภายในเมืองอาชีพเดียวในขณะนั้นคือ การทำเหมืองแร่ดีบุก เมื่อมีการขึ้นลงของราคาดีบุก ย่อมกระทบกระเทือนต่อผู้ผลิตมาก และท่านได้รับอนุญาตให้นำเงินค่าภาคหลวงการทำเหมืองแร่ หลังจากเหลือจ่ายในกองราชโลหกิจไปซื้อเมล็ดพันธุ์ยางพาราจากศรีลังกา หรือจากแหล่งเพาะพันธุ์อื่น ๆ ในหัวเมืองมลายูของอังกฤษ² ด้วยเหตุนี้เมื่อ รัฐบาลอังกฤษต้องการที่จะผูกขาดการพัฒนาสวนยางพาราในเอเชียแต่เพียงผู้เดียว และได้ประกาศจำกัดการส่งเมล็ดยางพารานอกเขตอาณานิคมในระหว่าง พ.ศ.2446-2117 ภูเก็ตและตรังจึงอยู่ในฐานะผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ยางพารานอกจำหน่ายแก่ผู้มีทุนและต้องการจะสร้างสวนยางพาราแต่เนื่องจากการทำสวนยางพาราต้องใช้ทุนพอสมควรในระยะเริ่มต้น และผลกำไรที่ได้จะต้องใช้เวลารอคอยนานอย่างน้อย 8 ปี ดังบัญชีแสดงรายจ่ายเบื้องต้น³ ซึ่งต้องลงทุนก่อนจะปลูกยางพารา

1. ค่าถางป่าชุดหลุม ค่าต้นยาง ซึ่งต้องเพาะเองตรากาตั้นละครั้งสตางค์ เบ็ดเสร็จรวมเป็น 5 บาท 37 สตางค์ ต่อ 1 ไร่
 2. เงินเดือนกุลิกกับค่าอาหารตกขาวเดือนละ 25 บาท แต่ละคนทำงานได้ประมาณ 72 ไร่
 3. เงินเดือนผู้จัดการหัวหน้ากุลิก และเครื่องมือต่างๆ รวมทั้งสิ้นปีละ 5 บาท 66 สตางค์
- เมื่อลงทุนปลูกสวนยางพาราแล้ว เจ้าของสวนจะมีรายได้ตามตารางที่แสดงดังต่อไปนี้

* อังกฤษได้นำเมล็ดพันธุ์ ยางพารามาเพาะที่รัฐเปรักเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.2441 ราคายางพาราในหัวเมืองมลายูประมาณ 3 เหรียญต่อหนึ่งกิโลกรัม.

¹หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ 235/9575. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กษ/15). (ร.ศ.123). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10 2/1 ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.123.

²หนังสือกราบบังคมทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์เรื่องรายงานกะประมาณการปลูกต้นยางรับเบอเมืองตรัง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กษ/45). (ร.ศ.123). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.2/5.

³แหล่งเดิม.

ตาราง 26 แสดงรายงานกะประมาณการปลูกต้นยาง

รายได้จากเจ้าของสวน	เสียภาษีขาออก
ปีที่ 1 ไร่ละ 32 บาท 50 สตางค์	97 สตางค์
ปีที่ 5 ไร่ละ 227 บาท 50 สตางค์	6 บาท 82 สตางค์
ปีที่ 8 ไร่ละ 650 บาท 25 สตางค์	19 บาท 50 สตางค์

ที่มา : หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาวิชญานุประดิษฐ์เรื่องรายงานกะประมาณการปลูกต้นยางรับเบอเมือง
ตรัง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กษ/15). (ร.ศ.123). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสาร
รัชกาลที่ 5 กษ.10.2/5.

เพราะฉะนั้นราษฎรไทยซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองมีน้อยรายที่จะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการ
บุกเบิกทำสวนยางพาราในระยะเริ่มแรกยกเว้นนายเหมืองแร่ดีบุกเชื้อสายจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตโดยทั่ว ๆ
ไปนายเหมืองที่ลงทุนทำสวนยางพาราจะใช้บริเวณพื้นที่ที่เหลือจากการสำรวจแหล่งแร่ ซึ่งไม่มีแร่อยู่ใน
บริเวณเป็นที่เพาะปลูกยางพารา นายเหมืองที่เป็นเจ้าของสวนยางพาราได้แก่ ดันเพ็กฮวด (พระอร่ามสาคร
เขตร) มีกิจการสวนยางพาราและสวนเงาะพันธุ์ "บังกะหลี่" ซึ่งเป็นเงาะพันธุ์ดีที่มีชื่อเสียงในประเทศไทยใน
สมัยนั้น จนหมู่บ้านที่พระอร่ามสาครเขตรสร้างสวนเงาะนั้นได้ชื่อว่า "บ้านสวนเงาะ" ซึ่งยังเป็นชื่อหมู่บ้านที่
เรียกขานอยู่จนถึงปัจจุบัน หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ริมถนนเทพกระษัตรี ตำบลเทพกระษัตรี อำเภอถลาง²

ต่อมาใน พ.ศ.2463 รัฐบาลได้มีคำสั่งถึงสมุหเทศภิบาลมณฑลต่าง ๆ ทั่วภาคใต้ ให้
อนุญาตชาวจีนทุกคนที่ไม่ได้อ้างตัวเป็นคนในบังคับชาวตะวันตก สามารถจับจองที่ดินทำสวนยางพาราได้ไม่
เกิน 100 ไร่ต่อคน โดยให้ทางราชการอนุญาตให้ผู้ขอเหล่านั้น แต่ละรายให้เสร็จสิ้นภายในเวลาเพียง 1 วัน ถ้า
หากพ่อค้าชาวจีน ผู้ใดต้องการสร้างสวนยางในพื้นที่มากกว่า 500 ไร่ขึ้นไป ขอให้ทำเรื่องรាយยื่นต่อนาย
อำเภอของแต่ละท้องที่ ซึ่งจะเป็นผู้นำเรื่องดังกล่าวขออนุมัติ อีกครั้งหนึ่งจากสมุหเทศภิบาลแต่ละแห่ง โดยจะ
ทราบผลอนุมัติภายในเวลาไม่เกิน 2-3 เดือน³ นโยบายนี้ของรัฐบาลสนับสนุนให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในเกาะ
ภูเก็ต เพื่อจับจองที่ดินและลงทุนทำสวนยางพารา ตลาดยางพาราในเกาะภูเก็ตตั้งแต่ต้นก็ถูกผูกขาด และ
ดำเนินการโดยทุน และผู้ประกอบการชาวจีนฮกเกี้ยน เนื่องจากชาวพื้นเมืองยังอยู่ในฐานะยากจน และยังไม่รู้
จักระดมทุนในรูปของกงสี นายทุนชาวจีนฮกเกี้ยนที่ลงทุนในกิจการยางพาราถ้าไม่เป็นนายทุนเมืองแร่ดีบุก ก็
ยืมทุนจากนักธุรกิจในปีนังและเมดานผ่านธนาคารยัด เล แบงก์ (Yat Lae Bank)⁴ ผู้ประกอบการธุรกิจ
ยางพาราในเกาะภูเก็ตเป็นเพียงผู้ผลิตส่งออกไปขายตลาดปีนังและสิงคโปร์ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งมีบทบาท

¹โอภาส สุกใส. (2533). "บรรพชนผู้สร้างเมืองภูเก็ต," ใน ภูเก็ต'33. หน้า 100.

²แหล่งเดิม.

³กวาดล ทรงประเสริฐ. (2535). ทุนสิงคโปร์ : การผูกขาดตลาดยางพาราและดีบุกไทย. หน้า 72

; อ้างอิงจาก Siam Observer. (1926, September 20). p.1.

⁴แหล่งเดิม.

ในธุรกิจยางพาราจะอยู่ในรูปพ่อค้าระดับหมู่บ้านและพ่อค้าเร่ พ่อค้าคนกลาง บริษัทเจ้าของโรงงานและผู้ส่งออก

ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งมีบทบาทเป็นบริษัทเจ้าของโรงงานและผู้ส่งออกนั้นจะเป็นเจ้าของสวนยางพาราขนาดใหญ่มีเนื้อที่เป็นพัน ๆ หรือหมื่นไร่ขึ้นไป เช่น สวนยางขนาดใหญ่ของหงอฮั่นก่วน (ตันตระกูลอุปัติศฤงค์) ในอำเภอดงหลวงผลิตน้ำยางขายตรงให้กับโรงงานยางภูเก็ตทองสิน ซึ่งเป็นเครือข่ายหนึ่งของบริษัทแม่ของตระกูลอุปัติศฤงค์ คือบริษัทชินฮงฮุย จำกัด

3. ผลกระทบจากบทบาททางด้านเศรษฐกิจของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน

จากบทบาททางด้านเศรษฐกิจของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีผลต่อการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ 2 ระดับ คือ ระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ

3.1 ระดับท้องถิ่น

การเข้ามาของชาวจีนฮกเกี้ยนในฐานะผู้นำของปัจจัยการผลิตอันประกอบด้วยแรงงาน เงินทุน ตลอดจนเครื่องมือและเทคนิคการผลิตที่มีประสิทธิภาพมาใช้อันมีผลทำให้เกิดการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุก การค้าขาย และการเกษตรในเกาะภูเก็ต และมีผลกระทบต่อท้องถิ่นใน 3 ลักษณะคือ

3.1.1 การขยายตัวของลักษณะการผลิตเพื่อการส่งออก

3.1.2 การขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศและระบบเศรษฐกิจเงินตรา

3.1.3 การขยายตัวของสังคมเมือง และการเกิดขึ้นของชุมชนจีน

3.1.1 การขยายตัวของลักษณะการผลิตเพื่อการส่งออก

ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นผู้ประกอบการที่นำเอาปัจจัยการผลิตที่ทันสมัยมาใช้ในกิจการเหมืองแร่ดีบุก และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตดีบุก ซึ่งเดิมผลิตเพื่อการส่งส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน หรือแลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภคเพื่อการยังชีพเปลี่ยนไปเป็นลักษณะการผลิตเพื่อการส่งออก จนดีบุกได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญรองจากข้าว ตลาดดีบุกที่สำคัญคือ ปีนัง และสิงคโปร์เพื่อส่งต่อไปยังศูนย์จักรวรรดินิยมในยุโรป การเพิ่มผลผลิตดีบุกในเกาะภูเก็ตส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของอาณานิคมตะวันตก มีผู้กล่าวว่า การขยายตัวของการผลิตดีบุกเพื่อการส่งออกของเกาะภูเก็ตว่า มีลักษณะเป็นการผลิตแบบกึ่งเมืองขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการสินค้าขั้นปฐมภูมิไปเป็นวัตถุดิบในการพัฒนาอุตสาหกรรมที่กำลังเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในยุโรปและอเมริกัน¹

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2527). "ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ.2394 - 2453," ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึงปี พ.ศ.2484. หน้า 172 - 178.

3.1.2 การขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศและระบบเศรษฐกิจเงินตรา

เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของเกาะภูเก็ตประกอบด้วยภูเขาและเนินเขา พื้นที่ราบมีจำกัดและมีระดับไม่สม่ำเสมอจึงไม่เหมาะสมกับการเกษตรซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินชีวิต มีเพียงบริเวณอำเภอดอนสักซึ่งมีที่ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก แต่ราษฎรไม่สนใจที่จะทำการเพาะปลูกเพราะเฉื่อยชาไม่กระตือรือร้นเนื่องจากการขาดแคลนปัจจัยการผลิตกว่า¹ ประกอบกับลักษณะที่ตั้งของเกาะภูเก็ตที่แยกตัวเองออกจากเมืองอื่น ๆ เกาะภูเก็ตจึงต้องอาศัยสินค้าจากปีนังและสิงคโปร์มากกว่าการติดต่อซื้อขายกับเมืองใกล้เคียงภายในประเทศ ทำให้ข้าราชการไทยและชาวอังกฤษตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “เมืองภูเก็ตแลตามข้างใต้เมืองนั้น ดูทำการสนทนากับเมืองปีนังมากกว่ากรุงเทพ ฯ และความคิดทั้งสินค้าดูเหมือนจะดำเนินไปข้างเมืองปีนังเป็นธรรมดาอยู่เองเพราะมีเรือกลไฟเดินติดต่ออยู่ทุกอาทิตย์ ...”²

สินค้าที่เกาะภูเก็ตสั่งซื้อหรือแลกเปลี่ยนกับต่างประเทศส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ซึ่งได้แก่ ข้าว เกลือ น้ำมันมะพร้าว เครื่องนุ่งห่ม ในปริมาณและมูลค่าที่ไม่สูงนักทั้งนี้เพราะประชากรยังมีน้อย³ ส่วนสินค้าออกที่สำคัญของเกาะภูเก็ต คือ ดีบุก พริกไทย เนื้อมะพร้าวแห้ง⁴ จนกระทั่งต่อมาเกิดการเหมืองแร่ดีบุกขยายตัวมากขึ้นภายหลังจากการเข้ามาของชาวจีนได้มีการเพิ่มขึ้นของสินค้าเข้าที่สำคัญ เช่น ข้าว ผืน เครื่องถ้วยชาจีน ดอกไม้ไฟ และของเซ่นไหว้ต่าง ๆ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนได้นำเทคนิคการผลิตดีบุกที่ทันสมัยมาใช้ เช่น เครื่องสูบน้ำ พบว่ามีการสั่งซื้อสินค้าประเภททุน เช่น น้ำมันก๊าด น้ำมันหล่อลื่น เครื่องจักรและอุปกรณ์ต่าง ๆ สินค้าประเภทอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สินค้าประเภทฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องประดับ เครื่องสำอางจะเห็นได้จากตารางเปรียบเทียบ การสั่งซื้อสินค้าเข้าที่สำคัญ ตั้งแต่ พ.ศ. 2452-2474

¹สำเนารายงานการตรวจราชการของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ลงวันที่ 1 - 15 พฤศจิกายน ร.ศ.120 แนบมากับหนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพที่ 1193/11205. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/50). (ร.ศ.120). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120.

²เห็นควรให้มีเรือเมล์หลวงเดินระหว่างเมืองปีนังมาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/86). (ร.ศ. 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.97/17 ลงวันที่ 17 - 20 พฤษภาคม ร.ศ.112.

³สุริย์ เลียงสองทอง. (2523). การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจ เมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ. 2396 - 2475. หน้า 118.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 120.

ตาราง 27 เปรียบเทียบการส่งซื้อสินค้าเข้าเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2452 - 2474

รายการ	พ.ศ. 2452	พ.ศ. 2453	พ.ศ. 2469	พ.ศ. 2474
ข้าว	1,151,493	1,565,620	1,597,321	1,599,762
อาหาร	955,174	1,019,644	1,058,553	288,315
เครื่องประดับ	691,874	742,153	696,743	573,726
ก๊าซโซลีน	234,174	252,717	369,935	395,742
เครื่องมือชุดแร่	651,420	964,732	1,016,157	1,955,231
น้ำมันเบนซิน	232,621	379,620	572,183	682,174

ที่มา : สุริย์ เลียงแสงทอง. (2523). การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจ เมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ.2396-2475. หน้า 123.

พิจารณาประเภทของสินค้าเข้าจากตารางที่แสดง ข้าว อาหาร เครื่องประดับต่าง ๆ มีมูลค่าส่งเข้าเพิ่มมากกว่าสินค้าประเทศอื่น ซึ่งได้แก่ น้ำมันเชื้อเพลิง เครื่องจักรกล เครื่องมือทำแร่ แม้จะมีมูลค่าเพิ่มขึ้นในระยะหลัง แต่ก็เพิ่มในอัตราที่ช้ากว่าสินค้าเข้าประเทศพม่าเพียงเล็กน้อย ลักษณะของสินค้าเข้าส่วนใหญ่ไม่ได้ก่อให้เกิดรากฐานของการขยายการผลิตเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจส่วนรวมเท่าที่ควรแต่เป็นไปเพื่อสนองต่อความต้องการของกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกับการขยายตัวของเหมืองแร่ดีบุกเป็นสำคัญ¹

การขยายตัวทางการค้าของเกาะภูเก็ตเป็นลักษณะพึ่งพาสินค้าต่างประเทศโดยเฉพาะปิ่น และเหตุนี้เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 อังกฤษดำเนินนโยบายปิดการค้าของปิ่น และสิงคโปร์ ห้ามซื้อขายสินค้ายุทธปัจจัย ซึ่งได้แก่ ข้าว ดีบุก และน้ำมันเชื้อเพลิง ทำให้การทำเหมืองในเมืองภูเก็ตต้องหยุดชะงัก ดีบุก ต้องระงับการส่งออก โดยเฉพาะข้าวในเมืองภูเก็ตที่เคยซื้อจากพม่าและมลายู ไม่มีเรือบรรทุกส่งมาขาย² เหตุการณ์นี้ชี้ให้เห็นถึงการต้องพึ่งพาอาศัยการค้าต่างประเทศ ดังที่พระยาสุรินทราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตในขณะนั้นว่า “รับประทานข้าวพม่า เหมือนอาศัยจมูกเขาหายใจ จะใช้ข้าวเมืองนครแต่เราไม่มีเรือบรรทุก... และการเดินทางระหว่างเมืองต่าง ๆ ก็ต้องอาศัยเรือเมล์ของชาวอังกฤษเป็นพาหนะเหมือนอาศัยเท้าเขาเดิน...”³ และเป็นการชี้ให้เห็นว่านโยบายการส่งเสริมการเกษตรในเกาะภูเก็ตควบคู่ไปกับการทำเหมืองแร่ให้เพียงพอที่จะเลี้ยงราษฎร ภายในเมืองหรือซื้อจากต่างเมืองน้อยที่สุดของพระยารัษฎานุประดิษฐ์เทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตในระหว่าง พ.ศ.2444-2456 นั้นถูกต้อง

¹ สุริย์ เลียงแสงทอง. (2523). การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจ เมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ. 2396 - 2475. หน้า 118.

² เรื่องรัฐบาลอังกฤษปิดสินค้าปิ่นไม่ให้ส่งมาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2458). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน - 7 ธันวาคม 2458.

³ รายงานราชการมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25/3 ลงวันที่ 16 มกราคม - 6 มีนาคม 2464.

การขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกนั้นไม่เพียงมีผลต่อการขยายตัวของการค้าต่างประเทศแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเงินตราขึ้นในเกาะภูเก็ตเพื่อใช้เป็นตัวกลางในการซื้อขายสินค้า ในระยะแรกมีการใช้เบี้ยตะกั่วเป็นเงินหมุนเวียนในระหว่างการค้าย่อยภายในเมือง รัฐบาลอนุญาตให้เจ้าเมืองมีสิทธิ์จัดทำขึ้นใช้เองโดยมีอัตราแลกเปลี่ยน ประมาณ 400 เบี้ย ต่อ 1 เหรียญเม็กซิกัน¹ เมื่อการค้ามีวงกว้างขวางขึ้นเกิดการขาดแคลนเจ้าเมืองก็ผลิตเพิ่มตามใจชอบโดยพลการทำให้รัฐบาลไม่สามารถควบคุมค่าของเบี้ยดังกล่าวได้ ใน พ.ศ.2441 รัฐบาลได้ผลิตเบี้ยทองแดงมาใช้แทนเบี้ยตะกั่ว ส่วนการค้าต่างประเทศใช้เงินเหรียญเม็กซิกันซึ่งพ่อค้าชาวยุโรปนิยมใช้กันในตลาดเอเชีย นอกจากนี้ยังใช้เงินเหรียญอังกฤษและเหรียญสเตอร์ลิงเชลลิลเมนต์* ในการค้ากับปีนังและสิงคโปร์ จึงทำให้เงินเหรียญอังกฤษเข้ามาแพร่หลายหมุนเวียนในเกาะภูเก็ต นอกจากนี้รัฐบาลยังอนุญาตให้พ่อค้านายเหมืองจ่ายเงินภาษีอากร ค่าภาคหลวงดีบุก และค่าธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นเงินเหรียญอังกฤษอีกด้วย แม้ว่ารัฐบาลจะผลิตเบี้ยทองแดงจำนวนมาก คือ ตั้งแต่ พ.ศ.2441-2449 จ่ายเบี้ยทองแดงออกไปในมณฑลภูเก็ตประมาณ 3,000,000 บาท ก็เหลือหมุนเวียนในตลาดเพียงประมาณ 750,000 บาท² รัฐบาลได้นำเงินบาทและสตางค์ทองขาวมาหมุนเวียนเพิ่มเติม รัฐบาลได้ประกาศให้ประชาชนนำเงินเหรียญมาแลกกับเงินบาทโดยคิดอัตราแลกเปลี่ยน 54 เหรียญ ต่อ 100 บาท และรัฐบาลได้ประกาศการใช้เงินตราสยามในมณฑลภูเก็ต ร.ศ.125 ในวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2449 เพื่อรักษาผลประโยชน์และอำนวยความสะดวกในการค้าขาย มีใจความสำคัญ³ ดังนี้

1. ตั้งแต่วันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2449 ให้พระราชบัญญัติและข้อบังคับว่าด้วยการใช้เงินสยามเป็นกฎหมายใช้บังคับทั่วไปทั้งมณฑล
2. ให้ยกเลิกการรับเงินตราต่างประเทศ เป็นค่าภาษีอากรธรรมเนียมต่าง ๆ ให้นำส่งเป็นเงินไทยตั้งแต่วันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2450
3. ให้พระคลังมหาสมบัติมณฑลภูเก็ตมีอำนาจออกตั๋วแลกเงินที่มีค่าไปขึ้นเงินกับตัวแทนของรัฐบาลไทยที่ปีนัง ฮองกง และสิงคโปร์
4. ให้อำนาจพระคลังภูเก็ตจำหน่ายเงินตราสยาม และธนบัตรของรัฐบาลเพื่อแลกเหรียญอังกฤษ และเงินเหรียญเม็กซิกันตามสมควรกับเงินทุนในท้องพระคลัง ซึ่งหมายความว่า จะเลิกรับก็ได้ ถ้าเงินไม่พอและอาจใช้ฟัคตที่กำหนดใหม่ก็ได้

อย่างไรก็ตาม การส่งเงินบาทสำหรับไปแลกเปลี่ยนทำได้อย่างล่าช้าจึงเกิดปฏิกิริยาจากพ่อค้าในเมืองภูเก็ตเพราะการยกเลิกรับเงินตราต่างประเทศ ทำให้การหมุนเวียนเงินติดขัดเป็นการกระทบ

¹ข้าหลวงเมืองภูเก็ตขอรับพระราชทานเบี้ยทองแดงไปจำหน่ายให้ราษฎร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/76). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค./26/1 ลงวันที่ 27 มกราคม ร.ศ.111.

* อัตราแลกเปลี่ยนเงินเหรียญเม็กซิกัน มีค่าเท่ากับเงินเหรียญอังกฤษ = 80 บาท : (1 เหรียญ = 1.66 บาท) 48 เหรียญ ต่อมาใน พ.ศ.2449 อัตราแลกเปลี่ยนเป็น 100 บาท : 60 เหรียญ ส่วนเหรียญสเตอร์ลิง 100 บาท : 53 เหรียญ 25 เซนต์ (1 เหรียญ = 1.87 บาท)

²ประกาศการใช้เงินตราสยามในมณฑลภูเก็ต ร.ศ.125. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./76). (ร.ศ. 125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.26/13 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ.125.

³แหล่งเดิม.

กระเทียมการค้าขายพ่อค้าเมืองภูเก็ตได้ส่งฎีการ้องทุกข์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่าเงินบาทสำหรับแลกเปลี่ยนมีไม่เพียงพอ เรื่องนี้ในรายงานของเสนาบดีก็ยืนยันว่าไม่เพียงพอจริง จำเป็นต้องส่งเงินบาทออกไปเพิ่มเติมถึงหนึ่งล้านสามหมื่นบาทโดยให้อัตราแลกเปลี่ยน 54 เหรียญต่อ 100 บาท ทั้งนี้โดยไม่รับเหรียญเม็กซิกัน นอกจากจำเป็นจริง ๆ ให้รับ 61 เหรียญ ต่อ 100 บาท¹

รัฐบาลพยายามสกัดไม่ให้เงินตราต่างประเทศโดยเฉพาะเงินเหรียญอังกฤษและเหรียญสเตอร์ลิงเข้ามามีบทบาทในเกาะภูเก็ต เพื่อป้องกันเอกราชทางการเงินและการขยายเขตจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจของอังกฤษ แต่เมืองภูเก็ตซึ่งค้าขายกับจีน และหัวเมืองมลายูมากกว่าเมืองอื่น ๆ รัฐบาลจึงต้องยอมรับให้เมืองภูเก็ตมีการใช้เงินเหรียญมาเลย คู่กับเงินบาทต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง เงินเหรียญมาเลยจึงยังคงมีบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจของเกาะภูเก็ตอยู่เมื่อเป็นเช่นนี้พ่อค้านายเหมืองภูเก็ตจำนวนมาก จึงได้ตั้งร้านรับแลกเปลี่ยนเงินตราขึ้น และนำเอาผลกำไรที่ได้มาใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในการทำเหมือง

3.1.3 การขยายตัวของสังคมเมืองและการเกิดขึ้นของชุมชนจีน²

สภาพโดยทั่วไปของเกาะภูเก็ตก่อนการขยายกิจการเหมืองแร่ดีบุกมีลักษณะเป็นภูเขา และป่าทึบปกคลุม ราษฎรยังคงอาศัยอยู่น้อย ทั้งนี้เพราะลักษณะภูมิประเทศไม่เอื้ออำนวยต่อการตั้งถิ่นฐาน ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 แต่ต่อมาเมื่อเจ้าเมืองภูเก็ตเริ่มเข้าไปบุกเบิกและขยายพื้นที่ทำเหมืองแร่ดีบุกโดยการจ้างแรงงานชาวจีนจากภายนอกเข้ามา ทำให้มีการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนเหมืองแร่เกิดขึ้นตามตำบลต่าง ๆ ในเกาะภูเก็ต³ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 และเริ่มขยายตัวมากยิ่งขึ้นภายหลังจากการเข้ามาลงทุนในกิจการเหมืองแร่ดีบุกของผู้นำชาวจีนนอกเกียนจากการเพิ่มขึ้นของชาวจีนอพยพและกิจการเหมืองแร่ดีบุก มีผลต่อการขยายตัวของการบริโภคดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นยังพบสินค้าและบริการตามลักษณะของสังคมเมืองเกิดขึ้นอีกด้วย เช่น การสั่งซื้อรถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถม้า* และรถลาก** เข้ามาใช้ตาม

¹ คำร้องทุกข์ของพ่อค้าเมืองภูเก็ตแนบมากับจดหมายของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมหมื่นปราจิณภักดี. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/76). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.26/13.

² พงทิพย์ เกียรติสกุล. (2534). บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่องานเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25-พ.ศ.2474. หน้า 179 - 184.

³ ใบบอกพระยาภูเก็ตโลหะเกษตรราชกิจถึงสมุหกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (จ.ศ. 1243). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12/1 ลงวันที่ 31 ธันวาคม 2424.

* รถม้าเป็นรถประจำทางสมัยก่อน

** รถลากที่คนไทยทั่วไปเรียกว่า รถเจ๊กนั้นภาษาจีนฮกเกี้ยน เรียกว่า หลางเซีย มีเป็นครั้งแรกที่ญี่ปุ่นประมาณ พ.ศ.2376 โดยนักประดิษฐ์ชื่ออิสโยมิซึกิ รถลากแพร่หลายเข้ามาเมืองไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ อาชีพลากรถเป็นอาชีพรับจ้างอิสระเงินใหม่เมื่อแรกเข้ามาในเกาะภูเก็ต ถ้าไม่ประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ ค้าขาย ก็จะมีอาชีพลากรถ จนสามารถเก็บหอมรอมริบมีทุนได้บ้างแล้ว จึงขยายไปประกอบอาชีพอื่น

กรรมวิธีในการจะเป็นกุลีลากรถก็ไม่ยาก ชั้นแรกจะมีคนพาไปรู้จักถนนสายต่าง ๆ และสถานที่สำคัญ และจำชื่อที่เรียกในภาษาจีนฮกเกี้ยนให้แม่นยำเสียก่อนแล้วจึงจะจำชื่อเป็นภาษาถิ่น พวกนี้ส่วนมากอยู่ในวัยหนุ่มร่างกายแข็งแรง เครื่องแต่งกายของผู้ลากรถนั้น นุ่งกางเกงขาก๊วยรองเท้าหนังเจาะรูร้อยเชือก

ท้องถนน¹ อีกทั้งยังมีโรงรับจำนำ โรงน้ำชา โรงน้ำแข็ง* รวมถึงสถานเริงรมย์ เช่น โรงสุรา และบ่อนเบี้ย รวมทั้งช่องโสเภณี² หรือที่เรียกว่า “วิมานสาวสวรรค์”^{**} แต่อย่างไรก็ตามสินค้าและบริการเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคของกลุ่มคนที่มีรายได้จากการทำเหมืองแร่ดีบุก เช่น การสั่งซื้อรถยนต์ ระหว่าง พ.ศ.2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองภูเก็ต ข้าราชการและผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนได้เฝ้ารับเสด็จและนำสิ่งของมาทูลเกล้าฯ ถวาย เช่น “หลวงอร่ามสาครเขตต์”^{***} ตัวเจ็บบอยู่ที่ปิ่นให้ลูก^{****} เอรต 4 ล้อ กับม้า 1 คู่ มาถวาย ... ” ซึ่งแสดงว่าในขณะนั้นเมืองภูเก็ตได้ส่งรถยนต์เข้ามาใช้แล้ว นอกจากนี้ยังมีโรงงานผลิตน้ำอัดลม^{*****} ซึ่งเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย

ผูกติดกับเท้า เวลาวิ่ง ถ้าวิ่งแบบเหยียบพื้นถนนเต็มฝ่าเท้าจะดังพับ ๆ แต่บางคนก็สวมรองเท้าที่ทำจากฟางหุ้มข้อสูงกว่าตาตุ่ม

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2507). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้. ร.ศ. 128. หน้า 87.

*ใน พ.ศ.2452 ประเทศไทยมีโรงน้ำแข็งเพียง 2 แห่ง คือ กรุงเทพฯ และภูเก็ต. (อ้างจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ. (2507). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128. หน้า 87)

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2507). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128. หน้า 87,167.

** จากการศึกษาเกี่ยวกับภาษีอากรต่าง ๆ ในมณฑลภูเก็ตพบว่า พ.ศ.2434 เมืองภูเก็ตมีรายได้จาก “ภาษีหญิงรับจ้างกระทำชำเราหาเงิน” ที่ตำบลตลาดใหญ่และตลาดกะทู้เป็นจำนวนเงินถึง 2,260 เหรียญ และ 1,210 เหรียญตามลำดับ (อ้างอิงจาก ขุนพิทักษ์สมบัติเจ้าพนักงานกระทรวงพระคลังมหาสมบัติขอพระราชทานทำบัญชีแผนกภาษีอากรระบบผูกขาดในแขวงเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ค./24). (ร.ศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.12.12/8.

ต่อมาเมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้มาเป็นเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ.2444 – 2456 ได้จัดสถานที่ “วิมานสาวสวรรค์” ให้อยู่รวมในย่านเดียวกันเพื่อสะดวกแก่การควบคุม เรียกว่า “ฮังฮาล่าย” ปัจจุบันคือชอยรมณี

*** หลวงอร่ามสาครเขตต์ (ตันหิมจำว) เป็นบิดาของหลวงพิทักษ์จีนประชา (ตันเพ็กเกียด นายอำเภอจีน และพระอร่ามสาครเขตต์ (ตันเพ็กฮวด ตันหัยย)

**** หมายถึง หลวงพิทักษ์จีนประชา (ตันเพ็กเกียด) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้งเป็นนายอำเภอจีน เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน 6 ขึ้น 13 ค่ำ ร.ศ.109 หรือ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2433 (อ้างอิงจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2507). ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ.109 เล่ม 1. หน้า 130.

***** น้ำอัดลม ชาวพื้นเมืองภูเก็ตเรียกว่าน้ำบ๊ี้หลิดเป็นส่วนประกอบของน้ำและน้ำตาลรวมกับเขื่อน้ำหอมที่มีกลิ่นและสีต่าง ๆ เช่น สีแดง เป็นกลิ่นสละ กลิ่นกุหลาบ สีส้มรสส้ม ฯลฯ เป็นต้น บรรจุในขวดที่มีลูกแก้วปิดแทนฝาฉีก ความดันของน้ำอัดลมจะดันลูกแก้วขึ้นติดกับปากยางที่ปากขวด น้ำอัดลมจะคงความซ่าอยู่ต่อไปจนกว่าจะกดลูกแล้วลง เมื่อความดันภายในขวดลดลงลูกแก้วจะตกไปค้างอยู่ที่คอขวด ทางโรงงานนำขวดไปบรรจุน้ำอัดลมใหม่ลูกแก้วจะถูกกลมนดันไปติดอยู่ที่ปากขวดดังเดิม โรงงานจึงใช้ขวดหมุนเวียนไปแต่การ

นอกจากการเกิดขึ้นของสินค้าและบริการตามลักษณะของสังคมเมืองดังกล่าวแล้วการขยายตัวเองกิจการเหมืองแร่ดิบก็ยังส่งผลให้เกิดลักษณะของชุมชนจีนฮกเกี้ยนขึ้นในเกาะภูเก็ต

ชาวจีนฮกเกี้ยนได้เดินทางมาอาศัยในเกาะภูเก็ตหลายระลอก ด้วยระยะทางอันยาวไกลทางทะเล ทำให้ห่างจากพี่น้องและบ้านเกิดเมืองนอนรวมทั้งต้องเผชิญกับผู้คนที่ไม่รู้จักแม้จะเป็นคนจีนด้วยกัน แต่คนละภาษาพูด และต้องอยู่ร่วมกับคนไทยพื้นเมืองที่แม้จะมีความเอื้ออาทร แต่ก็เป็นคนแปลกหน้าสำหรับชาวจีนฮกเกี้ยน จึงมีความรู้สึกทางจิตวิทยาที่จะต้องรวมกันอยู่ รวมกลุ่มทำมาหากิน รวมกลุ่มประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เพื่อทดแทนความรู้สึกแปลกถิ่น การพยายามสร้างความอบอุ่นในความรู้สึกของชาวจีนฮกเกี้ยน คือการธำรงวัฒนธรรมจีนฮกเกี้ยนในห้องถิ่นที่พวกตนอพยพมาอาศัยอยู่ทำตัวเสมือนอยู่ในประเทศจีนเล็ก ๆ ต่างหากอีกประเทศหนึ่งชาวจีนโดยทั่วไปรวมถึงชาวจีนฮกเกี้ยนด้วยเป็นกลุ่มที่มีความเป็นชาตินิยมสูงคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างเหนียวแน่น จนสามารถกลืนวัฒนธรรมพื้นเมืองเดิมให้ด้อยลง ประกอบกับลักษณะครอบครัวชาวจีนผู้ชายเป็นใหญ่ เมื่อลูกสาวจากครอบครัวคนไทยแต่งงานกับผู้ชายจีน พ่อบ้านเป็นจีนย่อมจะนำสมาชิกในบ้านทุกคนเป็นจีนไปด้วย นอกจากนี้คนจีนฮกเกี้ยนเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีกว่ากลุ่มจีนภาษาพูดอื่น ๆ ย่อมมีโอกาสที่จะได้ใกล้ชิดกับขุนนางมากกว่าชาวบ้านธรรมดา ชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนได้รับบรรดาศักดิ์จากทางราชการและเป็นที่นับถือของคนในสังคมนั่นคือวิธีหนึ่งที่ทำให้ประเพณีจีนฮกเกี้ยนมั่นคงในเกาะภูเก็ต วัฒนธรรมจีนฮกเกี้ยนที่ชาวจีนฮกเกี้ยนถือเป็นแนวในการดำรงชีวิตและได้ปฏิบัติสืบทอดต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบันที่ทำให้สังคมภูเก็ตเป็นสังคมของชาวจีนฮกเกี้ยนโดยภาพรวม คือ วัฒนธรรมทางด้านอาหารโภชนาการ เครื่องแต่งกาย ที่อยู่อาศัย ประเพณีความเชื่อต่าง ๆ ฯลฯ เป็นต้น

วัฒนธรรมทางด้านการแต่งกาย ผู้ชายชาวจีนเหมืองโดยทั่ว ๆ ไปจะใส่กางเกงขาก๊วย เสื้อผ้าหน้าผูกเชือกคล้ายเสื้อม่อฮ่อม สีเทา น้ำเงินดำ ส่วนผู้หญิงนุ่งกางเกงแพรสีดำ เสื้อคอจีนป้ายข้าง กระดุมขัดทำด้วยผ้าเรียกว่ากระดุมป้อหลิว สวมกำไลหยก บางคนที่เคร่งครัดต่อประเพณีเงินมากก็จะผูกเท้าให้เล็ก ชาวภูเก็ตจะเรียกว่า “ตีนตุ๊ก” แต่สำหรับชายจีนทั่วไปที่ไม่ได้เป็นกรรมกรเหมืองแร่ดิบก็จะสวมเสื้อคลุมแพรจีนสีดำยาวทับกางเกงขาก๊วย สวมหมวกสีดำ ต่อมาได้รับอิทธิพลจากยุโรปผ่านทางนิ้ง ผู้ชายชาวจีนฮกเกี้ยนที่มีฐานะเช่น พวกนายเหมืองทั่ว ๆ ไป จะสวมเสื้อคอตั้ง กระดุมห้าเม็ดสวมหมวกกะโล่ถือไม้เท้าตัดผมรองทรง ซึ่งภาษาจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า ลี๊กท้าว

3.2 ระดับประเทศ

การขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดิบในเกาะภูเก็ตมีความสำคัญต่อฐานะทางเศรษฐกิจของรัฐบาลเพราะเป็นที่มาของรายได้ส่วนใหญ่จากภาษีอากรค่า ภาคลงแร่ดิบ ถึงแม้ค่าภาคลงแร่ดิบจะหารายได้ให้แก่รัฐบาลแต่ถ้าได้ปรับปรุงระเบียบกฎเกณฑ์การทำเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตให้ทันสมัยทัดเทียมกับกิจการเหมืองแร่ดิบในมลายู จะได้มีผู้สนใจมาลงทุนในเกาะภูเก็ตมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งจะยังประโยชน์แก่

ทำความเข้าใจในลักษณะที่มีลูกแก้วเช่นนี้ไม่สะดวกในการทำความเข้าใจเชิงลึกใช้ชุดแบบลูกแก้ว และใช้ชุดฝ่าจีบแทน

โรงงานผลิตน้ำอัดลมในเกาะภูเก็ตเกิดขึ้นแห่งแรกโดยนายเพ็กโพย ต.เจริญ ก่อน พ.ศ.2446 เพราะในปีนี้ได้โอนกิจการให้นาย ชิมเปี้ย (ตันตระกูลโสตาบรรลุ) ดำเนินกิจการใช้ชื่อป่านอยู่หลง ตั้งโรงงานอยู่ที่ 132 ถนนเยาวราช ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมืองภูเก็ต

แผ่นดินในอีกหลาย ๆ ทาง จากแนวความคิดนี้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตในขณะนั้นได้หาทางจัดระเบียบการทำเหมืองแร่เสียใหม่โดยนำเอาหลักการที่ดีและใช้ได้ผลแล้วของรัฐบาลอังกฤษในเขตปีนังและสิงคโปร์มาดัดแปลงให้เหมาะสมกับของไทย รัฐบาลเห็นชอบด้วยในการแก้ปัญหาดังกล่าวและพยายามสนับสนุนเท่าที่กำลังคน และกำลังเงินงบประมาณจะอำนวยให้ เช่น การออก พรบ.เหมืองแร่ พ.ศ.2444 พรบ.แรงงานเหมืองแร่ พ.ศ.2450 และก่อนหน้านี้นี้รัฐบาลได้จัดตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ใน พ.ศ.2434 เพื่อจัดระเบียบการทำเหมืองแร่แบบยุโรป

3.2.1 การจัดกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา

รัฐบาลมีนโยบายวางกฎเกณฑ์ในการขออนุญาตสัมปทานการทำเหมืองแร่ให้มีระเบียบแบบแผนมากขึ้นเพื่อเป็นแรงจูงใจให้นายทุนนายเมืองชาวจีนและต่างประเทศเข้ามาลงทุนทำเหมืองในประเทศไทยมากขึ้น ดังนั้นใน พ.ศ.2434 จึงตั้งกรมโลหกิจ ดังประกาศตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ว่า

ประกาศตั้งกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยา¹

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศทราบกันว่าได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการจะเป็นกรมที่ตรวจตราบรรดาการที่เกี่ยวข้องด้วยแร่ โลหะ ธาตุ ทั้งประทานบัตรและสัญญาอนุญาตบัตรในการแร่โลหธาตุและภูมิวิทยาทั้งปวงในพระราชอาณาจักรสยาม

ศาลาว่าการสำหรับกรมจะได้ตั้งอยู่ ณ กรุงเทพฯ ที่ตึกใหญ่สุดสถานชั้นบน บรรดาชนทั้งหลายที่มีธุระการเกี่ยวข้องกับกรมนี้ จะมายังที่ว่าการในระหว่างเวลา ๕ โมงเช้า จนเที่ยงและเวลาบ่าย ๒ โมง จนบ่าย ๕ โมง ตามเวลาที่ว่าการเปิดและบรรดาหนังสือไปมากับกรมนี้ให้เขียนถึงเจ้าพนักงานกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยา หมายมุขของว่าในราชการเทอญ

กระทรวงเกษตราธิการ

วันที่ ๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๒๔๓๐

พระยาภาสกรวงศ์ ที่เกษตราธิบดี

ผู้รับพระบรมราชโองการ

กรมราชโลหกิจ ๙ มีหน้าที่ตรวจตราบรรดาที่เกี่ยวข้องด้วยแร่โลหะธาตุ ประทานบัตรและสัญญาในการทำเหมืองแร่ภายในประเทศ เป็นการปรับปรุงวิธีขอสัมปทานเหมืองแร่ให้เข้ามาอยู่ภายใต้หน่วยงานกลาง ทำให้เกิดระเบียบ การให้ประทานบัตรไม่เกิดปัญหาดังแต่ก่อนและยังรวมผลประโยชน์เข้ารัฐได้อย่างเต็มที่ โดยจัดระเบียบการเก็บค่าภาคหลวงและธรรมเนียมต่าง ๆ อย่างมีมาตรฐาน โดยมีหน่วยงานกลางอยู่ที่กรุงเทพฯ แต่เฉพาะที่เมืองภูเก็ตซึ่งมีการทำเหมืองแร่มากรัฐบาลได้จ้างชาวยุโรปเข้าไปตั้งสำนักงานตรวจหาแร่เป็นสาขาของกรมราชโลหกิจ ใน พ.ศ.2437²

กรมโลหกิจอยู่ในสังกัดกระทรวงเกษตราธิการตั้งแต่ พ.ศ.2434-พ.ศ.2438 เมื่อกระทรวงเกษตราธิการยุบจึงโอนมาไว้กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 1 ปี แล้วจึงมอบให้กระทรวงมหาดไทยใน พ.ศ.2440

¹สมภพ จันทรประภา. (2505). *ข่าวสารโลหกิจ*. หน้า 17.

²กรมราชโลหกิจ. (2506). *ประวัติโลหกิจ*. หน้า 39.

เพราะเห็นว่ากระทรวงมหาดไทยกำลังจัดการปกครองหัวเมืองจะได้บังคับบัญชาดูแลการทำเมืองแร่ได้โดยง่าย

ใน พ.ศ.2452 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ครั้งที่ดำรงพระยศเป็นพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประพาสภูเก็ตรได้ทรงบันทึกการทำงานของกรมราชโลหกิจในเมืองภูเก็ตว่า

กรมราชโลหกิจทำการแต่เพียงออกอนุญาตบัตร ประทานบัตรกับบรรดิกเทเบียนตำบลกว้างยาวแห่งเมืองนั้น ๆ ตามที่ได้ปรากฏนี้ก็ไม่แปลกอะไรกับเหมียนที่ดินผืนกันก็แต่นากับกับเหมือง เพราะฉะนั้นคิดด้วยเกล้าฯ ว่าถ้าจะรวมเข้าไว้ในกระทรวงเกษตรธิการ หอเทเบียนโดยอยู่ในมณฑลที่มีร่มาาก็ตั้งเจ้ากรมหอเทเบียนนั้นคนหนึ่งแล้วมีผู้ช่วยที่ชำนาญการนาการสวนเป็นหัวหน้าแผนกที่ดินแผนกหนึ่ง ผู้ช่วยที่ชำนาญการแร่ธาตุเป็นหัวหน้าแผนกเมืองแร่อีกแผนกหนึ่ง เช่นนี้บางที่จะจัดการใช้จ่ายให้น้อยไปได้บ้างดอกกระมัง ...¹

ดังนั้นเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ทรงย้ายกรมราชโลหกิจกลับไปยังกระทรวงเกษตร ทำให้กระทรวงเกษตรซึ่งบังคับบัญชากรมราชโลหกิจก็มีเรื่องขัดแย้งกับกระทรวงมหาดไทยซึ่งมีอำนาจในท้องที่เสมอ ในกรณีตัดสินกรณีพิพาทไม่ตรงกัน

เนื่องจากคนไทยยังขาดความรู้และเชี่ยวชาญในการกฎหมายและการจัดระเบียบเหมืองแร่ ในระยะแรกจึงจ้างชาวต่างประเทศมาช่วยจัดระเบียบการบริหารภายในกรม เช่น นายดับเบิลยู เดอ มุลเลอร์ (Mr.W de Muller พ.ศ.2435-2438) ส่วนเจ้ากรมอีกสองคนต่อมาเป็นชาวอังกฤษ คือนายวาร์ริงตัน สมิท (Mr.Warington Smith พ.ศ.2438-2439) และนายเฮนรี จี สก็อต (Mr.Henry-G-Scott พ.ศ.2441-2450) จนเมื่อวางระเบียบภายในกรมเรียบร้อยแล้ว จึงให้ข้าราชการไทยเข้าดำรงตำแหน่งต่อไปแต่ยังหาชาวไทยที่มีความรู้ด้านเหมืองแร่โดยตรงไม่ได้จึงให้พระยาศรีสหเทพรักษการเจ้ากรมราชโลหกิจไปก่อนจนกระทั่งพระยาสิทธิพงศ์เพ็ญภาค (พ.ศ.2463-2471) สำเร็จวิชาเหมืองแร่จากอังกฤษมาดำรงตำแหน่งเจ้ากรม²

ในระยะเริ่มแรกการก่อตั้งกรมฯ นั้นมีอุปสรรคที่สำคัญคือ เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่เป็นชาวยุโรป ไม่รู้ขนบธรรมเนียมราชการไทยจึงเกิดขัดแย้งกับผู้ว่าราชการเมือง นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ยังขาดความชำนาญในการเหมืองแร่และอำนาจพอที่จะทำงานได้ตรงเป้าหมายรวมทั้งการเปลี่ยนกระทรวงเจ้าสังกัดหลายครั้ง จึงทำให้งานไม่ต่อเนื่องและไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร³ ในระหว่าง พ.ศ. 2437-2443 ได้มีการปรับปรุงอำนาจของเจ้าหน้าที่ใหม่โดยกำหนดตำแหน่งข้าหลวงราชโลหกิจ สังกัดกระทรวงมหาดไทย และให้มีอำนาจการสำรวจแร่เท่านั้น แต่ในระยะหลังให้ทำหน้าที่ออกประทานบัตรและอนุญาตเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ทำเหมือง⁴ แต่การทำงานของข้าหลวงราชโลหกิจยังคงไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรดังหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ครั้งที่ดำรงพระยศเป็นพระบรมโอรสาธิราช กราบบังคม

¹ กรมราชโลหกิจ. (2506). ประวัติโลหกิจ. หน้า 39.

² แหล่งเดิม.

³ จดหมายเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 52/1493. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ./8). (ร.ศ.113). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.5/8 ลงวันที่ 7 มกราคม ร.ศ. 113.

⁴ สำเนาจดหมายพระยาพิทยโกษาถึงเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ที่ 11/653. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค./54). (ร.ศ.113). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก./18 ลงวันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ.113.

ถวายรายงานกิจการเหมืองแร่ในเกาะภูเก็ตต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่อครั้งเสด็จประพาสภูเก็ต ใน พ.ศ.2452 ความว่า

ได้สังเกตวิธีการจัดการของเจ้าพนักงานกรมโลหกิจไปทุกเมืองจนถึงเมืองภูเก็ต ซึ่งเป็นกรมบัญชาการแร่เป็นที่สุด เห็นด้วยเกล้าว่าวิธีที่จัดอยู่เดิมนั้นเป็นแต่จดทะเบียนเหมืองแร่ คือ มีแผนที่ไว้ว่าเหมืองของผู้ใดอยู่ตำบลไหน กว้างยาวเท่าใด เหนือใต้ตัวนอกตัวในตกจดไหน ถ้าใครไปขออนุญาตทำเหมืองแร่ใหม่ในตำบลใดก็มีเจ้าพนักงาน ไปวัดกำหนดให้เป็นเขตกับมีตัวอย่างเปลือกดินขุ่ยแร่ เนื้อแร่ดิบๆ แห่งเหมืองนั้น ๆ บรรจุบอกไว้เป็นตำบล ๆ อย่างเอิกซหิปีขึ้นเท่านั้น หาได้จัดอย่างกรมที่ชำนาญการแร่สืบค้นหาแร่อื่น ๆ นอกจากดิบๆ ไปทั้งพระราช อาณาจักรให้สมกับนามของกรมไม่ อึ้งเจ้าพนักงานโดยมากเป็นคนใหม่แต่ยุโรปล้วนเป็นผู้ที่ได้เล่าเรียนในวิชาแร่ มาแล้วจริง แต่ก็เป็นผู้ที่ขาดความชำนาญถึงจะอย่างไรก็ยังมิได้ปรากฏแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า ได้ทำอะไรนอก จากวัดแผนที่ มีฝรั่งหลายคนรับว่าได้รับความรู้ความชำนาญจากพวกจีนนายเหมืองในเรื่องดิบๆ นั้นมาก ...¹

3.2.2 การตราพระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ. 2444

ถึงแม้รัฐบาลจะจัดตั้งกรมราชโลหกิจเพื่อควบคุมการจัดระเบียบเหมืองแร่ได้กล่าวแล้ว แต่ ปัญหาการทำเหมืองแร่ก็ยังมิอยู่ รัฐบาลจึงได้ออกพระราชบัญญัติเหมืองแร่ใน พ.ศ.2444 เพื่อใช้เป็นระเบียบ บังคับ พรบ. ฉบับนี้ได้อาศัยเทียบเคียงกับกฎหมายเหมืองแร่ของมลายูภายหลังการตรา พรบ. นี้แล้วกิจการ เหมืองแร่จะอยู่ในความควบคุมของรัฐบาลตั้งแต่เริ่มการขออนุญาตตรวจแร่จนถึงการขอประทานบัตรเหมือง แร่ในแต่ละขั้นตอนจะต้องแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลเชื่อว่ามีทุนมากพอที่จะดำเนินการได้ถ้าได้รับอนุญาตทั้งนี้รัฐบาล ได้เข้าควบคุม ดังนี้คือ

ก. ใบอนุญาตร่อนแร่ เป็นใบอนุญาตประเภทที่ถือว่าเป็นสิทธิเฉพาะตัว โอนให้ บุคคลอื่นไม่ได้เพื่อให้ผู้ถือร่อนแร่และโลหะในที่ว่างตามที่ระบุไว้ในใบอนุญาต ซึ่งเจ้าหน้าที่ของกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยาเป็นผู้ออกมีอายุหนึ่งปีนับแต่วันออกในการร่อนแร่จะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดและค่า สั่งของพนักงานเจ้าหน้าที่และจะต้องเสียค่าภาคหลวง สำหรับแร่หรือโลหะที่ร่อนได้ตามวิธีการที่กำหนด ผู้ใด ผ่าฝืนทำการร่อนแร่และโลหะโดยไม่มีใบอนุญาตต้องได้รับโทษปรับครั้งละ 40 บาท

ข. อาชญาบัตรตรวจแร่ เดิมราษฎรไทยและชาวต่างชาติสามารถดำเนินการตรวจหา แร่ได้โดยอิสระ รัฐบาลไม่มีส่วนเข้าไปควบคุมโดยตรง แต่ พรบ.ฉบับนี้ระบุว่า ผู้ใดจะตรวจหาแร่ต้องขอใบ อาชญาบัตรตรวจแร่จากรัฐบาลก่อนเพื่อให้ทราบแน่ชัดว่า ในเขตเมืองนั้นมีแร่หรือไม่อย่างน้อยพอแก่การลงทุน เพียงใด ซึ่งกรมราชโลหกิจจะออกใบอนุญาตตรวจทั่วจังหวัดหรือส่วนใดในเขตจังหวัดก็ได้ โดยพื้นที่นั้นต้อง ว่างเปล่าจริง ๆ ไม่มีใครจับจองเป็นกรรมสิทธิ์หรือทำแร่อยู่แล้วโดยการขออาชญาบัตรสำรวจแร่

อาชญาบัตรตรวจแร่เป็นหนังสือสำคัญที่ออกให้แก่ผู้ขอเพื่อให้ผู้ถือมีสิทธิทำการ สำรวจแร่หรือตรวจแร่ ซึ่งเจ้าหน้าที่กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาเป็นผู้ออกมี 2 ประเภท คือ อาชญาบัตรตรวจ แร่ และอาชญาบัตรผูกขาดแร่ อาชญาบัตรตรวจแร่ธรรมดาให้สิทธิผู้ถือในการตรวจแร่ในที่ว่างภายในท้องที่ อำเภอ หรือจังหวัดใดตามที่กำหนดไว้ในอาชญาบัตรเป็นสิทธิเฉพาะตัวโอนให้แก่บุคคลอื่นไม่ได้ ผู้ประสงค์ขอ รับอาชญาบัตรจะต้องไปยื่น ณ สำนักงานท้องที่ ตามแบบพิมพ์ที่กำหนดไว้ด้วยตนเอง หรือจะให้ผู้รับมอบ อำนาจไปยื่นขอแทนก็ได้ เจ้าหน้าที่ของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาเป็นผู้ออกมีอายุ 1 ปี และขอต่อได้ครั้งละ

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2502). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้.

ไม่เกิน 1 ปี ในการตรวจแร่ผู้ถืออาชญาบัตรจะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดในใบอาชญาบัตร หรือตามคำสั่งของพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้ฝ่าฝืนมีโทษปรับครั้งละ 80 บาท

ภายหลังการขออาชญาบัตรตรวจแร่ และได้ดำเนินการสำรวจว่ามีแร่ในพื้นที่ที่ขออนุญาตมากพอจะลงทุนทำเหมืองได้ต้องขออนุญาตอีกครั้งเรียกว่า “อาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่เฉพาะตำบล”

การยื่นขออาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่นั้น ผู้ขอหรือรับมอบจะต้องแนบแผนที่รายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่ที่ยื่นขอแสดงจุดแนวเขต สภาพของการใช้ประโยชน์พื้นที่เป็นพื้นที่ว่างเปล่า หรือเป็นที่ที่บุคคลอื่น มีเจ้าของโดยให้ผู้ว่าราชการจังหวัดหรือนายอำเภอท้องที่รับรองมาพร้อมกับคำขอ เจ้าหน้าที่ของกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยาเป็นผู้ออกมีอายุ 1 ปี อาจขอต่ออายุได้ไม่เกิน 1 ปี แต่จะต้องจ่ายค่าธรรมเนียมล่วงหน้า อาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่มีเนื้อที่แปลงจะไม่เกิน 3,000 ไร่ ผู้ถือสิทธิมีหน้าที่เช่นเดียวกับผู้ถืออาชญาบัตรตรวจแร่ธรรมดาจะเพิ่มมากกว่าก็เพราะสิทธิให้คุ้มถึงลูกจ้างและสิทธิที่สามารถผูกขาดสำรวจแร่ในพื้นที่ ตามอาชญาบัตรนั้นได้แต่ผู้เดียว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) มีการเพิ่มเติมว่า ผู้ขออนุญาตผูกขาดตรวจแร่ จะต้องมียุทธทรัพย์ไม่ต่ำกว่า 1,000 บาท ด้วยมีหลักพิจารณาว่า ผู้ขออาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่ต้องมีทุนพอในการสำรวจก่อนที่จะต้องลงทุนอย่างจริงจังในการขอสัมปทานต่อไป ส่วนสิทธิในการออกอาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่นั้น สำหรับคนในบังคับสยามหากขอต่อกรมราชโลหกิจเจ้ากรมเป็นผู้อนุญาต ถ้าขอในส่วนท้องถิ่น สมุหเทศาภิบาลมณฑลเป็นผู้อนุญาต ส่วนชาวต่างชาติที่อยู่ใต้กฎหมายไทยต้องขออนุญาตต่อเสนาบดี กระทรวงเกษตรแต่ผู้เดียวและชาวต่างชาติที่ไม่อยู่ใต้กฎหมายไทยต้องขอพระบรมราชานุญาตทุกราย

ใน พ.ศ. 2470 มีการแก้ไขระเบียบอนุญาตให้อาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่ที่เดิมให้อำนาจอสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้ออกในส่วนท้องถิ่นโอนมาให้เสนาบดี กระทรวงเจ้าสังกัดของกรมราชโลหกิจออกแต่ผู้เดียว เดิมสมุหเทศาภิบาลมณฑลเป็นผู้ออกนั้น เพราะการทำเหมืองแร่ในเวลานั้นยังมีน้อยรายและเป็นการให้ความสะดวกแก่นายเหมืองด้วยการคมนาคมไม่สะดวก หากให้ทางกรุงเทพฯ ออกจะเกิดความล่าช้า แต่เมื่อมาถึงสมัยนี้ปัญหาทั้งหมดไปจึงโอนมาให้กระทรวงเป็นผู้ออกแห่งเดียวอีกประการหนึ่ง เกิดมีพวคนายหน้าสิทธิเหมืองแร่โดยขอใบอนุญาตผูกขาดตรวจแร่ไว้และขายสิทธิทำเหมืองให้ผู้อื่นหรือบริษัทที่จะทำด้วยราคาแพงเป็นการขัดต่อความเจริญในกิจการเหมืองแร่ ทำให้ผู้ตั้งใจทำจริงขาดประโยชน์ไปทั้งการผูกขาดตรวจแร่นั้นเมื่ออนุญาตให้ผู้ใด หากผู้นั้นขอประทานบัตรรัฐจำเป็นต้องให้เพราะถือว่าได้ลงทุนตรวจแร่ไปแล้ว ฉะนั้นเพื่อขจัดความยุ่งยากเรื่องการเข้าช้อนการให้สิทธิพื้นที่เหมืองแร่ จึงให้กระทรวงเกษตรมีอำนาจออกใบอนุญาตแต่ผู้เดียว เช่น ตัวอย่างคดีวิวาทระหว่างตันจิ้นหงวน (หลวงอนุภาษภูกิต) กับ ตันเองกี (ขุนวิเศษนุกุลกิจ) โดยตันจิ้นหงวนขอรับอาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่ไว้แล้วขายให้ตันเองกีเป็นเงิน 1,000 บาท

ค. ประทานบัตรทำเหมืองแร่ ผู้ที่ต้องการจะทำเหมืองแร่เมื่อขออาชญาบัตรตรวจแร่หรืออาชญาบัตรผูกขาดแร่แล้ว ต้องขอประทานบัตรทำเหมืองเสียก่อนจึงจะลงมือทำเหมืองได้

ประทานบัตรทำเหมือง เป็นหนังสือสำคัญที่ออกให้แก่ผู้ขอเพื่อให้มีสิทธิทำเหมืองในเขตพื้นที่ที่กำหนด ผู้ที่ประสงค์ที่จะยื่นขอประทานบัตรทำเหมืองจะต้องส่งคำขอตามแบบที่กำหนดไปยังสำนักงานท้องที่พร้อมทั้งค่าธรรมเนียมและแนบหลักฐานต่าง ๆ บางประการ เช่น หลักฐานการพบแร่ และแผนที่ภูมิประเทศของพื้นที่ตามคำขอไม่ได้เป็นพื้นที่ที่อยู่ภายในเขตประทานบัตรของผู้อื่นที่มีอายุอยู่หลักฐาน

แห่งทุนทรัพย์และฐานะอาชีพของผู้ขอรวมทั้งหลักฐานด้านเงินทุนที่จะนำมาใช้ให้เพียงพอเหมาะสมกับโครงการทำเหมืองในพื้นที่ตามคำขออนั้นประทานบัตรเหมืองมีอายุไม่เกิน 25 ปี ต้องเสียค่าใช้จ่ายพื้นที่ตามอัตรากำหนดและต้องชำระค่าภาคหลวงสำหรับแร่หลักได้อัตราที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เมื่อคำขอได้รับความเห็นชอบเบื้องต้นแล้ว ผู้ขอจะได้รับแจ้งจากสำนักงานท้องที่ว่าจะให้ผู้ขอทำการรังวัดกำหนดเขตพื้นที่เพื่อทำแผนที่ในประทานบัตรเองหรือจะให้ช่างรังวัดของทางราชการดำเนินการให้หากเป็นการสั่งให้ผู้ขอดำเนินการรังวัดกำหนดเขตจะกำหนดระยะเวลาที่จะต้องรังวัดให้แล้วเสร็จมาด้วย (แต่ต้องไม่เกินกว่า 1 ปี) ผู้ขอจะต้องดำเนินการดังกล่าวและส่งรายละเอียด แสดงหลักฐานการรังวัดและแผนที่ที่ขึ้นรูปอัตราส่วน 1: 200 แสดงรายละเอียดของพื้นที่แนวทางสายแร่ และแสดงที่ตั้งของการก่อสร้างต่าง ๆ ตามโครงการทำเหมืองซึ่งมีค่ารับรองความถูกต้องให้กับสำนักงานท้องที่ภายในระยะเวลาที่กำหนด แต่หากเป็นกรณีที่แจ้งว่าทางราชการจะเป็นผู้ดำเนินการรังวัดกำหนดเขตผู้ขอจะต้องชำระค่าธรรมเนียมฉบับละ 50 บาท และค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ซึ่งอาจสั่งให้ผู้ขอวางเงินจำนวนนี้ล่วงหน้าก็ได้ ขนาดของพื้นที่ประทานบัตรจะต้องไม่เกิน 100 ไร่ สำหรับคำขอการทำเหมืองในสายแร่และไม่เกิน 300 ไร่ ประทานบัตรฉบับหนึ่งใช้ได้ 25 ปี ผู้ถือประทานบัตรจะต้องเปิดการทำเหมืองไม่น้อยกว่าปีละ 6 เดือน หรือ 12 เดือน ใน 2 ปี ทั้งนี้เว้นแต่จะได้รับอนุญาตให้หยุดการทำเหมืองชั่วคราวและผู้ถือประทานบัตรต้องจัดให้มีผู้ชำนาญในการดำเนินการเหมืองแร่ เป็นผู้จัดการคนหนึ่ง เพื่อรับผิดชอบในการทำเหมืองแร่ ในการขอประทานบัตรแต่ละฉบับต้องใช้เวลาถึง 6 เดือน ถึง 1 ปี ผู้ขอจึงได้รับอนุญาตให้ทำเหมืองได้ การที่ผู้ขออนุญาตต้องรอประทานบัตรอยู่นั้นเสียเวลาทำเหมืองแร่ จึงมีการออกใบอนุญาตทำเหมืองแร่ชั่วคราวซึ่งมีประโยชน์ทำให้การทำเหมืองดำเนินไปรวดเร็วไม่เสียเวลาในระยะที่รอประทานบัตร เพราะการรังวัดทำเหมืองต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่า 6 เดือน ขณะเดียวกันเป็นการสะดวกสำหรับนายเหมืองที่เตรียมตัวจะทำเหมืองโดยมีทุนและกลุ่พร้อมแล้วก็จะลงมือทำทันที และรัฐบาลยังได้รับผลประโยชน์ในส่วนค่าภาคหลวงแร่ดิบกว่าเดิมด้วย การอนุญาตออกประทานบัตรเป็นการชั่วคราวแบ่งออกเป็น 2 แผนก คือ สำหรับผู้ขอซึ่งเป็นคนในบังคับสยามและชาวต่างประเทศ

ในการขออนุญาตประทานบัตรทำเหมืองแร่ต้องได้รับความเห็นชอบจากราชโลหกิจประจำมณฑล และกรมราชโลหกิจโดยเสนาบดีกระทรวงจะขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งคนในบังคับสยามและบังคับต่างชาติ ส่วนการออกใบอนุญาตประทานบัตรชั่วคราวเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเป็นผู้อนุญาตคนในบังคับสยาม เมื่อได้รังวัดตรวจเนื้อที่ที่ขอทำเหมืองแร่ถูกต้องตามแบบที่ออกประทานบัตร ให้เสนาบดีมีอำนาจออกประทานบัตรได้ไม่ต้องกราบบังคมทูล

โดยสรุปแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. 2396 - 2475 รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในเกาะภูเก็ต เพื่อเป็นแรงงานและการลงทุนในกิจการเหมืองแร่ดิบบุก ชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งอพยพเข้ามามากกว่าจีนอื่นๆ ได้เข้ามาประกอบอาชีพสะสมทุน และประสบผลสำเร็จในการสร้างฐานะของตนเองจนสามารถเป็นเจ้าของกิจการต่างๆ โดยเฉพาะเหมืองแร่ดิบบุก จากการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดิบบุกมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการขยายตัวด้านการค้า และการเกษตรกรรม รัฐบาลไทยนอกจากจะพึ่งพาผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในกิจการดังกล่าวแล้ว รัฐบาลยังได้อาศัยผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในการเก็บภาษีอากรอีกด้วย โดยการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าภาษีนายอากร ทำให้ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนให้เข้าสู่ระบบขุนนางไทย โดยการพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ให้อย่างขุนนางไทยได้รับ แต่ก็ยังมีผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนได้อาศัยอำนาจทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องต่อรองกับรัฐบาล จนเป็นเหตุให้เสียชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรเป็นจำนวนมาก จึงจำเป็นต้องจัดการปกครองและยอมรับการเปลี่ยนแปลงสังคมในเมืองให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป โดยจะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 4 ต่อไป

บทที่ 4

บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน ในด้านการเมืองการปกครอง

การขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตมีผลทำให้ความต้องการแรงงานของกรรมกรจีนเข้ามาทำงานในเหมืองแร่ดีบุกเป็นจำนวนมาก ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 - 3 จากการเข้ามาของชาวจีนซึ่งประกอบด้วยหลายแซ่ หลายภาษาและมาจากท้องที่ต่าง ๆ กัน เกิดการรวมกลุ่มกันขึ้นเป็นสมาคมดังคำกล่าวที่ว่า "ณ ที่ใดมีชาวจีนอพยพ ณ ที่นั้นจะมีสมาคมลับอยู่ด้วยเสมอ" สมาคมลับที่เกิดขึ้นในเกาะภูเก็ตมีความเกี่ยวพันอย่างยิ่งกับการเหมืองแร่ดีบุก คือสมาคมลับจะทำหน้าที่เป็นผู้จัดหาและควบคุมแรงงานชาวจีนที่อพยพที่เข้ามาทำงานในเหมือง ดังนั้นเมื่อนายเหมืองต้องการแรงงานจะต้องติดต่อโดยผ่านทางสมาคมด้วยเหตุนี้นายเหมืองส่วนใหญ่จึงให้การอุปถัมภ์สมาคมลับ หรือ/และนายเหมืองบางคนก็เป็นหัวหน้าสมาคมลับเอง เพื่อผลประโยชน์ในการจัดหา แรงงานและการคุ้มครอง ในขณะที่เดียวกันแรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามาได้อาศัยสมาคมลับในการหางาน และสงวนงานที่กำลังทำไม่ไห้คนอื่นเข้ามาแย่งชิง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีผลทำให้คนจีนที่เข้ามาล้วนเป็นสมาชิกของสมาคมลับใดสมาคมหนึ่งแทบทั้งสิ้น¹

1. บทบาทการจัดตั้งสมาคมลับของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน

การที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนรวมตัวกันเพื่อปกป้องรักษาผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ปัจจัยทางด้านการปกครองและสังคมก็เป็นสิ่งสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มกันตั้งสมาคมลับ

1.1 ปัจจัยทางด้านการปกครอง

เนื่องจากเกาะภูเก็ตตั้งอยู่ไกลจากเมืองหลวง อุปสรรคทางด้านการคมนาคม การสื่อสาร และกลไกทางการเมืองการปกครองของรัฐบาลเองยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ทำให้เจ้าเมืองกรมการเมืองปกครองกดขี่ประชาชน ดังพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับปัญหาที่เจ้าเมืองและกรมการเมืองต่าง ๆ กดขี่ข่มเหงราษฎรไว้ตอนหนึ่งว่า "เพราะการในหัวเมืองเป็นการไกลพระเนตรพระกรรณ ไกลหูไกลตาท่าน ผู้หลักผู้ใหญ่จะพูดจะทำบังคับบัญชาอะไรไม่คิด ๆ โกง ๆ ก็อาจจะทำไม่ได้ทุกอย่าง เพราะตัวไปนั่งซังเป็นที่สูง ไม่มีผู้ขัดขวางได้ จะพรรณนากริยาของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองที่ทำผิด ๆ ไปนั้น จะรำพรรณนาไปเล่มสมุดหนึ่งก็ไม่พอ... คงจะไปทำผิด ๆ ถูก ๆ บังหลวงฉ้อราษฎ์ ..."²

รัฐบาลได้ตระหนักถึงปัญหาขุนนางหัวเมืองกดขี่ข่มเหงประชาชนแต่อุปสรรคต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้รัฐบาลไม่อาจแก้ไขปัญหาเรื่องนี้ได้ ประเด็นที่น่าสนใจจึงมีอยู่ว่าประชาชนหาทางแก้ปัญหา

¹ พวงทิพย์ เกียรติสกุล. (2534). *บทบาทของชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ตตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25*. หน้า 194.

² กรมศิลปากร. "ประกาศว่าด้วยการเดินเป็นเจ้าเมือง," ใน *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408*. หน้า 158 - 159.

นี้ด้วยตนเองอย่างไร สำหรับคนไทยระบบมูลนายไพร่ได้เข้ามามีส่วนช่วยบรรเทาความเดือดร้อนนี้อยู่บ้าง คือ เมื่อชาวไทยถูกกดขี่ก็อาจจะไปขอความช่วยเหลือจากมูลนายที่ตนสังกัดได้¹ เช่นช่วยให้มูลนายช่วยฟ้องร้องทุกข์ต่อศาล หรือช่วยมาแจ้งให้ส่วนกลางทราบ เป็นต้น ส่วนชาวจีนนั้นทางการมิได้จัดให้เข้าอยู่ในระบบไพร่ จึงไม่มีมูลนายที่จะคอยให้ความคุ้มครองช่วยเหลือในยามที่ได้รับความเดือดร้อนเมื่อเป็นเช่นนี้ชาวจีนจึงต้องแก้ปัญหาด้วยตัวเอง ชาวจีนบางคนจะฝากตัวขอความช่วยเหลือจากขุนนางที่มีอำนาจในท้องถิ่นนั้น แต่ชาวจีนที่เหลือซึ่งมีจำนวนมากมักแก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มเป็นสมาคมฮังยี่ เพื่อขอความช่วยเหลือจากหัวหน้าสมาคมซึ่งโดยทั่วไปจะมีอิทธิพลสูง หลักฐานที่แสดงว่าเจ้าเมืองภูเก็ต^{*} ปกครองบ้านเมืองด้วยความไม่ยุติธรรม และมักมีเรื่องวิวาทกับชาวจีนเสมอ ๆ เช่น “อนึ่งถ้อยความจีนไทยในบ้านเมืองถ้าเป็นความนครบาลหรือแพ่งอาญาที่ดีที่เห็นว่าจะบีบรัดเอาได้ก็รับฟ้องรับชำระเอง คิดเบี่ยงบ่ายถ่วงเทให้โจทก์ จำเลยเข้าเดินเหินกับลูกกับเมียที่โปรดที่รัก ถ้าโจทก์จำเลยเข้าถึงอกถึงใจ นักทางไหนก็ไปทางนั้น เป็นยุติธรรมเหมือนตราชูอย่างนี้ก็เป็นทีเจ็บแค้นของไทยของจีนในเมืองช่อหนึ่ง ...”²

1.2 ปัจจัยทางด้านสังคม

ในกรณีที่ชาวจีนอพยพมาอยู่ในต่างแดน ความจำเป็นในด้านการช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกันดูเหมือนว่าจะยิ่งมากกว่าสมัยที่อาศัยอยู่ในประเทศของพวกตนเสียอีก สมาคมได้ให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกในหลายด้าน เช่น เมื่อสมาชิกเกิดคดีความต้องขึ้นศาล สมาคมก็จะช่วยจ่ายค่าฤชาไต่ หรือถ้าหากถูกศาลพิพากษาลงโทษให้จำคุกก็จะคอยดูแลเอาใจใส่ในด้านความเป็นอยู่ และสมาคมยังให้ความช่วยเหลือในด้านการจัดงานศพ เมื่อสมาชิกถึงแก่กรรมลง³ “เมืองภูเก็ตเป็นหัวเมืองอยู่เกาะขึ้นนอกไพร่บ้านพลเมืองเป็นไทยน้อย ลูกค้าซึ่งมาตั้งค้าขายทำมาหากินอยู่นั้นเป็นจีนจะไม่มีครอบครัวมากกว่ามีครอบครัว ถือเป็นปูนเท่ากึ่งพวกหนึ่ง ยี่หั้นพวกหนึ่ง ต่าง ๆ แซ่กัน แซ่หนึ่งมีหัวหน้านายหนึ่ง ถ้าแซ่ไหนเกิดวิวาทขึ้นแก่พวกใด ๆ แล้วหัวหน้าก็เรียกตลอดกันหมดการเล็กน้อยก็เป็นการใหญ่ ...”³

¹ อคิน ทรัพย์พัฒน์. (2521). *สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416*. หน้า 164 - 183.

^{*} เจ้าเมืองภูเก็ตในขณะนั้นคือ พระยาภูเก็ตโลเทศธรรักษ์ (ลำดวน) เป็นบุตรชายคนโตของพระยาวิชิตสงคราม (ทัต) พระยาวิชิตสงคราม (ทัต) เป็นเจ้าเมืองภูเก็ตมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึง พ.ศ. 2418 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เลื่อนตำแหน่งเป็น “จางวาง” ส่วนตำแหน่งเจ้าเมืองซึ่งว่างลงนั้นบุตรชายคนโตได้เป็นแทน

² จดหมายเจ้าหมื่นไวยวรนาถถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/55). (จ.ศ.1238). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 62 วันอาทิตย์แรม 10 ค่ำ เดือน 5 จ.ศ.1238.

³ บัญชีรายรับ - รายจ่ายกองสีกิยณเด็กสาขาระนอง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/55). (จ.ศ. 1238 - 1239). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 62. หน้า 202 - 203.

³ ว่าด้วยให้พระยาราชวังสันข้าหลวงคุมเรือรบออกไปรักษาเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/7). (จ.ศ.1235). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 8 เลขที่ 43.

1. ยี่หันทงสี* มีสมาชิกกระจายทั่วตลาดทุ่งคา และกะทู้ มีศูนย์บัญชาการหรือที่ชาวจีนฮกเกี้ยน เรียกว่า "กงก้วน" อยู่ที่กะทู้** ระหว่าง พ.ศ.2410 อยู่ใต้บังคับบัญชาของตันแซ "แซ่หลิม" 3 พี่น้อง คือ หลิมเถน หลิมเถ และหลิมเผ่า มีสมาชิกประมาณ 3,500 คน ต่อมาระหว่าง พ.ศ.2419 อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของหัวหน้าตันแซ 10 นาย ได้แก่ เอียวฉง (หลวงจรจันสกล) หลิมบุณ (หลวงบำรุงจินชาติ) หงอจ่าย (หลวงอศุภมงคลสิงขร) ท่ายกongan หลิมเผียด อึ้งสี ตันอวน ตันซัว อองเหี้ยว และโอเกีฉวน (หลวงอำนาจสิงขร)¹

2. ปุ่นถ้ำกงสีหรือเกียนเต็กกงสี มีสมาชิกกระจายทั่วตลาดทุ่งคาและกะทู้เช่นกัน เขตอิทธิพล อยู่ในตลาดภูเก็ต (บางเหนียวปัจจุบัน) ที่ทำการของอั้งยี่สมาคมนี้ ตั้งอยู่ที่ถนนกระบี่*** ใน พ.ศ.2410 มีสมาชิกประมาณ 4,000 คน พ.ศ.2416 มีสมาชิกประมาณ 9,000 คน และต่อมาใน พ.ศ.2418 มีสมาชิก 20,000 คน กลายเป็นอั้งยี่ที่มีอิทธิพลสูงที่สุดในเกาะภูเก็ต ใน พ.ศ.2419 หัวหน้าตันแซที่บังคับบัญชาอั้งยี่กสินี้เป็น "แซ่ตัน" เสียส่วนมาก ได้แก่ ตันเจา (หลวงพิทักษ์จีนประชา) ตันชายหวน (หลวงสุนทรจีนประชา) ตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงจินประเทศ) ตันดำ (หลวงอร่ามสาครเขตต์)² ฯลฯ เป็นต้น อั้งยี่กสินี้มีเรื่องขัดแย้งกับเจ้าเมืองเสมอ ๆ

ความสัมพันธ์ของสมาคมลับอั้งยี่ในเกาะภูเก็ตจะติดต่อกับอั้งยี่สมาคมเดียวกันในต่างจังหวัดรวมถึงสมาคมอั้งยี่ในเกาะป็นังด้วยมีการติดต่อไปมาหาสู่อยู่เสมอ คอยเอาใจใส่ให้ความช่วยเหลือให้คำแนะนำซึ่งกันและกัน³

* พวกอั้งยี่จะเรียกชื่อสมาคมของตนเอง นำหน้าด้วยชื่อเฉพาะแล้วต่อท้ายด้วยกงสี

** ที่ทำการของสมาคมยี่หันทงสีเป็นตึก 2 ชั้นและได้ใช้เป็นโรงเรียนสอนภาษาจีนด้วย คือ โรงเรียนโปยหัว ซึ่งปัจจุบันได้ผูกพันหมดไม่เหลือร่องรอย สถานที่ประกอบพิธีรับสมาชิก ของอั้งยี่กสินี้ปัจจุบันคือบ่อน้ำสาธารณะที่เรียกว่า "บ่อน้ำวันชาติ" ตั้งอยู่ที่หมู่ 3 ต.กะทู้ อ.กะทู้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก (2483). "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50," ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยามนตรีสุริยวงศ์ (วิเชียร บุนนาค) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2483. หน้า 61 – 62.

*** สมาคมแห่งนี้ บนตัวตึกด้านหน้าเป็นรูปคางคก ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรือง ต่อมาเกิดจลาจลใน พ.ศ.2419 ทางรัฐบาลได้รับเป็นของหลวง ในสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้มอบตึกหลังนี้เป็นโรงเรียน คือ โรงเรียนอัมม่นและปัจจุบันคือ โรงเรียนภูเก็ตไทยหัว.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก (2483). "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50," ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยามนตรีสุริยวงศ์ (วิเชียร บุนนาค) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2483. หน้า 61 – 62.

³ จดหมายกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์ที่ 9/1338. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/50/2). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/17 ลงวันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.111.

ที่กล่าวว่าสมาคมอั้งยี่เป็นสมาคมลับนั้นในความเป็นจริงลับเฉพาะการประกอบพิธีกรรมและการถือสัตย์สาบานต่าง ๆ ตัวสมาชิกหรือหัวหน้าสมาคม หรือแม้แต่ตราประทับ* ต่าง ๆ ของอั้งยี่แต่ละกงสี รัฐบาลหรือเจ้าเมือง กรมการเมืองในยุคนั้นรู้จักดีเนื่องจากหัวหน้าอั้งยี่แต่ละแห่งล้วนเป็นนายทุนพ่อค้านายเหมืองหรือเป็นเจ้าภาษีนายอากรที่มีผลประโยชน์ร่วมกับเจ้าเมืองในระบบเหมืองเมือง เนื่องจากเกาะภูเก็ตในขณะนั้นทางเจ้าเมืองยังขาดกำลังพลและสภาพภูมิประเทศอยู่ไกลจากเมืองหลวง ทางรัฐบาลจึงไม่สามารถควบคุมภูเก็ตได้เท่าใดนัก ฉะนั้นการปะทะกันของชนชาวจีนในเกาะภูเก็ต จึงเป็นหน้าที่ของหัวหน้าอั้งยี่ ซึ่งโดยมากจะเป็นหัวหน้าด่านแซ่ด้วย ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้พวกชาวจีนที่รวมกลุ่มกันนี้ไม่เกรงกลัวต่อบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากหนังสือที่มีมาถึงสมุหพระกลาโหมในขณะนั้นว่า “พระยาภูเก็ตจะบังคับการสิ่งใด ก็ไม่มีใครจะตลอด พวกจีนหาใครจะเกรงกลัวนับถือไม่ พวกกรรมการผู้ใหญ่ ก็มีแต่จะคิดรวนเรไปต่างๆ ราษฎรก็ไม่เป็นที่ตั้งใจทำมาหากิน ข้างหลวงซึ่งโปรดเกล้าให้ออกไปรักษาการ ณ เมืองภูเก็ต พวกจีนก็มีแต่จะลบหลู่อำนาจให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศไปทุกวัน ...”¹

1.2.1 การก่อความวุ่นวายของอั้งยี่ในเกาะภูเก็ต

ใน พ.ศ.2410 ปลายรัชกาลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อั้งยี่ทั้ง 2 กงสี คือ ยี่หันกงสี และ ปุนเถ่ากงสี ได้ก่อเรื่องวิวาทกันด้วยเรื่องแย่งชิงสายน้ำที่ทำเหมืองล้างแร่ดีบุก ต่างก็เรียกพรรคพวกของตนมารบกันที่กลางเมือง บริเวณดงไม้ตั้งอยู่ระหว่างตัวเมืองกะทู้และทุ่งคา** ผลของการสู้รบคราวนั้น อั้งยี่ยี่หันกงสีชนะ ปุนเถ่ากงสี เพราะเจ้าเมืองคือพระยาศรีสุทนต์สงครามให้การสนับสนุน คือ เมื่ออั้งยี่ปุนเถ่ากงสีที่ตลาดทุ่งคาปิดเส้นทางขนส่งเสบียงอาหารของอั้งยี่ยี่หันกงสี เจ้าเมืองให้การช่วยเหลือยี่หันกงสีโดยการขนส่งไปทางเรือขึ้นที่อ่าวป่าตองแล้วใช้ช้างบรรทุกเข้าเขตกะทู้ ทำให้อั้งยี่ที่ตลาดไม่พอใจเจ้าเมืองเป็นอันมาก ในการวิวาทครั้งนี้ทางเมืองภูเก็ตไม่มีกำลังเพียงพอที่จะปราบ พระยาภูเก็ตจึงมีใบบอกมาขอความช่วยเหลือจากเมืองตะกั่วป่า และรายงานที่เกิดขึ้นให้รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ทราบ ทางกรจึงแต่งตั้งให้พระยาเทพวรชุน (หุ้ม บุนนาค) ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหมเป็นข้าหลวงออกมาระงับวิวาท โดยมอบหมายให้ดำเนินการเป็น 2 ขั้นตอน ขั้นแรกให้ว่ากล่าวห้ามปรามพวกอั้งยี่ก่อน ถ้าไม่เชื่อฟังจึงค่อยปราบปรามด้วยกำลังซึ่งเกณฑ์มาจากเมืองตะกั่วป่า พังงา กาญจนดิฐ นครศรีธรรมราช ระนอง ชุมพร หลังสวน และไชยา² พวกอั้งยี่เห็นกำลังทางกรุงเทพฯ ยกไปก็ยอมสงบศึก พระยาเทพวรชุนจึงมีคำสั่งให้หัวหน้าอั้งยี่ทั้งสองฝ่ายมา

*ตราประทับนั้นเรียกว่า “ตรามุเตา” เป็นตราของหัวหน้าสมาคมลับจีน ชาวจีนอยู่ภายใต้ความคุ้มครองจะต้องเสียเงินเป็นค่าตอบแทน หัวหน้าจีนจะประทับตรานี้เป็นเครื่องหมายไว้

¹สารบาญชุดพิเศษ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พศ/20). (จ.ศ.1241-1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญชุดพิเศษ เล่ม 20.

²²ปัจจุบันคือบริเวณสนามกีฬาสุระกุล ชาวจีนเรียกบริเวณนี้ว่า “สี่เต็กกั๊” สี่เต็ก หมายถึง ป่าไม้ กั๊ หมายถึง หมู่บ้าน

²สารตราว่าด้วยให้พระยาเทพวรชุนเป็นข้าหลวงออกไประงับจีนวิวาทกัน ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/33). (จ.ศ.1229). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ เล่ม 33 เล่มที่ 69.

ทำสัญญาทันทันว่าจะไม่ก่อวิวาทกันอีก แต่ทั้งสองฝ่ายปฏิบัติตามทันทันได้ไม่นาน ก็ยกพวกเข้าตีกันอีก ใน พ.ศ.2410 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบข่าวได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพวรชน และพระนิเทศพานิช (ตันกิมเจ็ง) เป็นข้าหลวงออกมาปราบปราม เมื่อข้าหลวงทั้งสองรับเหตุการณ์ได้แล้ว ได้คุมตัวหัวหน้าปูนเถ่ากง 8 คน ยี่หั้นกงสี 8 คน รวม 16 คน เป็นตัวแทนของพวกอั้งยี่เข้ามาฟังการ พิพากษาโทษที่กรุงเทพฯ โดยการทันทันอีกครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เหตุผลว่า “ ... ชาวจีนเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองในด้านการทำเหมืองแร่อีกประการหนึ่งพวกอั้งยี่เองก็มีทั้งคนดี และคนเลวปะปนกันไป หากลงโทษตามคำตัดสินพวกอั้งยี่ไม่ว่าดีหรือเลวจะถูกลงโทษเท่าเทียมกันหมดนับว่า ไม่สมควรอย่างยิ่ง ... ”¹

ต่อมา พ.ศ.2414 ซึ่งตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จินอววาย พวกยี่หั้นกงสีเอามีแทงจันทันหลุนพวกขุนเถ่ากงกงสีจนได้รับบาดเจ็บสาหัส ณ ที่ว่าการศาลเมืองภูเก็ต ใน บ้านของพระยาวิชิตสงคราม (ทัต) ผู้เป็นเจ้าเมือง เจ้าหน้าที่ได้จับตัวจินอววายมาซักถาม จินอววายให้การว่า เมื่อพวกขุนเถ่ากงกงสีและยี่หั้นกงสีวิวาทกันที่เมืองภูเก็ตใน พ.ศ.2410 นั้น จินอววายยังอยู่ที่เมืองจิน และได้ ขาวว่าจินอาฮอ ผู้เป็นบิดาถูกจันทันหลุนฆ่าตาย จินอววายจึงเดินทางจากเมืองจินมาอยู่ที่เมืองภูเก็ตเพื่อมา จันทัน หลุน และเพ็งจะมีโอกาสในเดือนแปด พ.ศ.2414 พระยาวิชิตสงครามได้มีใบบอกรายงานเรื่องที่เกิดขึ้นให้ รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ทราบ ทางกรมได้ส่งเรื่องให้ลูกขุน ณ ศาลหลวงพิจารณาโทษ คณะลูกขุนตัดสินให้เขียน จินอววาย 90 ที แล้วประหารชีวิต²

ใน พ.ศ.2415 จินลูกจ้างเหมืองจันทันแทงหุยพวกยี่หั้นกงสี ทะเลาะวิวาทกับจินลูกจ้าง เหมืองจันทันซ้ายหวน (หลวงสุนทรจีนประชา) พวกขุนเถ่ากงกงสีด้วยเรื่องแย่งชิงสายน้ำที่ใช้ทำเหมือง รัฐบาลได้ส่งพระนราธิราชภักดี เป็นข้าหลวงออกไประงับวิวาท³

ต่อมาใน พ.ศ.2416 โจรสลัดพวกยี่หั้นกงสีปล้นเรือสินค้าของพวกขุนเถ่ากงกงสีที่ เกาะยาว เมืองพังงา พระยาวิชิตสงครามเจ้าเมืองมีคำสั่งให้พวกหัวหน้ายี่หั้นกงสีส่งตัวจันทันรายมาให้ทาง การ แต่บรรดาหัวหน้ายี่หั้นกงสีได้ตอบกลับมว่าจันทันราย ผู้ร้ายได้หลบหนีแล้ว พวกขุนเถ่ากงกงสีได้ทราบ ข่าวก็ไม่พอใจยี่หั้นกงสี ทั้งสองฝ่ายเตรียมอาวุธควบคุมกันอยู่พวกขุนเถ่ากงกงสี มีกำลังประมาณ 9,000 คน ยี่หั้นกงสีมีกำลังประมาณ 7,000 คน พระยาวิชิตสงครามจึงมีใบบอกแจ้งเหตุการณ์ให้รัฐบาลทราบ ทาง

¹ว่าด้วยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพวรชนข้าหลวงพาจีนหัวหน้า 16 คนไปเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/1). (จ.ศ.1230-1231). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท เล่ม 1 เลขที่ 60.

²ให้ข้าหลวงไปทำโทษจีนผู้ร้าย ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/4). (จ.ศ.1233). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 4 เลขที่ 57.

³ให้พระนราธิราชภักดีเป็นข้าหลวงออกไปช่วยพระภูเก็จระงับจินลูกจ้างเหมืองลักเปิดน้ำวิวาทกัน. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/6). (จ.ศ.1234). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 6 เลขที่ 54. หน้า 177 – 178.

การจี้สังฆ่าหลวง 2 คน คือ พระยาราชวังสันจางวกรมอาสาจาม และหลวงพิพิธภักดิ์พิจารณา นำเรือรบชื่อ "พิทยัมรณยุทธ" พร้อมด้วยทหารปืนจำนวนหนึ่งออกมาระงับเหตุ¹

ใน พ.ศ.2421 สมาชิกยี่หิ้งกงสีและปูนเถ่ากงกงสีที่อาศัย ณ อำเภอเกาะกู่ ได้ยกพวกเข้าตีกัน พวกยี่หิ้งได้เอาไฟเผาโรงเรียนที่ทำการเหมืองของพวกปูนเถ่ากงไป 2 หลัง ส่วนสาเหตุที่ทำให้เกิดการวิวาทมีอยู่ว่า จินตันเทียวซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งของพวกปูนเถ่ากงได้ประพฤติดนเป็นโจร เทียวปล้นชิงผู้คนที่เดินทางไปมาในเขตเกาะกู่ วันหนึ่งจินตันเทียวได้ปล้นเงินของจินลิ้มหันเด็กซึ่งเป็นพวกยี่หิ้ง จินลิ้มปูนชูน้องชายจินลิ้มหันเด็กได้ไปร้องเรียนต่อหลวงขจรจิ้นสกล (จิ้นเอียวฉง) นายอำเภอจิ้นฝ่ายยี่หิ้งกงสีหลวงขจรจิ้นสั่งให้เจ้าพนักงานไปจับตัวจินตันเทียวมาคุมขังไว้ เมื่อวันเสาร์แรม 10 ค่ำ เดือน 10 เวลาประมาณบ่าย 5 โมงเศษ จินลิ้มชวนพวกปูนเถ่ากง เมื่อทราบข่าวได้นำพรรคพวก 15 - 16 คนมาแย่งตัว หลวงขจรจิ้นสกลจึงนำพวกออกติดตามเกิดสู้รบกัน พวกปูนเถ่ากงสู้ไม่ได้จึงหลบหนีไป หลวงขจรจิ้นสกลจึงนำตัวจินตันเทียวกลับมาขังใหม่ พอใกล้รุ่งจินลิ้มชวนคุมพวกปูนเถ่ากงประมาณ 300-400 ยกพวกกลับมาใหม่ และจะเข้ามาเผาตลาด เกาะกู่ หลวงขจรจิ้นสกลจึงพาพวกยี่หิ้งออกสู้กับพวกปูนเถ่ากง พวกปูนเถ่ากงสู้ไม่ได้พากันถอยหนี พวกยี่หิ้งไล่ตามและเอาไฟเผาที่ทำการเหมืองของพวกปูนเถ่ากงไป 2 หลัง พระยามนตรีสุริยวงษ์ ข้าหลวงใหญ่และพระยาภูเก็จ (ลำตวน) เจ้าเมือง เมื่อทราบข่าวได้สั่งให้พระภักดีสงครามปลัดเมืองคุมทหารออกมาระงับวิวาทและรายงานเรื่องให้รัฐบาลทราบ² สมุหพระกลาโหมได้ส่งคดีความไปให้คณะลูกขุนพิจารณาโทษตัดสินให้เขียนจินตันเทียวและจินลิ้มชวนคนละ 90 ที่ แล้วนำตัวไปประหารชีวิต³ และให้เขียนจินลิ้มหิม พวกยี่หิ้งกงสี ผู้เอาไฟเผาเหมืองของปูนเถ่ากงกงสี 60 ที่ แล้วส่งตัวมาจำคุกที่กรุงเทพฯ ส่วนหลวงขจรจิ้นสกลนั้นให้จ่ายเงินชดเชยทรัพย์สินของโรงเรียนของพวกปูนเถ่ากงที่เสียหายเพราะไฟไหม้ จินลิ้มหิมถูกคุมขังอยู่ที่กรุงเทพฯ ได้ไม่กี่เดือนพวกหัวหน้อยยี่หิ้งสองฝ่ายก็ได้เข้าชื่อกันขอพระราชทานโทษให้กับจินลิ้มหิมและรับประกันว่าจะสั่งสอนไม่ให้จินลิ้มหิมประพฤติดนอีก รัฐบาลจึงปล่อยตัวเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2422⁴

การทะเลาะวิวาทระหว่างจีนพวกเดียวกัน หรือต่างพวกก็ด้วยเรื่องผลประโยชน์ในการทำเหมืองแต่การก่อความวุ่นวายถึงขั้นเป็นจลาจลกลางเมืองใน พ.ศ.2419 ด้วยสาเหตุต่อไปนี้ คือ จากนโยบายการแต่งตั้งหัวหน้าตันแซให้ชาวจีนปกครองกันเองนั้นในทางปฏิบัติเปรียบเสมือนรัฐบาลใช้นโยบายประสานผลประโยชน์กับหัวหน้อยยี่ก๊กต่างๆ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลต้องการให้เกิดความสงบภายในและรายได้จากการลงทุนในเหมืองแร่ดิบุกในเวลาเดียวกันก็เปิดโอกาสให้นายทุนจีน หรือหัวหน้อยยี่แต่ละก่งสร้าง

¹ว่าด้วยให้พระยาราชวังสัน หลวงพิพิธภักดิ์พิจารณา ข้าหลวงเร่งชำระความผู้ร้ายดีเรือ ฆ่าจีนไทย เหลงกับลูกเรือตาย 3 คน ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/7). (จ.ศ.1235). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 8 เลขที่ 44. หน้า 280 - 281.

²ว่าด้วยตอบให้พระพระยาภูเก็จตัดสินคดีความจีนวิวาทเสนอฆ่าหลวงตัดสิน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 18 เลขที่ 86. หน้า 280 - 282.

³ว่าด้วยให้ประหารชีวิตจีนล่วงสัญญาพันธบัตร ณ เมืองภูเก็ต 2 คน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 18 เลขที่ 98. หน้า 304-308.

⁴ว่าด้วยพระราชทานโทษจินลิ้มหิมให้แก่จีนหัวหน้าเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/20). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 45 หน้า 164 - 166.

เงื่อนไขขึ้นมามีอำนาจในทางเศรษฐกิจและการเมืองท้องถิ่นจากรัฐบาลได้เพิ่มขึ้น ก่อนหน้าที่จะการจลาจลจะเกิดขึ้นได้ไม่นานราคาดีบุกในตลาดโลกตกต่ำลงซึ่งมีผลกระทบต่อราคาดีบุกในปิ่นและภูเก็ตทำให้นายเหมืองขาดรายได้ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงนโยบาย การปล่อยสินเชื่อให้กับเหมืองแร่ในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก ซึ่งแต่เดิมทางรัฐบาลอนุมัติให้เจ้าเหมืองหักภาษีของหลวงในแต่ละปีส่วนหนึ่งออกมาเป็นทุนหมุนเวียนให้พวกนายเหมืองกู้ยืมเงินไปลงทุน และให้ชำระบัญชีส่งคืนรัฐบาลภายในสิ้นปีแล้วค่อยเริ่มต้นกู้ยืมใหม่อีกครั้งหนึ่งเป็นปีๆ ไป แต่ใน พ.ศ.2419 ราคาดีบุกตกต่ำรายได้ของรัฐก็ต่ำไปด้วย ขณะเดียวกันเจ้าเหมืองภูเก็ต พระยาภูเก็ต (ลำตวน) ก็เป็นหนี้ค้างส่งภาษีอากรให้กับราชสำนักเป็นจำนวนเงินมากทางรัฐบาลจึงส่งข้าหลวงพิเศษไปควบคุมตรวจสอบระบบการเก็บภาษีและปล่อยสินเชื่อให้กับนายเหมือง มาตรการดังกล่าวได้สร้างความเสียหายให้กับนายเหมืองเป็นอันมากเพราะไม่สามารถกู้เงินจากเจ้าเหมืองมาใช้หมุนเวียนในการลงทุนของตนได้ง่ายเหมือนที่ผ่านมา ขณะเดียวกันรายได้จากธุรกิจต่างๆ ที่เคยได้เป็นกอบเป็นกำก็ลดน้อยลงอันเนื่องมาจากเศรษฐกิจตกต่ำ บางเหมืองจำเป็นต้องปิดกิจการลงหรือไม่ก็ลดปริมาณการผลิตแร่ลงทำให้เกิดการว่างงานเป็นจำนวนมาก กรรมกรจีนได้รับความเดือดร้อนไม่เพียงได้รับความเดือดร้อนจากการว่างงานทางเจ้าเหมืองยังได้ขึ้นราคาค่าผูกปี้จากคนละ 40 เซ็นต์ เป็น 2 เหรียญ 60 เซ็นต์ กรรมกรเลยเดือดร้อนเพิ่มขึ้นและโกรธแค้นเจ้าเหมืองมาก

จีนทำการกำเริบเป็นกบฏ ทั้งนี้เพราะพระยาวิชิตสงครามจางวางประพาศิตัวให้ผิดไปไม่เหมือนแต่ก่อนๆ นั้นหลายประการจึงมีความแค้น คบคิดกันมานานแล้ว 3 เดือน 4 เดือนมาแล้ว ยังไม่ตกลงกันซึ่งพระยาวิชิตสงครามทำให้ผิดกับแต่ก่อนนั้นคือ ถึงฤดูจีนปีใหม่พระยาวิชิตสงครามเคยออกทุนให้แก่จีน ปีนี้บอกหมายประกาศว่าจะไม่ลงทุนให้แก่จีนเหมือนปีที่แล้วๆ มานั้น จีนลูกเหมืองทั้งปวงทราบหมายประกาศ ก็พากันปั่นป่วนไปทั่วทุกตัวคน ถ้าไม่ได้เงินถึงมือก็ไม่จับทำการ จีนนายเหมืองที่มีทุนรอนบ้าง ครั้นจะลงทุนให้เหมือนแต่ก่อน ก็ไม่กล้าลงกลัวจะไม่มีเงินให้กับลูกจ้าง การทำเหมืองก็น้อยกว่าปีที่แล้วๆ มาที่มีทุนมากก็ได้ลงมือทำบ้าง ที่มีทุนน้อยก็หยุดการเสีย จีนลูกเหมืองที่ว่างมิได้ทำการสิ่งใด คิดการกำเริบเป็นโจรผู้ร้ายไปด้วยความขัดสน ดังนี้เป็นความขัดแย้งข้อใหญ่ของจีนหัวหน้าข้อหนึ่ง อนึ่งการผูกปี้เดิมจีนเคยเสีย แต่คนละ 40 เซ็นต์ ครั้นนี้ต้องเสียคนหนึ่งถึง 2 เหรียญ 60 เซ็นต์ จีนได้รับความเดือดร้อนข้อหนึ่ง ...²

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือเจ้าเหมืองภูเก็ต ปกครองบ้านเมืองด้วยความไม่ยุติธรรมมีเรื่องทะเลาะกับพวกจีนบ่อยๆ ตัวอย่างคดีวิวาทที่เจ้าเหมืองมีเรื่องกับพวกจีนจนทำให้พวกจีนรังเกียจและขาดความยำเกรงในตัวเจ้าเหมือง เช่น รายงานการร้องทุกข์ของประชาชนต่อข้าหลวงใหญ่เกี่ยวกับพระยาภูเก็ต(ลำตวน) เจ้าเหมืองมีเรื่องฟ้องร้องกับขุนศรีสมบัตร์และจินตันมาบุน (หลวงสุนทรภักดีสมบัตร์) ซึ่งเป็นโจทก์ตัวเจ้าเหมืองเป็นจำเลย แต่พระยาภูเก็ตสั่งกรมการเมืองให้กดเอาคดีที่ฟ้องร้องให้แพ้ หรือพระยาภูเก็ต

¹ว่าด้วยทุนที่จะลงให้นายเหมือง ณ เมืองภูเก็ตนั้นให้ข้าหลวง กรมการ ปลัดจีน มีบัญชาไว้คลอบจับ. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/9). (จ.ศ.1236). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เลขที่ 63 เล่ม 10. หน้า 154-155.

²พระยามนตรีสุริยวงศ์กราบเรียนสมุทกลาโหม. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/11). (จ.ศ.1237-1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 12 เลขที่ 60 - 61.

³ตอบพระยาอภัยภูธรคดีศึกษาว่าด้วยขุนศรีสมบัตร์กล่าวโทษพระยาภูเก็ต ๔. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล - กพ/35). (จ.ศ.1245 - 1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 42 เลขที่ 87. หน้า 172-173.

ไม่ตัดสินปรับใหม่แต่ปล่อยตัวคนร้ายไป¹ หรือกรณีจินตันลำบาก เจ้าภาษีพื้นเมืองภูเก็ตประมูลภาษีพื้นได้ปีละ 800 เหรียญมาเลย แต่พระยาภูเก็ต (ลำตวน) เขียนส่งรัฐบาลเพียง 600 เหรียญ ทั้งยังลงโทษเมื่อรู้ว่าจะเดินทางมาให้การเป็นพยานที่กรุงเทพฯ² กรณีที่จินตันมาบุน (หลวงสุนทรภักดีสมบัติ) มีเรื่องฟ้องร้องพระยาภูเก็ต (ลำตวน) ในเรื่องที่ดินเหมืองของจินตันมาบุนไปในที่สุดตัดสินให้พระยาภูเก็ตชดเชยเป็นเงิน 9,123 เหรียญ 58 เซ็นต์³ หรือกรณีจินตันตอกได้รับการลงโทษจำขื่อประจานไว้ที่ประตูบ้านเจ้าเมืองภูเก็ต* เพราะทำเรื่องราวร้องทุกข์ต่อพระยารัตนโกษาข้าหลวงใหญ่แทนที่จะมาร้องทุกข์ต่อเจ้าเมือง⁴

จากเหตุผลทั้งหมดหัวหน้าอั้งยี่ขุนเถ้ากงกสิ** ซึ่งมีพลพรรคเป็นจีนส่วนใหญ่ของเกาะภูเก็ตก็หาทางตอบโต้เจ้าเมืองภูเก็ต พร้อม ๆ กันนั้นก็ใช้จิ้งหะดั่งกล่าวหาทางทำลายอิทธิพลของเจ้าเมืองระนอง ซึ่งเป็นหัวหน้าที่แท้จริงของอั้งยี่หั้นกสิในภูเก็ตอีกทอดหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากอั้งยี่หั้นกสิในเมืองระนองชอบกดขี่ข่มเหงพลพรรคของพวกเขาอั้งยี่ขุนเถ้ากงกสิในเมืองระนองแล้วยังใช้ฐานทางการเมืองของอั้งยี่หั้นในจังหวัดใกล้เคียงขยายกิจการผูกขาดภาษีและเหมืองแร่ขึ้นมาอย่างรวดเร็วจนกระทั่งได้อภิสิทธิ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองจากราชสำนักเพิ่มมากขึ้นในช่วงดังกล่าว ซึ่งพัฒนาการเหล่านี้หัวหน้าอั้งยี่ขุนเถ้ากงกสิในเกาะภูเก็ตตระหนักดีว่าจะเป็นภัยต่อสถานภาพทางเศรษฐกิจของตนเอง และทำลายอำนาจของอั้งยี่ขุนเถ้ากงในระยะยาวอีกด้วย⁵

เมื่อรัฐบาลทราบถึงความขัดแย้งได้ป้องกันไม่ให้เกิดการจลาจล จึงส่งเรือปืนและกำลังกองทัพอากาศไปตรึงกำลังอั้งยี่ขุนเถ้ากง ตั้งแต่ปลายปี 2418 ฝ่ายหัวหน้าอั้งยี่ขุนเถ้ากงในเกาะภูเก็ต เมื่อเตรียมมาตรการต่าง ๆ ไว้ตอบโต้แล้วก็ได้เดินทางไปบัญชาการพลพรรคของตนที่สำนักงานใหญ่ในปิ่นังพร้อมกับให้หัวหนาระดับรองอื่น ๆ ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลถอนเรือปืนออกจากภูเก็ตในต้นเดือนมีนาคม

¹ตอบพระยาอภัยภูธรคฤหาสน์ว่าด้วยขุนศรีสมบัติกล่าวโทษพระยาภูเก็ต ๗. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล - กพ/35). (จ.ศ.1245 - 1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 42 เลขที่ 87. หน้า 172-173.

²ตอบพระยารัตนโกษา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/33). (จ.ศ.1245-1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 40.

³ตอบเมืองภูเก็ตว่าเรื่องหลวงสุนทรภักดีสมบัติให้พระยาภูเก็ตฟังคำตัดสิน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล - กพ/35). (จ.ศ.1245 - 1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 42 เลขที่ 84.

*เจ้าเมืองภูเก็ตในขณะนั้น คือ พระยาภูเก็ตโลหะเกษตรารักษ์ (ลำตวน) เป็นบุตรชายคนโตของพระยาวิชิตสงครามจางวาง (หัด) พระยาวิชิตสงครามเป็นเจ้าเมืองภูเก็ตมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึง พ.ศ.2418 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นจางวางที่ปรึกษาของเจ้าเมือง ส่วนตำแหน่งเจ้าเมืองซึ่งว่างลงนั้น บุตรชายคนโตได้เป็นแทน

⁴ให้พระยานราธิราชภักดี หลวงสุนทรเสนี ข้าหลวงออกไปตัดสินความพระยาภูเก็ต หลวงประเทศภักดี ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/4). (จ.ศ.1232-1233). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 9.

**ในขณะนั้น คือ ต้นเนียวยี่ (หลวงบำรุงจีนประเทศ) และต้นข่ายหุน (หลวงสุนทรจีนประชา)

⁵ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2531). "บูรณาการแห่งชาติและการดำรงความเป็นจีน : ในบริบทของประวัติศาสตร์ภาคใต้," ใน รอยร้าวในสังคมไทยบูรณาการกับปัญหาความมั่นคงของชาติ. หน้า 193 - 194.

พ.ศ.2419 แต่ทางรัฐบาลไม่ยอมรับเงื่อนไข เพราะถ้าหากยอมรับก็เท่ากับว่ารัฐบาลไม่มีอำนาจปกครองใดๆ หลงเหลืออยู่ในเกาะภูเก็ตอีกต่อไป ฉะนั้นการลุกฮือจลาจลจึงได้เกิดขึ้นในภูเก็ตและระนองในช่วงเดือนสี่ช่วงฉลองตรุษจีนใน พ.ศ.2419 นั้นเอง¹

ผลของการจลาจลได้สร้างความเสียหายให้กับทรัพย์สินของรัฐบาล เจ้าเมือง วัตวา อาราม และบ้านเรือนของราษฎรโดยทั่วๆ ไป อาคารที่ทำการของรัฐบาลถูกทำลาย วัดถูกเผา 3 แห่ง ส่วนร้านค้าถูกปล้นสะดม 89 แห่ง ในที่สุดรัฐบาลก็สามารถตกลงเจรจากับหัวหน้าอั้งยี่ปุ่นแตกได้² คือ

1. รัฐบาลจะยกเลิกการผูกปี้ชาวจีนในเกาะภูเก็ตจนกว่าเศรษฐกิจเมืองจะดีขึ้น

2. รัฐบาลจะร่วมมือกับหัวหน้าอั้งยี่ปุ่นแตกดำเนินการจำหน่ายฝิ่นให้มีประสิทธิภาพขึ้น

3. ลดราคาค่าภาคหลวงแร่จากอัตรา 1:6 เป็น 1:7

4. รัฐบาลจะไม่ลงโทษผู้ร่วมกระทำผิดใดๆ ในการจลาจลทุกคน

หลังจากการจลาจลสงบลง รัฐบาลก็ดำเนินนโยบายประสานผลประโยชน์กับอั้งยี่ปุ่นแตกงกสต่อไปเพื่อความสงบภายในและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้จากการทำเหมืองแร่ดีบุก ข้อเท็จจริงนี้ทางอั้งยี่ปุ่นแตกก็ตระหนักได้ทำให้อั้งยี่กสินนี้เข้มเกริมมากยิ่งขึ้น เช่น ส่งอาวุธและกำลัง 108 คน³ ไปช่วยหัวหน้าอั้งยี่ปุ่นแตกในเมืองกระบี่ ปล้นฆ่าพระอิศราธิไชย (กลิน ณ นคร) เจ้าเมืองกระบี่ใน พ.ศ.2421 ถึงแม้ทางการจะจับพวกปุ่นแตกบางคนได้ แต่ก็ไม่สามารถลงโทษหัวหน้าปุ่นแตกงกสในเกาะภูเก็ตได้ด้วยเกรงว่าอาจทำให้จีนเมืองภูเก็ตก่อความวุ่นวายดังปรากฏในคำสั่งของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ ตอนหนึ่งว่า

บำรุงจีนประเทศ * แลหลวง	ถ้าให้การรับจะบังคับให้เจ้าทำโทษพวกพ้องมันก็มากเป็นที่ลำบากแก่ข้าหลวงให้เรียก สุนทรจีนประชา ** ประกันไว้การซึ่งจะชำระนั้น ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ ฯ ผ่อนปรนให้ดื้ออย่าให้ส ดั่งสเทือนคบคิดกันกำเริบขึ้นอีกได้ ...⁴
---------------------------------------	---

¹หนังสือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ถึงเจ้าหมื่นเสมอใจราช. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/1).

(จ.ศ.1230 - 1231). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 1 เลขที่ 2.

²หลวงอาษาสงครามบัญชาถึงข้าหลวงเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/8). (จ.ศ. 1236-1239). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 9 เลขที่ 62 - 63.

³สารตราเจ้าพระยามหาเสนาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ. 1240 - 1241). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 18.

* หลวงบำรุงจีนประเทศ คือ ดันเนียวยี นายอำเภอจีน ฝ่ายปุ่นแตก

** หลวงสุนทรจีนประชา คือ ดันชัยหุน นายอำเภอจีน ฝ่ายปุ่นแตก

⁴สารตราเจ้าพระยามหาเสนาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ. 1240 - 1241). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 18.

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรัฐบาลอยู่ในภาวะจำยอม ซึ่งพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชิน บุนนาค) รักษาการแทนสมุหกลาโหมได้บันทึกไว้ใน พ.ศ.2422 ว่า “ขณะนี้ชาวจีนในภูเก็ต เชื่อว่ากรุงเทพ ไม่มีอำนาจพอที่จะลงโทษพวกตนได้เพราะฉะนั้นชาวจีนในภูเก็ตจึงกลายเป็นชาวจีน ที่หยิ่งเยโสกว่าชาวจีน ใดๆ ในพระราชอาณาจักร ...”¹

1.3 ผลกระทบของสมาคมลับอั้งยี่ที่มีต่อการเมือง และเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ต²

แม้ว่าสมาคมลับอั้งยี่จะก่อตั้งขึ้นด้วยจุดประสงค์เพื่อช่วยเหลือกันและกันในหมู่สมาชิกทั้ง ในด้านการประกอบอาชีพ การป้องกันภัย และการสังเคราะห์กันในยามทุกข์ได้ยาก แต่สมาคมก็มีพฤติกรรม หลายประการที่สร้างปัญหาต่อความเดือดร้อนให้แก่สังคม ก่อนผลกระทบในด้านลบต่อการเมือง เศรษฐกิจ และ สังคมในเกาะภูเก็ต ซึ่งสรุปผลได้ดังนี้

1.3.1. ผลกระทบต่อการเมืองการปกครอง

พฤติกรรมของสมาคมลับอั้งยี่ในด้านการก่อการทะเลาะวิวาทจนถึงขั้นเผาทำลาย ทรัพย์สินสมบัติของแต่ละฝ่าย และการก่อการจลาจลทำให้ท้องถื่นตกอยู่ในสภาพวุ่นวายปั่นป่วนชั่วระยะเวลา หนึ่ง ประชาชนตกอยู่ในสภาพที่ตื่นตระหนกตกใจพากันอพยพหนีภัยไปอยู่ที่อื่นชั่วคราวเพราะประชาชนไม่ เชื่อถือและมั่นใจว่าเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจะให้ความคุ้มครองได้ ดังจะเห็นได้จากสภาพเมืองภูเก็ตในคราวเกิด การจลาจลของอั้งยี่ปนเก้ากงกสึดอนปลาย พ.ศ.2419 เข้าปล้นบ้าน เผาวัด ฆ่าคนไทย แม้แต่ตัวเจ้าเมืองพระ ยะภูเก็ตฯ (ลำดวน) ได้หลบหนีไปซ่อนตัวอยู่ที่เกาะปันหยี แขวงเมืองตะกั่วทุ่ง พระยาศรีวิชัยสงคราม (หัต) จางวางเมืองภูเก็ตหนีไปอยู่ที่เขาโต๊ะแซะแม้ว่าในที่สุดรัฐบาลสามารถระงับความวุ่นวายได้ แต่ก็มีผลทำให้ ความเชื่อถือของประชาชนที่มีต่อเจ้าหน้าที่ของทางการลดน้อยลงเกิดข่าวเล่าลือว่ารัฐบาลอ่อนแอ มีอำนาจ น้อยกว่าพวกอั้งยี่ ไม่สามารถเป็นที่พึ่งของประชาชนได้ ที่พึ่งของประชาชนในเกาะภูเก็ตคราวเกิดการจลาจล อั้งยี่ พ.ศ.2419 คือ หลวงพ่อแช่ม เจ้าอาวาสวัดฉลองท่านเป็นที่พึ่งทางใจให้ชาวบ้านต่อสู้กับอั้งยี่จนมีชัย ชนะ หลังจากการจลาจลสงบลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้พระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่พระครูวิ สุทธิวงศาจารย์ตำแหน่งสังฆปาโมกข์ เมืองภูเก็ต³ ซึ่งสภาพเช่นนี้นับว่ามีผลเสียต่อการปกครองอยู่ไม่น้อย รัชกาลที่ 5 เคยทรงกล่าวประชดถึงปัญหาข้อนี้ว่า “ในบัดนี้การก็ปรากฏไปถึงยุโรปว่าจีนหัวหน้าจะมีอำนาจ กว่าเจ้าแผ่นดินแล้ว เห็นว่าเป็นการเสียแก่บ้านเมืองมาก ขอให้คิดดูให้จงดี ...”⁴

¹พระยามนตรีสุริยวงศ์กราบเรียนที่สมุหกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/55). (จ.ศ.1237-1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เลขที่ 60 - 61.

²ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2528, มีนาคม). “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367-2453,” ศิลปวัฒนธรรม. 6(5) : 110 - 111.

³ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระครูวัดไชยธารารามเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่มที่ 18 เลขที่ 28 หน้า 101-102.

⁴สารตราเจ้าพระยามหาเสนาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล - กพ/1). (จ.ศ.1240 - 1241). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 18.

1.3.2. ผลกระทบต่อเศรษฐกิจ

พฤติกรรมการก่อการจลาจลของสมาคมลับอั้งยี่ ได้มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจในระยะนั้น คือ ทำให้เหมืองแร่ดิบถูกต้องปิดกิจการชั่วคราวเนื่องจากขาดแรงงานที่จะใช้ในการผลิต เพราะพวกอั้งยี่พากันหยุดงานไปร่วมการวิวาทสู้รบหรือไปร่วมก่อการจลาจล ถึงแม้จะปิดกิจการเพียงชั่วคราวย่อมมีผลกระทบในด้านลบต่อสภาพเศรษฐกิจในระยะนั้นอยู่ไม่น้อย นายเหมืองไม่สามารถส่งแร่ออกมาขายได้ตามปกติส่งผลให้ภาวการณ์ให้รัฐน้อยลงด้วย

ทางด้านรัฐบาลไทยเองได้ตระหนักถึงปัญหาอั้งยี่ที่เกิดขึ้น และได้พยายามแก้ไขปัญหานี้ให้หมดสิ้นไปโดยใช้นโยบาย 3 ประการ คือ นโยบายให้ความอนุเคราะห์แก่ชาวจีน นโยบายป้องกันเหตุร้ายและนโยบายควบคุมการตั้งอั้งยี่ ในที่สุดรัฐบาลก็สามารถล้มล้างสมาคมอั้งยี่ลงได้ในตอนต้นรัชกาลที่ 6

2. บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในด้านการเมืองการปกครอง

จากนโยบายให้ความอนุเคราะห์แก่ชาวจีนเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนได้มีบทบาทในด้านการเมืองการปกครอง คือ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ชาวจีนในเกาะภูเก็ตรวมตัวกันเป็นสมาคมลับนั้น เพราะต้องการช่วยเหลือพึ่งพากันเป็นพื้นฐาน หากพิจารณาอย่างผิวเผินบทบาทข้อนี้เป็นการกระทำที่ไม่ก่อปัญหาใดให้แก่สังคม แต่ความเป็นจริงแล้วบางครั้งบทบาทดังกล่าวได้ก่อความเดือดร้อนให้แก่ท้องถิ่นอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น การก่อจลาจลสู้รบกันเองเพื่อแย่งชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจใน พ.ศ.2410 หรือเพื่อปกป้องเพื่อนร่วมกลุ่มที่ไปวิวาทกับสมาชิกอั้งยี่อีกกลุ่มหนึ่งดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น ทางรัฐบาลตระหนักว่าถ้าปล่อยไว้เรื่องลูกหลานอาจทำให้หัวเมืองใกล้เคียงซึ่งมีพรรคพวกของสมาคมลับทั้งสองฝ่ายรวมถึงสมาคมลับในปิ่นจะส่งกำลังมาช่วยเหลือฝ่ายของตน เรื่องจะลุกลามใหญ่โตอาจเป็นสาเหตุให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงได้ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงได้ดำเนินนโยบายความอนุเคราะห์แก่ชาวจีนเพื่อให้ชาวจีนมีความรู้สึกว่าได้รับการปกป้องคุ้มครองจากรัฐบาลอย่างเพียงพอ โดยการมอบบทบาททางการเมืองการปกครองให้กับชาวจีนปกครองกันเอง เช่น การเป็นหัวหน้าแซ่ตระกูลหรือกงสีหรือ “วิธีการเลี้ยงอั้งยี่” การแต่งตั้งกรรมการเงินได้แก่นายอำเภอจีน ปลัดจีน และกรรมการพิเศษเป็นหัวหน้าชำระความในศาลจีน และการเป็นผู้นำการปกครองหัวเมืองตะวันตก

2.1 บทบาทการเป็นหัวหน้าด่านแซ่หรือกงสี

รัฐบาลได้นำเอาวิธีการปกครองอั้งยี่หรือที่เรียกว่า “วิธีการเลี้ยงอั้งยี่”¹ มาใช้ซึ่งวิธีนี้ดัดแปลงมาจากระบบกัปตันจีน* และระบบกังจู** ซึ่งเป็นวิธีการของอังกฤษที่ใช้ปกครองจีนในเขตเหมืองแร่ดีบุกและเขตเกษตรกรรมในหัวเมืองมลายูของอังกฤษนับว่าเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลใช้วิธีนี้ที่ภูเก็ตก่อน และต่อมาได้นำไปใช้ที่กรุงเทพฯ การเลี้ยงอั้งยี่นี้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มีความเห็นว่าจะเป็นวิธีป้องกันมิให้ชาวจีนก่อความวุ่นวาย ด้วยการเลือกหัวหน้าด่านแซ่ที่พวกจีนนับถือขึ้นเป็นหัวหน้าปกครองดูแล ดังปรากฏในคำสั่งของท่านที่มีไปถึงพระยาภูเก็ต (ทต) ตอนหนึ่งว่า “ในเมืองภูเก็ตนั้น มีจีนเป็นกำลังบ้านเมืองมากกว่าภาษาอื่น ๆ ควรจะยกย่องจีนตัวนายซึ่งพวกจีนนับถือมากนั้นไว้เป็นหัวหน้าสัก 1 ถา 2 นาย จะได้สั่งสอนว่ากล่าวง่าย เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นในพวกของผู้ใดก็หาตัวนายซึ่งเป็นหัวหน้าว่ากล่าวคนเดียว การจะตะลอดทั้งกับบ้านเมืองก็จะเรียบร้อยลง ...”²

กล่าวได้ว่าวิธีการดังกล่าวจะช่วยลดปัญหา แก้อความยุ่งยากถ้าพวกฝ่ายจีนพวกใดก่อความวุ่นวายขึ้นพวกหัวหน้าจีนที่ตั้งขึ้นนี้สามารถประกอบอาชีพของตนได้อย่างอิสระ แต่เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นที่เกี่ยวกับชาวจีนก็จะเข้ามาประชุมพร้อมกับเจ้าเมือง กรมการเมือง แก่ไขข้อขัดข้องต่างๆ ในยามปกติหัวหน้าด่านแซ่ก็ปกครองดูแลสมาชิกด่านแซ่ในกงสีของตนให้ประพฤติอยู่ในขอบเขตของกฎหมาย ถ้าหัวหน้าจีนคนใดปฏิบัติงานได้ดี ก็จะได้รับแต่งตั้งให้มียศหรือบรรดาศักดิ์อย่างขุนนางและข้าราชการไทยด้วย³

หัวหน้าด่านแซ่ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองดูแลสมาชิกแซ่เดียวกัน แบ่งเป็นพวกขุนเก่ากงสีและยี่หันกงสี พวกขุนเก่ากงสีจะมีจำนวนมากกว่าพวกยี่หันกงสี

หัวหน้าด่านแซ่ฝ่ายขุนเก่ากงสีมีจำนวน 53⁴ นาย ได้แก่

¹สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึงพระยาเสนาสุจิต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กพ/35). (จ.ศ. 1229 - 1230). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 35.

*วิธีการที่อังกฤษปกครองคนจีนในเขตเหมืองแร่ดีบุกในหัวเมืองมลายูใช้กับตันจีน (Chinese Captian) หรือหัวหน้าชุมชนจีนเป็นตำแหน่งแต่งตั้งเพื่อปกครองชุมชนจีนทางอ้อมด้วยการให้อภิสิทธิ์แก่ชาวจีนปกครองกันเองภายใต้ผู้นำหรือหัวหน้าของตน ตำแหน่งนี้สามารถสร้างผลประโยชน์ความมั่งคั่ง และการมีอิทธิพลให้กับหัวหน้าชุมชนได้อย่างมาก เพราะหัวหน้าเป็นที่รู้จักของทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายปกครองและชาวจีนในชุมชนเป็นผู้ประสานงานติดต่อระหว่างผู้ปกครองท้องถิ่นและชุมชนอีก นอกจากนี้ยังทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชนด้วย

**ระบบกังจู ผู้ที่เป็นกังจู จะมาจากหัวหน้าชุมชนในเขตการทำกรเพาะปลูกมีการเกณฑ์แรงงานเข้ามาทำการเพาะปลูก โดยอยู่ในระบบกงสี กังจูมีอำนาจในการตัดสินคดีความระหว่างชาวจีนด้วยกัน กังจูมักเป็นผู้ผูกขาดหรือเหมาภาษีในเขตกงสีที่ตนรับผิดชอบด้วย

²สารตราเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/33). (จ.ศ.1128-1129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 33 ลงวันที่ 31 ตุลาคม 2410.

³แหล่งเดิม.

⁴สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2483). “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยามนตรีสุริยวงศ์ (วิเชียร บุนนาค). หน้า 61-62.

แซ่ตัน : ตันเจา (หลวงพิทักษ์จีนประชา) ตันเทียน ตันปักข้าว ตันเหลียง ตันแทนคิว ตันข่ายหวน (หลวงสุนทรจีนประชา) ตันมาชาย ตันเซียวจี ตันเคียน ตันปี่ ตันสุย ตันบูเจียง ตันเส ตันเสียง ตันกัว ตันคี่ ตันผอ ตันขาน ตันเค่ง ตันสามยัง ตันลิกอ ตันห้าว ตันตอง ตันปายหยี ตันซัว ตันเซียงลุน

แซ่ลิม : ลิมจู ลิมชวน ลิมเก

แซ่อ่อง : อ่องชีว (หลวงประเทศจีนารักษ์) อ่องโกเสง

แซ่เอี้ยว : เอี้ยวอันเหยียน เอี้ยวเซงหลง เอี้ยวสุนเลียง

แซ่อื่นๆ : ชัวเสียง หงอจี ขอจี แด่ห้อไฮ เตียวจัน อัวเคียน โฮลุน เจียสุย ชุโฮยเซียว อึงเหียด อึงตึง ตอดอง งานเอี้ยว เสี่ยวหิม จัวกาย เอียบถ่าน งานเมก

หัวหน้าตันแซ่ฝ่ายยี่หนังกสิ มี 10 นาย¹ ได้แก่ เอี้ยวฉอง (หลวงขจรจีนสากล) ลิมบุณ (หลวงบำรุงจีนชาติ) หงอจ่าย (หลวงอศุภวงศ์สิงขร) ทายกงอาณ ลิมเมียด อึงสิ ตันอวน ตัวซัว อองเหี้ยว และเตียวเกา

บทบาทของหัวหน้าตันแซ่ที่ช่วยในการปกครอง ได้แก่ เหตุการณ์ก่อจลาจลของสมาคมลับใน พ.ศ.2419 ดังคำกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นเสมอจราช ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองฝิ่นทะเลตะวันตก กราบบังคมทูลถวายรายงานการปราบจลาจลต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

ในเวลานั้นที่เมืองภูเก็ต พวกโจรจีนยังลอบเผาบ้านเรือนของราษฎร ฆ่าฟันกัน แต่ยังไม่ทราบว่ายี่ไทยจีนจะตายสักเท่าใด พวกจีนหัวหน้าตันแซ่รวมหัวสับนายพากันเข้ามาที่ออฟฟิศปรึกษาพร้อมกัน ทำหนังสือสัญญาไว้ต่อข้าพระพุทธเจ้าและพระยาริขิตสงครามจางวางใจความว่า พวกจีนหัวหน้าและกรมการจีนจะกำชับพวกจีนตามแซ่ มิให้เที่ยวปล้นชิงเผาบ้านเรือน ทำอันตรายแก่คนไทย และจะห้ามพวกจีนมิให้ถือเครื่องศัตราวุธเข้ามาในเมือง จีนผู้ใดไม่ฟังจะเอาปิ่นยังถ้าถูกตายจะตรวจดูว่า คนที่ตายนั้นเป็นแซ่ไหนแน่แล้วจะปรับไหมจีนหัวหน้าตันแซ่นั้นให้กับผู้ตาย ...²

จากการก่อความวุ่นวายของอั้งยี่ที่ปรากฏใน พ.ศ.2410-2430 แสดงให้เห็นว่านโยบายเลียงอั้งยี่ของรัฐบาลประสบความสำเร็จล้มเหลวซึ่งมาจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ

1. ข้อจำกัดทางด้านเงินในบังคับอังกฤษและจีนเข้ารีต ทำให้รัฐบาลไม่กล้าลงโทษสมาชิกอั้งยี่ที่อยู่ในบังคับอังกฤษที่ก่อความวุ่นวายอย่างรุนแรงมักผ่อนปรนให้เสมอ เมื่อทำผิดแล้วได้รับโทษน้อยพวกอั้งยี่เลยได้ใจ พากันละเมิดสัญญาที่ตนกับกองความวุ่นวายอยู่บ่อยๆ³

2. กำลังทหารของรัฐบาลไม่ค่อยจะมีประสิทธิภาพ ปฏิบัติงานได้ไม่เข้มแข็ง อั้งยี่ไม่เกรงกลัวต่อการกำเริบทำร้ายอำนาจของทางการ¹

¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาตำราพระอักษร (2483). "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50," ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยามนตรีสุริยวงศ์ (วิเชียร บุนนาค). หน้า 61-62.

²แหล่งเดิม. หน้า 45 - 46.

³สำเนาพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พศ/20). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 พ.ศ. เล่ม 13 ที่ 189 ร.ที่ 402/40 วันพฤหัสบดี แรม 13 ค่ำ เดือน 4 จ.ศ.1240 (พ.ศ.2421).

2.2 บทบาทในการเป็นนายอำเภอจีน ปลัดจีน และกรมการพิเศษ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้ระบบไพร่ในการควบคุมประชาชนในกลุ่มต่างๆภายในราชอาณาจักรไม่ว่าจะเป็นคนไทย มอญ เขมร ลาวและญวน แต่เฉพาะชาวจีนนั้นรัฐบาลถือว่าเป็นคนต่างประเทศและไม่ได้ควบคุมด้วยระบบไพร่

คำว่า “ชาวจีน” นั้นรัฐบาล หมายถึง คนจีนและเชื้อสายที่ไผ่ผมเปี้ย บุตรหรือหลานจีน ถ้ายังไผ่ผมเปี้ยก็ถือว่าเป็นคนจีน แต่ถ้าไปสักข้อมือขึ้นทะเบียนก็ถือว่าเป็นคนไทยอยู่ในระบบไพร่ แม้ว่าไผ่ผมเปี้ยก็ตาม² การที่รัฐบาลไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองไม่ได้ควบคุมชาวจีน ภายใต้กระบวนการต่างๆทางเศรษฐกิจด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องให้ชาวจีนเป็นอิสระจากระบบไพร่ และหาวิธีอื่นที่เหมาะสมในการควบคุมชาวจีน ในระยะแรกของสมัยรัตนโกสินทร์ รัฐบาลควบคุมคนจีนโดยผ่านกรมท่าซ้ายและการผูกปี³ วิธีการควบคุมชาวจีนในระยะแรกยังไม่ซับซ้อนเพราะคนจีนยังมีจำนวนน้อย แต่จากรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา จำนวนชาวจีนในเมืองไทยได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นและกระจายไปสู่ตามหัวเมืองต่างๆ หลายหัวเมือง ฉะนั้นการใช้วิธีการควบคุมชาวจีนโดยผ่านกรมท่าซ้ายและการผูกปี จึงไม่เพียงพอ รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงก่อนการปฏิรูปการปกครองใน พ.ศ.2436 ได้เพิ่มตำแหน่งผู้ปกครองชาวจีนอีกหลายตำแหน่งในระบบราชการไทย ตำแหน่งที่เพิ่มขึ้นกระจายไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ที่ชาวจีนไปตั้งหลักแหล่งอยู่ เกาะภูเก็ตก็เป็นหัวเมืองหนึ่งที่มีคนจีนฮกเกี้ยนอพยพมาอยู่เป็นจำนวนมาก จนสามารถรวมกลุ่มก่อความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง เช่น การก่อกบฏของจีนฮกเกี้ยนใน พ.ศ.2410 สร้างความหนักใจให้กับรัฐบาลเป็นอันมาก เพราะต้องแก้ปัญหาความไม่สงบภายใน และยังพะวงกับการแทรกแซงของอังกฤษซึ่งต้องการที่จะเข้ามามีอิทธิพลในเกาะภูเก็ต นโยบายการแก้ปัญหาความไม่สงบภายในและการควบคุมให้ชาวจีนอยู่อย่างสงบไม่ก่อความวุ่นวาย คือ การแต่งตั้งหัวหน้าตันแซให้ปกครองตนเอง และยังควบคุมชาวจีนโดยการแต่งตั้งผู้นำชาวจีนให้เป็นนายอำเภอจีน ปลัดจีน ซึ่งคัดเลือกจากชาวจีนที่ได้รับการยอมรับความเป็นผู้นำในเขตชุมชนนั้นๆ และดูจากฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

การแต่งตั้งผู้นำชาวจีนให้ปกครองคนจีนด้วยกันนั้นมีแง่ดีในทางจิตวิทยา คือ ชาวจีนมีความรู้สึกปลอดภัยว่ามีหัวหน้าที่เป็นคนเชื้อชาติเดียวกันคอยให้ความช่วยเหลือคุ้มครองในยามที่เดือดร้อน ขณะเดียวกันทางการไทยก็จะได้คนที่ช่วยเหลือในการควบคุมดูแลชาวจีนมิให้ประพฤติผิดกฎหมาย นายอำเภอจีนและปลัดจีนมีอำนาจและหน้าที่ต่างกัน ดังต่อไปนี้

¹สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงกรมการหัวเมืองปักษ์ใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/38). (จ.ศ.1228 - 1229). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ. เล่มที่ 38 ลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2410.

²ว่าด้วยเรื่องให้พระยาเทพราชขุนและข้าหลวงกองสักเลกเร่งชำระบัญชี กลับไปเฝ้าทูลละอองฯ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/25). (จ.ศ.1255). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ.เล่ม 25 ลำดับที่ 64. หน้า 187 - 188.

³ครุฑกร ชูสวัสดิ์. (2524). ผูกปี: การจัดเก็บเงินค่าแรงงานแทนการเกณฑ์จากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 152, 116, 165 - 172.

2.2.1 นายอำเภอจีน¹

ผู้นำชาวจีนที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอำเภอจีน ถือว่าเป็นขุนนางไทยในระบบราชการ และจะทำงานภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าเมือง รวมทั้งต้องรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาพร้อมกับเจ้าเมือง กรมการเมืองปีละ 2 ครั้ง

นายอำเภอจีนมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของชาวจีนในท้องถิ่นที่ตนรับผิดชอบพิจารณา ประณีประนอมคดีความเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่คนจีน แต่ถ้าเป็นคดีความแพ่งความอาญาจะต้องส่งตัวโจทก์ จำเลยไปให้เจ้าเมืองและกรมการพิจารณาตัดสิน ในกรณีที่ชาวจีนมีคดีความกับกลุ่มชนอื่นๆ นั้น ถ้าชาวจีนเป็นโจทก์ก็ให้นายอำเภอจีนช่วยฟ้องร้องให้ แต่ถ้าชาวจีนเป็นจำเลยก็ให้ควบคุมตัวนำมาส่งให้เจ้าเมือง กรมการเมืองและในทั้งสองกรณีนายอำเภอจีนจะต้องไปนั่งฟังการพิจารณาคดีด้วย นอกจากหน้าที่ในด้านคดีความแล้ว นายอำเภอจีนยังต้องรับผิดชอบในเรื่องการจัดทำบัญชีรายชื่อชาวจีนในท้องถิ่นที่ตนคอยควบคุมดูแลว่ามี อยู่เท่าไร ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ไหน ทำอาชีพอะไร รวมทั้งนำชาวจีนเหล่านั้นมาผูกปี้ข้อมือ เมื่อถึงกำหนดเวลาผูกปี้ ในขณะเดียวกันก็ต้องคอยดูแลว่าไม่ให้ชาวจีนประพฤติผิดกฎหมาย

สำหรับในเกาะภูเก็ต มีชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่มากและส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเป็น กรรมกรตามเหมืองแร่ต่างๆ ชาวจีนเหล่านี้ได้รวมกลุ่มทางสังคมเป็นสมาคมลับฮั้งยี่ 2 สมาคม คือฮั้งหิ้นและ ปุนเถากง รัฐบาลจึงแต่งตั้งนายอำเภอจีนเมืองภูเก็ตโดยแยกเป็นฝ่ายฮั้งหิ้นและปุนเถากง ดังนี้คือใน พ.ศ.2413 รัฐบาลตั้งกรมการจีนเมืองภูเก็ต 4 คน เป็นนายอำเภอจีนฮั้งหิ้น 2 คน ได้แก่ หลวงบำรุงจีนชาติ (จีนลิ้มบุณ) หลวงขจรจีนสกล (จีนกอกซ่ง) ส่วนนายอำเภอฝ่ายปุนเถากง ได้แก่ หลวงพิทักษ์จีนประชา (จีนตันเค) และ หลวงนิเทศจีนารักษ์ (จีนองผิว)² ต่อมาจีนตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงจีนประเทศ) และจีนตันข่ายหวน (หลวง สุนทรจีนประชา) ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายอำเภอจีนฝ่ายปุนเถากง³ ใน พ.ศ.2433 จีนตันเลียนก็ได้รับสัญญา บัตรแต่งตั้งเป็นหลวงขจรจีนสกล จีนตันเพ็กเกียดได้รับสัญญาบัตรเป็นหลวงพิทักษ์จีนประชา ตำแหน่งนาย อำเภอจีนทั้ง 2 คน⁴

2.2.2 ปลัดจีน⁵

ปลัดจีนเป็นตำแหน่งที่แต่งตั้งเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ปลัดจีนจะรับราชการอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าเมือง ปลัดจีนและนายอำเภอจีนที่รัฐบาลแต่งตั้งขึ้นเรียกรวมกันว่า “กรมการจีน” กรมการจีนมีหน้าที่ช่วยเจ้าเมืองควบคุมดูแลชาวจีนให้อยู่อย่างสงบเรียบร้อย หน้าที่อีกประการของกรมการ

¹ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2535,กุมภาพันธ์). “การควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการ ปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2325-2435,” *ศิลปวัฒนธรรม*. 13(4) : 186 - 187.

²ประกาศแต่งตั้งนายอำเภอจีนและปลัดจีนเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/2). (จ.ศ. 1232). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 2 เลขที่ 21.

³แหล่งเดิม.

⁴พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (2507). *ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทาง เรือรอบแหลมมลายู ร.ศ. 109*. หน้า 107.

⁵ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2535,กุมภาพันธ์). “การควบคุมชาวจีนใน สมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการ ปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2325 – 2435,” *ศิลปวัฒนธรรม*. 13(4) : 189 - 190.

จีน คือ การให้ความช่วยเหลือแก่ชาวจีนในเรื่องต่างๆ ที่ชาวจีนร้องเรียนและเป็นที่ปรึกษาของเจ้าเมืองในปัญหาที่เกี่ยวกับชาวจีน

ปลัดจีนเป็นผู้ที่มีตำแหน่งและฐานะสูงสุดในหมู่กรมการจีน มีอำนาจหน้าที่ทั้งในด้านการควบคุมดูแล การพิจารณาตัดสินคดีความ และการให้ความช่วยเหลือแก่ชาวเชื้อสายจีนในด้านต่างๆ เหมือนกับนายอำเภอจีนต่างกันเพียงปลัดจีนมีอำนาจกว้างขวางครอบคลุมทั่วเมือง ในขณะที่นายอำเภอจีนรับผิดชอบเฉพาะในกลุ่มภาษากลุ่มศาสนา กลุ่มสังคม หรือในท้องถิ่นของตน นอกจากนั้นในการพิจารณาตัดสินคดีความเล็กๆ น้อยๆ ของชาวจีน ปลัดจีนจะพิจารณาตัดสินถึงขั้นปรับสินไหม พินัย เพียงแต่ถ้าเมื่อพิจารณาแล้วจะต้องแจ้งความบังคับพร้อมไปกับเจ้าเมืองกรมการในหัวเมืองที่มีปลัดจีน ถ้าตำแหน่งเจ้าเมืองว่างลงและกรมการไทยที่เป็นผู้ใหญ่ไปราชการที่อื่น ปลัดจีนก็จะเป็นผู้รักษาราชการแทนเจ้าเมือง การแต่งตั้งปลัดจีนได้ดำเนินสืบต่อจนมาถึงช่วงการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยทั่วๆ ไปแล้วเมืองต่างๆ ที่มีชาวจีนอาศัยอยู่มากจะมีปลัดจีนเพียงคนเดียว แต่ในเมืองภูเก็ตในสมัยรัชกาลที่ 5 มีปลัดจีนสองคนโดยแยกเป็นปลัดจีนฝ่ายยี่หั้นกงสีและปูนเกล้ากงกสิตังสำเนาหลักฐานการแต่งตั้งความว่า

ให้จีนต้นตำซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองภูเก็ตเป็นหลวงอรรณพสาครเขตรวิเสสสงครามสยามรัชภักดีปลัดฝ่ายจีนภูเก็ต* ถือศักดินา ๘๐๐ ตั้งแต่ ณ ๖ ๙ ๑๒ คำ ศักราช ๑๒๓๔ เป็นวันที่ ๑๔๔๑ ในรัชกาลปัตยุบันนี้...¹ ให้จีนโอ๊กฉวน ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองภูเก็ต เป็นหลวงอำนาจสิงขรสุนทรสงครามสยามวิชิตภักดี ปลัดฝ่ายจีนเมืองภูเก็ต** ถือศักดินา ๘๐๐ ตั้งแต่ ณ... คำ ปีวอจัตวาตก ศักราช ๑๒๓๔ เป็นวันที่... ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ...²

2.2.3 กรมการพิเศษ

หลังจากการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค รัฐบาลได้แต่งตั้งตำแหน่ง“กรมการพิเศษ” ขึ้นแทนกรมการจีน แต่มีฐานะต่ำกว่าตำแหน่งกรมการจีนและมีอำนาจน้อยกว่า กรมการจีนเป็นตำแหน่งที่ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ส่วนกรมการพิเศษได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองโดยผ่านความเห็นชอบของกระทรวงมหาดไทย ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของเจ้าเมืองในปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับชาวจีนและช่วยปฏิบัติราชการบางประการตามคำสั่งของเจ้าเมืองเป็นคราวๆ ไป ไม่มีอำนาจหน้าที่ทางด้านการบริหารหรือพิจารณาตัดสินคดีความแต่อย่างใด ในสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ เป็นข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลภูเก็ต ท่านได้แต่งตั้งพวกหัวหน้อยยี่ หัวหน้าตันแซ และคหบดีชาวจีนขึ้นเป็นคณะกรมการพิเศษช่วยงานปกครองบ้านเมืองร่วมกับราชการโดยขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นการให้กำลังใจ พอมีเหตุการณ์วิวาทระหว่างกรมการกับนายเหมือง ท่านก็ส่งคณะกรมการพิเศษไประงับเหตุ สายใคร่กับผิดชอบลูกน้องของตนซึ่งได้ผลดีกว่าใช้กำลังของทางราชการ

คณะกรมการพิเศษของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ที่ตั้งจากบรรดาหัวหน้อยยี่ หัวหน้าตันแซและคหบดี ต่อมาได้กลายเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตและมีลูกหลานสืบต่อมาจนปัจจุบัน คือ หลวงอำนาจนารักษ์ (ตันควด) ตันตระกูลตันทะเวทย์ พระอรรณพสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด) ตันตระกูลตันทัยย

* ปลัดจีนภูเก็ตฝ่ายปูนเกล้ากง

¹ กรมศิลปากร. (2521). การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5. หน้า 25.

** เป็นปลัดจีนฝ่ายยี่หั้นกงสี กระทุ

² กรมศิลปากร. (2521). การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5. หน้า 25.

พระพิทักษ์ชินประชา (ตันม้าเสียง) ตันตระกูลตันทวนิช หลวงขจรจีนสกล (ตันเลียนกี) ตันตระกูลวงศ์ขจร หลวงอนุภาษภูเก็ตการ (ตันจันหงวน) ตันตระกูลหงษ์หยก ฯลฯ เป็นต้น

2.3 บทบาทการเป็นหัวหน้าชำระความในศาลจีน

ในการปกครองคนจีนในเกาะภูเก็ต นอกจากจะแต่งตั้งหัวหน้าตันแซ่ และกรมการจีนปกครองดูแลคนจีนแล้ว ทางรัฐบาลยังได้จัดตั้งศาลจีนไว้ตัดสินคดีของคนจีนอีกด้วย เพราะชาวจีนส่วนใหญ่ไม่รู้จักจารีตธรรมเนียมศาลไทย และบางคนก็พูดไทยไม่ได้เป็นการลำบากในการให้ความไต่ถาม สำหรับคนจีนที่อยู่นอกบริเวณไฟร์ไม่มีมูลนายคอยรับผิดชอบเมื่อเกิดคดีความขึ้นที่พึ่งของเขาเหล่านี้ คือ สมาคมลับฮั้งยี่ที่เขาสังกัดอยู่ รัฐบาลจัดตั้งศาลจีนตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เพื่อป้องกันมิให้ชาวจีนที่เดือดร้อนหนีเข้าไปอยู่ภายใต้บังคับอังกฤษ ศาลจีนในเมืองภูเก็ตทำหน้าที่ตัดสินคดี เฉพาะชาวจีนซึ่งคู่ความทั้งสองเป็นคนจีนในบังคับไทย หรือคนหนึ่งเป็นจีนในบังคับไทยอีกคนเป็นจีนในบังคับต่างชาติ ในกรณีที่เป็นจีนในบังคับต่างชาติทั้งคู่จะต้องขึ้นศาลกงสุล ศาลจีนในเมืองภูเก็ตตัดสินได้เฉพาะคดีเล็กๆ น้อยๆ ถ้าเป็นคดีโทษรุนแรงจะต้องส่งไปบอกไปยังเมืองหลวง

ใน พ.ศ.2434 ศาลจีนในเกาะภูเก็ตมีอยู่ 2 แห่ง คือ ตลาดกลางเมืองภูเก็ต และที่ตลาดกะทู้ เพราะทั้งสองแห่งเป็นชุมชนจีน ในตลาดกลางเมืองภูเก็ตหลวงสุนทรจีนประชา (จินตันข่ายหุน) เป็นหัวหน้าชำระความมีรายได้ปีละ 1000 เหรียญมาเลย์ ส่วนที่ตลาดกะทู้หลวงอำนาจนารักษ์ (จินตันควด) เป็นหัวหน้าชำระความ จินตันขุนเขียนเป็นผู้ช่วยมีรายได้ให้รัฐบาลปีละ 500 เหรียญ¹ ในการชำระตัดสินความจะมีปลัดจีนและนายอำเภोजินร่วมตัดสินคดีด้วย แบ่งเป็นฝ่ายฮั้งเก้งและปุนถ้ำกง ฝ่ายละ 6 คน ฝ่ายปุนถ้ำกงมีหลวงอร่ามสาครเขตร (จินตันต้า) ปลัดจีนและอีก 5 คน เป็นนายอำเภोजิน คือ หลวงพิทักษ์จีนประชา (จินตันเซา) หลวงประเทศจีนารักษ์ (จินนองชีว) ขุนราชอากร ขุนบาลหิน และจินตันหลุน ส่วนฝ่ายฮั้งเก้งมีหลวงอำนาจสิงขร(จินโอ๊กฉวน) ปลัดจีน หลวงขจรจีนสกล (จินเอี้ยวฉง) หลวงบำรุงจีนชาติ (จินลิ้มปุน) หลวงปราบสิงขร หลวงวิชิตและจินบานฮก² อาจจะมีชาวจีนที่เป็นที่นับถือของทั้งฝ่ายไทยและจีนร่วมตัดสินกับเจ้าเมืองด้วย ตัวอย่างคดีวิวาทของชาวจีนในบังคับไทยทั้งคู่ความ คือ เรื่องของหลวงขจรจีนสกล (จินเอี้ยวฉง) วิวาทกับจินลิ้มชวนเกี่ยวกับเรื่องการแบ่งเขตทำเหมือง³ หรือกรณีหลวงอร่ามสาครเขตรกับจินซอมาเฮงวิวาทกันด้วยเรื่องแย่งสายน้ำทำเหมือง⁴ คดีทั้งสองคณะกรรมการตัดสินโดยใช้วิธีประนีประนอมโดยเจ้าเมืองและกรมการจีนให้แบ่งเขตใหม่

¹บัญชีเมืองภูเก็ตส่งรายงานภาษีต่างๆ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ. 110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/17 ลงวันที่ 26 มกราคม ร.ศ.110.

²ให้ข้าหลวงไปทำโทษจีนผู้ร้าย ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/4). (จ.ศ.1232-1233). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 4 เลขที่ 57. หน้า 167-171.

³ให้พระยาภูเก็ตรับตัดสินคดีความหลวงขจรจีนสกล. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ. 1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 18.

⁴ว่าด้วยส่งคำตัดสินความจีนซอมาเฮงและหลวงอร่ามสาครเขตรออกไปบังคับบัญชา ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/13). (จ.ศ.1237-1238). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 14 เลขที่ 23. หน้า 99-100.

ดังที่กล่าวมาข้างต้นว่า สาเหตุหนึ่งที่ตั้งศาลจีนขึ้นมาเพราะต้องการป้องกันมิให้ชาวจีนเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษ แต่ไม่ได้ผลนักเพราะชาวจีนจะหนีไปสมัครเป็นคนในบังคับอังกฤษเสมอถ้ามีโอกาสเพราะถ้าเกิดคดีสามารถฟ้องร้องไปยังศาลกงสุลอังกฤษที่ป็นได้โดยเฉพาะชาวจีนที่มีคดีกับเจ้าเมืองภูเก็ต ถ้าไม่ได้เป็นคนในบังคับอังกฤษจะไม่มีโอกาสฟ้องร้องได้เลย

2.4 การเป็นผู้นำการปกครองในหัวเมืองตะวันตก

เนื่องจากเกาะภูเก็ตเป็นเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่มากและมีอิทธิพลรวมตัวกันก่อจลาจลจนวุ่นวายสร้างความหนักใจแก่รัฐบาลเป็นอย่างมาก รัฐบาลได้แก้ไขโดยการให้คนจีนปกครองตนเองแต่ก็ได้ผลในระยะหนึ่ง ชาวจีนก็รวมตัวกันก่อจลาจลจนถึง พ.ศ.2430 สาเหตุหนึ่งคือการมีเรื่องไม่พอใจกับเจ้าเมืองเพราะเจ้าเมืองไม่ยุติธรรม ดังนั้นเพื่อลดความขัดแย้งระหว่างข้าราชการในท้องถิ่นกับชาวจีนในเกาะภูเก็ต ทางรัฐบาลจึงจำเป็นต้องหาชาวจีนในท้องถิ่นที่มีความสามารถและเป็นที่ยอมรับของเมืองหลวงมาปกครองดูแลเกาะภูเก็ต เพื่อรักษาความสงบภายในรัฐบาลเกรงว่าถ้าเกิดความวุ่นวายในตัวเมืองภูเก็ตจะเป็นช่องทางให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงได้ เพราะอังกฤษแสดงความปรารถนาที่จะได้เมืองภูเก็ตเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของแร่ดีบุก

ดังนั้นหลังจากการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคแล้วหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตก คือ พังงา ระนอง ตรัง กระบี่และภูเก็ต ได้รับการปฏิรูปเป็นมณฑลภูเก็ตและให้ภูเก็ตเป็นศูนย์กลางและที่ตั้งทำการของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล ในด้านการเลือกตัวเทศาภิบาล เพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลดังกล่าวข้างต้นจำเป็นต้องหาผู้ที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจและเข้าใจสภาพปัญหาของหัวเมืองเหล่านี้ดีพอ ปรากฏว่ารัฐบาลไม่อาจหาบุคคลที่มีความสามารถตามที่ต้องการได้ในส่วนกลาง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงตระหนักถึงปัญหาเรื่องนี้ว่า บุคคลที่จะมาดำเนินนโยบายต่างๆ ในฐานะตัวแทนของรัฐบาลและสนองนโยบายของรัฐบาลได้อย่างมีประสิทธิภาพในแต่ละท้องถิ่นนั้นนอกจากจะเป็นข้าราชการที่จงรักภักดีและมีความสามารถในการบริหารงานตามหน้าที่แล้ว ยังจะต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ ต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลสนับสนุนทั้งด้านส่วนตัวและครอบครัวจึงจะสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐบาลจึงมีนโยบายตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลจากข้าราชการที่สืบตระกูลมาจากเจ้าเมืองหรือคหบดีดั้งเดิมในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นส่วนใหญ่ เหตุผลในการตั้งพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นข้าหลวงมณฑลภูเก็ตจึงเป็นทำนองเดียวกัน¹ รัฐบาลไม่อาจปฏิเสธได้ว่าตระกูล ณ ระนอง เป็นตระกูลชาวจีนฮกเกี้ยนที่สำคัญตระกูลหนึ่งในหัวเมืองฝั่งตะวันตกที่มีอำนาจและอิทธิพลเหนือกลุ่มครอบครัวชาวจีนฮกเกี้ยนและจีนอื่นๆ ที่ประกอบการค้าขาย และกิจการเหมืองแร่ในบริเวณนี้ สมาชิกในตระกูล ณ ระนอง ได้ควบคุมกิจการการค้าสำคัญหลายด้านในหลายเมืองแถบนี้ เช่น บริษัทโกทวน ซึ่งเดินเรือขนส่งผู้คนและสินค้าระหว่างปีนัง และหัวเมืองฝั่งตะวันตกแต่เพียงบริษัทเดียว ฯลฯ เป็นต้น ดังที่หนังสือพิมพ์ปีนังกาเซตตีได้บรรยายไว้อย่างแจ่มชัดเมื่อ พ.ศ.2433 ว่า

รัฐบาลสยามได้ยอมรับว่าตนเองไร้ประสิทธิภาพในการปกครองดินแดนต่างๆ จึงได้มอบหน้าที่ดังกล่าวให้กับผู้ว่าราชการเมืองที่เป็นจีนหลายแห่งและเพราะความเชื่อถือในข้าราชการเหล่านี้เองจึงทำให้หลายจังหวัดที่ปกครองในลักษณะดังกล่าวสามารถปรับปรุงกิจการต่างๆ ของรัฐได้ดีกว่าจังหวัดอื่นๆ ที่ปกครองโดยชาวสยามหรือหัวหน้านา

¹ ตรีณิ แก้วม่วง. (2520). พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) : ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ.2444 - 2456. หน้า 110.

เลย รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ตระหนักดีถึงข้อเท็จจริงดังกล่าว จึงได้ให้ความเชื่อมั่นสูงสุดตลอดจนให้อิสระอย่างเต็มที่ต่อการที่จะจัดกิจการภายในของจังหวัดต่างๆ ในภาคใต้แก่ตระกูลที่รู้จักกันดีเป็นที่นับถืออย่างสูงในหมู่ชาวจีนป็นิ่ง (ตระกูล ณ ระนอง) โดยสมาชิกของตระกูลนี้ได้ทำหน้าที่ปกครองดินแดนต่างๆ ของประเทศมาเป็นเวลา 2 ชั่วคนแล้ว ความเชื่อดังกล่าวคือหลักประกันที่ดีที่รัฐบาลสยามจะสามารถปกป้องทรัพย์สินและอิสรภาพอื่นๆ ให้รอดพ้นจากความยุ่งยากนานัปการ ซึ่งยังคงดำรงอยู่ในภูมิภาคแถบนี้ ...¹

ก่อนที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์จะมาดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ใน พ.ศ.2444 นั้นได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตรัง ท่านได้พัฒนาเมืองตรังขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการค้าที่ใหญ่ที่สุดของภาคใต้² ทำให้ผู้คนชาวจีนออกเกียนในเกาะภูเก็ตมีความศรัทธาในตัวท่านเพิ่มขึ้น และยกย่องท่านให้เป็น “ตัวเก๋า” ของบรรดาชาวจีนทั่วชายฝั่งทะเลตะวันตกในขณะนั้น³ เพราะผลประโยชน์ที่ได้จากการพัฒนาดังกล่าวมิใช่จะเป็นประโยชน์เฉพาะกลุ่มธุรกิจหุ้นส่วนของตระกูล ณ ระนองเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมด้วยในเวลาเดียวกันอังกฤษได้เฝ้ามองการพัฒนาดังกล่าวด้วยความสนใจ เพราะกลุ่มธุรกิจของตระกูล ณ ระนอง เช่น กลุ่มเคียนหงวนและโกหงวนและหุ้นส่วนสำคัญอื่นๆ ของตระกูลนี้ใน สเตรท เซ็ตเทิลเมนต์ (Straits Settlement) ก็กำลังขยายทุนขึ้นมารวดเร็วในอาณานิคมของตนนอกเหนือจากนั้นแล้วอังกฤษก็ตระหนักดีว่าเกาะภูเก็ตมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ดีบุกไม่น้อยกว่าดินแดนใดๆ ในเขตอิทธิพลของตนจึงต้องการให้รัฐบาลไทยรีบพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (Infrastructure) ในเกาะภูเก็ตอย่างจริงจังเพราะอังกฤษต้องการให้นายทุนของตนเข้ามาลงทุนในเกาะภูเก็ตเช่นเดียวกัน ในที่สุดอังกฤษก็ได้ตัดสินใจบีบให้รัฐบาลไทยแต่งตั้ง คอซิมบี้ เป็นสมุหเทศาภิบาลใน พ.ศ.2444 แม้ว่าทางฝ่ายปกครองในกรุงเทพฯ ไม่ค่อยจะพอใจในการกระทำของอังกฤษมากนัก แต่ก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าวได้เพราะสนธิสัญญาฉบับปี พ.ศ.2440 อย่างไรก็ตามเมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตแล้วท่านได้ดำเนินนโยบายต่อต้านการขยายทุนของอังกฤษในเกาะภูเก็ตเพราะตัวท่านมีทั้งความรู้และวิธีการจัดการ (Knowledge and know - how) จากเครือข่ายธุรกิจของท่านในดินแดนอาณานิคมอังกฤษและฮอลันดาเข้าสู่เกาะภูเก็ตทันที เช่น การอนุญาตให้กัปตันเอ็ดเวิร์ด โทมัส ไมล์ส (Edward Thomas Miles) มาลงทุนประกอบกิจการเรือขุดในเกาะภูเก็ตใน พ.ศ.2450⁴ เป็นต้น

เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต แล้วถือได้ว่ารัฐบาลได้แต่งตั้งให้คนจีนปกครองคนจีนด้วยกัน เพราะพระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็นลูกจีนออกเกียนที่เกิดในเมืองไทย เติบโตในครอบครัวที่มีวัฒนธรรมและความเป็นอยู่แบบจีนออกเกียน เมื่อมาเป็นข้าหลวงมณฑลที่มีคนจีนออกเกียนอาศัยอยู่มากก็คงจะไม่มีปัญหา นอกจากนี้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ยังเป็นผู้มีประสบการณ์ในการรับราชการดูแลเมืองที่มีชายเขตติดต่อดังระหว่างไทยกับดินแดนในปกครองของอังกฤษ มาตั้งแต่

¹Copy หนังสือพิมพ์ Penang Gazette กรมหลวงเทววงศ์วโรปการทูตกรมขุนสมมติอมรพันธ์ที่ 51/1263. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ.125.

²ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2529, ตุลาคม - 2530, มีนาคม). “ทุนจีนในภาคใต้ : บทวิเคราะห์เฉพาะยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” เศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับทุนจีนในไทย. 6(1-2) : 95.

³แหล่งเดิม.

⁴T.A.Miles. (1969). “Diamond Jubilee of Tin Dredging,” in *The Milestone : Commemoration of the First Tin Dredge in Thailand*. p.4.

เริ่มแรกคือเมืองกระบุรีดินแดนติดต่อกับพม่าเป็นต้น จึงทำให้พระยารัษฎาได้มีโอกาสพบเห็นและทราบเรื่องราวเกี่ยวกับดินแดนในครอบครองของอังกฤษตลอดเวลาที่มีความเข้าใจลึกซึ้งถึงแนวนโยบายและกลวิธีในการบีบบังคับไทย ผลประโยชน์ที่อังกฤษสนใจจุดอ่อนของไทยที่ควรแก้ไข วิธีดำเนินการที่จะหลีกเลี่ยงอันตรายจากอังกฤษรวมทั้งวิธีการที่ผู้ปกครองท้องถิ่นจะสามารถแก้ไขสถานการณ์ และพยายามกำจัดช่องว่างที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนในบังคับอังกฤษในมลายู พม่า กับราษฎรไทยในหัวเมืองตะวันตก ในระหว่างที่ท่านรับราชการท่านได้มาประจำอยู่ที่เกาะภูเก็ต ได้ประกอบคุณูปการต่อภูเก็ตมากมายเช่น การทะนุบำรุงท้องถิ่น การจัดการรายได้ การจัดการสาธารณสุข โภค การศึกษา ฯลฯ เป็นต้น จนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปและของรัฐบาล ปรากฏว่าหลังจากที่ท่านถึงแก่กรรมใน พ.ศ.2456 ภูเก็ตถึงกับร้องโรยตามท่านไปด้วยดังจะเห็นได้จากบันทึกความทรงจำของสมเด็จพระนครสวรรค์วรพินิตเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในสมัยรัชกาลที่ 7 ที่ทรงสนทนากับพ่อค้าจีนมณฑลภูเก็ตใน พ.ศ.2473 ว่า

ผู้จะเป็นเทศาภิบาลเกิดถ้าได้คนเข้าใจการค้าขายจะเป็นประโยชน์ดีมากและพรรณนาถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นเทศาภิบาลเป็นอย่างดีถึงทุกประการว่า ในทางค้าขายทางปิ้ง ลิงคโปร หรือสหรัฐมาลาเย เขาเริ่มจะคิดทำกัน พระยารัษฎาสิบลูเสียก่อนแล้ว เพราะเป็นคนกว้างขวางมีเพื่อนฝูงมากและไปมาสับฟิงอยู่เสมอ เมื่อรู้แล้วก็มาจัดการกับพ่อค้าทางนี้ คิดตระเตรียมการล่วงหน้าเข้าหาไว้ การเปลี่ยนแปลงอย่างใดทันทีที่เสมอ แต่เทศาภิบาลต่อมาไม่รู้เรื่องอะไรอย่างว่าแต่จะรู้ล่วงหน้า แม้รู้ภายหลังก็ล่าช้ามาก เทศาภิบาลนี้ได้แต่รักษาการไปตามระเบียบท่าอะไรโผล่โผล่ไม่ได้ การบำรุงบ้านเมืองก็ทำไม่ได้โดยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ เงินแป๊ะเจี๊ยะ ค่าเหมืองแร่ปีหนึ่งมากๆ ก็ต้องส่งเข้าพระคลังหมดเอามาทำอะไรไม่ได้ ...¹

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบทบาท และความสามารถของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ที่มีความคิดก้าวหน้าและทันสมัยอยู่เสมอ

3. ผลจากการที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนได้เข้ามามีบทบาทในด้านการเมืองการปกครอง

การที่รัฐบาลให้ชาวจีนปกครองตนเอง เป็นการเปิดโอกาสให้ชนชั้นนำชาวจีนฮกเกี้ยนได้เข้ามามีบทบาทในด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งก่อให้เกิดผลหลายประการ คือ

3.1 ผลประโยชน์ส่วนตัว จากนโยบายการเลี้ยงฮกเกี้ยน ซึ่งเป็นนโยบายที่ให้ชาวจีนปกครองตนเองที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 5 เป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มหัวหน้าด้านแซ่ที่มีอิทธิพลสร้างเงื่อนไขทางการเมืองระหว่างประเทศมาใช้ให้เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลัง พ.ศ.2423 เป็นต้นมาเป็นช่วงที่อังกฤษเพิ่มมาตรการทางการเมืองหลายประการบีบให้รัฐบาลเปิดโอกาสให้ตนเองเข้ามามีบทบาทในเกาะภูเก็ต หัวหน้าฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตจึงได้โอกาสดังกล่าวแปลงสถานะของตนเองเป็นคนในอังกฤษมากขึ้น² เช่น การสมัครเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษของจินตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงเงินประเทศ) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน เพื่อผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและถือโอกาสหลีกเลี่ยงกฎหมาย

¹เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทูลเกล้าฯ ถวายบันทึกการสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ต. (กระดาษฝรั่ง). (พ.ศ.2473). ตัวเขียนเส้นหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.1/17 ลงวันที่ 14-19 มีนาคม 2473.

²ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2531). "บูรณาการแห่งชาติและการดำรงความเป็นจีน : ในบริบทของประวัติศาสตร์ภาคใต้," ใน รอยร้าวในสังคมไทย : บูรณาการกับปัญหาความมั่นคงของชาติ. หน้า 196 - 197.

ไทยเมื่อทำความผิดก็ไม่ต้องขึ้นศาลไทย ต้องไปฟ้องร้องกันในศาลที่ตนสังกัดอยู่ซึ่งมีหนทางชนะมากกว่าแพ้ เมื่อได้เข้าเป็นจีนในบังคับต่างประเทศแล้วก็ไม่เกรงกลัวกฎหมายไทยซึ่งรัฐบาลก็ตระหนักได้ถึงปัญหานี้แต่การสานผลประโยชน์กับหัวหน้างี้ในเกาะภูเก็ต โดยเฉพาะขุนเจ้าก่งกงสีคือให้ความร่วมมือกับตระกูล ณ ระนอง ขึ้นมาแข่งขันกับฮังยี่ปุ่นเจ้าก่งในเกาะภูเก็ต เพราะตระกูลนี้คุมกำลังฮังยี่ปุ่นกงสี ซึ่งเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับขุนเจ้าก่งกงสี และ ภายในเวลาไม่กี่ปีภายหลังการตายของพระยารัตนเศรษฐี (คอซู่เจียง) ต้นตระกูล ณ ระนอง ใน พ.ศ.2425 ทายาทของตระกูลนี้สามารถสร้างฐานอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจขึ้นมาอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งกลายเป็นกลุ่มอิทธิพลที่มีบทบาทสำคัญในหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตก¹ ฉะนั้นการแต่งตั้งพระยารัฐประดิษฐ์ซึ่งเป็นทายาทคนหนึ่งของตระกูล ณ ระนอง ก็ด้วยเหตุผลนี้ นอกเหนือจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงการจัดหาผู้ปกครองไปปกครองมณฑลภูเก็ตว่า “คนภูเก็ตเป็นคนหยิ่งไม่เข้าเรื่อง ไร้วัวเป็นคนป็นอยู่เสมอ ... เห็นควรว่าจะต้องหาคนที่มีความรู้พอที่จะได้รับพวกนั้นให้อยู่ได้ ผู้ปกครองในมณฑลนี้จึงไม่เพียงแต่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ราชการดีเท่านั้น แต่ต้องเป็นผู้มีความรู้กว้างขวางเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเสมอด้วย ...”²

3.2 มีแรงงานชาวจีนอพยพเพิ่มขึ้น จากการอยู่รวมตัวกันภายใต้การปกครองกันเองทำให้ชาวจีนรู้สึกปลอดภัยจากการกดขี่จากชาวจีนด้วยกันและจากสมาคมลับ สุจริตชนตั้งใจทำมาหากินเพื่อสร้างฐานะ อันมีผลต่อเศรษฐกิจของประเทศ กระตุ้นให้ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเกาะภูเก็ตมากขึ้น

3.3 การปกครองท้องถิ่น ช่วยระงับความวุ่นวายที่ชาวจีนก่อขึ้น เช่น การก่อการจลาจลของสมาคมฮังยี่ซึ่งเนื่องมาจากการขัดผลประโยชน์กันเองหรือการถูกขุนนางไทยต่างถิ่นกลั่นแกล้งก็ได้ การแต่งตั้งผู้นำชาวจีนให้ปกครองกันเองแม้จะไม่สามารถทำให้ปัญหาฮังยี่หมดสิ้นไป แต่ก็มีส่วนช่วยลดความรุนแรงของปัญหาลงบ้างอีกทั้งมีส่วนช่วยทำให้ความวุ่นวายดังกล่าวยุติลงได้โดยเร็วไม่เห็นนานจนเป็นผลเสียหาย เช่น การก่อการจลาจลของฮังยี่ใน พ.ศ.2419 เจ้าหมื่นเสมอใจราช (ชื่น บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายทะเลตะวันตกในขณะนั้นได้ดำเนินการปราบปรามด้วยการใช้กำลังจากหัวเมืองใกล้เคียงและได้เรียกหัวหนาดันแซ่เพื่อให้ความเกลี้ยกล่อมพวกกรรมกรจีนโดยการเขียนตัวออกไปห้ามพวกจีนตามกงสี ตามแซ่ ที่พากันยกพวกเพื่อก่อความวุ่นวายให้เลิกกลับไป เหตุการณ์จึงสงบลงได้³

4. เกิดความสวามิภักดิ์ต่อรัฐบาลไทย ทำให้ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีความจงรักภักดีต่อรัฐบาลไทยเนื่องจากชนชั้นนำชาวจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงแล้วได้รับการยอมรับฐานะทางสังคม เพราะทางรัฐบาลไทยเปิดโอกาสให้แก่พ่อค้านายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนทั้งหลายได้มีความก้าวหน้าในสังคมไทย

¹ ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2531). “บูรณาการแห่งชาติและการดำรงความเป็นจีน : ในบริบทของประวัติศาสตร์ภาคใต้,” ใน รอยร้าวในสังคมไทย : บูรณาการกับปัญหาความมั่นคงของชาติ. หน้า 198.

² รายงานเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/2). (ร.ศ.15). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.14/4/74 ลงวันที่ 7 ธันวาคม ร.ศ.115.

³ เรื่องจีนกบฏเมืองภูเก็ต เมืองระนอง โบบอกเจ้าหมื่นเสมอใจราช. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/55). (จ.ศ.1238). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 62 วันพฤหัสบดี แรม 9 ค่ำ เดือน 4 จ.ศ.1238.

4. นโยบายของรัฐบาลไทยที่มีต่อบทบาททางการเมือง การปกครองของผู้นำของชาวจีนฮกเกี้ยน

ถึงแม้ว่ารัฐบาลไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 จะประสบปัญหาที่เกิดขึ้นจากการก่อการจลาจลของฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ต การสมัครเข้าเป็นคนในบังคับต่างชาติ รัฐบาลได้แก้ปัญหาตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น แต่ท่าทีโดยทั่วไปของรัฐบาลที่มีต่อผู้นำชาวจีนในสมัยนี้เป็นไปโดยยึดหลักถ้อยทีถ้อยอาศัยและการประสานประโยชน์ ไม่มีมาตรการปฏิบัติใดที่แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลมีนโยบายรุนแรงในขณะเดียวกันรัฐบาลไทยในระบุนั้นก็ตระหนักถึงความจำเป็นในการที่จะต้องดำเนินนโยบายควบคุมดูแลไม่ให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมาอีกแน่นอนนโยบายนั้นแบ่งได้ 2 ทาง¹ คือ การพระราชทานยศบรรดาศักดิ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ การออกพระราชบัญญัติต่างๆ

4.1 การพระราชทานยศบรรดาศักดิ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์

การพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ให้แก่ชาวจีนที่ได้ทำคุณงามความดีให้กับราชสำนักไทยนั้นมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและได้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เหตุผลสำคัญ คือ เป็นการตอบแทนการรับใช้ราชสำนักด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและมีความสามารถในการจัดเก็บภาษีอากรเมื่อประมูลได้แล้ว พ่อค้าชาวจีนนั้นก็จะได้รับการแต่งตั้งบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางไทยระดับสูงทันทีมียศเป็นขุน หรือหมื่น มีศักดินา 400 ทำหน้าที่ผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรให้รัฐในเขตที่ตนประมูลได้ เช่น จินตันมาบูน ได้เข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 รับประมูลภาษีเป็นนายอากรดีบุกแล้วได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็นหลวงสุนทรภักดีสมบัติ² ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บทบาทของผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงเป็นเจ้าภาษีอากรเท่านั้น แต่เป็นผู้ที่มีอิทธิพลทางการเมืองการปกครองของท้องถิ่นอีกด้วย และเพื่อให้เกิดความสงบรัฐบาลจึงได้แต่งตั้งเป็นผู้นำในการปกครองท้องถิ่นและผู้นำในการปกครองตนเอง ทั้งยังพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ให้กับชาวจีนเหล่านั้นด้วย เช่น การแต่งตั้งจินตันดำ หัวหน้าด่านแซ่ “แซ่ตัน” เป็นหลวงอรัณยสาครเขตร ตำแหน่งปลัดจีนฝ่ายขุนแก้วกงสีและจีนโอ๊กฉวน เป็นหลวงอำนาจเขตสิงขร ปลัดจีนฝ่ายยี่หั้นกงสี ฯลฯ เป็นต้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การตั้งบรรดาศักดิ์เป็นไปอย่างแพร่หลายผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่ประสบความสำเร็จในอาชีพมีฐานะร่ำรวยและมักจะบริจาคเงินบางส่วน เพื่อสนับสนุนกิจการของทางราชการ เช่น การสร้างอาคารสถานที่ราชการ สร้างโรงเรียน สร้างวัดและสร้างโรงพยาบาล ฯลฯ หลายคนได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการพิเศษเมืองภูเก็ต ทำหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ราชการทั้งทางด้านการเงินและการแสดงความคิดเห็นเพื่อพัฒนาบ้านเมืองตามแต่โอกาสจะพึงทำได้ทางราชการโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ เช่น จินตันเพ็กฮวดได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอรัณยสาครเขตร เมื่อวันที่ 5

¹ สุวิมล ชาญมานนท์. (2517, มิถุนายน - กันยายน). “การกำจัดอิทธิพลชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6,” วารสารธรรมศาสตร์. 4(1): 74 - 78.

² ตอบข่าวหลวงเมืองภูเก็ตว่าด้วยจินตันมาบูนเข้าส่วยอังกฤษ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/11). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ. เล่ม 12.

มีนาคม พ.ศ.2455 และในปีเดียวกันก็ได้รับการโปรดเกล้าฯพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์ตรี และได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ 5¹

ตันมำเสียง ได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งเป็นรองอำมาตย์โท หลวงพิทักษ์ชินประชา กรมการพิเศษ เมืองภูเก็ตศักดินา 600 เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ.2456 ในเดือนกุมภาพันธ์ 2471 ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์ตรี พระพิทักษ์ชินประชา² ฯลฯ เป็นต้น

การพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ชนชั้นนำชาวจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้ทำให้เกิดความรู้สึกจงรักภักดี มีความเต็มใจช่วยงานของรัฐบาลอย่างเต็มความสามารถและเกิดสำนึกรู้สึกเป็นคนไทยด้วย เนื่องจากว่าชาวจีนมีความศรัทธายกย่องอาชิวรรตราชการ โดยเฉพาะการได้เป็นขุนนางความคิดนี้มีฝักใฝ่ใจคนจีนมาตั้งแต่สมัยโบราณเห็นได้จากคนจีนที่มีความรู้มักจะเดินทางเข้าเมืองหลวงเพื่อสอบเป็นขุนนางกัน การเป็นขุนนางถือได้ว่าเป็นความสำเร็จในชีวิตแต่ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพมาอยู่บนเกาะภูเก็ตนั้น โอกาสที่จะได้เป็นขุนนางในบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองนั้นเป็นไปได้ยากเพราะฐานะและการศึกษาเป็นตัวจำกัด แต่เมื่อได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทยประกอบอาชีพสร้างฐานะได้และได้รับการแต่งตั้งให้บรรดาศักดิ์เป็นขุนนางข้าราชการไทยได้สร้างความภาคภูมิใจและสมความปรารถนาตามค่านิยมที่ฝังใจติดตัวมา

เหตุการณ์ที่แสดงถึงความจงรักภักดีของชาวจีนฮกเกี้ยนที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย คือ เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตได้ถวายสัตย์ดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและตัดหางเปียต่อหน้าพระพักตร์กรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย³ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตวันที่ 23 ตุลาคม 2453 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ได้มีพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ วัดมณฑลนิมิตร ในครั้งนี้ได้มีพ่อค้าข้าราชการชาวจีนฮกเกี้ยนชั้นหัวหน้าประกอบพิธีด้วยและได้ถือโอกาส "ตัดหางเปีย" ด้วยรวมทั้งหมด 18 คนด้วยกัน คือ พระพิไลยสรพกิจ (ตันมำไซ ตันทวนิช) กรมการพิเศษ หลวงจรรณสินสกล (ตันเลี่ยนกี) กรมการพิเศษ หลวงอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด ตันทัยย) กรมการที่ปรึกษา นายช้วยเขียว พนักงานเก็บเงินคลัง นายเด็กฮวด นายงานโยธา จีนอัสสุต นายเหมืองบุตรหลวงจรรณสินอันคุ้นเสมียนเงินโรงยาฝิ่น จีนบ่าบ่ออู้พนักงานไปรษณีย์โทรเลข จีนบ่าบ่อตุดนายงานโยธา โฮโปเห็ง ล่ามศาลมณฑล จีนมาเอี้ยวเด็กฮวดเสมียนโรงฝิ่น จีนบ่าบ่อไปนัการศาลมณฑล จีนบ่าบ่อหาญผู้เขียนแผนที่ชั้นที่ 4 กองเกษตร จีนอวกี่สารวัตรอำเภอมือง จีนบ้านกู่ใหญ่บ้านอำเภอมือง⁴

¹พัฒน์ จันทรแก้ว. (2533). "อำมาตย์ตรี พระอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด ตันทัยย)," ใน ภูเก็ต'33. หน้า 94 - 96.

²โสภาส สุกใส. (2533). "ตระกูล ตันทวนิช," ใน ภูเก็ต'33. หน้า 97 - 98.

³ลงข่าวตัดผมเปียพระยารัษฎานุประดิษฐ์และอื่น ๆ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/86). (ร.ศ.112-119). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.99/22 ลงวันที่ 15 กรกฎาคม ร.ศ.112 - 1 มีนาคม ร.ศ.119.

⁴ข้าราชการมณฑลภูเก็ตได้อธิมน้ำพิพัฒน์สัตยาและกรมการพิเศษฝ่ายจีน และพ่อค้า 18 คน ทำการตัดเปียในวันพระราชพิธีนี้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 ลงวันที่ 11 พฤศจิกายน - 13 มกราคม พ.ศ. 2453.

4.2 การออกพระราชบัญญัติต่าง ๆ

จากเหตุการณ์การก่อกบฏของสมาคมลับยังอยู่ในปลายรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 จะเห็นได้ว่าสาเหตุส่วนใหญ่ของการจลาจลจวนวายมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรง แต่ก็เป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ หลังจาก พ.ศ.2430 เหตุการณ์เกี่ยวกับชาวจีนในเกาะกึ่งเจียบสงบลง ชาวจีนส่วนใหญ่สนใจอยู่แต่การทำมาหากินเลี้ยงชีพอย่างเดียวโดยพยายามหลีกเลี่ยงไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง¹ อย่างไรก็ตามในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ดร.ซุนยัตเซ็นได้เป็นผู้นำการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของจีนจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐ ทำให้คนจีนโพ้นทะเลเคลื่อนไหวทางการเมืองสนับสนุนการปฏิวัติของจีนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในประเทศไทยได้มีการจัดตั้งสาขาของสมาคม ตุงเหมิง หุย (Tung Meng Hui) ที่มีชื่อว่า จุงหัว (Chung Hua) ขึ้นใน พ.ศ.2450 จุดมุ่งหมายเพื่อปลูกฝังความรู้สึทางด้านชาตินิยมและหลักไตรราชฎี ของ ดร.ซุนยัตเซ็นในหมู่คนจีนในประเทศไทย รวมทั้งแสวงหาความช่วยเหลือทางการเงินให้กับการปฏิบัติงานของ ดร.ซุนยัตเซ็น ในประเทศจีนอีกด้วย² ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนและชาวจีนในเกาะภูเก็ตได้จัดส่งเงินไปช่วยโดยผ่านเมืองปีนัง เมื่อ ดร.ซุนยัตเซ็นชนะ ชาวจีนในมลายูที่สนับสนุน ดร.ซุนยัตเซ็นได้ฉลองกันอย่างเอิกเกริกท่ามกลางความไม่พอใจให้กับบรรดาชาวจีนที่สนับสนุนราชวงศ์หมิง เป็นสาเหตุให้เกิดการจลาจลในมลายูและได้ส่งผลกระทบกระเทือนมายังชาวจีนในเกาะภูเก็ตซึ่งติดต่อกับชาวจีนในปีนังอยู่เสมอ ก่อความวิตกกังวลให้กับพระยารัษฎานุประดิษฐ์เพราะเกรงว่าชาวจีนในเกาะภูเก็ตที่สนับสนุน ดร.ซุนยัตเซ็นจะมีเรื่องวิวาทกับกลุ่มที่สนับสนุนราชวงศ์หมิง จึงมีโทรเลขขอเรือรบไปประจำที่ภูเก็ตเพื่อป้องกันการจลาจล³

ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตที่สังกัดขุนต๋องกงสิจจะให้การสนับสนุน ดร.ซุนยัตเซ็น ส่วนสมาคมยี่หั่นกงสี จะสนับสนุนราชวงศ์หมิง⁴ การเข้าเป็นสมาชิกของเก็กเหมิงหรือสมาคม ตุงเหมิง หุย ไม่เหมือนกับการเข้าฮกเกี้ยน คือ ถ้าใครจะสมัครเป็นสมาชิกก็ให้มาลงบัญชีไว้โดยไม่ต้องทำพิธีสาบานตัวเหมือนกับการเข้าฮกเกี้ยน แต่อย่างไรก็ตามพวกเก็กเหมิงก็มีอุดมคติสัญญาตนเป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นว่าเป็นพวกเดียวกันคือ เมื่อเวลาเห็นกันแต่ไกลให้ยกมือขวาขึ้นแคะหู งอหัวแม่มือให้ตรงนิ้วกลาง นิ้วทั้งสี่เหยียดตรง และอีกฝ่ายจะต้องทำกริยาเช่นเดียวกันเป็นการตอบแทน แต่เมื่ออยู่ใกล้ชิดกันจะใช้วิธีจับมือโดยเหยียดมือขวาแตะกันและต่างงอปลายนิ้วเวลาจับและสั่นมือ

จากการเคลื่อนไหวของชาวจีนที่มีต่อสมาคม ตุงเหมิง หุย ทำให้ทางรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติต่าง ๆ เพื่อควบคุมชาวจีน

¹ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์. (2525). ปัญหาชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย. หน้า 21 - 22.

² ณรงค์ พ่วงพิศ. (2515, เมษายน). "ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว," วารสารธรรมศาสตร์. 1(3) : 1-2.

³ รายงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์ตรวจราชการหัวเมืองมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 ม/14). (พ.ศ.2453). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 ลงวันที่ 9 มกราคม - 1 กุมภาพันธ์ 2453.

⁴ แหล่งเดิม.

4.2.1 พระราชบัญญัติสัญชาติพระพุทธศักราช 2446¹ นับเป็นครั้งแรกที่มีการกำหนดคุณสมบัติและสิทธิการเป็นพลเมืองไทยตามกฎหมาย ข้อที่ 3 ของมาตราที่ 3 ได้ระบุว่าบุคคลผู้ใดกำเนิดในพระราชอาณาจักรสยามให้ถือสัญชาติไทย ข้อนี้เองมีผลครอบคลุมไปถึงลูกหลานจีนซึ่งเกิดในเมืองไทยด้วย จึงเป็นการผสมกลมกลืนชาวจีนในเมืองไทยให้กลายเป็นคนไทย พระราชบัญญัตินี้เป็นมาตรการที่สำคัญที่สุด เพราะใน พ.ศ.2452 รัฐบาลแมนจูของจีนได้ประกาศใช้กฎหมายสัญชาติฉบับใหม่ โดยยอมรับบุตรที่เกิดจากบิดาซึ่งเป็นคนจีนตามพ่อไปด้วยไม่ว่าจะถือกำเนิด ณ ที่ใด นอกหรือในประเทศจีนก็ตาม เพราะฉะนั้นพระราชบัญญัติสัญชาติที่รัชกาลที่ 6 ทรงประกาศใช้จึงมีผลช่วยบดบังการอ้างสิทธิของกฎหมายสัญชาติที่รัฐบาลจีนทำให้ชาวจีนเกิดความรู้สึกว่ารัฐบาลไทยไม่ได้ทอดทิ้งพวกตนและยังยอมรับความเป็นพลเมืองของพวกตน โดยที่สัญชาติยอมช่วยผูกพันทางการเมืองและทางจิตใจระหว่างบุคคลกับรัฐ ด้วยเหตุนี้เองจึงมีผลต่อการผสมกลมกลืนชาวจีนอย่างยิ่ง

4.2.2 พระราชบัญญัติเนรเทศ พ.ศ. 2455 เป็นนโยบายการควบคุมชาวจีน เป็นการกำจัดชาวจีนซึ่งเป็นตัวการก่อการไม่สงบต่างๆ ขึ้นมา พระราชบัญญัตินี้มีสาระสำคัญพอจะสรุป² ได้ดังนี้ คือ

1. ผู้ที่ต้องโทษเนรเทศต้องเป็นบุคคลที่ก่อความไม่สงบต่อสาธารณชน และบุคคลผู้นั้นต้องไม่ใช่คนในบังคับสยามตั้งแต่กำเนิด
2. ผู้ซึ่งถูกเนรเทศ จะขออุทธรณ์ยับยั้งการเนรเทศได้ก็ต่อเมื่อทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายเท่านั้น

4.2.3 พระราชบัญญัตินามสกุลพระพุทธศักราช 2456 สมัยก่อนชาวไทยไม่นิยมใช้นามสกุลกัน ส่วนชาวจีนและชาวตะวันตกใช้นามสกุลกันมานานแล้ว เพราะฉะนั้นพระราชบัญญัตินี้จึงส่งเสริมให้ชาวไทยเกิดความรู้สึกผูกพันทางสายเลือด สืบสกุล และผูกพันในหมู่เครือญาติมากยิ่งขึ้น ในมาตราที่ 3 บ่งไว้ว่า “ชื่อคนไทยทุกคนต้องประกอบด้วย ชื่อตัวและชื่อสกุล”³ นอกจากนี้ยังมีผลทำให้ชาวจีนเปลี่ยนจากการใช้แซ่เป็นนามสกุลแบบไทยได้อีกด้วย ยิ่งกว่านั้นยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสกุลแก่ชาวไทยและชาวต่างชาติอย่างกว้างขวาง จากการที่พระราชทานนามสกุลให้กับต่างชาติโดยเฉพาะคนจีน เป็นการลดความผูกพันที่ชาวจีนมีต่อเมืองแม่และก่อให้เกิดความสำนึกว่าตัวเองเป็นคนไทยเพราะมีชื่อและสกุลเป็นไทย สำหรับในเกาะภูเก็ตได้พระราชทานนามสกุลแก่ชนชั้นนำชาวจีนฮกเกี้ยน ต่างๆ ดังนี้

จินตันเพ็กฮวด	ได้รับพระราชทานนามสกุลเป็น ตันแท้ย
จินตันควด	ได้รับพระราชทานนามสกุลเป็น ตันทเวทย์
จินตันมาเสียง	ได้รับพระราชทานนามสกุลเป็น ตันทวนิช
ฯลฯ เป็นต้น	

¹วิเชียร วัฒนคุณ. (2505). กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล. หน้า 54.

²แหล่งเดิม.

³เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (ผู้รวบรวม). (2477). ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 31-32 พ.ศ.2461-2462. หน้า 106.

4.2.4 พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.2461 มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ จัดการควบคุมและปกครองโรงเรียนราษฎร์ทั่วราชอาณาจักร ซึ่งมีผลควบคุมถึงโรงเรียนจีนด้วย เนื่องจากตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวจีนมีการตื่นตัวทางชาตินิยมเพราะพรรคก๊กมินตั๋งนำเข้ามาเผยแพร่ ชาวจีนในประเทศไทยจึงเกิดสนใจการเมืองของประเทศจีนจึงรุกรานไปถึงวงการศึกษาของจีน¹ พระราชบัญญัตินี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจต่อการแทรกซึมของพวกสมาคมลับว่าจะเข้าไปหนุนหลังให้โรงเรียนจีนทำการปลุกระดมลัทธิชาตินิยม ดังปรากฏข้อความในมาตราที่ 3 ว่า “บุคคลจะพึงตั้งโรงเรียนได้ ... เป็นผู้ไม่เคยต้องโทษอาญาเพราะความผิดกบฏประทุษร้ายต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและแผ่นดิน ... ผิดฐานเป็นโจรช่องสมคบเข้าเป็นอั้งยี่ ...”²

นอกจากนี้ตามมาตราที่ 4 ยังกำหนดว่าผู้จัดการโรงเรียนต้องมีความรู้ภาษาไทย พอประมาณด้วยมาตราที่ 14 กำหนดให้โรงเรียนราษฎร์ทั่วราชอาณาจักรต้องจัดสอนนักเรียนให้อ่านเข้าใจภาษาไทย เรียนรู้ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ตลอดจนปลูกฝังความจงรักภักดีต่อชาติไทยด้วย ซึ่งมาตรานี้เน้นว่ามีความสำคัญที่สุดในพระราชบัญญัติฉบับนี้ เพราะเท่ากับว่ารัฐบาลได้กำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนจีนทำให้ลูกหลานจีนเกิดความสำนึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของชาติไทยและเป็นคนไทยด้วย การกำหนดให้นักเรียนในโรงเรียนจีนได้เรียนรู้และใช้ภาษาไทยได้แล้วจะทำให้เด็กเกิดความเข้าใจวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนแนวความคิดอย่างไทยแล้วจะทำให้เด็กยอมรับวิถีชีวิตแบบไทยได้ง่ายขึ้นในอนาคต การกลายเป็นคนไทยก็ง่ายขึ้นด้วย³

ก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้ พรบ.ฉบับนี้ ได้เกิดกรณีวุ่นวายขึ้นบนเกาะภูเก็ตใน พ.ศ.2459 ในกรณีที่ทางการจะเกณฑ์ทหารในปีนี้ได้มีบัตรสนเท่ห์และมีประกาศเป็นอักษรจีนเขียนเป็นทำนองยุยงไม่ให้ชาวจีนในเกาะภูเก็ตเข้ารับราชการทหาร ซึ่งทางการสงสัยว่าเกิดจากการกระทำของบรรดาครูในโรงเรียนจีนที่เกาะภูเก็ตที่ต้องการขัดขวางการเกณฑ์ทหารของรัฐบาล เพื่อไม่ให้บรรดาลูกจีนที่เป็นศิษย์ของตนต้องถูกเกณฑ์ โดยเฉพาะบรรดาครูจีนเหล่านี้เป็นพวกเก๊กเหม็งมาจากประเทศจีนและปีนัง ซึ่งพ่อค้านายเหมืองในเกาะภูเก็ตจ้างมาโดยเรียไรเงินให้เป็นเงินเดือน วิธีที่รัฐบาลไทยจะรักษาความสงบได้ดีที่สุด คือ เรียกบรรดาชาวจีนเหล่านี้มาชี้แจงและประกาศเป็นลายลักษณ์อักษร พระยาสุรินทรราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต จึงได้ประกาศแนะนำการใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในมณฑลภูเก็ต ซึ่งมีใจความสรุปว่าการใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารนี้เป็นของธรรมดาที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลกจะต้องมี ในมณฑลภูเก็ตก็ไม่ได้คิดจะตั้งกองทหารแต่จะให้เข้ารับราชการเป็นตำรวจภูธรก่อน ซึ่งผู้ที่ได้รับเกณฑ์จะมีสิทธิพิเศษดังต่อไปนี้ คือ

1. ไม่ต้องเสียค่าราชการตลอดชีวิต

¹ พลกุล อังกินันท์. (2514). บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. หน้า 43 - 46

² สุวิมล ชาญมานนท์. (2517, มิถุนายน - กันยายน). “การกำจัดอิทธิพลชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6,” วารสารศาสตร์. 4(1) : 77.

³ แหล่งเดิม.

⁴ คำแนะนำของสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตเกี่ยวกับการใช้ พรบ. ลักษณะเกณฑ์ทหารในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ศ/4). (พ.ศ.2458). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4/34 ลงวันที่ 10 มีนาคม 2458.

2. ไม่ต้องถูกเกณฑ์ทหารทำการโยธา ตามพระราชบัญญัติปกครองท้องถิ่น

3. คนจะไปทำมาหากินในแขวงเมืองใดๆ ตลอดพระราชอาณาจักรโดยไม่ต้องเสียภาษีเงินค่าราชการ หรือถูกเกณฑ์ทำการโยธา หรือถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหาร แลพลตำรวจภูธรในมณฑลอื่นๆ อีก

การเรียกบุคคลเข้ารับราชการเป็นตำรวจภูธรนี้มิได้เรียกหมดทุกคน แต่มีข้อยกเว้นสำหรับบุคคลบางจำพวก คือ

1. ผู้ที่ประกอบการทำมาหากินเป็นหลักฐาน ต้องเสียค่าภาษีอากรปีหนึ่ง ตั้งแต่ 40 บาทขึ้นไป

2. ผู้ที่มีบิดา มารดาชรา ทุพพลภาพ

3. ผู้ที่ต้องบำรุงเลี้ยงน้องที่เป็นกำพร้า

4. ผู้ที่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน

นอกจากนี้ผู้ที่เป็นการตำรวจภูธรไม่ต้องมีการสักข้อมือ บอกหมายสังกัดแต่อย่างใดการที่ทางสมุหเทศาภิบาลทำการประกาศคำแนะนำ เช่นนี้ทำให้สถานการณ์ดีขึ้นและเงียบสงบ¹

จากการสืบสวนได้ผลว่าความวุ่นวายบนเกาะภูเก็ตในขณะนั้นเกิดจากความคิดของครูในโรงเรียนจีน ด้วยเหตุนี้พระยาสุรินทรราชาจึงได้เสนอให้ทางรัฐบาลประกาศ พรบ.โรงเรียนราษฎรขึ้นมาควบคุมโรงเรียนจีน ซึ่งทางรัฐบาลไทยก็เห็นด้วยจึงได้มีประกาศใช้ใน พ.ศ. 2461

4.2.5 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 มีข้อบังคับให้เด็กที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปี บริบูรณ์ต้องเรียนอยู่ในชั้นประถมศึกษาจนอายุ 14 ปีบริบูรณ์ แต่สำหรับบางท้องที่อายุอาจเขยิบขึ้นเป็น 8 ปี 9 ปี หรือ 10 ปี² เท่ากับว่าเด็กจีนในประเทศไทยอยู่ในข่ายถูกบังคับให้เข้าโรงเรียนเมื่ออายุถึงเกณฑ์ และพระราชบัญญัตินี้ยังครอบคลุมไปถึง พรบ.โรงเรียนราษฎรด้วย จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงส่งเสริมการศึกษา มีการสร้างโรงเรียนในสมัยพระองค์อย่างกว้างขวางและการศึกษาเป็นสิ่งที่ช่วยกล่อมเกล่าใจของลูกหลานจีนให้เกิดความรัก และความรู้สึกเป็นไทยเป็นอย่างดี

สามารถสรุปได้ว่า การที่เกาะภูเก็ตมีชาวจีนเป็นจำนวนส่วนใหญ่ของประชากรในท้องถิ่น และประกอบกับการที่รัฐบาลให้ความสำคัญเป็นเหตุให้ชาวจีนเหล่านี้ไม่มีความเกรงกลัวต่อกฎหมายไทย มีการรวมกลุ่มชาวจีนเป็นสมาคมลับหรืออั้งยี่ ก่อความวุ่นวาย จนทำให้รัฐบาลต้องปราบปราม และหามาตรการที่เหมาะสมอย่างละมุนละม่อมในการแก้ปัญหา โดยการดึงเอาหัวหน้าจีน แต่ละแซ่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองเพื่อให้หัวหน้าจีนเป็นตัวเชื่อมไปสู่ชาวจีนส่วนใหญ่ในเกาะภูเก็ต เพื่อเป็นการควบคุมให้ชาวจีนจำนวนมากอยู่ในความสงบ

¹พวงร้อย กล่อมเอียง. (2516). พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 136.

²เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. (2477). ประชุมกฎหมายประกาศก เล่ม 31-32 พ.ศ. 2461-2462. หน้า 207.

บทที่ 5

บทบาทผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน

ในด้านสังคมวัฒนธรรมและการศึกษา

สภาพตัวเมืองภูเก็ต ก่อน พ.ศ. 2396 นั้น เป็นป่ามีโรคภัยไข้เจ็บชุกชุม การคมนาคมไม่สะดวก การสาธารณสุขแทบจะไม่มี ตลอดทั้งความเป็นอยู่ของราษฎรอยู่ในสภาพที่ล้าหลัง ดังปรากฏจากเอกสารที่กล่าวถึงสภาพของเมืองภูเก็ตว่า "บ้านเมืองรกเป็นป่าอยู่ ผู้คนในพื้นที่บ้านพื้นเมืองยังมีน้อย..."¹ แต่เมื่อคนจีนได้อพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตเพื่อประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ จนมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ จากความเจริญทางด้านเศรษฐกิจได้มีผลกระทบต่อท้องถิ่น คือ สภาพล้าหลังของเกาะภูเก็ตได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น โดยผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยน ในฐานะนักบริหารผู้นำการปกครอง ซึ่งเป็นผู้จัดการและวางนโยบาย เช่น พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้นำทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มพ่อค้านายเหมือง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดังกล่าว เพราะมีฐานะมั่นคง เป็นแหล่งเงินทุนที่ใช้เป็นฐานสำคัญในการปรับปรุงท้องถิ่น และเอื้ออำนวยต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่นนี้ คือ

1. บทบาทในการปรับปรุงเส้นทางคมนาคม
2. บทบาทในการปรับปรุงด้านสาธารณสุขและการสุขาภิบาล
3. บทบาททางด้านการนำสถาปัตยกรรมแบบชิโนโปรตุกีสมาใช้
4. บทบาททางด้านประเพณี และความเชื่อ
5. บทบาททางการศึกษา

1. การปรับปรุงเส้นทางคมนาคม

เส้นทางคมนาคมในเกาะภูเก็ตส่วนใหญ่ ก่อนสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ เป็นสมุทเทศาภิบาล มณฑลภูเก็ต ยังไม่สะดวก ทำให้การลงทุนในกิจการเหมืองแร่ด้วย กล่าวคือ การขนส่งแร่ที่ขุดได้ต้องอาศัยเกวียน และช้าง บรรทุกจากเหมืองแร่ที่ขุดร่มาซึ่งที่ถลึง เพราะไม่มีการตัดถนน ท้องที่ท่าเหมืองแร่ส่วนใหญ่จึงอยู่ที่กันดาร ตามป่าเขา โดยผู้ทำเหมืองต้องสร้างถนน ทางเกวียน พอขนส่งสินค้าได้ จะมีแต่เหมืองของนายทุนรายใหญ่ ๆ เท่านั้นที่สามารถสร้างทางได้เอง แต่รัฐบาลก็เห็นถึงความสำคัญในด้านนี้ ดังรายงานการประชุมการจัดการโยธาหัวเมือง ได้สรุปถึงความสำคัญของการคมนาคมที่มีต่อเศรษฐกิจว่า "การทำงาน

¹ว่าด้วยยกเมืองภูเก็ตขึ้นกรุงเทพฯ พระราชทานของให้พระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/35). (จ.ศ.1230). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กพ เล่ม 35 เลขที่ 12. หน้า 75 - 76.

สะพาน คลอง เพื่อเป็นการบำรุงสินค้า เป็นความสำคัญกว่าอย่างอื่น เมื่อทางไปมาสะดวกแล้ว การสินค้า บริบูรณ์ขึ้น ก็ได้ประโยชน์ทางภาษีอากรเพิ่มขึ้น..."¹

สาเหตุที่การคมนาคมในเกาะภูเก็ตไม่สามารถทำให้สะดวกก้าวหน้า เพราะมีงบประมาณจำกัด เพียง 100,000 บาทต่อปี ถึงแม้ว่าเกาะภูเก็ตสามารถทำรายได้ให้กับประเทศเป็นอันดับ 2 รองจากกรุงเทพฯ ถึงปีละ 4,000,000 บาท² แต่รัฐบาลต้องการนำเงินรายได้จากท้องถิ่นเพื่อจัดการปฏิรูปการปกครองส่วน กลางให้มั่นคง เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้เสนอขออนุมัติงบประมาณ เพิ่มอีกเท่าหนึ่ง ต่อคณะกรรมการที่ปรึกษาเรื่องการทำนุบำรุงเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2450 ที่ประชุมตกลงในหลักการ³ แต่ก็ยังไม่ได้ดำเนินการใด ๆ เพราะงบประมาณไม่เพียงพอ และขาดเจ้าหน้าที่ รวมทั้งวิธีการ ปฏิบัติงานที่เหมาะสม

เปรียบเทียบกับนโยบายการส่งเสริมการคมนาคมของรัฐบาลอังกฤษในเขตสเตรตส์เซ็ทเทิลเมนต์ (Straits Settlements) ในหัวเมืองมลายู กับเกาะภูเก็ต จะเห็นว่าทั้งสองเขตมีตึกเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มี ค่ามากเช่นเดียวกัน แต่รายได้จากการทำเหมืองแร่ดีบุกในมลายู ได้รับการจัดสรรไว้เพื่อปรับปรุงระบบการ คมนาคมและสาธารณูปโภคด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดผลดีกลับคืนมาในรูปรายได้ของประชาชนที่ทำมาหากิน สะดวกขึ้น⁴ แต่ในเกาะภูเก็ตบรรดานายเหมืองได้เรียกร้องให้รัฐบาลสร้างทางคมนาคมเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการขนส่งแร่ดีบุก รัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจเรื่องนี้เท่าใดนัก เพราะคิดว่าเรียกร้องเพื่อผลประโยชน์ ของนายเหมือง รัฐบาลมีเพียงหน้าที่สร้างสภาพแวดล้อมในด้านความสงบเรียบร้อยให้เหมาะสมต่อการจูงใจ ให้เข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่เท่านั้น

รัฐบาลอังกฤษในหัวเมืองมลายู ได้แสดงท่าทีสนใจปัญหาเรื่องความล้าหลังของภูเก็ตอยู่ไม่น้อย เพราะอังกฤษเห็นประโยชน์การค้ากับดินแดนแถบนี้ซึ่งอยู่ใกล้กับเขตอิทธิพลของอังกฤษ เรื่องนี้ได้ถูกวิพากษ์ วิเคราะห์จากหนังสือพิมพ์ปีนังกาเซ็ท (The Penang Gazette) ได้ลงบทความของนายเมโดวส์ ฟรอส

¹ รายงานการประชุมการจัดการโยธาหัวเมือง ครั้งที่ 4. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/13). (ร.ศ.121). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/10 ลงวันที่ 12 กันยายน ร.ศ.121.

² พระยาศรีสหเทพและมิสเตอร์เวสเตอร์นาร์ดีไปตรวจราชการมณฑลภูเก็ต ไทรบุรี นครศรีธรรมราช. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/1). (ร.ศ.126). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาล ที่ 5 ม.14 /59 ลงวันที่ 6 - 7 กันยายน ร.ศ.126.

³ บันทึกความเห็นของคณะกรรมการที่ปรึกษาเรื่องการทำนุบำรุงการเศรษฐกิจในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.125/25). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวัน ที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125.

⁴ ขีรวัฒน ดัณฑหงษ์. (2521). นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งทะเลตะวันตก สมัย รัชกาลที่ 5. หน้า 173.

(Mr.Meadows Frost) กล่าวว่า “ถึงเวลาแล้วที่รัฐบาลจะต้องจัดสรรเงินงบประมาณจากรายได้แผ่นดินมาทำนุบำรุงการสาธารณสุขปโภคด้านต่าง ๆ ในภูเก็ตอย่างรีบด่วน ... ”¹

ในการที่หนังสือพิมพ์ป็นังกาเซีทกล่าวโจมตีรัฐบาลไทยนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้เหตุผลว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมือง เพราะรัฐบาลอังกฤษที่สิงคโปร์คิดจะยึดดินแดนทางหัวเมืองมลายูของไทย แต่รัฐบาลอังกฤษที่กรุงลอนดอนไม่อนุมัติ จึงหาเหตุเพื่อให้รัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนตามใจ จึงเข้ายุยงให้เจ้าเมืองในมณฑลปัตตานีเอาใจออกห่าง จนพระยาตานี (อับดุลกาเดร์) ได้ก่อการขบถขึ้น ซึ่งเรียกว่า “ขบถเจ็ดหัวเมือง” ใน พ.ศ.2445 แต่รัฐบาลไทยสามารถปราบได้ทัน เหตุการณ์จึงสงบลง พวกอังกฤษจึงหันไปยุหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์และป็นังกับพวกนายเหมืองแร่ให้โฆษณากล่าวหาว่า ไทยเอาเปรียบคนในบังคับอังกฤษที่เข้าไปทำเหมืองแร่ในเมืองภูเก็ต เป็นผลให้รัฐบาลไทยต้องจ่ายเงินทะนุบำรุงดังกล่าวเพิ่มขึ้น²

เมื่อการเป็นเช่นนี้ พระยาสุขุมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ จึงได้ขออนุมัติให้ส่งจ่ายเงินทะนุบำรุงการโยธาเพิ่มเป็นปีละ 200,000 บาท ตามที่ได้ตกลงกันตามที่ประชุมโดยให้เหตุผลว่า

แต่ส่วนที่จะไปเมืองภูเก็ตนั้นเกี่ยวแต่การโยธา ซึ่งใคร ๆ ก็แลเห็นกันอยู่ว่าควรต้องจัด ต้องทำโดยเร็วที่สุด หนังสือทางป็นัง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าคัดลอกแล้ว ถวายมาพร้อมกับหนังสือนี้ ก็ยังร้องอยู่ด้วยเรื่องถนนหนทางและสะพาน ถ้าเสนาบดีโยธาไปถึงเข้าแล้ว ก็คงจะตั้งใจและเชื่อว่าสิ่งนั้นก็จะทำได้สิ่งนี้ก็จะทำได้ถ้าไม่ได้ก็ออกจะผิดความมุ่งหมายและเป็นเครื่องเสื่อมเสียพระเกียรติยศ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน พระราชวโรกาสกราบทูลตามความเป็นจริง เพื่อทรงทราบฝ่าละอองพระบาทเมืองภูเก็ตนี้ได้ไปตรวจกันหนักหนาแล้ว เมื่อศก 124 มีศตอร์รีเวต กาแดนก็ได้ไป เมื่อต้นปีศก 125 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็ได้เสด็จ ครั้นปลายปี พระยาสีหเทพกับมีศตอร์เวสเดนภาคไปตรวจต้นปีนี้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์เสด็จกลับมาคงมีความคิดเห็นร่วมกันหมดว่า ภูเก็ตเป็นเมืองที่ล่อแหลม ควรจัดการทะนุบำรุงอย่างนั้นอย่างนี้ โดยมากก็เกี่ยวแก่การโยธา บำรุงการไปมาค้าขายแต่พอมาพูดกันถึงเรื่องเงินก็หยุดเสียกันไป ... ”³

แม้ว่ารัฐบาลจะอนุมัติเงินดังกล่าวเพื่อทะนุบำรุงเมืองภูเก็ตโดยเฉพาะก็ตาม แต่พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดีบดินทรภาณุเกิดในขณะนั้น มีความเห็นว่าเงินที่ได้รับอุดหนุนจะใช้จ่ายได้ไม่ตลอด จึงทูลปรึกษาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เพื่อหาเงินนอกงบประมาณมาใช้ และตกลงกันกับกระทรวงคลังมหาสมบัติว่า ถ้าพระยารัษฎานุประดิษฐ์หาเงินได้เท่าใดจะขอรักษาเงินไว้ในคลังเมืองภูเก็ต เพียงแต่แจ้งบัญชีที่ใช้จ่ายต่าง ๆ ให้กระทรวงการคลังทราบ และที่สำคัญคือขอให้พระยา

¹จดหมายของกรมหลวงเทเวศร์วัชรปาร์คถึงกรมขุนสมมติอมรพันธ์ แนนสำเนาของนายเวสเดน การ์ด ที่ 51/1263. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ.125.

²สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). สาส์นสมเด็จพระเจ้า 7. หน้า 19 - 20.

³จดหมายกราบบังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชของพระยาสุขุมนัยวินิต ที่ 20/418. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ยธ/1). (ร.ศ.126). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.1/39 ลงวันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ.126.

รัฐบาลประติษฐิมีอำนาจใช้เงินบำรุงเมืองภูเก็ตได้ตามสมควร ไม่ต้องขออนุมัติจากกระทรวงการคลัง¹ ทางรัฐบาลอนุญาตตามคำเสนอของพระยารัษฎานุฯ และอนุญาตให้ใช้ข้อบังคับในพระราชบัญญัติเมืองแร่ให้เป็นประโยชน์ หมวดที่ 9 ว่าด้วยการทำเหมืองแร่ และหมวดที่ 10 ว่าด้วยทางน้ำได้บังคับไว้ว่า “ถ้าเหมืองแร่นั้น ๆ ทำให้เกิดความเสียหายแก่สาธารณสมบัติต้องชดเชยให้พอแก่ความเสียหาย...”² การทำเหมืองแร่ก็ต้องใช้บริเวณที่อ้างได้ว่าเป็นที่สาธารณสมบัติ เช่น ถนนและทางน้ำ ก่อนหน้านั้นเมื่อผู้ใดจะขอประทานบัตรทำเหมือง ท่านก็บังคับให้ผู้ขอทำถนนหรือขุดทางน้ำแทนของเดิมเสียก่อน เช่น ถนนหน้าโรงภาษี ให้เงินองเทียม ผู้จัดการบริษัทบางเหนียวได้พูนดินทำถนนต่อจากของจีนบาดซึ่งได้รับอนุญาตให้ทำเหมืองหลังโรงภาษี จึงสร้างตึกโรงภาษีให้ทางราชการใหม่ และทำถนนบางเหนียวได้ด้วย เป็นต้น³ ถ้าอยากลงมือทำเหมืองเร็วก็มักจะจ่ายเงินให้ข้าหลวงเทศาภิบาลไปทำการเอง แม้จะเรียกเงินเป็นจำนวนสูงก็ไม่รังเกียจ เงินจำนวนนั้นเรียกว่า “คอมเมนเซชัน (Compensation)” เมื่อนำเงินไปซ่อมบำรุงถนนและทางน้ำในเขตเมืองแร่ของผู้ที่เสียเงินแล้ว เงินที่เหลือพระยารัษฎานุฯ ก็นำไปสร้างถนนอื่น ๆ ซึ่งล้วนเป็นประโยชน์ต่อพวกเหมืองแร่ ทำให้สามารถขนส่งแร่ได้สะดวกขึ้น เส้นทางคมนาคมในเกาะภูเก็ต เช่น ถนนและทางน้ำท่าเรือ ได้รับการปรับปรุงจนได้มาตรฐานดีขึ้นหลายสาย จนเป็นที่ยอมรับของชาวตะวันตก ดังปรากฏในรายงานของกงสุลอังกฤษประจำที่กรุงเทพฯ ได้เขียนรายงานกิจการการค้าและความเจริญของเมืองภูเก็ตไปยังกงสุลอังกฤษประจำปีหนึ่งว่าในเมืองภูเก็ตมีถนนที่ดีที่สุดในขณะนั้นเมื่อเทียบกับหัวเมืองใกล้เคียง⁴

นอกจากเงินคอมเมนเซชัน จะนำไปใช้เพื่อการส่งเสริมด้านการคมนาคมแล้ว เงินส่วนหนึ่งยังสามารถย้ายที่ตั้งเมืองภูเก็ตเก่ามาอยู่ที่ปัจจุบันด้วย

นายเอ ดับลิว มัลฟรีแมน ได้จดทะเบียนบริษัททุ่งคาคอมปานด์ เอน แอล ที่เมืองเมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลีย ได้เข้ามาขอสัมปทานขุดแร่ดีบุกที่ภูเก็ต ได้จ้างวิศวกรเหมืองแร่มาสำรวจ เมื่อได้ตรวจสอบเจาะลงแล้ว ลงความเห็นเห็นว่า แร่ดีบุกในบริเวณบ้านพระยาภูเก็ตหรือที่เรียกว่า “วังคอเวอร์เมนต์ออฟฟิศ” มีแร่ดีบุกสมบูรณ์ พอที่จะจ่ายค่าชดเชยประมาณ 200,000 บาท และเปิดเหมืองได้คุ้มค่าจึงขออนุญาตสัมปทานขุดแร่ดีบุกในบริเวณดังกล่าว และได้จ่ายเงินชดเชยเป็นค่าสร้างที่ทำการรัฐบาลขึ้นใหม่ ซึ่งต่อมาเป็นที่ทำการศาลากลางจังหวัดภูเก็ตในปัจจุบัน กล่าวกันว่าเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กที่เปิดใช้เป็น

¹ สำเนารายงานจดหมายราชการของพระยารัษฎานุฯ ประติษฐิ ลงวันที่ 1-15 พฤศจิกายน ร.ศ.120 แนบมากับหนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 1193/11205 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.120). - หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5.

² กฎข้อบังคับราชการในกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/6). (ร.ศ.119). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.2 เลขที่ 4 ลงวันที่ 19-20 ธันวาคม ร.ศ.119.

³ หนังสือกราบบังคมทูลของพระยารัษฎานุฯ ประติษฐิ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 8 สิงหาคม ร.ศ.129.

⁴ เจริญเมืองป็นมาตรฐานการนำที่กงสุลอังกฤษตามหัวเมืองในพระราชอาณาเขตทางมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต.

* ปัจจุบัน คือ บริเวณที่ทำการไปรษณีย์ ถนนมนตรี และที่ทำการโรงไฟฟ้า ถนนถลาง

แห่งแรกในประเทศไทย ระยะเวลาก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ.2450-2456¹ เกี่ยวกับในเรื่องนี้ สมเด็จพระปรมหาราชเจ้า ราชานุภาพ ได้กล่าวชมเชยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ว่า

พระยารัษฎานุประดิษฐ์สามารถสร้างเมืองภูเก็ตขึ้นใหม่ได้ทั้งเมืองด้วยอุบายอย่างน่าอัศจรรย์ ด้วยบริเวณบ้านพระยาภูเก็ตซึ่งเป็นของหลวงและอาศัยใช้เหย้าเรือนของเดิมเป็นที่ว่าการมณฑลและที่พักของข้าราชการอยู่เป็นอันมาก เมื่อขุดแร่ตามทีใกล้เคียงหมดแล้วก็เหลืออยู่ตรงที่ตั้งบริเวณสถานที่รัฐบาล มีบริษัทฝรั่งมาถามว่าถ้ายอมให้ค่าคอมเม้นส์ตามสมควร รัฐบาลจะอนุญาตให้ขุดแร่ตรงนั้นได้หรือไม่ พระยารัษฎานุประดิษฐ์มาบอกหม่อมฉันว่าโชคดีมาถึงแล้วขออนุญาตขายที่บริเวณรัฐบาลเอาเงินสร้างสถานที่สำหรับราชการต่าง ๆ กับทั้งที่อยู่ของข้าราชการขึ้นใหม่ให้สมสมัย หม่อมฉันก็กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตามประสงค์ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ไปเลือกที่ใหม่เป็นเขาแล้วคิดทำแผนผังทั้งถนนและสถานที่ต่าง ๆ เหมือนอย่างสร้างเมืองใหม่ประมาณเงินที่จะต้องใช้ในการก่อสร้าง ตั้งเป็นราคาทีบริเวณรัฐบาล บริษัทก็รับซื้อ ได้เมืองใหม่ ซึ่งปรากฏอยู่ทุกวันนี้ทั้งเมือง โดยมีต้องจ่ายเงินพระคลังและยังมีกำไรต่อไปด้วย ลงนามในสัญญาว่าขายแต่แร่ดีบุก เมื่อบริษัทขุดแร่ดีบุกหมดแล้ว ต้องคืนที่นั้นให้รัฐบาลโดยไม่เรียกค่าชดเชยอย่างใด ฯลฯ รัฐบาลยังได้เงินค่าภาคหลวงมากขึ้นจากการทำเหมืองแร่ในที่นั้นอีกโสดหนึ่ง...²

1.1 การสร้างถนน

ถึงแม้ว่าการคมนาคมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่น และของประเทศ แต่สภาพถนนการคมนาคมในเกาะภูเก็ตในสมัยก่อนพระยารัษฎานุประดิษฐ์มาเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล มีสภาพ “พอจะเดินไปมาหากันได้เพียงบริเวณตลาด นอกนั้นเป็นทางเดินเท้า และทางเกวียนเท่านั้น...”³ ดังนั้นการคมนาคมติดต่อส่วนใหญ่จึงใช้ทางเรือ ซึ่งพระยาพิทยโกษา ข้าหลวงเทศาภิบาลคนก่อน เคยเสนอให้รัฐบาลจัดเรือเมล์สักลำ เพื่อขนส่งสินค้าช่วยเหลือพ่อค้าภูเก็ตให้สมควรกับที่เก็บผลประโยชน์จากชาวบ้านไปบ้างแต่รัฐบาลปฏิเสธด้วยเหตุผลทางการเงินและยังไม่เห็นความจำเป็น พระยารัษฎานุประดิษฐ์ตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องนี้ดี เมื่อมาดำรงตำแหน่งเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2444-2456 จึงพัฒนาการคมนาคมเพื่อการขนส่งแร่ดีบุกออกจากเหมืองได้สะดวกขึ้น และรองรับการส่งเสริมอาชีพเกษตรของราษฎรให้ราษฎรสามารถใช้เป็นเส้นทางนำสินค้าการเกษตรออกมาสู่ตลาดหรือให้พ่อค้าเดินทางไปซื้อแร่จากเหมือง และสินค้าเกษตรจากไร่สวน พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ใช้เงินคอมเม้นส์มาสร้างถนนและแรงงานใช้แรงงานของนักโทษ คนจรจัด และราษฎรแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ กำหนดผู้ใหญ่บ้านของแต่ละท้องที่ผลัดเปลี่ยนเวรกันอยู่ควบคุมประจำที่ถนนตัดใหม่เป็นตอน ๆ ไป

ในสมัยนั้นเทคโนโลยียังไม่ก้าวหน้า เครื่องมือเครื่องใช้ในการสร้างถนนก็ไม่ค่อยมีพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ทำการสำรวจเส้นทางโดยให้ตีกลองแล้วกรุยทางไปตามเสียงกลองนั้น เมื่อจะต้องระเบิดหินท่านให้สูมไฟจันร่อนแดงแล้วเอาน้ำราด ไม่ช้าหินนั้นก็แตกเหมือนถูกระเบิด⁴ ส่วนการถมถนนอาศัยก้อนหินตาม

¹ราชัน กาญจนวนิชย์. (2533). ครบรอบ 90 ปี บริษัททุ่งคาฮาเบอร์. หน้า 12.

²รายงานราชการมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม ร.5 ม/57). (ร.ศ.125 - 129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 6 พฤศจิกายน ร.ศ.125 - 11 สิงหาคม ร.ศ. 129.

³แหล่งเดิม.

⁴ขุนแสนนุวงศ์ภักดี. (2513). ประวัติและผลงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. หน้า 27.

เมืองที่ไม่ใช่แล้ว ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประพาสภูเก็ทใน พ.ศ.2453 ความว่า

เมืองภูเก็ตนี้เป็นเมืองดิบๆ จริง ๆ ไปทางไหนก็พบแต่ชุมเมืองดิบๆ แต่เมืองก็ทำประโยชน์ให้แก่เมืองภูเก็ตมากทีเดียวมีขึ้นได้ก็เพราะเมือง คนทำเมืองรวยแล้วก็สร้างตึกขึ้น ถนนก็ดีขึ้นเพราะเมืองโดยมากคือศิลาที่ขุดขึ้นมาจากชุมเมือง เจ้าคุณเทศาสั่งไม่ให้ทิ้งเสียให้เก็บรวบรวมไว้ เมื่อต้องการก็ไปขามาใช้รถยนต์ไม่ต้องไปหาที่ไหนไกล อีกประการหนึ่ง ถ้าใครขอทำเหมือง เจ้าคุณเทศาก็ขอให้รับสัญญาทำถนนให้ด้วย เพื่อใช้เนื่องในการขุดพื้นแผ่นดิน โดยเหตุที่มีเหมืองมาก เมืองภูเก็ตจึงเจริญเร็วได้ถึงเพียงนี้...¹

นอกจากจะใช้ก้อนหินที่ขุดขึ้นมาจากชุมเมืองแล้ว ยังใช้สะแลงดิบๆ²ถมถนนอีกด้วย เมื่อถมถนนแล้วก็ยัดบดถนนให้แน่นโดยการใช้ช้างลากหินก้อนกลมใหญ่ขนาดสามตัน แต่ถ้าจะเพิ่มเป็น 5 ตัน ก็ได้ โดยต่อตัวถังบนลูกหินเอาดินใส่ในตัวถังเพิ่มตามชอบใจ เมื่อมีรถบดใช้จึงเปลี่ยนมาใช้รถบด แต่การใช้ช้างลากหินก็ยังต้องใช้อยู่ แรงงานที่ใช้ในการสร้างถนนพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ได้ใช้เป็นมาตรการสำหรับลงโทษราษฎรที่เกียจคร้านหรือเป็นคนจรัญจวนอีกด้วย เมื่อท่านออกตรวจราชการไม่ว่าจะไปที่ไหนหากพบคนว่างงานหรืออยู่เฉย ๆ ไม่ทำงานเป็นหลักแหล่ง ท่านจะนำตัวไปมอบกรมการอำเภอเพื่อส่งไปสร้างถนน ท่านจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้ทุกคน กลางคืนให้พักในบริเวณบ้านนายอำเภอ และให้นายอำเภออบรมสั่งสอนไปด้วย ไม่ใช่ให้พักอยู่เฉย ๆ³

ถนนที่สร้างในระยะแรก ๆ ไม่ดีนัก เพราะขาดหลักวิชาการ ขาดนายช่างผู้ชำนาญในการที่จะทำถนนให้มีมาตรฐาน ซึ่งพระยารัษฎาฯ ก็ยอมรับในเรื่องนี้ ดังรายงานคำกราบทูลกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ในคราวเสด็จภูเก็ต ใน พ.ศ. 2444 ความว่า “พิเคราะห์ดูข้าราชการในเมืองภูเก็ตการโยธาไม่เข้าใจ แลเหลวไหลมาก คิดตั้งใจจะฝึกให้ข้าราชการในเมืองภูเก็ตชำนาญในการโยธาคือต่อไป ...”⁴ หลัง พ.ศ.2450 ชาวตะวันตกได้เข้ามาทำเหมืองแร่ขุดในเกาะภูเก็ตมากขึ้น รายได้จากเงินคอมเม้นส์มากขึ้นประกอบกับรัฐบาลได้ส่งนาย

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ. (2502). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้. หน้า 102.

² ในการถลุงแร่ดิบๆ เมื่อเผาดิบๆ ได้ที่ส่วนที่เป็นแร่ดิบๆ จะหลอมละลายเหลือแร่ธาตุที่ไม่ละลายภายใต้อุณหภูมิเดียวกับดิบๆ ซึ่งจะลอยปรึ้มเป็นฟองเหนือดิบๆ เหลว ฟองนี้เรียกว่า สะแลง ผู้ที่ควบคุมเตาถลุงดิบๆ ในสมัยนั้นต้องคอยช้อนสะแลงทิ้งอยู่ตลอดเวลา น้ำแร่และกากแร่ต่าง ๆ ที่ยังถลุงออกไม่หมด ก็รวบรวมตัวกันกับสะแลงดิบๆ เมื่อเย็นลงจะจับตัวแข็งเป็นก้อนเหมือนเศษปูนซีเมนต์ที่ผสมแล้วใช้ไม่หมดจับตัวแข็งเมื่อพระยารัษฎาฯ ได้กะเกณฑ์ให้พวกเจ้าของเหมืองทำถนนแลกเปลี่ยนกับการได้สัมปทานขุดแร่ บรรดาเหมืองต่าง ๆ จึงได้ขนสะแลงดิบๆ ที่กองทิ้งเกะกะบริเวณเตาหลอมมาถมถนนหรือเอาไปถมที่สำหรับปลูกบ้านเรือน ถนนแทบทุกสายในภูเก็ต จึงสร้างทับบนกองสะแลงดิบๆ ไปโดยปริยาย สะแลงดิบๆ ภาษาถิ่นภูเก็ตเรียกว่า “ซีตะกรัน” มีแร่แทนทาลัม (Tantalite) ผสมอยู่ แร่นี้เป็นยุทธปัจจัยใช้ทำหัวจรวดนำวิถี และชิปนาวิคต่าง ๆ ทั้งนี้ เพราะว่ามีคุณสมบัติพิเศษที่ทนต่อความร้อนที่เกิดจากการเผาไหม้ เสียดสีของอากาศได้สูงมาก ใน พ.ศ. 2519-2522 ราคาสะแลงดิบๆ ได้ขึ้นสูง ราคา กิโลกรัมละ 60-70 บาท จากเดิม 1-2 บาท

³ ขุนเสนานวงศ์ภักดี. (2513). ประวัติและผลงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. หน้า 52 - 53.

⁴ รายงานการตรวจราชการของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ซึ่งกรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมขุนสมมตอมรพันธ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.120). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 53/5 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120.

ข้างจากกรุงเทพฯ ออกมาเป็นที่ปรึกษา การสร้างถนนในเกาะภูเก็ตจึงได้มาตรฐานขึ้น ถนนส่วนใหญ่ในเมืองภูเก็ตได้สร้างในสมัยท่าน เช่น ถนนเทพกระษัตรี ซึ่งท่านได้ขยายต่อจากถนนกลางไปจนถึงท่ามะพร้าว อำเภอกลาง ระยะทาง 38 กิโลเมตร ถนนวิชิตสงคราม ซึ่งเป็นถนนไปอำเภอกะทู้ ถนนเยาวราช ซึ่งแยกจากวงเวียนอ่าวเกะ ถนนนคร ถนนโกมารภักดี รอบบริเวณกองตำรวจภูธรสามกอง¹

เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสภูเก็ตในเดือนเมษายน พ.ศ. 2453 ได้ทรงเปิดถนนเทพกระษัตรี และถนนวิชิตสงคราม ทรงบรรยายถึงสภาพถนนทั้ง 2 สายว่า

เสด็จไปทรงเปิดถนนซึ่งเชื่อมเมืองภูเก็ตกับเมืองกลาง ... พระราชทานนามถนนว่า ถนนเทพกระษัตรีตามนามท้าวเทพกระษัตรี ที่ได้ต่อสู้กับพม่าป้องกันเมืองกลางไว้ได้ ... ทางจากที่หัวถนนริมโรงพยาบาลไปจนถึงท่ามะพร้าวฝั่งทะเล ตอนนี้อย่างไปไม่ได้เพราะสะพานยังทำไม่แล้ว ถนนตั้งแต่มหาวิทยาลัยไปจนถึงตำบลท่าเรือ ซึ่งมีตลาดอยู่ราวกึ่งทางระหว่างภูเก็ตกับกลางนั้น ถนนโรยศิลาแล้ว แน่นหนาเรียบดี ...²

จากตัวเมืองภูเก็ตไปยังอำเภอกลางจะต้องผ่านหมู่บ้านสะป้า ซึ่งมีเนินเขาที่เป็นลูกวังสีแดงกันอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “ควนดินแดง” พระยารัษฎาฯ ได้ตัดถนนผ่านเนินเขานี้ไป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบรรยายว่า “ตัดเขาเป็นช่องไปเฉพาะให้ถนนไปได้ สองข้างทางเป็นกำแพงสูง ไม่เคยเห็นเช่นนี้ในเมืองไทย เห็นแต่ที่ยุโรป ...”³

หลังจากเสด็จเปิดถนนเทพกระษัตรีแล้ว วันรุ่งขึ้นเสด็จเปิดถนนวิชิตสงคราม ทรงบรรยายว่า

สายที่ไปอำเภอกะทู้ จากที่ประทับไปถึงหัวถนนต้องผ่านไปทางตลอดในเมือง...ถนนสายกะทู้นี้ผ่านไปทางเหมืองดิบมากและผ่านวัดเก็ ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองภูเก็ตเก่าเพราะฉะนั้นนับว่าเป็นถนนที่เชื่อมเมืองภูเก็ตเก่ากับใหม่พระราชทานชื่อว่าถนนวิชิตสงคราม ตามนามท่านพระยาจางวางเมืองภูเก็ต ซึ่งเป็นผู้ได้ตั้งเมืองภูเก็ตใหม่ขึ้นเป็นเมือง ... เป็นถนนดีโรยศิลาแล้วตลอดรูปถนนนี้เปรียบเหมือนบ่วงบาศก์ บ่วงอยู่ในหุบเขาโอบเมืองและหมู่บ้านกะทู้ไว้ ปลายเชือกยื่นเข้ามาต่อกับตลาดในเมือง รวมระยะทางถนนทั้งสิ้นสองร้อยสี่สิบเศษ ...⁴

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ยังได้ปลูกต้นไม้สองข้างทางถนนเพื่อให้ความร่มเย็นแก่พวกเดินทางหลักฐานที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน คือ ต้นประดู่ขนาดสองสามคนโอบ ซึ่งอยู่ริมถนนบริเวณศาลากลางจังหวัดและระหว่างทางป่าตอง-กะทู้ ถนนที่สร้างเสร็จแล้ว พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้จัดเวรยามรักษาสภาพถนนให้อยู่สภาพดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อสร้างถนนเสร็จก็ย้ายราษฎรให้ไปตั้งบ้านเรือนริมสองฟากฝั่งถนน หลังเรือนแถวเข้าไปจะเป็นที่เพาะปลูกหรือเหมืองแร่ ถ้ามีชุมชนหนาแน่นขึ้น ท่านก็จะขยายชุมชนออกไปนอกเมืองอีกโดยมีเส้นทางถนนเป็นแนวนำหน้าออกไปสู่ชุมชนใหญ่ ๆ⁵

¹ขุนแสนนุวงศ์ภักดี. (2513). ประวัติและผลงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. หน้า 20 - 22.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ. (2502). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้. หน้า 103-

³แหล่งเดิม.

⁴แหล่งเดิม.

⁵ขุนแสนนุวงศ์ภักดี. (2513). ประวัติและผลงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. หน้า 22.

1.2 การสร้างท่าเรือ

เมืองภูเก็ตตั้งอยู่ริมอ่าวทุ่งคา ตำบลทุ่งคา ลำน้ำทุ่งคา เป็นอ่าวที่กว้างขวางถึงกลางใจเมือง เรือใหญ่สามารถเทียบท่าได้ ต่อมาเมื่อการทำเหมืองแร่ดีบุกเจริญขึ้น น้ำลำรางแร่พาทรายที่ลำตึกไหลลงทับถมลำน้ำให้ตื้นเขิน ระดับน้ำขึ้นลงแตกต่างกันถึง 8 ฟุต เวลาลำน้ำลงส่วนใหญ่ก็มีแต่โคลน และเมื่อเวลาลำน้ำขึ้น เรือสินค้าซึ่งแม้จะเป็นเรือขนาดระวางต่ำก็ยังไม่สามารถเข้ามาเทียบท่าได้ โดยต้องจอดห่างจากทางเข้าท่าเรือถึง 3 ไมล์* และถ่ายสินค้าลงเรือเล็กเข้าฝั่งอีกทีหนึ่ง¹ เมื่อเรือเข้าสู่อ่าวหอสัญญาณซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาทุ่งคาสูงประมาณ 800 ฟุต จะชักลูกคำขึ้นสู่ยอดเสา หากเรือนั้นมีสิ่งลากจูงมาด้วยสัญญาณจะเป็นลูกกลมดำสองลูก² เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์มาเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลท่านตระหนักถึงความสำคัญของการคมนาคมว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตกำลังรุ่งเรืองขยายตัวและเพื่อการนี้ เมื่อบริษัทตะวันตกมาขอสัมปทานทำเหมืองแร่เรือชุดที่บริเวณอ่าวทุ่งคา ท่านได้เสนอให้ชุดท่าเรือให้ลึกพอที่เรือใหญ่จะเข้ามาได้ และชุดลอกคลองที่ปากอ่าวทุก ๆ ปี บริษัททุ่งคาฮาเบอร์คอมปานี ได้ชุดลอกทางน้ำกว้าง 200 ฟุต ไปยังที่น้ำลึก เรือใหญ่สามารถตรงเข้ามายังท่าเพื่อขนสินค้าขึ้นได้ โดยไม่ต้องมีการถ่ายเรือ³ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ทำถนนตั้งแต่เมืองภูเก็ตมาจดชายทะเลที่ปากอ่าวและทำท่าจอดเรือต่อชายหาดออกไปถึงที่น้ำลึก เรือเข้าจอดได้ทุกเวลา เรียกว่า ท่านคร⁴ เป็นท่าเรือที่นักเดินเรือต่างประเทศในสมัยนั้นรู้จักกันดี แต่หลังจากพระยารัษฎานุประดิษฐ์ถึงแก่อนิจกรรม เงื่อนไขสัญญาระหว่างรัฐบาลโดยผู้ว่าราชการคนต่อ ๆ มา กับบริษัทเรือชุดแร่และผู้ประกอบการทำเหมืองก็ได้รับการเปลี่ยนแปลงใหม่แทนที่บริษัทเรือชุดแร่จะชุดลอกคลองให้ทุก ๆ ปี เหมือนสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ กลับกลายเป็นว่าบริษัทเพียงชุดใช้เงินจำนวนหนึ่งเพื่อส่งต่อรัฐบาล สภาปกครองและท่าเรือในตัวเมืองภูเก็ตจึงตื้นเขิน เรือใหญ่แล่นเข้าเทียบท่าไม่ได้ และในที่สุดชื่อของท่าเรือนครก็กลายเป็นเพียงสิ่งที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายเล่าให้ลูก ๆ หลาน ๆ ฟัง จากสภาพความตื้นเขินของปากอ่าวและลำคลองที่ขาดการบำรุงรักษาให้ต่อเนื่องกัน ทำให้ชาวภูเก็ตต้องประสบปัญหาเรื่องน้ำท่วมในฤดูฝนเนื่องจากน้ำไหลระบายไม่ทัน เนื่องจากความตื้นเขินของลำคลอง ถนนที่มีปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำ คือ ถนนตึกบก บริเวณแถวหน้า ถนนรัชฎา ถนนพังงา บริเวณสะพานพระอร่ามฯ และบริเวณอ่าวเกะ ฯลฯ เป็นต้น

*ซึ่งได้แก่บริเวณเกาะตะเกา

¹T.A. Miles. (2517). "Diamond Jubilee of Tin Dredging," ในหลัก 60 ปี อนุสรณ์เรือชุดแร่ดีบุก ลำแรกของประเทศไทย. หน้า 32.

²แหล่งเดิม.

³กัปตันเอดวาร์ด ที ไมล์ส (Mr.Edward T. Miles) และบริษัททุ่งคาฮาเบอร์ดินเดรตยิงขออนุญาตแร่ต่าง ๆ และเรือชุดอ่าวคลองเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ.6). (ร.ศ.124 - 128). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.3 เลขที่ 40 เล่ม 2 ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ.124-16 ธันวาคม ร.ศ.128..

⁴T.A. Miles. (2517). "Diamond Jubilee of Tin Dredging," ใน หลัก 60 ปี อนุสรณ์เรือชุดแร่ดีบุก ลำแรกของประเทศไทย. หน้า 25.

2. การปรับปรุงสาธารณสุขและสุขภาพ

จากการอพยพเข้ามาเพื่อเป็นแรงงานในเมืองแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ต โดยเฉพาะในเขตอำเภอทุ่งคา หรือเมืองภูเก็ต ชุมชนเมืองแร่ได้ขยายตัวเป็นศูนย์กลางของเมืองมีบ้านเรือนประชาชนอยู่กันหนาแน่นและเป็นที่ตั้งที่ว่าการมณฑล คนจีนที่อพยพเข้ามาบางคนเป็นพาหะนำโรคกาฬโรค ซึ่งได้รับเชื้อมาตั้งแต่อยู่ในเมืองจีน เมื่อมาทำงานในเมืองแร่ สภาพความเป็นอยู่ไม่สะอาดเท่าใดนักและอยู่กันอย่างเบียดเสียดภายในกองสี้ จึงเป็นสาเหตุให้เกิดโรคระบาดในชุมชน เมื่อเกิดโรคระบาดแต่ละครั้งก็ใช้วิธีการรักษาแบบแผนโบราณหรือใช้วิธีทางไสยศาสตร์ขับไล่ ถ้าเป็นมากก็อพยพหนีไปอยู่ที่อื่น ทั้งนี้เห็นได้จากการเกิดไข้ทรพิษ พ.ศ.2424 ว่า “เดือนเก้าเกิดไข้ทรพิษ ผู้คนถึงแก่กรรมเป็นจำนวนมาก ถึงเดือนนี้ ยังป่วยอยู่ ทำให้ราษฎรหนีไปอยู่พังงา ตะกั่วทุ่ง ผู้คนจึงน้อยลงมาก...”¹ ซึ่งเป็นผลเสียต่อภาวะเศรษฐกิจของเมืองภูเก็ตที่กำลังขยายตัว จำเป็นต้องใช้แรงงานมาก แต่รัฐบาลยังไม่ให้ความสนใจกับสาธารณสุขในภูเก็ตเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่ภูเก็ตอยู่ใกล้ชิดกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ซึ่งมีระบบการสาธารณสุขที่เจริญกว่าภูเก็ตมาก จนกระทั่ง พ.ศ.2434 ราษฎรไทยจากภูเก็ต 5 คน เมืองไทรบุรี 17 คน เข้าไปรักษาตัวในโรงพยาบาลที่ปีนัง อังกฤษถือว่าบุคคลเหล่านี้เป็นคนนอกเขต รัฐบาลไทยต้องเสียค่าบำรุงทดแทนแต่ทางรัฐบาลไทยได้ปฏิเสธว่าไม่มีหลักฐานใดเป็นที่ยืนยันว่าเป็นคนเมืองใด² จากจุดนี้เป็นแรงจูงใจให้พระยาทิพย์โกษา ข้าหลวงใหญ่ คิดจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นที่เมืองภูเก็ต ดังเหตุผลในการขออนุญาตรัฐบาลว่า

ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพยาบาลขึ้นในเมืองภูเก็ต ก็เป็นการมีคุณประโยชน์แก่พลเมืองและทหารหลวงในพื้นที่บ้านเมืองทั่วไป ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แล้ว หมอสำหรับโรงพยาบาลนั้น จะโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปจากกรุงเทพฯ หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้จัดหาคนพื้นเมืองภูเก็ตก็สุดแต่จะโปรดฯ แต่ในครั้งแรกนี้คิดด้วยเกล้าฯ ว่าจะทำแต่พอสมควรก่อน ประมาณเงินที่ใช้อย่างมากที่สุด ปีหนึ่งใช้เงิน 1,800 เหรียญมาเลย์ และถ้าผู้ป่วยมีอันจะกินก็จะต้องคิดค่าพยาบาลตามสมควรเหมือนที่ปีนัง ...³

2.1 การตั้งโรงพยาบาล

ใน พ.ศ.2435 รัฐบาลอนุมัติให้ตั้งโรงพยาบาลได้ เรียกว่า “โรงพยาบาลสุขภาพจังหวัดภูเก็ต” ตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดโฆษิตวิหาร ในระยะแรก ๆ นายแพทย์ที่ประจำโรงพยาบาลจะเป็นนายแพทย์ต่างประเทศ เช่น นายแพทย์แอมเนอร์ ซึ่งเป็นมิชชันนารีด้วย งบประมาณที่ใช้ในโรงพยาบาลระหว่าง พ.ศ. 2435-2438 รัฐบาลได้จ่ายเงินสำหรับโรงพยาบาลไป 1,114 เหรียญ 6 เซนต์ ซึ่งเป็นเงินที่ยืมจากภาษีฝิ่น เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็นเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตระหว่าง พ.ศ.2444 - 2456 ท่านได้ปรับปรุงโรงพยาบาลให้เป็นโรงพยาบาลที่ทันสมัยแห่งหนึ่ง โดยนำเงินค่าคอมเม้นเสชั้น จัดซื้อเครื่องเอ็กซเรย์ (X-rays) พร้อมด้วย

¹ใบบอกพระยาภูเก็ตโลหเภศวารักษ์ ถึง สมุหพระกลาโหมที่ 2/20. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12/1 ลงวันที่ 31 ธันวาคม 2424.

²จดหมายพระยาทิพย์โกษากราบเรียนสมุหพระกลาโหมที่ 2/20. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.108-110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/1 ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.110.

³แหล่งเดิม.

เครื่องกำเนิดไฟฟ้ามาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศไทย¹ และยังได้ชักชวนพวกมิชชันนารีในหัวเมืองมลายูที่มีความรู้ทางการแพทย์เข้ามาอยู่ในโรงพยาบาลด้วย แต่หนังสือพิมพ์ปิ่นกาเซ็ท ได้กล่าวถึงการสาธารณสุขในภูเก็ตว่า แม้ใน พ.ศ. 2450 โรงพยาบาลจะรับคนไข้นอกได้ถึง 1,182 คน และรับคนไข้ในได้ถึง 200 คน แต่ก็ไม่เท่าที่ควรเพราะขาดแพทย์ และเงินอุดหนุนจากรัฐบาล เมื่อคราวเกิดไข้ทรพิษระบาด พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ป้องกันโรคไข้ทรพิษตามวิธีของอังกฤษที่ปิ่น โดยส่งซื้อวัคซีนมาใช้ปลูกฝี แต่ขาดหมอที่ชำนาญการปลูกฝี จึงแก้ไขโดยประกาศคัดเลือกผู้ที่มีความรู้ทางการแพทย์เข้าเป็นแพทย์ประจำตำบล โดยทางรัฐบาลจะออกใบอนุญาตให้ทำการปลูกฝี และจำหน่ายยาหลวง²

พ.ศ.2459 ทางราชการได้ส่งพระเวชกิจพิศาล ซึ่งในขณะนั้นเป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงพยาบาลศิริราชและเป็นผู้ปกครองของโรงเรียนราชแพทยาลัย นับได้ว่าพระเวชกิจพิศาล (เจิม ดิลกแพทย์) เป็นผู้อำนวยการคนแรกของโรงพยาบาลสุขาภิบาลภูเก็ต คนแรกที่เป็นคนไทย³

พ.ศ.2460 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสภูเก็ต ทรงเห็นว่าโรงพยาบาลที่เป็นอยู่ในขณะนั้นอยู่ในสภาพที่เล็กและแออัด มีอาณาเขตน้อยไม่เหมาะสมกับบ้านเมือง ทรงเลือกสถานที่ใหม่ ในบริเวณเขารัง ตำบลสามกอง ประมาณค่าใช้จ่าย 30,000 บาท ทรงโปรดให้นำเงินงบประมาณที่จะสร้างสะพานเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา มาใช้สร้างโรงพยาบาลก่อน และพระราชทานนามโรงพยาบาลใหม่ว่า “โรงพยาบาลวชิระภูเก็ต”⁴ เป็นโรงพยาบาลประจำจังหวัดมาจนถึงปัจจุบัน พระเวชกิจได้นำเงินที่ได้รับพระราชทานมาดำเนินการก่อสร้างโดยสร้างตึกอำนวยการก่อน แล้วรื้อโรงพยาบาลเก่าซึ่งอยู่บริเวณหน้าวัดโฆสิตวิหารมาก่อสร้างตึกต่าง ๆ จึงนับได้ว่าพระเวชกิจพิศาลเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างโรงพยาบาลวชิระภูเก็ตนี้เป็นบุคคลแรก และในเวลาเดียวกัน มีคหบดี พ่อค้า นายเหมืองชาวจีนได้ร่วมบริจาคด้วย⁵ เช่น จินอยู่จ่าย ณ ระนอง (หลวงบริรักษ์โลหวิสัย) กรมการพิเศษบริจาคเงินสร้างตึกในโรงพยาบาลเป็นเงิน 4,201 บาท จินลิ้มเซงตี้ว (หลวงบุญพัฒน์พานิช) บริจาค 4,500 บาท และค่าเครื่องใช้อีก 1,500 บาท จินตันเงงหื้อ (ขุนชนาทรนิเทศ) บริจาคเครื่องมือตรวจมะเร็งในช่องปาก ซึ่งเป็นเครื่องตรวจมะเร็งช่องปากเครื่องแรกในประเทศไทย จินตันเองกี (ขุนวิเศษนุกุลกิจ) บริจาคทรัพย์สร้างตึกคนไข้นาตา “ตึกวิเศษอุดมทรัพย์” ฯลฯ เป็นต้น

ในเกาะภูเก็ตนอกจากจะมีโรงพยาบาลประจำจังหวัดที่ทันสมัยแห่งหนึ่งของประเทศที่มีการใช้เครื่องเอ็กซเรย์แห่งแรกในประเทศไทย⁶ แล้ว ยังมีโรงพยาบาลสำหรับสำหรับกาลีจิน เพราะกาลีจินที่เข้ามาทำงานส่วนใหญ่ยากจน ไข้ที่ฟักของกาลีส่วนรวม เป็นที่หลบนอนอยู่ภายในกงสีเหมือง เมื่อเจ็บป่วยก็ไม่มีบ้าน

¹หนังสือกราบบังคมทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 8 สิงหาคม ร.ศ.129.

²แหล่งเดิม.

³โอภาส สุกใส. (2533). “บรรพชนผู้สร้างภูเก็ต,” ใน ภูเก็ต’33. หน้า 108 - 109.

⁴สร้างโรงพยาบาลเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/11). (พ.ศ.2460 - 2463). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.12.3/5 ลงวันที่ 3 พฤษภาคม 2460-13 มิถุนายน 2463.

⁵แหล่งเดิม.

⁶ขุนเสนาณรงค์ภักดี. (2513). ประวัติและผลงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. หน้า 36.

พักเฉพาะ จำเป็นต้องมีโรงพยาบาลเป็นที่พักเพื่อรักษากรรมกรเหมืองแร่ที่เจ็บป่วย หรือได้รับอันตรายจากการทำงานโดยได้เงินบำรุงโรงพยาบาลจากการหักค่าจ้างของกรรมกรเดือนละ 5 อัฐ และขอร้องให้นายเหมืองบริจาคสมทบอีก¹ ซึ่งนายเหมืองก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เพราะหากกรรมกรเจ็บป่วยมาก พ่อค่านายเหมืองก็เดือดร้อนเพราะการขาดแคลนแรงงาน ส่วนกาฬโรคซึ่งมักจะระบาดเสมอในหมู่กรรมกรจีน เช่น ใน พ.ศ. 2450 กุ๊ลิจิ้นเมืองภูเก็ตเป็นโรคนี้ 59 คน เสียชีวิต 54 คน² แม้ว่าจะได้มีการตรวจรักษากรรมกรจีนก่อนที่จะอนุญาตให้ขึ้นจากเรือ โดยการตั้งสถานีอนามัย (grunting station) หน้าเกาะตะเภาเพื่อตรวจเช็คร่างกายดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ได้มีคำสั่งบังคับให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในกรณีที่มีคนอยู่ในความดูแลป่วยเป็นโรคติดต่อร้ายแรงให้แจ้งต่อเจ้าหน้าที่และนำผู้ป่วยเข้ารักษาในโรงพยาบาลโดยเร็ว มิฉะนั้นจะมีความผิด อย่างไรก็ตามมาตรการที่ใช้ป้องกันไม่ค่อยจะได้ผลนักเนื่องจากเจ้าหน้าที่ควบคุมไม่ทั่วถึงจากรายงานของนายแพทย์แอมเนอร์ ใน พ.ศ. 2448 ว่า ในบรรดาผู้ป่วยที่เข้ามารับการรักษาในโรงพยาบาลประมาณ 1,182 ราย มีผู้ป่วยเป็นกาฬโรคเสีย 200 ราย³ เพราะการจะป้องกันและกำจัดโรคติดต่อจะต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายและเจ้าหน้าที่จะต้องควบคุมดูแลอย่างทั่วถึงจึงจะได้ผลดี ตัวอย่างการขาดความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ คือ ใน พ.ศ. 2444 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ได้ไปตรวจราชการ ทราบว่า ผู้ใหญ่บ้านจีนชื่อ อ่องจี มีบุตรป่วยเป็นกาฬโรค แต่ไม่ส่งโรงพยาบาลและไม่แจ้งแพทย์ประจำมณฑล กลับไปฝากรักษาตัวอยู่ที่บ้านหมอสอนศาสนาเป็นการผิดกฎหมาย จึงสั่งให้ขังผู้ใหญบ้าน 7 วัน⁴

ถึงแม้ว่าเมืองภูเก็ตจะมีโรงพยาบาลที่ทันสมัย สามารถจัดการบริการทางการแพทย์พยาบาลแก่ราษฎรดีขึ้นกว่าเดิม แต่ไม่อาจทำได้ทั่วถึง ยังคงมีโรคระบาดในเมืองภูเก็ต ดังรายงานของนายเดวิด เคอร์รี่ว่า “ในเมืองทุ่งคามีโรคระบาดเป็นครั้งคราว เพราะระบบสาธารณสุขยังไม่ดีพอ ...”⁵ และพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้กราบทูลกรมขุนสมมตอมรินทร์ ถึงสาเหตุการเกิดโรคระบาดและสภาพชุมชนว่า “ในเมืองภูเก็ตสกปรกมาก จึงทำให้มีความเจ็บไข้ ไม่ใคร่จะหายนั้นก็เป็นการจริง บริเวณตลาดอ่าวแก้ว บางเหนียวเหนือ บางเหนียวใต้ ริมกำแพงศาลว่าการมณฑลทิศเหนือ บ้านกรมการราษฎรตั้งอยู่สกปรก บ้านแช่น้ำคอกเศษแช่น้ำเหม็นทั้งสี่ตำบลสกปรกมากที่สุด ...”⁶

¹ รายงานราชการมณฑลภูเก็ต ร.ศ. 125. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ. 125-129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 6 พฤศจิกายน ร.ศ. 125 – 11 สิงหาคม ร.ศ. 129.

² ใช้กาฬโรคและโรคต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ด/82). (ร.ศ. 119). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.47 เลขที่ 28 เล่ม 3.

³ รายงานการตรวจราชการของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูล กรมขุนสมมตอมรินทร์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ. 125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 125.

⁴ ประกาศกาฬโรคที่เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ด/82). (ร.ศ. 118). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.47 เลขที่ 25 เล่ม 3 ลงวันที่ 1-3 กรกฎาคม ร.ศ. 118.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ รายงานการตรวจราชการของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล กรมขุนสมมตอมรินทร์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ. 125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 125.

2.2 การจัดการสุขาภิบาล

ปัญหาเหล่านี้แก้ไขโดยการจัดการสุขาภิบาลขึ้นในเขตอำเภอทุ่งคา (อำเภอเมือง) ซึ่งเป็นชุมชนหนาแน่น ใน พ.ศ. 2455 ซึ่งเป็นปีแรกที่ทำให้มีการสุขาภิบาลในเขตอำเภอทุ่งคา มีจำนวนราษฎร 2,824 หลังคาเรือน 11,047 คน คณะกรรมการสุขาภิบาลชุดแรกมี 9 นาย¹ คือ

1. หม่อมเจ้าประดิพัทธ์เกษมศรี ปลัดมณฑลภูเก็ต เป็นประธานนายก
2. นายบุญเพ็ง เป็นปลัดสุขาภิบาล
3. ขุนสุนทรวรนาท นายอำเภอเมือง
4. หมอเยซีแบกส์ ดูแลฝ่ายการแพทย์
5. จินตันเชียวเซอะ กำนันท้องที่
6. จินโดเกียว กำนันท้องที่
7. มิสเตอร์ เอช ยี สก็อต กำนันพิเศษ
8. จินตันเพ็กฮวด กำนันพิเศษ

กำหนดเขตสุขาภิบาล ดังนี้ ถนนยาวราชถึงตลาดสามกอง ถนนวิชิตสงคราม ถึงโรงพยาบาลจีน ถนนเทพกระษัตรี ถึงวัดโคกแสง ถนนภูเก็ต ถนนมนตรี ถนนตรัง ถนนอำเภอ ถนนผู้ใหญ่บ้าน ถนนแม่หลวน ถนนเจ้าฟ้าถึงสวนเงินเองหิน

2.2.1 งบประมาณค่าใช้จ่ายในการจัดการสุขาภิบาล ได้จากภาษีโรงเรือนต่าง ๆ

2.2.1.1 บ้านเรือนที่อยู่ในเขตสุขาภิบาลราคาเช่า 10 ชัก 1 เก็บได้ประมาณ 20,000 บาท

2.2.1.2 ค่าภาษีรถ ภาษีเกวียน ภาษีรถ 4 ล้อ เก็บลักษณะ 18 บาทต่อปี รถ 2 ล้อ และเกวียนเก็บคันละ 12 บาทต่อไป รถลาก เก็บคันละ 6 บาทต่อไป รวมเป็นเงิน 4,000 บาท

2.2.1.1 ค่าอาชญาบัตรฆ่าสัตว์ เก็บได้ประมาณ 20,000 บาท

2.2.1.2 ภาษีบำรุงถนน เก็บจากหญิงโสเภณี คนละ 12 บาทต่อไป เก็บได้ 2,000 บาท

2.2.1.3 ค่าเช่าตลาด เก็บได้ประมาณ 8,000 บาท

2.2.1.4 น้ำมันปิโตรเลียมที่ส่งเข้ามานั้น สุขาภิบาลบังคับให้มีตามร้านและบ้านหลังหนึ่ง ๆ ได้ไม่เกินคราวละ 4 ปี นอกจากนั้นให้เก็บไว้ที่โรงเก็บของสุขาภิบาล โดยเสียค่าเช่าเป็นรายปีปีละ 516 บาท รวมเงินที่เก็บได้ประมาณ 54,516 บาท

รวมจำนวนเงินภาษีที่เก็บได้ในเขตสุขาภิบาล 108,516 บาท จะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการจัดการสุขาภิบาลดังนี้

เงินเดือนเจ้าพนักงานและกุลิ	24,864 บาท
ค่าใช้สอยต่าง ๆ	15,432 บาท
การจรรค่าก่อสร้าง	14,220 บาท

¹สุขาภิบาลอำเภอเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/11). (พ.ศ.2454). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารราชการที่ 6 ม.12.2/7 ลงวันที่ 5 - 8 มีนาคม 2454.

2.2.2 หน้าที่ของสุขาภิบาล

2.2.2.1 รักษาความสะอาด

ก. โรงฆ่าสัตว์	จ. ตรวจอาหารต่าง ๆ
ข. จัดซ่อม	ฉ. ตรวจสัตว์เป็นโรค
ค. ทำท่อน้ำ	ช. กำจัดการทรมานสัตว์
ง. หาน้ำบริโภค	ซ. ข้าราชการสิ่งโสโครกที่ต่าง ๆ
	ณ. กำหนดที่ดินฝังศพ

2.2.2.2 การรักษาดูแล สะพาน สถานที่ต่าง ๆ

- ก. สร้างและบำรุงรักษาสะพาน ถนน
- ข. โคมไฟ
- ค. วางระเบียบการใช้นานพาหนะบนถนน
- ง. การบริการสถานที่ต่าง ๆ โดยทั่วไป

2.2.2.3 การพยาบาล

- ก. การสร้างโรงพยาบาล
- ข. การรักษาและป้องกันโรคติดต่อ
- ค. การจดทะเบียนคนเกิด คนตาย

2.2.2.4 การจัดกองดับเพลิง

2.2.2.5 จัดให้มีตลาดขายของสด

2.2.2.6 การสร้างโรงเก็บสิ่งที่น่ากลัวอันตรายเช่น น้ำมันปิโตรเลียม และประทัด

เป็นต้น

2.2.2.7 โรงหญิงนครโสเภณี

2.2.2.8 รถและเกวียน

งบประมาณที่ใช้ในการจัดการสุขาภิบาล นอกจากจะได้จากภาษีต่าง ๆ แล้ว ยังใช้เงินคอมเม้นเชียน และขอความร่วมมือจากพ่อค้า นายเหมือง ให้ช่วยกันบำรุงดูแลรักษาสาธารณูปโภคในเขต เช่น ทางน้ำที่ใช้บริโภคของราษฎรโดยส่วนรวม สุขาภิบาลได้บังคับให้นายเหมืองระวางมิให้มูลดิน มูลแร่ ไหลทับถมทางน้ำซึ่งจะทำให้ทางน้ำตื้นเขิน หรือ เปลี่ยนทางน้ำโดยพลการ และขอร้องให้เจ้าภาษีฝิ่นช่วยบูรณะบ่อน้ำกินน้ำใช้สาธารณะหลายแห่ง เช่น ขอให้เงินตั้ง เจ้าภาษีฝิ่น ช่วยแต่งบ่อน้ำวัดมงคลนิมิตรซึ่งราษฎรใช้ดื่มกิน ก่อนการสร้างท่อประปาในเมืองภูเก็ต ราษฎรต้องจ้างคนหาบน้ำและบรรทุกเกวียนมาจากบ่อน้ำสาธารณะต่าง ๆ ทำให้ไม่สะดวกไม่ทันตามต้องการและไม่สะอาดนัก ใน พ.ศ.2446 จีนซื้อเตี่ยวหลิม พ่อค้าชาวจีน

ฮกเกี้ยนจะทำก๊อกประปาจากวัดมงคลนิมิตรมาจำหน่ายให้ราษฎรในตัวเมืองภูเก็ตและขอเก็บเงินตามอย่างป็นิ่ง แต่รัฐบาลไม่อนุญาตเพราะกลัวว่าจะไม่สะอาดและเป็นการผูกขาด ทำให้ราษฎรเดือดร้อน¹

3. บทบาททางด้านการนำสถาปัตยกรรมแบบชิโนโปรตุกีสมาใช้

ชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำเหมืองแร่และค้าขายในเกาะภูเก็ตนำเอารูปแบบการก่อสร้างที่อยู่อาศัย ตึกแถวร้านค้า ตลอดจนศาสนสถานเข้ามา เป็นผลทำให้ชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นในย่านร้านค้าและตลาดมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นแบบจีนคล้ายกับในตลาดลำเพ็ง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองภูเก็ต ใน พ.ศ.2433 ความว่า “ดูเมืองภูเก็ตเป็นเมืองใหญ่โต แปลกกว่าที่เราได้เห็น 19 ปีมาแล้วมาก...เฉพาะโรงตึกร้านแถวตลาดใหญ่เมืองภูเก็ต ตึก 311 หลัง เรือน 367 หลัง รวม 678 หลัง* ... ที่ตลาดกะทู้* เป็นจำนวนตึก 26 หลัง โรงร้าน 112 หลัง รวม 138 ... เป็นเมืองจีนมีแต่เล็กมาก ตึกบางแห่งเก่าบางแห่งใหม่ เป็นอย่างหลังคาเจ็ก ปากตลาดเป็นตึกทั้งสองฟาก ผู้คนหนาแน่นมาก ขายของกินเป็นพื้น ไม่ต้องกล่าวยืดยาว คือ ตลาดลำเพ็งนี่เอง ...”²

แบบบ้านใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ถ่ายทอดมาจากประเทศจีน มีเอกลักษณ์เฉพาะ คือ วัสดุส่วนใหญ่ที่ใช้ในการก่อสร้างเป็นดินหรือดินเผา สำหรับดินที่ใช้ในการก่อสร้างเป็นดินที่ผสมด้วยวัสดุอื่น เช่น เกลื่อน้ำตาลแดง หรือแกลบ ซึ่งวัสดุผสมเหล่านี้มีคุณสมบัติยึดดินให้เหนียว ไม่เปราะและผุพังง่าย เมื่อเวลาสร้างบ้านจะใช้ดินผสมนี้อัดแน่น กระทั่งให้เรียบสนิทเสริมสูงขึ้นจากพื้นดินจนเป็นรูปกำแพง และใช้เป็นฝาผนังบ้านทั้งสี่ด้าน เจาะช่องประตูหน้าต่างใช้ไม้แก่นเนื้อแข็ง เป็นวงกบประตูหน้าต่างตามต้องการ หากเป็นบ้านสองชั้นก็จะไม่ใช่ไม้คาน รอด และปูพื้น ส่วนหลังคาจะวางซ้อแปและจันทันด้วยไม้ทะเลหรือไม้เสม หลังคาจะมุงกระเบื้องราง ซึ่งมีลักษณะครึ่งวงกลม* บ้านทรงแบบนี้จะปลูกชั้นเดียวเป็นทรงเตี้ย ๆ เป็นส่วนมาก เนื่องจากสภาพของกำแพงดินจะไม่อำนวยให้ก่อได้สูงมากนักเพราะจะเสี่ยงต่อการพังทลายลงมา เมื่อรับน้ำหนักมากหรือถูกพายุพัด ปัจจุบันมีรูปแบบนี้เหลืออยู่เพียง 2 - 3 หลังในตลาดกะทู้ ซึ่งเป็นท้องถิ่นที่กำเนิดสังคมจีนขึ้นเป็นครั้งแรก ส่วนในตัวเมืองภูเก็ตปัจจุบันถูกรื้อถอนออกไปเพราะเก่าเกินจะทนอยู่ได้ โดยปราศจากการอนุรักษ์ที่ถูกต้องวิธี³

¹ ข้อเดียวหลิมขออนุญาตทำก๊อกน้ำที่ภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.122). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 เลขที่ 9 เล่ม 2 ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122.

* ตึกรุ่นเก่าเหล่านี้ ยังมีให้เห็นในย่านกลางเมืองเก่าภูเก็ต เช่น ถนนเทพกระษัตรี ถนนกลาง ถนนยาวราช ถนนตีบุก ถนนพังงา และ ถนนรัชฎา

** อาคารที่กะทู้มีลักษณะสถาปัตยกรรมมีอิทธิพลจีนมากกว่าอาคารในตัวเมืองภูเก็ต

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2507). *ระยะทางเสด็จประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู* ร.ศ.109. หน้า 136 - 142.

* กระเบื้องแบบจีนทำจากดินเผา รูปโค้งครึ่งวงกลม เรียกว่า กะมู มีลักษณะคว่ำอันหนึ่ง หายอันหนึ่ง สลับกันไป กล่าวกันว่ากระเบื้องลักษณะเช่นนี้ ได้รับความบันดาลใจจากปล้องไม้ไผ่ผาดึง

³ ประสิทธิ์ ชินการณ. (ม.ป.ป.). *บันทึกรายงานเรื่องวัตถุโบราณคดีเกี่ยวกับแห่งหินแกรนิต ขอบทางเท้า อาคารตึกแถวยุคเก่าของภูเก็ต*. หน้า 3.

ส่วนลักษณะตึกแถวแบบจีนตามแหล่งที่เป็นย่านการค้า จะมีลักษณะเป็นตึกแถว 2 ชั้น แบ่งเป็นหลายคูหา พื้นชั้นบนยื่นออกมาแทนหลังคาเฉลียงมีขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐถือปูน ตกแต่งหัวเสาหรือปูนปั้นลายจีน หน้าบ้านแต่ละคูหาถ้าใช้ทำการค้าจะเปิดตลอดด้าน แต่ถ้าเป็นที่พักอาศัยจะเปิดเฉพาะตรงกลางเป็นบานประตู 2 บาน ขนาดใหญ่ ส่วนหลังคาจะมุงกระเบื้องจีน ในสมัยต่อมาประมาณรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในเกาะภูเก็ต เริ่มได้รับอิทธิพลตะวันตกมากขึ้น

สถาปัตยกรรมซึ่งมีอิทธิพลตะวันตกนั้นส่วนใหญ่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลทางการเมือง ตามนโยบายทำประเทศให้ทันสมัย แต่สถาปัตยกรรมยุคเดียวกันที่เกาะภูเก็ตไม่ได้เกิดเพราะเหตุดังที่กล่าวมาแล้ว อาคารเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะการค้าขายติดต่อกับปีนัง ชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตติดต่อกับปีนังมากกว่ากรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลของระยะทางและความสะดวกในการคมนาคม สถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากปีนังนั้นเป็นรูปแบบ “ชิโน - โปรตุเกส”

สถาปัตยกรรมแบบชิโน - โปรตุเกส สถาปัตยกรรมแบบผสมจีน-ยุโรป อิทธิพลสถาปัตยกรรม ได้รับจากจีนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในปีนังแล้วยังได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียลจากปีนัง สิงคโปร์ ในสมัยที่อยู่ใต้อาณานิคมปกครองของอังกฤษ แต่มีผู้รู้หลายท่านให้ความเห็นว่า อาคารเก่าในภูเก็ต เป็นสถาปัตยกรรมแบบชิโน-โปรตุเกส ซึ่งถ่ายทอดมาจากรูปแบบอาคารเขตเช่าของโปรตุเกสในแหลมเกาลูน เมื่อช่วงที่สืบทอดการก่อสร้างอาคารเหล่านี้ อพยพมาสู่สิงคโปร์และปีนัง ก็ได้นำอิทธิพลทางวัฒนธรรมการก่อสร้างมาด้วย จนกระทั่งอิทธิพลสถาปัตยกรรมดังกล่าวนี้หลั่งไหลเข้าสู่ภูเก็ต เนื่องจากมีชาวจีนจำนวนมากจากปีนังและสิงคโปร์เข้ามาทำเหมืองแร่ในภูเก็ต เมื่อประมาณ 80-100 ปี มีฐานะดีขึ้น ต้องการสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคงแข็งแรงได้ติดต่อช่างที่มีฝีมือด้านการก่อสร้าง ตลอดจนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการก่อสร้างจากปีนังเข้ามาภูเก็ต ลักษณะของสถาปัตยกรรมชิโน-โปรตุเกส คือ แปลนอาคารจะแบ่งออกเป็นช่วงต่าง ๆ แต่ละช่วงมีสกายไลท์ (Sky-Light) หรือช่วงแสงสว่างตามธรรมชาติสามารถส่องลงมาได้ โครงสร้างส่วนใหญ่เป็นตึกก่ออิฐหรือเทคอนกรีตแบบยุโรป มีหน้าต่างหรือเฉลียงยื่นออกมาจากตัวหน้าบ้านแบบยุโรป กรอบหน้าต่างหรือบานประตูด้วยกระจก แต่ตกแต่งลวดลายตามขอบหน้าต่าง ประตู หัวเสา ด้วยปูนปั้นลายจีน ปูพื้นด้วยกระเบื้องลายฝรั่ง แต่หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา¹ บ้านในรูปแบบชิโน-โปรตุเกส จะมีลักษณะที่เป็นบ้านเดี่ยว และตึกแถว โดยเฉพาะบ้านเดี่ยวสำหรับพักอาศัยนั้น ส่วนใหญ่เป็นบ้านของชาวจีนฮกเกี้ยน ซึ่งมีบทบาทในการลงทุนในกิจการเหมืองแร่ตึกแทบทั้งสิ้น เช่น บ้านพักของพระพิทักษ์ชินประชา (ตันม้าเสียง) ตกทอดถึงขุนชินสถานพิทักษ์ (ตันยู่อี) และคุณประชา ตันทวนิช ในปัจจุบัน ตึกหลังนี้ตั้งอยู่ที่ 98 ถนนกระบี่ ตำบลตลาดเหนือ อำเภอเมือง สร้างเมื่อ พ.ศ.2462 โดยช่างจากปีนัง ลักษณะบ้านเป็นงานสถาปัตยกรรมที่ผสมระหว่างจีนกับโปรตุเกสมีความงดงามเฉพาะตัว

บ้านนายเก้ง ลิ้มปานนท์ ตั้งอยู่ถนนโกมารภักดิ์ ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมือง สร้างเมื่อ พ.ศ.2454 เป็นตึก 2 ชั้นก่ออิฐถือปูนได้รับอิทธิพลมาจากปีนัง ลักษณะเด่นพิเศษ คือ สร้างด้วยความประณีต ตกแต่งลวดลายเหนือหน้าต่าง-เสา และฝ้าผนังบางส่วน

บริษัทเกียนหงวน จำกัด ตั้งอยู่ที่ 98 ถนนเยาวราช อำเภอเมือง อายุกว่า 90 ปี เดิมเป็นบ้านพักของบรรพบุรุษ ของนายเกียนล่าย แซ่เอี้ยว แต่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสำนักงานบริษัทซึ่งนายเกียนล่าย แซ่

¹ สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (ม.ป.ป.). ภูเก็ต. หน้า 21.

เอี้ยว เป็นประธานกรรมการ ลักษณะของตึกเป็นสถาปัตยกรรมแบบชิโน-โปรตุกีส มีหัวเสาลักษณะแบบดอริก และไอโอนิก ซึ่งประดับด้วยรูปปั้นที่หุหุรา เสาในระดับชั้นที่สองเป็นหัวเสาแบบโครินเธียน กรอบประตูใหญ่ หน้าต่าง 2 บาน เหนือหน้าต่างมีช่องลม ซึ่งมีลวดลายจำหลักอย่างงดงาม

บริษัทเอควานิซ จำกัด ตั้งอยู่ที่ 2 ถนนติบก อำเภอเมือง อายุกว่า 80 ปี เดิมเป็นบ้านของต้นตระกูลเอควานิซ ปัจจุบันเป็นกรรมสิทธิ์ของนายโสภณ เอควานิซ ซึ่งเป็นรุ่นที่ 3 ของตระกูล ศิลปะแบบชิโน-โปรตุกีส ด้านนอกของอาคารทั้ง 2 ด้านที่หันสู่ถนน มีหลังคาหรือเพดานคลุมตลอดไว้กันแดดกันฝน ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “อาเซด” ซึ่งเป็นแนวคิดของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ให้สร้างไว้สำหรับเมืองที่ฝนตกชุก เช่น ภูเก็ต

สมาคมภูเก็ตฮกเกี้ยนสามัคคี ตั้งอยู่ที่ 25 ถนนติบก ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมือง อายุกว่า 100 ปี เดิมเป็นโรงเรียนสอนภาษาจีนก่อสร้างบนที่ดินของขุนชนาทรนิเทศ แต่ค่าก่อสร้างเป็นของพ่อค้าเศรษฐีชาวฮกเกี้ยนในจังหวัดภูเก็ต ต่อมาโรงเรียนได้ล้มเลิกไป หลวงชนาทรนิเทศ (ตันเจ่งห่อ) ซึ่งเป็นบุตรชายของขุนชนาทรนิเทศได้ให้โรงพยาบาลมิชชันนารีดำเนินงานจนกระทั่งย้ายไปอยู่ ณ สถานที่ของตนเองหน้าวิทยาลัยครูภูเก็ต สมาคมจีนฮกเกี้ยน จึงได้ใช้เป็นสำนักงานจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ส่วนอาคารตึกแถวแบบ “ชิโน - โปรตุกีส” จะมีลักษณะที่แตกต่างจากตึกแถวแบบจีน คือ การมีช่องทางเดินภายใต้หลังคาหน้าบ้าน ซึ่งชาวภูเก็ตเรียกทับศัพท์ภาษาจีนผสมมาเลย่ว่า “งอ-กาเกี”¹ โดยทางเท้านั้นนิยมใช้แท่งหินแกรนิตปูเป็นขอบทาง ซึ่งต้องสั่งซื้อมาจากปีนังโดยตรง อย่างไรก็ตามอาคารเก่าในภูเก็ตมิได้ก่อสร้างตามแบบ “ชิโน-โปรตุกีส” ไปทั้งหมด อาคารที่ได้รับอิทธิพลตามแบบสถาปัตยกรรมแบบ “ชิโน-โปรตุกีส” นั้นส่วนใหญ่จะเป็นอาคารในย่านการค้าของเมืองเก่าในภูเก็ต บริเวณย่านถนนกลาง เช่น ร้านสิริรัตน์ ในปัจจุบัน สร้างเมื่อ พ.ศ. 2463 เป็นตึกแถว 2 ชั้น ก่อด้วยอิฐถือปูน มีเนื้อที่ 1 งาน 17 ตารางวา มีลักษณะเด่นพิเศษ คือ ตัวตึก ยาว 60 เมตร สภาพด้านหน้าตึกได้มีการตกแต่งที่พิสดารกว่าตึกแถวทั่ว ๆ ไป คือ นอกจากจะตกแต่งตรงหน้าช่องลมอย่างสวยงามแล้ว ที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัด คือ นำตุ๊กตาหลายตัวมาประดับที่หน้าตึก สันนิษฐานว่า เพื่อความสวยงาม และอีกประการหนึ่ง ให้ตุ๊กตาเหล่านี้ เปรียบเหมือนเทวดาคอยอารักษ์คุ้มครองภัยแก่ผู้อาศัยได้อยู่เย็นเป็นสุข²

โรงเรียนบางกอกพาณิชยการ ปัจจุบัน ตั้งอยู่ที่ถนนกลาง ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอเมือง เป็นอาคารพาณิชย์ ตึกแถว 2 ชั้น ก่อด้วยอิฐถือปูนสร้าง 2 หลังคู่กันเป็นแถวเดียวกันกับตึกแถว เป็นตึกที่ไม่มีคานมีแต่ตงแข็งแรงมาก มีลวดลายแกะสลัก ไม้ตรงบางประตูด้วยหลังหนึ่ง ใช้เป็นที่อยู่อาศัยของทายาทตระกูล “ตันเทวนิช” อีกหลังหนึ่งให้เอกชนเช่าดำเนินการ เมื่อ พ.ศ. 2538 โรงเรียนได้ย้ายออกไปแล้ว³

¹ประสิทธิ์ ชินการณ. (ม.ป.ป.). บันทึกรายงานเรื่องวัตถุโบราณคดีเกี่ยวกับแท่งหินแกรนิตขอบทางเท้า อาคารตึกแถวยุคเก่าของภูเก็ต. หน้า 3.

²สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (2539). แหล่งศิลปกรรมและแหล่งประวัติศาสตร์ภูเก็ต. หน้า 14 - 17.

³แหล่งเดิม.

โรงแรมออน-ออน ตั้งอยู่ที่ถนนพังงา อำเภอเมือง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2472 โดยช่างจากเมืองปิ้ง เป็นตึก 2 ชั้น ก่อด้วยอิฐถือปูนมีลักษณะเด่นพิเศษ คือ ตกแต่งลวดลายเหนือประตู หน้าต่าง ตกแต่งหัวเสาและฝาผนังตลอดจนช่องลมลูกกรมชั้นดาดฟ้า¹

ตึกแถวถนนเยาวราช-ตีบก และถนนกระบี่ สร้างในสมัยพระยาธรรมาธิราชบุรี เป็นตึกแถวที่ตระกูลต่าง ๆ สร้างขึ้นในสมัยเริ่มสร้างตัวเมืองภูเก็ต เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยและธุรกิจการค้า เช่น ตระกูลอุดมทรัพย์ที่ถนนตีบก ตระกูลหงษ์หยกที่ถนนกระบี่ ฯลฯ²

อาคารเก่าในตัวเมืองภูเก็ต ได้รับการยอมรับกันว่ามีคุณค่าทางด้านศิลปกรรม สิ่งที่ยืนยันเรื่องนี้คือ ใน พ.ศ. 2536 สมาคมสถาปนิกสยาม ได้คัดเลือกกลุ่มอาคารพาณิชย์ และที่อยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าภูเก็ต ในถนนตีบก ถนนพังงา ถนนรัชฎา และถนนเยาวราช ให้ได้รับรางวัลพระราชทาน ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชทานแก่ผู้แทนของเทศบาลและราษฎรในเขตเมืองเก่าภูเก็ต เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2536

4. บทบาททางด้านประเพณีและความเชื่อ

นอกจากวัฒนธรรมทางด้านสถาปัตยกรรมดังกล่าวแล้ว ร่องรอยของความเป็นชุมชนจีนในเกาะภูเก็ต ยังคงพบเห็นได้จากวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อ เช่น ประเพณีกินเจ ซึ่งจีนตันควด (หลวงอำนาจนารักษ์) เป็นผู้ริเริ่มประเพณีการกินเจในเกาะภูเก็ตที่สมบูรณ์แบบและประเพณีนี้ได้รับความสนใจจากบุคคลทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ตลอดจนผู้ที่อาศัยอยู่ในเกาะภูเก็ตจังหวัดใกล้เคียง ทั้งที่เป็นคนจีนและคนไทยต่างก็เข้าร่วมในประเพณีนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้น ๆ ทุกปี จนกลายเป็นประเพณีที่สำคัญของเกาะภูเก็ตในปัจจุบัน

ประเพณีกินเจนั้นประชาชนในเกาะภูเก็ตเรียกว่า ประเพณีกินผัก ซึ่งแปลมาจากภาษาจีนฮกเกี้ยนว่า “เจียะฉ่าย” เริ่มครั้งแรกที่บ้านกะทู้ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีคนจีนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ตีบก เศรษฐกิจของบ้านกะทู้ในขณะนั้นดี ประชาชนมีรายได้ดีมาก สภาพตลาดย่านการค้าคึกคัก มีมหรสพ เช่น จั้ว ซึ่งเดินทางมาจากประเทศจีนมาเปิดแสดงที่กะทู้ สามารถแสดงอยู่ได้ทั้งปี จนมีคนในคณะล้มป่วยลง ต่อมานักขึ้นได้ว่าถึงเวลาถือศีลกินเจแล้วยังมิได้ทำ เมื่อถึงวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 9 คณะจั้วทุกคนก็ถือศีลกินเจไปจนกระทั่งถึงวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 รวม 9 วัน 9 คืน เพื่อเป็นสิริมงคลอันทำให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ จีนตันควด ซึ่งเป็นนายเหมืองและหัวหน้าศาลจีน ได้ร่วมพิธีกินเจร่วมกับคณะจั้วในครั้งนั้นด้วย

ในช่วงระยะที่ชาวจีนในกะทู้กำลังประกอบพิธีกินเจนั้น มีท่านผู้รู้ผู้หนึ่ง เคยอาศัยอยู่ที่มณฑลกังไส ได้เดินทางมาประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ที่กะทู้ ได้เห็นการประกอบพิธีกินเจยังไม่ถูกต้องตามที่ปฏิบัติในมณฑลกังไส และยินดีรับอาสาเดินทางกลับไปมณฑลกังไสเพื่ออัญเชิญเหยวไห้* และองค์ประกอบสำหรับ

¹ สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (2539). แหล่งศิลปกรรมและแหล่งประวัติศาสตร์ภูเก็ต. หน้า 14 - 17.

² แหล่งเดิม.

* ออกเสียงตามสำเนียงจีนฮกเกี้ยน แปลว่า รูปไฟ

พิธี แต่ไม่มีเงิน ชาวจีนในกะทู้จึงร่วมกันบริจาค และจินตันควดได้ว่าจ้างเรือสามหลักสำหรับเป็นพาหนะในการเดินทางให้ 1 ลำ อีก 2-3 ปีต่อมา ในวันขึ้น 7 ค่ำ เดือน 9 (ตามปฏิทินจีน) เวลากลางคืน ท่านผู้รู้ได้เดินทางมาถึงท่าเรือบางเหลียว (บางเหนียวในปัจจุบัน) พร้อมด้วยเหี้ยวไห้ยและเหี้ยวเอี้ยน* จินตันควดทราบข่าวได้จัดกำลังคนเป็นจำนวนมากแห่ขบวนไปรับ “เหี้ยวไห้ยและเหี้ยวเอี้ยน ไปไว้ที่ศาลเจ้ากะทู้ในวันขึ้นแปดค่ำเดือนเก้า และในปีต่อมา ประเพณีกินเจที่ถูกต้องสมบูรณ์ก็ได้ถือกำเนิดขึ้นที่กะทู้ ก่อนจะถึงวันประกอบพิธีกิจเจในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 9 ของทุกปี จินตันควดจะนุ่งขาวห่มขาวกินเจ หลับนอนที่ศาลเจ้าก่อนล่วงหน้า 1 เดือน เพื่อชำระล้างร่างกายและจิตใจให้สะอาดก่อนถึงวันถือปฏิบัติจริง ซึ่งนับเป็นตัวอย่างที่ดีของชาวบ้านในขณะนั้น จินตันควดได้ใช้การกินเจเป็นตัวประสานให้สมาคมลับฮังยี่ 2 สมาคม ที่มีเรื่องบาดหมางกัน ได้ร่วมพิธีกินเจกันอย่างทั่วหน้า เกิดความสามัคคี ความบาดหมางก็ค่อย ๆ ลดน้อยลง

ส่วนความเชื่อในการบูชาเทพเจ้าและบรรพบุรุษของชาวจีนในเกาะภูเก็ต มีการบูชาเทพเจ้าหรือเทวดาโดยมีหิ้งเล็ก ๆ ติดตั้งไว้ที่เสาด้านซ้ายมือ ที่เรียนกันตามศัพท์ภาษาจีนฮกเกี้ยนว่า “ทีกิง” รูปพระหรือเทพเจ้าประจำตระกูล นอกจากบูชาเทพประจำบ้านแล้ว ชาวจีนในเกาะภูเก็ตได้สร้างศาลเจ้าเพื่อประดิษฐานรูปพระที่เคารพ

ศาลเจ้าในเกาะภูเก็ต ส่วนใหญ่กำเนิดด้วยความศรัทธาของต้นแซ่ต่าง ๆ ที่มีต่อพระหรือเจ้าอันเคยเคารพสักการะมาแต่สมัยเมื่อยังอยู่ในประเทศจีน ครั้นมาตั้งหลักฐานมั่นคงในเกาะภูเก็ต ก่อสร้างศาลเจ้าขึ้นเพื่อประดิษฐานพระหรือเจ้าตามศรัทธาของคนในตระกูลหรือแซ่ของตน เช่น ชาวจีนฮกเกี้ยนแซ่ตัน โดยการนำของจินตันควด (หลวงอำนาจนรารักษ์) ได้สละร่างกาย แรงทรัพย์ สร้างศาลเจ้าเต่งก้องตอง (แปลว่า ศาลเจ้าแสงธรรม) ขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2434** เพื่อประดิษฐานรูปพระประจำตระกูล เช่น ตันเซ่งอ๋อง ชำจองอ๋อง และอ๋องซุนต่ายสาย

ตันเซียวเซอะ (ขุนชนานีเทศ) บริจาคทรัพย์สินและที่ดินสร้างศาลเจ้า “ฮกหงวนกั๊ง” ประดิษฐานพระจ่อซูกั๊ง ศาลเจ้า “เจ่งอ๋อง” และศาลเจ้า “เจ้าแม่กวนอิม”

5. บทบาททางการศึกษา

ไม่ว่าการศึกษาจะมีคุณค่าเพียงใดก็ตามในประเทศจีน แต่สำหรับกลุ่มชาวจีนในเกาะภูเก็ตแล้ว การศึกษามีความสำคัญน้อยมากในการกำหนดฐานะทางสังคมของแต่ละคน เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตแล้วมุ่งแต่จะสร้างฐานะความร่ำรวย การศึกษาจึงเป็นของฟุ่มเฟือย เมื่อสร้างฐานะได้แล้ว พ่อค่านายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยนก็จะส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือที่ประเทศจีนหรือป่กิ่ง เช่น ตันหิมจ้าว ส่งตันเพ็กฮวด (พระ

* เหี้ยวไห้ยและเหี้ยวเอี้ยนที่นำมาจากมณฑลกังไส ได้ปักจุดไว้ในเหี้ยวหลอ = กระถางรูป โดยจุดรูปให้ติดตลอดระยะทางมิให้ดับ นอกจากนั้นยังได้นำบทสวดมนต์ คัมภีร์ ตำราต่าง ๆ พร้อมทั้งป้ายชื่อเต้าป๋อเก้ง ป้ายติดหน้าศาลเจ้า

** จากหลักฐานวันเดือนปี ที่สลักไว้บนเนื้อไม้หน้าโต๊ะบูชาและแผ่นป้ายที่ติดอยู่ เช่น โต๊ะตั้งกระถางรูปด้วยยาว ศาลเจ้าเต่งก้องตอง เดิมชื่อศาลเจ้าซิงเจียกอง ตั้งอยู่ที่ถนนพังงา ตำบลตลาดใหญ่ ในเขตเทศบาลเมืองภูเก็ต อำเภอเมือง ภูเก็ต

อร่ามสาครเขตร) บุตรชายไปศึกษาที่ปิ่นัง ตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงจีนประเทศ) ส่งตันม้าเสียง (พระพิทักษ์ชินประชา) บุตรชายไปศึกษาที่ปิ่นัง ตันเชียวเซอะ (ขุนชนานีเทศ) ส่งตันแงงห้อ (หลวงชนาทรนิเทศ) ไปศึกษาที่ปิ่นังเช่นเดียวกัน นอกจากจะส่งลูกหลานไปเรียนที่ปิ่นังแล้ว ยังได้จ้างครูจากปิ่นังมาสอนหนังสือให้บุตรหลานด้วยโดยการเปิดโรงเรียนสอนภาษาจีน ค่าใช้จ่ายในการจัดหาที่พัก และค่าจ้าง ครูสอนได้จากการบริจาคเงินสมทบของพวกจีนพ่อค้านายเหมือง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกล่าวไว้ว่า “เป็นเริ่มแรกที่จะมีโรงเรียนจีนขึ้นในประเทศสยาม...”¹ และพระยารัษฎานุประดิษฐ์เทศาภิบาลมณฑลในขณะนั้น มีความเห็นว่า

การที่พวกจีนสมัยใหม่เที่ยวตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนกันแพร่หลาย เป็นอุบายของคณะก๊กมินตั๋งที่เมืองจีนจะปลูกฝังความคิดของจีนที่ไปอยู่ในประเทศอื่น ๆ ให้เลื่อมใสในคตินิยมเป็นกำลังของประเทศจีน แต่พวกจีนโดยมากไม่รู้เท่า เห็นแต่ว่าเป็นประโยชน์แก่ลูกหลาน ด้วยได้เล่าเรียนก็พากันเลื่อมใส ถ้าปล่อยให้พวกจีนตั้งโรงเรียนตามชอบใจเกรงจะเกิดก๊กเหม็ง คือ ความนิยมในรัฐบาลและรังเกียจไทยขึ้นในเมืองภูเก็ต ก็จะพากันโกรธแค้นเกลียดชังรัฐบาล...²

ปัญหานี้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ จึงไปปรึกษาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยให้ทรงวินิจฉัยปัญหาโรงเรียนสอนภาษาจีนข้างต้นดังกล่าว หลังจากที่ได้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จลงมาพิจารณาแล้ว ทรงเห็นว่าควรที่จะห้ามมิให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนนั้นไม่ควร เพราะคนทั้งโลกถือว่าโรงเรียนเป็นของควรบำรุง จึงควรใช้อุบายให้รัฐบาลเข้าอุปการะแล้วเอาการอุปการะนั้นเป็นอำนาจที่จะควบคุม พร้อมทั้งทรงเห็นว่า ควรจะกำหนดเงื่อนไขในการอุปการะ 4 ประการ³ คือ

1. รับโรงเรียนจีนเข้าทะเบียน
2. ให้พวกกรรมการและพวกพ่อค้าที่ออกค่าใช้จ่ายเป็นกรรมการบริหารโรงเรียน มีหน้าที่ควบคุมครูผู้สอนและรับทราบในการที่จะเกี่ยวข้องกับรัฐบาล

เงินอุดหนุนโรงเรียนนอกจากจะได้จากการเรียไรในหมู่คนจีนแล้ว จากหลักฐานบันทึกการตรวจราชการของพระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้กล่าวถึง ที่มาอีกทางหนึ่งของเงินอุดหนุนโรงเรียน ความว่า

ยังมีการเล่นจั่วเก็บเงิน และเก็บส่วนลดในสินค้าทั่วไป คือ มีเจ้าพนักงานจีนไปคอยตรวจตามท่าเรือ หรือสถานที่ที่เป็นสำนักส่งสินค้าออกแล้วจดบัญชีจำนวนและชนิดสินค้าไปเก็บส่วนลดสำหรับบำรุงการศึกษาจากผู้ส่งทุกแห่งหน มีอัตราดังนี้ เข้าสาร กระสอบละ 10 สตางค์ ตีบุก หาบละ 50 สตางค์ น้ำมันก๊าส ปีปละ 2 สตางค์ ส่วน น้ำตาล

¹รายงานราชการมณฑลภูเก็ต พ.ศ.2453 - 2464. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 3 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2453 - 6 มีนาคม 2464.

²โรงเรียนและการเล่าเรียนมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ศ/4). (พ.ศ.2453 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4 เล่ม 1 เลขที่ 18.

³แหล่งเดิม.

เกลือ ไม้ขีดไฟ เครื่องเหล็ก รถยนต์ เรือยนต์ จักรยาน น้ำมันเครื่อง มีการเก็บเหมือนกัน แต่ไม่ทราบอัตราแน่นอน...¹

3. ห้ามมิให้สอนหรือใช้หนังสือซึ่งจะทำให้เกิดเสื่อมเสียแก่เมืองไทย

4. โรงเรียนจะต้องรับทั้งเด็กไทยและเด็กจีน และต้องสอนทั้งภาษาไทย และภาษาจีนแก่นักเรียนทั้งหมด

พระยารัษฎานุประดิษฐ์เห็นชอบด้วยและได้อนุญาตให้ใช้ตึกกงกวนเก่าของอั้งยี่ที่รัฐบาลรับไว้เมื่อคราวปราบพวกก่อกบฏจลาจล เป็นโรงเรียน ตั้งอยู่ที่ถนนกระบี่* ตำบลตลาดใหญ่ เริ่มเปิดสอนตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453 โรงเรียนนี้สอนภาษาจีนระดับสูง มีครู 3 คน คือ จีนสอนหานงู เป็นครูใหญ่ ได้รับเงินเดือน ๗ ละ 80 บาท จีนลีม่อและจีนเซียงซิมบั้นเป็นครูน้อย ได้เงินเดือนคนละ 65² บาท ต่อมาใน พ.ศ. 2460 ได้ขยายเป็นโรงเรียนฮั่วบุน³

ต่อมาในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2475 โรงเรียนฮั่วบุนขยายห้องเรียนเพิ่มอีก 2 ห้อง ห้องเรียนที่ขยายใหม่เป็นตึก 2 ชั้น มีต้นมะไซ (พระพิไลยสรรพกิจ) เป็นผู้จัดการ⁴ และถึงวันที่ 12 สิงหาคม 2475 พระพิไลยสรรพกิจขออนุญาตเปิดโรงเรียนญุกเก็ดฮั่วบุนกลางคืนให้นายโมซิว ภาณุกุล เป็นครูใหญ่ เนื่องจากการเรียนของเด็กบางคนในโรงเรียนอ่อนบางวิชาเพราะมาจากต่างท้องที่และโรงเรียน และเด็กที่เข้ามาใหม่นี้บางคนไม่ได้เรียนภาษาจีนมาเลย บางคนเรียนภาษาจีนมาน้อยจะให้เข้าชั้นเรียนเดิมที่เรียนมาก่อนก็ได้ ครั้นจะลดชั้นลงก็เป็นการเสียเวลาเรียนของเด็กเหล่านั้นไปโดยใช่เหตุ แต่ถ้าติดขัดทั้งชั้นทั้งห้องและไม่มีทางอื่นที่จะแก้ไขนอกจากขอเปิดแผนกกลางคืนขึ้นอีกแผนกหนึ่งเพื่อถวายนักเรียนที่เรียนอ่อนให้ทันเพื่อน โรงเรียนฮั่วบุนกลางคืน เรียนวันละ 2 ชั่วโมง หรือประมาณ 12 ชั่วโมง ต่อสัปดาห์ จะไม่มีการสอนวิชาภาษาไทย⁵ ธรรมเนียมการมณฑลในขณะนั้นคือหลวงกิตติวาท ได้ทักท้วงให้สอนวิชาบังคับด้วย แต่ทางผู้จัดการโรงเรียนไม่ยอมโดยให้เหตุผลว่า นักเรียนที่มาเรียนพิเศษภาคกลางคืนก็เพราะอ่อนวิชาภาษาจีน จึงต้องการเรียนวิชาจีนโดยเฉพาะ ธรรมเนียมมณฑลได้มีหนังสือถึงอำมาตย์ตรีหลวงสำเร็จวรรณกิจ ปลัดกรมศึกษาธิการเป็นทำนอง

¹ พระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการตรวจราชการมณฑลภูเก็ต ที่ 33/977 ลงวันที่ 3 พฤษภาคม 2472. (กระดาศฝรั่ง). (2470-2475). ตัวหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ.3/9 27 ธันวาคม 2470 - 13 เมษายน 2475.

* แต่จากหนังสือและบทความบางฉบับกล่าวว่า โรงเรียนฮั่วบุนที่ถนนกระบี่ เมื่อก่อนเป็นศาลเจ้า โดยสังเกตจากหน้าอาคารเป็นรูปคางคาว

² โรงเรียนแลการเล่าเรียนมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ศ/4). (พ.ศ. 2453 - 2465). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4 เล่ม 1 เลขที่ 18.

³ แหล่งเดิม.

⁴ เรื่องตั้งและย้ายสถานที่โรงเรียนต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ. 2475). ตัวเขียนหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร 5.5/11/55 ลงวันที่ 26 เมษายน - 2 มีนาคม 2475.

⁵ เรื่องตั้งและย้ายสถานที่โรงเรียนต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ. 2475). ตัวเขียนหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศร 5.5/11/56 หน้า 12.

น้อยใจว่า “กล่าวโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโรงเรียนราษฎร์เป็นผู้ผ่านการศึกษาชั้นสูงมาจากที่อื่น มีความรู้ในพระราชกำหนดกฎหมายดี ถือบังเหียนอยู่เป็นจำนวนมากยังไม่ยอมเชื่อฟังคำสั่งและคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ต้องการคำสั่งจากเสนาบดีโดยตรง เช่นในเรื่องขอตั้งโรงเรียนญูกเกิดฮัวบูนกลางคืน ...”¹

ใน พ.ศ. 2453 นอกจากจะมีโรงเรียนสอนภาษาจีนที่ถนนกระบี่แล้ว ที่ตำบลบางเหนียวใต้ได้เปิดโรงเรียนจีนสอนภาษาจีนระดับต้น ชื่อโรงเรียนหยกเอ็ง รัฐบาลจ่ายเงินเดือนให้ครูเดือนละ 50 บาท ส่วนที่อำเภอเกาะกูดรัฐบาลได้อนุญาตให้เปิดโรงเรียนโปยหัว ที่ตำบลกะทู้สอนภาษาจีนระดับต้น และในพ.ศ. 2475 โรงเรียนโปยหัวมีคณะกรรมการบริหารโรงเรียนได้แก่ ตันจินหวน หงษ์หยก (หลวงอนุภาษญูกเกิดการ) นายเอียวดินเตียน นายลิมก๊น นายเตียวหูซอก และนายหนาเง่งก้อง² พ.ศ. 2475 ที่อำเภอเกาะกูด จินอ๋องโฮ้เซ้ง เจริญผลกับคณะได้ขออนุญาตตั้งโรงเรียนราษฎร์สอนภาษาจีน ชื่อ โรงเรียนโปยเอี้ยก ที่ตำบลกะทู้ เมื่อ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2475 และได้รับอนุญาตให้เปิดทำการเรียนการสอน เมื่อ 1 มิถุนายน 2475 มีนายแสง ตะมะวิโมกษ์ เป็นครูใหญ่ คณะกรรมการบริหาร ได้แก่ นายตันจินหั้น (ลูกชายคนสุดท้ายของจินตันควด (หลวงอำนาจนวราภักษ์) และนายจันจิ้นเสียง³

ประมาณ พ.ศ. 2461-2462 ขณะที่โรงเรียนฮัวบูนได้ขยายกิจการก้าวหน้าออกไป ครูสออิ้วก้องซึ่งเป็นครูในโรงเรียนฮัวบูนได้ลาออกไปตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนแห่งใหม่ ชื่อ โรงเรียนสองเด็ก (หมายถึง การเคารพบูชา มีมารยาทดี มีความกตัญญู) ที่ตำบลตลาดเหนือ และต่อมาใน พ.ศ. 2464 โรงเรียนสองเด็ก ได้ขยายสถานที่ไปตั้งที่ตึก 3 ห้อง ตรอกมาเก๊า ตำบลตลาดใหญ่⁴ พ.ศ. 2467 ได้ย้ายสถานที่ไปสร้างใหม่ที่ถนนตีบุก ตำบลตลาดใหญ่ ซึ่งที่ดินเป็นของตันเง่งห้อ (หลวงชนาทรนิเทศ) มีหลวงชนาทรนิเทศเป็นเจ้าของและผู้จัดการ

พ.ศ. 2477 กิจการการเรียนการสอนโรงเรียนฮัวบูนได้ปรับปรุงเป็นโรงเรียนสอนภาษาจีนที่ทันสมัยที่สุดในขณะนั้น อาคารเรียนได้ก่อสร้างเป็นตึกสวยงามที่ถาวร ดังที่เห็นในปัจจุบัน กลุ่มผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนได้ร่วมทุนสนับสนุนกิจการของโรงเรียนฮัวบูน ได้แก่ ตันเค็กวี่ (ตันตระกูลตันติวิท) ตันตัวไถ่ (ตันตระกูลเอกวานิช) หงฮั่นก้วน (ตันตระกูลอุบัตินฤกษ์) และชาวจีนอื่น ๆ อีก 45 คน ร่วมบริหารโรงเรียนในรูปแบบคณะกรรมการ ซึ่งนายกกรรมการบริหารโรงเรียนคนทั่วไปจะเรียกกันติดปากว่า “จงลี” ซึ่งได้แก่ ตันเค็กวี่ อ่อง

¹เรื่องตั้งและย้ายสถานที่โรงเรียนต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 คร 54.11/57 ลงวันที่ 12 ตุลาคม 2475.

²เรื่องตั้งและย้ายสถานที่โรงเรียนต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2475). ตัวพิมพ์หมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 คร 84.11/51 ลงวันที่ 6 สิงหาคม 2475.

³เรื่องตั้งและย้ายสถานที่โรงเรียนต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2475). ตัวเขียนหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 คร 55.11/53.

⁴โรงเรียนและการเล่าเรียนมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ศ/4). (พ.ศ.2453 - 2465). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4 เล่ม 1 เลขที่ 18.

ชิมฝ่าย (ตันตระกูลถาวรวงศ์) เอียวจ่าเอียน ตามลำดับ โดยมีครูใหญ่จีน ชื่อ ช้อจู่เซ่ง และครูใหญ่ไทย ชื่อ กู้เง่งไห้ เป็นต้น¹

พ.ศ. 2484 โรงเรียนจีนในภูเก็ตทุกแห่งถูกถอนใบอนุญาตและสั่งปิดในวันที่ 17 พฤศจิกายน ด้วยเหตุผลทางการเมือง หลังจากที่โรงเรียนจีนทุกโรงเรียนถูกรมรุมทางการเมือง โรงเรียนสอนเด็กต้องเลิกกิจการ ลูกหลานของหลวงชนาทรนิเทศ ก็มอบสถานที่ให้โรงพยาบาลมิชชันนารีเข้าเป็นที่ทำงานของโรงพยาบาลจนถึง พ.ศ. ปัจจุบัน เป็นที่ทำการของสมาคมภูเก็ตฮกเกี้ยนสามัคคี ส่วนโรงเรียนหยกเอ็งหลังจากถูกสั่งปิด ดึกที่ทำการได้ปรับปรุงเป็นโรงเรียนราชภัฏสอนภาษาไทย ชื่อ โรงเรียนนรวิทย์ แต่ปัจจุบันได้เลิกกิจการไปแล้ว²

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ชาวจีนในเกาะภูเก็ตได้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนขึ้นอีกในพ.ศ. 2489 โดยใช้สถานที่โรงเรียนฮั่วบุนเก่า เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนภูเก็ตจุฬาวัว เปิดสอนได้ 2 ปี ก็ต้องเลิกกิจการ ใน พ.ศ. 2491 เพื่อหลีกเลี่ยงกับการถูกกล่าวหาว่า เป็นพรรคพวกฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์ โรงเรียนภูเก็ตจุฬาวัวมีนายกรรมการบริหารโรงเรียนเรียงตามลำดับ ได้แก่ ดันเค็กว และอ่องชิมฝ่าย ครูใหญ่จีนชื่อ ชุ่มปิ่น ครูใหญ่ไทย ชื่อ ถอก่องเอียน (นายอุดม เสียมหาญ)³

พ.ศ. 2491 โรงเรียนสอนภาษาจีนภูเก็ตไทยหัวได้เกิดขึ้นหลังจากโรงเรียนจุฬาวัวได้ปิดกิจการลง ใช้ตึกและอาคารสถานที่เดิมของโรงเรียนฮั่วบุนเก่าที่ถนนกระบี่ มีจู้จ้อยหลุน (นายอรุณ เชื้อชูวงศ์) ถือนามเจ้าของ ส่วนคณะกรรมการบริหารมีตันจิ้นหงวน (หลวงอนุภาณุเกตุการ) หงอฮันก่วน หงานจ้ายเหล็ง (ปัญญา งานทวี) เอียบกิมเจี้ยน (เจียร วานิช) โรงเรียนภูเก็ตไทยหัวได้เปิดสอนอย่างราบรื่นมาจนถึงทุกวันนี้⁴

หลังจากที่ผจญกับปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมาเบื้องต้น แต่บรรพบุรุษชาวจีนก็ไม่เคยย่อท้อต่อสู้เพื่อให้ลูกหลานได้รับการศึกษาโดยไม่ต้องข้ามน้ำเข้าทะเลไปเรียนถึงป็น้อยอย่างเช่น สมัยแรก ๆ ซึ่งแสดงว่า โดยแท้ที่จริงแล้ว ชาวจีนตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาในชีวิตเมื่อตอนอยู่ที่เมืองจีน บุคคลที่ได้รับการศึกษามีโอกาสและมีเกียรติสูงในสังคม แต่ในระยะแรกที่อพยพมาอยู่เมืองนี้เพียงแต่จะสร้างฐานะให้พ้นจากสภาพความยากจน เมื่อสร้างตัวได้แล้ว มีเงินและมีโอกาสก็ชวนช่วยจัดการศึกษาให้กับลูกหลานเพื่อให้มีความรู้มากเท่าที่จะทำได้ ขดเซยที่พวกเขาเหล่านั้นไม่ได้รับเมื่อครั้งอยู่ในประเทศจีน ถึงแม้ว่าผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนบางคนมีเรื่องขัดแย้งกันด้วยเรื่องผลประโยชน์ในด้านอื่น ๆ แต่ในด้านการศึกษาก็สามัคคีและสนับสนุนกัน ดังหลักฐานในบันทึกการตรวจราชการมณฑลภูเก็ต ของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อ พ.ศ. 2472 ความว่า

ข้างฝ่ายภูเก็ตนอกจากพระพิทักษ์จีนประชา (ตันม้าเลียง) กับพระอร่ามสาครเขตต์ (ตันเพ็กฮวด) แล้วยังมีปาร์ตีย่อม ๆ ที่อาจมีกำลังต่อไปข้างหน้าได้อีก เช่น พวกขุนชนานิเทศ (ตันเซียวเซอะ) เป็นต้น แม้พระพิทักษ์และขุนชนานิเทศจะแหลมสักปานใดก็ดี แต่เป็นปรปักษ์ต่อกันในหลายสิ่งหลายอย่าง ถ้าจะว่าง่ายแก่การปกครองขึ้นบ้าง เพราะเหตุนี้ก็คงไม่ผิด ถึงกระนั้นก็ดีใช้ว่าจะเป็นปรปักษ์แก่กันเสมอไปมิได้ เช่น ในเรื่องโรงเรียนจีน คนใดยื่นเรื่อง

¹ วิจารณ์ ชีววรรณ. (2536). "โรงเรียนราชภัฏสอนภาษาจีนจังหวัดภูเก็ต - ภูเก็ตไทยหัว," ในหนังสือที่ระลึกเพื่อหารายได้สมทบทุนสร้างอาคารเรียนใหม่โรงเรียนภูเก็ตไทยหัว. หน้า 31 - 32.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ราวร้องเป็นเสียงเดียวกันหมดจนเห็นได้ว่านัดแนะกัน คำร้องทุกข์เป็นสองข้อ คือ นักเรียนมีเวลาเรียนภาษาจีนน้อยเกินไป* และรัฐบาลบังคับให้โรงเรียนราษฎรรับแต่ครูน้อยที่รู้ภาษาไทย** แล้ว...¹

ผู้นำชาวจีนนอกเกียนนอกจากจะมีบทบาทในด้านการจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนแล้ว ยังบริจาคทรัพย์และที่ดินให้แก่รัฐบาลสร้างโรงเรียนต่าง ๆ ในเกาะภูเก็ต เช่น จินตันม้าเสียง (พระพิทักษ์ชินประชา) ได้บริจาคทรัพย์ส่วนตัวสร้างโรงเรียนภูเก็ตสตรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาเปิดเมื่อวันที่ 24 เมษายน 2460 และพระราชทานนามว่า “โรงเรียนตันหวณิชวิทยาคม” เพื่อเป็นอนุสาวรีย์แห่งความจงรักภักดี ของผู้สร้างตึกถวายแด่พระแสงความในพระราชดำริดังนี้

เรามีความพอใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับเชิญมาเปิดโรงเรียนสตรีในวันนี้ เพราะรู้สึกเป็นสาธารณสถานอันจะทำประโยชน์เพิ่มพูนความรุ่งเรืองและความมั่นคงของจังหวัดภูเก็ตนี้ได้อย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ การศึกษาที่ได้จัดมาแล้วโดยมากได้คำนึงถึงแต่การที่จะให้วิชาความรู้แก่กุลบุตรผู้ชาย เพิ่งจะได้มาคิดแผ่ขยายการศึกษาของกุลสตรีให้เจริญขึ้นในเร็ว ๆ นี้ เพราะฉะนั้นการที่หลวงพิทักษ์ชินประชา ได้มีความศรัทธาและมีความจงรักภักดีจัดสร้างตึกนี้เป็นโรงเรียนแลถวายเป็นของหลวง นับว่าเป็นผู้ที่รู้สึกคุณค่าประโยชน์ของการศึกษา ที่จะนำความเจริญมาสู่ชาติบ้านเมืองเป็นตัวอย่างอันดีของผู้ที่หวังประโยชน์แก่คณะแลแก่สำนักที่อยู่ของตน สมควรที่จะให้มีชื่อเสียงติดไว้ในเมืองนี้ เพราะฉะนั้นเราขอประกาศนามโรงเรียนให้ตามนามสกุลของหลวงพิทักษ์ชินประชา ให้ชื่อโรงเรียนนี้ว่า “ตันหวณิชวิทยาคม” เมื่อผู้ใดได้มาจังหวัดนี้แลได้ถึงสถานที่นี้ ก็จะได้ระลึกถึงผู้ที่มีศรัทธาและมีความจงรักภักดีมั่นคงอยู่ในพระมหากษัตริย์ แลมีความเห็นแก่ประโยชน์ของชาติบ้านเมือง เหมือนตั้งอนุสาวรีย์แห่งความจงรักภักดีของตนให้ปรากฏสืบไปชั่วกาลนาน เราขอให้สถานที่นี้ตั้งถาวรสืบไปเป็นที่ให้ท่านวิชาแก่กุลสตรีเพื่อจะได้ทำประโยชน์สำหรับเบื้องหน้าแก่ชาติของเราต่อไป...²

ตันจินหงวน (หลวงอนุภาษภูเก็ตการ) บริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนหงษ์หยกบำรุง ถนนเทพกระษัตรี ตำบลไม้ขาว อำเภอถลาง

ตันเองกี (ขุนวิเศษนุกุลกิจ) บริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนเทศบาลบ้านสามกอง อำเภอเมือง ылข เป็นต้น

* นักเรียนจีนถูกบังคับให้เรียนภาษาไทยวันละ 3 ชั่วโมง เหลือเวลาเพียงวันละ 3 ชั่วโมง สำหรับเรียนจีน ซึ่งไม่เพียงพอ ขอให้ผ่อนผันให้มีเวลาเรียนจีนมากขึ้น

** ครูน้อยโรงเรียนจีน เคยได้รับการผ่อนผันให้เข้าเป็นครูได้โดยไม่ต้องรู้ภาษาไทยก่อน ต่อมามณฑลภูเก็ตได้เลิกการผ่อนผัน ผู้ที่จะเข้ามาเป็นครูต้องรู้ภาษาไทย จึงจะเป็นได้ ทำให้บุคคลที่จะมาสมัครเป็นครูหายากขึ้น

¹ พระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการตรวจราชการมณฑลภูเก็ต ที่ 33/977 ลงวันที่ 3 พฤษภาคม 2472. (กระดาศฝรั่ง). (2470-2475). ตัวหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ.3/9 27 ธันวาคม 2470 - 13 เมษายน 2475.

² โรงเรียนแลการเล่าเรียนมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม ร.6 ศ/4). (พ.ศ.2453-2465). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4 เล่ม 1 เลขที่ 18.

สรุป

ในอดีตคนทั่วไปรู้จักเกาะภูเก็ตในชื่อเกาะกลาง หรือ จังก์ซีลอน (Junkcylon) เมืองกลางจึงเป็นชื่อเรียกชุมชนที่อยู่ในเกาะภูเก็ตทั้งหมดในระยะแรก ๆ เกาะนี้เป็นที่แวะพักของเรือสินค้า มีศูนย์อำนาจการปกครองอยู่ทางตอนเหนือของเกาะ ซึ่งเป็นบริเวณอำเภอกลางในปัจจุบัน โดยเฉพาะที่บ้านตะเคียน บ้านดอน บ้านลิพอน และบ้านท่าเรือ เป็นต้น เรียกว่า “กลางส่วนใน” ส่วนทางตอนใต้ของเกาะซึ่งเป็นที่ตั้งของอำเภอกะทู้และอำเภอเมืองในปัจจุบันได้แก่ บ้านเกิดโฮ บ้านกะทู้ บ้านสะปำ บ้านทุ่งคา เรียกว่า “กลางส่วนนอก” ซึ่งเป็นบริเวณที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ ต่อมาดีบุกเป็นที่ต้องการของทางราชการมากจึงได้ตั้ง “กลางส่วนนอก” ขึ้นเป็นเมืองภูเก็ต และขึ้นตรงต่อเมืองกลางตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีเจ้าเมืองในตำแหน่ง “เมืองภูเก็ต” ถือศักดินา 600-1000 ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กลางส่วนนอก ได้กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นมาเพราะการหลั่งไหลอพยพเข้ามาของคนจีน โดยเฉพาะชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ดีบุก ทำให้เมืองภูเก็ตสามารถส่งภาษีรายได้ให้แก่เมืองหลวงเพิ่มมากขึ้น จนใน พ.ศ. 2396 เมืองภูเก็ตได้รับการยกฐานะจากการเป็นเมืองอยู่ใต้การปกครองของเมืองกลางให้เป็นเมืองใหญ่เทียบเท่าเมืองกลาง และได้แบ่งเขตระหว่างเมืองภูเก็ตกับเมืองกลางให้มีอาณาเขตเท่าเทียมกัน แต่ทั้งสองเมืองยังอยู่ภายใต้การดูแลของเมืองพังกาที่ใหญ่กว่า ใน พ.ศ. 2404 เมืองภูเก็ตได้รับการยกให้เป็นเมืองพระราชทรัพย์และได้เป็นเมืองจัตวาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ต่อมาใน พ.ศ. 2412 ได้มีสารตราয়ฐานะเมืองภูเก็ตเป็นหัวเมืองชั้นตรี ลดฐานะเมืองกลางให้เป็นเมืองอยู่ใต้การปกครองของเมืองภูเก็ต

ชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตเข้ามา มีบทบาททางเศรษฐกิจโดยสามารถสะสมทุนได้จากการทำเหมืองแร่ดีบุก บางคนก็ได้ขึ้นมาเป็นผู้นำควบคุมกลไกและปัจจัยการผลิต ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนด้วยกันเอง และสามารถปกครองชุมชนของตนได้ กล่าวได้ว่าผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนมีบทบาทในประวัติศาสตร์ของเกาะภูเก็ตมานาน ในส่วนกิจการการทำเหมืองแร่ดีบุกแบ่งพัฒนาการของกลุ่มผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนออกเป็น 3 ระยะ คือ

1. ระหว่าง พ.ศ. 2396-2425 ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาลงทุนในเหมืองแร่ดีบุกในระยะนี้ ได้ร่วมลงทุนเป็นหุ้นส่วนกับเจ้าเมือง เช่น จินตันมาบูน (หลวงสุนทรภักดีสมบัตร) มาจากปีนัง เป็นคนในบังคับอังกฤษ เข้ามาทำเหมืองที่ทุ่งคาโดยยืมเงินจากเจ้าเมืองภูเก็ตไปลงทุน จำนวน 57,369 เหรียญมาเลย์

จินอู่กัมเหียง (ตันตระกูลเสงี่ยม) ชาวจีนฮกเกี้ยนอพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตในสมัยรัชกาลที่ 3 เข้ามาตั้งหลักแหล่งที่บ้านกะทู้ ได้ลงทุนทำเหมืองแร่ลั่นพ้อมีกำไรก็นำมาลงทุนทำเหมืองหาม

จินตันบัก นำความรู้และประสบการณ์การทำเหมืองจากมณฑลฮกเกี้ยน อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเกาะภูเก็ตที่บ้านกะทู้ใน พ.ศ. 2380 ทำเหมืองหามตั้งตัวได้ มีทายาทสืบธุรกิจ ต่อมาจนถึงปัจจุบันในนามบริษัทวิเศษนุกูลกิจ

2. ระหว่าง พ.ศ. 2425-2462 เป็นระยะที่ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาอิงกับระบบเจ้าภาษีนายอากร เป็นช่วงที่มีผู้เข้ามา มีบทบาทในกิจการทำเหมืองแร่ดีบุก ส่วนใหญ่เป็นพวกเจ้าภาษีนายอากร สามารถประมูลภาษีและขึ้นเป็นเจ้าภาษีนายอากรได้ เช่น ชาวจีนฮกเกี้ยนที่ได้รับประทานบัตรทำเหมืองแร่จำนวน

มากที่สุดในช่วงก่อนการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ใน พ.ศ. 2462 ได้แก่หลวงอร่ามสาครเขตร (ตันเพ็กฮวด) สามารถครอบครองพื้นที่ทำเหมืองดีบุกในเมืองภูเก็ต ตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2464 รวมจำนวนถึง 3,417 ไร่ 1 งาน 74 ตารางวา และหลวงขจรจินสกล (ตันเลียนกี) มีพื้นที่ทำเหมืองในภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ. 2436-2457 จำนวน 1,412 ไร่ 71 ตารางวา เป็นต้น ซึ่งนายเหมืองทั้งสองคนได้อาศัยความได้เปรียบ ในเชิงโอกาสในฐานะมีตำแหน่งในระบบราชการ และในเรื่องการหมุนเวียนเงินทุนในฐานะเป็นเจ้าภาษีนายอากร ที่สามารถอาศัยเงินผลประโยชน์จากการประมูลผูกขาดภาษีอากรมาใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการทำเหมืองของตน จนเป็นเมืองขนาดใหญ่ คือ เมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีนายอากรแล้วจะมีฐานะเป็นกึ่งข้าราชการ มักจะได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุน หลวง มีศักดินา 400 ไร่ ได้รับสิทธิพิเศษไม่ต้องเสียภาษีการค้าในการทำเหมืองและไม่ต้องเสียเงินค่าแรงผูกปี อีกทั้งยังได้รับอำนาจในการจัดเก็บภาษีอย่างกว้างขวางโดยรัฐควบคุมเพียงแต่การส่งเงินให้ครบตามจำนวน และกำหนดเวลาเท่านั้น อย่างไรก็ตามในช่วงนี้ยังมีนายเหมืองชาวจีนที่ไม่ได้เป็นเจ้าภาษีนายอากรอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น ขุนวิเศษอุดมทรัพย์ (ตันเองกี) มีความสามารถในการทำเหมืองขนาดกลาง ซึ่งมีพื้นที่ที่ได้รับประทานบัตร 300-800 ไร่ นายเหมืองชาวจีนนอกเกียนเหล่านี้ เป็นกลุ่มที่สามารถพัฒนากิจการทำเหมืองแร่ของตนจนเป็นเมืองขนาดใหญ่ได้ภายหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร

3. ระยะเวลาหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรใน พ.ศ. 2462 ส่งผลกระทบให้นายเหมืองที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรขาดผลกำไรที่ได้จากการผูกขาดภาษีอากรมาใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการทำเหมือง ในขณะเดียวกันนับเป็นการเปิดเสรีภาพทางการค้าให้กับเอกชนและเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนกลุ่มชาวจีนที่มาลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุก ดังจะเห็นได้จากการพัฒนาบทบาทการทำเหมืองแร่ดีบุกของนายเหมืองชาวจีนนอกเกียนที่เคยทำเหมืองขนาดกลางในระยะที่ยังมีระบบเจ้าภาษีนายอากร นายเหมืองเหล่านี้เริ่มเข้ามาขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ในเมืองต่าง ๆ เพิ่มขึ้น หลัง พ.ศ. 2462 เช่น โกยลือค้อ ตันตระกูล โกยสมบุรณ์ นอกจากนี้ยังมีนายเหมืองชาวจีนนอกเกียน กลุ่มใหม่ที่เริ่มเข้ามาขอประทานบัตรภายหลังจากการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร เช่น ตันจิ้นหงวน (หลวงอนุภาสภูเก็ตร) ตันตระกูลหงษ์หยก ตันเชียวเซอะ (ขุนชนานีเทศ) ตันตระกูลทองตัน เป็นต้น นายเหมืองชาวจีนนอกเกียนเหล่านี้ ต่อมาได้กลายเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและการปกครอง

ลักษณะการลงทุนของผู้นำชาวจีนนอกเกียนที่เข้ามาในระยะแรก มิได้ลงทุนเฉพาะการทำเหมืองแร่อย่างเดียว แต่จะลงทุนต่าง ๆ ภายในกองสัด้วยภายในเหมืองหนึ่ง ๆ จะเป็นทั้งแหล่งชุดแร่ที่ทำการ บ้านพักอาศัยของนายเหมืองและลูกจ้างเป็นร้านค้าเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นโรงยาฝิ่น ค้าสุรา โรงบ่อนเบี้ย ตลอดจนมีร้านค้าอาหาร ร้านบริการต่าง ๆ อยู่ภายในกองสันั้น เจ้าของเหมืองจะเป็นผู้ลงทุนซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคมาขาย ซึ่งนายเหมืองได้รับสิทธิพิเศษซื้อฝิ่นมาขายให้กรรมกรชาวจีนที่ทำเหมืองอยู่ด้วย หลัง พ.ศ. 2425 บทบาทค้าขายแทบทั้งหมดในภูเก็ตตกอยู่ในมือคนจีน การค้าทั้งภายในและต่างประเทศ สินค้าออกที่สำคัญคือดีบุก ตลาดต่างประเทศที่สำคัญคือปีนังพ่อค้าที่สำคัญ คือ ตันเฉ่งหื้อ (หลวงชนาทรนิเทศ) มีเรือเดินสมุทรบรรทุกสินค้าไปขายปีนัง คือ เรือเดินสมุทรมหาชัย เรือซีแอน และเรือยูนิด ร้านเลียนบี ของตันเนียวยี่ (หลวงบำรุงเงินประเทศ) ตันตระกูลตันทวนฉิน ร้านชู้ยั๊น ของตันเชียวเซอะ (ขุนชนานีเทศ)

กล่าวได้ว่า ผู้นำชาวจีนนอกเกียนเป็นผู้มีส่วนช่วยให้รัฐบาลนาถิพยากรธรรมชาติขึ้นมาใช้ประโยชน์ได้ และขายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทย นอกจากจะมีบทบาทในการทำเหมืองแร่ดีบุกแล้ว ยังทำ

ไพร่พริกไทย ทำสวนยางพารา และเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อยางรมควันส่งเป็นสินค้าออก เช่น นายฮั่นก้วน แซ่ หงอ (ต้นตระกูลอุบัติศฤงศ์)

จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในเกาะภูเก็ตสามารถทำรายได้ให้กับรัฐบาลเป็นจำนวนมาก ทางรัฐบาลได้วางนโยบายดำเนินการปรับปรุงเศรษฐกิจในภูเก็ตในด้านต่าง ๆ ได้แก่ การจัดตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา การตราพระราชบัญญัติเหมืองแร่ การปรับปรุงการใช้ระบบเงินตรา และการปรับปรุงระบบคมนาคมและการสาธารณสุข เป็นต้น

การที่คนจีนฮกเกี้ยนอพยพเข้ามาอยู่ในเกาะภูเก็ตเป็นจำนวนมากก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม และการเมืองขึ้นบางประการ ปัญหาด้านสังคม คือ ปัญหาด้านนโยบายมุขได้แก่ การสูบบุหรี่ ป่อนเบี้ย ส่วนปัญหาทางการเมืองได้แก่ การเกิดชนบดอั้งยี่ ใน พ.ศ. 2410 2419 และ พ.ศ.2422 ตามลำดับ ทางรัฐบาลได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวหลายวิธี เช่น

1. การตั้งหัวหน้าชาวจีนให้ปกครองตนเอง เช่น ภายหลังเกิดความวุ่นวาย ใน พ.ศ. 2410 ได้ตั้งชาวจีนที่ซื่อสัตย์หรือเป็นหัวหน้าตันแซ่ที่พวกจีนนับถือให้เป็นหัวหน้าปกครองตนเอง โดยนำแบบอย่างมาจากวิธีการของอังกฤษในมาลายู ซึ่งวิธีนี้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มีความเห็นว่าจะเป็นวิธีป้องกันมิให้ชาวจีนก่อความวุ่นวาย

นอกจากวิธีเลือกหัวหน้าตันแซ่ที่พวกจีนนับถือ เป็นหัวหน้าแล้วในเมืองภูเก็ตมีการเลือกหัวหน้าอั้งยี่ของทั้งสองฝ่าย แต่งตั้งให้เป็นกรมการจีน เช่น ใน พ.ศ. 2413 มีการประกาศแต่งตั้งปลัดจีนและนายอำเภอจีน โดยแบ่งตามจำนวนครั้งหนึ่งให้ปูนเก้ากง ส่วนอีกพวกหนึ่งให้พวกยี่หั้น รัฐบาลตั้งกรมการจีนเมืองภูเก็ต 6 คน ประกอบด้วย ปลัดจีน 2 คน คือ หลวงอำนาจเขตสิงขร (ตันฉวน) พวกยี่หั้น และหลวงอร่ามสาครเขต (ตันตำ) พวกปูนเก้ากง ส่วนนายอำเภอจีนอีก 4 คนได้แก่ หลวงบำรุงจินชาติ (ลิ้มบุน) และหลวงขจรจินสกล (จินก้อซ่ง) ทั้ง 2 คนเป็นฝ่ายยี่หั้น ส่วนพวกเก้ากงอีก 2 คนคือ หลวงพิทักษ์เงินประชา (ตันเค) และหลวงนิเทศจินารักษ์ (จินอองผิว)

2. ในปลายรัชกาลที่ 4 มีการตั้งศาลฝ่ายจีนอนุญาตให้ชำระความในย่านชุมชนของชาวจีนเอง เพื่อป้องกันชาวจีนที่เดือดร้อนไม่ให้หนีเข้าไปอยู่ในบังคับอังกฤษ พ.ศ.2434 มีศาลชำระความจีนที่ภูเก็ต 2 แห่ง คือ ที่ตลาดกลางเมืองภูเก็ต มีหลวงสุนทรจินประชาเป็นหัวหน้าชำระความทำรายได้ให้รัฐบาลปีละประมาณ 100 เหรียญมาเลย์ และอีกแห่งหนึ่งที่ตลาดกระทุ่มมีจินตันควด (หลวงอำนาจนารักษ์) ต้นตระกูลตันทเวทย์ และจินตันเขียนเป็นหัวหน้าชำระความทำรายได้ให้รัฐบาลปีละประมาณ 500 เหรียญมาเลย์

ความสำเร็จและความมั่งคั่งของจีนชั้นนำจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้ไม่ได้สะท้อนภาพรวมของชาวจีนฮกเกี้ยนในเกาะภูเก็ตทั้งหมด ชาวจีนฮกเกี้ยนจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีอาชีพขายแรงงาน ยังอยู่ในลักษณะยากจนและถูกขูดรีดจากนายทุนเชื้อสายเดียวกัน ซึ่งส่วนใหญ่ คือนายเหมืองและพ่อค้าที่มีฐานะ ถึงแม้ว่ากลุ่มพ่อค้านายเหมืองเหล่านั้นจะมีจำนวนน้อยกว่า เมื่อเทียบกับเชื้อสายเดียวกันทั้งหมด แต่พวกเขา มีลักษณะที่เหนือกว่าคือความสามารถในการควบคุมกลไกการผลิตที่สำคัญๆและยังได้รับความไว้วางใจจาก รัฐบาล และจากชาวจีนทั่วไปให้เป็นผู้นำในชุมชน นอกจากนี้ความมั่งคั่งและความสำเร็จของนายทุนชาวจีนฮกเกี้ยนบางกลุ่มก็ไม่ได้เกิดขึ้นในยุคเดียวสมัยเดียว แต่ผ่านการสะสมทุนมาหลายชั่วคนและดำรงอยู่ต่อไป คือ จินตันบัก ผู้นำความรู้และประสบการณ์จากการทำเหมืองแร่จากประเทศจีน เข้ามารับราชการประกอบ

ธุรกิจที่เกาะภูเก็ตในสมัยพระนั่งเกล้า (รัชกาลที่ 3) มีทายาท คือ นายตัน เอ็งกี ผู้ซึ่งต่อมา ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นขุนวิเศษนุกุลกิจ ดันตระกูลอุดมทรัพย์

จินตันหมิงจ้าว อพยพจากเมืองเฮ้หมิงมณฑลฮกเกี้ยนเข้ามาเกาะภูเก็ต ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีทายาท คือตันเพ็กฮวด (อำมาตย์ตรี พระอร่ามสาครเขตร) ดันตระกูลตันหยย

จินตันเนียวอี้ เป็นเพื่อนกับตันหมิงจ้าว เข้าหุ้นทำการค้า ภายหลังแยกตัวออกมาทำการค้าและทำเหมืองแร่เองในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงบำรุงจีนประเทศ ตำแหน่งนายอำเภอจีน มีทายาทสืบต่อมาคือ ตันม้าเสียง (พระพิทักษ์ชินประชา) ดันตระกูลตันทวนิช

จินตันจิ้นหววน เป็นผู้บุกเบิกเหมืองสุมที่ทันสมัยที่สุด โดยแรงงานไฟฟ้าจากโรงจักกลางที่เรียกว่า เหมืองเจ้าฟ้า เหตุที่เรียกว่าเหมืองเจ้าฟ้า เพราะกรมพระนครสวรรค์วรพินิตเป็นผู้ทรงทำพิธีเปิด นอกจากจะมีกิจการเหมืองแร่ดิบๆแล้ว ยังมีโรงเลื่อย โรงสี การขนส่งทางเรือ โรงน้ำแข็ง สวนมะพร้าว สวนยาง โรงหล่อกลึง และกิจการทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับเหมืองแร่ในนามบริษัทที่สร้างขึ้นด้วยคำว่า “อนุภาษ” ทายาทรุ่นที่ 3 ที่รู้จักกันดีในสังคม คือ ร.ท.ภูมิศักดิ์ หงษ์หยก นายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองภูเก็ต คนปัจจุบัน

ชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเกาะภูเก็ตก็เช่นเดียวกับคนจีนโดยทั่วไป คือ ทุกคนมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบจีนติดตัวมาเช่นวัฒนธรรมด้านพาณิชย์การ แม้ชาวจีนส่วนใหญ่ที่เข้ามาจะเริ่มต้นจากการเป็นกรรมกรเหมืองแร่ แต่เมื่อสะสมทุนได้ระดับหนึ่ง หรือสบช่องทางที่จะทำการค้า ทำเหมืองแร่ ก็จะฉวยโอกาสทำการค้าทันทีด้วยการขายของชำ เป็นพ่อค้าเร่ แล้วค่อยขยายวิธีการและสิ่งที่ขายกว้างขวางขึ้นเป็นลำดับ การนำเอาระบบกงสีเข้ามาใช้ทำให้เกิดชุมชนตลาด เมื่อมีชุมชนก็มีการทำธุรกิจ เช่น โรงงานผลิตสิ่งอุปโภค บริโภค ที่จำเป็นสำหรับชุมชน เช่น โรงเลื่อย โรงทำน้ำแข็ง และน้ำโซดา การจัดการเดินเรือและเดินรถประจำทาง ตลอดจนสถานเริงรมย์ สถานบันเทิงต่าง ๆ โรงละคร โรงภาพยนตร์ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้วัฒนธรรมด้านวัตถุและสิ่งก่อสร้างในเมืองภูเก็ตขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนที่เป็นผู้อยู่เบื้องหลังความเจริญของเกาะภูเก็ต และเป็นบรรพบุรุษของคนภูเก็ตกว่าครึ่งก่อนเมืองในปัจจุบัน ได้แก่ เป๊ะหยกเตี่ยว ดันตระกูลธารสิริโรจน์ ผู้ก่อตั้งโรงแรมออน ออน ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นโรงแรมแห่งแรกของภูเก็ต

ตันเฉ่งหื้อ (หลวงชนาทรนิเทศ) ทายาทขุนชนานิเทศ (ตันเขียวเซอะ) ผู้สร้างโรงละครต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงภาพยนตร์ชื่อเฉลิมตันดิหงอฮั่นก่วน ดันตระกูลอุบัติศฤงค์ ก่อตั้งโรงงานแผ่นยางรมควันส่งออกนอกประเทศ ฯลฯ เป็นต้น

การที่ชาวจีนฮกเกี้ยนได้อพยพมาอยู่ในเกาะภูเก็ตเป็นจำนวนมากกว่าจีนภาษาอื่น ๆ นั้นก่อให้เกิด “สังคมจีนฮกเกี้ยน” ขึ้นในจังหวัดนี้ ทั้งนี้เพราะอุปนิสัยรักพวกพ้องของคนจีน และชอบอภัยอาศัยอยู่กันเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ เพื่อที่จะได้พึ่งพาวอาศัยกันและกัน ชาวจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้ได้นำเอารูปแบบและขนบธรรมเนียมประเพณีของตนที่เคยปฏิบัติเมื่อครั้งอาศัยอยู่ในประเทศจีนเข้ามาในเกาะภูเก็ตด้วย ฉะนั้น “ความเป็นภูเก็ต” ที่เราพบเห็นสัมผัสได้ในทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นตึกรามบ้านช่อง อาหารการกิน หรือแม้แต่งานประเพณีล้วนแต่มีวัฒนธรรมจีนฮกเกี้ยนเข้ามาผสมผสานอยู่มากทีเดียว ยิ่งประเพณีกินเจด้วยแล้ว เป็นที่ยอมรับกันว่ามีการสืบทอดมาเป็นเวลานาน และไม่มียานกินเจที่ใดในประเทศไทยจะยิ่งใหญ่เท่างานกินเจที่ภูเก็ต ประเพณีกินเจหรือที่ชาวจีนฮกเกี้ยนเรียก เจียะฉ่าย (แปลว่ากินผัก) ซึ่งกำเนิดขึ้นครั้งแรกที่บ้านกะทู้ โดยการนำของจินตันควด ซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่นในขณะนั้น สังคมชาวจีนฮกเกี้ยนในภูเก็ต ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่กลางใจเมือง

ทั้งด้วยอาคารบ้านช่องที่อยู่อาศัยและสถานที่ประกอบธุรกิจ ที่ได้รับอิทธิพลการก่อสร้างแบบซิโน-โปรตุเกส ซึ่งถ่ายทอดมาจากรูปแบบอาคารในเขตเช่าของปอร์ตูกีสในแหลมเกาลูนที่แพร่สะพัดมาทางสิงคโปร์ ปีนัง แล้วเข้าสู่ภูเก็ตโดยนายเหมืองชาวจีนฮกเกี้ยน นับว่าเป็นรูปแบบอาคารอันสมบูรณ์ด้วยความสวยงามทรงคุณลักษณะในด้านสุขาภิบาลให้มีความสุขสบายแก่ผู้อยู่อาศัย เป็นมรดกตกทอดแก่ลูกหลานชาวภูเก็ตสืบมาจนปัจจุบัน ได้แก่ ที่พักของคุณสิทธิ ดันทวนิช ถนนกระบี่ ซึ่งได้รับมรดกมาจากพระพิทักษ์ชินประชาผู้เป็นปู่

ผู้นำชาวจีนฮกเกี้ยนเหล่านี้เมื่อประสบความสำเร็จในอาชีพ มีฐานะร่ำรวยมักจะบริจาคเงินสนับสนุนกิจการต่าง ๆ ของทางราชการ เช่น การสร้างสถานที่อาคารสถานที่ราชการ สร้างโรงเรียน สร้างวัด และสร้างโรงพยาบาล ฯลฯ หลายคนได้รับเกียรติยศจากทางราชการ มีตำแหน่งเป็นกรรมการพิเศษเมืองภูเก็ต ทำหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ทางราชการทั้งด้านการเงิน และการแสดงความคิดเห็นเพื่อพัฒนาบ้านเมืองตามแต่โอกาสจะพึงทำได้ เช่น ต้นม้าเสียง ได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งเป็นรองอำมาตย์โท หลวงพิทักษ์ชินประชา กรรมการพิเศษเมืองภูเก็ต ถึงศักดิ์นา 600 เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2456 ขณะที่ท่านมีอายุได้ประมาณ 24 ปี ต่อมาในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2457 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ 2 ชื่อ วิจิตรภรณ์ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2471 ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์ตรี พระพิทักษ์ชินประชา ฯลฯ เป็นต้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. เอกสารชั้นต้นจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

1.1 เอกสารรัชกาลที่ 4

- ประกาศตั้งตำแหน่งข้าราชการช่วยงานเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4. รล-กพ/21). (จ.ศ.1223). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 21 เลขที่ 17 หน้า 94 - 97.
- ว่าด้วยตั้งหลวงพิทักษ์ทันยาหาร หลวงนาเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/23). (จ.ศ.1224). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 23 เลขที่ 17 หน้า 68 - 71.
- ว่าด้วยแบ่งเขตแดนเมืองกลางเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4.รล-กพ/11). (จ.ศ.1214-1215). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 5. หน้า 60 - 65.
- ว่าด้วยประเมินนาเมืองทะเลตะวันตก 4 เมือง ภูเก็ต กลาง พังงา ตะกั่วป่า. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4.รล-กพ/19). (จ.ศ.1222). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 19 เลขที่ 40. หน้า 152-165.
- ว่าด้วยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพวรชุน ข้าหลวง พากัน 16 คนไปเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/34). (จ.ศ. 1230). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 34 เลขที่ 60.
- ว่าด้วยเร่งให้พระยาเทพวรชุน แลข้าหลวงกองสำเร็จราชการบัญชีกลับไปเฝ้าทูลละอองฯ. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/25). (จ.ศ.1225). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 25 เลขที่ 64. หน้า 187-188.
- ว่าด้วยพระยาภูเก็ตตั้งผู้มีสติปัญญาออกเข้ามาจะได้ตั้งเป็นกรรมการ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/21). (จ.ศ.1223). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 21 เลขที่ 17. หน้า 94 - 97.
- สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงกรรมการเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/35). (จ.ศ.1230). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 35 เลขที่ 18 ลงวันที่ 8 พฤษภาคม 2412 หน้า 1/89-91.
- สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเจ้าเมืองพังงา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/4). (จ.ศ.1213). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 4 เลขที่ 11. หน้า 58 - 60.
- สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาบริรักษ์ภูธร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4. รล-กพ/5). (จ.ศ. 1214-1215). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 5 เลขที่ 1
- _____. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4. รล-กพ/5). (จ.ศ. 1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 5 เลขที่ 35. หน้า 121-122
- สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/22). (จ.ศ.1222-1223). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 22 ลงวันที่ 9 ตุลาคม 2404.
- สารตราตอบเมืองพังงาว่าด้วยเงินส่วย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4. รล-กพ/2). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่มที่ 2 เลขที่ 21. หน้า 101 - 102.

สารตราพระยาตรีสรราชภักดีถึงพระยาภูเก็จ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/30). (จ.ศ.1227). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่มที่ 30 ลงวันที่ 28 ธันวาคม 2408.

สารตราเมืองพังงา ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง มีใบบอกแยกส่งอากรในพระราชวังบวร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/21). (จ.ศ.1214). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่มที่ 21.

สารตราว่าด้วยให้พระยาเทพวรชนเป็นข้าหลวงออกไปรับเงินวิวาทกัน ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/33). (จ.ศ.1229). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่มที่ 33 เลขที่ 69. หน้า 236 - 237.

สารตราว่าด้วยให้พระยาเสนาสุจิต พระยาบริรักษ์ภูธร พระยารัตนเศรษฐีมาว่าประมวลต่อพระยาภูเก็จ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.4 รล-กพ/14). (จ.ศ.1230). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 4 กห. เล่มที่ 14.

1.2 เอกสารรัชกาลที่ 5

กงสุลสยามสิงคโปร์แจ้งว่าได้รับเงินค่าตีบุกลวงจากห้างโกทงวนและเงินภาษีเมืองภูเก็ต พังงา ตะกั่วทุ่งไปฝากไว้ที่ชาเตอร์แบงค์ กับช่องกงเชียงไฮแบงค์แล้ว. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล - พศ/23). (จ.ศ. 1245 - 1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาณสมุดพิเศษ เล่มที่ 23 เลขที่ 10

กฎข้อบังคับราชการในกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/6). (ร.ศ.119). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 6.2 เลขที่ 4 ลงวันที่ 19 - 20 ธันวาคม ร.ศ.119.

ก๊อปปี้หนังสือพิมพ์ Penang Gazette กรมหลวงเทววงศ์วโรปการทูลกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ที่ 51/1263. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ. 125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5. ลงวันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ. 125.

กัปตันเอดวาร์ด ที ไมล์ (Mr.Edward T. Miles) และบริษัทตองคาฮาเบอร์ดิน เครดิ้ง ขออนุญาตแร่ต่าง ๆ และเรื่องขุดอ่าวคลองเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/6). (ร.ศ.124 - 128). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.3 เล่มที่ 2 เลขที่ 40 ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ.124 - 16 ธันวาคม ร.ศ.128

การขอทำเหมืองในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.111-115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ เล่ม 1 เลขที่ 6 ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.111-15 มีนาคม ร.ศ.115.

การขายที่ดินกมณฑลภูเก็ตและการผูกปิ่นซื้อที่ดินมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/3 ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.110.

การขายที่ดินของห้างโกทงวนที่ปิ้ง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ.111 - 114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/8. ลงวันที่ 21 พฤษภาคม ร.ศ.114.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/8). (ร.ศ.126 - 129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.5/85 ลงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ.126 - 6 ตุลาคม ร.ศ.129.

- ข้อเดียวหลิมขออนุญาตทำก็อกน้ำที่เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.122). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 เลขที่ 9 เล่ม 2 ลงวันที่ 6 - 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122.
- ข้อราชการต่าง ๆ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.112 - 125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5.
- ข้าหลวงเมืองภูเก็ตขอรับพระราชทานเบี้ยทองแดงไปจำหน่ายให้แก่ราษฎร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/76). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค./26/1 ลงวันที่ 27 มกราคม ร.ศ.111.
- ความเห็นหนังสือพิมพ์คึกคักไป. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/50/2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47 เล่มที่ 35 เลขที่ 1.
- จดหมายกราบบังคมทูลของการหลวงดำรงราชานุภาพที่ 222/2782. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม45/1). (ร.ศ.121). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.2ฐ/23 ลงวันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.121
- จดหมายกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์ ที่ 9/1338. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/50/2). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/18 ลงวันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.111.
- จดหมายกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าราชานุภาพ ที่ 207/6005. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/45/1). (ร.ศ.122). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/14 ลงวันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ.122.
- จดหมายกราบบังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชของพระยาสุขุมนัยวินิต ที่ 20/418. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ยธ/1). (ร.ศ.126). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.1/39 เล่ม 2 ลงวันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ.126.
- จดหมายของกรมหลวงเทเวศร์วโรปการถึงกรมขุนสมมติอมรพันธ์แนบสำเนา ของนายเวสเดนการ์ด ที่ 51/1263. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.25). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ.125.
- คดีความจีนตันมาบุ้นโจทก์ พระยาภูเก็ตจำเลย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/34). (ร.ศ.99 - 102). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.5.1 เล่ม 5 เลขที่ 48.
- คำกราบบังคมทูลของกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ที่ 16/5239. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/66). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.5 ค.21/1 ลงวันที่ 22 กรกฎาคม ร.ศ.109.
- คำกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/11. ลงวันที่ 22 สิงหาคม ร.ศ.109.
- คำกราบบังคมทูลเรื่องเงินภาษีอากรต่าง ๆ ของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.108 - 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109.
- จดหมายกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ที่ 696/24124. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/6 ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ.115.
- จดหมายของกรมหลวงเทเวศร์วโรปการถึงพระยาทิพโกษา ที่ 17/17833. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/66). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.21 แฟ้ม 5 ลงวันที่ 6 ธันวาคม ร.ศ. 111.
- จดหมายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 19/566. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.112 - 125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 2 ธันวาคม ร.ศ.120.

จดหมายเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ถึงพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/55). (จ.ศ.1238). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 62 วันอาทิตย์ แรม 10 ค่ำ เดือน 5 จ.ศ.1238.

จดหมายพระยาทิพโกษากราบบังคมทูลกรมหมื่นสมมติ อมรพันธ์ ที่ 74/1352. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/6 ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.111.

จดหมายพระยาทิพโกษากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/44). (ร.ศ.127). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/33 ลงวันที่ 7 พฤษภาคม ร.ศ.127.

จดหมายพระยาทิพโกษากราบเรียนสมุหพระกลาโหม ที่ 2/20. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.108-110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/1. ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.110.

จะเลิกภาษีเรือจ้างเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 เล่ม 2 เลขที่ 18 ลงวันที่ 5 พฤษภาคม ร.ศ.114.

จัดการคลังมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ. 114 - 119). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต เล่ม 1 เลขที่ 22 ลงวันที่ 7 - 13 มีนาคม ร.ศ.115.

จัดเก็บอากรฝิ่นหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ.110 - 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 7 ลงวันที่ 12 มกราคม ร.ศ.110 - 26 มกราคม ร.ศ.111.

จีนกบฏเมืองภูเก็ต เมืองระนองไปบอกเจ้าหมื่นเสมอใจ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/55). (จ.ศ.1238). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 62 วันพฤหัสบดี แรม 9 ค่ำ เดือน 4.

จีนมาเก๊ากับจีนยกเกียนเมืองนครศรีธรรมราชวิวาทกัน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/53). (จ.ศ.1237-1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 61 เรื่องที่ 1 สัญญาที่ฉบับของ ยี่หั้น. หน้า 2 - 264.

ชาวจีนเมืองภูเก็ตขอลดภาษีอัตราภาษีดีบุก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พ.ศ/2). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 2 เลขที่ 74 หน้า 146, 161 - 170.

ตอบข้าหลวงเมืองภูเก็ตว่าด้วยจีนตันมาบุ๋นเข้าสับเยกอังกฤษ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล - กพ/11). (จ.ศ. 1227). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 12.

ตอบข้าหลวงเมืองภูเก็ตว่าด้วยจีนเหนียวยี่สับเยกอังกฤษ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/11). (จ.ศ.1237). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 12 เลขที่ 68. หน้า 247.

ตอบข้าหลวงกรมการเมืองภูเก็ตว่าด้วยให้ปฤกษาจัดเงินหัวหน้าเมืองภูเก็ตไปทำเหมืองดีบุกเมืองกลาง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/11). (จ.ศ.1237). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 12 เลขที่ 67. หน้า 244 - 247.

ตอบถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ข้าหลวง พระยาภูเก็ตว่าด้วยให้พระพลสงครามจางวางด่านว่าราชการเมืองกลาง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/16). (จ.ศ.1239 - 1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 17 เลขที่ 107. หน้า 347 - 350.

ตอบเมืองภูเก็ตว่าด้วยให้เรือรบไปพึงเหตุการณ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/11). (จ.ศ.1237). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 12 เลขที่ 97. หน้า 333 - 337.

ตอบพระยารัตนโกษา. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/33). (จ.ศ.1245 -1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 40

ตอบพระยาอภัยภูเบศรที่ศรัทธานว่าด้วยขุนศรีสมบัติกล่าวโทษพระยาภูเก็จโปรดเกล้าฯ ให้พระยารัตนโกษา
พระอนุรักษโยธาเป็นข้าหลวงออกมาชำระ ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/33).
(จ.ศ.1245-1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 42 เลขที่ 87.

หน้า 172 - 173.

ตอบเมืองภูเก็ตพระราชทานลดภาษีห้าย่าง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/20). (จ.ศ.1241). หอจด
หมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 22 เลขที่ 4.

ตอบเมืองภูเก็ตว่าด้วยยืมเงินจ่ายโปลิด โรงฮวยกวัน และทอดรองจันทายเหมือง ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม
เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/28). (จ.ศ.1244). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท.เล่มที่ 35
เลขที่ 60. หน้า 131 - 132.

ตอบเมืองภูเก็ตว่าด้วยให้ชำระตัดสินความลูกที่หลวงสุนทรภักดีสมบัตร. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-
กพ/24). (จ.ศ.1243). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 30 เลขที่ 41.

หน้า 111 - 112.

ตอบพระยาอนุรักษโยธาข้าหลวงและพระยาภูเก็จให้เจ้าภาษีนี้นเรียกเงินค่าแรงผูกบี่ในก้อนฝิ่น. (ไมโครฟิล์ม
เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/33). (จ.ศ.1245-1246). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท.
เล่มที่ 40 เลขที่ 82.

ตอบเมืองภูเก็ตว่าด้วยเก็บเงินค่าหีบฝิ่นเป็นค่าผูกบี่ขึ้น. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/25). (จ.ศ.1238-
1239). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 16 เลขที่ 69. หน้า 210 - 212.

ตอบเมืองภูเก็ตว่าพระยาหลวงถึงแก่อสัญกรรมให้หลวงพิทักษ์ทวีปไปว่าราชการเมือง. (ไมโครฟิล์ม เลขที่
ม.ร.5 รล-กพ/15). (จ.ศ.1238 - 1239). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท.
เล่มที่ 16 เลขที่ 93. หน้า 292 - 293.

ตอบเมืองภูเก็ตว่าเรื่องหลวงสุนทรภักดีสมบัตรให้พระยาภูเก็จฟังคำตัดสิน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-
กพ/35). (จ.ศ.1245 - 1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 42
เลขที่ 84.

ตั้งข้าหลวงเกษตรสำหรับตรวจราชการเพาะปลูก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/14/1). (ร.ศ.128). หอจด
หมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10/5 ลงวันที่ 11 - 30 ตุลาคม ร.ศ.128.

ตั้งพระยศภักดียกกระบัตรเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/5). (จ.ศ.1233). หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 5 เลขที่ 49. หน้า 161-162.

ตั้งพระยาภูเก็จเป็นผู้เก็บภาษีค่อแวนเมนต์เมืองภูเก็ต 1 เมือง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/25). (จ.ศ.
1243 - 1244). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 32 เลขที่ 17.
หน้า 78 - 81.

ตั้งพระยาอนาจักรบริหารเป็นพระยาภูเก็จ พระยารัตนโกษาเป็นจางวาง. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5
รล-กพ/12). (จ.ศ.1237). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 13 เลขที่ 44.
หน้า 175 - 179.

ถึงพระอนุรักษโยธาค้าหลวงให้ผูกบี่ขึ้นเมืองภูเก็ตเก็บเรียกค่าแรงในหีบฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-
กพ/39). (จ.ศ.1247). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่มที่ 46 เลขที่ 16.

- บัญชีผลประโยชน์เมืองภูเก็ต (ร.ศ.112 - 113). (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ.112 - 113). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก/8.
- บัญชีภาษีอากรเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม//14). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/6.
- บัญชีภาษีอากรเมืองภูเก็ต จีนเจ้าภาษีรับผูกขาดไปทำรวม 40 ราย. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม//14). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/6 ลงวันที่กุมภาพันธ์ ร.ศ.103 - 16 มกราคม ร.ศ.109.
- บัญชีเมืองภูเก็ตส่งรายงานภาษีต่าง ๆ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ก/17 ลงวันที่ 26 มกราคม ร.ศ.110.
- บัญชีรายรับ รายจ่ายภาษีเกี่ยวเด็กสาขาระนอง. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/55). (จ.ศ.1238 - 1239). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท เล่ม 62. หน้า 202 - 203.
- บันทึกความเห็นของคณะกรรมการที่ปรึกษาเรื่องการทำนุบำรุงการเศรษฐกิจในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125.
- เบิกเก็บค่าธรรมเนียมและเรียกประกันแก่หญิงที่ออกจากเมืองในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.113). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 เล่ม 2 เลขที่ 6 ลงวันที่ 22 มิถุนายน - 25 กรกฎาคม ร.ศ.113.
- ใบบอกพระยาภูเก็ตโลหะเกษตรราชรักษ์ถึงสมุหพระกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (พ.ศ.2424). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12/1 ลงวันที่ 31 ธันวาคม 2424.
- _____. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/17). (ร.ศ.104 - 107). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/1 ลงวันที่ ธันวาคม ร.ศ.104 - มิถุนายน ร.ศ.107.
- ใบบอกพระยารัตนโกษากรกราบเรียนพระสมุทกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/17). (ร.ศ.104 - 107). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/18 ลงวันที่ 29 มกราคม 2427.
- ใบบอกพระยาอภัยภูคคทศรักษา กราบเรียนพระสมุทกลาโหม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พค/20). (จ.ศ.1241 - 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 20 ลงวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2423.
- ใบบอกพระอนุรักษโยธากรกราบเรียนเจ้าพระยาพลเทพ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/79). (ร.ศ.108). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62/5 ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ.108.
- ใบบอกเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/14). (ร.ศ.94 - 110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เลขที่ 2 ลงวันที่ มีนาคม ร.ศ.94 - 18 ธันวาคม ร.ศ.110.
- ประกาศใช้เงินตราสยามในมณฑลภูเก็ต ร.ศ.125. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/76). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.26/13 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ. 125.
- ประกาศแต่งตั้งนายอำเภอจีน และปลัดจีนเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/2). (จ.ศ.1232). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 2 เลขที่ 21.

พระยาพิพิธโกษา ข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ รองเสนาบดี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ.111.

พระยาบริรักษ์ภูธร... ถึงผู้กำกับหัวเมืองทะเลฝ่ายตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค/14.4 1/6 ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ.111.

พระราชบัญญัติอาชญากรรมกระทำผิดสัญญา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/5). (ศก.117). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3 เล่ม 1 เลขที่ 6.

พระยาสิทธิเทพและมิสเตอร์เวสเดนการ์ดไปตรวจราชการมณฑลภูเก็ต ไทรบุรี นครศรีธรรมราช. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม.29/1). (ร.ศ.126). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.14/59 เล่ม 3. ลงวันที่ 6 - 7 กันยายน ร.ศ.126.

ภาษีฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ.109 - 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 3.

ภาษีรับซื้อแร่ให้มีเจ้าภาษีรับผูกขาดไปตั้งโรงถลุงและรับซื้อแร่จากราษฎร. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 18 พฤศจิกายน ร.ศ.111.

ภาษีอากรในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค/14.4 ก/16 ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ.112 - 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114.

ภาษีอากรผลประโยชน์แผ่นดินเมืองภูเก็ตให้ทำเป็นภาษีค่อเวอนเมนต์ และภาษีประมูลผูกขาดให้จีนรับทำ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/54). (ร.ศ.106). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. ค.14.4 ก/1.

ภาษีอากรต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.108 - 110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53 มณฑลภูเก็ต เล่ม 1 เลขที่ 1 ลงวันที่ เมษายน ร.ศ.108 - 22 มกราคม ร.ศ.110.

ภาษีอากรหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.108-112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ.108 - 11 เมษายน ร.ศ.112.

มิสเตอร์เจมส์ก็อต ขอทำบ่อแร่หัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/8). (ร.ศ.112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.5/6 ลงวันที่ 29 มกราคม - 5 เมษายน ร.ศ.112.

มิสเตอร์ยันแยโรชาติกราบทูลกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการเรื่องการสำรวจบ่อแร่ภาคใต้. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 กษ/8). (ร.ศ.112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ/2356.

รายงานการตรวจราชการของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ซึ่งกรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.120). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120.

รายงานการตรวจราชการของพระยาสิทธิเทพและนายเวสเดนการ์ด. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/1). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14 เล่ม 3 เลขที่ 59.

รายงานการประชุมการจัดโยธาหัวเมือง ครั้งที่ 4. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/13). (ร.ศ.121). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/10 เล่มที่ 2 ลงวันที่ 12 กันยายน ร.ศ.121.

- รายงานการประชุมเทศบาล. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/13). (ร.ศ. 123). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11 เล่มที่ 2 ลงวันที่ 11 ลงวันที่ 14 กันยายน ร.ศ.123.
- รายงานภาษีของหลวงคลังสมบัติเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/3.
- รายงานมิสเตอร์ดับเบิลยู. เดอร์มุลเลอร์ เสนอต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ..
(ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/7). (ร.ศ. 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ กษ.6.4/4
ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน ร.ศ.111.
- รายงานราชการมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 6 พฤศจิกายน ร.ศ.125 - 11 สิงหาคม ร.ศ.129.
- รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราช. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/50/2). (ร.ศ.113 - 129). หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.47/19 ลงวันที่ 10 มิถุนายน ร.ศ.113 - 5 ตุลาคม ร.ศ.129.
- รายจ่ายเงินเดือนเบี้ยเลี้ยง ค่าใช้สอยเบ็ดเสร็จในโรงพยาบาลเมืองภูเก็ต ร.ศ.109. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5
ค/42). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2 ก.
- รายจ่ายฝืน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/42). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5
ค.14.1 ก เล่ม 1 เลขที่ 2. เมษายน - สิงหาคม ร.ศ.109.
- เรื่องการขายที่ดินมณฑลภูเก็ตและการผูกมัดซื้อที่ดินมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.
110). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/3 1210 ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.110.
- เรื่องจะเลิกภาษีเรือจ้างเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
เอกสารรัชกาลที่ 5 พฤษภาคม ร.ศ.114 - 19 มกราคม ร.ศ.114.
- เรื่องเงินแพ่งหรือหลวงจิโนชนารักษ์รับทำภาษีฝืน เมืองภูเก็ต เงินหลวงติดค้างแล้วหลบหนีไปเข้าสับเบก
อังกฤษ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/66). (ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาล
ที่ 5 ค.21 แฟ้ม 1 ลงวันที่ 22 กรกฎาคม - 13 กันยายน ร.ศ.109.
- เรื่องภาษีอากรต่าง ๆ คำกราบบังคมทูลเรื่องเงินภาษีอากรต่าง ๆ ของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์.
(ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.108 - 112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5
ค.14.4 ข/1 ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109.
- เรื่องเมืองจีนภายใต้เกิดกาฬโรคชุกชุม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/82). (ร.ศ.117). หอจดหมายเหตุแห่ง
ชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.47/22 เล่ม 3 เลขที่ 22 ลงวันที่ 5 - 8 มิถุนายน ร.ศ.117.
- เรื่องเร่งภาษีอากรที่ค้างตามหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/4.
- เรื่องเหมืองแร่เมืองพังงาที่วิวาทกันยังไม่มีความจะพิพากษา. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.
119). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/26.
- เรื่องอากรตีบกหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/49). (ร.ศ.115 - 119). หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.2 ก/19. หน้า 218. ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.115 - 24
พฤศจิกายน ร.ศ.119.
- เลหลังสิ่งของนายลำดวนพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.112). หอจดหมายเหตุแห่ง
ชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.5 3 เล่ม 1 เลขที่ 13 ลงวันที่ 4 - 9 พฤษภาคม ร.ศ.112.

- ว่าด้วยกำชับพระยาภูเก็จรักษามืองให้ถูกต้องตามแบบอย่างก่อน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17).
(จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 18 เลขที่ 58. หน้า 212-216.
- ว่าด้วยตอบให้พระยาภูเก็จคัดคตความจิ้นวิวาท เสนอข้าหลวงตัดสิน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17).
(จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 18 เลขที่ 86.
- ว่าด้วยประมวลภาษีผลประโยชน์ห้อย่างเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/6). (จ.ศ.1233 - 1234).
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 6 เลขที่ 3.
- ว่าด้วยพระยาริทธิสงครามจางวางเมืองภูเก็ต ขอทำบ้าน ณ บ้านท่าเรือ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17).
(จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 18 เลขที่ 27. หน้า 99 -101.
- ว่าด้วยพระราชทานทองคำ เลื่อนให้พระยาภูเก็จโล่ห์เกษตราธิราช. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/1).
(จ.ศ.1230 - 1231). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 1 เลขที่ 57.
- ว่าด้วยพระราชทานโทษจิ้นลิมหมิให้แก่จิ้นหัวหน้าเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/28).
(จ.ศ.1241). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 22 เลขที่ 45.
หน้า 164 - 166.
- ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระครูวัดไชยธารารามเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17).
(จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 18 เลขที่ 28.
หน้า 101 - 102.
- ว่าด้วยเรือพิทยัมรณยุทธออกไปเปลี่ยนเรือ มุราชวลิตสวัสดิ์ ให้พระยาราชวังสร กลับมาเฝ้าทูลละออง.
(ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5
กพ เล่มที่ 18 เลขที่ 76. หน้า 255 - 259.
- ว่าด้วยส่งคำตัดสินความจิ้นขอมาเซงและหลวงอ่วมสาครเขตรออกไปบังคับ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5
รล-กพ/13). (จ.ศ.1237 - 1238). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 14
เลขที่ 23.
- ว่าด้วยส่งทหารออกไปเปลี่ยนทหารเมืองภูเก็ตกลับกรุงเทพฯ. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/15).
(จ.ศ.1238-1239). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 16 เลขที่ 72.
หน้า 216 - 217.
- ว่าด้วยให้ข้าหลวงกรมการเมืองภูเก็ตชำระตัดสินความ หลวงสุนทรภักดีสมบัตร หลวงประเทศภักดีซึ่ง
วิวาทด้วยข้าเจ้าเหมืองตึกุก ข้าหลวงกรมการมีใบบอกเข้ามาว่าชำระแล้ว. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5
รล-กพ/12). (จ.ศ.1237). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 13 เลขที่ 37.
หน้า 137 - 150.
- ว่าด้วยให้ประหารชีวิตจิ้นสงสัญญาทนต์บน ณ เมืองภูเก็ต 2 คน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17).
(จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 18 เลขที่ 98.
หน้า 304-308.
- ว่าด้วยให้ผู้ว่าราชการเมืองทะเลตะวันตกส่งเงินภาษีส่วย ปีจิ้น มาลงเรือรบ ณ เมืองภูเก็ตเข้ามา ณ กรุงเทพฯ.
(ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/9). (จ.ศ.1236). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5
กพ เล่มที่ 10 เลขที่ 15. หน้า 35 - 37.
- ว่าด้วยให้พระยาราชวังสัน ข้าหลวงคุมเรือรบออกไปรักษาเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/7).
(จ.ศ.1235). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 8 เลขที่ 43.

- ว่าด้วยให้พระยาราชวังสร หลวงพิพิธภัณฑ์พิจารณา ข้าหลวงชำระผู้ร้ายดีเรือจีนโกยหลง กับลูกเรือตาย 3 คน ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/7). (จ.ศ.1234). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 8 เลขที่ 44.
- ว่าด้วยให้เรียกสัญญาทานบนภาคทันทโชนเมืองภูเก็ต 15 คน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 18 เลขที่ 77. หน้า 259 - 261.
- สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-พศ/20). (จ.ศ.1241 - 1242). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 20 ลงวันที่ 20 เมษายน 2415.
- สารตราว่าด้วยให้พระยาเสนาภูมิต พระยาบริรักษ์ภูธรพระยารัตนเศรษฐี มาว่าประมุขภาชีต่อพระยาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/6). (จ.ศ.1233 - 1234). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กพ เล่มที่ 6 เลขที่ 52.
- เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/1). (ร.ศ.115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14 เล่ม 3 เลขที่ 48.
- _____. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/29/2). (ร.ศ.115). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14 เล่ม 4 เลขที่ 74.
- สำเนาจดหมายหลวงบำรุงจีนประเทศ (ตันเนียวี) กราบเรียนพระยาภิรมย์โกษา ที่ 3/818. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/6. ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.114
- สำเนาพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล.พศ/13). (จ.ศ.1240). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 พศ. เล่ม 13 ที่ 189 ร.ที่ 402 วันพฤหัสบดี แรม 13 ค่ำ เดือน 4 พ.ศ. 2421.
- สำเนารายงานของพระยาภิรมย์โกษา กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ที่ 56/1004. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ต/66). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.21 แฟ้ม 5 ลงวันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.111.
- สำเนารายงานของพระยาภิรมย์โกษา กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ที่ 63/1168. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ต/66). (ร.ศ.111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.21 แฟ้ม 5 มกราคม ร.ศ.11.
- สำเนารายงานจดหมายราชการของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ลงวันที่ 1 พฤศจิกายน-15 พฤศจิกายน ร.ศ.120. แนบมากับหนังสือกราบบังคมทูล ของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 1193/11205. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.5 ม/56). (ร.ศ.120). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/5 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120.
- หลวงบำรุงจีนประเทศขอยืมเงินหลวงไปทำทุนบ่อแร่. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/5). (ร.ศ.114). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.1/10 ลงวันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.114.
- หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ 235/9575. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กษ/15). (ร.ศ.123). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.2/1 ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.123.

- หนังสือกราบบังคมทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/57). (ร.ศ.129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.53/10 ลงวันที่ 8 สิงหาคม ร.ศ.129.
- หนังสือกราบบังคมทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์เรื่องรายงานกะประมาณการปลูกต้นยางรับเบอร์เมืองตรัง. (ไมโครฟิล์ม ม.ร.5 กษ/15). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.10.2/5.
- หนังสือของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ที่ 877/14661 เรื่องเร่งเงิน ภาษีอากรที่ค้างตามหัวเมืองชายทะเลตะวันตก. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/57). (ร.ศ.110 - 111). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.4 ข/6 ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.111.
- เห็นควรให้มีเรือเมล์หลวงเดินระหว่างเมืองป็นังมาภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ม/86). (ร.ศ.112). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.93/17 ลงวันที่ 17 - 20 พฤษภาคม ร.ศ.112.
- ให้ข้าหลวงไปทำโทษจีนผู้ร้าย ณ เมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กษ/4). (จ.ศ.1233). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท เล่ม 4 เลขที่ 57.
- ให้พระนารายณ์ราชภักดีเป็นข้าหลวงออกไปช่วยพระภูเก็ตจะรับเงินลูกจ้างเหมืองลักปิดน้ำวิวาทกัน. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กพ/6). (จ.ศ.1234). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท เล่ม 6 เลขที่ 54. หน้า 177 - 178.
- ให้พระยาภูเก็ตรับตัดสินคดีความหลวงขจรจีนสกล. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล-กพ/17). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กท. เล่ม 18.
- ออกตราตั้งเจ้าภาษีฝิ่น. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 ค/43). (ร.ศ.120 - 124). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.14.1 ก เล่ม 2 เลขที่ 24 ลงวันที่ 14 มกราคม ร.ศ.120 - 28 พฤษภาคม ร.ศ.124.
- อนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 กษ/7). (ร.ศ.127). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.6.4/18 ลงวันที่ 3 พฤศจิกายน ร.ศ.121 - 28 พฤษภาคม ร.ศ.124.
- 1.3 เอกสารรัชกาลที่ 6.**
- ข้าราชการมณฑลภูเก็ตได้อื่อน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและกรมการพิเศษฝ่ายจีนและพ่อค้า 18 คน ทำการตัดเบียดในวันพระราชพิธีนี้. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 1 ลงวันที่ 11 พฤศจิกายน - 13 มกราคม พ.ศ.2453.
- คำแนะนำของสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตเกี่ยวกับการใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ศ/4). (พ.ศ.2458). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4/34.
- ทำบ่อแรมมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/7). (พ.ศ. 2466 - 2468). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/30 ลงวันที่ 19 มีนาคม 2466 - 24 กันยายน 2468.
- นายขอเดชาพลิมพ่อค้าเมืองระนองถวายความเห็นเอกชนในทางพาณิชย์เกี่ยวกับการถลุงแร่ดีบุกในเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/4). (พ.ศ.2461). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6/9 ลงวันที่ 20 เมษายน - 27 กุมภาพันธ์ 2461.
- ปัญหาเรื่องโรงเรียนจีนมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ศ/4). (พ.ศ.2469). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4 เล่ม 2 เลขที่ 19 ลงวันที่ 5-22 เมษายน 2459.

พวกนายเหมืองมณฑลภูเก็ต ขอให้ลดราคาข้าวสารที่รัฐบาลส่งไปจำหน่าย ลดราคาฝิ่น และลดค่าภาคหลวงแร่ดีบุก และมีผู้ลอบปิดประกาศชักชวนให้ก่อการจลาจลได้ขอเรือรบ กระทรวงทหารเรือ ออกไประวังเหตุการณ์แล้ว. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2462 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 5 ลงวันที่ 11 ธันวาคม 2462 - 11 ตุลาคม 2464.

รายงานพระยารัษฎาฯ ตรวจราชการหัวเมืองมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 2 ลงวันที่ 9 มกราคม - 1 กุมภาพันธ์ 2453.

รายงานราชการมณฑลภูเก็ต พ.ศ.2453 - 2464. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2453-2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 3 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2453 - 6 มีนาคม 2464. เรื่องรัฐบาลอังกฤษปิดสินค้าปิ่น ไม่ให้ส่งมากภูเก็ตในเมืองภูเก็ตมีข้าวสาร และน้ำมันก๊าดพอใช้ได้เพียงวันที่ 4 ธันวาคม. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/14). (พ.ศ.2458). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.25 เลขที่ 4 ลงวันที่ 29 พฤศจิกายน - 7 ธันวาคม 2458.

โรงเรียนแลการเล่าเรียนมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ศ/4). (พ.ศ.2453 - 2465). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.4 เล่ม 1 เลขที่ 18.

สร้างโรงพยาบาลเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/11). (พ.ศ.2460 - 2463). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.12.3/5 ลงวันที่ 3 พฤษภาคม 2460 - 13 มิถุนายน 2463.

สะพานในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/12). (พ.ศ.2456 - 2461). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.15.1 เลขที่ 35 ลงวันที่ 16 สิงหาคม 2456 - 27 สิงหาคม 2461.

สุขาภิบาลอำเภอเมืองภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ม/11). (พ.ศ.2454). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.12.2/7 ลงวันที่ 5 - 8 มีนาคม 2454.

อนุญาตทำบ่อแร่ต่าง ๆ ในมณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/5). (พ.ศ.2463 - 2454). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/1 ลงวันที่ 19 ตุลาคม 2453 - 26 มีนาคม 2454.

อนุญาตทำเหมืองแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/6). (พ.ศ.2463 - 2464). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/20 ลงวันที่ 26 กรกฎาคม 2463 - 20 เมษายน 2464.

อนุญาตให้คนในสังคมสยามและต่างประเทศทำเหมืองแร่รวมหลายจังหวัด. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ.5). (พ.ศ.2453-2463). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/2. ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน 2453-5 มิถุนายน 2463.

อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (ไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 กษ/6). (พ.ศ. 2461-2463). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ.6.1/12 ลงวันที่ 20 เมษายน 2461-27 กรกฎาคม 2463.

1.4 เอกสารรัชกาลที่ 7

กระทรวงเกษตรธิการแสดงความเห็นเรื่องวางนโยบายเหมืองแร่. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2472). ตัวหมึกพิมพ์สีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 สม.2.42/188 ลงวันที่ 1 - 17 พฤษภาคม 2472.

ขอทำเหมืองแร่. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2469 - 2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/20 ลงวันที่ 9 มิถุนายน 2469 - 31 มกราคม 2475.

ขอหยุดทำเหมืองแร่. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/6.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468). เส้นดินสอ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/2 ลงวันที่ 29 มกราคม 2468.

_____. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 - 2473). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/11 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2468 - 9 สิงหาคม 2473.

ขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุก. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 - 2474). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/3 ลงวันที่ 26 ตุลาคม 2468 - 19 เมษายน 2474.

_____. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 - 2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/13 ลงวันที่ 6 มกราคม 2468 - 13 พฤษภาคม 2475.

ทำบ่อแร่มณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2468 - 2471). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/12 ลงวันที่ 14 ธันวาคม 2468 - 24 สิงหาคม 2471.

บันทึกความทรงจำเนื่องแต่การสนทนา. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2473). เส้นหมึกดำ. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 สป.2.28/29.

พระองค์เจ้าธานีนิวัตเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจราชการมณฑลภูเก็ต ที่ 33/977 ลงวันที่ 3 พฤษภาคม 2472. (กระดาศฝรั่ง). (2470 - 2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ.3/9. ลงวันที่ 27 ธันวาคม 2470 - 13 เมษายน 2475.

เรื่องตั้งและย้ายสถานที่โรงเรียนต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ.55.11/53 ลงวันที่ 26 เมษายน - 2 มีนาคม 2475.

แร่. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2469 - 2475). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/25 ลงวันที่ 17 พฤษภาคม 2469 - 31 พฤษภาคม 2475.

ส่งแจ้งความตั้งโรงเรียนภูเก็ตฮั่วบุ๋นอย่างโรงเรียนราษฎร ตำบลตลาดเหนือ อำเภอทุ่งคา จังหวัดภูเก็ต.

(กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2464). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ.54.11 เล่ม 1 เลขที่ 17.3 ธันวาคม - 24 กุมภาพันธ์ 2464.

ส่งรายงานโรงเรียนสองเด็กภูเก็ตขอย้ายสถานที่โรงเรียนไปตั้งที่ตึก 3 ห้อง ตรอกมาเก๊า ตำบลตลาดใหญ่ อำเภอทุ่งคา.1 (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2463 - 2464). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ.54.11 เล่ม 1 เลขที่ 9 31 มีนาคม 2463 - 21 มิถุนายน 2464.

สมาคมจำกัดดีบุกและพรบ. จำกัดดีบุก ทำเหมืองแร่แก้ไขเพิ่มเติม. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2474). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4.1/8.26 มิถุนายน - 22 สิงหาคม 2474.

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทูลเกล้าฯ ถวายบันทึกการสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ต. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2473). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.1/17. 14 - 19 มีนาคม 2473.

ให้เสนาบดีเกษตรมีอำนาจออกใบอนุญาตการทำเหมืองแร่ดีบุก ต่ำกว่า 6 ปี ได้โดยไม่ต้องกราบทูล. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2473 - 2474). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.4/4.3 กันยายน 2473 - 16 มิถุนายน 2475.

อนุญาตให้ดำรงโรงเรียนกุเกิตฮั่วบุนตั้งอยู่ที่ศาลเจ้า ตำบลตลาดเหนือ จังหวัดภูเก็ต อยู่ต่อไป. (กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2463). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.54.11 เล่ม 1 เลขที่ 6 13 ตุลาคม - 30 พฤศจิกายน 2463.

อนุญาตให้ดำรงโรงเรียนสองเต็กกุเกิต ตั้งอยู่ที่ ตำบลตลาดเหนือ อำเภอทุ่งกา จังหวัดภูเก็ตอยู่ต่อไป.

(กระดาศฝรั่ง). (พ.ศ.2462 - 2463). ตัวพิมพ์หมึกสีน้ำเงิน. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ.54.11 เล่ม 1 เลขที่ 3 23 กุมภาพันธ์ 2462 - 20 พฤศจิกายน 2463.

2. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

กรมศิลปากร. (2505). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. (2506 ก.). "จารึกหลักศิลาเมืองสุโขทัย ที่ 1," ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 เล่มที่ 1. หน้า 26. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. (2506 ข). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2 เล่มที่ 2 พงศาวดารเมืองกลาง. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

กรมศิลปากร. (2507). ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 29 จดหมายเหตุของมองซิเออร์เซเบลเวร์ต. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. (2508). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. (2509). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 เรื่องจดหมายเหตุในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. (2511). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50 ตำนานเมืองระนอง. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. (2512). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 55. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

_____. (2513 ก). บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2-3. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา

_____. (2513 ข). ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติภาคที่ 44 เล่ม 11. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา

_____. (2521). การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา : จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2507). ระเบียบทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ.109 เล่ม 1 - 2. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2504). สาส์นสมเด็จพระ. เล่ม 1 - 27. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2506). จดหมายเหตุเสด็จประพาสมณฑลพิษณุโลกได้ ร.ศ.128. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา.

โลว์, เจมส์. (2519). จดหมายเหตุเจมส์โลว์. แปลโดยนันทา วรเนติวงศ์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร

เสถียรลาลักษณ์ และคนอื่น (ผู้รวบรวม). (2477). ประชุมกฎหมายประจำศก. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์.

3. เอกสารชั้นรอง

3.1 หนังสือภาษาไทย

กมล จันทสร. (2506). อิทธิพลของชาวจีนโพ้นทะเล และบทบาทของคนจีนในประเทศไทยปัจจุบัน.

พระนคร : โอเดียนสโตร์.

กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา. (2468). จดหมายเหตุว่าด้วยการทำเหมืองแร่ในประเทศไทยสยาม. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมลล์.

กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย. (2511). สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 1. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.

ชัย เรื่องศิลป์. (2521). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช

ญาดา ประภาพันธุ์. (2524). ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัย กรุงเทพ ยุคต้น. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2483). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50, ในอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (วิเชียร บุนนาค) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2483. หน้า 61 - 62. พระนคร : กรมศิลปากร

_____. (2505). ไทยรบพม่า. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2515). "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง," ใน ลัทธิธรรมเนียม เล่ม 2. หน้า 151 - 156.

ทวี ธีระวงศ์เสรี. (2517). สถานภาพทางกฎหมายของชาวจีนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ :

บรรจิด ประทีป ณ ถลาง. (2526). นิทรรศการเมืองถลาง. ภูเก็ต : โรงเรียนบ้านท่าเรือ.

แบสตันและเมนดา เฮนรี. (2529). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่. ภาณี กาญจนนัษฐิติ และชินจิตต์ อำไพพรรณ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์

ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และ สุภาพ ยศสุนทร. (2504). เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย. พระนคร : ประมวลมิตร.

ประสิทธิ์ จินการณ และ สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (2525). จดหมายเหตุเมืองถลาง. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต

ภูวดล ทองประเสริฐ. (2535). ทุนสิงคโปร์ : การผูกขาดตลาดยางพาราและดีบุกไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ราชันย์ กาญจนวนิชย์. (2540). ครบรอบ 90 ปีบริษัททุ่งคาฮาเบอร์. ภูเก็ต : ทุ่งคาฮาเบอร์.

เลียง เสถียรสุด. (2509). ประวัติวัฒนธรรมจีน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นานมี.

วรุณศิริ วัฒนอาภรณ์ชัย. (2534). การสะสมทุนของชาวจีนในมลายู ค.ศ. 1819-1900. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิเชียร วัฒนคุณ. (2505). กฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคล. พระนคร :

สกินเนอร์, วิลเลียม จี. (2529). สังคมจีนในประวัติศาสตร์ไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ = Chinese Society in Thailand : An Analytical History. พรรณี จัตรพลรักษ์และคนอื่น ๆ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์

สมบุญธ แก่นตะเคียน. (ม.ป.ป.). ประวัติเมืองภูเก็ต. เพชรบุรี : วิทยาลัยครูเพชรบุรี.

สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (2539). แหล่งศิลปกรรม และแหล่งประวัติศาสตร์ภูเก็ต. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.

สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 8. (2509). หน้า 5804 – 5805. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม.
 สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (ผู้อ่าน). (ม.ป.ป.). เอกสารหัวเมืองปักขใต้. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 สงขลา

สุนัย ราชภัณฑารักษ์. (2518). ภูเก็ต. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

สุริยานุวัตร, พระยา. (2518). ทฤษฎีศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น

เสนานวงศ์ภักดี, ขุน. (2513). ประวัติและผลงานของพระยาวิชิตภานุประดิษฐ์. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช.

อคิน รพีพัฒน์. (2521). สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2410. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ
 ตำราสังคมศาสตร์.

อศิวาหา. (2504). "ประมวลมทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคปึกฉะ
 ส่วนที่ 2," ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเยื้อน สุริยานุวงศ์ประวัติ. หน้า 14.
 พระนคร : โรงพิมพ์ศิริราช.

3.2 หนังสือรวมบทความ สารานุกรม และเอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ

กัมพล มณีประพันธ์ และสงบ ส่งเมือง. (2529). "เหมืองแร่ในภาคใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรม ภาคใต้
 เล่ม 10. หน้า 4106 - 4109. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์

ขจร สุขพานิช. (2518). "ฐานันดรไพร่," ใน ข้อมูลจากอดีต. หน้า 40. พระนคร : เคล็ดไทย.

จันทร์จิรายุ รัชนี้, ม.จ. (2528). "ที่ตั้งของแหลมทอง," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 14.

ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2528). "จากรัฐชายขอบถึงมณฑล เทศาภิบาล," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์
 กลาง. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.

ประสิทธิ์ ชินการณ (ผู้บรรณาธิการ). (2539). "จดหมายเหตุจากเมืองกลางถึงพระยาราชภักดี ฉบับที่ 3," ใน
 เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ 2. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.

_____. (ผู้อ่านและวิเคราะห์). (2540). "จดหมายเหตุเมืองกลาง และหัวเมืองปักขใต้," ใน กลางหมายเหตุ
 ๔๐. หน้า 107-108. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (2525). "ศาสนาและความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนโบราณภาคใต้," ใน รายงานการ
 สัมมนาประวัติศาสตร์โบราณคดีศรีวิชัย. หน้า 113. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

พัฒน์ จันทร์แก้ว. (2533). "พระอรรคสาครเขตร," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. หน้า 1048.

ภูวดล ทองประเสริฐ. (2531). "บูรณาการแห่งชาติและการดำรงความเป็นจีนในบริบทของประวัติศาสตร์
 , ภาคใต้," ใน รอยร้าวในสังคมไทยบูรณาการกับปัญหาความมั่นคงของชาติ. หน้า 1176 - 1212.
 กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรศักดิ์ มหัทธโนมล. (2539). "วัฒนธรรมจีนแต่จิวในสยาม," ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย. หน้า 213.
 กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วัลภา บุรุษพัฒน์. (2517). "ความเป็นมาของชาวจีนในประเทศไทย," ใน ชาวจีนในประเทศไทย. หน้า 2.
 กรุงเทพฯ :

วิกรม ชีวรกร. (2536). "โรงเรียนราชภัฏสอนภาษาจีน จังหวัดภูเก็ต-ภูเก็ตไทยหัว," ใน หนังสือที่ระลึกหา
 รายได้สมทบทุนสร้างอาคารเรียนใหม่โรงเรียนภูเก็ตไทยหัว. หน้า 39 - 43. ภูเก็ต : ชมรมสมา
 พันธุ์เชื้อสายจีน จังหวัดภูเก็ต.

- วิโรจน์ ดาวฤกษ์. (2528). "สภาพธรณีวิทยาและภูมิศาสตร์ของเกาะภูเก็ต," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 5. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- สงบ ส่งเมือง. (2528). "การเมืองการปกครองเมืองกลางพุทธศตวรรษที่ 22-25," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 68 - 73. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- _____. (2529). "พระยาวิชิตสงคราม (ทัต รัตนดิลก ณ ภูเก็ต)," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 8. หน้า 3351. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์.
- สมบุญธ แก่นตะเคียน. (2528). "ชื่อกลางและภูเก็ต," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 20 - 31. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (2540). "กลางเหตุ 2352," ใน กลางหมายเหตุ'๔๐. หน้า 167 - 175. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- ✕ สวีเล่าหลิน. (2539). "วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการของคนจีนที่อพยพออกไปอยู่ต่างประเทศ," ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย. หน้า 21. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุเทพ ปานดิษฐ์. (2540). "กลาง : คำเงื่อนประวัติศาสตร์," ใน กลางหมายเหตุ'๔๐. หน้า 57. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- สุทวิชช์ พงศ์ไพบูลย์. (2528). "คติชนด้านความเชื่อถิ่นภูเก็ตวัฒนธรรมที่ส่งผลอย่างลึกซึ้งและทำลาย," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 238. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- _____. (2528 ข). "เอกสารหัวเมืองปักษ์ใต้," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 107. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- สุวัฒน์ วิรุฬห์สิงห์. (2528). "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมเมืองกลาง," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 167. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- ไสว วิศวนันท์. (2539). "สังคม-เศรษฐกิจไทยสมัยการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5," ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย. หน้า 146 - 155. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อ้วน สรรกุล. (2528). "ศึกกลาง เมื่อ พ.ศ.2328," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 157-158. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- อวยชัย ผกามาต. (2521). "ขุนเลิศโคตรักษ์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก," ใน มังทะเลตะวันตก. หน้า 74 - 75. ภูเก็ต : วิทยาลัยครูภูเก็ต.
- _____. (2542). "บุคคลสำคัญของท้องถิ่น," ใน เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 34-49. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- อัครา บุญทิพย์. (2521). "บันทึกนิราศกลาง," ใน มังทะเลตะวันตก. หน้า 111 - 136. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- เอกวิทย์ ณ กลาง. (2510). "วิเคราะห์คำเงื่อนประวัติศาสตร์กลาง," ใน รวมเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 22. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- _____. (2528). "เอกสารประวัติศาสตร์กลาง," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. ภูเก็ต : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต.
- โอภาส สุกใส. (2533). "บรรพชนผู้สร้างเมืองภูเก็ต," ใน ภูเก็ต' 33. หน้า 99 - 100. ภูเก็ต : องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต.

3.2 บทความจากวารสาร

- ฐิติพร พงศ์สุพัฒน์. (2531, มิถุนายน). "บทบาทและอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนในปิ่นัง ตอนปลาย ศตวรรษที่ 16," วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร. 10 : 65 - 92.
- ณรงค์ พ่วงพิศ. (2515, เมษายน). "ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว," วารสารธรรมศาสตร์. 1 (8) : 1-2
- _____. (2518-2519, ตุลาคม - มกราคม). "บทบาทคนจีนในการประมุขภาชีอากร," ใน วารสารธรรมศาสตร์. 5 : 95 - 109.
- ภูวดล ทรงประเสริฐ. (2521, กันยายน - ธันวาคม). "ท่าทีของคนไทยที่มีต่อการลี้ภัยเข้ามาของ ดร.ซุนยัตเซ็น," จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. 2 (2) : 52.
- _____. (2529-2530, ตุลาคม-มีนาคม). "ทุนจีนในภาคใต้: บทวิเคราะห์เฉพาะยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์" เศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับทุนจีนในไทย. 6 (1-2) : 89 - 106.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชยกุล. (2535, กุมภาพันธ์). "ควบคุมชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2325 - 2435," ศิลปวัฒนธรรม. 13.(4) : 186 - 187.
- สุวิมล ชาญมานนท์. (2517, มิถุนายน - กันยายน). "การกำจัดอิทธิพลชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ 6," วารสารธรรมศาสตร์. 4(1) : 74 - 25.

3.4 วิทยานิพนธ์

- กนิษฐา ไทยเดชะวัฒน์. (2533). บทบาทชนนางไทยเชื้อสายจีนในประเทศไทย ในสมัยรัชกาลที่ 3 - 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367 - 2453). วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- ณรงค์ พ่วงพิศ. (2514). นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- ดรุณี แก้วม่วง. (2526). พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) : ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2448 - 2450. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- นิวัตร ดันไพศาล. (2534). บทบาทชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ. 2411 - 2475. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- พรรณี อวนสกุล. (2522). กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ ; บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- พลกุล อังกินันท์. (2514). บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- พวงทิพย์ เกียรติสกุล. (2534). บทบาทชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 - พ.ศ. 2474. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

- พวงร้อย กล่อมเอียง. (2516). พระบรมราชโบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- วิยะดา ทองมิตร. (2527). การใช้แรงงานจีนในสังคมไทย พ.ศ.2325 - 2453. ววิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). นครปฐม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- วชิรวรรณ ตันทะพงษ์. (2521). นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งทะเลตะวันตก สมัยรัชกาลที่ 5. ววิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- ศรัศกร ชูสวัสดิ์. (2523). ผู้กบฏ : การจัดเก็บเงินค่าแรงงานแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์. ววิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2557). สมาคมลับฮกเกี้ยนในประเทศไทย พ.ศ. 2367 - 2453. ววิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- สุนทร หิรัญวงศ์. (2518). สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองของมณฑลภูเก็ตในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. 2424 - 2452. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์. (2522). ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2367 - 2468. ววิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สุริย์ เลียงแสงทอง. (2523). การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ต ระหว่างปี พ.ศ. 2396 - 2475. ววิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์. (2529). ระบบเหมืองแร่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก. ววิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

3.5 หนังสือภาษาอังกฤษ

- Allen, George Cyril. (1957). *Western Enterprise in Indonesia and Malaya*. London : George Allen and Unwin.
- Comer, L.F. (1950). *Chinese Secret Societies in Malaya: A survey of the trade society from 1800 - 1900*. New York : J.J. Augustin.
- Coughlin, Richard, J. (1968). *Double Identity : The Chinese in Modern Thailand*. Hong Kong : Hong Kong University Press.
- Heidhues, Mary & Somers. (1974). *Southeast Asian's Chinese Minorities*. Australia : Longman.
- Jessy, Joginder Sing. (1964). *History of Malaya (1400 - 1957)*. Penang : United Publisher.
- Miles, T.A. (1969). "Diamond Jubilee of Tin Dredging," in *The Milestone : Commemoration of the first tin dredge in Thailand*. p.21-47. No. p.

Morson, Ian. (1993). *The Connection Phuket and Penang and Adelaide*. Bangkok : The Siam Society

4. การสัมภาษณ์

ไชยยุทธ ปิ่นประดับ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัตต์ ผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 35 หมู่ 2 ถนน
วิชิตสงคราม อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2539.

บ้านอู่ ดันทเวทย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลศรี พงศ์ภัทรวัตต์ ผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 78 ถนนภูเก็ต ตำบล
ตลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2539

ภาคผนวก

ภาคผนวก ประวัติบุคคลสำคัญ

หลวงอำนาจนารักษ์ (ตันควด ตันทเวย์)

หลวงอำนาจนารักษ์ (ตันควด ตันทเวย์) เป็นบุคคลสำคัญของจังหวัดภูเก็ต ด้วยเป็นผู้ทำให้เกิดประเพณีกินผักหรือประเพณีกินเจที่สมบูรณ์แบบขึ้นในจังหวัดนี้ และประเพณีนี้ได้รับความสนใจจากบุคคลทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ตลอดจนผู้ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดภูเก็ตและจังหวัดใกล้เคียง ทั้งที่เป็นคนจีนและคนไทยต่างก็เข้าร่วมในประเพณีนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้น ๆ ทุกปี จนกลายเป็นประเพณีที่สำคัญของจังหวัดภูเก็ตในปัจจุบัน

หลวงอำนาจนารักษ์เดิมชื่อตันควดหรือตันยกควด เกิดที่ตำบลล่วนแจ อำเภอดังฮั่ว จังหวัดจวนจิ๋ว มณฑลฮกเกี้ยน ประเทศจีน เมื่อวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 12 ปีจอ พ.ศ.2391 ได้รับการศึกษาพออ่านออกเขียนได้

อาชีพเดิมของหลวงอำนาจนารักษ์ทำไร่ทำนาอยู่ที่บ้านเกิดในประเทศจีนจนกระทั่งอายุบรรลุนิติภาวะแล้วจึงแต่งงานและได้บุตรเป็นหญิง 1 คน ในที่สุดภรรยาถึงแก่กรรม ท่านจึงได้ลงเรือจากประเทศจีนมาประเทศไทย ตอนนั้นอายุได้ประมาณ 23 ปี มาอยู่ที่ตำบลกะทู้ อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต

เมื่อหลวงอำนาจนารักษ์มาอยู่ที่ตำบลกะทู้ครั้งแรก มีอาชีพในการทำเหมืองแร่ ซึ่งเป็นเหมืองที่เคลื่อนที่อาศัยน้ำตามธรรมชาติ มีกำไรพอสมควร ต่อมาได้แต่งงานใหม่กับนางสาวยกเกลี้ยง ซึ่งเป็นคนจีนที่เกิดในประเทศไทย ต่อมาได้เปลี่ยนกรรมวิธีการทำเหมืองจากเหมืองแร่มาเป็นเหมืองหาบ ทำให้มีกำไรมากขึ้นมีคนงานเป็นร้อย ๆ คน ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งเป็นคนร่ำรวยคนหนึ่ง

ในสมัยสมเด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดให้มีการปกครองโดยมีกำนันประจำตำบลขึ้น นายตันควดหรือตันยกควดในฐานะที่เป็นคนมีฐานะดีและมีคนงานในเมืองเป็นจำนวนมากประกอบกับเป็นคนเคร่งครัดในศาสนามีศีลธรรม มีความยุติธรรม มีคุณธรรมประจำใจ เป็นที่นับหน้าถือตาของคนในตำบลกะทู้และจังหวัดภูเก็ต จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นกำนันตำบลกะทู้ และเป็นกรรมการเมืองภูเก็ตในเวลาต่อมา

ครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมณฑลภูเก็ตกำนันตันควดซึ่งมีตำแหน่งเป็นกรรมการเมืองได้เป็นผู้ถวายการต้อนรับในอำเภอกะทู้ โดยเฉพาะบริเวณน้ำตกกะทู้ มีการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการรับเสด็จเป็นอย่างดี เช่น จาน ชาม ช้อน ส้อม หม้ออุ่นข้าว ฯลฯ ล้วนแต่ประดิษฐ์จากไม้ไผ่ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา กำนันตันควดก็ได้รับพระราชทานนามสกุลจากพระเจ้าอยู่หัวว่า “ตันทเวย์” และในฐานะที่กำนันตันควดช่วยเหลือทางราชการด้วยดีตลอดมา ได้เสวยสละเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริงคนหนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น “หลวงอำนาจนารักษ์” ตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน พ.ศ.2456

หลวงอำนาจนารักษ์เป็นผู้ที่มีเมตตาธรรมต่อคนทั่วไป ตลอดจนคนพลัดบ้านพลัดเมืองที่เข้าไปอยู่ในตำบลของท่าน ท่านจะรับเลี้ยงโดยไม่คิดเงินทองใด ๆ ทั้งสิ้น บางคนอยู่เป็นสิบ ๆ ปีจึงจะมีงานทำแล้วแยกตัวไป บางคนก็ได้จัดการแต่งงานให้ และหากใครมีเรื่องขึ้นโรงขึ้นศาลหรือมีผู้ต้องการนายประกัน หลวงอำนาจนารักษ์จะรับเป็นนายประกันให้ทุกคน เวลาหลวงอำนาจนารักษ์จะไปไหนมาไหน ก่อนจะขึ้นรถยนต์ส่วนตัวจะแจกเงินแก่ผู้ที่เข้ามาขอเป็นปกติ และจะมีผู้เข้าไปขอเป็นประจามีได้ขาด หลวงอำนาจนารักษ์เคย

เป็นหัวหน้าพรรคการเมืองของจีนที่กะทู้ ชื่อ “พรรคยี่หั่น” ซึ่งสามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีกับ “พรรคเกี้ยนเต็ก” ที่ตั้งอยู่ในตัวเมืองภูเก็ตได้ เพราะพรรคการเมืองของจีนในมณฑลภูเก็ตนี้เคยทะเลาะวิวาทกันตลอดมา โดยฝ่ายหนึ่งเข้าข้างกษัตริย์ อีกฝ่ายหนึ่งเข้าข้างฝ่ายปฏิวัติของประเทศจีน แม้จะมาอยู่ในประเทศไทยแล้วก็ยังมีความยึดถืออยู่ เคยมีการฆ่ากันตายลงเป็นจำนวนมาก คนไทยรู้จักในนามของกบฏ “อั้งยี่” แต่ตอนหลังด้วยความสามารถของหลวงอำนาจนรารักษ์ เมื่อเป็นหัวหน้าพรรคยี่หั่นแล้วก็ได้แก้ปัญหาจนไม่มีเรื่องราวอะไรที่รุนแรงเกิดขึ้นอีกเลย เพราะได้ใช้หลักธรรมเข้าประสานทั้ง 2 ฝ่ายจนเป็นที่เข้าใจกันและทั้ง 2 ฝ่ายตั้งหน้าตั้งตาทำมาหากินด้วยความสงบสุขตลอดมา

สมัยที่หลวงอำนาจนรารักษ์ยังอยู่ที่ตำบลกะทู้จะเกิดไฟไหม้และเกิดโรคภัยเป็นประจำทุกปี มีคนล้มตาย เจ็บไข้ได้ป่วยแต่ละปีไม่น้อย มีอยู่คราวหนึ่งคณะจั่วซึ่งเดินทางจากประเทศจีนมาแสดงที่กะทู้เป็นเวลานาน (เพราะกะทู้เป็นชุมชนที่มีชาวจีนอยู่เป็นจำนวนมาก) จั่วคณะนี้แสดงจนลืมหากิจอื่น ๆ จนมีคนในคณะล้มป่วยลง ต่อมาขึ้นได้ว่าถึงเวลาถือศีลกินเจแล้วยังมิได้ทำ เมื่อวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 9 คณะจั่วทุกคนก็ถือศีลกินเจหรือกินผักไปจนกระทั่งวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 รวม 9 วัน 9 คืน เพื่อเป็นสิริมงคลอันทำให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ หลวงอำนาจนรารักษ์พร้อมด้วยประชาชนในตำบลกะทู้หลายคนได้ร่วมพิธีกินเจกับคณะจั่วครั้งนี้ด้วย

หลังจากถือศีลกินเจในคราวนั้นแล้วหลวงอำนาจนรารักษ์ได้ปรารภกับคณะจั่วและประชาชนว่าการกินเจหรือกินผักนี้ดี ทำให้สุขภาพแข็งแรง ประชาชนไม่เจ็บป่วยเรื่องร้ายต่าง ๆ จากอัคคีภัยและโจรภัยก็จะไม่มี น่าจะจัดให้มีเป็นประจำทุก ๆ ปี แต่คนในคณะจั่วแจ้งว่า ถ้าจะให้มีการกินเจหรือกินผักให้ถูกต้องตามหลักของจีนแล้ว จะต้องไปเอาขี้เถาของรูปที่จีนเรียกว่า “เหี้ยวเอียน” มาจากมณฑลกังสีในประเทศจีน หลวงอำนาจนรารักษ์จึงรับสมัครผู้อาสาทุกคนก็ได้เสียสละเงินให้กับผู้รับอาสานั้นเป็นจำนวนมาก ส่วนหลวงอำนาจนรารักษ์เองว่าจ้างเรือสามหลักให้ 1 ลำ

ผู้อาสาเดินทางไปประเทศจีน 3 ปี ก็กลับมาภูเก็ต จอดเรือไว้ที่สะพาน (สะพานหินปัจจุบัน) แล้วรีบไปบอกหลวงอำนาจนรารักษ์ พอหลวงอำนาจนรารักษ์ทราบข่าวก็จัดกำลังคนเป็นจำนวนมากเพื่อจัดขบวนแห่ไปรับ “เหี้ยวเอียน” ไปไว้ที่ศาลเจ้ากะทู้พอกินเจกินผักกันครบ 9 วัน 9 คืนแล้วจึงนำเหี้ยวเอียน ศาลเจ้ากระทู้ส่งพระระหว่างทางส่วนในตัวเมืองภูเก็ตส่งที่สะพานหิน เพื่อเป็นการส่งกลับ การแห่พระส่งพระก็เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์แบบตั้งแต่บัดนั้นจนกระทั่งบัดนี้ พรรคการเมืองของจีน 2 พรรคก็ค่อย ๆ สลายไป ๆ เพราะคนจีนทั้ง 2 พรรคค่อย ๆ เข้าใจกัน ซึ่งเกิดจากการเข้าร่วมประเพณีกินเจในตอนหลังอย่างทั่วหน้า เกียรติคุณของหลวงอำนาจนรารักษ์นอกจากเป็นผู้ริเริ่มประเพณีการกินผักหรือกินเจในจังหวัดภูเก็ตที่สมบูรณ์แบบแล้ว ยังเป็นคนใกล้ชิดของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ๔ (คอซิมบี๊) ด้วย ได้ให้ความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ตลอดจนบริจาคเงินทองและสิ่งของเพื่อช่วยพัฒนาภูเก็ตในยุคต้น ๆ เป็นอย่างดี เช่น ได้บริจาคที่ดินจำนวนหนึ่ง เพื่อตัดทางไปยังหาดป่าตองในสมัยนั้น ปัจจุบันเป็นถนนถาวร และหาดป่าตองก็เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่รู้จักกันทั่วโลก

บ้านของหลวงอำนาจนรารักษ์เดิมอยู่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 3 ถนนวิจิตรสงคราม อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต ต่อมาได้สร้างบ้านหลังใหญ่อีกหลังหนึ่งอยู่ในตัวเมืองภูเก็ต คือบ้านเลขที่ 107 ถนนติบุก อำเภอเมืองภูเก็ต บ้านเดิมที่กะทู้ปัจจุบันนายประสิทธิ์ ตันทเวทย์ อาศัยอยู่พร้อมกับครอบครัวซึ่งหลวงอำนาจนรารักษ์เองภายหลังได้อาศัยอยู่ที่บ้านในตลาดภูเก็ต ปัจจุบันบ้านทั้ง 2 แห่งยังอยู่ในสภาพใช้การได้เป็นสิ่งก่อสร้างแบบเก่าแก่ยังเหลืออยู่ในจังหวัดภูเก็ตซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก

หลวงอำนาจนรารักษ์มีบุตรธิดา 7 คน คือ นายจิ้นซุ่น ตันทเวทย์ นางกิมเต้า แก้วเกตุ นายจิ้นเซียง ตันทเวทย์ นางกิมเหว่ รัฐบาล นางจิ้นห้อง ตันทเวทย์ นางกิมเค่ง ณ ระนอง และนายจิ้นหั่น

ต้นทเวทย์ สำหรับนายจันทน์ บุตรคนสุดท้อง ได้รับตำแหน่งกำนันสืบต่อมาบุตรคนอื่น ๆ ก็มีลูกหลานซึ่งมีฐานะ ตำแหน่งหน้าที่ที่สำคัญในจังหวัดภูเก็ตก็มีหลวงอำนาจนารักษ์ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ 84 ปี สุสานของท่านอยู่ใกล้ ๆ กับทางไปหาดป่าตอง ผลงานที่ท่านสร้างไว้ โดยเฉพาะการริเริ่มประเพณีกินเจนั้น ทำให้คนรุ่นหลังยังเอ่ยถึงนามของท่านสืบมา

ตระกูล “ต้นทเวทย์”

หลวงบำรุงเงินประเทศ (ต้นเนี้ยยี่)

ทำเหมืองแร่เอง จนมีฐานร่ำรวยและมีพวกพ้องมาก ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ วัดกลาง (วัดมงคลนิมิตร) แถวถนนตีบุก ประกอบกิจการค้าหลายอย่าง มีร้านค้าชื่อ “เลี่ยนปี่” มีโรงนาตั้งอยู่ที่ถนนยาวราช (บริเวณโรงแรมภูเก็ตเมอร์ลินปัจจุบัน) มีโรงรับจำนำอยู่แถวถนนกลาง (ตรงร้านชินแอนตี้ปัจจุบัน)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ต้นเนี้ยยี่ได้รับบรรดาศักดิ์หลวงบำรุงเงิน ประเทศนายอำเภอจีน

หลวงบำรุงเงินประเทศ (ต้นเนี้ยยี่) มีบุตร 9 คน ได้แก่ ม้าจ่าย ม้าไซ (พระพิไชยสรรพกิจ) ม้าจุ่น ม้าส่น ม้าฮก ม้าเค่ง ม้าเสียง (พระพิทักษ์ชินประชา) ม้าคุ่น และม้าหลาน

พระพิทักษ์ชินประชา (ต้นม้าเสียง) เกิดที่ภูเก็ต เมื่อ พ.ศ.2427 ได้รับความศึกษาจากปิ่น จึงมีความรู้และพูดได้ถึง 4 ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ และภาษามลายู เมื่อกลับมาเมืองไทยในปี พ.ศ.2444 เป็นระยะเวลาที่บิดาเสียชีวิตแล้ว ต้นม้าเสียงได้เข้าสู่อาชีพเหมืองแร่ซึ่งมีทั้งเหมืองรู เหมืองหอบ และได้พัฒนามาใช้เครื่องจักรไอน้ำทำเหมืองสูบ เนื่องจากมีความรู้ความชำนาญในการทำเหมือง ในปี พ.ศ.2444 ได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาของกรมโลหกิจเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่

เหมืองแร่ที่ต้นม้าเสียงทำนั้นมีทั้งที่ตำบลทุ่งคา ตำบลบางเหนียว ตำบลเชิงทะเล และที่ท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ได้ถวายตัวเป็นข้าพ้องพระบรมเดชานุภาพแห่งพระบรมโอรสาธิราช มหาชิราชวรราชกุมาร เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ.2446 ฝึกหัดวิชาโทรเลขและรับราชการในกระทรวงโยธาธิการ กรมโทรเลขและไฟฟ้า ต้นม้าเสียงได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งเป็นรองอำมาตย์โท หลวงพิทักษ์ชินประชา กรมการพิเศษเมืองภูเก็ต ถือศักดินา 600 เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2457 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ 2 ชื่อ วิจิตรภรณ์

หลวงพิทักษ์ชินประชา (ต้นม้าเสียง) ได้สมัครเข้าเป็นทหารเสือป่าซึ่งพระยาสุรพลพิพิธ (ซุบ โอสถานนท์) ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต เป็นนายหมวดโท ผู้บังคับกองพันเสือป่าจังหวัดภูเก็ต เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2458 ได้รับจากเงินช่วยราชการวิสามัญซื้อเรือรบทุกลำๆ ถวายเพื่อใช้ในการป้องกันพระราชอาณาจักรสยาม จำนวน 1,000 บาท

ได้รับพระราชทานนามสกุล “ต้นทเวทย์” จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2459 และในปีเดียวกันนี้ ได้รับจากทรัพย์สินส่วนตัวสร้างโรงเรียนให้แก่โรงเรียนภูเก็ตสตรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาเปิดเมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2460 และพระราชทานนามว่า “โรงเรียนต้นทเวทย์วิทยาคม” เพื่อเป็นอนุสาวรีย์แห่งความจงรักภักดีของผู้สร้างตึกถวาย ดังกระแสดความในพระราชดำรัสดังนี้ “เรามีความพอใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับเชิญให้มาเปิดโรงเรียนสตรีในวันนี้

เพราะรู้สึกเป็นสาธารณสถานอันจะทำประโยชน์เพิ่มพูนความรุ่งเรืองและความมั่นคงของจังหวัดภูเก็ตนี้ได้อย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ การศึกษาที่ได้จัดมาแล้วโดยมากได้คำนึงถึงแต่การที่จะให้วิชาความรู้แก่กุลบุตรผู้ชาย ฟังจะได้มาคิดแผ่ขยายการศึกษาของกุลสตรีให้เจริญขึ้น ในเร็ว ๆ นี้ เพราะฉะนั้น การที่หลวงพิทักษ์ชินประชาได้มีความศรัทธาและมีความจงรักภักดีจัดสร้างตึกนี้ขึ้นเป็นโรงเรียนแลถวายเป็นของหลวง นับว่าเป็นผู้ที่รู้สึกคุณค่าประโยชน์ของการศึกษาที่จะนำความเจริญมาสู่ชาติบ้านเมืองเป็นตัวอย่างอันดีของผู้ที่หวังประโยชน์แก่คณะแลแก่สำนักที่อยู่ของตน สมควรที่จะให้มีชื่อเสียงติดไว้ในเมืองนี้ เพราะฉะนั้นเราขอประกาศนามโรงเรียนให้ตามนามสกุลของหลวงพิทักษ์ชินประชาให้ชื่อโรงเรียนนี้ว่า “ดัตถาวิชิตวิทยาคม” เมื่อผู้ใดได้มาจังหวัดนี้แลได้มาถึงสถานที่นี้ ก็จะได้ระลึกถึงผู้ที่ศรัทธาและมีความจงรักภักดีมั่นคงอยู่ในพระมหากษัตริย์แลมีความเห็นแก่ประโยชน์ของชาติบ้านเมือง เหมือนดังอนุสาวรีย์แห่งความจงรักภักดีของตน ให้ปรากฏสืบไปชั่วกาลนาน เราขอให้สถานที่นี้ตั้งถาวรสืบไป เป็นที่ให้หาวิชาแก่กุลสตรี เพื่อจะได้ทำประโยชน์สำหรับเบื้องต้นแก่ชาติของเราต่อไป”

ในปีเดียวกันนี้ หลวงพิทักษ์ชินประชา ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ 5 ชื่อทิพยาภรณ์ เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน และเลื่อนจากรองอำมาตย์โทเป็นรองอำมาตย์เอก ส่วนการเป็นทหารเสือป่านั้น ได้เลื่อนเป็นนายหมู่โท นายหมู่เอก และนายหมู่ใหญ่ ตามลำดับ ในช่วงปี พ.ศ.2459 – 2461 อำมาตย์ตรี หลวงพิทักษ์ชินประชาได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์ตรี พระพิทักษ์ชินประชา จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงเสด็จพระราชดำเนินประพาสมณฑลภูเก็ตในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2471

ตลอดชีวิตของอำมาตย์ตรี พระพิทักษ์ชินประชา กรมการพิเศษเมืองภูเก็ต ได้สละทรัพย์สินเพื่อสาธารณประโยชน์และช่วยเหลือทางราชการอยู่เป็นประจำ นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น สมทบเงินจำนวน 2,000 บาทแก่กองทัพไทยเมื่อครั้งที่มีการเรียกร้องดินแดนอินโดจีน ร่วมบริจาคและเรียไ้เงินซื้อที่ดินสร้างศาลเจ้าให้ชุมชนสำเร็จ และเป็นผู้จัดการศาลมาตลอด จนถึงแก่กรรม ฯลฯ

อำมาตย์ตรี พระพิทักษ์ชินประชา มีบุตรธิดารวม 11 คน คือ ยู่อี (ขุนชินสถานพิทักษ์) ยู่เอี้ยว ยู่เกียง สวดศรี สวดจิต สวดแข็ง ยู่แก่ง ยู่เลียง สวดเอ่ง ยู่สิต และสวดเอี่ยม บุตรคนโตของท่าน คือ ขุนชินสถานพิทักษ์ ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนที่ 2 ของจังหวัดภูเก็ต โดยการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2480 เป็นเทศมนตรีเมืองภูเก็ตหลายสมัยระหว่าง พ.ศ.2478 – 2482 ขุนชินสถานพิทักษ์ (ยู่อี ดัตถาวิชิต) มีบุตรที่เกิดจากภรรยาคนแรก นางวู้ชี 4 คน คือ ประชา ดัตถาวิชิต จันทราวรรณ ดัตถาวิชิต ประธาน ดัตถาวิชิต และจันทราภา ดัตถาวิชิต มีบุตรที่เกิดจากภรรยาคนที่ 2 นางกัญญา ดัตถาวิชิต 2 คน คือ สมชาย ดัตถาวิชิต กับชยา ดัตถาวิชิต

บุตรคนอื่น ๆ ของพระพิทักษ์ชินประชา มีหลายคนที่ย้ายมามีบทบาทในองค์กรปกครองท้องถิ่น เช่น นายกิตติ ดัตถาวิชิต (ยู่แก่ง) เป็นนายกเทศมนตรีเมืองภูเก็ต 2 สมัย ระหว่างปี พ.ศ.2496 – 2498 นายเกรียงศักดิ์ ดัตถาวิชิต (ยู่เกียง) เป็นเทศมนตรีเมืองภูเก็ต ระหว่างปี พ.ศ.2501 – 2502 นายเอี้ยว ดัตถาวิชิต เป็นสมาชิกสภาเทศบาลในปี พ.ศ.2502 เป็นต้น ปัจจุบันนี้ บุคคลในตระกูล “ดัตถาวิชิต” ก็ยังมีบทบาทความสำคัญต่อพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของจังหวัดภูเก็ต เช่นเดียวกับที่เคยเป็นมาในอดีตสมัยของหลวงบำรุงจีนประชา พระพิทักษ์ชินประชาและพระพิไสยสรรพกิจ บรรพชน ผู้เป็นต้นกำเนิดของตระกูล “ดัตถาวิชิต”

ตระกูล “หงษ์หยก”

หลวงอนุภาณุเกตุการ

หลวงอนุภาณุเกตุการเดิมชื่อจันทวน หงษ์หยก ชีวิตเริ่มต้นจากการกำพร้าบิดาตั้งแต่อายุ 9 ขวบ เมื่อเติบโตเป็นหนุ่มได้ทำงานอยู่กับพี่ชายคนโต (หลวงประเทศจินารักษ์) ซึ่งเป็นนายเหมืองพังงา – ภูเก็ต ทำงานอยู่กับพี่ชายจนมีความรู้ความสามารถบ้างจึงขอแยกตัวมาทำเหมืองหาบที่ตำบลวิชิต (ระนอง) จังหวัดภูเก็ตกับเพื่อน ๆ และได้ประสบปัญหาจนขาดทุนแทบหมดตัว แต่ด้วยความมานะพยายามและความอดทนจึงสามารถดำเนินงานเปิดเหมืองสูบแห่งแรกในเมืองไทย โดยที่ เป็นผู้ที่ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคจึงพยายามปรับปรุงแก้ไขวิธีการทำเหมืองได้ประสบความสำเร็จโดยการตั้งโรงไฟฟ้าเพื่อใช้ในการกิจการทำเหมือง ทำให้ค่าใช้จ่ายในการผลิตแร่ต่ำลง เมื่อวันที่ 9 มกราคม 2473 สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตได้เสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดโรงไฟฟ้าพร้อมกับลงลายพระหัตถ์ประทานชื่อเหมืองว่า “เจ้าฟ้า” ไว้เป็นที่ระลึกต่อมาเมื่อเดือนมีนาคม 2502 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรกิจการเหมืองเจ้าฟ้า อันนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างใหญ่หลวงแก่วงศ์ตระกูล “หงษ์หยก”

นอกจากดำเนินกิจการเหมืองสูบแล้ว หลวงอนุภาณุยังได้ขยายกิจการทำเหมืองเรือขุด สวนยาง สวนมะพร้าวโรงงานแปรรูปไม้ โรงสีข้าว เรือเดินทะเลระหว่างภูเก็ต – กันตัง ฯลฯ

เมื่อมีความเจริญก้าวหน้าดีแล้วจึงได้จัดตั้งบริษัทอนุภาณุและบุตร จำกัดขึ้นเมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2482 โดยได้จัดแบ่งให้ภรรยา บุตร ธิดา เป็นผู้ถือหุ้นของบริษัท เพื่อเป็นการสร้างความเป็นปึกแผ่นถาวรให้แก่บุตรธิดาจนถึงปัจจุบันนี้

เพราะได้บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ให้กับท้องถิ่นและหน่วยราชการทั้งที่ไม่มีอนุสรณ์และที่มีอนุสรณ์ เช่น สร้างโรงเรียน สร้างวัด ยกที่ดินให้สร้างโรงพยาบาลมิชชั่น ฯลฯ จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอนุภาณุเกตุการเมื่อ พ.ศ.2474 และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จักรทวารมา 12 ธันวาคม พ.ศ.2474

นอกจากหลวงอนุภาณุจะได้บำเพ็ญสาธารณประโยชน์เองแล้ว ยังได้อบรมสั่งสอนบุตรหลานให้รู้จักเสียสละและบำเพ็ญประโยชน์เพื่อท้องถิ่น ซึ่งบุตรหลานทุกคนก็ได้บำเพ็ญตนสืบทอดเจตนารมณ์ของท่าน

หลวงอนุภาณุเกตุการ เกิดวันที่ 4 พฤศจิกายน 2431 ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 2 ตุลาคม 2505 อายุ 74 ปี แต่งงานกับคุณนายหลุยฮุ้น หงษ์หยก มีบุตรธิดารวม 10 คน คือ

1. นางยุพา หงษ์หยก
2. นายวิรัช หงษ์หยก (ถึงแก่กรรม)
3. นายวิระพงษ์ หงษ์หยก
4. นายคณิต หงษ์หยก (ถึงแก่กรรม)
5. นายฮกโป หงษ์หยก (เสียชีวิตตั้งแต่เด็ก)
6. นายยุวดี เจริญพิทักษ์

7. นายเอนก หงษ์หยก
8. นายณรงค์ หงษ์หยก
9. นางยุพาวดี สมุทรอักษรกุล
10. นายสานิต หงษ์หยก

ตระกูล “ทองตัน”

ขุนชนานีเทศและหลวงชนาทรนิเทศ

บรรพชนผู้เป็นต้นตระกูล “ทองตัน” ตระกูลใหญ่อีกตระกูลหนึ่งของเมืองภูเก็ต คือ นายตันเชี้ยว เซอะเดินทางจากบ้านเกิดที่ตำบลน้ำฮั่วมณฑลฮกเกี้ยน มาอยู่เมืองภูเก็ตตั้งแต่อายุได้ 11 ปี ประมาณปี พ.ศ.2419 ในสมัยรัชกาลที่ 5

ประสบความสำเร็จจากการเปิดร้านขายของชำแถวถนนกลาง ชื่อร้าน ชูยหิ้นจั้ง และการค้าส่งออก หอม กระเทียม พริกไทย ระหว่างภูเก็ต – ตรัง และปีนังเมื่อมีฐานะมั่งคั่งขึ้น ได้ซื้อบ้านหลังแรก (อยู่ตรงหัวมุมถนนตีบก – เทพกระษัตรี ด้านหลังโรงแรมซีดีปัจจุบัน) จากนั้นก็เริ่มกิจการเหมืองแร่ที่เหมือง ไปฉ่าง ณ บริเวณฝั่งตรงข้ามโรงเรียนดาวรุ่งในปัจจุบัน และกิจการบ้านเช่าแถวถนนรัชฎา และถนนกลาง รวมแล้วไม่ต่ำกว่า 300 หลัง

สร้างสถานบันเทิงสำหรับคนภูเก็ตสมัยนั้น คือ โรงละคร ซึ่งต่อมาก็เปลี่ยนเป็นโรงภาพยนตร์ชื่อ “เฉลิมตันดิ” (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงภาพยนตร์สยามปัจจุบันได้เลิกกิจการจากฉายภาพยนตร์ไปแล้ว ลูกหลานในชั้นหลังได้เปลี่ยนเป็นสถานออกกกำลังกายโดยใช้ชื่อว่า “สยาม สปอร์ต คลับ”

ตันเชี้ยวเซอะ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากรัชกาลที่ 6 เป็น “ขุนชนานีเทศ” มีตำแหน่งทางราชการเป็นกำนันตำบลทุ่งคา เมืองภูเก็ต ได้สร้างสิ่งสาธารณะประโยชน์แก่ชาวภูเก็ตหลายอย่าง โดยเฉพาะการบริจาคทรัพย์เงินทองและที่ดินสร้างศาลเจ้า ได้แก่ศาลเจ้า “ฮกหวงกั๊ง” (อยู่ติดกับร้านหมี่ตันโพ ไกล้ววงเวียนหอนาฬิกา) ศาลเจ้า “เจ่งอ่อง” (ตรงข้ามโรงพยาบาลวชิระ) ศาลเจ้า “เจ้าแม่กวนอิม” (ใกล้วงเวียนถนนบางกอก)

ขุนชนานีเทศมีภรรยา 2 คน ภรรยาคนแรกเป็นคนไทย ชื่อนางนุ้ย เป็นชาวจังหวัดตรัง มีบุตรด้วยกัน 3 คน เป็นชายทั้งหมด คือ ตันแฉ่งหื้อ หรือ หลวงชนานีเทศ ตันแฉ่งก้าง และตันแฉ่งเกียดหรือขุนตันดิ วานิชกรรม ส่วนภรรยาคนที่ 2 ไม่มีบุตรด้วยกันเลย นอกจากนี้ขุนชนานีเทศยังมีบุตรบุญธรรมอีกคนหนึ่งเป็นผู้หญิง

ขุนชนานีเทศถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2469

หลวงชนาทรนิเทศหรือตันแฉ่งหื้อเกิดเมื่อ พ.ศ.2435 ได้รับการศึกษาจากเมืองปีนังตามความนิยมของคนจีนภูเก็ตสมัยนั้น เริ่มประกอบอาชีพช่วยบิดาทำการค้าและเหมืองแร่ และกิจการเรือสินค้าเดินสมุทรระหว่างประเทศถึง 3 ลำด้วยกัน คือ เรือมหาชัย เรือซีแอน และเรือยูนิค ขณะที่กิจการเดินเรือรับส่งสินค้ากำลังรุ่งเรือง ก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 เรือถูกรบกวานจากทหารญี่ปุ่นทำให้ดำเนินกิจการไม่ได้ จึงถอดเครื่องจักรในเรือมาใช้ในกิจการเหมืองแร่แบบเหมืองสูบน้ำ

ต้นเฉงห่อได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงชนาทรนิเทศ” จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2474 ตำแหน่งกรรมการเมืองพิเศษ ศักดินา 600 ในฐานะที่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางด้านการศึกษา และช่วยเหลืองานราชการมาโดยตลอด เป็นผู้ร่วมก่อตั้งโรงเรียนดาวรุ่ง เป็นเจ้าของ ผู้จัดการ และครูผู้สอนในโรงเรียนภาษาจีน คือ โรงเรียนสองเด็ก ตลอดจนบริจาคที่ดินสร้างโรงเรียนวัดเทพนิมิตรและบริจาคทรัพย์ซื้อปืนใช้ในกิจการตำรวจเป็นจำนวนมาก ชื่อเครื่องมือตรวจมะเร็งในช่องปากให้แก่โรงพยาบาลวชิระภูเก็ต ซึ่งเป็นเครื่องตรวจมะเร็งในช่องปากเครื่องแรกของไทย

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 หลวงชนาทรนิเทศเป็นเสรีไทยคนหนึ่งที่มีบทบาทในการต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่น

ชีวิตส่วนตัวของหลวงชนาทรนิเทศมีภรรยา 2 คน ภรรยาคนแรกชื่อใจหวั่นเป็นจีนชาวเมืองกัวลาลัมเปอร์ มีบุตรด้วยกันเป็นชาย 7 คน หญิง 6 คน ภรรยาคนที่ 2 เป็นคนไทยชื่อละมุน มีบุตรชาย 4 คน หญิง 1 คน คือ นายไทย ทองตัน นายสำราญ ทองตัน นายทวี ทองตัน นายกิตติ ทองตัน และนางสาวรำลึก ทองตัน หลวงชนาทรนิเทศถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2497

ตระกูล “อุดมทรัพย์”

ขุนวิเศษนุกุลกิจ

ขุนวิเศษนุกุลกิจ (วิเศษ อุดมทรัพย์) หรือนายตันเอ่งกี้ เกิดที่จังหวัดภูเก็ต เป็นบุตรของนายตันบ๊าก และนางหีด (นุ้ย) ชาวตำบลปากคลอง อ.ถลาง จ.ภูเก็ต

เดิมนายตันบ๊าก เป็นคนจีนมณฑล ฮกเกี้ยน มีความรู้และประสบการณ์อาชีพทำเหมืองแร่จากประเทศจีนมาก่อน ประมาณ พ.ศ.2380 นายตันบ๊ากได้เดินทางเข้ามาตั้งรกรากที่ภูเก็ต แล้วทำเหมืองแร่แบบเหมืองหาบที่กะทุ ปัจจุบันเป็นบริเวณที่ตั้งที่ว่าการอำเภอกะทุ

นายตันบ๊ากมีภรรยา 2 คน คือ นางหีด และนางชวนห้อง ชาวกะตุมมีบุตรธิดา 9 คน และนายตันเอ่งกี้เป็นบุตรคนแรกซึ่งกำเนิดเมื่อ พ.ศ.2422 นายตันเอ่งกี้ได้เรียนรู้และทำเหมืองสืบมาจากบิดา โดยเป็นผู้ดูแลกิจการเหมืองแร่ในตำแหน่งผู้จัดการตั้งแต่อายุ 16 ปี ซึ่งขณะนั้นเปิดเหมืองหาบมีอยู่ 17 ร้างหรือ 17 หน้าเหมือง ใช้ชื่อบริษัทว่า “จิมกี้” มีคนงานเป็นคนจีน จำนวนพัน ๆ คน เพราะเหมือง 1 ร้างใช้คนงาน 200 กว่าคน พ.ศ.2440 – 2460 กิจการเหมืองแร่แบบเหมืองหาบมารีบจ้างแรงงานน้อยลง การทำเหมืองแร่ก็ต้องพัฒนาเปลี่ยนไปเป็นการทำแบบเหมืองรูหรือเหมืองอุโมงค์ (ได้รับแบบอย่างมาจากรัฐโอไฮโอ ประเทศมลยาขณะนั้น) โดยใช้วิธีการขุดเป็นอุโมงค์เจาะลงไปตามสายแร่ซึ่งผ่านการบอริงแล้ว ตอนนั้นยังมีความอุดมสมบูรณ์ของแร่อยู่มากสามารถหาได้ง่าย พ.ศ.2460 – 2480 นายตันเอ่งกี้ ได้ย้ายกิจการเหมืองแร่ไปทำที่บ้านนาทอ ต.ถลาง พัฒนามาเป็นระบบเครื่องจักรไอน้ำสตีม หมุนสายพาน ประกอบกับสมัยนั้นป่าไม้ที่ใช้ทำฟันยังมีมาก และได้ดำเนินกิจการจนถึงยุคการใช้เครื่องจักรดีเซลหมุนช้า ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการสั่งเครื่องจักรใหม่ ๆ เข้ามา พ.ศ.2495 ได้ไปทำเหมืองแร่ที่บ้านนาทอ ต.เชิงทะเล อ.ถลาง ใช้เครื่องดีเซลหมุนช้าเป็นเหมืองสุบฉีด

ในด้านชีวิตส่วนตัวของนายตันเอ่งกี้ มีภรรยาประมาณ 12 คน มีบุตรธิดา 38 คน ชาย 19 คน หญิง 19 คน ในจำนวนบุตรธิดาทั้งหมดมีนายเปรม อุดมทรัพย์ ซึ่งเป็นบุตรคนโตของนายตันเอ่งกี้ กับ

นางเพ็ญภรรยาชาวจีน เป็นผู้ได้รับการศึกษาเป็นเนติบัณฑิตจากประเทศอังกฤษคนแรกของจังหวัดภูเก็ต (พ.ศ.2478 – 2479) กลับมาดำเนินการเหมืองแร่ต่อจากบิดา

นอกจากกิจกรรมเหมืองแร่แล้ว นายตันเองก็ยังมีกิจการถลุงแร่และรับซื้อแร่มาถลุงอยู่ที่บ้านอ่าวเก (โล่กอง) อ.เมือง ภูเก็ต และที่กะทู้ (บริเวณหลังศาลเจ้ากะทู้) โดยนำสินแร่มาถลุงเป็นโลหะดีบุก 90% ส่งไปขายที่ปิ้ง ประเทศมลายู

จากการทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ และวงศ์ตระกูลแล้ว นายตันเองก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนวิเศษนุกุลกิจ (วิเศษ อุดมทรัพย์) เป็นกรมการเมืองพิเศษ เมือง พ.ศ.2471

ขุนวิเศษนุกุลกิจ ได้ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2503 นายเปรม อุดมทรัพย์และพี่น้องอุดมทรัพย์ ได้จัดตั้งบริษัท “วิเศษนุกุลกิจ” ดำเนินกิจการเหมืองแร่ ดีบุกต่อมา โดยพัฒนามาใช้เครื่องจักรมอเตอร์ไฟฟ้าและเครื่องทุ่นแรงสมัยใหม่ จนถึง พ.ศ.2524

จาก พ.ศ.2524 – ปัจจุบัน บริษัทวิเศษนุกุลกิจ จำกัด มีนายสุจินต์ อุดมทรัพย์ ซึ่งเป็นบุตรของนายเปรม อุดมทรัพย์ เป็นผู้รับช่วงดำเนินการโดยซื้อหน้าจากญาติ ๆ ทั้งหมดดำเนินงานในตำแหน่งกรรมการผู้จัดการ บริษัทวิเศษนุกุลกิจ จำกัด มีกิจการดำเนินงานในอดีต คือ

1. เหมืองแร่ที่ ต. เกาะแก้ว 1 ราง
2. เหมืองแร่ที่ทับสะแก 2 ราง
3. การก่อสร้างอาคาร บริษัทวิเศษฯ
4. โรงพิมพ์วิเศษคอมพิวออฟเซต
5. กิจการโรงแรมวิเศษที่ป่าตอง

หน้าที่ในกิจการบ้านเมือง นายเปรม อุดมทรัพย์เคยเป็นสมาชิกสภาเทศบาลเมืองภูเก็ตประมาณปี พ.ศ.2490 และนายสุจินต์ อุดมทรัพย์เคยเป็นประธานสภาจังหวัดภูเก็ต (2530 – 2531)

หน้าที่ในกิจการสาธารณะ ปัจจุบันนายสุจินต์ อุดมทรัพย์เป็นประธานชมรมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในด้านการบำรุงสาธารณประโยชน์ขุนวิเศษนุกุลกิจและตระกูลอุดมทรัพย์มีดังนี้

1. บริจาคที่ดิน 10 ไร่ เพื่อสร้างโรงเรียนบ้านสามกอง (หน้าที่ว่าการอำเภอกะทู้หลังเก่า)
2. บริจาคที่ดินบางส่วน เพื่อสร้างโรงเรียนบ้านกะทู้
3. บริจาคทรัพย์สร้างตึกคนไข้ อาคาร “ตึกวิเศษอุดมทรัพย์” โรงพยาบาลวชิระภูเก็ต
4. ให้ที่ดินที่ทำกินแก่ลูกจ้างในบริษัท
5. บริจาคสร้างห้องรักษาพยาบาลคนไข้ ตึกรัตนโกสินทร์ 2 ห้อง ตึกน้อมเกล้า 1 ห้อง และสร้างกำแพงส่วนหนึ่งของโรงพยาบาลวชิระภูเก็ต
6. บริจาคทราย สร้างโบสถ์วัดต่าง ๆ สร้างกำแพงวัดพระนางสร้าง สร้างหอรบขัง และประตูวัดเก็ตโฮ่ อ.กะทู้ จ.ภูเก็ต

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นาง นวลศรี พงศ์ภัทรวัต
วัน เดือน ปีเกิด	1 พฤศจิกายน 2499
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	199/1 หมู่ 5 ตำบลเทพกระษัตรี อำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต 83110
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์ 2 ระดับ 7
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนเมืองถลาง อำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2517	มัธยมศึกษาปีที่ 5 จากโรงเรียนสตรีภูเก็ต
พ.ศ.2519	ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ป.กศ.สูง) จากวิทยาลัยครูภูเก็ต
พ.ศ.2523	กศ.บ.(ภาษาอังกฤษ) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา
พ.ศ.2543	ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์ไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร